ISBN 978-99938-47-78-6

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
НАУЧНИ СКУПОВИ

10

ТОМ 2

ISBN 978-99938-47-78-6
9 789993 847786

10

НАУКА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
НАУЧНИ СКУПОВИ

НАУКА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

10

ТОМ 2

Пале, 2016

Издавач:
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
http://www.ffuis.edu.ba

За издавача:
Др Драга Мастиловић

Редакција:
Др 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина
Др 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Др Бас Артс, Универзитетски колеџ Лондон, Велика Британија
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет Поатје, Француска
Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бранислав Драшковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД
Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија
Др Саша Кнежевић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија
Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка
Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Џорџ Мано, Тенри Универзитет, Јапан
Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драга Мастиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мирко Радић,Универзитет Галве, Шведска
Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва, Русија
Др Арно Франсоа, Универзитет Поатје, Француска

За главног уредника:
Др Драга Мастиловић

Одговорни уредник:
Др Марија Летић

Лектура и коректура:
Проф. Александра Савић

Припрема за штампу:
„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Штампа:
„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:
300 примјерака

Пале, 2016.

ISBN 978-99938-47-78-6

COBISS.RS-ID 5843480

Зборник је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига 10
том 2

НАУКА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
(Пале, 22 - 24. мај 2015.)

Пале, 2016

НАУЧНИ СКУП

НАУКА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

Књига 10
том 2

Издавач:
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

За издавача:
Др Драга Мастиловић

За главног уредника:
Др Драга Мастиловић

Одговорни уредник:
Др Марија Летић

Технички уредник и компјутерски слог:
Александар Спасојевић

Лектура и коректура:
Проф. Александра Савић

Штампа:
„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:
300 примјерака

Пале, 2016

COBISS.RS-ID 5843480

Радове у овој књизи су рецензирали:

Др Жељка Бабић
Др Миланка Бабић
Др Снежана Билбија
Др Савка Благојевић
Др Драга Бојовић
Др Бранка Брчкало
Др Жељко Вучковић
Др Ђорђе Деспић
Др Наташа Драгин
Др Ружица Зељко Зубац
Др Милена Ивановић Ковачевић
Др Ана Јовановић
Др Владимир Јовановић
Др Иван Јовановић
Др Јелена Јовановић Симић
Др Саша Кнежевић
Др Војо Ковачевић
Др Милош Ковачевић
Др Сања Куљанин
Др Бојана Ласица
Др Марија Летић
Др Горан Максимовић
Др Јелена Марковић
Др Милена Маројевић
Др Сања Мацура
Др Видан Николић
Др Милка Николић
Др Предраг Новаков
Др Зорана Опачић
Др Јеленка Пандуревић
Др Душко Певуља
Др Ранко Поповић
Др Биљана Радић Бојанић,
Др Тиодор Росић
Др Владислава Ружић
Др Раде Симовић
Др Рада Станаревић
Др Селена Станковић
Др Страхиња Степанов
Др Јелица Стојановић
Др Радославка Сударушић
Др Свјетлана Томин
Др Лидија Томић
Др Ненад Томовић
Др Борјанка Трајковић
Др Виолета Ционић
Др Саша Шмуља

Александар Стефановић*
Paris-Sorbonne

DOI 10.7251/ZRNE1501007S
Оригинални научни рад

НЕКА ЗАПАЖАЊА ИЗ ОБЛАСТИ ПРЕВОДА/ТУМАЧЕЊА СУДСКО-КРИВИЧНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ С ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Увод

За ово истраживање правне терминологије и правног тумачења/превођења, ослонићемо се на кривичну пресуду суда града Нантера 6.12.2012; наша анализа ће се искључиво односити на српски језик, који се, као што је познато, одскора званично разликује од босанског, црногорског и хрватског[1]. Рад ће представити стратегију која би могла да се успостави у оквиру припрема за тумачење/превођење с посебним освртом на могуће потешкоће с којима се сусрећемо (или бисмо се могли сусрести) приликом превођења на српски језик, као и на кораке које би требало предузети како би се дате потешкоће избегле. Методама правне традуктологије (в. нпр. Монжан-Декоден 2012) подробно ће бити разматрани конкретни примери преко којих ћемо покушати да дођемо до што је могуће универзалнијих решења. Језик пошиљалац биће француски, док ће језик прималац бити српски, а у неким ретким случајевима ће бити обрнуто.

У фази припреме за усмено или писмено превођење, тумач/преводилац се наиме неминовно суочава с неколико проблема[2]. Потешкоће се углавном налазе на разини правног речника или уопштеније на нивоу

* a.stefano@laposte.net

[1] Потребно је одмах истаћи да номенклатура језика Апелационог суда у Паризу не прави разлику између српског и хрватског језика (в. дату номенклатуру на порталу Апелационог суда у Паризу: www.ca-paris.justice.fr), и да за сада не познаје (званично) босански и црногорски стандард у оквиру судског тумачења/превођења, сматрајући и даље да су део истог језика. Дакле, потешкоће при разумевању и превођењу међу различитим језицима би евентуално могле да се појаве али за сада нису забележене.

[2] Иако се ради о субјективној процени, вреди подвући да се степен судско-правног интензитета, у смислу комбинације следећих параметара: 1) количина правне науке која се налази у изворном тексту и којом је неопходно владати како би се превод могао извршити 2) судски ефекти који произилазе из текста [за подробнија обавештења о овом питању в. Монжан-Декоден 2012] једне кривичне пресуде и нарочито оне на коју се ослањамо (судска одлука града Нантера), може сматрати прилично слабим. Коришћена терминологија је, дакле, потпуно класична и произилази из уобичајеног кривичног регистра.

правних појмова. Анализираћемо, дакле, разне термине, групе термина као и правне формулације које би могле да представе проблем при тумачењу/превођењу и покушаћемо да предложимо евентуална решења или мере које би требало предузети како бисмо их заобишли. Код случајева када не постоји директан еквивалент у српском језику[3], размотрићемо могућности које су на располагању тумачу/преводиоцу да превазиђе наведени проблем. Односно, предложићемо стратегију коју би требало применити како би се пронашао прихватљив и употребљив превод за слушаоца или читаоца (као нпр. оставити израз на француском уз експлицитацију у фусноти односно прибећи перифрази)[4].

1) Први проблем се односи на називе француских судских органа/институција, односно како одабрати најсхватљивији термин за српског читаоца или слушаоца, пошто различити степени правосудних органа, иако су упоредиви, нису потпуно еквивалентни нити их је могуће дословно пресликати с једног језика на други.

2) Звања судија и јавних тужилаца представљају сличан проблем.

3) Говорићемо такође о изразима који се користе у кривично--правном регистру и полицијском жаргону[5], а који се редовно појављују у кривичним поступцима (као што су *garde à vue, déferrer, chefs*, *association de malfaiteurs, bande organisée, nourrice* итд.) и који се понекад употребљавају у елиптичној или обележеној (разговорној) форми и тиме могу збунити тумача/преводиоца.

Како бисмо дали што прецизнији одговор на постављена питања, користићемо различиту правну литературу: речнике, законе, законике итд. Акценат ће нарочито бити на српској правној документацији, посебно кривичној, која ће нам омогућити да нађемо преводне кореспонденте у српском стандарду за изабране француске термине, уколико ти кореспонденти постоје, и да размотримо да ли они представљају исту реалност.

---

[3] Српски и француски системи из области кривичног права су слични, што значи да су многи термини еквивалентни. За термине које ћемо предложити на разматрање и превођење (односно оне које сматрамо сложенијим или нејасним при првом читању), систематски ћемо цитирати коришћену документацију (речнике, чланке, интернет портале итд.). Подразумева се да ћемо бити на опрезу кад се будемо сусретали с лаким транспозицијама (калковима) које су понекад понуђене у речницима, јер би слушалац или читалац могао да дође до погрешног закључка да они имају исто значење у оба језика. Штавише, неискусан тумач/преводилац се често суочава с конкретним лажним пријатељима у правној терминологији. Коначно, треба напоменути да су француско-српски правни лексикони и речници готово непостојећи (в. нашу литературу).

[4] Другим речима, циљ је да се понуде образложења која ће оправдати наше изборе.

[5] Мисли се на језик специфичан датој професији.

1. Називи француских судских органа/институција

Што се правосудних органа[6] тиче, чини се прикладније оставити француске називе и објаснити у фусноти њихове надлежности; у том случају тумач/преводилац може навести најближи српски правосудни орган и објаснити, по потреби, евентуалне разлике. Поступак је исти за наслов документа (у нашем случају: *jugement correctionnel* – кривични поступак/пресуда) за који предлажемо да остане на француском али уз објашњење у фусноти.

Изгледа наиме врло важно користити консеквентни систем фуснота јер, као што смо то претходно напоменули, српски судски правни систем, иако сличан француском (са називима који за неке термине изгледају попут калкова из француског језика) ипак се састоји од судских органа с различитим надлежностима. Тако су Основни судови у Србији надлежни за казне затвора до десет година. Они највише одговарају француском *Tribunal de Grande Instance* (*TGI*) (тј. француски првостепени суд), јер, дакако, обухватају његов кривични суд[7] и коморе (али без посебних назива за њих); иако Прекршајни судови, који у првом степену суде за прекршаје[8] и који углавном поседују надлежности блиске француском *Tribunal de police* (дословно: полицијски суд), имају такође поједина овлашћења слична француском *TGI*. Апелациони судски систем исто тако заслужује посебну пажњу. Ако су Виши судови[9]

[6] Додатна потешкоћа је проузрокована учесталим коришћењем скраћеница у француским текстовима за означавање појединих правосудних органа; потребно је, дакле, експлицитирати те скраћенице. Напоменимо да се у француској судској пракси знатно више користе скраћенице и елиптичне форме него у српској. Институције чији се називи најчешће скраћују су следеће: *Cour d'Appel-CA* (који се једино помиње као надлежни апелациони суд у првостепеним судским одлукама), *Tribunal de Grande Instance-TGI* („Основни суд"), *Chambre correctionnelle-CC* („Кривична комора"), *Tribunal Correctionnel* („Кривични суд"), који се помиње у кривичним документима под скраћеницом *TC*; скраћеница која се такође користи и за *Tribunal de Commerce* („Привредни суд").

[7] Такозвани француски *Tribunal correctionnel* се логично преводи у стручним речницима перифразом: „Првостепени кривични суд за лакша кривична дела" (в. Јовановић-Тодоровић 2007) иако постоји могућност дословног превода: „Кривични суд".

[8] У Француској, кривични систем познаје: *crimes*, *délits* и *infractions* за које су надлежни *Cour d'assises* (в. фн. бр. 9), *Tribunal correctionnel* и *Tribunal de police*, што би шематски одговарало Вишем суду, Основном (кривичном) суду и Прекршајном суду, односно српском систему: тежих кривичних дела, лакших кривичних дела и прекршаја.

[9] Српски Виши судови имају специјализована одељења (кривично, грађанско, за ратне злочине, итд.) али она не могу да се пореде са системом француских комора и свакако се као таква никада не појављују у кривичним поступцима. Поменимо такође да је у оквиру француских Виших судова, који се баве тежим кривичним делима, потребно обратити пажњу на назив (судски орган) *Cour d'assises*. Тај суд,

надлежни, између осталог, и за казне затвора преко десет година, такође су одговорни и за поднете жалбе на неке одлуке Основних судова (нарочито када су у питању строге затворске казне); а када су у питању Виши прекршајни судови, они су надлежни за жалбе на одлуке Прекршајних судова. За све поменуте жалбе у Француској је, међутим, надлежан само *Cour d'appel* („Апелациони суд")[10].

И на крају, када је реч о насловима кривичних докумената правних поступака, можемо закључити да српски судски текстови систематски користе синтагму „Првостепена пресуда" којој је евентуално додат придев „кривична", што поткрепљује нашу намеру да у преводу задржимо наслов на француском (в. горе).

2. Звања судија и јавних тужилаца

Звања судија и јавних тужилаца као и других професија наведених у оквиру кривичних поступака такође захтевају терминолошку анализу јер, ни у овом случају, решења која нуде речници нису увек задовољавајућа. Осврнули смо се (још једном сасвим субјективно) на следеће француске називе (који се појављују у анализираном тексту суда у Нантеру, а он служи као основа овом раду): *président, assesseur, greffier, substitut, huissier, juge d'instruction, JE* (за *juge des enfants*), *JLD* (за *juge des libertés et de la détention*). Функција *président* заправо не представља проблем јер у српском језику постоји „председавајући (судија)" у елиптичном облику или „председник

надлежан за тешка кривична дела, односно злочине (дословно: *crimes*), по саставу судског већа би могао да одговара називу „поротни(чки) суд" (тј. састављен од професионалних судија и од судија-поротника и који функционише по скабинском систему суђења), назив који понекад нуде речници (в. Кнежевић-Јовановић 2001). Међутим, ово преводно решење није задовољавајуће јер у Србији постоји мноштво судова сачињених од судских већа тј. професионалних судија и судија поротника као што су: Апелациони судови, Виши судови, Основни судови, Привредни судови и Привредни апелациони суд (о овоме в. Сл. гласник РС бр. 110/2003). Далке, назив „поротни(чки) суд" није адекватан у преводу на српски језик јер изгледа преопширно и упућује на велики број правосудних органа у Србији. Стога бисмо у овом случају назив *Cour d'assises* оставили на француском уз евентуални превод који предлажу неки стручни речници: „Првостепени кривични суд за тежа кривична дела" (в. нпр.: Јовановић-Тодоровић 2007) и адекватно објашњење у фусноти. Додајмо да жалбе на одлуке горепоменутог суда не решава француски *Cour de cassation* („Касациони суд") (чије надлежности у неким подручјима одговарају онима које има српски Врховни касациони суд; о томе в. портал судова Србије: www.portal.sud.rs) већ *Cour d'assises* неке друге територијалне надлежности по циркуларном систему жалбе.

[10] Додатну тешкоћу за франкофоног тумача/преводиоца представљају надлежности српских Апелационих судова, којих има укупно четири (док у Француској постоји само један), а они одлучују о жалбама на одлуке Основних судова за које су компетентни (Виши судови су, такође, надлежни, в. горе), али и о жалбама на одлуке Виших судова.

суда”[11]; за разлику од термина *assesseur* који не постоји под специфичним називом и који се једноставно преводи у српским текстовима: „судија” [за разлику од „председавајућег” (судије)], који се, дакле, може користити у преводу.

За *greffier* речници нуде лексичко-семантичке еквиваленте: „судски писар” или „судски записничар”[12], али ова два назива односно овлашћења само делимично одговарају задацима такозваних *greffiers*[13] у француском судском систему (нарочито кад је у питању легализација судских аката правосудних органа). У оквиру француског правосуђа, „судски записничари” би више одговарали функцијама такозваних *adjoints administratifs* [„административних заменика” (француског Министарства правде)]. Дакле, у овом случају, сматрамо да је најбоље предложити перифрастични превод како би се сачувала доследност (називи на српском за све професије).

У српском судском систему[14] као и у француском постоје три чина у оквиру функција јавног тужилаштва (на француском: *Ministère public*): „врховни јавни тужилац”, „виши јавни тужилац” и „основни јавни тужилац” који у потпуности одговарају француским називима *procureur général*, *procureur* и *substitut du procureur*. Потребно је овде прецизирати да српске формулације „Републичко јавно правобранилаштво” и „Републичко јавно тужилаштво”, могу ставити тумача/преводиоца пред терминолошку недоумицу. Наиме, у Србији је Правобранилаштво правосудни орган који има задатак да оствари и заштити имовинска права и интересе државе кроз заступање и саветовање исте[15]. У Француској ову надлежност не врши искључиво један правосудни орган већ разне институције као што су нпр. Министарство финансија или Министарство урбанизма. Иако речници нуде *Ministère public*[16] за јавно правобранилаштво, вероватно у смислу органа задуженог за одбрану државних интереса, то се решење не може оправдати јер француски *Ministère public* има компетенцију само за кривична дела и дакако одговара само (и једино) српском „јавном тужилаштву”.

Обавезе француског *huissier de justice* одговарају у потпуности функцијама судског извршитеља у Србији, који спроводи законске задатке, нарочито принудно извршење судских одлука[17]; „судски извршитељ” се, дакле, може слободно користити за превод.

---

[11] Овде се да приметити занимљива лингвистичка појава: елиптична форма је могућа само уз супстантивирани придев „председавајући” (на француском: *présid**a**nt*) али не и са именицом „председник” (*présid**e**nt*).

[12] В. Јовановић-Тодоровић 2007. или Кнежевић-Јовановић 2001.

[13] У француском систему, *Greffier* је државни службеник који је, између осталог, задужен да помаже судији у припреми рочишта, као и да легализује судске акте. Више о томе в. нпр. код: Корни 2012.

[14] В. портал Министарства правде Србије: www.mpravde.gov.rs

[15] Допунска обавештења се могу наћи у: Јовичић 2012.

[16] В. Стругар 1998.

[17] В. www.portal.sud.rs (*op. cit.*).

Француски називи *le juge d'instruction* и *le juge des enfants,* такође, сасвим одговарају српским називима „истражни судија" и „судија за малолетнике" (судија који је одговоран за угрожена малолетна лица и за малолетне починиоце кривичних дела[18]).

Коначно, функција *Juge des libertés et de la détention* не постоји као таква у српском правосуђу. На француском, овај појам означава судију чија је дужност, између осталог, да одлучује о слободи или притвору лица под истражним поступком док у Србији надлежност за решавање предлога за одређивање притвора или пуштања на слободу врши судско веће[19]. Када би тумач/преводилац имао за задатак да преведе овај појам, сматрамо да би најприкладније било прибећи перифрази уз горе наведено објашњење у фусноти.

3. Кривично-правни регистар и полицијски жаргон

Анализирајући пресуду суда града Нантера, такође смо сматрали важним да осветлимо с научно-преводилачке тачке гледишта неколико учесталих израза у кривичним текстовима својствених судском регистру односно полицијском жаргону[20].

Издвојили смо следеће групе:

а) речник везан за поједине судске кривичне позиције/ситуације/обавезе: *Placé sous contrôle judiciaire/être en garde à vue/être mis en examen*. Иако веома учестале и познате у Француској, ове три ситуације ипак морају да се преводе с посебном пажњом. Судска контрола постоји у Србији али под званичним називом: „мере безбедности"[21] (дословно на француском: *mesures de sécurité*); дакле, дословни превод („судска контрола") у овом случају нимало не би био прикладан. „Полицијско задржавање" (дословно: *garde policière*) одговара француском *garde à vue* али за разлику од француске праксе, њега налаже судија и не може да траје дуже од 24 часа[22]. С лингвистичке тачке

[18] В. www.mpravde.gov.rs (*op. cit.*).

[19] В. Законик о кривичном поступку, члан 334.

[20] Овом приликом нисмо се бавили терминима/изразима чији преводи не представљају проблем пошто су појмови еквивалентни; нпр.: *vol aggravé* („тешка крађа"); *récidive de vol* („крађа у поврату"); *mandat de dépôt* („стављање у притвор"); *audience* („рочиште"); *instruction* („истрага"); *contre X* („против непознате особе"); *ouvrir une information judiciaire* („отворити истрагу"); *temps non couvert par la prescription* („време које не подлеже закону застаревања"); *appel de la cause* („предмет доказног поступка"); *admonestation* („судски укор"); *liens de la prévention* („мере предострожности").

[21] В. Кривични законик 2005, стр. 78-87.

[22] В. Закон о прекршајима 2010, стр. 80. У француском законодавству, у зависности од тежине кривичног дела, тужиоци могу да продуже полицијско задржавање од 24 до 48 или 96 часова када су у питању терористичке делатности

гледишта, ако је термин „оптужница" ближи француском несталом термину *inculpation,* он такође може одговарати формулацији *la mise en examen* (с тим што је то у Србији ексклузивна надлежност јавног тужиоца[23] а у Француској истражног судије);

б) речник везан за јавног тужиоца: *Demandeur et poursuivant*. Овај плеонастичан израз (који указује на оног који је покренуо поступак) често се појављује у француским кривичним поступцима; међутим, он се никада не употребљава у сличним српским текстовима. Понуђено решење би, дакле, била перифраза: „покретач поступка";

в) речник везан за изрицање казни: *Emprisonnement* („затвор") *sans ou avec sursis/jours-amende*. Замка коју треба заобићи је погрешно тумачење српског придева „условни" (дословно на француском: *conditionnel*[24]) иако он одговара смислу француског *sursis*[25]. Што се тиче система кажњавања у дане-казне (*jours-amendes*), пошто он не постоји у Србији, решење би била перифраза на основу превода термина „казна" (*amende*)[26];

г) речи које се користе у „пару" на француском[27] али које се на српски преводе једним термином (који може бити евентуално експлицитиран[28]): *Renvoyer-déférer*: „упутити" (на *Tribunal correctionnel/Cour d'assises* односно на *Ministère public*); *Prévenu-accusé*: „окривљени" (пред *Tribunal correctionnel* односно *Cour d'assises*); *Réquisitions-plaidoirie*: „говор" (јавног тужиоца односно адвоката);

д) речник који се понекад појављује у кривичним поступцима али који

или организовани криминал. Међутим, овај појам може да створи недоумицу код тумача/преводиоца јер постоји опасност конфузије с називом *retenue* (дословно: „задржавање") који је недавно настао и који представља врсту алтернативе за „полицијско задржавање". Оно се наиме примењује само у оквиру привођења страних лица без личних докумената и боравишних дозвола и не превазилази 16 сати задржавања у полицијској станици. Илегални боравак у француском правосуђу није дело кажњиво казном затвора, што је и довело до осмишљања ове алтернативе краћег задржавања.

[23] В. Законик о кривичном поступку 2012, стр. 174-175.

[24] У француском законодавству, термин *conditionnel* се употребљава само у оквиру формулације *libération conditionnelle* и не би га требало користити као еквивалент појму „условни", као што се то може понекад чути или чак срести у писаном изразу. *Libération conditionnelle*, дословно „условно пуштање на слободу" одговара позицији осуђеника која омогућава извршење дела затворске казне на слободи уз поштовање одређених обавеза.

[25] В. Кривични законик 2005: 64-65.

[26] Нпр.: казна затвора преображена у новчану казну плативу на дневној основи или изрицање новчане казне у дневним износима уместо казне затвора.

[27] Термини који су врло блиски на француском али који обухватају различите појмове.

[28] В. Јовановић-Тодоровић 2007.

више одговара полицијском жаргону: *Être „OP”/nourrice/vendre les „affaires”*. Проблем је у томе што је потребно пронаћи адекватне термине из идентичног регистра (тј. разговорног стила), који би испољили исту стварност; у недостатку адекватних термина, могли би се такође користити неутралнији еквиваленти (али у том случају они не би имали исти кодификовани значај): „бити спреман/утајивач/продавати робу”[29]. За боље схватање ових појмова можемо да прецизирамо да је израз *Être „OP”* скраћеница за *Être opérationnel* (бити спреман) док су *nourrice* и *affaires* кодификовани термини које користе продавци дроге и који дословно значе „дадиља” и „ствари” (скривено значење у обе речи је везано за дрогу);

ђ) разни термини који могу да проузрокују потешкоће при тумачењу/превођењу:

– елиптичне форме: нпр. *Chefs* [подразумева се *pour chacun des faits reprochés* („за сваки предмет оптужнице”)] (синоним на француском: *articulat*[30]), чији би превод био „тачка оптужнице”[31];

– административни речник: *Carte grise* [дословно: „сива карта”, како је тај документ познат у говорном изразу[32] због своје боје а чији је званичан назив на француском *certificat d'immatriculation* („сертификат о регистарцији”)] логично се преводи одговарајућим српским називом „саобраћајна дозвола”; *Droits fixes de procédure* (који одговарају исплати трошкова судског поступка), преводи се у српским текстовима: „плаћање судских трошкова”[33];

– речник који означава појмове који као такви не постоје у српској правној терминологији и који морају бити перифразирани или експлицитирани: *Vol en réunion* („крађа у групи”); *Statuer contradictoirement* („донети пресуду на основу саслушања обе стране”); *Commission rogatoire* („молба једне судске власти другој судској власти да на свом подручју спроведе истражне поступке”);

– речник који се односи на надзор/праћење телефонских разговора: поред врло учестале синтагме *écoutes téléphoniques*, а она одговара српском „прислушкивању телефонских разговора”, појављује се, такође, званичнија

[29] Релеватан пример је израз *Plaquette de résine de cannabis*. Иако је тај израз веома присутан у француском полицијском жаргону, ипак га ретко срећемо у западном делу Балкана, с обзиром на чињеницу да поменута врста опојних дрога није распрострањена на том подручју. Полицијски израз који се највише употребљава у српским документима за такву врсту плочица је „пакет хашиша” (дословно на француском: *emballage de haschisch*). Ипак, сматрамо да дословни превод горе наведеног појма: „плочица канабисове смоле” сасвим одговара.

[30] В. Корни 2012: 86.

[31] В. Јовановић-Тодоровић 2007.

[32] Израз *carte grise* се усталио и у писаном облику.

[33] В. Кнежевић-Јовановић 2001.

формулација: *interception de conversations téléphoniques* односно „пресретање телефонских (или интернетских) комуникација”;

– речник који обухвата категорију организованих криминалних група: *association de malfaiteurs* и *bande organisée*. У француском законодавству, *association de malfaiteurs* означава формирану групу или доказани споразум у циљу припреме (која је окарактерисана једном или више материјалних чињеница) једног или више злочина или кривичних дела која су кажњива казном затвора у трајању од најмање пет година. Овакво удруживање само по себи представља кривично дело. Стручни речници као преводни еквивалент нуде „злочиначко удруживање”[34] и оно се среће под тим називом у изрекама пресуда али се у српском Кривичном законику овај појам појављује под називом „Удруживање ради вршења кривичних дела” (члан 346) и обухвата „групе (које имају за циљ вршења кривичних дела)” као и „организоване криминалне групе”. Ипак, због ширег значења које нуди термин „злочиначко удруживање”, сматрамо да је овај појам најприкладнији у оквиру тумачења/превођења. За разлику од *association de malfaiteurs*, у француској пракси термин *bande organisée* означава групу људи која организује кажњиво дело али стварање ове групе само по себи није кривично дело, већ представља отежавајућу околност у оквиру прекршаја за који је везана због припреме. У питању је посебна процедура која омогућава гоњење већег броја прекршаја помоћу додатних средстава. Како би постојање овакве групе постало кажњиво, мора да дође до остварења плана тј. кривичног дела. За овакву групу сматрамо да би најадекватнији превод могао да буде „Организована банда”;

е) међународни речник: интернационализми представљају проблем јер, иако су лако разумљиви и преводљиви на већину европских језика, тумач/преводилац мора да избегне замку лаког или „аутоматског” превода и да уместо тога изабере прикладан српски термин (ако постоји). Због деетимологизације тј. губљења изворног значења[35] или због различитог правног контекста, многи интернационализми имају различити смисао у језику пошиљаоцу и у језику примаоцу. Неколико примера:

Mandat – овлашћење, налог, наредба (интер. мандат),
Action – деловање (интер. акција),
Procédure – поступак (интер. процедура),
Transport – превоз (интер. транспорт),
Constater – установити, утврдити (интер. констатовати),
Régulier – редован (интер. регуларан),
Déclaration – изјава, проглас (интер. декларација),
Affaire – случај, предмет (интер. афера),
Relation – веза, однос (интер. релација),

[34] В. Јовановић-Тодоровић 2007.
[35] В. Кудела 1979.

Confiscation – одузимање (интер. конфискација),

Information – обавештење, вест, извештај (интер. информација),

Implication – умешаност (интер. импликација).

Формални облик француских кривичних докумената[36] такође може бити извор грешака због недоследности у примењивању прописа. Потребно је свакако посветити посебну пажњу форми изворног документа, која у појединим ретким случајевима није потпуно консеквентна[37] и представља проблем за преводиоца. Често се догађа да је у француским кривичним поступцима поглавље *exposé des faits* „излагање о чињеницама" припојен делу *motifs* („образложења"), а што се тиче поглавља *discussion* („расправа"), оно изгледа више служи за представљање карактеристика образложења одлуке; овакве неповезаности штете структури (а самим тим и логици) француских кривичних докумената.

Коначно, можемо напоменути да су типографске грешке, такође, учестала појава (недостатак размака између две речи или после интерпункцијских знакова који захтевају размак, коришћење запете уместо тачке са запетом итд.) и да оне могу збунити преводиоца нарочито кад је потребно извршити судски превод (тј. идентичан у сваком погледу оригиналном тексту).

---

[36] Занимљиво је истаћи да се у Француској кривична одлука обавезно састоји од три главна дела: такозвани *L'en-tête* у којем се назначавају правосудни орган о којем је реч, датум одлуке, називи странака итд.; *Les motifs* (део који се такође зове *la motivation* или *les attendus*), састављени од излагања образложења чињеничних и правних питања које судија наводи на основу свог решења; *Le dispositif*, у којем је образложење пресуде изнесено уводним изразом *par ces motifs* („због тога"). У том делу се, дакле, налази изречена пресуда. У Србији, „првостепена (кривична) пресуда" се такође састоји од три дела чији садржаји делимично одговарају француској структури: увод; изрека пресуде; образложење пресуде. Међутим, судски службеници (записничари ~ *greffiers*) не држе се истих правила при сачињавању судских аката, што може представљати проблем преводиоцу. Главна разлика између српског и француског облика лежи наиме у изреци пресуде. У Србији, обичај у формулисању пресуда налаже да се „изрека пресуде" (која се још зове и „диспозитив") налази на другом месту, одмах након „увода", што значи да долази до инверзије француских делова *motifs* и *dispositif*. Упркос измењеном редоследу у самом плану изрицања, сматрамо да је прикладно транспозирати називе делова француских и српских аката (образложење пресуде и *les motifs*; изрека пресуде и *le dispositif*) пошто њихови садржаји остају исти.

[37] Као што ћемо видети даље, ради се, између осталог и о типографским проблемима.

Закључак

У раду смо, идући силазном градацијом, најпре анализирали називе органа/институција, трудећи се да скренемо пажњу на њихове надлежности, како бисмо, приликом превода, дошли до најпрецизнијих могућих решења, а потом смо анализирали конкретна звања, као и поједине регистре и жаргоне. Као што видимо из овога истраживања, при преводу звања, веома је важно да тумач/преводилац познаје задатке који се налазе у опису раднога места одређених државних службеника, како би био у стању да дође до адекватних решења при тумачењу/превођењу с француског на српски језик, али и обрнуто. Трећи ниво у преводу правних аката и докумената представљају кривично-правни регистар и полицијски жаргон, за који нам се чини да тумач/преводилац мора имати највише умешности, јер се управо ту јављају специфичне потребе превода. Посебна пажња посвећена је и замкама у које се може упасти приликом тумачења/превођења уколико се прибегне тумачењу/превођењу по аутоматизму, које је нарочито примамљиво када су у питању интернационализми. Истраживање је пре свега омогућило да се истакну бројне потешкоће у тумачењу/превођењу али и у разумевању које се могу појавити између два језика, француског и српског, и то упркос чињеници да се они односе на два веома слична правна система[38]. Рад је нарочито истакао непрестану потребу за реформулисањем. Према томе надамо се да ће, поред осталога, допринети и подстицању додатних истраживања из области правног тумачења/превођења с француског на српски језик, која су још увек изузетно ретка. Анализа текста нам је омогућила и да истакнемо термине (или групе термина) који су нам се чинили довољно битним и релевантним, не само у циљу непосредног разумевања суштине кривичног текста, него и у циљу бољег превода фундаменталних правних појмова.

ИЗВОР

Jugement correctionnel du Tribunal de Grande Instance de Nanterre du 6 décembre 2012, n° minute : 715, Cour d'Appel de Versailles.

ЛИТЕРАТУРА

Закон о прекршајима, Пословни биро, Београд, 2010.

Законик о кривичном поступку, Пословни биро, Београд, 2012.

Јовановић-Тодоровић 2007: Ј. Јовановић, С. Тодоровић, *Речник правних*

[38] Утолико више што спроведено истраживање, као што смо већ навели, има за основу текст који по природи не представља посебне потешкоће за разумевање.

термина српско-енглеско-француски, Београд: Савремена администрација.

Јовичић 2012: О. Јовичић, Правобранилаштво, *Билтен Републичког јавног правобранилаштва*, бр. 1/2012, Београд: Интермекс, 1-13.

Кнежевић-Јовановић 2001: М. Кнежевић, К. Јовановић, *Економско-финансијски француско-српски речник*, Београд: Просвета.

Корни 2012: G. Cornu, *Vocabulaire juridique*, Paris: Presses Universitaires de France, „Quadrige".

Кривични законик, Службени гласник Републике Србије, Београд, 2005.

Кудела 1979: J. Kudela, La problématique des faux-amis français en serbo-croate du point de vue lexicographique, Paris: *Revue des études slaves*, Tome 52, fascicule 4, 483-497.

Монжан-Декоден 2012: S. Monjean-Decaudin, *La traduction du droit dans la procédure judiciaire*, Paris: Dalloz.

Службени гласник Републике Србије, бр. 110/2003, Београд.

Стругар 1998: Н. Стругар, *Српско-француски речник Политика-Право-Економија*, Београд: Удружење научних и стручних преводилаца Србије.

– Интернет портали

www.ca-paris.justice.fr

www.mpravde.gov.rs

www.portal.sud.rs

Аница В. Глођовић*
Универзитет у Крагујевцу
Природно-математички факултет
Катедра за општеобразовне предмете

DOI 10.7251/ZRNE1501019G

Кратко саопштење

О СРПСКОМ ПРЕФИКСУ *ПО-* И ЕНГЛЕСКОЈ ГЛАГОЛСКОЈ ПАРТИКУЛИ *UP*

1. Увод

Извођење нових глаголских лексема од глагола у српском језику обухвата неколико процеса, од којих неки утичу и на глаголски вид и на тип глаголске ситуације. Такви морфолошки процеси првенствено обухватају префиксацију, суфиксацију и комбинацију префиксације и суфиксације. При томе, изведене лексеме разликују се од основних „с обзиром на вид, начин вршења глаголске радње или и једно и друго" (Бабић 1988: 459). Тема овог рада је преглед својстава глаголског префикса *по-* у погледу његовог утицаја на глаголски вид и семантичку интерпретацију различитих префиксираних форми. Утврдивши разлику између лексичких и суперлексичких префикса, циљ рада је дефинисање утицаја лексичког префикса *по-* на перфективне и имперфективне основе (*по-пустити*, *по-мислити*, *по-рушити*), као и преглед својстава суперлексичког префикса *по-* и појаве нагомилавања префикса (*по-вадити*, *по-жив(ј)ети*, *по-испресецати*, *по-причекати*). Ово истраживање такође испитује и сличност префикса *по-* са енглеском резултативном партикулом *up* у погледу њихових лексичких и аспектуалних функција.

1.1.

И. Клајн примећује да, као и у многим другим индоевропским језицима (нпр. грчком, латинском, немачком), и у српском глаголи представљају ону врсту речи у којој префикси налазе најширу и најразноврснију примену (Клајн 2002: 245). Т. Маретић је набројао шеснаест „приједлога" који се „с глаголима вежу у сложенице", а то су *до*, *из*, *на*, *над*, *о(б)*, *од*, *по*, *под*, *пре*, *при*, *про*, *раз*, *с(а)*, *у*, *уз* и *за.* (Маретић 1899: 382). Белић у свему следи Т. Маретића (Белић 1949: 295–296), док М. Стевановић наводи истих шеснаест префикса, описује поједина њихова значења и наводи доста примера, али *пред-* и *мимо-* уопште не помиње (Стевановић 1981: 452–468). У граматици Е. Барић и других број глаголских префикса повећан је на деветнаест, додавањем *мимо-* и *пред-*, а уз то и раздвајањем *су-* од *с-* (Барић и др. 1979:

297–303). Код С. Бабића број глаголских префикса достигао је двадесет седам: *о-* и *об-* су раздвојени, додати су *па-*, *нај-*, *проту-* и *супрот-*, као и страни префикси *де-*, *дис-* и *ре-* (Бабић 1988).

Пре издавања Клајнових дела о творби речи (Клајн 2002; 2003) посебних студија о глаголским префиксима није било много. Поред више значајних радова И. Грицкат (Грицкат 1966–1967; 1967), пажњу заслужују пре свега радови: М. Стевановића о русизмима типа *замаскирати* (Стевановић 1952), М. Ивић у раду посвећеном више другим словенским језицима него српскохрватском (Ивић 1982), А. Терзића о глаголима на *пона-* у руском и српском (Терзић 1997) и Д. Кликовац о значењу префикса *раз-* (Кликовац 1998). Аутори дају више или мање подврста значења, исте глаголске примере тумаче на различите начине, једни су склони уопштавању, а други финим дистинкцијама, итд. Сви се слажу у једном: бројне су модификације које префикс доноси основном глаголу. И П. Новаков (Новаков 2005: 61) примећује да се префиксацијом не одређује само глаголски вид, већ се и модификује значење глагола. О посебном значају који префикси имају за глаголе сведоче појаве карактеристичне само за ту врсту речи: утицај префикса на глаголски вид, на глаголски род, на значење, као и депрефиксација (депревербација).

1.2.

Наредни одељак овог рада прецизира начин на који ће се глаголски вид и тип глаголске ситуације посматрати. Трећи одељак најпре дефинише оправданост и значај опште дистинкције лексичких и суперлексичких префикса; у наставку изложићемо преглед својстава лексичког префикса *по-* узевши у обзир његов утицај на глаголски вид и тип глаголске ситуације као и сличност са енглеском партикулом *up*; последњи део трећег одељка бави се својствима суперлексичког префикса *по-* и његовим доприносом гомилању префикса. Закључне напомене сумирају резултате истраживања и дају смернице за нека могућа детаљнија и шира испитивања.

С обзиром на то да ово истраживање обухвата и поређење српског префикса *по-* са енглеском адвербијалном партикулом *up*, као језички узорак за испитивање послужила су дела савремене британске књижевности и њихови преводи на српски језик – шест романа Џулијана Барнса објављених у периоду од 1986. до 2008. године: *Before she met me*, *Talking it over*, *A history of the world in 10 ½ chapters*, *Love, etc.*, *Arthur & George*, *Nothing to be frightened of* (корпус преузет из докторске дисертације А. Глођовић (Глођовић 2014)). Корпус обухвата активне и пасивне конструкције са фразним глаголима са партикулом *up* као и фразне глаголе идиоматске природе, али без модалних и повратних конструкција. Пре него што представимо резултате истраживања, неопходно је и образложити ознаке глагола типа *let down*$_1$, *let down*$_2$, *let*

down$_3$ и слично. Наиме, у корпус су уврштени и исти фразни глаголи, али са различитим значењима, у различитим видским формама или са различитим преводима на српски језик и они су, као што је наведено, обележени различитом индексном нумеричком ознаком. Такође, иза сваког наведеног примера из корпуса, у загради, наведен је број под којим је извор означен у секундарној литератури у дисертацији (од 1 до 12), а иза њега, одвојен интерпункцијским знаком две тачке, и број који означава страницу тог извора на којој је дати пример (Глођовић 2014). Корпус бележи 128 примера финитних глаголских облика са партикулом *up* (од чега су у 53 случаја у питању различити лексички глаголи) који за свој преводни еквивалент имају глаголе са префиксом *по-*[1] (око 68,1% фразних глагола са партикулом *up* из свееукупног корпуса за свој преводни еквивалент у српском имају глаголе са префиксима), али је као допуна за облике и значења глагола са префиксом *по-* послужио и инвентар глагола садржан у следећим речницима: *Речник српскохрватскога књижевнога језика* (РМС), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речник српскога језика* (РСЈ) и *Обратни речник српскога језика* (ОРСЈ).

2. Глаголски вид и тип глаголске ситуације

Глаголски вид је граматичка категорија која се у српском језику испољава већ на морфолошко-лексичком нивоу док се у енглеском испољава искључиво на синтаксичко-семантичком нивоу. Суштина Рићановићеве и Комријеве реинтерпретације традиционалног схватања глаголског вида која ће се користити у овом раду јесте у томе да се дихотомија имперфективност (несвршеност)/перфективност (свршеност) прототипски заснива на обележјима названима структура/целина, односно да је главна карактеристика на основу које се могу разграничити видске опозиције у српском језику дељивост/недељивост глаголске ситуације (Рићановић 1976: 83; Комри 1976). На тај начин се и у енглеском и у српском језику може претпоставити да перфективни вид подразумева тотивност (целину) ситуације, а имперфективност нетотивност (структуру) те се тако ствара основа за поређење глаголских система два суштински различита језика.

[1] Преводни еквиваленти фразних глагола са поменутом адвербијалном партикулом нису искључиво финитни глаголски облици, већ се неки од њих испољавају и као фразеолошки изрази (*clear up – истерати на чистац*, *give up – дићи руке*, *scoop up – изаћи у сусрет*), копулативни аналитички предикати (*come up – бити ту*, *lock up – бити у затвору*), декомпоновани предикати (*meet up – имати састанак*), прилози (e*nd up – напослетку*, *на крају*) и слично, дакле као изрази који нису подложни анализи приписивања одређеним категоријама глаголског вида и типа глаголске ситуације. Услед ограниченог простора у овој студији ове преводне форме нису представљене.

Што се тиче типа глаголске ситуације (*Aktionsart*), он се односи на лексикализацију семантичких видских дистинкција која се остварује деривационом морфологијом (Комри 1976: 7). У овој студији поћи ће се од Вендлерове поделе глагола на активности (*activities*), стања (*states*), остварења (*accomplishments*) и достигнућа (*achievements*) (Вендлер 1967) проширеном за класу семелфактивних глагола.

3. Префикс по-

У традиционалној лингвистичкој литератури о српском језику лексички допринос префикса углавном је објашњаван везом значења префикса са значењем њихових хомофоних парњака (предлога) где је таква повезаност очигледна. На пример, префикс *по-* у глаголу *по-газити* значењски је повезан са предлогом *по*. Међутим, студијама о грађењу речи у српском језику и даље недостаје систематски опис овакве повезаности.

И. Клајн идентификује седам врста префикса *по-*, а на основу његовог семантичког и видског утицаја на глагол за који се везује. Најпре, префикс *по-* се релативно слабо јавља са значењем идентичним са просторним значењем предлога *по*, као у примерима *погазити*, *покрити*, *положити*, *полити*, *помазати*, *помести*, *попарити*, *попљувати*, *попрскати*, *поставити*, *посути* (Клајн 2002: 265). Другу групу глагола са префиксом *по-* сачињавају глаголи као *поименичити*, *посрбити*, *потурчити* и значе претварање у оно што означава именица у основи (на пример, *повампирити (се*), *поварошити (се)*, *повластити*, *погосподити (се)*, *покатоличити*, *помађарити*, *понемчити*, *поробити*, *посељачити (се))*, *посинити*, *постројити*, *похајдучити (се)*; придевску основу имају *повисити*, *подвостручити*, *поистоветити*, *појефтинити*, *понизити*, *поновити*, а од заменичке основе су *понашити*, *поништити*, *посвојити*).Такође од именица изведени су глаголи који значе посипање (прашком, зрнцима и сл.), типа *пошећерити*, односно превлачење металом, типа *побакрити*, *позлатити*, *посребрити*, *пошумити* и сл. Трећу класу глагола са префиксом *по-* чине фактитивни глаголи с придевском основом: *побеснети/-бјесњети/-бјеснити*, *поблесав(ј)ети/-ити*, *побл(иј)ед(ј)ети*, *погордити се*, *појефтинити*, *полакомити*, *полуд(ј)ети*, *поруменети/-њети*, *поружнети/-њети*, *поскуп(ј)ети*, *поцрвенети/-њети*, *поцрнети/-њети* (Клајн 2002: 265). Четврту групу глагола са префиксом *по-* чине глаголи са дистрибутивним значењем као што су *погасити*, *покуповати*, *пол(иј)егати*, *поломити*, *помр(иј)ети*, *пописати*, *пос(ј)едати*, *поскидати*, *постр(иј)ељати*, *поубијати*, *поудавати*, *поумирати*, *похапсити* и сл. Клајн (Клајн 2002: 266-267) такође запажа и три важна аспектуална значења префикса *по-*: ингресивно значење (*побојати се*, *побунити се*, *повикати*, *повући*, *погурати*, *поиграти се*, *појахати*, *појурити*, *покренути*, *полет(ј)ети*, *помирисати*,

понадати се, *пон(ij)ети*, *порадовати се*, *поскочити*, *посумњати*, *потећи*, *потражити*, *потрести*, *потрчати*, *почешати*, итд.), континуативно значење (значење које је М. Стевановић дефинисао као „за извесно, краће време вршити радњу простог глагола“ (Стевановић 1981: 460) а јавља се у примерима као што су *полежати*, *поразговарати*, *посвирати*, *пос(ј)ед(ј)ети*, *постојати*, *потрајати* и др.) и финитивно значење (чисто перфективни глаголи као што су *поб(ј)ећи*, *побринути се*, *побркати*, *повезати*, *погледати*, *погинути*, *појести*, *покајати се*, *покварити*, *покиснути*, *покосити*, *пом(ij)ешати*, *помирити*, *поорати*, *попити*, *порасти*, *пореметити*, *порушити*, *посав(ј)етовати*, *посисати*, *послати*, *послужити*, *послушати*, *постарати се*, *потонути*, *поуздати се*, *похвалити*, *поц(ij)епати*, *почастити* и сл.). Ипак, Клајн напомиње да „није мало глагола који се не дају уклопити ни у једну од описаних седам врста. То су с једне стране глаголи као *повезати*, *повратити*, *подићи*, *поклизнути*, *помаћи/-кнути*, *пострадати* и слични, у којима нема битне разлике у значењу између основног и префиксираног глагола, тако да функција префикса није јасна. С друге стране имамо глаголе као *побацити*, *поводити се*, *погубити* „усмртити“, *покрстити*, *поређи*, *породити*, *постид(ј)ети*, *постићи* и сл., код којих је префиксацијом несумњиво измењено значење, али на сасвим специфичне начине, које другде не налазимо“ (Клајн 2002: 267).

3.1.

Пре него што се позабавимо даљим карактеристикама префикса *по-*, неопходно је јасно дефинисати разлику између лексичких и суперлексичких префикса. У литератури о префиксацији наилазимо на различите поделе глаголских префикса. Најпре се у радовима прегенеративних словенских лингвиста помиње, на пример, подела руских глаголских префикса на квалификаторе и модификаторе (Исаченко 1960), заснована на лексичком доприносу префикса глаголској основи по којој квалификатори, за разлику од модификатора, уносе семантичку измену.

Најзаступљенија дистинкција словенских префикса настала на основу њиховог семантичког и синтаксичког понашања разликује две групе префикса: интерне и екстерне префиксе у радовима о бугарском језику (Ди Шуло и Слабакова 2005) и о руском и чешком језику (Герке 2008) или лексичке и суперлексичке префиксе у радовима о руском језику (Романова 2004; Рамчанд 2004; Свенонијус 2004а; Толскаја 2007), српском језику (Милићевић 2004) и пољском језику (Јаблонска 2004).

У овом раду користићемо термине лексички и суперлексички префикси (који су већ примењени у анализи префикса *из-* у српском језику (Милићевић 2004)). Ради илустрације, поменућемо ставове неких аутора о дефинисању и начину разликовању лексичких и суперлексичких префикса.

К. Смит (Смит 1997) тврди да лексички префикси, осим што перфективизују глагол, преносе и лексичка значења, док суперлексички префикси доприносе стварању „узаног фокуса на један део ситуације, обично на завршни или средишњи део" (Смит 1997:242). О. Бабко-Малаја (Бабко-Малаја 1999), која је и увела термине лексички и суперлексички префикси, наводи тестове који могу послужити у дијагностици суперлексичких префикса (суперлексички префикси имају систематска значења, не дозвољавају секундарну имперфективизацију, имају квантификаторску улогу, могу да се вежу за лексичке префиксе и везују се за имперфективне основе (Бабко-Малаја 1999). П. Свенонијус уочава „сличност суперлексичких префикса са прилозима или помоћним глаголима у томе што имају аспектуална или квантификацијска значења" (Свенонијус 2004б: 205) наглашавајући да значења суперлексичких префикса нису ни спацијална ни идиоматска (Свенонијус 2004b: 229). Сличне ставове заступа и Е. Романова (Романова 2004: 275). Пишући о префиксу *из-* у српском језику Н. Милићевић тврди да лексички префикси мењају лексичка својства глаголских основа у погледу структуре њихових аргумената и на овај начин модификују тип ситуације глаголског израза. За разлику од лексичких, суперлексички префикси не мењају лексичка својства глагола већ су чисти перфективизатори (Милићевић 2004: 286). Осим већ поменутих својстава, И. Толскаја примећује да се суперлексички префикси углавном везују за имперфективне или ателичне основе (ако глагол има обе) (Толскаја 2007: 346). Користећи наведену дијагностику за разликовање лексичких и суперлексичких префикса, најпре ћемо се позабавити лексичким, а затим и суперлексичким префиксом *по-*.

3.2.

Узевши у обзир категорију глаголског вида, запажамо следеће обрасце творбе приликом грађења глагола са лексичким префиксом *по-*:

(а) *по-*+ перфективни глагол: *по-гурнути*, *по-дати се*, *по-дићи*, *по-клецнути*, *по-клизнути се*, *по-кренути*, *по-нестати*, *по-пустити*, *по-рећи*, *по-сести*, *по-скочити*, *по-свршити*, *по-ставити*, *по-тргнути*

(б) *по-*+ имперфективни глагол: *по-брати*, *по-веровати*, *по-вући*, *по-гађати*, *по-гурати*, *по-делити*, *по-журити*, *по-звати*, *по-јахати*, *по-копати*, *по-летети*, *по-мирисати*, *по-нудити*, *по-рушити*

(в) *по-* + везана основа: *по-гнути*, *по-јмити*, *по-клопити*, *по-нети*, *по-рицати*, *по-ручити*, *по-срнути*, *по-сути*, *по-чети*

(г) *по-* + позајмљеница: *по-кинђурити се*, *по-трефити*

Осим ових структура, у корпусу запажамо и имперфективизоване префиксалне глаголе као што су *покопавати*, *пооштравати* и *пописивати* који садрже префикс *по-*, али представљају део глаголских низова *копати*

– *по-копати* – *покоп-авати*, *оштрити* – *по-оштрити* – *пооштр-авати* и *писати* – *по-писати* – *попис-ивати*. Наиме, последњи чланови ових низова јесу имперфективни, али настали су суфиксацијом глагола са префиксом (секундарна имперфективизација)[2]. Дакле, префикс *по-* уопште не учествује у творби ових имперфективних изведеница и нема никаквог утицаја на њу. Он је додао своју семантику на основни глагол (*копати* – *по-копати*, *оштрити* – *по-оштрити*, *писати* – *по-писати*) и тај глагол сада гради нови глагол помоћу суфикса (*покоп-авати*, *пооштр-авати*, *попис-ивати*). С обзиром на то да префикс *по-* у оваквим случајевима и нема шансу да учествује у промени глаголског вида јер је он ту своју улогу остварио у градњи поменутих перфективних облика (*по-копати*, *по-оштрити*, *по-писати*), примери овог типа немају места у нашој анализи (нису настали префиксацијом).

Дакле, префикс *по-* може се комбиновати и са перфективним и имперфективним глаголима, а у наставку видећемо какав утицај овај префикс може имати на глаголски вид глагола на које се везује.

3.2.1.

Литература и наше истраживање извршено на поменутом ограниченом узорку показују да додавање префикса *по-* на лексичке глаголе може утицати на глаголски вид. Користећи дијагностичке тестове за утврђивање перфективности/имперфективности (фазни глаголи, прави презент, временске клаузе) долазимо до следећих примера:

(1) а) Почела је да губи (нешто).
б) *Почела је да погуби (нешто).
(2) а) Младен управо сада дрхти.
б) *Младен управо сада подрхти.
(3) а) *Када бројимо (нешто), вратићемо се у канцеларију.
б) Када побројимо (нешто), вратићемо се у канцеларију.

У наведеним примерима, глаголи с лексичким префиксом *по-* (*по-губити*, *по-дрхтати*, *по-бројати*) – за разлику од основних глагола (*губити*, *дрхтати*, *бројати*) – не граде граматичне реченице уз фазне глаголе (пример 1б)) и у правом презенту (пример 2б)), а јављају се у временској клаузи (пример 3б)). Дакле, ови тестови показују да су поменути глаголи с лексичким префиксом *по-* перфективни, а основни глаголи имперфективни.

[2] Још је и Белић приметио да „словенски језици имају способност да од сваког перфективног глагола граде имперфективни; тада се добијају имперфективизовани или итеративни, учестали по значењу глаголи” (Белић 1998: 262). Љ. Шарић истиче да је „секундарна имперфективизација допуштена када је значењски допринос префикса значајнији од промјене вида” (Шарић 2011: 10).

Префиксација се може повезати и са типом глаголске ситуације. Глаголи на које се додаје лексички префикс *по-* већином су активности, уз известан број стања и достигнућа. Након префиксације активности постају остварења или достигнућа, што показују следећи тестови:

(4) а) Колико дуго су они сејали (нешто)?
б) *За колико дуго су они сејали (нешто)?
в) Они су сејали (нешто) неколико сати / *за неколико сати.
г) За колико дуго су они сејали (нешто)?
д) За колико дуго су они посејали (нешто)?
ђ) *Колико дуго су они посејали (нешто)?
е) Они су посејали (нешто) за неколико сати / *неколико сати.

Примери (4а), (4б) и (4в) показују да је основни глагол *сејати* активност. Пример (4г) могућ је само у значењу уобичајене ситуације, при чему се време односи на трајање једне реализације у оквиру ситуације која се понављала. Лексички префикс *по-* уводи компоненту ограничености радње овом глаголу активности, односно постављања и достизања циља након извесног трајања радње те се глагол *по-сејати* у дијагностичким тестовима ((4д), (4ђ) и (4е)) понаша као глагол остварења. Дакле, након додавања лексичког префикса *по-*, активности могу да означавају или процес који траје онолико дуго колико је назначено прилошком одредбом (и тада су остварења – *по-грешити*, *по-молити се*, *по-нићи*, *по-пети се*, *по-садити*, *по-тражити*, *по-хранити*, *по-чистити*) или тренутне ситуације (када су достигнућа и у том случају прилошка одредба означава период до почетка реализације ситуације – *по-вући*, *по-држати*, *по-звати*, *по-крити*):

(5) а) Колико дуго је она вукла (нешто)?
б) *За колико дуго је она вукла (нешто)?
в) За колико дуго је она повукла (нешто)?
г) *Колико дуго је она повукла (нешто)?

Пример (5в) односи се на време протекло пре почетка ситуације те се глагол *повући* може сврстати у достигнуће настало префиксацијом активности (*вући*).

На основу наведеног може се закључити да лексички префикс *по-* мења обележје [-циљ] глагола активности у обележје [+циљ] утицајући тако на промену типа глаголске ситуације.

Достигнућа, међутим, након додавања лексичког префикса *по-* не мењају релевантна дистинктивна обележја, дакле остају достигнућа, а стичу само нека од додатних семантичких обележја (*по-везати*, *по-дићи (се)*, *по-купити*, *по-јавити се*, *по-ставити*):

(6) а) *Колико дуго је он везао (нешто)?
б) За колико дуго је он везао (нешто)?
в) *Колико дуго је он повезао (нешто)?
г) За колико дуго је он повезао (нешто)?

У примерима (6б) и (6г) питање за колико дуго се односи на време протекло пре тренутка реализације саме ситуације.

Дакле, анализа корпуса показује да лексички префикс *по-* мења обележје [-циљ] основног глагола у обележје [+циљ] или наглашава теличност глагола који већ садрже дистинктивно обележје [+циљ] понашајући се, дакле, као маркер теличности.

Проучавање утицаја префиксације на промену глаголског вида и типа глаголске ситуације доводи и до закључка о односу између ове две категорије у српском језику. Наиме, запажено је да се глаголи који поседују лексичка својства активности и стања јављају само у имперфективном, а остварења, достигнућа и семелфактивни глаголи само у перфективном виду. Стога се имперфективност може повезати са обележјем [-циљ], а перфективност са обележјем [+циљ]. Док имперфективност увек има обележје [+трајање], перфективност може имати и обележје [+трајање]; такође, док перфективност увек има обележје [-стативност], а имперфективност може имати и обележје [-стативност]. Дакле, можемо закључити да је трајање важна одлика имперфективности, али не и дистинктивна у односу на перфективност, као и да је стативност важна одлика перфективности, али не и дистинктивна у односу на имперфективност. На основу овога закључујемо да у српском језику обележје циљ блокира представљање ситуације као структуре (имперфективност), док ателичност глаголске ситуације омогућава да се ситуација представи као структура (перфективност) те се на овај начин лексичко обележје циљ може повезати с глаголским видом.

Дакле, глаголски префикс *по-* маркира обележје теличности; пошто је у српском језику телична ситуација представљена у перфективном виду, тиме је овај префикс и маркер перфективног глаголског вида. Када говоримо о овој врсти маркирања свакако треба поновити и то да су у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације и глаголски вид одређени већ на лексичком нивоу тј. морфолошки, те је поменуто маркирање префиксом *по-* коначно одређено већ у лексикону.

3.2.2.

Паралеле између германских партикула и словенских префикса у погледу њихових лексичких и видских функција већ су и раније уочене (Спенсер и Зарецкаја 1998; Димитрова-Вулканова 1999; Линдвал 2001; Виткова 2004; Рохина 2004; Свенонијус 2004б и други).

Енглеске адвербијалне партикуле приписују мноштво значења лексичким глаголима, укључујући и просторна значења:

(7)	а)	give up	up the tree	
	б)	drop out	out the window	
	в)	goof around	around the fountain	(Svenonius 2004б: 213)
	г)	fall in	in the house	

Ово важи и за лексичке префиксе у српском језику: могу имају спацијална значења и у комбинацији са глаголима могу постизати сличан ефекат. Просторно значење предлога *по* (радња која се врши ПО површини целог предмета) релативно је слабо заступљено: *по-крити*, *по-ложити*, *по-лити*, *по-мазати*, *по-мести*, *по-парити*, *по-пљувати*, *по-прскати*, *по-ставити*, *по-сути* (Клајн 2002: 265). Такође, енглеске адвербијалне партикуле (као и српски лексички префикси у примерима *по-висити*, *по-годити*, *по-десити*, *по-казати*, *по-клонити (се)*, *по-крити (се)*, *по-лагати*, *по-моћи*, *по-мутити*, *по-рећи*, *по-судити*) лако формирају идиоматске комбинације[3] чије је значење у неким случајевима прилично транспарентно (на пример, када партикула *up* приписује лексичком глаголу значење повећања и побољшања (*blow up*, *churn up*, *go up*, *grow up*, *heat up*, *light up*, *pile up*, *save up*, *speed up*, *tune up*, *warm up*)), а у некима не (на пример, када партикула *up* уноси значење потпуног извршења радње (*add up*, *clean up*, *clear up*, *cover up*, *end up*, *fill up*, *finish up*, *hang up*, *lighten up*, *shut up*, *suck up*, *sum up*, *tear up*, *type up*, *use up*, *wake up*, *wash up*, *write up*)).

Сличност глагола са префиксом *по-* и фразних глагола са партикулом *up* уочава се и у њиховој преводној еквиваленцији: *повезати – bind up*; *погрешити – trip up*; *подарити – yield up*; *подићи – get up*, *inch up*, *pick up, pull up*, *reach up*, *roll up*; *подесити – crank up*; *подржати – back up*; *позвати – ring up*; *појавити (се) – turn up*; *покрити – cover up*; *покупити – gather up*, *pick up*; *понићи – spring up*; *попети – climb up*; *посадити – stick up*; *поставити – put up*; *потражити – look up*; *похранити – store up*; *почистити – clean up*; *почупати – pull up* и слично.

Различита су значења које партикула *up* додаје значењима лексичких глагола. Осим спацијалног значења који ова партикула носи (*up* – горе као у примерима *climb up*$_{1,2}$, *come up*$_1$, *draw up*$_2$, *dig up*$_3$,, *go up*$_1$, *hold up*$_1$, *inch up*, *jump up*, *mark up*,*pick up*$_4$, *pull up*$_1$, *rear up*, *roll up*, *stick up*, *throw up*$_1$) запажено је и значење потпуног извршења радње (*add up*, *cover up*$_1$, *end up*$_2$, *fill up*$_{1,2}$, *give up*$_{3,5}$, *hang up*, *make up*$_2$, *open up*$_2$, *scrumple up*, *slop up*, *suck up*, *tear up*, *wind up*$_1$, *write up*$_1$) као и нека друга значења која се могу повезати са својством

[3] Мада и препозиције могу имати идиосинкратичка значења у контексту са појединим именицама (*on call*, *on time*, *in luck*, *at last*, *off base*, *under the weather* и слично).

теличности као кључном особином типа глаголске ситуације међу којима ћемо поменути и значења дешавања и стварања (*cook up*, *come up*$_2$, *dream up*, *make up*$_3$, *think up*$_{1,2}$, *throw up*$_2$, *turn up*$_4$), сакупљања и заједништва (*crinkle up*, *join up*, *make up*$_4$, *meet up*, *pick up*$_9$, *sign up*$_1$, *stack up*), причвршћивања и ограничавања (*bind up*, *clew up*, *clog up*, *ease up*, *zip up*$_1$). Поменућемо и значења прекида и оштећивања (*blow up*$_1$, *break up*$_1$, *mess up*$_1$, *mix up*, *wind up*$_2$), припремања и почетка (*fire up*, *open up*$_1$, *pick up*$_6$, *tense up*), одбијања и предаје (*sell up*, *throw up*$_3$), приближавања (*barrel up*, *creep up*$_2$), одвајања (*chop up*, *cut up*$_2$), откривање (*own up*, *pick up*$_3$) и остала значења.[4]

На основу припадности одређеном типу глаголске ситуације, лексички глаголи са којима се комбинује партикула *up* већином су активности, а у мањем броју достигнућа, семелфактивни глаголи, остварења и стања. Ако су основни глаголи активности, партикула *up* им мења обележје [-циљ] у обележје [+циљ]. Да погледамо то на примеру остварења *clean up*. У дијагностичким тестовима глагол *clean* из примера (8) понаша се као глагол активности:

(8) а) (For) How long did they clean something?
б) They clean something for fifteen minutes.
в) If they stop cleaning, they did clean.

Додавање партикуле *up* на овај глагол активности (*чистити*) уводи компоненту ограничености радње, односно постављања и достизања циља након извесног трајања радње те се глагол *clean up* (*по-чистити*) у дијагностичким тестовима понаша као глагол остварења:

(9) а) How long did it take them to clean something up?
б) They cleaned something up in 10 minutes.
в) If they stop cleaning, they did not clean something up.

Дакле, у већини случајева партикула *up* мења обележје [-циљ] глагола активности у обележје [+циљ] формирајући глаголе остварења као

[4] Формирање оваквих семантичких група зависно је и од глаголске семантике. Наиме, поменуте значењске групе фразних глагола са партикулом *up* илуструју и чињеницу да су могућности комбиновања партикула и глагола семантички условљене те самим тим ограничене семантичким чиниоцима. Чланови ових група показују уочљиве значењске сличности зависне од семантичког профила лексичког глагола. Приликом интеракције лексичког глагола и партикуле семантичко-синтаксички оквир лексичког глагола субординира семантичко-синтаксички оквир партикуле, а утицај тога се запажа у лексичком значењу основног глагола. Значење неких партикула може бити и апстрактно, па су оне повезане с низом оквира који деле нека својства. Који ће се од оквира заправо реализовати зависи од интеракције својства глагола и партикуле.

у примерима *blow up*$_2$, *build up*, *climb up*$_{1,2}$, *creep up*$_2$, *dig up*, *draw*$_2$, *make up*$_1$, *mix up*, *run up*, *think up*$_{1,2}$, *wind up*, *write up*$_1$) или глаголе достигнућа (*blow up*$_1$, *dig up*$_3$, *give up*$_3$, *go up*$_{1,2}$, *make up*$_4$, *meet up*, *pick up*$_3$, *suck up*, *sweep up*, *throw up*$_1$).

У комбинацијама са теличним глаголима остварења и достигнућа, партикула *up* служи да нагласи инхерентну теличност глагола или да скрене пажњу на ефектност саме радње. Додавање партикуле *up* на глаголе остварења (*bottle*, *clew*, *clog*, *gather*) само интензивира њихову теличну природу, док комбинација са глаголима достигнућа (*add*, *bind*, *clam*, *come*, *cover*, *crinkle*, *fill*, *fire*, *join*, *lock*, *mark*, *mess*, *sign*, *slice*, *stick*, *tense*) наглашава потпуно окончање тренутне ситуације. Дакле, партикула *up* мења ателичност глагола активности у теличност градећи тако достигнућа и остварења или задржава већ постојећу теличност глагола те тако, као и префикс *по-*, функционише као маркер теличности.

Партикула *up* маркира теличност износећи само присуство циља као део лексичког значења; међутим, глаголски вид је тај који тврди да је циљ достигнут (са перфективним или перфекатским видом) или означава да су ситуације у току и да су несвршене не износећи ништа о достизању циља (са имперфективним видом). Наиме, телична глаголска фраза у перфективном виду имплицира достизање крајњег сегмента ситуације (радње одрастања у примеру (11)), док имперфективна форма (пример (10)) не уноси такво тумачење и означава да процес одрастања (симултан са постављањем питања, дакле јасно конкретизован у односу на темпорални оквир) још увек није завршен:

(10) The little one – Sophie – <u>was growing up</u>, she was asking all the questions little ones ask. (4: 98)

(11) This chap <u>grew up</u>, tried to forget it, couldn't, and twenty years later tracked down the...carer who'd done it to him. (4: 182)

Корелација глаголског вида и теличности може се представити и примерима утицаја прогресива на теличност глагола достигнућа те у примерима (12) и (13) радње напредују ка свом циљу (распуст се приближава и субјекат приводи крају свој рад у атељеу), али га не достижу; дакле ове радње су у процесу трајања у тренутку говора:

(12) Except that the vacation'<u>s coming up</u>. (1: 76)

(13) Sometimes I'm in the kitchen, sometimes I'<u>m finishing up</u> in the studio and have to run downstairs. (2: 136)

У перфекатском глаголском виду, телични фразни глаголи такође изражавају реализацију крајњег сегмента (достизање циља). Дакле, ситуација је завршена у прошлости и тренутно није у току иако има значај за тренутак говора, као што то илуструју наредни примери:

(14) I think it's a fine thing the two of you <u>have cooked up</u> together, that's what I think. (4: 177)

(15) The raft, which now carried less than one half of its original complement, had risen up in the water... (3: 122)

Примери (14) и (15) илуструју теличне ситуације у перфекатској видској форми у којој су процес кувања (у пренесеном значењу смишљања, ковања плана) и процес повлачења паралеле завршени, али имају значајан утицај на садашње стање ствари (субјекат, наиме, у тренутку говора може имати став о завери односно мама сада запажа ту паралелу).

Дакле, глаголски вид значајно утиче на интерпретацију функције партикуле *up* у теличним фразним глаголима уносећи нове информације о семантичком обележју циља. Примери фразних глагола са партикулом *up* у свим глаголским видовима (перфективном, перфекатском и имперфективном) негирају традиционални став да партикуле маркирају перфективни вид. Та чињеница, ипак не наводи на директну повезаност функција партикуле *up* и категорије глаголског вида. Ово тврдимо на основу могућности глагола са овом партикулом да се комбинују са глаголским перифразама са наглашеним почетним (пример (16)), средишњим (пример (17)) или завршним (пример (18)) сегментима ситуације чиме они маркирају ингресивни, трајни и терминативни тип глаголске ситуације, али не и перфективни вид дефинисан као целовитост ситуације:

(16) Graham is starting to pick up some practical ideas.
(17) Gilian continued marking up the newspaper every morning.
(18) He has stopped pulling up the onions in Grandpa's garden. (Глођовић 2014: 100)

Наведени подаци наводе на закључак да партикула *up* само маркира теличност глаголске ситуације док директни утицај ове партикуле на категорије глаголског вида није забележен.

Дакле, сличност између партикуле *up* и лексичког префикса *по-* огледа се у томе што оба маркирају обележје теличности. Када говоримо о овој врсти маркирања свакако треба рећи и то да су у глаголском систему српског језика тип глаголске ситуације (као и и глаголски вид) одређени већ на лексичком нивоу тј. морфолошки, те је маркирање теличности префиксима коначно детерминисано већ у лексикону док је у енглеском језику поменуто маркирање теличности адвербијалним партикулама ограничено специфичним синтаксичким модификацијама (тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу).

3.3.

Што се суперлексичког префикса *по-* тиче, услед недостатка простора у овом раду, навешћемо само запажања која могу послужити као смернице за даља истраживања у овом пољу. Већ смо нагласили да се суперлексички префикси фонолошки не разликују од лексичких префикса, али за разлику од њих имају темпорална или квантификацијска значења, не дозвољавају секундарну имперфективизацију, могу се везати за лексичке префиксе и везују се за имперфективне основе (сем уколико није у питању ткз. гомилање префикса). Да погледамо како се ова својства испољавају код суперлексичког префикса *по-*

Запазили смо да суперлексички префикс *по-* често захтева дистрибутивне интерпретације (дистрибутивним се обично назива значење оних прелазних глагола са префиксом *по-* чија се радња обавља на више објеката, најчешће сукцесивно, док код непрелазних глагола исти префикс подразумева да радњу обавља више субјеката), али иначе је семантички празан те се глаголи са суперлексичким префиксима често називају и глаголима са семантички празним префиксима (Герке 2008) или чистим средствима перфективизације (Рамчанд 2004). Дистрибутивне интерпретације које уноси суперлексички префикс *по-* запажамо у примерима као што су *по-бацати*, *по-бити*, *по-вадити*, *по-в(ј)ешати*, *по-гасити*, *по-женити*, *по-клати*, *по-ломити*, *по-палити*, *по-скидати*, *по-устајати*, *по-хватати*, *по-црка*ти, *по-чупати* и сл. Дакле, суперлексички префикс *по-* додаје систематске, односно предвидљиве промене глаголској основи. У примерима као што су *по-играти (се)*, *по-жив(ј)ети*, *по-причати*, *по-ћутати*, *по-чекати* и слично запажамо и јасна квантификацијска значења суперлексичког префикса *по-* (обављати радњу основног глагола краће време). Суперлексички префикс *по-* запажамо и међу финитивним префиксираним глаголима који означавају трајање процеса до остварења циља или означавају тренутне ситуације, односно потпуно извршење радње као у примерима *по-гр(иј)ешити*, *по-ждерати*, *по-звати*, *по-купити*, *по-пети* (*се*). Дакле, следећи Клајнову поделу глагола са префиксом *по-* (Клајн 2002: 265-267), суперлексичко *по-* би формирало глаголе четврте, шесте и делимично седме групе.

За разлику од лексичких, суперлексички префикси не мењају лексичка својства глагола, али су свакако маркери теличности (а тиме посредно и перфективности). Наиме, додавање суперлексичког префикса *по-* на ателичне глаголе уводи инхерентну завршну тачку самој глаголској ситуацији, на пример, радњи гашења (*по-гасити*), а тиме и перфективизује глагол. Примери показују да додавањем суперлексичког префикса *по-* од активности углавном настају остварења (*по-јести*, *по-орати*, *по-рушити*, *по-хапсити*) претварајући ателичне у теличне ситуације.

Глаголи настали додавањем суперлексичког префикса *по-* не допуштају секундарну имперфективизацију: *по-гасити – *погас-ивати*, *по-причати – *поприч-авати*, *по-частити – *почашћ-ивати*, *по-чекати – *почек-ивати* и слично. Према томе, док секундарна имперфективизација неутралише теличну функцију лексичког префикса *по-*, та опасност не постоји за суперлексичко *по-*, потврђујући тиме његову неприкосновену теличну улогу.

Још једна од особина суперлексичких префикса је да могу да се везују за лексичке префиксе, односно да се додају већ лексички префиксираним глаголима или да се додају на већ суперлексички префиксиран глагол. Гомилање префикса (енгл. *prefix stacking*) представља једну сложену лингвистичку појаву коју карактеришу специфична морфофонолошка, морфосинтаксичка и семантичка својства те ћемо се овим феноменом у нашем раду позабавити само појавно. Ц. Рамчанд, Е. Романова и П. Свенонијус (Рамшанд 2004; Романова 2004; Свенонијус 2004а) признају само форме са два префикса и предлажу једноставно правило за ове глаголе: „када се два префикса комбинују, лексички префикс је увек онај са унутрашње стране" (Романова 2006: 62), претпостављајући да лексички префикс има спацијално значење, док се суперлексички префикс односи на унутрашњу темпоралну структуру ситуације.

Запазили смо да се суперлексички префикс *по-* може комбиновати са лексички већ префиксираним глаголима, али само након што су они секундарно имперфективизовани: *по-заборављати*, *по-испадати*, *по-испресецати*, *по-напијати (се)*, *по-отпадати*, *по-отплаћивати*, *по-отпуштати*, *по-разболевати (се)*, *по-сакривати*, *по-смрзавати се*, *по-устајати* (што се може илустровати низовима типа *платити – от-платити – отплаћ-ивати – по-отплаћивати*, *болети – раз-болети – разбол-евати – по-разболевати (се)* и слично). У овим примерима суперлексички префикс *по-* понаша се као маркер теличности, односно перфективности.

Такође, суперлексички префикс *по-* може се додавати на неки други суперлексички префикс (*по-*+перфективни префиксирани глагол) и то најчешће на комплетивно *из-* као у примерима *по-испревртати* и *по-испремештати*, али и на неке друге суперлексичке префиксе (*по-заимати*, *по-причекати*). У овим примерима суперлексички префикс *по-* не мења већ постојећу теличност, односно перфективност изведеница.

Клајн (Клајн 2002: 287) као куриозитет помиње и и глаголе где се префикс *по-* јавља двапут узастопце. РМС бележи *поподићи/-гнути*, *попом(ј)естити*, *попомучати*, *попос(ј)ед(ј)ети/-сједити*, *попостајати*, *попостати*, *попочекати.* Понављање истог префикса нема другу функцију осим експресивне.

Закључујемо да се суперлексички префикс *по-* може комбиновати и са перфективним и имперфективним глаголима. Овде треба напоменути да

се суперлексички префикс *по-* додаје само на имперфективне глаголе који су настали секундарном имперфективизацијом лексички већ префиксираних глагола. Од оваквих имперфективних префиксираних глагола суперлексички префикс *по-* гради перфективне глаголе док не мења глаголски вид перфективних префиксираних глагола те стога функционише као маркер перфективности.

Овај резиме о суперлексичком префиксу *по-* представља само илустрацију окружења или један од образаца у којима се појављује суперлексичко *по-*. Занимљиво би било детаљније истражити нека запажања, као на пример, каква је дистрибуција суперлексичких префикса у српском језику (на пример, дистрибутивно *по-* може се везивати за кумулативно *на-*, али обрнут редослед није могућ) и слично. У овом раду смо се само осврнули на најфреквентније утицаје суперлексичког префикса *по-* (дистрибутивно *по-* и *по-* у функцији квантификације (обављање радње основног глагола краће време)), на могућност комбиновања са перфективним, односно имперфективним основама, као и његов утицај на ателичност, односно теличност те тиме установили неке сличности са енглеском партикулом *up*.

4. Закључне напомене

Овај рад је за циљ имао проучавање утицаја лексичког и суперлексичког префикса *по-* на аспектуалне интерпретације новонасталих форми као и сличности овог префикса са енглеском партикулом *up*.

Закључили смо да лексички префикс *по-* маркира обележје теличности, а с обзиром на то да се глаголи у српском језику који поседују лексичка својства [-циљ] јављају само у имперфективном, а глаголи са својством [+циљ]) само у перфективном виду, закључујемо да је лексички префикс *по-* тиме и (посредно) маркер перфективног глаголског вида.

Такође смо запазили да је сличност лексичког префикса *по-* и енглеске партикуле *up* у томе што могу имати спацијална значења и лако формирају идиоматске комбинације. Наше истраживање је показало да и маркирање теличности представља заједнички именитељ енглеске партикуле *up* и лексичког префикса *по-*, с тим што је, за разлику од српског језика, у енглеском језику поменуто маркирање теличности адвербијалним партикулама ограничено специфичним синтаксичким модификацијама (тип глаголске ситуације није коначно одређен на лексичком нивоу).

За разлику од лексичког, суперлексички префикс *по-* не мења лексичка својства глагола (само доприноси темпоралним и квантификацијским значењима). Закључили смо и да је овај префикс маркер теличности а тиме посредно и перфективности; наиме, од имперфективних глагола (и то само оних насталих секундарном имперфективизацијом лексички већ

префиксираних облика) суперлексички префикс *по-* гради перфективне глаголе док не мења глаголски вид перфективних префиксираних глагола.

Овај прилог представља само један поглед на префикс *по-*. Међутим, да би се осветлили сви аспекти утицаја овог префикса, неопходно је спровести и детаљно истраживање његових семантичко-синтаксичких реализација и то на разноврснијем корпусу, јер овај префикс представља живо средство у грађењу речи те је тек свеобухватним истраживачким процедурама могуће утврдити његову праву вредност.

Извори

ОРСЈ: Мирослав Николић. *Обратни речник српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2000.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

CCDPV: *Collins COBUILD Dictionary of Phrasal Verbs* (ed. Sinclair John). London and Glasgow: Collins, 1990.

CCPVD: *Collins COBUILD Phrasal Verbs Dictionary.*London and Glasgow: HarperCollins Publishers, 2006.

LED: *Longman English Dictionary.* <http://www.ldoceonline.com> mart – avgust, 2015.

OPV: *Oxford Phrasal Verbs Dictionary* (ed. McIntosh Colin). Oxford: Oxford University Press, 2010.

Литература

Белић 1949: А. Белић, *Савремени српскохрватски књижевни језик, II део. Наука о грађењу речи*, Београд: Научна књига.

Белић 1998: А. Белић *Општа лингвистика. О језичкој природи и језичком развитку*, *књига I и II*, Нови Сад: Будућност.

Бабић 1988: С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб: ЈАЗУ/Глобус.

Бабко-Малаја 1999: O. Babko-Malaya, *Zero Morphology: a study of aspect, argument structure and case*, Doctoral Dissertation, The State University of New Jersey, New Brunswick, New Jersey.

Барић и др. 1979: E. Barić i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku.

Вендлер 1967: Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press.

Виткова 2004: P. Vitkova, *The Interaction of English Particles, Bulgarian Prefixes, and Telicity*, Master's thesis, Universitetet i Tromsø.

Герке 2008: B. Gehrke, "Goals and sources are aspectually equal: evidence from Czech and Russian prefixes", *Lingua*, 118/11, 1664–1689.

Глођовић 2014: А. Глођовић, *Функција адвербијалних партикула у енглеским фразним глаголима и њихови српски преводни еквиваленти*, Докторска дисертација, Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.

Грицкат 1966/1967: И. Грицкат, „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа)", Београд: *Јужнословенски филолог*, XXVII/1–2, Београд: 195–221.

Грицкат 1967: И. Грицкат, „Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфективизација путем префиксације", *Наш језик*, XVI/3, 119–126.

Димитрова-Вулканова 1999: M. Dimitrova-Vulchanova, *Verb Semantics. Diathesis and Aspect*, München: Lincom Europa.

Ди Шуло и Слабакова 2005: A. M. Di Sciullo and R. Slabakova, "Quantification and Aspect", in: de Angeliek van Hout, Henriëtte de Swart, Henk Verkuyl (eds.), *Perspectives on Aspect*, Kluwer, Dordrecht, 61–80.

Ивић 1982: М. Ивић, „О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима", *Јужнословенски филолог*, XXXVIII, Београд: 51–61.

Исаченко 1960: A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim – Čast'vtoraja: morfologija*, Bratislava: Izdatel'stvo akademii nauk.

Јаблонска 2004: P. Jabłonska, "When the prefixes meet the suffixes", in: Peter Svenonius (ed.). *Special issue on Slavic prefixes*, *Nordlyd* 32/2,Tromsø: CASTL, 363–401

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, први део, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део, Завод за уџбенике и наставна средства/Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Кликовац 1998: Д. Кликовац, „О значењу српског глаголског префикса раз- (когнитивнолингвистички приступ)“, *Наш језик*, XXXII/3-4, 153–167.

Комри 1976: B. Comrie, *Aspect: an Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.

Линдвал 2001: A. Lindvall, ”Swedish particle verbs in comparison with Polish aspect marking”, in: Holmer Arthur, Jan Svantesson, Åke Viberg (eds.), *Proceedings of the 18th Scandinavian Conference of Linguistics*, Lund, Department of Linguistics.

Маретић 1899: T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Knjižara L. Hartmana.

Милићевић 2004: N. Milićević, ”The lexical and superlexical verbal prefix iz- and its role in the stacking of prefixes”, in: Peter Svenonius (ed.), *Special issue on Slavic prefixes*. *Nordlyd* 32/2,Tromsø: CASTL, 279–300.

Новаков 2005: P. Novakov, *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Futura publikacije.

Рамчанд 2004: G. Ramchand, ”Time and the event: The semantics of Russian prefixes”, in: Peter Svenonius (ed.), *Special issue on Slavic prefixes*. *Nordlyd* 32/2, Tromsø: CASTL, 305–343.

Рићановић 1976: M. Ridjanović, *A Synchronic Study of Verbal Aspect in English and Serbo-Croatian*, Cambridge, Mass: Slavica.

Ројина 2004: N. Rojina, *English Particles, Russian Prefixes, and Prepositional Phrases*, Master’s thesis, University of Tromsø.

Романова 2006: E. Romanova, ”Superlexical vs. lexical prefixes”, Peter Svenonius (ed.). *Special issue on Slavic prefixes*. *Nordlyd* 32/2, Tromsø: CASTL, 2004, 255–278.

Романова 2006: E. Romanova, *Constructing perfectivity in Russian*, Ph.D. dissertation. University of Tromsø.

Свенонијус 2004а: P. Svenonius, ”Slavic Prefixes and Morphology: An Introduction to the Nordlyd volume“, in: Peter Svenonius (ed.), *Special issue on Slavic prefixes*, *Nordlyd* 32/2, Tromsø: CASTL, 177–204.

Свенонијус 2004б: P. Svenonius, ”Slavic prefixes inside and outside VP”, in: Peter Svenonius (ed.), *Special issue on Slavic prefixes*. *Nordlyd* 32/2, Tromsø: CASTL, 205–253.

Смит 1997: C. S. Smith, *The Parameter of Aspect*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Спенсер, Зарецкаја 1998: A. Spencer and M. Zaretskaya, ”Verb prefixation in Russian as lexical subordination”, *Linguistics*, 36, 1–39.

Стевановић 1952: М. Стевановић, „Замаскирати, закамуфлирати“, *Наш језик*, III/9–10, 303–308.

Стевановић 1981: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Терзић 1997: А. Терзић, „Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом пона- у руском и српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане књига* 26/2, 309–320.

Толскаја 2007: I. Tolskaya, ”Unifying Prepositions and Prefixes in Russian: Conceptual structure versus syntax”, *Nordlyd* 34 /2, 345– 370.

Шарић 2011: Lj. Šarić, „Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice?“, *Fluminensia*, 23/2, 7–20.

Биљана Панић Бабић*
Славица Васиљевић Илић
Филолошки факултет Бања Лука

DOI 10.7251/ZRNE1501039P

Прегледни рад

СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ У ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ

1.0.

Познато је да су записи и натписи најбројнији жанр старе књижевности, да су као прелазна форма између прозе и поезије преузети од Византије[1] и да је највећи број српских записа и натписа објавио Љубомир Стојановић у својих шест књига[2]. Дуго времена управо они су били доминантан облик писаног изражавања – од пада под Турке све до деветнаестог вијека и појаве првих часописа. Премда их поједини аутори сматрају маргиналном књижевном врстом, други у њима, с правом, налазе разноликост, љепоту и поетику. Тако на примјер, записе као израз субјективног доживљаја, „најчешће у форми очајничких вапаја и молитви, лапидарно стилизованих сугестивним сликама“ види Б. Летић додајући да они настају „као реакција на непосредне догађаје“ (2009:115). Према историчару умјетности Кајмаковићу: „Једино маргиналне глосе и записи аутора у кратким поговорима рукописа успевају да нам, испод мимикријског сакралног стилског руха, скрију и доставе по који податак о времену у којем настају и о људским судбинама које их прате“ (1982:146).

Дакле, у записима се појављују биљешке о необичним и великим догађајима као што су поплаве, помрачења, глад и ратни сукоби. Ратним сукобима и њиховим посљедицама као централном или узгред споменутом догађају у *Старим српским записима и натписима* Љ. Стојановића већ смо се бавили у свом истраживању[3], при чему смо обратили пажњу и на лични

* biljana.babic@unibl.rs

[1] Неопходно је нагласити разлику између записа који се појављују само на књигама и натписа који су настајали на различитом материјалу (камен, цигла, малтер, тканина, фреска...) и различитим средствима (урезивани, везени, ковани, усјецани). Занимљиво је да записи често бивају преписани при преписивању књига, тако да је некада тешко одредити вријеме њиховог настанка.

[2] *Стари српски записи и натписи 1–6,* прикупио их и средио Љубомир Стојановић, САНУ, Народна библиотека Србије, Матица српска, Београд 1982-1986; Фототипска издања: књ. 4, 5, 7, 10, 11, 13, 1902-1926.

[3] Васиљевић Илић, С. и Бабић, Б, *Ратни сукоби и њихове посљедице у Старим српским записима Љ. Стојановића*, зборник са научног скупа Први свјетски рат: Одраз у књижевности, језику и култури, Филолошки факултет Бања Лука 2014.(у штампи).

став писара према споменутим догађајима. Примијетили смо даље да се у записима и натписима налазе и биљешке о другим земљама и народима. Премда су то најчешће Османска царевина и Турци, што је и логично имајући у виду историјске околности у којима се српски народ вијековима налазио, неријетко су забиљежени и остали европски народи – нешто чешће словенски него западноевропски народи и земље.[4] Та чињеница је и иницирала наше истраживање европског контекста у *Старим српским записима и натписима* Љ. Стојановића. Наиме, занимало нас је да сагледамо упућеност али и заинтересованост српских писара за западноевропске народе, личности и земље. На који начин су наши писари записа и натписа гледали на личности из других крајева?Да ли има личних запажања особина народа или су то тек „голе биљешке“?

У складу с наведеним, циљ нашег истраживања је био да освијетлимо сљедећа питања:

а) у којој мјери се у записима јавља интересовање за западноевропске народе и земље и

б) какав је однос писара према тим народима односно земљама.

2.0.

Општи став је да средњовјековни записи као и књижевност не познају националне границе (појам нације се формирао у деветнаестом вијеку) те тако и дјела припадају једном заједничком корпусу без обзира да ли су настала на истоку или западу Европе. Па ипак, може се говорити о националним књижевностима у оквиру средњег вијека узимајући у обзир аутора или јунака те књижевности. Наравно, постојала је и свијест о разлици међу језицима и међу народима. У прилог томе податке дају српски и бугарски рукописи из шеснаестог и седамнаестог вијека. У њима се говори о седамдесет и два и по народа који се дијеле на правовјерне, полувјерне и невјерне. Свакоме од народа придодаје се једна животиња према неким психичким карактеристикама, на примјер, Бугарин је бик, Турчин змија, Сарацен вепар, Србин је вук, Фруг лав, Влах је мачка, Грк лисица, Угарин је рис… (Радојичић 1967: 33–36). Као што је и разумљиво, веће интересовање за друге народе појављује се у времену непосредних контаката. Међутим, то и није увијек правило, јер упркос контактима са Грцима од времена Ћирила и Методија, ширењу ћирилице у српским крајевима и преводу списа са грчког на српскословенски језик, лична запажања писара о карактеристикама овог народа су ријетка.

У *Старим српским записима и натписима* заинтересованост за друге европске народе, у највећем броју записа, у директној је вези са

[4] Словенским народима у старим српским споменицима посветићемо пажњу у свом сљедећем коауторском раду.

ратним сукобима. Истовремено са појавом првих штампарија у Европи заинтересованост се ширила и на штампање књига у окриљу европских градова. Затим се писари фокусирају на трговину или тачније на куповину скупоцјених предмета у чувеним европским центрима и, рјеђе, на неки други контекст. Управо наведеним редом у наставку рада анализираћемо забиљешке о западноевропским народима, личностима и земљама у *Старим српским записима и натписима* Љ. Стојановића.

2.1.

Будући у вишевјековном турском ропству, наши су писари највише нотирали вијести о ратовима у сусједним земљама вођеним против Турака. Ратна дешавања се прате од: а) Италије, б) преко аустријске територије, в) до сукоба са Французима, г) Нијемцима и д) Швођанима.[5] Ове забиљешке одају ‘’упућеност у европска и свјетска збивања и заинтересованост за догађаје ширих размјера... Један од узрока те ширине видика јесте нова духовна и културна клима, осјећај повезаности са осталим хришћанима’’ (Васиљевић Илић, Бабић, 2014, у штампи). Међутим, ни сукоби међу хришћанима нису остали незапажени.[6]

а) Често је циљ записа само љетописачка биљешка о рату као на примјер када се каже да су Млечани препустили Скадар Турцима 1477. (5201) и 1479. (5576).

Пљеваљски монах Гаврило наводи султана Мехмеда и његов рат (бран) са Венецијом 1649. године (1436). Венецијанци су поразили Турке палећи градове, убијајући и одводећи у робље затечено становништво. Турци су се потом осветили својим хришћанским поданицима узимајући данак, малтретирали су их па је дио побјегао у туђину остављајући своје *домове и села*.

Млечани су у рату са Турцима преузимали приморска мјеста, биљеже писари, тако су Нови преузимали 1680. (10006) али и нешто касније у два наврата 1687. (1883, 1884, 5171, 5335) те градове близу Пераста и Котора (1811). Тада их је епископ Висарион пустио на Цетиње, гдје је тада био и отрован, а када је Сулејман нашао Латине у манастиру, пустио их је на вјеру а манастир разрушио односно манастир, како каже писар, „раскопа“ (5336, 5337). Слиједи забиљешка да су Габелу освојили 1693. (5172) и 1695. (5721) и изгубили је 1716. године (5183).

Веома штуре податке о рату између Турака и Млечана даје запис из 1715. (2276). Овај сукоб биљежи се и на зиду манастира Мораче (2290),

[5] У том поретку их наводимо у наставку рада уз напомену да се у записима спомињу и ратни сукоби са Пољацима и Русима, али се њима у овом раду не бавимо.

[6] То изражава запис (6441) из 1592. који позива Господа да погледа шта се догађа на земљи хришћанима не само од *проклетих Агарена већ и од Мађара, Нијемаца, Латина и Хрвата*.

а у удаљеној Ораховици забиљежен је о њему еуфемизам „завада“ између Турака и Каура (Млечана) (2289).

Патријарх Арсеније у Житомислићу биљежи велики рат у Италији 1734. између Француза и Нијемаца које предводи њихов ћесар Карло Шести (2628).

Пошто су Срби ратовали у редовима других царевина против Турака, није необично што наилазимо на запис како се 1742. почело *у Италију војевати* (7817).

Сукоб западних савезника и Турске на српском подручју 1715. године (7450), писар кратко и објективно, скоро равнодушно коментарише: *бјеше војска на Латине Турска*.

б) Почетак Великог бечког рата биљежи писар Илија 1683. год. (6002) неутралним изразом *отиде Мехмед на Немце,* али зато записује и велико страдање хришћана.

Много је личнији писар из 1716–1718 год. који каже (7471): *разби Нијемац Турчина под Варадином и Темишвару, прими Београд 1717. и мир се утврди 1718*. Радост писара због хришћанске побједе крије се у синететичком глаголу *разби*.

Окршаје биљеже записи типа љетописних биљежака 1737. године (7734–40): *би велики метеж када ваздиже Немац Ниш и придоше близу Софије* и касније паша *узе* Ниш.

Међусобна непријатељства хришћана биљеже записивачи са жаљењем због тога. Тако писац записа из 1756. год. (8251) каже: *наша светлејша императорица Марија Терезија поче бој бити с краљем Брандибурским а 1763. сатворише мир,* док се сљедеће 1757. године (8254) биљежи: *заврга се војна с краљем Пруским и краљицом аустријском на тој војни помрли наши хришћани из села*.

Занимљив је став писара из 1788. год. (8699) који кратко биљежи *разбише наши Турке под Дубицом*. Необичност потиче од присвојне замјенице *наши* која показује да је аустријска застава у борби против невјерника доживљавана као своја. Још један запис (8700) говори о истом догађају наводећи градове које је том приликом император Јосиф, као глава војске, освојио. За разлику од првог писара који велича аустријске војнике, други писар је на дистанци а заслуге приписује цару Јосифу.

Запис (8696) доноси правац кретања Турске војске од Софије на Нијемце 1788. године.

в) *Рата вранцускога* присјећа се кратко запис из 1797. (8850) као и записи из 1809. (8995-8997)

Освајање Илирије од стране Француза није промакло пароху Аксентију Котуру 1810. године (9001).

г) Већ смо споменули да запис из 1756. год. (8251) говори о сукобу Марије Терезије која *поче бој бити с краљем Брандибурским а 1763. сатворише мир*.

Сљедећи је запис из 1764. године (8259) који каже да *бише рат с Прајском* (Пруском). Ради се о седмогодишњем рату за Шлеску који није могао проћи без српских жртава које писар спомиње.

д) Почетком осамнаестог вијека један писар биљежи низ побједа Петра „московског“ над Швођанима (7394). Помиње се савез Швођана са Турцима који су повели на Русе велику војску. Ријеч је о рату који је предводио Петар Велики против Швођана под водством Карла XII од 1700. до 1721. године, о Карловом бијегу и укључивању у рат Турака 1711. године.[7]

Спомињање западноевропских народа у *Старим српским записима и натписима* у вези са ратним сукобима почива на нади писара да ће им можда они донијети спас и коначно ослобођење од невјерника, али је истовремено прожето сумњом због расипања снаге на међухришћанске обрачуне у којима су и Срби страдали. Провејава благонаклон став према Марији Терезији и императору Јосифу, али и подозривост према *Шведима* због савеза са Турцима против Руса.

2.2.

У вријеме увођења штампарске технике у Европи почиње се пажња писара усмјеравати и на штампање наших књига у окриљу европских градова.

а) Ово се прије свега односи на штампарске радионице Италије. Наиме, Италија је мјесто гдје су због повољнијих услова наше књиге штампане дуже вријеме.

У Млецима су штампане књиге Божидара Вуковића 1519/1520, 1536. (438, 443–445, 481, 486, 494) чији је посао наставио његов син Вићенцо, који је такође на књигама остављао поговоре са мјестом штампања (541/617). У предговору псалтира из 1546. који именује епистолом, он моли Србе да му пошаљу старе књиге са разних страна како би могао да их штампа, јер права племенитост српска не може бити потврђена само кроз пролијевање крви већ и кроз добра и часна дјела која остају насљедницима. Јаков из Осоговице 1566. (655) настављајући рад Вићенца Вуковића његовим калупима за штампање књига, доноси биљешку у поговору на својој књизи.

Синови Божидара Горажданина, Теодор и Ђурађ 1527. (458–460) својим штампарским послом су везани за Венецију. Венеција се у нашим записима појављује и као мјесто од куда долазе алати и материјал за штампање. Зато ће 1546. (523,6264) милешевски игуман Данил да пошаље јеромонахе Никанора и Саву, те бањског игумана Мардарија управо тамо по прибор за штампање и тај податак остаће забиљежен у поговору штампаног Псалтира и молитвеника. Венеција је при том именована као *мирословствујушчи* град.

[7] Јелачић 1929: 116.

Стефан из Скадра 1561. (619) и Јеромонах Сава из Дечана 1597 (880) остављају нам запис на књигама штампаним у Венецији. Ту су и књиге које је штампао Јеролим Загуровић из Котора (682) 1669/1670 у Венецији.

Постоји податак да су се тамо књиге и преписивале 1572. (4976), али и куповале 1660. (5834). Даље, тамо су потписиване књиге па је крупљански јеромонах Јосиф Дошеновић потписао књигу у Венецији 1776. Можда управо онда када је ишао по ствари за манастир. У Венецији је 1796. (10390) потписано једно Јеванђеље и приложено цркви у Трсту.

б) Поред Италије споменута је и Француска у запису (9050) на једном Служабнику за који се каже да је потписан *фелдмаршалом Андрејем близ Лиона* 1815.

в) Има података да су и из Беча прибављане књиге – буквари, катахизиси и Библија 1784. (8607), а неки пут и потписиване тамо, при чему се Беч спомиње 1755. (8058) као *Вијена аустријска*.

2.3.

Послије штампања књига у Европи, писари се фокусирају на трговину односно на куповину скупоцјених предмета.

а) Да се из Венеције нису допремале само штампане књиге за српске крајеве, потврђује и једна датирана слика из 1597. (885). Сребрено кандило је тамо израђено 1770. (10326) и поклоњено цркви у Трсту. Сребрени украси на икони, звоно и свијећњаци за манастир Крупа 1767, 1777. (3299, 3300, 3463) начињени су у Венецији. У Венецији је рукотворен свијећњак за манастир Гомионицу 1775. (3440), једна сребрена кадионица 1694. (7215). И на два свијећњака манастира Требиња (Дужи) стоји запис да су у Венецији израђени 1777. (8487) исто као и на икони Богоматере 1790. (8735).

б) Из Беча је прибављен свијећњак приложен манастиру Хиландару 1779. (8533).

2.4.

Остали записи о западноевропским народима спомињу путовања преко мора и постављање надгробне плоче аустријском императору.

Одлазак преко мора био је готово по правилу неизвијестан те није необично да у запису из 1741. (2833) наилазимо на кратку молитву којом се тражи да путници Димитрије и Ђорђија оду у Венецију и врате се здрави и да још постигну успјех због онога због чега иду на пут. Забиљежен је и податак да је војвода Павао из Будве путовао у Млетке 1742. (7815). Јован Гавриловић, раванички постриженик, је преко Венеције отишао за Свету Гору па је неко од манастирске братије забиљежио молитву за њега (9669) у осамнаестом вијеку.

У српској цркви Светог Спиридона у Трсту Срби су поставили плочу аустријском императору Францу Првом као знак захвалности 1817. (9074).

3.0.

На основу записа у којима су споменуте западноевропске земље и народи може се закључити да не садрже податке о животу у туђој средини, нити како их наши писари доживљавају. Због тешких услова у којима су живјели, наши преци били су заокупљени сами собом и својим подређеним положајем под османском управом. Стране земље и њихови становници за њих су углавном мјеста догађања и субјекти сукоба са омрзнутим противницима. Ни један запис не суди о њима као нпр. онај Пахомија из Влашке о Грцима (9691) који каже да су Грци проклети и цитира наводно ријечи апостола Павла: „Грци, вели, зли звери и присно лажљиви и лукави и немилостиви“, али и Св. Саву који је одредио, каже Пахомије, да се не мијешају хиландарски калуђери са грчким и чак куне онога који борави са Грцима.

У опису ратних дешавања нема пристрасности и емпатије тек се назире нада да би слобода могла доћи од било ког хришћанског народа. Међу владарским личностима западноевропских земаља наклоност писара је на страни Марије Терезије, Јосифа и Франца Првог, у контексту ослободитеља од турског јарма. Ван ратног контекста највећи број записа односи се на Венецију као мјесто гдје се путовало, гдје су штампане српске књиге, гдје је набављан штампарски алат и материјал, али и поручивани драгоцјени предмети за потребе цркве и богослужења. Према томе, Италија а посебно Венеција у очима писара *Старих српских записа и натписа* била је једно од културних средишта Срба шеснаестог, седамнаестог и осамнаестог вијека, коју су сматрали вриједном биљежења.

Извори и литература:

Васиљевић Илић, Славица, Бабић, Биљана (2014), *Ратови и њихове посљедице у Старим српским записима Љ. Стојановића*, зборник са научног скупа Први свјетски рат: Одраз у књижевности, језику и култури, Филолошки факултет Бања Лука 2014 (у штампи).

Јелачић, Алексеј (1929), *Историја Русије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Кајмаковић, Здравко (1982), *Ћирилица код Срба и Муслимана у османско доба,* у *Писана ријеч у Босни и Херцеговини од најстаријих времена до 1918. године*, Сарајево: Веселин Маслеша.

Летић, Бранко (2009), *У огледалу духовном, огледи из старе српске књижевности*, Пале: Просвјета.

Радојичић, (1967), Đorđe Sp. Radojičić, *Antologija starije srpske književnosti*, Beograd, Nolit.

Стари српски записи и натписи 1–6, прикупио их и средио Љубомир Стојановић, САНУ, Народна библиотека Србије, Матица српска, Београд 1982–1986; Фототипска издања: књ. 4, 5, 7, 10, 11, 13, фототипско изд. из 1902–1926.

Стари српски записи и натписи (1986), приредио Милорад Павић, Просвета и Српска књижевна задруга, Београд, Библиотека стара српска књижевност у 24 књ. књига 19

Трифуновић,Ђорђе (1990), *Азбучник српских средњовјековних књижевних појмова,* Нолит, Београд.

Биљана Б. Мишић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501047M

Стручни рад

ДОМИНАНТНИ ТИПОВИ КОЛОКВИЈАЛНЕ ЛЕКСИКЕ У ПРОЗИ МОМА КАПОРА

1. Увод

Џинс-проза или „проза у траперицама“ посебан је тип прозе чија је тема живот урбаних младих људи, из перпективе њихових живота или ставова. Битне особености на којима почива џинс-проза су „опозиција свијета младих и свијета одраслих, нови тип приповједача на којему се таква опозиција гради, а који у прозу уноси супротстављање двају језика као опозиције двају свјетова (без обзира да ли је други језик у њој присутан или се [...] подразумијева).“(Флакер 1983: 38). Овај тип прозе карактерише и „приближавање приповједача језика усменом спонтаном говору“, те „уношење жаргона младих људи у приповиједање“ (Флакер 1983: 38). У српској књижевности, један од најзначајнијих представника џинс-прозе био је Момо Капор. Романи овог писца значајни су због тога што су „фиксирали једну поетику непристајања, поетику друштвене и књижевноуметничке побуне против социјалне и књижевне хијерархије на снази“(Стојановић 2006: 104). Једна од Капорових стилских константи у читавом опусу је „једноставност језика,“ која почива „на подражавању разговорног, колоквијалног језика, тј. говора карактеристичног за тривијалне, свакодневне ситуације које писац на несвакидашњи начин, тематиком, али и стилом, заправо велича у својим делима. Разговорни стил тако постаје и основа приповедања и дискурса јунака, али и повод за приповедање“ (Милановић 2012: 74).

У овом раду усредсредићемо се на анализу колоквијалне лексике, тј. њених доминантних типова у прозним остварењима Мома Капора. С обзиром на то да колоквијална лексика има велики значај у стилу овог писца, покушаћемо да сагледамо њену улогу за остварење књижевноумјетничких ефеката. Под колоквијалном лексиком подразумијевамо нестандардну језичку лексику општег типа, тј. лексику која је одлика само разговорног стила, структурно и семантички различита, унутар које се као најкомпактнија група издвајају жаргонизми. Зато ћемо у анализи најприје говорити о жаргонизмима.

* biljana.misic@ffuis.edu.ba

2. Жаргонизми

Жаргонске ријечи у лексиколошким класификацијама „припадају супстандардном нивоу, тј. нивоу ограничене употребе“ (Радовић Тешић 2012: 135). Овој *врсти језика* и *начину говора* највише радова посветио је Р. Бугарски. У лингвистичкој студији *Жаргон* (Бугарски 2006), аутор је дао теоријске оквире о природи жаргона и његовим ареалима, а посебно је обрадио начине творбе жаргонске лексике. Према његовим ријечима, жаргоном се назива „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе“ (Бугарски 2006: 12), чија је сврха „одвајање, разликовање, дистанцирање од масе других говорника, тј. оних који говоре стандардни, књижевни језик“ (Прањић 1985: 38), а жаргонизми су, заправо, ријечи или изрази који припадају неком жаргону. Жаргон се „одликује језичко-стилским својствима као што су лексичка продуктивност и иновативност, граматичка флексибилност, семантичка експресивност (нарочито у правцу пејоративности и ироније), потом метафоричност и асоцијативност, те хуморно поигравање звуком и значењем“ (Бугарски 2006: 21).

У својим прозним остварењима, Капор приказује живот младих шездесетих и седамдесетих година прошлог вијека. Будући да његови романи дају својеврстан увид у свијет и размишљања младих тог доба, сасвим је природна висока фреквентност колоквијалне лексике, прије свега, жаргонизама. Ефектност жаргонске лексике у Капоровој прози постиже се различитим средствима, а ексцерпиране жаргонизме класификоваћемо према начину настанка, и то на: 1) жаргонизме који су настали суфиксацијом, тј. суфиксалном творбом, 2) жаргонизме настале скраћивањем, 3) жаргонизме настале метатезом, 4) жаргонизме настале слагањем, 5) жаргонизме настале метафоризацијом.

1) По бројности прво мјесто заузимају жаргонизми који су настали суфиксалном творбом. У корпусу најфреквентније жаргонске изведенице су оне које су творене суфиксима -ишка, -ијановић, -ос,-чуга. Представићемо их према типу суфикса, почевши од жаргонизама творених суфиксом -ишка.

а) Што се тиче мог чувеног лежаја, под њега су нагуране *ципелишке*[1] (ХНП, 305); *Келнеришка* је стајала изнад стола (БА, 105); По гајби су ми се до колена вукле празне *конзервишке* (ХНП, 312); Одмах сам их, наравно, тужила директору *хотелишке* (ХНП, 317); Држала сам се за сваки случај панично за своју цигару, и то зубима директно за *филтеришку* (ХНП, 323); Пристадох вадећи *фломастеришку* и отварајући прву салвету (ХНП, 328); Као у оној старој гусарској причи где тројица играју *покеришку* (ХНП, 339); Страшно зезање – *провалишка*! (БА, 35); Свака сања да су баш њој

[1] Бројеви у загради односе се на странице издања чији се библиографски подаци дају на крају рада.

цариници пронашли оних једанаест и по *доларишки* у ципели (ХНП, 344); Тражи неке кексе из 1956. које је сакрила у *коферишку* (ХНП, 349); И тако се не угаси *лустеришка* (ХНП, 402); Почећете да муцате, да поправљате косу, да се сударате са *бандеришкама* (ХНП, 406); Чим сте ушли у *таксишку* и заобишли први ћошак (ХНП, 434); И док сте рекли бритва, исфураше ме испред *шалтеришке* (ХНП, 476); Он најпре асфалтира пут кроз кукурузе, веша фијакерске *фењеришке* (ХНП, 526); Тако проверена мастиљара не може ни да пеца као индивидуалац без *програмишке* (ХНП, 533); Па као да је највећа драгоценост – поново у *подрумишку* (БА, 234).

Како се из примјера види, у основинском конституенту изведеница налазе се именице. Са формалне стране гледано, суфиксом -ишка продужавају се ријечи стандардног језика. Овај суфикс није предодређен семантиком творбене основе, будући да се лексичко значење не мијења и „присутна је семантичка еквиваленција између изведене и основинске речи“ (Ђорић 2008: 186). Ђорић констатује да се суфикс -ишка „среће само у супстандардној сфери, омладинском жаргону, пре свега“, и типови творени овим суфиксом и „другим суфиксима непознатим књижевном језику”, добијају изразиту емотивну обојеност захваљујући управо суфиксу.

б) Колико жива девојка може издржати без *ловијановића* (ХНП, 309); Одма пристављам *кофијановић* (ХНП, 314); Док сам вукла онај преглупи *коферијановић* (ХНП, 317); Баш је лепо од вас што сте ме извели на вечеру у овај *клубијановић* (БА, 18); Профуравају сами асови и асовке у огромним *ципелијановићим*а (ХНП, 319); Као први пут у животу видели *чарапијановић* (ХНП, 322); И ја сам шампионка и све, али сам ишчашила *кукијановић* (ХНП, 324); У зимском *капутијановићу* који је мео велеслаломску стазу (ХНП, 325); *Кошулијановић* му је иначе, црвен (ХНП, 328); Што се тиче старог *шпоретијановића...* (ХНП, 349); Клечећи почети да ређа суварке по празним *флашијановићима* (ХНП, 352); Растолежу свој јадни *вискијановић* (ХНП, 386); Оћу и ја мало да будем прва мачка у вароши, а не стално другарица и *сестријановић* (ХНП, 388); Намигне момку који пушта *плочијановиће* (ХНП, 401); Стрпали у *креветијановић* код комшије Кезића (ХНП, 463); Чим склопи неки посао и мазне *кредитијановић* (ХНП, 525); Нема времена да се бави *клопијановићем* (БА, 22); Како кад стално неко пролази поред тебе и стаје ти на *ногијановић* (БА, 236).

Наведени примјери показују да се суфиксом -ијановић не образују нове номинационе јединице. Функција овог суфикса заправо је стилског карактера и он представља „чисти жаргонски маркер омладинске групне припадности, изражен кроз интимизацију и вербално измотавање“ (Бугарски 2006: 132).

в) Још са врата сам се на брзака претворила у *ћопоса* (ХНП, 323); Деца им чисти *наркоси*: извлачи их милиција из подрума где се фиксају (ХНП, 352); *Дебоси* моји што не можете да се уздржите па из чистог очајања

клопате (ХНП, 404); Склањамо се у страну и сами себи личимо на *фригосе* (ХНП, 411).

Жаргонизме творене суфиксом -ос карактерише „шаљива и често живописна комбинација латиноамеричког звука и ироничног значења“ (Бугарски 2006: 125).

г) Гледаћете ту *филмчугу* (ХНП, 301); Само шкрипе *ланчуге* (ХНП, 310); У тренуцима кад остане с минималним количинама *винчуге* у кући измислио је специјални фазон (БА, 191); Она је лично провела пет ноћи у недовршеној згради када смо после свих мука најзад добили *станчугу* (ХНП, 335); Не бих могла да поднесем да га гледам рођеним очима како се укокава у некој *кафанчуги* (ХНП, 420); После смо завезали боцу *пивчуге* за конопац и треснули је о корито (БА, 26).

Творбени формант -чуга је „проширен у омладинском жаргону“ (Бабић 2002: 359) и као што видимо из примјера, предодређен је стилистичком вриједношћу, будући да изражава субјективни став наратора према предмету говора. Жаргонизми творени овим суфиксом у контексту добијају негативну стилску маркираност и реализују пејоративно значење, а „пејоративност је синоним ако не за жаргон уопште, а оно свакако за шатровачки и омладински“ (Андрић 2005: 13). Употребом жаргонизама творених помоћу суфикса -чуга писац доприноси стварању ироничног, подругљивог ефекта.

Наведени жаргонизми настали суфиксалном творбом разликују се од конкурентних јединица по томе што су богатији за суфиксе -ишка, -ијановић, -ос, -чуга. Захваљујући творбеним формантима, ове лексеме добијају стилску функцију, а њихову сврсисходност у Капоровим романима најбоље ћемо уочити ако дате жаргонизме супституишемо конкурентним јединицама. Жаргонизми настали суфиксалном творбом, како се из примјера види, (изузев подгрупе г), „носе обележје ведрог омладинског духа, чији емоционални набој налази одушка у забави и шали“. То се постиже и „употребом новог, необичног и духовитог имена за носиоце особина које се у одређеној ситуацији актуелизују као позитивне или негативне (Ристић 2004: 184), што најбоље показују примјери из подгрупе в.

2) Жаргонизми настали скраћивањем – издвајамо сљедеће примјере:

Видела сам једног лапонца у *троли* (БА, 241); ... они француски клошаријани изгледају отмено као да су *профе* на факултету (БА, 59); Одлучише да у школи дозволе пушење ђацима који пуше, и то где – у специјалној соби, под стручним надзором *профе* из хигијене (ХНП, 308); Ко у ствари предаје на тим *факсовима*? (ХНП, 478); Како пронаћи *уфур* у ту књигу? (ХНП, 300);... Просух вам старог кечапа по *лонама*! (БА, 23);

Свим наведеним примјерима заједничко је то што се фигуративност налази у подлози сажимања. Наиме, жаргонизми *трола, профа*, *факс, уфур* добијају се скраћивањем, тј. изостављањем завршног дијела ријечи. Овдје

су жаргонизми заправо реализовани у форми апокопе[2]. За разлику од ових лексема, у посљедњем примјеру: Просух вам старог кечапа по *лонама*, жаргонизам *лоне* добијен је изостављањем почетног дијела лексеме и њеним свођењем на завршну двосложну секвенцу, па се у подлози сажимања налази афереза. Можемо примијетити да је због настанка жаргонских лексема скраћивање извршено код именица, изузев у примјеру: Како пронаћи *уфур* у ту књигу? (ХНП, 300), гдје долази до сажимања усљед тога што се из глагола *уфурати* који већ постоји у жаргону издваја основа и почиње да употребљава као именица. Ј. Кашић констатује да је за „образовање оваквих дублета релативно лако наћи и семантички и творбени пандан у књижевном језику“ (Кашић 1987: 74). Имајући у виду да је механизам настанка омладинског жаргона усмјерен према принципу редуковања, јасна је пишчева намјера да ове жаргонизме инкорпорира ради говорне карактеризације ликова.

3) Жаргонизми настали метатезом – из корпуса издвајамо сљедеће примјере:

Ће ћемо, ба, раја, у *но-ки*? *Воздра*, *јешта ма-и*? *Маи-не шта-ни* (ПЛС, 82); *Дер-пе*, пресудили су други и ускоро кроз гимназију почеше да круже приче о томе да Господин избегава женско друштво... (ПЛС, 83).

Примјери жаргонизама настали метатезом представљају шатровачки говор као посебан тип социолекта, који се покаткад подводи као тип жаргона. Наведени примјери имају изразиту стилистичку обојеност, будући да се пермутацијом слогова или гласова остварује онеобичена лексика. Измјеном редослиједа слогова „отежава се разумијевање, за неупућене и изговореном се даје бар извесна доза тајновитости“ (Кашић 1987: 74). Жаргонизми настали метатезом добар су показатељ говорне лексике којом међусобно комуницирају, на духовит и сликовит начин, млади људи.

4) Жаргонизми настали слагањем оказионалног су типа што потврђује свега један примјер:

Они са *транге-франге*, они што варају народ (ХНП, 365).

Израз *транге-франге* има значење „врста коцкарске игре, трампа, ситна препродаја“ (Андрић 2005: 250). За разлику од конкурентне јединице, жаргонизам *транге-франге* карактерише појачана изражајност, тако да он има статус стилема у Капоровом роману. Наведени жаргонизам настао слагањем, такође је употријебљен у сврху говорне карактеризације наратора.

5) Жаргонизми настали метафоризацијом, као нпр:

Оћу и ја мало да будем прва *мачка* у вароши (ХНП, 388); Стално изиграваш Оливера Твиста и те фазоне, стално си *труба* (ХНП, 324); Пре свега, треба да знате да *мачки* од осамнаест не одговара сваки момак (БА, 20); Са њом да се оженим? Са том *лопатом*? (ХНП, 430); Најгоре је што ме нико познат из школе неће видети како седим са вама и изигравам *зверку* (БА, 19).

[2] О апокопи и аферези в. Зима (1988: 205).

Примјери из ове групе разликују се од претходних, зато што код њих долази до онеобичајења не само форме, већ и значења. Самим тим што садрже фигуративност, ови жаргонизми имају јачи степен стилогености од жаргонизама насталих суфиксалном творбом, слагањем и метатезом.

3. Колоквијализми

У другој групи колоквијалне лексике издвајамо колоквијализме као изразе који не потпадају под жаргонизме, тј. оне лексеме које су на граници између стандарда и супстандарда. Друкчије речено, под колоквијализмима подразумијевамо изразе који су својствени разговорном језику. Самим тим што егзистирају у разговорној лексици, ове лексеме се „издвајају по критеријуму специфичности употребе и по критеријуму могућности избора, што им даје карактеристике функционалностилске и регистарске маркираности“ (Ристић 2006: 56). Иако имају експресивне компоненте у структури лексичког значења, колоквијализми се „сврставају као јединице нижег стила“ (Ристић 2006: 57). Из корпуса издвајамо сљедеће примјере:

У сваком тренутку виде само некога ко жели да бесплатно *здипи* слику (Ф, 149); Обићи ће најпре Коларац, па онда Кинотеку, продужиће до Сложне браће, проћи кроз Пролеће, па се спустити до железничке станице и покушати да *опељеши* неког земљака (Ф, 178); У великој самопослузи на Цветном тргу *мазнули* смо две флаше вискијановића (БА, 95); Деда, зна се, у међувремену *одапео*!(БА, 134); ...Они не би били у стању да *здипе* ни жваку! (БА, 258); ...Кад једнога дана *одапнете*, бар ћете имати шта да понесете на онај свет! (БА, 287); Ми сиротог Баха можемо да слушамо једино кад неко важан *одапне* или изгине маса света у каквој несрећи, па се прогласи свеопшта народна жалост (БА, 147); Било ми је досадно да *џоњам* ту и гледам како он пише (БА, 157); ...На калемегданским клупама *липсавају* нам старци као стари слонови! (БА, 284); Требало би да човек *одапне* пре него што почне са укопавањем властите личности (БА, 29); Човек је могао да му најмирније пружи неку ствар до које му је нарочито стало, а да *не крепава* од страха да ће је разбити или покварити (БА, 90).

Како примјери показују, наведени колоквијализми заправо су на граници између варваризама и опсцене лексике. За неке од наведених лексема колоквијалне маркираности, као нпр. *мазнути*, *здипити, џоњати*, М. Радовић Тешић (2012: 135) констатује да су „проширили употребни ареал и на остале социјалне слојеве и са својом експресивном вредношћу опстале у општем лексичком фонду“. Овај тип снижено маркиране лексике у Капоровом књижевном дјелу има изразиту стилогеност. То најбоље илуструју колоквијалне глаголске лексеме *одапети, липсати, крепати* које у корпусу функционишу као стилско средство за постизање подругљивог и ироничног

ефекта. Одабиром ових експресивно обиљежених јединица постиже се, с једне стране подругљиви и иронични ефекат, а са друге, критикује се систем друштвених вриједности и само друштво.

4. Закључак

У својим прозним остварењима, Капор приказује живот младих шездесетих и седамдесетих година двадесетог вијека. Будући да његови романи дају својеврстан увид у свијет и размишљања младих тог доба, сасвим је природна висока фреквентност колоквијалне лексике. Под колоквијалном лексиком подразумијевамо нестандардну језичку лексику општег типа, тј. лексику која је одлика само разговорног стила. Колоквијална лексика у Капоровим романима има статус стилематичне лексике, која представља „стилски маркирану лексику, лексику што се може подвести под стилеме као минималне јединице стилског појачања“ (Ковачевић 2013: 244). У раду су анализирани жаргонизми као најфреквентнији тип супстандардне лексике, и колоквијализми, тј. лексеме које су на граници између стандардна и супстандарда. Писац инкорпорира лексику разговорног стила у умјетничке сврхе, за карактеризацију ликова језиком „тако што стилистичким средствима настоји створити илузију усменог приповиједања“ (Флакер 1983: 98) и што се употребом супстандардне лексике укључује један слој становништва, преко својих језичких карактеристика у умјетничкој књижевности. На тај начин се показује да у књижевноумјетничком стилу подједнаку стилску вриједност имају сви типови језичких јединица употријебљених у умјетничке сврхе. Нормативни аспект тих језичких јединица при таквој употреби губи сваку критеријалну вриједност. На основу колоквијалне лексике можемо да сагледамо обиљежја говора младих, али и да уочимо да Капоров стил, уопште, почива на аутентичној, брижно одабраној лексици.

Наш рад је показао да колоквијална лексика различитог типа у умјетничкој прози Мома Капора придоноси њеној умјетничкој вриједности. Могли бисмо рећи да тај тип јединица представља језичко-стилску доминанту, како прозе Мома Капора, тако и читаве џинс-литературе којој та проза припада.

Извори

Капор, БА - Momo Kapor, *Beleške jedne Ane*, Zagreb: Znanje, 1982.

Капор, ПЛС – Момо Капор, *Последњи лет за Сарајево*, Ниш: ЗОГРАФ, 2000.

Капор, Ф – Momo Kapor, *Foliranti*, Zagreb: Znanje, 1975.

Капор, ХНП – Momo Kapor, *Hej, nisam ti to pričala*, Zagreb: Znanje, 1982.

Литература

Андрић 2005: Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Zepter Book World.

Бабић 2002: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Nakladni zavod.

Бугарски 2006: Ranko Bugarski, *Žargon*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Зима 1988: Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb: Globus.

Кашић 1987: Јован Кашић, Продуктивна морфолошка средства у жаргону, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 71–74.

Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, Стилематична лексика у роману „Адресар изгубљених душа“ Анђелка Анушића, *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: Филип Вишњић, 241–268.

Милановић 2012: Александар Милановић, Капоров речник носталгије и стрепње, *Приповедач урбане меланхолије. Књижевно дело Мома Капора*, Београд: Учитељски факултет, 73–81.

Прањић 1985: Krunoslav Pranjić, *Jezik i književno djelo. Ogledi za lingvostilističku analizuknjiževnih tekstova*, Beograd: Nova prosveta.

Радовић Тешић 2012: Милица Радовић Тешић, Жаргонска лексика у Капоровом књижевном делу, *Приповедач урбане меланхолије. Књижевно дело Мома Капора*, Београд: Учитељски факултет, 135–140.

Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основеи нормативно-културолошки аспекти*, Београд: Институт за српски језик.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик.

Стојановић 2006: Бранко Стојановић, *Момо Капор од џинс-прозе до прозе у маскирној униформи,* Београд: Рашка школа.

Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Флакер 1983: Aleksandar Flaker, *Proza u trapericama*, Zagreb: ZNL.

Бојана М. Ласица*
Катедра за општу књижевност и библиотекарство
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

DOI 10.7251/ZRNE1501055L

Прегледни рад

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИСИ У БИХ У ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС У РАЗВОЈУ ПРОСВЈЕТЕ, КУЛТУРЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Проучавање српске књижевне периодике у Босни и Херцеговини је од изузетног националног значаја, јер је она ризница књижевноисторијских и културних чињеница једног народа у одређеном временском периоду и културолошком оквиру. Сваки књижевни часопис, на свој начин, представља јединствени поглед у књижевну прошлост у којој се могу видјети њене особине и поетичке и жанровске карактеристике. Како наводи Станиша Тутњевић: „Књижевни часописи су незамјенљиви вид књижевне институционализације, којом се обезбјеђује опстанак књижевности у времену и утврђује најнужнији поредак који у њој мора да влада“ (Тутњевић 1997:10). Сходно томе, подједнак значај имају сви књижевни часописи, и они који су излазили кратко који су били предводници нових авангардних литерарних стремљења, они који су били неодвојиви од литерарне традиције, као и они најбројнији који се налазе између ове двије врсте, који апсорбују праве књижевне вриједности утемељене или на литерарној традицији или на новим књижевним подухватима. Посматрајући кроз историју, књижевни часописи су увијек били јака окосница општекултурног националног и друштвено-политичког живота. Тако и у периоду аустроугарске окупационе власти у Босни и Херцеговини, када је српски народ био и територијално и општекултурно угрожен, српски књижевни часописи: *Босанска вила* (1885–1914), *Зора* (1896–1901), *Пријеглед Мале библиотеке* (1902–1908), *Развитак* (1910) и *Српска омладина* (1912–1913) имали су значајну улогу. Када их сагледамо појединачно и повежемо у једну цјелину, тек онда добијамо јединствену, глобалну слику о књижевности и њеном значају у просвјетном и културном животу једног народа.

Босанска вила

Часопис *Босанска вила* покренут је у Сарајеву 16. децембра 1885. године, као први књижевни часопис у историји босанскохерцеговачких Срба. Иако је почео излазити у веома неповољним условима, ипак је успио да се одржи готово три деценије, што ниједан часопис до тада није могао. Како му

* bojana.lasica@ffuis.edu.ba

и сам поднаслов каже, то је био „лист за забаву, поуку и књижевност“, који је, у границама могућности које је дозвољавала строга режимска цензура, изражавао и бранио национална расположења, права и потребе и тако утицао на формирање заједничке националне мисли.

Идеја о покретању часописа, који ће бити забавно-поучног садржаја и намијењен широј читалачкој публици, потиче од четири млада сарајевска учитеља Српске мушке школе, Николе Т. Кашиковића, Божидара Никашиновића, Николе Шумоње и Стева Калуђеричића. То су били ријетки прегаоци из времена аустроугарске власти, који су врло добро схватили вриједности штампе. Први уредник *Босанске виле* био је Божидар Никашиновић.[1] Поред Никашиновића, и остали оснивачи су учествовали у сарадњи око издавања часописа. Никола Кашиковић био је задужен за народну књижевност, Стево Калуђеричић за чланке и приповједачку прозу и Никола Шумоња за приповједачку прозу, подлистак и књижевне биљешке.

Босанска вила је својом појавом отворила раздобље српских књижевних часописа у коме књижевна дјелатност Срба добија организован карактер у окупираној Босни и Херцеговини. Намјера издавача је била да се часопису да концепција модерног штива које би било доступно широком кругу читалаца. С обзиром на средину у којој се лист јавља и којој је био намијењен, прилози су тематски били врло разноврсни и јединствени, али је сасвим разумљиво и оправдано превладавала народна књижевност. То посебно долази до изражаја у њеним првим бројевима када је народна књижевност била најближа читаоцима, а истовремено и погодна за истицање српске народне традиције и подизање националне свијести. Поред прилога из народног живота, о предањима, обичајима, легендама и пословицама, *Босанска вила* је велику пажњу посвећивала поучним чланцима из разних области из медицине, васпитања, домаћинства, опште културе и слично. Ови прилози су били од великог значаја јер су утицали на подизање општег нивоа знања у заосталој средини. *Босанска вила* је веома ажурно пратила културна и друштвено-политичка дешавања у Србији и у Хрватској и у свијету уопште, а посебно ако су ти догађаји имали неке везе са Босном и Херцеговином. На

[1] Од првог броја до броја 18 у 1886. години уредник је био Божидар Никашиновић. Од броја 6 у 1887. години Никола Шумоња, па послије њега Никола Кашиковић до 1910. године. Кашиковић је остао и власник листа све до престанка излажења, а као уредници уз Кашиковића смјењивали су се Владимир Ћоровић (1910, 1913, и 1914. године) и Петар Кочић (1911. и 1912. године). Од 1910. године формиран је редакциони одбор. У њему су се налазили: Петар Кочић, Алекса Шантић, Милан Прелог, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Вељко Петровић, Марко Цар, Милорад Павловић Крпа, Пера С. Талетов и 1911. и 1912. године Симо Ераковић, а од 1912. године и Сима Пандуровић. Пред Први свјетски рат у редакцији су били др Светислав Стефановић, др Јован Максимовић и Аугустин-Тин Ујевић. Излазио је континуирано до јуна 1914. године.

такве догађаје је реаговала и оцјењивала их са становишта српских интереса. Због тога су ове рубрике веома често биле забрањене од стране цензуре о чему свједоче бројне бјелине у часопису са којих је избрисан штампарски слог. Представљала је праву енциклопедију национално-политичког, социјалног и културно-просвјетног живота босанскохерцеговачких Срба од времена покретања до првог свјетског рата (Ђуричковић 1975: 18). Веома рано стекла је глас озбиљног листа, патриотских идеја значајних за очување културних, просвјетних и националних интереса Срба у Босни и Херцеговини. Те заслуге највише припадају Николи Кашиковићу, њеном дугогодишњем уреднику који је давао предност домаћој књижевности и тако истицао јединство културне и књижевне мисли.

Тираж првог броја *Босанске виле* био је 1000 примјерака и у њему су највише објављени текстови оснивача и од неколико спољних сарадника. На насловној страници првог броја објављена је слика митрополита Саве Косановића. Митрополитовом сликом на повлашћеном мјесту, уредништво је настојало да симболички укаже аустроугарској власти како је Сава Косановић значајна личност и духовни вођа српског народа у Босни и Херцеговини и да је то заједнички став српске културне мисли. Она такође представља и неки вид протеста против притиска власти због које је Сава Косановић морао да поднесе оставку на мјесту митрополита Дабро-босанског. У истом броју уредник Никашиновић доноси и текст о Сави Косановићу, у коме поред биографских података говори о митрополиту као једном од најзначајнијих српских књижевника у Босни и Херцеговини одмах послије Симе Милутиновића Сарајлије. Затим га истиче као духовног и политичког вођу српског народа и каже: „Четири је године Сава Косановић сједио на митрополитској столици, са највећим жаром љубећи свој народ и чинећи му добра. Четири године, кратко је вријеме његова владања, али су велика добра, што их је српском народу учинио“(Никашиновић 1885: 4). Већ првим бројем *Босанска вила*, како истиче Борјанка Трајковић, „потврђује намеру уредништва да укаже српском народу на светле примере бораца за народна права и истовремено, у границама дозвољеног, покаже властима да није равнодушан према мерама које се предузимају због истакнутих Срба у Босни и Херцеговини“. Такође, овим текстом истакнута је и идеја водиља часописа, која се тиче односа између друштвеног и књижевног живота и која говори о њиховој повезаности и међусобној условљености (Трајковић 2006: 224).

Босанска вила је објавила велики број приповиједака. Од приповједача јављају се и нови, углавном, почетници, али и неки коју су већ били стекли књижевну репутацију, као што су: Милан Ђ. Милићевић и Мита Живковић. Са приповијеткама су се јавили и Никола Шумоња и Никола Кашиковић, тако да већ у првом годишту сва четири оснивача се јављају са својим радовима. Међу преводима истичу се приповијетке Емила Золе, Ивана Тургењева, Јанка Керсника итд.

Осим поезије и прозе у *Босанској вили* објављен је и велики број народних умотворина, попут здравица, загонетки, питалица и пословица. Јавио се и велики број сарадника, сакупљача народног блага из цијеле Босне и Херцеговине. Најзначајнији од њих били су: Коста Ковачевић, Стево Трифковић, Коста Божић, Милан Обрадовић, Васо Кондић, Стеван Зимоњић и многи други.

Од почетка излажења *Босанске виле,* Никола Шумоња је уређивао рубрике „Листак“ и „Белешке“, што посебно долази до изражаја за вријеме његовог уредништва. Готово све књижевне биљешке је сам написао. У њима је настојао да прати књижевну и културну дјелатност у Босни и Херцеговини, а и у осталим јужнословенским земљама. Кроз информације о књигама, вјешто је провлачио национално-културни програм своје интелектуалне генерације.

Са доласком Николе Кашиковића часопис је добио препознатљиву физиономију. Уредник је настојао да у први план истакне књижевне вриједности часописа. Прве странице су биле испуњене оригиналним књижевним прилозима у стиху и у прози. Објављивани су и преводи из страних књижевности од истакнутих свјетских књижевника. Послије тога долазили су поучни чланци и прилози из народне књижевности. Посебно мјесто у *Босанској вили* заузимао је „Листак“ са књижевним и културним биљешкама, приказима нових књига, библиографијом и некролозима. Кашиковић је настојао да у *Босанској вили* објављује савремену књижевну критику, како би достигао ниво тадашњих бољих српских часописа. Да би критика била актуелна, морала је да прати савремену издавачку продукцију. То је било јако тешко јер строга аустроугарска цензура није дозвољавала да књиге из Краљевине Србије и Војводине стижу у БиХ. У случајевима када би нека књига или њен приказ стигао тајним каналима у БиХ до Николе Кашиковића, редовно су у часопису били цензурисани. Поред свих тешкоћа, књижевну критику у *Босанској вили* потписивали су истакнути књижевници и научни радници: Светозар Ћоровић, Јован Дучић, Димитрије Митриновић, Владимир Ћоровић, Исидора Секулић, Марко Цар, Павле Поповић, Јаша Продановић, Боривоје Јевтић, Перо Слијепчевић и многи други.

Структура часописа са препознатљивим заглављем, графиком и устаљеним распоредом прилога и начином уређивања, са незнатним измјенама задржала се до краја његовог излажења. *Босанска вила* је под уредништвом Николе Кашиковића представљала једну од најзначајнијих српских институција у Босни и Херцеговини. Била је дубоко национално укоријењена и ослоњена на препознатљиве српске симболе: народну пјесму, гусле и Светога Саву. До посљедњег броја Кашиковић је објављивао народне умотворине и њихово штампање је сматрао питањем националног поноса. У преломним годинама за српски народ у Босни и Херцеговини настојао је да афирмише народно стваралаштво подсјећајући свој народ на коријене

и традицију и тако јачао дух отпора у народу. Много простора у часопису било је посвећено вијестима о светосавским бесједама, о мјестима гдје су се обављале прославе о првом српском просветитељу, о програмима и именима приложника, о подизању нових српских школа у Босни и Херцеговини, о њиховим донаторима и слично. С поносом су се на првим страницама доносиле биографије истакнутих и заслужних Срба.

Босанска вила је уредно доносила и прилоге о оснивању српских пјевачких, просвјетних и културних друштава, штампарија, књижара и библиотека. Посебно је истицано свако друштво и удружење које је у свом називу имало предзнак „српско“. *Босанска вила* је била активна на популаризацији Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ и његове библиотеке. Редовно је обавјештавала своје читаоце о активностима у друштву, о школовању српских ђака, о оснивању књижница, земљорадничких задруга и слично.

Велику пажњу *Босанска вила* посвећивала је очувању народног изворног српског језика. Кашиковић је водио одлучну борбу против окупаторске власти која је покушавала да у српским школама инаугурише „босански“ или „бошњачки“ језик као званични језик. Сви значајнији догађаји и јубилеји из српске националне историје били су вјерно обиљежени и пропраћени у посебним свечаним бројевима. Тако је обиљежена: стогодишњица рођења Вука Караџића (1888), стогодишњица рођења Симе Милутиновића Сарајлије (1891), четиристогодишњица Ободске штампарије (1897), крунисање краља Петра I Карађорђевића у Београду и стогодишњица Првог српског устанака (1904). Посебне бројеве посветила је Јанку Веселиновићу (1906) поводом годишњице од смрти и Стевану Сремцу (1907) када је преминуо.

Босанска вила је била највише посвећена српском усменом народном стваралаштву. У сакупљачком послу народног блага највише су предњачили Херцеговци. Од 1896. године, поред Срба у часопису се јављају и Муслимани. Први сарадници су били Осман Ђикић, Авдо Карабеговић Хасанбегов, а од 1899. и Муса Ћазим Ћатић. Убрзо послије тога јавља се и Сафет-бег Башагић из Невесиња, са својим родољубивим пјесмама и Мехмет-бег Капетановић са епским народним стваралаштвом. Као резултат сложеног рада између Срба и Муслимана у часопису, Кашиковић је од султана Абдул Хамида добио орден Меџедије III степена. Тематске свеске су биле посвећене културном и књижевном стваралаштву Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске, Војводине, Далмације и Црне Горе. Посљедња свеска из 1910. године затворила је круг према другим националним књижевностима и културама, поново се враћајући домаћим књижевним сарадницима.

Никола Кашиковић је пружао значајну подршку писцима „Младе Босне“. Владимир Ђоровић је такође окупљао чланове „Младе Босне“ око часописа и са посебном пажњом настојао да васпитава њихов књижевни

укус. Тако су на страницама *Босанске виле* објављивали радове сви значајнији Младобосанци: Димитрије Митриновић, Драгутин Радуловић, Милош Видаковић, Перо Слијепчевић, Владимир Гаћиновић, Боривоје Јевтић, Иво Андрић и многи други. Уживајући подршку уредништва, Младобосанци су писали најчешће текстове из књижевне критике, теоријске и текстове из духовног живота. Да је историјски слијед догађаја био другачији, значајан број писаца младобосанаца развио би свој изванредан таленат (Трајковић 2006: 278).

Босанска вила је излазила два пута мјесечно у формату 30 x 23 cm, у свескама. У годинама 1892, 1908. и 1909. до броја седам излазила је три пута у мјесецу. Штампана је ћирилицом. Стекла је углед најзначајнијег српског гласила у периоду до почетка Првог свјетског рата. Разноврсним и богатим садржајем била је и свједок и хроничар свих значајнијих појава и догађаја везаних за културна и политичка превирања на овим просторима. Велико признање и углед добила је објављивањем српских народних пјесма и умотворина, па је оправдано да има и етнографски значај, јер представља прави израз књижевног нивоа средине и времена у коме се јавио. Афирмацијом народног стваралаштва у тешким временима под аустроугарском окупацијом, утицала је на јачање српске националне свијести, очување традиције и изворног народног језика и писма што је било од пресудног значаја за развој просвјетног и културног живота Срба у Босни и Херцеговини.

Зора

Зора је био други српски књижевни часопис на територији Босне и Херцеговине, који је излазио крајем деветнаестог вијека. Покренут је у Мостару, 15. априла 1896. године под уредништвом Светозара Ћоровића и Алексе Шантића.[2] Излазио је без престанка шест година, до 1901. године. Овај издавачки подухват се може схватити као нека врста борбе за православну црквено-школску аутономију и као борбу за ослобођење и очување националног идентитета. Када говори о мотивима и иницијативи око покретања *Зоре* Љубица Томић-Ковач (1971: 34) истиче „да је овај часопис настао у једном кругу даровитих и амбициозних литерата који су срећно спајали борбено одушевљење за националну еманципацију земље и племените амбиције за афирмисање националне културе“. Појава *Зоре* омогућила је младим мостарским књижевницима да представе своја књижевна остварења и стекну личну афирмацију, као и да допринесу

[2] Почетком 1898. године Светозар Ћоровић је напустио посао око уређивања листа, који су даље преузели Јован Дучић и Алекса Шантић. Са бројем 12 у 1898. години уредник Алекса Шантић се опростио од уређивачког посла који је даље наставио Јован Дучић. Од 1900. године, посао око уређивања *Зоре* преузео је Атанасије Шола.

величању општих, духовних и културних вриједности средине из које су потицали. Часопису је дато име *Зора* које ће симболизовати свјетло у мраку непросвијећене Босне и Херцеговине (Илић 2011: 85).

Зора је била „лист за забаву поуку и књижевност“ у коме су доминирали прилози из поезије, прозе и књижевне критике. Поезија је имала истакнуто и привилеговано мјесто. Томе је допринео читав један пјеснички нараштај, који се развијао упоредо са растом мостарског књижевног часописа. Од истакнутих српских пјесника, стихове су објављивали Алекса Шантић, Јован Дучић и Светозар Ћоровић из Херцеговине и Јован Јовановић Змај, Војислав Илић, Милета Јакшић и други из Србије. Први број *Зоре* почиње антологијском пјесмом Алексе Шантића „Остајте овдје“. Шантићеве пјесме су родољубиве и љубавне и у њима се осјећа утицај народне поезије, Хајнеа и Војислава Илића на кога су се угледали и остали млади пјесници. Дучићеве пјесме говоре о љубави и природи и у њима се осјећа утицај француских симболиста. Поезија Алексе Шантића и Јована Дучића из овога времена била је једна од припремних фаза њиховог будућег стваралаштва.

Прозне радове у *Зори* објављивали су истакнути писци: Светозар Ћоровић, Јован Дучић, Јован Протић, Симо Матавуљ, Иво Ћипико, Јанко Веселиновић, Радоје Домановић, Стеван Сремац, Бранислав Нушић, Иван Цанкар, Антун Густав Матош и многи други. Њихово присуство давало је одређени углед и популарност часопису. Међутим, њихови прилози објављени у *Зори* не обухватају и њихова најбоља остварења. Изузетак представљају Матошев „Миш“, Матавуљева „Пилипенда“ и Ћоровићева „Богојављенска ноћ“ која су оставила трајна обиљежја у књижевности.

Посебно поглавље у *Зори* представљала је „Књижевна критика“, у коме су били заступљени текстови посвећени теоријским проблемима књижевног стварања, прикази и оцјене појединих дјела. То је био редован облик праћења и приказивања дјела из домаће и стране литературе. Текстове из књижевне критике писали су ауторитети из Србије, за које је уредништво сматрало да је њихово мишљење мјеродавно, објективно и стручно. То су били: Марко Цар, Љубомир Недић, Јован Скерлић, Слободан Јовановић, Светолик Јакшић, Милош Пејановић, Владислав Рибникар и други. Уредници *Зоре*, Шантић, Дучић, Ћоровић и Шола су писали приказе појединих дјела писаца из Босне и Херцеговине.

Тематским бројевима *Зора* је обиљежавала значајне датуме из књижевне историје. Тако су Змај и Његош добили достојно мјесто на њеним страницама. Змај поводом прославе педесетогодишњице књижевног стваралаштва (јуни, 1899), а Његош поводом педесетогодишњице смрти (октобар, 1901). У овим јубиларним бројевима, Змају у част надахнуте стихове написали су Шантић, Хасанбегов и Ћикић, а радови о Његошевом животу и раду представљали су почетак и значајан допринос у проучавању овога писца. Уредништво *Зоре* припремало је још један тематски број који

би био посвећен муслиманским писцима, или како је Шола забиљежио „мухамедански број“ (Томић-Ковач 1971:185-186). До реализације овог подухвата није дошло. Не зна се прави разлог, да ли због престанка излажења *Зоре* или је нешто друго било у питању.

„Биљешкама и написима“ праћене су преставе драмске групе *Гусала* и честа гостовања позоришних трупа из Србије. Позоришна критика је у посљедњем годишту добила видно мјесто када је почела доносити приказе представа из Српског народног позоришта и шире, као и текстове о неким личностима и догађајима са иностраних сцена. Што значи да жеља за афирмацијом националних вриједности није била одвојена од идеје проширивања духовног видокруга и упознавања са културним вриједностима и изван Мостара.

Од самог почетка излажења, *Зора* је имала добар пријем код читалачке публике. Читали су је не само у Мостару већ и у Београду, Сарајеву, Бањој Луци, Загребу, Новом Саду, Требињу, Јабланици, Невесињу, Билећи, Фочи, Неготину, Крушевцу, Нишу, Сплиту, Бару, Дубровнику и у многим другим мјестима у Србији Црној Гори и Хрватској, као и у Кијеву, Берлину, Грацу и Трсту. Читали су је не само књижевници, већ људи различитих образовних профила и занимања. Међу сталним претплатницима били су истакнути књижевници: Живојин Дачић, Нићифор Дучић, Мика Стајић, Драгутин Илић, Богдан Поповић, Стеван Сремац, Омер-бег Сулејманпашић и многи други. Међу сарадницима који су бесплатно добијали часопис издвајају се: Јован Јовановић Змај, Марко Цар, Бранислав Нушић, Љубомир Недић, Јанко Веселиновић, Симо Матавуљ и други. Већ на самом почетку, *Зора* је окупила све најзначајније српске књижевнике, што значи да је одмах имала амбиције да постане један од значајнијих српских часописа на југословенским просторима.

Часопис *Зора* по намјери уредника покренут је за потребе мостарске средине, њених културних прегалаца и за стварање једне културне и књижевне климе. Међутим, *Зора* је захваљујући сарадњи многих истакнутих писаца и књижевних критичара из Србије, постала модерно конципиран књижевни часопис познат и изван граница Босне и Херцеговине, а град Мостар је постао препознатљив културни центар, какви су у то вријеме били Београд, Нови Сад и Сарајево. *Зора* се сматра књижевним часописом који је попунио празнину између *Српског прегледа* Љубомира Недића и *Српског књижевног гласника,* Богдана Поповића. Интензитет националне борбе на њеним странама огледао се његовањем националне културе, везама са српским књижевницима (Стеван Сремац, Јанко Веселиновић, Радоје Домановић и др) и идејом о српско-хрватском културном јединству, али све у границама дозвољене цензуре. Највећу заслугу овог часописа видимо у томе што је успио да у окупираној земљи окупи групу културних ентузијаста који су величајући националне вриједности у својим радовима, а истовремено

објављујући приказе и преводе многих познатих свјетских дјела, књижевну и позоришну критику, успјели да се докажу и на колективном задатку, на пољу ширења културе и образовања у Босни и Херцеговини.

Пријеглед Мале библиотеке

У културној мостарској средини крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека, у вријеме процвата мостарске *Зоре*, у издавачкој књижари и штампарији Пахер и Кисић покренута је едиција *Мала библиотека*. Свеске *Мале библиотеке* доносиле су оригиналне радове истакнутих књижевника и одабране преводе из свјетске књижевности у малом џепном формату, четири до шест табака. Прва свеска изашла је 1899. године. Едиција је излазила дванаест година, до 1910. године и објавила 110 дјела у 185 нумерисаних свески (нека дјела су излазила у више свески) које су касније увезане у 36 књига. Уредници *Мале библиотеке* били су књижевник Јован Протић и Ристо Кисић. Радове у *Малој библиотеци* објављивали су истакнути писци и књижевници као што су Светозар Ћоровић, Бранислав Нушић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Светислав Стефановић, Марко Цар, Иво Ћипико, Милета Јакшић и други. Од страних аутора заступљени су били Шекспир, Чехов, Гете, Горки, Толстој, Ибзен и други. Едиција *Мала библиотека* са својим дванаестогодишњим трајањем представља један импозантан издавачки подухват у Босни и Херцеговини.

Упоредо са свескама *Мале библиотеке*, а након три године њиховог излажења, издавачи Пахер и Кисић су у Мостару 15. фебруара 1902. године покренули часопис *Пријеглед Мале библиотеке.* Исто као и свеске *Мале библиотеке,* био је џепног формата, 14,5 x 13 cm и са *Библиотеком* је имао сличне корице. Штампан је ћирилицом, а главни уредник био је Ристо Кисић (1873-1949).

Пријеглед Мале библиотеке излазио је до 1908. године са прекидом у излажењу током 1907. године. Ђорђе Пејановић у својој библиографији доноси податак да је *Пријеглед* престао да излази 1910. године, када и *Мала библиотека* (1961:43). Лина Штетић и Хамид Диздар сматрају да је часопис престао да излази 1909. Године (1958:124). Да часопис није излазио 1907, 1909. и 1910 године, најпотпуније, доказала је Љубица Томић Ковач (1982:87-118). Разлог зашто часопис није излазио у 1907. години оправдава чињеницом да је у тој години *Мала библиотека* била у кризи, па због тога није могао излазити ни *Пријеглед,* а да је часопис престао да излази 1908. године поткрепљује биљешком из *Босанске виле* у којој се каже да због малог броја претплатника обустављен *Пријеглед* који је излазио као прилог Библиотеци (1909: 126-127). Резултати Љубице Томић Ковач преузети су и у библиографији књижевних прилога *Пријегледа Мале библиотеке*, коју

су урадили Љубица Томић Ковач и Енвер Казаз (1991:193-194). На основу увида у комплете сачуваних годишта часописа у фондовима библиотека и архива у Босни и Херцеговини и Србији, посљедњи податак да је часопис излазио до 1908. године нам је најпоузданији.

Првобитан назив часописа био је *Пријеглед. Прилог Мале библиотеке,* а ново име *Пријеглед Мале библиотеке* добио је тек 1906. године. Планирано је било да *Пријеглед Мале библиотеке* излази сваких петнаест дана као гласило *Мале библиотеке*, али због финансијских разлога често је штампан двоброј и троброј. Претплатници су га добијали бесплатно, заједно са сликама појединих истакнутих писаца и календаром текуће године уз свеске *Мале библиотеке.*

Концепција часописа *Пријеглед Мале библиотеке* садржајно се није мијењала од почетка до краја излажења. То указује да није било промјена у уредништву. Након Уводника који је обично био посвећен актуелним књижевним догађајима или неком од актуелних писаца слиједе биљешке, прикази, краћи текстови и обавјештења који су сврстани у рубрикама „Кроника“ и „Листак“.

У самом почетку од оснивања намјера часописа је била да буде у функцији пласирања и популаризацији едиције *Мала библиотека*. Највећа повезаност између часописа и едиције огледа се у ситуацијама када је часопис објављивао текстове који говоре о програму *Библиотеке*, начину функционисања, предностима које пружа, о изашлим свескама или о оним које требају изаћи у скоријој будућности. Намјера му је била да у што већој мјери заинтересује просјечног читаоца за писца или књигу која се појављује. У првом годишту *Пријегледа* дата је библиографија свесака *Мале библиотеке* из 1902. године и библиографија до тада изашлих свесака од 1899. до 1902. године, као и попис слика истакнутих књижевника и научника које су додјељиване уз сваку свеску као дописна карта и прилог *Малој библиотеци* за 1902. годину. Често су објављивани и неки текстови као што су предговор или поговор неког дјела или биљешка о писцу, који су требали бити саставни дио одређене свеске, али нису на вријеме достављени издавачу па су додатно објављени у *Пријегледу.*

Међутим, часопис је веома брзо превазишао првобитну намјену, подређености *Библиотеци* и почео публиковати најразноврсније текстове из опште књижевне културе. Доносио је најразноврсније текстове о књижевности, књигама, књижарству, култури и умјетности са намјером да у што већем броју придобије читалачку публику. О питањима књиге расправљало се са више различитих аспеката, али највише у вези са стварањем повољнијег амбијента за објављивање дјела у оквиру едиције *Мала библиотека*. У *Пријегледу Мале библиотеке* објављен је велики број резимираних библиографских података и биљешки о појединим књигама, писцима и догађајима, затим преведених ауторских радова у изводима или

у цјелини. Међу објављеним вијестима посебно мјесто заузимају некролози поводом смрти неког значајнијег писца. То су били конвенционални текстови обично на насловној страни, са великом сликом и упадљивим слогом. Такви текстови објављени су поводом смрти Милована Глишића, Јанка Веселиновића, Стевана Сремца, Паје Адамова, Милорада Митровића, Змаја и других. Овакве и сличне вијести по обиму неједнаке и са разноврсним књижевним информацијама објављиване су у великом броју, тако да је просјечан читалац могао да стекне увид у културни и књижевни простор српских а и сусједних земаља, а што је доводило до подизања опште културе у народу.

Редован читалац *Прегледа Мале библиотеке* био је упућен и у европска актуелна културна збивања о којима су писали наши млади образовани људи који су се школовали на страни. То су били Вељко Милићевић, Владимир Ћоровић, Стеван Жакула, Војислав М. Јовановић, Светислав Стефановић и многи други који су радове слали анонимно или су се потписивали под псеудонимом. Посебно се издвајају теоријски и полемички текстови Светислава Стефановића, који у овом часопису отварају пут ка модернистичком схватању књижевности и модерном облику књижевне критике. Због оваквих радова често прочитамо да је *Прегледа Мале библиотеке* био први часопис за књижевност који је посвећен искључиво књижевној критици и теорији.

Станиша Тутњевић истиче да је *Прегледа Мале библиотеке* познат и по свом алтернативном карактеру који се исказује двоструко: тиме што је сам по себи нека врста алтернације односно продужетак *Мале библиотеке,* али и тиме што је алтернација свим осталим периодичним гласилима тог доба, с обзиром да се по мотивима покретања и по начину дјеловања разликује од њих. (2007:46). Без обзира на свој карактер, *Прегледа Мале библиотеке* је значајан часопис у историји српске књижевне периодике како у Босни и Херцеговини тако и шире због својих блиставих резултата како на културолошком тако и на поетичком плану. За све вријеме излажења од 1902. до 1908. године, па и данас успио је да одржи позорност књижевне јавности на себи, како због специфичног изгледа, улоге подређености едицији *Мале библиотеке* тако и због осталих садржаја. Будући да је објавио велики број текстова о проучавањима књиге, књижевника и књижевности слободно можемо да потврдимо дефиницију да је то «први часопис за књигу, односно књижевну културу или културу књиге» (Тутњевић 2007: 47). Ако узмемо у обзир теоријске и полемичке текстове младих књижевника и њихова књижевна гледишта која су одступала од тадашњих начела, онда можемо да тврдимо да *Прегледа Мале библиотеке* има утолико већи значај јер је отворио пут ка модернизацији српске књижевности почетком двадесетог вијека. На основу свега наведеног закључимо да је *Прегледа Мале библиотеке* веома брзо превазишао првобитну намјену рекламирања и промовисања књига

из *Мале библиотеке* и изградио такву позицију да га равномјерно можемо посматрати као самосталну публикацију своје врсте упоредо са осталим часописима из тог периода.

Развитак

Развитак, часопис за просвјету и књижевност, излазио је мјесечно у Бањој Луци од јануара до јуна 1910. године. Укупно је изашло шест бројева (посљедњи је двоброј 5/6) на 198 страница. Штампан је ћирилицом у формату 22x11 у штампарији Спиридона Угреновића. Власник и издавач часописа био је српски писац и публициста Петар Кочић (1877-1916). Одговорни уредник часописа био је Коста Мајкић (1873-1952), публициста, књижевни критичар и културни историчар.

Први број изашао је 1. јануара 1910. године. Према намјери покретача *Развитак* је требало да послужи народном просвјећивању, јер „културан и просвијећен народ је снажан народ“. Поред Петра Кочића, у часопису своје радове објављивала су и друга еминентна имена из српске књижевности: Алекса Шантић, Светозар и Владимир Ћоровић, Јован Скерлић, Тихомир Ђорђевић и Васо Глушац. Својим присуством и квалитетом објављених прилога знатно су подигли ниво часописа. Међутим, њихово недовољно или најчешће једнократно појављивање на страницама *Развитка* више је било израз поштовања и осјећања према Кочићу него резултат истинске воље и потребе за сарадњом (Сушиловић 1991: 289).У првом броју Алекса Шантић је објавио пјесму „На њиви“ која је, према тврђењу Петра Кочића (1976:221), специјално писана за овај часопис. Пјесма говори о тешком положају сељака. У нешто измијењеном облику ова пјесма поново је објављена под насловом „О класје моје“ и једна је од најљепших Шантићевих пјесама. Петар Кочић је у *Развитку* објавио одломак из приповијетке „Змијање“ под насловом „Кнез Микаило спасава Ратково“, која ће изаћи нешто касније у збирци *Јауци са Змијања*. Такође, у дијеловима је објавио и одломке из сатиричне приповијетке „Суданија“. Ове приповијетке имају значајно мјесто у проучавању српске књижевности XX вијека.

Поред прилога литерарног садржаја, у *Развитку* су објављени и дијелови биографија: војводе Пера Креце, Гавра Вучковића Крајишника, Васа Пелагића и Васа Кондића. Часопис се посебно одликовао многобројним биљешкама, оцјенама и приказима нових књига, листова, чланака из периодике, културних друштава и слично. Др Васо Глушац је у наставцима објавио „Приказ дјела Васа Кондића“ анализирајући његову приповједачку прозу. У виду полемике јавности је представио дјело „Историја српског народа“ од Стева Калуђеричића. Од страних аутора домаћој публици су били представљени Јенс Петер Јакобзен, дански и Роберт Бернс енглески пјесник.

Објављено је и неколико чланака из историје као што су: „О поријеклу имена Семберија“ и „Историја имена Бање Луке“, као и неколико социолошких расправа. У часопису су поред наведених писаца своје прилоге објављивали и: Коста Мајкић, Милош Перовић, Милан Вукасовић, Павле Лагарић, Милан Грчић, Данило Димовић, Милан Карановић, Милорад Петровић и Коста Ковачевић, као и многе мање познате личности.

Преласком Петра Кочића из Бања Луке у Сарајево, гдје је изабран за посланика у Босанском сабору, а и због финансијских разлога часопис *Развитак* је престао да излази. Без обзира што је излазио веома кратко (шест бројева) *Развитак* заузима значајно мјесто у проучавању културних прилика у Босни и Херцеговини. Његов допринос је у томе што је то био први српски књижевни часопис који је покренут далеко од средишта књижевног и културног живота у Босни и Херцеговини и што је захваљујући квалитету својих прилога, читалачку публику могао да упозна са најактуелнијим књижевним и културним дешавањима тог периода.

Српска омладина

Часопис *Српска омладина* покренут је у Сарајеву 1. септембра 1912. године. Укупно је изашло десет бројева часописа. Посљедњи број изашао је 1. јуна 1913. године. Штампан је ћирилицом у штампарији „Народа“ у Сарајеву у формату од 24 cm.

Власник часописа био је Смаил-ага Ћемаловић (1884-1945) поријеклом из Мостара. Уредник часописа *Српка омладина* био је Ђорђе Пејановић (1878-1962), српски интелектуалац, библиограф, просвјетар и главни библиотекар Српске централне библиотеке „Просвјета“ од 1912. до 1949. године са прекидима у два свјетска рата у Сарајеву.

Назив часописа *Српска омладина* симболично нас упућује на политички покрет који је основан у Новом Саду, у Хабзбуршкој монархији, 1866. године под називом „Уједињена омладина српска“, а био је активан све до 1871. године. Основни циљеви покрета поклапају се са програмским циљевима часописа: одгајање свијести о славној прошлости, утврђивање братске заједнице, развитак човјечанских врлина, свеколики напредак Срба и слично. „Уједињена омладина српска“ је у својим редовима окупљала знамените Србе тога доба као што су: Владимир Јовановић, Јеврем Грујић, Светозар Милетић, Никола Пашић, Марко Миљанов Поповић, Владимир М. Јовановић и други. У периоду када је покренута *Српска омладина,* српски народ у Босни и Херцеговини се налазио у сличним друштвено-политичким приликама као и Срби у Хабзбуршкој монархији када су основали покрет. *Српска омладина* је такође имала за сараднике знамените Србе тог времена из Босне и Херцеговине који су били заговорници и покретачи националних

идеја, то су: Ђорђе Пејановић, Боривоје Јевтић, Перо Слијепчевић, Драгиша Михајловић, Шћепан Грђић, Владимир Ћоровић, Милош Видаковић и други. У уредништву је био и Младобосанац Владимир Гаћиновић који је иначе био близак пријатељ са Јевтићем и Пејановићем.

Према уводном програмском тексту планирано је да *Српска омладина* буде часопис за подизање националне свијести српске омладине, кроз рад на просвјетном, културном и привредном пољу. Водећи се том идејом, највише простора у часопису су заузимали текстови који су изражавали омладинске идеје, али најчешће идеје омладинског покрета Млада Босна. Највише их је писао Боривоје Јевтић, један од најистакнутијих сарадника и један од твораца концепције у текстовима „Рад средњошколаца на просвећивању“, „Нове генерације“, „Будућност усамљених“ и слично. Ширењу идеја омладинског покрета Млада Босна у *Српској омладини* знатно је допринио Милош Видаковић у тексту „На почетку дела“. Подржавајући омладину у њиховим намјерама позива их у акцију наводећи цитат Ђусепеа Мацинија „Као што грмљавина следи за муњом, тако нека вашу мисао прати акција“. Текстове са израженим националним стремљењима писао је и Драгиша Михајловић објављујући их у наставцима под насловом „Омладина и национализам“. Перо Слијепчевић је објавио неколико текстова у којима износи своје приједлоге о уређењу језика у смислу интерпункције, дијалекта, и стила. У часопису *Српска омладина* сарађивали су и муслимански аутори. Поред власника Смаил-аге Ћемаловића, радове су објављивали и Шукрија Куртовић, Хаџи Хамид Сврзо, Смаил-бег Шарић и Мехмед Зилџић.

Већина књижевне грађе је садржана у рубрици „Фељтон“. То су одабрани преводи из руске и њемачке књижевности. Остале рубрике су: „Друштвена питања“, „Књижевно-научни преглед“, „Привредни преглед“, „Омладински гласник“, „Просвјетно-културне биљешке“ и „Разне биљешке“. Ове кратке рубрике доносиле су информације о културним, просвјетним и књижевним манифестацијама, приказе нових књига и слично. Тако из њих сазнајемо да је одржана десетогодишња прослава Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“, о оснивању Српске централне библиотеке „Просвјета“, да су објављене нове књиге: Јована Скерлића *Историја новије српске књижевности*, Богдана Поповића *Антологија новије српске лирике,* Вељка Милићевића роман *Беспуће*, Станислава Винавера *Приче које су изгубиле равнотежу* итд.

Српска омладина је двоброј 3 и 4 у потпуности посветила успоменама на скоро преминулог пјесника, публицисту и народног радника, Османа Ђикића (6. јануар 1879–18. март 1912, Мостар). На насловној страни објављена је његова слика, а похвалне текстове о његовом животу и раду написали су: Мехмед Зилџић, Ђорђе Пејановић, Михаило Полит-Десанчић, Шћепан Грђић, Хаџи Хамид Сврзо и Павле Маринковић. Од поезије објављена је посљедња пјесма Османа Ђикића „Исповјед“, а у част пјесника

пригодне стихове исписали су и Милан Ћурћчин „Из туђине“, Светислав Стефановић „Побеђени“, Милош Перовић „Покојницима“, Драгутин Мрас „За срећом“, Исаије Митровић „Мој хљеб“ и Ђорђе Лазић „Мученик. Сјени Османа Ђикића“. Већина радова посвећених пјеснику била је намијењена за израду споменице, која је најављена у првом броју, а тек је објављена након петнаест година од његове смрти. Сама чињеница да је цјелокупан двоброј *Српске омладине* посвећен пјеснику Ђикићу говори о његовом значају и уважавању у књижевним и културним круговима у српској књижевности у Босни и Херцеговини.

Часопис *Српска омладина* је након броја 10, у мају 1913. престао да излази. Престанак излажења часописа везујемо за друштвено-политичке прилике у том периоду у Босни и Херцеговини. Српска војска је у рату са Турском добро напредовала, а Срби у Босни и Херцеговини су одушевљено поздрављали све побједе српске војске и помагали јој слањем добровољаца и материјалне помоћи, што није ни у ком смислу одговарало аустроугарској власти. Српске периодичне публикације пружале су максималну подршку браћи преко Дрине објављујући њихове успјехе и јавно честитајући војсци и краљу Петру. Међу њима и *Српска омладина* је у три анонимна текста (трећи је потписан са Ст. В. Ж) под насловом „Слике из балканског рата“ објавила приче „Страшна ноћ“, „Привиђење“ и „Кроз Маглу“ које се односе на дешавања у балканским ратовима. Због оваквог стања аустроугарска власт је у мају 1913. године донијела изнимне мјере што је нанијело огромну штету и неправду српском народу у Босни и Херцеговини, јер су тим мјерама забрањена и распуштена сва српска културна друштва и српске периодичне публикације. Након изнимних мјера које су трајале дванаест дана, друштва која су била суспендована су поново наставила са радом, док она која су била забрањена поново су морала да покрену правну процедуру око добијања дозволе за даљи рад. Због тога многа друштва и периодичне публикације, као ни *Српска омладина* нису поново обновиле и наставиле свој рад све до краја аустроугарске управе, а ни касније.

Након свега до сада наведеног можемо да закључимо да *Српска омладина* заузима значајно мјесто у српској културној историји јер је то први омладински часопис који је помоћу просвјете и културе окупљао и усмјеравао омладину ка јединственим идејама српске националне мисли у Босни и Херцеговини у времену када је то био један од путева националног уједињења и ослобођења.

Закључак

На основу представљених часописа долазимо до спознаје да потпуно сагледавање културне историје српског народа на простору Босне

и Херцеговине, није могуће без проучавања српске књижевне периодике. То се односи на период са краја деветнаестог и почетка двадесетог вијека, када се појављује, прати и региструје све важније догађаје, како домаће, тако и иностране и постаје огледало културног, просвјетног живота и носилац националног идентитета. У том периоду књижевни живот у Босни и Херцеговини био је веома интензиван. У динамици литерарног живота, српски књижевни часописи *Босанска вила, Зора, Пријеглед Мале библиотеке, Развитак* и *Српска омладина*, одиграли су важну улогу. Освијетлили су значајан период културне историје у Босни и Херцеговини јер су изражавали реакцију против аустроугарске политике систематског гушења националне свијести, потпиривања националне мржње и сепаратистичких тежњи. Покретачи ових периодичних гласила били су истакнути српски писци (Алекса Шантић, Јован Дучић, Светозар Ћоровић, Петар Кочић) и родољуби који су знали да препознају и истакну праве вриједности свог народа. Нека своја значајна књижевна дјела они су објавили управо у часописима које су уређивали или у којима су били сарадници.

Представљени књижевни часописи били су дубоко национално укоријењени и тежили су ка јединству националне мисли у времену када је то био један од путева националног уједињења и ослобођења. Истицањем српске народне традиције властима је стављано до знања да српски народ није равнодушан према мјерама окупационих власти, а подсјећањем народа на коријене и традицију јачао је дух отпора, јер су друштвени и књижевни живот били повезани и међусобно условљени. Окупљали су групе културних ентузијаста који су, водећи се националним вриједностима у својим радовима, објављивали приказе и преводе најзначајнијих дјела из свјетске књижевности и доказали се на колективном задатку, на пољу ширења културе и просвјете. Поред књижевних текстова, редовно су објављивали и разне поучне чланке из медицине, домаћинства, васпитања и опште културе, са циљем да би се читалачка публика упознала са искуствима других и лакше превазишла своје дилеме о разним питањима. Утицали су на подизање нивоа знања у недовољно развијеној босанскохерцеговачкој средини. Били су одлични промотери читања јер су својим квалитетним садржајима успјели да заинтересују и просјечног читаоца за књигу или за одређеног писца. Ови часописи имају и етнографски значај, јер представљају израз нивоа средине и времена у коме се јављају. У периоду од 1885. до 1918. године, поред Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“, убрајамо их у најзначајније културне институције српског народа у Босни и Херцеговини.

Српски књижевни часописи су дали велики допринос у чувању и његовању српског језика и писма ћирилице у периоду када је опасност од кварења народног језика подстицана из државне управе, из свих службених текстова, као и из било каквог додира српског народа са представницима окупационе власти. Језик којим су писани чува лексичко насљеђе разних

наших крајева. Уредници часописа били су истакнути српски писци и учитељи, који су водили бригу о очувању језика и ширењу и јачању националне културе и идентитета српског народа у Босни и Херцеговини. Због свега наведеног закључујемо да је српска књижевна периодика поред српских школа, националних друштава и институција, дала велики допринос у развоју културног и просвјетног живота и социјалног напретка босанскохерцеговачких Срба, на овој важној геополитичкој територији.

Извори

БОСАНСКА вила: [лист за забаву, поуку и књижевност], уредници и издавачи Божидар Никашиновић, Никола Шумоња, Никола Кашиковић, Сарајево: Божидар Никашиновић ... [и др], 1885−1914.

ЗОРА: лист за забаву, поуку и књижевност, одговорни уредници Алекса Шантић, Светозар Ћоровић, Мостар: Алекса Шантић: Светозар Ћоровић, 1896−1901.

ПРИЈЕГЛЕД: прилог „Мале библиотеке“, уредник Ристо Кисић, Мостар: Власник Издавачка књижарница Пахера и Кисића, 1902−1908.

РАЗВИТАК: часопис за просвјету и књижевност, власник и издавач Петар Кочић; одговорни уредник Коста Мајкић, Бања Лука: Петар Кочић, 1910.

СРПСКА омладина, власник Смаилага Ћемаловић; уредник Ђорђе Пејановић; одговорни уредник Петар Зубац, Сарајево: Смаилага Ћемаловић, 1912−1913.

Литература

Ђуричковић 1975: Д.Ђуричковић, *Босанска вила: 1885–1914*, Сарајево: Свјетлост

Илић 2011: С. Илић, *Атанасије Шола: прилог изучавању културне и политичке историје Срба у Босни и Херцеговини*, Нови Сад: Академска књига

Кочић 1976: П. Кочић, *Сабрана дјела*, књ. 3, Сарајево : Свјетлост; Београд: Просвета

Крушевац 1978: T. Kruševac, *Bosansko-Hercegovački listovi u XIX vijeku*, Sarajevo: „Veselin Masleša“.

„Мала библиотека“, у: *Босанска вила,* уредник Никола Кашиковић, Год. 24, бр. 8, (1909), стр. 126–127.

Никашиновић 1885: Б. Никашиновић, Митрополит Сава Косановић, у: *Босанска вила,* Сарајево: Год. 1, бр. 1, стр. 4–6.

Пејановић 1961: Đ. Pejanović, *Bibliografija štampe u Bosni i Hercegovini: 1850-1941*, Sarajevo: „Veselin Masleša“

Сушиловић 1991: S. Sušilović, Razvitak, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Institut za književnost, tom III, str. 289

Томић-Ковач 1971: Љ. Томић-Ковач *Зора*: књижевноисторијска монографија, Сарајево: Свјетлост

Томић-Ковач 1982: Lj. Tomić-Kovač, „Prijegled Male Biblioteke. Prilog istoriji bosanskohercegovačkih časopisa“, u: *Godišnjak Odjeljenja za književnost,* knj. XI, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, str. 87–118.

Томић-Ковач, Казаз 1991: Lj. Tomić-Kovač и E. Kazaz, *Prijegled Male biblioteke*, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Institut za književnost, tom III, str. 193–194.

Трајковић 2006: Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић: живот и дело*, Београд: Народна библиотека Србије

Тутњевић 1997: С. Тутњевић, *Часопис као књижевни облик: прилог типологији књижевне периодике*, Београд: Институт за књижевност и уметност

Тутњевић 2007: С. Тутњевић, *Први српски алтернативни часопис,*Свет књиге: Институт за књижевност и уметност, Београд

Штетић, Диздар 1958: L. Štetić, H. Dizdar, *Bibliografija knjiga i periodičnih publikacija štampanih u Hercegovini (1873–1941),* Mostar: Savjet za kulturu narodnog odbora Sreza Mostar

Бојана С. Павловић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски Факултет Пале
Катедра за кинески и енглески језик и
књижевности

DOI 10.7251/ZRNE1501073P

Оригинални научни рад

ПОРЕЂЕЊЕ ПРИЈЕДЛОГА У КИНЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод.

Концепт семантичких улога[1] појављује се први пут у савременој лингвистици средином шездесетих година двадесетог вијека. Од тада се у лингвистици уочавају многи различити семантички односи. По Главашу (2012: 136), семантички односи су различите семантичке улоге номиналних скупина и глагола дефинисаних кроз универзални и бројно ограничен скуп категорија које те семантичке улоге чине. Први радови који се баве овом проблематиком настају у оквиру генеративне граматике. Међу првима о семантичким улогама пише Чарлс Филмор, који у *Case for Case* (1968) представља основу падежне граматике, односно теорије дубинских падежа. Ова је теорија постигла велики одјек у лингвистици и постала основа за начелно дефинисање и прихватање концепта семантичких улога у функционалним приступима граматици.

Филморова теорија дубинских падежа почива на тврдњи како површинске, морфолошке и синтактичке структуре свих језика почивају на дубинским, односно „скривеним“ семантичким категоријама. Те дубинске семантичке категорије, односно дубински падежи, како их назива Филмор имају улогу да обезбиједе универзалност језичког описа. Оне представљају скуп концепата о односима судионика у глаголској радњи, а ову дефиницију преузимају многи граматичари (мијењајући број и расподјелу семантичких функција, као и термин „дубински падежи“). Филмор у почетку издваја и одређује сљедеће семантичке улоге:

1. Агенс[2] (А) – означава живу особу, односно покретача глаголске радње (нпр. Марко је скувао ручак.)

---

[1] О семантичким улогама в. Главаш (2012:136, парафразирање цитата): Назив „семантичке улоге“ највише се, као генерички назив усталио у функционалним приступима у граматици....устаљени су још и називи „тематске улоге“....синонимичан појам семантичким улогама представљали би и „дубински падежи“, но тај је назив остао упорабно ограничен само код Филмора.

[2] Због јасноће, Филморови семантички падежи означени су великим словима.За превод Филморових термина, в. Главаш (2012)

2. Инструментал (И) – означава неживу силу или предмет укључен у глаголску радњу или стање (нпр. Записао сам то оловком.)

3. Датив (Д) – односи се на живо биће захваћено глаголском радњом или стањем (нпр. Марију је ухватило невријеме.)

4. Фактитив (Ф) – означава предмет или биће произашло из глаголске радње или стања, или је схваћено као дио значења глагола (Скувала сам ти ручак.)

5. Локатив (Л) – означава мјесто или просторну оријентацију глаголске радње или стања (Чекали смо дуго на жељезничкој станици.)

6. Објектив (О) – падеж било чега представљеног именицом чија се улога у глаголској радњи или стању препознаје семантичком интерпретацијом самог глагола. (Марија је отворила прозор.)

Филмор, такође, касније наводи девет дубинских падежа[3]:Агенс, Доживљавач, Инструмент, Објект (чија се семантичка улога може разумјети као она која означава неживи ентитет захваћен радњом), Извор, Циљ, Мјесто, Вријеме и Пут. Ранијим падежима додани су још Извор, Циљ, Пут и Вријеме, док је Дативу промијењен назив у Доживљавач; уклоњен је Фактитив. Филмор, такође, проширује подјелу падежа мјеста.

2. Приједлози у кинеском језику

2.1 Анализа приједлога у кинеском језику

На Филморову теорију су се позивали и кинески граматичари, а њихова су се сазнања користила у анализи кинеске реченице као и семантичких улога у реченици.

Кинески граматичари, надовезујући се на Филморову теорију семантичких падежа, означавају приједлоге као „маркере“ (Чен 2000:23)[4]семантичких односа глагола и других реченичних елемената. Језици код којих ријечи не пролазе кроз морфолошке промјене, као што је случај (углавном) са ријечима у кинеском језику, имају друге маркере којима означавају односе реченичних елемената, као и природу тих односа. У кинеском језику, то су приједлози. Чен даје дефиницију приједлога у кинеском језику, осврнувши се и на историју кинеског језика и развој приједлога као врсте ријечи, те њихову улогу у кинеској реченици (2002:23):

„Аналитички језици, попут кинеског, увијек приједлозима одређују граматичку везу глагола и других реченичних елемената, у противном, та веза би остала нејасна“.

[3] Опширније о овој проблематици в. Џоу (2003) и Џонг (2000)

[4] Термин који Чен Чанг Лаи (2002) користи: „标记“, у преводу „маркер“

Чен се, притом, осврће и на класични кинески језик[5] у којем је реченица била краћа, граматички односи недефинисани, или мање прецизно дефинисани, да би се, како је вријеме пролазило, и под утицајем разних фактора, то мијењало, реченица постајала све дужа, граматички односи у реченици сложенији, али и прецизније дефинисани, што доводи до повећања броја приједлога, који настају углавном од глагола (Ма Беиђиа 2003:11–20), а дешава се и још једна промјена, односно, настају двосложни приједлози, у периду предмодерног кинеског[6], опет као резултат утицаја тзв. ланчаних промјена у језику[7].Чен наводи разлику једносложних и двосложних приједлога, потврђујући поријекло двосложних приједлога кроз примјере:

(1) 我们顺不顺着这条小路走？(陈 2002:27)

Хоћемо ли ићи овом улицом (**дуж** ове улице, **низ** ову улицу)?

(2) 他这样做经没经过上级批准？(陈2002:27)

Да ли је она прошла провјеру претпостављених? (приједлог је „**кроз**“)

У примјеру (1) „顺着“ је приједлог, а „不顺着“ је његова одрична форма, која у овом случају формира упитни облик „顺不顺着“ и упитну реченицу. У примјеру (2) „经过“ је приједлог, а „没经过“ је његова одрична форма, која у овом случају формира упитни облик „经没经过“ и упитну реченицу.

Можемо видјети из примјера да су одрични и упитни облици ових приједлога истовјетни са облицима тзв. двосложних „**X着,X过,X了**“ глагола (од којих су двосложни приједлози и настали), што није случај са осталим приједлозима, који немају директан одрични и упитни облик; наиме, одрични и упитни облици се формирају помоћу глагола у кинеској реченици, а не помоћу приједлога). Осим Чена (2002: 25–29), овом проблематиком (настанком ових приједлога, као и њихових упитних и одричних облика, те разликама у односу на глаголе) се бави и Леи (2008).Чен (2002: 28-29) ово наводи и као важан критеријум одређивања приједлога као врсте ријечи, те њихових разлика у односу на глаголе, у реценицама гдје није могуће семантички разграничити приједлог од глагола.

---

[5] Кинески језик има изузетно дугу историју, и током те дуге историје у језику су се десиле многе промјене. Сваки период са собом уноси неке нове карактеристике у језик, и сваки је период одређен, на неки начин, претходним периодима. Они се у историји кинеског језика, могу подијелити на: класични кинески старијег, средњег и новијег периода (тзв. предмодерни период), те модерни кинески. Ванг Ли(王力 1989.:1) даје сљедећу периодизацију:

1. класични кинески старијег периода, до 3.в. п.н.е.
2. класични кинески средњег периода, од 3.в. п.н.е. до 12.в. н.е.
3. класични кинески новијег периода, односно предмодерни кинески,12. до 19.в.
4. модерни кинески језик, од Покрета 4. маја 1919. надаље

[6] О двосложним приједлозима у предмодерном кинеском в.Леи (2008).

[7] Ради се о језичкој промјени једне категорије, која утиче на то да се више језичких категорија, сродних првој, такође мијења. Више у Јуан (1992).

2.2 О важности приједлога као врсте ријечи у кинеском језику

Приједлози су у кинеском, као аналитичком језику, важне функционалне, односно, граматичке ријечи, који одређују везе, као и њихову природу, међу појмовима у реченици. Њихова се историја и развој кроз разне периоде кинеског језика доста изучава, кроз семантичку, синтаксичку и прагматичку функцију коју они имају у кинеском језику. Стога је један од важних проблема којима се кинеска историјска лингвистика бави, да објасни узроке и механизме тих промјена. О важности приједлога у кинеском језику, Ма Беи Ђиа (2002:1) каже:

„Језик, као средство мишљења и комуникације, мора бити у могућности да, одговарајућом врстом ријечи, изрази објективну везу међу помовима у датој реченици, а приједлози у кинеском језику управо имају ту функцију.“

Као такви, приједлози у кинеском језику имају веома важну улогу, што се може видјети кроз проучавање и анализу приједлога у различитим периодима историје кинеског језика. Њихово изучавање одувијек је у лингвистици имало своје важно мјесто. Анализа значења приједлога, њихово поријекло, развој, промјене значења, функција у реченици, као и подјела приједлога само су неки од проблема који су се у кинеској лингвистици изучавали, било да се радило о класичном, или модерном кинеском језику.

2.3 Кинеска лингвистика и истраживања о приједлозима

Када говоримо о кинеској лингвистици, може се примијетити да се она традиционално бавила настанком, поријеклом и развојем појединих ријечи, а мање систематским анализама врста ријечи или језичких феномена у кинеском језику, па је тако студија о настанку и развоју појединих приједлога много, док о приједлозима као врсти ријечи и њиховим особинама, граматикализацији приједлога, њеним механизмима и узроцима не постоји довољно објављених радова. Тако традиционални рјечници и граматике, као што су „Ерја“, „Гуангја“, као и књига о значењу, поријеклу и изговору кинеских карактера „Шуо Вен ђие з“ представљају поједине приједлоге, њихова значења, те како су се она мијењала у различитим периодима историје кинеског језика. Традиционално су приједлози класификовани само као „неправе ријечи“, заједно са свим осталим неправим ријечима, без јасног издвајања приједлога као врсте ријечи. Тек је Ма Ђиен Џонг (1898: 246)[8] увео термин приједлози, и дефинисао их као „врсту ријечи која повезује праве ријечи у реченици“. Такође, он даје прву детаљну анализу појединих приједлога у класичном кинеском језику, њихових значења, употребе у

[8] В. Ли (2005) у литератури

реченици, са многобројним примјерима из језичких материјала. Његов рад наставили су каснији лингвистичари, међу њима и Чен Ченг З (1922), Јанг Шу Да (1923)[9] и остали, који осим што се међу првима баве приједлозима као самосталном врстом ријечи у модерном кинеском језику, по први пута утврђују и неке остале врсте ријечи и постављају темеље модерној кинеској граматици, каква се изучава и данас. Такође, у овом периоду настају студије о формирању, поријеклу и развоју приједлога и ту се издваја Ли Ђин Си (1954)[10] који поставља темеље граматике модерног кинеског језика и по први пут анализира приједлоге и њихову употребу у модерном кинеском језику. Приједлозима (али и другим врстама ријечи, често их дефинишући по први пут у модерном кинеском језику) се након њега баве и Јанг Шу Да (1923), Ванг Ли (1954)[11], Џао Јуен Рен (1979) и многи други.

Лиу и група аутора (1992) даје детаљну анализу граматикализације приједлога од глагола, у предмодерном кинеском, са становишта историјске лингвистике. Ву Фу Сјанг (2006) представља низ конкретних ријечи и тако објашњава језичке промјене, као и граматикализацију правих у неправе ријечи. Ту је и, међу споменутим студијама за наш рад најбитнија, већ споменута,Ма Беи Ђиа која је представила употребу приједлога у предмодерном кинеском језику, те објаснила настанак, развој и промјену преко 100 приједлога у кинеском језику, бавећи се, притом, и семантичком анализом употребе приједлога у различитим периодима историје кинеског језика. Доста аутора је дало детаљне анализе приједлога и њихове употребе у појединим анализама. Многи лингвистичари, попут Ма Беи Ђиа (2002), Тиен Чун Лаи (2007) и Леи Донг Пинг (2006), бавећи се проблемом разлике и категоризације глагола и приједлога као врста ријечи, дају одговоре на питања о поријеклу и развоју приједлога. Такође, многи по први пута систематизују и дају детаљне анализе досадашњих истраживања о појединим приједлозима. Ту се издвајају Шао Ји (2004), Ву Ђин Хуа (2005), Су Чао Хонг и Ху Ши Вен (2007), те Ли Де Пенг (2008) итд. Тако настају основе које почињу, и треба да наставе да служе као подлога за наставак анализе и систематизацију употребе приједлога у разним периодима историје кинеског језика, као и модерном кинеском језику.

Од радова о приједлозима у модерном кинеском језику, издваја се Ђин Чанг Ђи (1996), који даје прву самосталну анализу приједлога и њихове употребе у кинеском језику; Ли Шу Сјанг (2006) са различитих аспеката анализира предлошке фразе, те њихову структуру и подјелу, а Чен Ченг Лаи (2002) даје нову дефиницију приједлога као врсте ријечи која повезује предикат са осталим ријечима у реченици, те одређује природу те везе. Он, такође, условљава подјелу приједлога њиховом анализом са три аспекта:

[9] В. Јанг (1984) у литератури

[10] В. Ли (1992) у литератури

[11] В. Ванг (2002) у литератури

семантике, синтаксе и прагматике. Нова сазнања потпуно су измијенила истраживања о приједлозима и предлошким фразама, указујући на важност времена, цјеловитости информације, њене логичке структире и повезаности дијелова информације у цјелину, те утицај ових фактора на положај приједлога у реченици. Овим се објашњава промјена која се може примијетити у периоду Ћин династије (220–206.г.п.н.е.), када говоримо о реду ријечи у реченици, и положају приједлога у односу на глагол (у најстаријем периоду класичног кинеског приједлози су у реченици могли да се нађу и иза глагола, што касније није био случај). Џанг Ванг Си (2006) износи нову теорију према којој је процес настајања приједлога од глагола бесконачан. Овим питањима, као и проблемима дефиниције, карактеристика и функција приједлога, те дефинисањем критеријума за разликовање приједлога од глагола (од којих је велика већина приједлога настала у кинеском језику), данас се баве многи кинески лингвистичари, док је анализа датих проблема са аспекта историјске лингвистике посебно интересантно. До сада сакупљена знања драгоцјена су у будућим анализама приједлога, посебно када се говори о граматикализацији приједлога, те узроцима, механизмима и правилима овог процеса.

До недавно, сва су истраживања приједлога била синтаксичка и лингвистичари су се веома мало бавили семантиком приједлога. Тек је Ма Беи Ђиа (2002) анализирала приједлоге користећи „теорију о три равни“ (семантичка, синтаксичка и прагматичка), док је Чен Ченг Лаи (2002) користио теорију „семантичких падежа“, према којој се падеж ријечи може одредити на основу семантичке везе глагола са одређеним појмом у реченици на коју дата ријеч указује. Ова истраживања такође су била веома важна као теоријска основа наше анализе.

3. Приједлози у српској лингвистици

Приједлозима се у српском језику граматичари баве од 19. вијека, ту се издвајају (по хронолошком редослиједу) Даничић (1858), који приједлоге дијели на оне са основним, простим значењем, односно просторним значењем, и оне са пренесеним, апстрактним значењем; Новаковић (1894) и Стојановић (1926), дају прегледе значења приједлога, и исто их дијеле на приједлоге са основним, простим значењем, односно просторним значењем, и приједлоге са пренесеним, апстрактним значењем. Маретић (1931) се бави не само значењима приједлога, него и њиховим функцијама, Белић (1969) даје кратак преглед значења приједлога такође, а Стевановић (1979) их и класификује. Предлошко-падежним конструкцијама баве се (азбучним редослиједом): Ивић (1957 –58), Пипер (1977–78), Поповић (1964), Станојчић (1967;1973). Ивић (1954) и Гортан Премк (1964) у анализама узрочних и

временских кострукција анализирају и приједлоге. Поповић (1966) се бави предлошким изразима, а Ивић (1951–52) даје детаљну анализу приједлога по са историјског становишта. Предлошке изразе обрађује Поповић (1966), а Батистић (1967–72) се бави локативним конструкцијама.

Од друге половине XX века акценат је са морфо-синтаксичког аспекта пребачен на семантички. Развој локалистичке теорије је свакако допринео да ова граматичка јединица добије на важности.

Услијед развоја конгнитивне лингвистике, многи лингвисти обрађују приједлоге: Бугарски (1996), Пипер (1991), Кликовац (2000), Расулић (1994) итд.

Расулић (1994.) и Кликовац (2006) са становишта лингвистичке компаратистике анализирају приједлоге и њихова значења, Расулић се бави приједлозима са значењем „испод“ у српском, италијанском и енглеском језику, а Кликовац у својој студији из когнитивне лингвистике пореди приједлоге у српском и енглеском језику, бавећи се категоријом садржавања код приједлога. Павловић (2004) даје компаративну анализу значења приједлога и њихових семнатичких функција.

4. Поређење приједлога са мјесним (просторним) значењем[12] у кинеском и српском језику

Приједлози са мјесним (просторним) значењем могу се подијелити на оне са позиционим (локационим) значењем, као на оне који указују на правац кретања или реализовања глаголске радње, мјесто завршетка кретања или реализовања глаголске радње, њен почетак, као и на путању кретања (простор, односно мјесто на правцу кретања). У кинеском језику, како наводи Чен, приједлози мјеста су:“挨,挨着“ („ (по)крај, при, код, поред“), „靠,靠着“(„до, уз, поред, покрај“), „在“и „于“ („у, на“), „从，打从，自，打“(„из, од, са“)，“由“(„поред, преко, дуж, уз, низ“)，„到,在,即,至“ („у, на, до“), „朝,朝着,对,对着“(„ ка, према, к“),“隔,隔着“(„од“, у смислу „удаљеност од“),“距,距离,离“(„од, из“ указује на удаљеност од),“临“(„према, уз, поред“),“往,望,向,向着“(„ка, према“), „经，经过,经由“(„преко, кроз“)，“顺,顺着,循,循着,沿,沿着“ („дуж, по, уз, низ“). Што се тиче анализе приједлога и њихових семантичких улога у реченици на које указују, осим анализе Чен Чанг Лаија (2002), користили смо и анализу Ли Шу Сјанга (2006), као и рјечнике Савременог кинеског језика (2005) и онлајн верзију Синхуа рјечника кинеског језика[13], укупно 2910 примјера.

[12] Сама подјела преузета је од Чена (2002), али је терминологија на српском преузета из Станојчић, Поповић (2002)

[13] Наведено у изворима

4.1 Поређење приједлога мјеста са локационим значењем у кинеском и српском језику

Приједлози са позиционим (локационим) значењем у кинеском језику су “挨、挨着(поред, (по)крај, при“)、靠、靠着(„до“ „уз“)” [14]. Примјери:

(1) 挨着教室门坐/ 靠着教室门坐 （陈:179）

Сједи **поред** врата (**код** врата).

(2) 迟到的同学们都挨/挨着教室门站着。（陈:179）

Студенти који су закаснили стоје **поред** врата.

(3) 他靠着我才敢说话.（陈:179）

Наслонивши **на** мене,он се усудио да проговори.

„在“и „于“ када имају предлошку употребу, истовјетни су са српским приједлозима „у, на“. У кинеском језику ова два приједлога разликују се по томе што се први, „在“ више користи у говорном језику, а други, „于“, у писаном језику; разлика је видљива из сљедећих примјера:

(1) 孩子们都在教室看书. （陈:179）

Дјеца читају **у** учионици.

(2) 在床上睡（汉语口语与法:333）

Спавати **на** кревету

(3) 黄河发源于青海. （现代汉语八百词:635）

Жута ријека извире **у** провинцији Ћингхаи.

(4) 在休息室里，大家谈得很高兴.（现代汉语八百词:646）

У соби за одмор, сви су срећно чаврљали.

(5) 于北京出生.（现代汉语八百词:646）

Рођен **у** Пекингу.

4.2 Приједлози мјеста који указују на почетак кретања или реализовања глаголске радње

У кинеском језику, у ову групу приједлога спадају: „从,打从,自,打,由,于“.Они одговарају приједлозима „из, од, са“ у српском језику. Примјери:

(1) 老王从美国纽约给我寄来了一封信. （陈: 179）

Лао Ванг ми је **из** Њујорка у Америци послао писмо.

(2) 太阳还没打西边出来. （陈: 179）

Сунце још није изашло **са** запада.

(3) 我们下午三点由学校门口出发. （陈: 179）

Полазимо послијеподне у три сата **са** капије факултета.

(4) 老郑刚从县里回来.（现代汉语八百词：138）

Лао Џенг се управо вратио **са** села.

(5) 本次列车自北京开往乌鲁木齐.（现代汉语八百词：694）

Овај воз иде **из** Пекинга ка Урумчију.

[14] За подјелу приједлога, као и обухваћање приједлога датом категоријом, видјети: Чен (2002);затим Хоу (1998),као и Ђин (1996).

4.3 Приједлози мјеста који указују на мјесто завршетка кретања или реализовања глаголске радње

У кинеском језику, у ову групу приједлога спадају: „到,在,即,至“. Они одговарају „у, на, до“у српском језику. Примјери:

(1) 雪花到孩子们的头上. （陈: 180）

Пахуље **на** главу дјетета.

(2) 书放在椅子上. （陈: 179）

Стави књигу **на** столицу.

(3) 那个消息不久就传至大江南北. （陈: 180）

Вијест се убрзо проширила **до** сјеверних и јужних подручја око ријеке.

(4) 他是昨天到这儿来的。(现代汉语八百词：151)

Она је јуче дошла овдје. (приједлог је **до**, у смислу до овдје, до овамо)

(5) 你到我们家来，还是我们到你家去？(汉语口语与法：336)

Да ли ћеш ти доћи **код** нас (**до** нас, у смислу нашој кући), или ћемо ићи ми **код** тебе?

Из примјера можемо видјети да су семантичке функције приједлога у кинеском и српском језику истовјетне.

4.4 Приједлози мјеста који указују на правац кретања или реализовања глаголске радње

У кинеском језику, у ову групу приједлога спадају „朝,朝着,对,对着,隔,隔着,距,距离,离,临,往,望,向,向着“, док у српском језику исту употребу имају приједлози „ка, према, к“. Примјери:

(1) 学校大门朝着正南面开.（陈: 181）

Капија факултета је отворена **ка** јужној страни.

(2) 这儿离苏州还有两个小时的路程.（陈: 181）

Одавде **до** Суџоа има два сата пута.

(3) 火车开往韶山.（陈: 181）

Воз иде **ка** Шаошану.

(4) 孩子们往前挤一挤.（陈: 181）

Дјеца су се гурала **ка** напријед.

(5) 我朝她点头.（陈: 181）

Кимнуо сам главом **ка** њој (**према** њој,у њеном правцу).

(6) 往东边走 （现代汉语八百 词：547）

Ићи **ка** истоку

Овдје се такође може видјети да су семантичке функције приједлога исте, у оба језика.

4.5 Приједлози мјеста који указују на путању кретања или реализовања глаголске радње

У кинеском језику, у ову групу приједлога спадају „经，经过，经由，顺顺着，循循着，沿，沿着“(吕叔湘 још наводи“ 从,打从,起,由), док у српском језику исту употребу имају приједлози „дуж, поред, крај, мимо, између, кроз, низ, уз, по“. Примјери:

(1) 你顺着那条马路一直往前走就会到的.（陈: 180）

Само иди право **низ** ову улицу и стићи ћеш.

(2) 我们循原路搜寻.（陈: 180）

Тражили смо **дуж** читаве улице/читавом улицом.

(3) 大伙儿一定要沿/沿着河的西岸前进.（陈: 180）

Сви иде **поред** ријеке ка напријед.

(4) 照这条路你一直往前走吧.（陈: 180）

Иди право напријед **уз** ову улицу/овом улицом.

(5) 孩子们经过这条山路钻进了原始森林.（陈: 180）

Дјеца су **дуж** (**преко**) овог планинског пута ушла у шуму.

Може се видјети да су приједлози мјеста истовјетни у кинеском и српском језику. Значења им се семантички могу и разликовати, али су им семантичке улоге истовјетне.

Овдје дајемо табеларни приказ кинеских и српских приједлога, те семантичких функција које могу имати у реченици

Приједлози у кинеском језику	Приједлози на српском језику	Семантичка улога кинеских приједлога
挨/挨着	(по)крај, при, код, поред	позиционо
靠、靠着	до, уз, поред, покрај	позиционо
在	у, на, до	позиционо, мјесто завршетка кретања или реализовања гл. радње
于	у, на	позиционо
从	из, од, са	мјесто почетка кретања или реализовања гл. радње
打	из, од, са	мјесто почетка кретања или реализовања гл. радње
打从	из, од, са	мјесто почетка кретања или реализовања гл. радње
自	из, од, са	мјесто почетка кретања или реализовања гл. радње
由	из ,поред, преко, дуж, уз, низ	мјесто почетка кретања или реализовања гл. радње, путања кретања

到	у, на, до	мјесто завршетка кретања или реализовања гл. радње
即	у, на, до	мјесто завршетка кретања или реализовања гл. радње
至	у, на, до	мјесто завршетка кретања или реализовања гл. радње
朝/朝着	ка, према, к	правац кретања или реализовања гл. радње
对/对着	Ка, према, к	правац кретања или реализовања гл. радње
隔/隔着	„од“: у смислу „удаљеност од“	правац кретања или реализовања гл. радње
距	„од, из“: указује на „удаљеност од“	правац кретања или реализовања гл. радње
距离	„од, из“: указује на „удаљеност од“	правац кретања или реализовања гл. радње
离	„од, из“: указује на „удаљеност од“	правац кретања или реализовања гл. радње
临	према, уз	правац кретања или реализовања гл. радње, позиционо значење
往	ка, према	правац кретања или реализовања гл. радње
望	ка, према	правац кретања или реализовања гл. радње
向/向着	ка, према	правац кретања или реализовања гл. радње
经	преко, кроз	путања кретања или реализовања гл. радње
经过	преко, кроз	путања кретања или реализовања гл. радње
经由	преко, кроз	путања кретања или реализовања гл. радње
顺/顺着,	дуж, по, уз, низ	путања кретања или реализовања гл. радње
循/循着	дуж, по, уз, низ	путања кретања или реализовања гл. радње
沿/沿着	дуж, по, уз, низ	путања кретања или реализовања гл. радње

Ако погледамо приједлоге са више семантичких улога, као што су 在，于，从，打从，由， можемо примијетити да неки од њих имају истозначне приједлоге у српском језику, који такође имају више семантичких улога, али и да су оне исте као код кинеских приједлога. У ту групу спадају 在，于 који се преводе српским приједлозима „у, на“ и указују на позиционо

значење, као и мјесто завршетка кретања. 从,打从и由имају значење „од“, а указују и на мјесто почетка кретања, као и на путању кретања. Станојчић-Поповић (2002) у приједлоге који указују на мјесто почетка кретања уврставају „из, са, од“, који не могу указивати на путању у кинеском језику. Иако би за објашњење овог феномена била потребна детаљнија семантичка анализа, овим се у раду нећемо бавити, али, свакако то остаје занимљиво питање, чија би анализа баш са семантичког аспекта могла бити веома занимљива и корисна студентима кинеског језика који долазе са српског говорног подручја.

Извори:

Чен 2002: 陈昌来:介词与介引功能,合肥安徽教育出版社.
Ли 2006:吕叔湘:现代汉语八百词, 上海:商务印书馆.
Цао1979:赵元任:汉语口语语法，上海:商务印书馆
Рјечник модерног кинеског језика 2005: 现代汉语词典:上海:商务印书馆.
Онлајн верзија新华汉语词典:
http://xh.5156edu.com/page/z3033m4876j18636.html (преузето: 27.12.2015.)

Литература:

Белић, Александар 1969: *Историја српскохрватског језика II: Речи са деклинацијом*, Београд: Научна књига
Ванг Ли 1989: 王力,汉语语法史,北京:商务印书馆.
Ванг Ли 2002:王力选集,长春:东北师范大学出版社.
Ву 2005: 吴金花,处所介词“到”的产生, 福州:福建师范大学学报(哲学社会科学版)(4).
Ву 2006:吴福祥,语法化与汉语历史语法研究,合肥:安徽教育出版社.
Гортан -Премк, Даринка 1964: *Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука*, Јужнословенски филолог, XXVI: 1–2,437–457
Даничић, Ђура 1858: *Србска синтакса*, преузето са странице: http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2234&m=2#page/202/mode/2up (12.7.2015.)
Ђин 1996 金昌吉,汉语介词和介词短语,天津:南开大学出版社.
Ивић, Милка 1957-58:*Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, XXII: 1–4,165–214
Ивић, Милка 1954: *Узрочне конструкције с предлозима због, од, из у савременом књижевном језику*, Наш језик,V (н.с.): 5–6, 186–194

Јуан 1992袁宾,近代汉语概论, 上海:上海教育出版社.
Јанг [2] 1984: 杨树达,高等国文法,北京:商务印书馆
Леи 2008:雷冬平,近代汉语常用双音虚词演变研究及认知分析, 北京:中国社会科学出版社.
Ли 2008: 李德鹏,介词“关于”的形成, 邢台:邢台职业技术学院学报 (6).
Ли и др. 2005:现代汉语词典, 北京:商务印书馆.
Ли 2005: 吕叔湘,马氏文通读本,上海:上海教育出版社.
Ли 2006:吕叔湘,现代汉语八百词上海, 北京:商务印书馆.
Лиу и др. 1992: 刘坚,江蓝生,白维国等,近代汉语虚词研究,北京:语文出版社.
Ма 2002:马贝加,近代汉语介词,北京:中华书局.
Новаковић, Стојан 1894: *Српска граматика*, преузето са странице: http://www.ubsm.bg.ac.rs/cirilica/dokument/2368/srpska-gramatika-sastavio-stojan-novakovic (23.9.2015.)
Пипер Предраг 1977-78: *Обележавање просторних односа предлошко-падежним контрукцијама у савременом руском и савременом српскохрватском језику*, Прилози проучавању језика, 13-14, 1–51.
Пипер Предраг 1991: Хронотоп текста као функционално-семантичка категорија српскохрватског језика. Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, Београд, МСЦ, 23–31
Поповић, Љубомир 1964: *Падежна синонимика у у језику Вука Стеф.. Караџића*, Наш језик, XVI: 2–3,73–129
Поповић, Љубомир 1966: *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, XV:3–4, 195–220
Станојчић,Поповић 2002: *Граматика српскога језика*,Београд:Завод за уџбенике и наставна средства.
Станојчић, Живојин 1967: *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд, Филолошки факултет(монографије, књ. XI)
Станојчић, Живојин 1973:*Синтакса језика Лазе К. Лазаревића, I: Синтагматски односи*, Београд: Институт за српскохрватски језик (библиотека ЈФ, н.с., књ.4)
Стојановић[2] 1926: *Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевносг језика*, Загреб: Кугли
Стевановић, Mihailo 1979: *Савремени српскохрватски језик II*: Синтакса, Београд: Научна књига.
Су, Ху 2007: 徐朝红,胡世文,介词“寻”的产生和发展, 湘潭:湘潭师范学院学报:社会科学版 (3).
Тиан 2007: 田春来,也谈处所介词“著”的来源,杭州,浙江师范大学学报第4期.
Филмор 2005: 菲尔墨,格语法的某些问题商, 北京:务印书馆.
Хоу 1998:候学超,现代汉语虚词词典,北京:北京大学出版社.

Чао 1979:Chao, Yuen Ren: *A grammar of spoken Chinese*,Berkeley:University of California Press.
Чен 1997: 陈昌来, 汉语处所介语出步考察, 语言教学与研究第3期,北京:北京语言大学.
Чен 1998: 陈昌来, 论汉语语义结构中的工具成分的性质世界汉语教学第2期,北京:北京语言大学.
Чен 1999: 陈昌来, 现代汉语空间系统研究的新突破——读《现代汉语空间问题研究》, 世界汉语教 学第2期,北京:北京语言大学.
Чен 2000: 陈昌来,论汉语句子语义结构中的受事,吉安师范专科学校学报第1期, 济南**:** 江西吉安师专学报 .
Чен 2001: 陈昌来, 论现代汉语句子的语义结构第1期,哲学社会科学版**,**烟台:鲁东大学学报.
Чен 2002: 陈昌来, 介词与介引功能,合肥**:**安徽教育出版社.
Чен 1922, 陈承泽,国文法草创,北京:商务印书馆.
Шао 200, 邵宜,近代汉语介词“望”的形成及与“往”之比较, 暨南:暨南学报:哲学社会科学版(5).

Вера Б. Чолаковић
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет, Бања Лука
Студијски програм српског језика и књижевности

DOI 10.7251/ZRNE1501087C

Оригинални научни рад

СЛОЈЕВИТОСТ ЛЕКСИКЕ У *МЕМОАРИМА* ЖИВКА ЦРНОГОРЧЕВИЋА ИЗ ТУЗЛЕ

1. Увод

Живко Црногорчевић (од 28. марта 1843. до 26. фебруара 1914) из Тузле доживио је смјену друштвено-политичке сцене у БиХ на прелазу два вијека. Немајући књижевних амбиција, а као даровит приповједач и памтитељ људи и догађаја, иза себе је оставио само један текст под насловом *Мемоари Живка Р. Црногорчевића*. Данас о самом аутору скоро не бисмо знали ништа, да у свом тексту није оставио живописно свједочанство, између осталог, о дједовом досељавању из Црне Горе у БиХ, а на основу чега ће га матичар у Тузли записати под презименом Црногорчевић. Бавио се трговином укључивши се у породични посао, а обављао је и општинске послове радећи као тузлански подначелник (потпредсједник општине).

Настанак *Мемоара* иницирао је др Ристо Јеремић (1869–1952) подстакавши Живка Црногорчевића на писање, а о томе свједочи Миленко Филиповић (Филиповић 1966: 7–10), коме је породица Јеремић 1951. г. дала рукопис и који га је приредио за штампу. *Мемоари* су писани дужи временски период од 1910. године, а својом садржином обухватају догађаје из неколике посљедње деценије османске власти у БиХ и завршавају се са догађајима око 1878. године, уз спорадичне напомене о догађајима из аустроугарског периода, али такве напомене нису хронолошки исприповиједане него асоцијативно на одређеним мјестима. Аутор *Мемоара* приповиједа о догађајима у којима је непосредно учествовао или је о њима слушао, а који су просторно везани за Тузлу и сјевероисточну Босну, чиме оставља драгоцјене историјске чињенице. Живко Црногорчевић није се бавио књижевношћу, а није ни имао списатељске циљеве него је писао онако како је приповиједао својим пријатељима и суграђанима, отуда је језик *Мемоара* примарно народни говор, који се од књижњвног (стандардног) језика удаљава изразитим колоритом дијалектизама.

У овом раду бавићемо се слојевима лексике и њиховом класификацијом, а при анализи коришћено је издање које је приредио за штампу Миленко Филиповић, а објавила Академија наука и умјетности

* vera.colakovic@unibl.rs

Босне и Херцеговине, Одјељење историјско-филолошких наука у Сарајеву 1966. године. Оригинални рукопис по приређивању, М. Филиповић је уступио Академији наука и умјетности БиХ у Сарајеву. Приређени текст је одштампан латиницом, па ће се тако наводити ексцерпирани примјери.

Мемоаре карактрише изразита хетерогеност на лексичком плану што овим радом желимо освијетлити, имајући у виду унутрашње (језичке) факторе, али и контекст и вријеме у коме се аутор текста школује и активно ради, те вријеме у коме пише свој текст.

2. Дијалектизми као лексички слој

Дијалектизми чине један од лексичких слојева. Као што је познато дијалектизми представљају функцинално средство у карактеризацији ликова, коме писци прибјегавају, а често се на њима засанивају и комични ефекти. Међутим, у *Мемоарима*, иако нису лишени приповиједања о различитим догодовштинама, дијалектизми се не везују ни за функцију комичних ефеката ни нужно за функцију карактеризације ликова. Изразито су присутни и у аутровом приповиједању[1] као и у цитирању туђег говора[2] (говор ликова, односно поменутих у тексту личности), чиме дијалектизми заправо више говоре о ауторовом идиолекту, односно о језику самог аутора, у коме се уочавају обиљежја различитих дијалеката. Тако су, на примјер, фонетски дијалектизми са рефлексом јекавског јотовања, карактеристични за источно-херцеговаки дијалекат присутни и у *Мемоарима*. Нпр.: *Dakle, đe je tebi volja, ondje ćeš živjeti*. (стр. 13, говор лика); *i tako đed osta* (13); *onđe je bila šuma* (15), *Dođem ja na kapiju, a viđe me pokojni Jovo Božić (...)* (85); *Osvanu neđelja* (81). С друге стране, у *Мемоарима* уочавамо дијалектизме карактеристичне за шумадијско-војвођанске говоре, а који су присутни и код војвођанских писаца из 19. вијека. Нпр.: *onđe je gdi je danas Apel-plac bio manastir.* (15); *Poručiše u sela da dođu komordžije s konjima koji ćedu za vojsku dolje Gračanici nositi ljeba (...)* (93).

3. Славенизми

Други слој лексике чине славенизми, дакле лексеме које су наслијеђене из ранијих књижевнојезичких израза – старословенског, српскословенског и рускословенског.

3.1. Лексеме наслијеђене из старословенског језика, а које су присутне у *Мемоарима*, инкорпориране су у стандардни српски језик и у употреби су и данас, а такве су: *богословија, владика, поњава, тољага* (код Црногорчевића једино облик *тојага*).

[1] Нпр. Ja pitam Jovana otkle su novci (76)

[2] Нпр. Ja najvolim kod Riste. (13).

Naravski da ih je u isto selo dotjerala nužda i nevolja (...): kad izda godina, onda tojagu i ponjavu na nju, pak ajde u Bosnu da se izrane. (11); *Za vrijeme Tuzle paše, prije vladike Agatangela bio je ovđe vladika Ćirilo i bio je šepav.* (69).

С друге стране, присутни су славенизми из старословенског језика, који с данашње тачке гледишта, представљају историзме какви су *војница, десетина* и *осмак*, а свједочанство су друштвених и историјских прилика из времена о коме се приповиједа. У основи лексеме *војница* (врста пореза који су плаћали неспособни за војску) јесте стсл. ријеч вои, док је лексема *осмак* (житни суд од осам ока) изведено од стсл. броја осьмь.

Vojnica bila je obaška. Svaka glava muška od 20. do 45. godine (...) morala je davati 1 111 para, današnjih novaca 6 kruna i 2 helera (16). *Isti dan seljaci prosipaju kukuruz iz vreća – ko pazarni dan – osmak kukuruza 3 groša, a vreće, možda, koštaju 15 groša*.

3.2. Славенизми су се у другој половини 19. вијека, у вријеме њихове србизације, задржавали када су њима означавани апстрактни појмови, а што је условљено природом текста.[3] Будући да Живко Црногорчевић не улази у дубље ни разгранатије рефлексије, није искоришћена изражајна снага славенизама у том смислу. Славенизме, црквенословенског и рускословенског типа, Живко Црногорчевић усваја школовањем. Описујући своје школовање, које се своди на основношколски степен, Ж. Црногорчевић наводи да се школовао од 1850. до 1856. г., дакле његово школовање је завршено прије званичног прихватања Вукове реформе писма и језика. Даље, наводи опсег наставних предмета, односно садржаја, те нас обавјештава да је образовање подразумијевало у првом реду учење црквеног појања[4], поред тога имали су гимнастику, географију, граматику[5]. Дакле, основни уџбеници из којих је учио јесу богослужбене књиге, а то значи да је учио црквенословенски, прецизније рускословенски језик, стога је појава славенизама уопште, али и рускословенске оријентације разумљива. Издвајамо славенизме попут: *христијанин* (поред чешћег *хришћанин*), *суштество*, *књаз, часна трапеза*, *Чесњејшују херувими, Рождество твоје*. Руски утицај из домена употребе у вези са црквеном тематиком, преноси се на назив дана *вторник* (поред чешћег уторак).

Dođe pismo od muftije da se diže svako ko god može pušku nositi, i naša braća po zemlji hristijani, ako imadu volju, da i oni idu u vojsku. (96); *Ja vjerujem da imade neko više suštestvo, jedan mašinista što upravlja ovom grdnom mašinom, to jest ovim svijetom, koji vedri i oblači, a to je taj bog.* (67); *Unutra, u*

[3] Изразито мисаона, филозофска дјела, попут Његошеве *Луче микрокозме*, без славенизама „не би могла бити написана“ (Стијовић 1992: 232).

[4] „Kad sam pošo u školu, nije onda bilo razreda I, II, III, IV, nego je bio I razred – bukvarac, II razred – časlovac, III razred – psaltirac, IV razred – meslovac.“ (33).

[5] Из граматике Ж. Црногорчевић присјећа се учења руских падежа: „imenitelni, roditelni, datelni, zvatelni, budi bog s nami...“ (37).

crkvi (...) nađena je časna trapeza (66); *Naši Turci u vtornik i u srijedu unekoliko umiriše Kladnjake* (87).

Славенизми се нужно не везују за приповједну нит о школовању, изградњи цркве односно о јерејима него су обиљежје лексике *Мемоара*, као што су славенизми *негда* и *јоште*.

Zovik je negda u ovom okružju bila prava trgovačka varoš (13). *Ovđe imadem jošte da pričam o Dionisiju* (74); *...dali smo njemu i jošte mu namirili 550 dukata* (77).

4. Посуђенице

Значајан лексички слој *Мемоара* представљају посуђенице. У тексту се јављају: грецизми, романизми, хунгаризми, германизми и као најдоминатнији турцизми (орјентрализми)[6]. Склизнувши са обронка 19. вијека, Ж. Црногорчевић није се нужно морао бавити промишљањима о односу према туђицама попут списатеља Вуковог периода. Он се не оптерећује сизифовским послом посрбљавања тамо гдје се јавља безеквивалентна лексика односно лексичка празнина.[7] Пред аутором текста циљ је пренијети потпуну и вјеродостојну информацију о друштвеним и историјским догађајима његовог краја. Поред тога, узрок фреквентности посуђеница доводи се у везу са његовим познавањем, или учењем, страних језика.[8]

4.1. Жива и снажна уплетеност турцизама у лексикон *Мемоара* узрокована је друштвеним контекстом, али и датим историјским тренутком. Турци као носиоци оријенталне исламске културе „пошто су више вијекова владали на српском језичком простору, они су знатно утицали на наш друштвени живот, што је оставило великих трагова и у српском лексикону.“ (Окука, 2014: 218). Са појавом нових османских установа, долазе и појмови за њихово именовање (Шкаљић 1966: 12).

Друштвеним положајем, радећи као општински службеник, Ж. Црногорчевић је доведен у непосредни контакт са носиоцима оријенталне културе и говорницима турског језика, тако да турцизми, као и други оријентализми приспјели преко турског језика, представљају жив слој лексике, који прожима све сфере употребе. Присутни су бројни турцизми како они који су се, прилагођени, одомаћили и чине саставни дио лексичког

[6] Приликом класификације посуђеница коришћени су рјечници: Клај–Шипка (2006), Клаић (1974), Вујаклија (1986), Скок (1971).

[7] Безеквивалентна лексика и лексичка празнина – „речи које недостају у једном језику а постоје у другима“ представљају објекат истраживања лингвокултурологије. (Драгичевић 2010: 10).

[8] Живко Црногорчевић приповиједа како га је отац слао на приватне часове да учи турски и њемачки језик.

фонда српског језика[9], тако и они које се данас осјећају као историзми или архаизми, а у датом тренутку попуњавали су терминолошке празнине из области администрације, управе, војске, заната, занимања, титула и звања. Лексички слој турцизама и оријентализама везује се за именовање области, предмета, прелази у сфере родбинских веза, кулинарства и устаљује се у експресивним изразима.

Групишући према сферама употребе, издвајамо сљедеће турцизме:

4.1.1. За именовање лица носилаца звања, титуле, занимања, именовање родбинских веза појављују се бројни турцизми као што су: *ага, бег, везир, дервиш* (тур. derviş), *диван-ефендија* (тур.divan – турско царско вијеће, влада), *кадија, мутесариф*, *муфтија*, *(х)оџа, паша* (тур. paşa<başa), *султан* (ар-тур.); *абаџија, калдрмџија, кирџија, кујунџија, телал* (тур. tellal/ dellal), *терзија, ћурчија* (тур. kürkčü – крзнар); *амџа, даџа*.

Примјери: (...) *pak je isti onaj beg naplaćivao kiriju* (20); *Mutesarif Mustafa-paša došo je sa vezirom Topal Osman-pašom iz Biograda u Bosnu i bio je divan-efendija kod vezira.* (82); *sastadosmo se kod muftije* (86); *(...) dođe u goste sultan Aziz* (68); u*vrati se kiridžija* (12); (...) *i to su sve bile zanatlije, kaldrmdžije, ćurčije, terzije i kujundžije* (16); *amidža Milovan* (13); *(...) i on je ujak (daidža) Vlajke...* (78).

4.1.2. Из војне терминологије: *аскер, баш-чауш* (главни чауш, наредник у турској војсци), *каваз* (лични момак, стражар), *сеиз*, *сејмен(и)* (тур. seymen), *кубура*, *куршум, џебана* (врста муниције).

Примјери: *otišao je u varoš da piše kuće za askere* (47); te dođe jedan baš-čauš (23); *(...) letili bi kavazi Tuzle paše koji će pre da pridrži konja* (69); *Kad sutradan, ja ne mogu da uzjašem na konja, te me seizi digoše*. (65); *kad je on nekad bio u gradu biogradskom u sejmenima* (23); *a on metno kubure* (21–22); *iziđe kuršum više pupka okolo dva prsta*.(32); *netamo džebane (municije)* (85).

4.1.3. Објекти, грађевине и грађевински термини: *басамаке* (од тур. basamak), *бунар, дивана, јендек* (тур. hendek – ров, мали канал), *конак, магаза, механа, пенџер, ћуприја, хан, чадор, џамија.*

Примјери: *silazeći niz basamake* (82); *(...) slani bunar* (14); *na divani u gornjem boju* (13); *(...) te sve onim jendekom do na staru kapiju* (16); *otišo u konak* (51); *(...) u našoj magazi* (14); *Veli: „Bila sam na Drini, držala mehanu blizu kordonske kuće“* (30); *sve su izvadili: podove, vrata, pendžere* (41); *a ćuprija pokvarena* (24); *(...) u Đulaginu hanu. Kafana, hotela nije bilo kao danas*. (14); *Dionisije dobavio je iz Zvornika nekoliko vojničkije čadora* (67); *a pred samom džamijom* (15).

[9] М. Ивић, пишући о општем проблему туђица, на сликовит начин, дочарава немогућност прогона устаљених турцизама. (Ивић, 1996: 11).

4.1.4. Насеља, области, просторна и слична лексика: *башча,*[10] *вилајет*, *мал* (посјед), *мераја* (тур. mera – јавно добро општине), *махала, нахија, спахилук, сокак*, *чаршија*, *чифлук*.

Примјери: *te kako je vidio u Beču i Badenu uređene baščе i šetalište* (52); *Ovaj isti bio je rodom iz Mitilene (...) vilajet Smirna* (82); „Ima li, amidža, štogođ našega mala?“ (11, говор); *Odatle ga izvuku te izvedu na meraju* (21); *našao je da u Gornjoj Tuzli imade 65 mahala* (15); *Sama bijeljenska nahija davale je...* (79); *Isti bunar bio je cara Dušana spahiluk* (14); *da djeca slučajno ne skitaju se po sokacima*. (36); *kad ja pođem kući iz čaršije* (77); *cijeli njegov posjed, čifluk*. (72).

4.1.5. Предмети различите намјене: *алка, асура, ибрик, леђен* (лавор), синџир, *софра, ћемане* (тур. keman – гусле, виолина); *фес, чирак* (перс.), *шаргија*.

Примјери: *a sa obadve strane onog tako reći sanduka imadu četiri alke* (17); *prostrt sa asurom* (33); *on odnese ibrik i leđen u dućan da se proda* (13), *u dva sindžira (lanca)* (26); *sjesti za sofru* (11); *a ćemaneta sviraju* (28), *i fes skide s glave* (54); *crkveni čirak* (70); *poče uz šargiju kucati i pjevati i plakati* (18).

4.1.6. Мјерне јединице: *сат*, *аршин* (турско-персијског поријекла, тур. arşin, пер. ārš), *ока* (тур. okka). Примјери: (...) *pola sahata i sahat daleko* (14); *gdi je bilo baruta okolo 10 000 oka* (47).

4.1.7. Кулинарска лексика: *бунгур, зејтин*, *јуфка, тарана*. Примјери: *A kad treba juvku, taranu, bungur praviti, odmah iz varoši žene zovi da to rade bez ikakove plaće*. (17).

4.1.8. Јављају се турцизми у изразима попут *као бајаги* од тур. bajagy (тобоже) и у истом значењу турцизам *ђоја*[11] од тур. göya (као да, тобоже). Затим, *бити зор* од турског *zor* у значењу *снага, жестина, сила, насиље*.

I eto, kako mi je majka bila bogata: uzme otac iz dućana ćilim, ponjavu od 16 groša, i tri jastuka naloži slamom, ibrik i lađen bakren iz dućana, te po mraku pošalje djevojačkoj kući da đoja donese ona u prćiji kad dođe i kad se dovede. (12). *A ako bude na zor, onda moramo ići...* (24).

4.1.9. У току излагања Црногорчевић наилази на ситуације у којима користи лексику у вези са исламским, вјерским терминима као што су: *акшам* (четврта дневна молитва код муслимана), *дова* (молитва) и сл.

Iste godine, 1866, umre moj otac 13. decembra, u srijedu poslije akšama do 1 sahat a la turka. (67); *(...) te sadašnji reis-ul-ulema Azabagić poče učiti dovu* (59).

4.1.10. Прилагођавање турцизама на фонетском плану, подлијеже језичким тенденцијама карактеристичним за српске народне говоре, а у вези је са губљењем и супституцијом сугласника /х/, које је изворно у турској

[10] Балкански турцизам персијског поријекла, јавља се у лику са извршеном асимилацијом групе /шт/.

[11] Турцизам *ђоја* присутан је у лексици Петра Кочића (в. Бабић 2009: 490).

ријечи у финалној и медијалној позицији[12]. Тако се јављају облици: *арач, оџа, шејит* (умјесто *шехит*)

4.1.11. Ж. Црногорчевић понекад уноси стране ријечи у текст, најчешће дајући превод уз њих, а те ријечи долазе не само из турског него и из њемачког, латинског и француског. Из турског језика то чини када приповиједа о томе како је учио турски језик, па илуструје прве научене реченице, али наводи да је биљежио изговор турских ријечи ћирилицом.[13]

4.2. Најфреквентнији романизми су латинизми интернационалног карактера, а запажени су романизми из италијанског и француског језика.

4.2.1. Латинизми како интернационалног карактера, тако и они у вези са хришћанском тематиком, али и они који су једно вријеме били у регионалој употреби, заступљени су у *Мемоарима*, као на примјер: *бисаге* (каснолатински bisacc(i)um), *депутација*, *канцелист*, *олтар* (лат. altare), *реграција* умјесто *рекреација* (лат. *recreare*), *санаторијум, секретар*, *тутор*, *финанција*, *фундамент/фондамент* (лат. fundamentum – основа, темељ), фратар, *францишкани* умјесто *францискани* (срлат. franciscanus).

Примјери: *pune kostretne bisage* (18); *pošto je iz Bosne (...) otišla deputacija u Carigrad* (73); *kadijin pisar kancelist* (31); *jedan paraklis u oltaru*. (83); *Kad sam ja učio se u školi (...) svi su nas učitelji izvodili na regraciju i to svakog četvrtka poslije podne*. (42); *U to vreme bilo je srpsko groblje gdi je danas sanatorijum doktora Riste Jeremića*. (43); *G. Mitropolit Agatangel imao je (...) i sekretara Manojla Hadživasiljevića* (34); *U istoj 1882. godini (...) mene su za tutora metli* (78); *(...) a kordoni, to je bila neka vrsta turskije financija* (30); *Osvanu neđelja i oće da bude osvećenje fondamenta.* (81); *skorom u fundament* (34); *Ja poznajem mloge stare fratre koji su i ovđe bili na parohiji* (19); *Ova obadvojica biskupa bili su franciškani* (19).

У *Мемоарима* је посвједочена лексема *монитор* од лат. *monitor* у значењу коју ова лексема има у вези са војном терминологијом – мањи убојни брод за операцију уз обалу, као у примјеру: *Ništa nije ostalo, a konzul sa svojom porodicom i ostalim osobljem pređe na monitoru preko Save u Rajevo Selo.* (64). У Живком излагању запажен је и израз *persona grata*. Примјер: *Osman-aga Bešlagić bio je član Idare medžlisa, a osobito je bio persona grata kod okružnika, i u ono burno doba.* (28).

4.2.2. Из италијанског језика су: *баритон*, *тенор*, *касина* (итал. casino – гостионица). Примјери: *A pokojni Jovo Kaljalović imao je dobar glas, najveći tenor* (36); *Tako isto pokojni Pero Popić, dobar glas, bariton* (36); *(...) oficirska kasina* (15).

---

[12] Ова појава представља значајну особину српских турцизама. (В. Петровић 1993: 94).

[13] „Mene je počeo učiti turski i njemački. Turski: elif, be, te, se, džim, a i govoriti, to jest ja sam piso kao propis, i to ćirilicom (...)“ (37).

4.2.3. Општепознати израза *a la* из француског језика саставни је дио вокабулара *Мемоара.* Поред њега устаљене су посуђенице попут: *батаљон* и *баталион*, *регимента*, *ретерирати* умјесто *ретирирати* (од фр. retirer), *фијакер.*

Odjelo je nosio a la franka (28); *U isto doba bijaše jedan doktor Turčin u jednom batalionu, Mehmed-efendija*. (53); *Ovđe je došlo osam regimenti same pješadije i svi su bataljoni puni*. (103); *Kad je Capari od Tuzle reteriro, on je sve u Brčkom sjedio* (64); *On je došo u fijakeru iz Brčkoga* (19).

4.3. Поред грцизама у вези са хришћанским ареалом употребе, у тексту су посвједочени грцизми друге употребе и интернационализми.

4.3.1. Међу грцизмима у вези са хришћанском терминологијом су: *архимандрит, архиђакон, ђакон, епископ, игуман, митрополит, патријарх, протосинђел, параклис, кризмање* (од кризма, грч. χρισμα)*, катихизис/катихизам, тропар, епитрахиљ, мантија, омофор, стихар, синђелија*.

Dakle, njegov brat Pantelaki i sadašnji jošte arhimandrit Venijamin (...) s njime su ovde zajedno došli iz Carigrada, jer je isti naš Dionisije kod Pirge bio u Sarajevu kao arhiđakon. (74); *G. Mitropolit Agatangel imao je đakona Agatangela i sekretara Manojla Hadživasiljevića, rodom iz Sereza*. (34); (...) *on odmah posla episkopa* (70); *Turci obratili su se na igumana* (56); *Pre Ćirila bio je Gavrilo mitropolit*. (69); *Onda Jovanova partaja, ali bez mene, pisaše u Carigrad patrijarhu, i dođe iz Carigrada od patrijarha da se posveti crkva Uspeniju, a za svetog Savu da se napravi jedan paraklis u oltaru.* (83); (...) *te ti patrijarh pošalje jednog protosinđela u Sarajevo* (78); *On je dolazio radi krizmanja djece* (19); *U ono doba, počamši od učitelja Ilije i Sime, u našu školu išla su đeca i katolička, ali samo muška, i učila su sve one predmete kao i srpska đeca, samo katihizam katolički* (38); *Ja sam slušo (...) da je mlogo dolazio (...) na svadbu, na krsne slave (...) i da je kojekakove crkvene pjesme, kao tropare pjevao i učio od našije.* (28); *I eto ti ga dođe u crkvu sa epitrahiljom i omoforom, i velikom mantijom* (35); *(...) i ja sam se oblačio u stihar* (70); *(...) kad mu dade sinđeliju za parohiju* (79).

4.3.2. Грцизмима *апс* (од грч. *hapto* – спопаднем, вежем) адаптиран је према српском народном говору са губљењем /х/. Ж. Црногорчевић лексемом *апс* означава и затвор и човјека који борави у њему. У првом примјеру мисли на затвореника што закључујемо из ширег контекста у коме наводи да су затвореници морали рашчешљавати стару ужад, а у другом на објекат.

A ja sam, veli, našo jednog apsa iz Bosne, iz Krajine, te sam njemu plaćao od oke po 60 para, to jest 24 helera, i on je bio tako vješt da je mogao po 5 oka na dan raščešljati. (26). *I dovedoše ih u aps*. (94).

Грецизам *самар* (новогрч.) долази и са продуктивним суфиксом *-џија:* (...) a moga oca dade u Sarajevo na samardžijski zanat (12); *(...) i poče graditi samare* (12).

4.3.3. Међу интернационализмима поријеклом из грчког језика су: *апотека, телеграм, стенографија*, *фотограф* и изведени глагол *фотографирамо, хартија, хемороиди.*

Ovđe u Tuzli mloge je liječio i pomagao, ali sa narodnim lijekovima, jer nije bilo apoteke. (19); *Kaki god telegram dođe* (28); *I steonografiju znao je, on je to zvao brzopis*. (37); *(...) jedan fotograf Dalmatinac* (19); *te ti se tako svi fotografiramo sa srpskom trobojnicom* (19); *(...) na plavoj hartiji pisana* (19); *(...) Ja imadem hemeroide...* (20).

4.4. Поред адаптираног германизма *фарба* као и примјеру: *U nekim šest konja, ali raznovrsne farbe, u nekim četiri konja, i odoše u Šenburn.* (68), у тексту егзистирају најчешће неприлагођене ријечи из њемачког језика (не увијек вијерно пренесене).

Poslje toga ja se rodim kao treće dijete, i to u nedjelju 28. marta 1843. godine (sontagskind – unglih kind), te meni, valjda zbog đedova imena, dadu ime Živko da više živim i da se patim. (13)[14] *Ona dva-tri dana bili su fraj* (103). *Mi se pritužimo plackkomandantu Petroviću* (104).

4.5. Међу хунгаризмима јављају се они који су се усталили у лексичком фонду српског језика већ код писаца 19. вијека, као што су: *астал*, *варош*, *добош*, *ђинђува*.

Jedan dan izašao sam u čaršiju, a poslje kod kuće dva mjeseca lezi za peći na jednom astalu (nije bilo kreveta)... (65); *Čitajući, naiđem da je bila Gornja Tuzla velika varoš...* (14); *Po kazivanju Mitra Požarnice, sjedi Omer-paša pred čadorom na dobošu...* (23); *Haso napuni pune bisage robe kojekakove, kao: đinđuva, crvenog i plabog pamuka i ostalo.* (18).

5. Употреба контактних синонима

Присуство бројних туђица у *Мемоарима* узрокује појаву контактних синонима,[15] којима се писац наслања на ранију традицију. „Појава контактних синонима, тј. појава навођења два или, ређе, више синонима различитог порекла у линеарном низу и непосредном контакту врло је карактеристична за предвуковски период.“ (Милановић 2013: 220). Контактни синоними предвуковског периода најчешће се везују за процес посрбљавања туђица из чега произилази комбинација синонимни пар туђица и домаћа ријеч. У *Мемоарима* Живка Црногорђевића структуру контактних синонима могу да чине комбинације туђица и домаћа ријеч, затим двије туђице без пропратног србизма. Контактни синоними јављају се када Ж. Црногорчевић жели објаснити неке појмове, а најчешће, мада не искључиво, то су појмови из домена војне терминологије и администрације.

[14] Приређивач упућује на неправилности „sontagskind – unglih kind“ умјесто „Sonntagskind – Unglückskind“ (стр. 13, напомена).

[15] Поред термина контактни синоними присутан је и термин контактолошки синоними. Под контактолошким синонимима Ј. Ајдуковић подразумијева: „контактолексеме истог или блиског значења које поседују исте доминантне контактолошке вредности (другим речима, имају исту инфлуенцију), припадају истој врсти речи као и модел, могу бити истог или различитог степена адаптације“ (Ајдуковић 2010: 46).

5.1. Контактни синоними стурктурисани од туђице и домаће, примарно представљају комбинацију орјентализам и србизам, такви су прави синоними: заточење (сургунлук), на три исета[16] (дијела), мухур (печат), редифа (резерва), ресмен (званично), сеиз (коњушар), суарија (коњица).

Njegov otac, hadži Salih-beg i brat Hasan-beg su odvedeni u zatočenje (surgunluk)... (26); *„Sve je vaše, čekajte da ja umrem, pak onda dijelite sa mojim sinovima na tri iseta (dijela).“* (11, говор); *(...) a on udari svoj muhur (pečat).* (95); *(...) k tomu dolazi dva tabora redife (rezerve) iz Sarajeva isti taj dan*. (46); *(...) te mu kažu kako su došli resmen (zvanično) da mu govore da on javi prijeko, preko Save, da vojska ne prelazi* (64); *A njen sin Mijo bio kmet konjušar Hadži-begov (seiz),* (16–17); *pak za njima suarija (to jest konjica)* (22).

Понекад домаћа ријеч није потпун превод као у примјеру: предсједник (џинајет мемур), гдје турцизам *џинајет* значи *казна*, а турцизам *мемур – чиновник, службеник*): *U Temizi onda ukuku (Okružnom sudu) kadija bio je predsjednik (džinajet memur)* (31).

5.2. Контактни синоними без домаће ријечи најчешће се јављају с турцизмом као једном од компоненти, а као друга компонента јавља се романизам (из латинског и француског, обично из групе интренационализама) или германизам.

Спој турцизма и германизма: терзибаша (шнајдер), мулазим (лајтнант): *Vasilije Kuković, vojnički i civilni terzibaša (šnajder)*. (74); *Pred njim binjbaša (major) sa golom sabljom, a već po redu zaptijski juzbaša (kapetan) i mulazim (lajtnant)*... (75).

Спој турцизма и романизма (из француског): јузубаша заптијски (капетан жандармерије), буљук (компанија), леђен (лавор): *(...) lijepo da ga doprati jedan juzubaša zaptijski (kapetan žandarmerije) u kolima do Sarajeva.* (50); (47); *A onaj tabor (batalion)[17] askera bio je aktivna (muazaf) vojska, osam buljuka (kompanija)*; *Žena moja u sobi drži leđen (lavor)*... (45).

Спој турцизма и романизма (из латинског): мајор (бињбаша), авлија (порта): *Bijaše jedan binjbaša (major) Feizaga Aladžuz*... (46); *(...) te ti posjedamo na stolicama u avliji (u porti) crkvenoj* (28).

6. Закључак

Лексику *Мемоара* Живка Црногорчевића карактерише изразита слојевитост, а осликава утицаје културних и друштвено-историјских чинилаца времена у коме је живио и радио аутор, али и времена у коме пише свој текст.

---

[16] Турцизам *исет* у облику без иницијалног /x/ (тур. hisse) има значење *дио*.

[17] Могући су, премда ријеђе, и други парови у контактним синонимима, као што је хунгаризмам–романизам у примјеру: табор–батаљон.

Веза са старијом књижевнојезичком традицијом посвједочена је употребом славенизама и контактних синонима. Иако је Вукова реформа у вријеме писања *Мемоара* на снази бар четрдесетак година, примјена у пракси није апсолутна код генерације шоловане по старом принципу, којој припада Живко Црногорчевић. Дијалектизми, као други лексички слој, нису свјесно употребљавани у функцији стилског средства јер аутор не ствара ликове фиктивног умјетничког књижевног дјела него приповиједа о истинитим догађајима и личностима и пред собом има циљ да о њима што поптуније и јасније свједочи.

Језик није изолован нити имун на упливе, придошле из страних језика, који су потребни за попуњавање лексичких празнина или који се намећу. Дијахроно посматрано посуђенице нам долазе са кодификовањем књижевног језика и превођењем првих богослужбених књига, па до савременог доба, а кроз вијекове мијења се доминација језика из кога долазе ријечи. Код Ж. Црногорчевића најдоминантнији су турцизми, али их неријетко прате у контактним синонимима домаће ријечи и посуђенице из других језика, најчешће интернационалног карактера. Слојевитост лекискике *Мемоара* Живка Црногорчевића даје слику о развоју лексикона самог аутора, али и српског језика на прелазу два вијека.

Извор

Црногорчевић 1966: Живко Црногорчевић, *Мемоари Живка Р. Црногорчевића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Одјељење историјско-филолошких наука.

Литература

Ајдуковић 2010: Јован Ајдуковић, Контактолошки синоними под руским утицајем у македонском контактолошком речнику, у: *XXXVI научна конфернеција на XLII меѓународни семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 43–56.

Бабић 2009: Биљана Бабић, Слојевитост Кочићеве лексике, у: Р. Вучковић и др. (ред.), *Петар Кочић данас*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 485–495.

Вујаклија 1986: Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta.

Драгичевић 2010: Рајна Драгичевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Ивић 1996: Милка Ивић, Општи поглед на проблем туђица, у: М. Ивић и др. (ред.), *О лексичким позајмљеницама*, Суботица–Београд: Градска библиотека Суботица – Институт за српски језик САНУ, 11–16.

Клаић 1974: Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi i kratica*, Zagreb: Zora.

Клајн–Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Филиповић 1966: Миленко Филиповић, О Живку Црногорчевићу, у: М. Филиповић (приређивач), *Мемоари Живка Р. Црногорчевића*, Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Одјељење историјско-филолошких наука, 7–10.

Окука 2014: Милош Окука, *У вртлогу матице*, Загреб: СКД Просвјета.

Петровић 1993: Снежана Петровић, Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVI/2, Нови Сад, 71–127.

Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti u umjetnosti.

Стијовић 1992: Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Шкаљић 1966: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Вера С. Ћевриз Нишић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

DOI 10.7251/ZRNE1501099C

Оригинални научни рад

СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКЕ ОСОБИНЕ ПОЛИСИНДЕТСКИХ КУМУЛАЦИЈА С ВЕЗНИКОМ *И*

Уводне напомене

У овом раду бавићемо се структурно-стилистичким одликама синтаксичких конструкција које настају вишеструком редупликацијом језичких јединица обједињених критеријумом функционалне истоврсности и синтаксичке координираности. Нагомилавања интензификованог типа, као што су полисиндетска или, њима супротна, асиндетска, стилематична су, као што је познато, на функционалностилској равни. Поред књижевноумјетничког стила, полисиндетска набрајања реализују се мање или више и у разговорном, и у публицистичком, а донекле и у научном функционалном стилу (уп.: Ковачевић 2006: 232; Словар 2005: 242).

Синтаксичко-стилистичке одлике полисиндетских кумулација с везником *и* овдје ћемо анализирати управо на основу књижевноумјетничких текстова. Као грађа служила су нам прозна углавном романескна остварења Б. Ћопића, М. Селимовића и И. Андрића, и то она у којима су различити дискурси структурисани као низање, тј. уређени су као вишеструко понављање хомофункционалних синтагматских и/или реченичних елемената и осложени полисиндетском структуром. Иако је ријеч о различитим ауторима, ексцерпиране примјере карактерише компактност с обзиром на интерференцију и структурних и семантичких и стилистичких особина. Разлог томе је што се код реализације поменутог типа понављања јавља и изразита синтаксичко-семантичка условљеност компонената, гдје свака компонента добија своје значење тек из суодноса с осталим.

Полисиндетске кумулације настају редупликацијом координираног везника испред сваке од кумулираних јединица, дакле и прве. Поступак понављања везника подводи се под стилистички поступак интензификације, и при том везник уз конективну добија и интензификаторску улогу. У таквој функцији у српском језику, јављају се саставни везници *и*, *(ни)ти* и раставни везник *или*, коме се у функцији везника независних синтагми, али не и независних клауза, придружује још и везник *било* (Ковачевић 2009: 67). У формирању полисиндетског низа може да учествује и редуплицирана

* veracevriz@yahoo.com

лексема *час*, која се у граматикама (в. Шведова 1970: 662) наводи као везник раставних реченица, па се и ове кумулативне конструкције придружују полисиндетским остварљивим с везницима интензификаторима *и, ни(ти), или* и *било*.

Полисиндетски непредикативни низ

Редупликација везника *и* испред сваке од хомофункционалних јединица низа представља основни модел полисиндетски обиљежене интензификације чланова у набрајању. Полисиндетски реализована кумулација с редупликацијом везника интензификатора *и* изражава се како јединицама синтагматског тако и јединицама реченичног нивоа, па се на основу тога могу издвојити и њена два граматичка типа: (а) синтагматски и (б) реченични тип полисиндетске кумулације с везником *и*. Полисиндетске синтагматске конструкције с редупликацијом везника *и* реализују се кумулацијом синтаксичких непредикативних јединица истога нивоа: синтаксема и/или синтагми. Кумулације овог типа долазе у синтаксичким позицијама: (а) субјекта, (б) атрибута, (в) објекта, (в) адвербијалне одредбе, и (д) предикатива:

(а) субјекатски низ:

(1) *И ветрови и кише и лед и жега и гром и све безбројне силе у земљи и нагони у људима,* удружени, брзо и без прекида раде да поврате брегове у њихов некадашњи мир и једноставност. (И. Андрић, РБ, 13); Прође *и коло, и пјесме, и занос,* а бол и горчина и даље... жегу као некакав угљен... (Б. Ћопић, Пролом, 161);

(б) атрибутски низ:

(2) Све је то... стварало стално осећање не само досаде него *и дангубљења, и лутања, и недостојности*. (И. Андрић, ОПЛ, 151);

(в) објекатски низ:

(3) Страдаћете *и ти, и он и правда*. (М. Селимовић, ДиС, 121); А не треба војсци само хлеба и смока, *и меса и соли, и товарних коња и запрежне стоке и сточне хране,* него *и пића и разоноде и жена*, јер војску сачињавају понајвише млади и докони људи гладних чула... (И. Андрић, ОПЛ, 47); Тако су сликар и паша седели један према другом, зањихани... заборављајући потпуно *и један другог и себе сама, и време и место и свуколику стварност око себе*. (И. Андрић, ОПЛ, 141); Реч је била упућена *и наврелим успоменама... и подмуклом дивљању рођеног срца, и искуцавању металних сати...* (И. Андрић, ОПЛ, 166); Мислила је *и о дјеверу, и о свом животу, и о свему овоме* што се данас око ње дешава. (Б. Ћопић, Пролом, 401);

(г) адвербијални низ:

(4) ...жалили су се сељаци, и сећали се одмах поп-Вујадинова оца,

покојног поп-Косте... који је лепо живео и *с народом и с Турцима*, и *с малим и с великим*... (И. Андрић, ЈЖКН, 6); Био сам повратник с Хоћина, *и поред жене, и поред дјетета* које смо очекивали*, и поред потребе* да се надам нечему што није убога сиротиња, ради њих. (М. Селимовић, Т, 51); Тако су грађани... искоришћавали и ову причу, о блудном злочину; она им је служила *и као задовољство, и као лек и предохрана, и као средство за утврђивање верског и породичног морала и заштиту закона*... (И. Андрић, ОПЛ, 265); Јадна младица сва се изгуби од среће... у загрљају... за Ћану помало неземаљског створења које је *и својим кретањем, и мирисом, и шуштањем хаљине* ширило око себе дах некаквог другог, необичног свијета... (Б. Ћопић, Пролом, 405);

(д) предикативни низ:

(5) То је помало *и смрт и срамота, и горче од оба-двога*. (И. Андрић, ОПЛ, 156).

Све кумулације с полисиндетски осложеном структуром у наведеним примјерима (1)–(5) имају структуру незавршеног, тј. отвореног низа. Понављање везника *и* при удруживању кумулираних чланова које репрезентују дати примјери остварена је у реченицама с потврдним предикатом, будући да је потврдна форма (суб)предиката „нужан и довољан услов” за употребу форме *и* као интензификатора било ког реченичног члана (Ковачевић 2002: 56). Наиме, редупликацијом испред сваке кумулиране јединице, везник *и* „уз конективну добија и интензификаторску функцију” (Ковачевић 2000: 327). При том је прва од редуплицираних лексема партикула и интензификаторска јединица, док је друга, односно и свака наредна, везник, који „због хомоформности са суодносном партикулом, уједињује с везничким и интензификаторско значење” (Ковачевић 2009: 68). У свакој од кумулираних конструкција у датим примјерима, дакле, у корелацији са саставним везником *и*, налази се и с њим хомоформна партикула. Испред првог од кумулираних елемената *и* губи статус везника и добија функцију асервативне партикуле, а изван прве позиције *и* уједињује и улогу интензификатора и улогу везника. Редуплицирано *и* тако је у свим својим реализацијама у датим кумулативним синтагматским формама интензификатор, „али је изван прве позиције увијек и конјунктор (везник)” (Ковачевић 2002: 46).

Понављање везника *и* при спајању кумулираних компонената, с граматичке (комуникативне) тачке посматрано, сувишно је, тј. редундантно. Међутим, на стилском плану, оно представља експресивни отклон од стилистички неутралне – синдетске варијанте, као њихове основне, најуобичајеније форме (уп.: Реч је била упућена *и наврелим успоменама... и подмуклом дивљању рођеног срца, и искуцавању металних сати*... (И. Андрић, ОПЛ, 166); ← Реч је била упућена *наврелим успоменама... подмуклом дивљању рођеног срца, и искуцавању металних сати*...). Друкчије речено,

понављање везника *и* у датим конструкцијама (1)–(5) на комуникативном је плану факултативно, јер његово испуштање не би довело до нарушавања њихове граматичке правилности. Понављање лексеме *и* испред сваке од кумулираних јединица добија се „емфатички полисиндет“ (Ковачевић 2000: 327), јер се у датим случајевима с везничком функцијом комбинује и прагматичко-стилистичка функција интензификације или наглашавања[1]. Полисиндетским се понављањем свака од кумулираних јединица одјељује, „осамостаљује“ (уп.: Словар 2005: 242), тј. понављање интензификатора подстиче њихово издвајање и истовремено повећава, наглашава њихов смисаони значај. Семантички ефект полисиндетски усложених кумулација састоји се у томе што мноштво редуплицираних везника ствара семантичку структуру нагомиланих јединица изразито прозирном, јер појачава њихову самосталност. Кумулирани низ, захваљујући томе, остварује се као рашчлањен, који се као цјелина спознаје тек кроз синтезу његових конститутивних елемената.

Као што наведени примјери (1)–(5) показују, у непредикативни кумулирани низ доведене су семантички разнородне јединице, па се полисиндетом наглашава вриједност сваког синатроистичког члана. Тако је у пр.: Све је то... стварало стално осећање не само досаде него *и дангубљења, и лутања, и недостојности*. (И. Андрић, ОПЛ, 151), полисиндетски низ уређен као рашчлањена цјелина коју граде не само синтаксички већ и експресивно истозначни елементи. Наиме, понављањем везника, нагомилане јединице бивају подједнако фиксиране и истакнуте као смисаони центар реченице. Полисиндетским издвајањем на семантичком (логичком) плану, истовремено се истичу њихове сличности, а низање задобија „успорени ритам“[2], који у датом контексту, синатроистичком низу *дангубљење*, *лутање* и *недостојности* придаје свечани, узвишени тон. Поред тога, полисиндет у датом низу ствара и утисак све важнијих елемената који се набрајају, па он има овдје и градацијски ефекат[3].

Полисиндетски предикативни низ

У кумулативни низ с интензификаторским полисиндетским везником *и*, осим непредикативних, улазе и предикативне јединице. Ријеч је о реченичним полисиндетским структурама унутар којих се кумулативни низ реализује најмање као троклаузалан. Чланове полипредикатског низа

[1] Како запажа И. Прањковић, граматички конектори (везници) „у највећем броју случајева не губе (и) особину везаности кад постану интензификатори. Та им особина само престаје бити примарном“ (Прањковић 1993: 143).

[2] Полисиндетске јединице захтијевају успорени ритам (в. Ковачевић 2000: 361; Катнић-Бакаршић 2001: 221; Антош 1974: 86).

[3] О градацијском ефекту полисиндета в. Катнић-Бакаршић (2001: 317).

могу чинити: (а) независне или (б) зависне клаузе, па се ова полисиндетска нагомилавања реализују у форми реченичног низа:

(а) полисиндетски низ независних клауза:

(9) Лице ситно, без браде и бркова, али на том лицу велике, неочекивано црне очи и у њима неки жив, треперав и неухватљив осмејак који се *и пали и гаси и сужава и шири*... (И. Андрић, ОПЛ, 72);

(б) полисиндетски низ са зависним клаузама:

(10) Могао је помислити *и да сам луд, и да сам добар, и да тјерам шегу с њим, и да нешто потајно спремам,* али је све оставио божијој помоћи, јер ништа није могао да изгуби ако се и предомислим. (М. Селимовић, Т, 43);

И у кумулативним конструкцијама с полисиндетским низањем у наведеним примјерима (9) и (10), напоредни елементи спојени редуплицираном лексемом *и* такође образују отворени, незавршени низ који карактерише интензификована интонација набрајања. Рашчлањена структура низа, као и код полисиндетских форми у примјерима (1)–(5), резултат је понављања лексеме *и* испред сваке од хомофункционалних клауза, чиме се интензивира садржај сваке од њих. Тако се у датим полисиндетским кумулацијама испред прве од нагомиланих клауза *и* реализује као интензификатор – партикула хомоформна с везником, док је у наредним позицијама *и* везник који ту уједињује с конекторским и интензификаторско значење. Полисиндетским повезивањем хомофункционалних клауза емфатички се истиче њихов пропозициони садржај, па се уз наглашавање имплицира и информација да је кумулирани сегмент најважније „мјесто у исказу које представља информативни фокус" (Ристић 1993: 79). Тако су у пр.: Могао је помислити *и да сам луд, и да сам добар, и да тјерам шегу с њим, и да нешто потајно спремам*..., полисиндетски наглашене истоврсне изрично-објекатске клаузе у оквиру вишеструкосложене реченице, гдје се, долазећи и испред зависног везника прве од хомофункционалних клауза, *и* остварује као „приклаузална" партикула[4] (Ковачевић 2009: 65). Емоционално-стилски учинак полисиндета овдје је вишеструк: полисиндетски наглашени клаузални садржаји добијају у низу као цјелини своје „самостално", одијељено мјесто, тј. повезују се као привидно самостални. Та привидна самосталност истовремено јасније истиче и њихове сличности, па наглашеност тако води и у јединство набрајања – синтезу, која опет даље добија читав низ експресивних вриједности. Тако се полисиндетом спаја тешко спојиво – дати пропозициони садржаји смјењују се и истовремено контрастирају као ритмичке схеме на којима су саграђени

[4] Партикуле могу бити или лексичке или клаузалне, односно, прилексичке или приклаузалне. Како констатује М. Ковачевић (2009: 65–67), партикуле су само оне језичке јединице „које истичу садржај само једног елемента реченице који може бити и клаузално изражен, не ступајући с њим у синтагматску везу (тако да не функционишу као реченични чланови, него се у реченицу укључују као њен факултативни дио" (2009: 65).

супротни садржаји („да сам *луд*/да сам *добар*“; одн. „да *тјерам шегу*/да нешто *тајно спремам*“). Тиме се сложена природа означених садржаја што се нагомилавају, захваљујући полисиндету, увјерљивије одсликава.

Интонациони рељеф

Полисиндетске јединице у наведеним кумулативним конструкцијама (1)–(10) могу и интонационо да се варирају[5], будући да се у полисиндету интонација јавља као обавезан пратилац интензификације, тј. она ту постаје „идентификатор експресивности“ (Ћорац 1974: 115). Тако и дате кумулације с поновљеном лексемом *и* показују неуједначеност када је у питању интонационо одвајање полисиндетских чланова у низу (уп.: *Квасио је светом водом и очи и уши и срце и ноге и руке* / Јадна младица сва се изгуби од среће... у загрљају... за Ћану помало неземаљског створења које је *и својим кретањем, и мирисом, и шуштањем хаљине* ширило око себе дах некаквог другог, необичног свијета...). Такво двојство потиче од саме природе полисиндета – полисиндетски интензификована везничка јединица врши и функцију повезивања и функцију истицања. Са порастом обима конструкције продубљује се пауза међу кумулираним јединицама, тј. расте и дубина међусегменталних пауза, па и потреба за употребом запете (в. Миновић 1970: 35; Симић и Јовановић 2002: 426). Норма прописује, тј. препоручује писање запете међу вишечланим члановима полисиндета (Правопис[6] 2010: 114-115), док се у теоријским радовима[7] генерално утврђује интензификацијска, појачајна, функција везника у таквим приликама, гдје се разлози за употребу запете у полисиндету доводе у везу с обимом сегмената у његовој структури од којих зависи прије свега његова ритамска структура.

[5] Низови у којима сљедећи чланови имају карактер појашњавања, не могу се варирати. Они имају „увијек исти интонациони рељеф, завршени су редови једнородних дијелова“ (Миновић 1970: 35).

[6] У Правопису МС (2010) наводе се два основна типа набрајања. У првом типу везник се појављује само између посљедње двије јединице, а између свих претходних пише се зарез. Други тип ниже све јединице без везника, и ту се зарези пишу између сваке, укључујући и двије посљедње јединице. У вези с писањем зареза у набрајању, у ПМС се истиче да се зарез пише „ако се везник понавља да би се истакло набрајање или јединице које се набрајају” (2010: 115). Уз овај начелни став о писању запете гдје се везник понавља, у ПМС се наводе и случајеви гдје је могуће потпуно изостављање зареза или селективно изостављање на мјестима гдје се два појма тјешње везују у синтагму, која тиме постају јединствена јединица набрајања, као нпр.: „Обећали су му добру плату, унапређење и стан и храну” (2010: 115). У ПМС се не помиње пауза у вези с набрајањем, нити се прецизирају интонациони елементи који су у корелацији са употријебљеном и изостављеном запетом.

[7] Сумирајућу оцјену теоријских погледа на употребу запете у полисиндету, преузели смо од Симић и Јовановић (2002: 426–427).

Као што је познато, полисиндетска организација реченичног низа успорава паратаксу, тј. успорава ритам (Антош 1974: 100). Увођење додатних пауза, тј. сегментација реченичне изговорне цјелине, резултира „у постојању фонетских блокова. Уколико су ти блокови равномјернијег звучног трајања, утолико је реченица ритмичнија“ (Миновић 1970: 33–34). Из тога произлази да се полисиндетске конструкције у наведеним реченицама (1)–(6), експресивно разједначавају када је у питању дистрибуција „паузе набрајања“ између саставних чланова низа. Тако се полисиндетска набрајања у којима се непредикативне или предикативне јединице интонацијски јасно диференцирају, јављају као експресивније варијанте, због тога што су фонетски блокови јасно омеђени већом, продуженом паузом, и што сваки блок полисиндетских цјелина у набрајању има висок интонациони шиљак на почетку, тј. на интензификатору *и*. Тако је у посљедњем наведеном примјеру: Јадна младица сва се изгуби од среће... у загрљају... за Ћану помало неземаљског створења које је *и својим кретањем, и мирисом, и шуштањем хаљине* ширило..., постигнуто наглашено истицање везника интензификатора *и* већом паузом између кумулираних јединица, па је полисиндетска конструкција, као носилац садржаја с јаким експресивним набојем, у цјелини додатно ритмизирана. Дата структура може бити експресивно појачана издвајањем неког од чланова полисиндетског низа употребом црте, као нпр.:

(11) Пожелио је одједном дубоку мрклу таму у који би могао бесповратно да пропадне са читавим својим непријатним теретом и да се тако коначно ослободи *и усташа, и Саве, и Уроша и најзад – и себе самог*. (Б. Ћопић, Пролом, 235).

Као што наведени примјер (11) показује, цртом је интонационо издвојен полисиндетски члан у финалној позицији низа. У датом случају претфинална претфокусна пауза обиљежена цртом губи сваку синтаксичку и добија искључиво стилистичку улогу. Разлог томе је што црта, с једне стране, нема никакве граматичке улоге, а, с друге, нема конкурента међу другим интерпункцијским знацима, тако да она, посматрана из перспективе стилистичког избора, стоји само у опозицији с нулом. У датом се примјеру полисиндетска конструкција у цјелини остварује као рематски дио реченице, али је при том само њен посљедњи конститутивни елемент фокусиран, и то комбиновањем финализације (на позиционом плану) и одлагањем исказивања тежишта (на интонационо-ритмичком плану). Тиме садржај посљедње компоненте (*себе*) у полисиндетском низу задобија већу изражајност у односу на садржаје претходних (*усташе, Сава, Урош*), и усљед тога не актуелизује се цијела конструкција као носилац битне информације, него та информација бива концентрисана на један од кумулираних чланова. Увођењем претфиналне претфокусне стилске паузе, међу полисиндетским члановима дате конструкције успоставља се и својеврсна семантичко-

стилска градација, која сигнализира да посљедњи елемент, као нарочито истакнут, има узвични карактер и садржи парадоксалан, неочекиван обрт. Овакве конструкције често кореспондирају са емотивним набојем јунака, кад се понављањем и интонацијом жели активирати драмски напон.

Закључак

Функционална вриједност полисиндетског низања с везником *и* у књижевноумјетничком тексту, везује се за контексте у којима се фиксирају и емоционално-емфатички истичу детаљи, будући да полисиндет тежи ка тзв. аналитичном опису. Као резултат добија се синтаксички низ с активираним ритмичким потенцијалом, и као такав, он се не реализује само ради стилског појачања, већ постаје активно средство уметничког описивања. На плану творбе стилематичних јединица полисиндетке кумулативне форме с везником *и* реализују се и преко синтагматских и преко реченичних конструкција, у различитим синтаксичким позицијама (као што су субјекатска, атрибутска, објекатска, адвербијална одредбе, и позиција предикатива). Кад је ријеч о полисиндетским *и*-кумулацијама које творе предикатвине јединице, ријеч је о реченичним полисиндетским структурама унутар којих се кумулативни низ реализује најмање као троклаузалан. Чланове полипредикатског низа могу чинити независне или зависне клаузе, па се ова полисиндетска нагомилавања реализују у форми реченичног низа. Полисиндетске кумулативне јединице могу и интонационо да се варирају, а набрајања у којима се непредикативне или предикативне јединице интонацијски јасно диференцирају, јављају се као експресивније варијанте, због тога што су фонетски блокови јасно омеђени већом, продуженом паузом, и што сваки блок полисиндетских цјелина у набрајању има висок интонациони шиљак на почетку, тј. на интензификатору *и*.

Извори

Б. Ћопић, Пролом – Branko Ćopić, *Prolom*, Prosveta, Beograd, 1964.

И. Андрић ЈЖКН – Ivo Andrić, *Jelena žena koje nema*, Dereta, Beograd, 2003.

И. Андрић, ОПЛ – Ivo Andrić, *Omerpaša Latas*, Dereta, Beograd, 2003.

И. Андрић, РБ – Ivo Andrić, *Rzavski bregovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.

М. Селимовић, ДиС – Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Logos-art, Beograd, 2007.

М. Селимовић, Т – Meša Selimović, *Tvrđava*, Marso, Beograd, 2009.

Литература

Антош 1974: Anica Antoš, *Osnove lingvističke stilistike*, Zagreb: Školska knjiga.

Катнић-Бакаршић 2001: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српскоме језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета.

Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, *Списи о стилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга Бања Лука.

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Миновић 1970: Milivoje Minović, *Rečenica u proznim djelima Rastka Petrovića*, Sarajevo: ANUBiH.

Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика*, Нови Сад, Матица српска, 2010.

Прањковић 1993: Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Ристић 1993: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, *Јужнословенски филолог*, XLIX, Београд, 75–93.

Симић и Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.

Словар 2005: *Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты*, Москва: Флинта.

Ћорац 1974: Milorad Ćorac, *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd: Naučna knjiga.

Шведова 1970: *Грамматика современного русского литературного языка*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука.

Војислав Максимовић
Филозофски факултет
Пале

DOI 10.7251/ZRNE1501109M

Кратко саопштење

УГРОЖЕНО БИБЛИОФИЛСТВО ДАНАС

Када у овом времену помишљамо на књигу, као на немјерљиви цивилизацијски продавни изум и на писма (*графију*), које је од ње недјељиво, онда нам се намећу разноврсна питања и јављају недоумице. Одмах да кажем да оне знатно више подстичу оправдану забринутост него задовољство стањем у коме се сада налазе књиге у цјелини. Запажа се очито данашње манипулисање књигама, па се чине разне сметње у њиховом читању, одговарајућем чувању и представљању библиотека у широј јавности.

Чини ми се да нећу погријешити ако кажем да су у овом времену обезвријеђени појмови *библиофил*, *библиофилија* и *библиофилство*. У таквом односу се и несвјесно омаловажавају и особе, које су предане књизи из љубави, при чему су искључени ниски циљеви и лични интереси.

Свакојако спутавање библиофилства примило је велике размјере, па им све узроке не можемо ни издвојити, нити упутити на начине којим би они били бар донекле умањени. То све јаче потирање библиофилства сеже од елементарних људских хтијења да свакодневно живљење има што мање материјалних тешкоћа, па до недопустивих карактерних промјена и психичких траума које људе усмјеравају на остварење претјераних амбиција и ирационалних жеља. Оне успостављају и критеријуме, у којима се нескладно и нападно спајају почетна реална стања и стварне потребе са жељама за које се мисли да имају универзалне вриједности и домете.

На овим тврдњама не могу да се зауставе наша размишљања о данашњем угроженом библиофилству. А њега истичемо зато што мислимо да без библиофила нема и правих библиотекара, без обзира што неки од њих имају и формалне квалификације за рад у библиотекама. Особености библиофилства превазилазе једностране нормативе које се јављају у практичном раду на књизи, дајући му виши смисао.

Библиофилска приврженост књизи посебно се може да испољи у стручним па и специјалним библиотекама, јер се ту додирују, па и спајају љубав према књизи са познавањем њене историје, суштине и цивилизацијског значаја.

Не угрожавају данас књигу само свакојаки технички изуми, који читаоце све више преокрећу у невољне гледаоце на сајтовима, односно рачунарима. Они су још увијек доступни само мањем броју корисника. Овакво знатно брже стизање информација о књигама, а нарочито о тек објављеним, не превазилази у нашем поимању онај смисао који дају солидно урађене библиографије. Тако смо свједоци да се све више уклањају она задовољства,

која су од памтивијека, чак и прије изума штампе, доживљавали читаоци књига.

Новотарије су обузеле многе видове нашег живљења, па нису заобишле ни послове везане за књигу и библиотеке. Треба очекивати да ће наредне генерације имати све мање прилика да налазе ужитак у читању пробраних и вриједних књижевних и других текстова и да узоре налазе у њиховим љепотама.

Умјесто лексичке и стилске уједначености, неизбјежно се сада примјећује синтаксичка рогобатност и претјеривање у употреби стране и сасвим неприкладне терминологије. Аутори данашњих текстова не труде се довољно да остваре стилску коректност. Тако се може рећи да су у овом времену подједнако угрожене и књиге и језик на коме су оне написане. А готово да су, због разних сметњи, проријеђени и прави библиофили.

Иако га посматрам само у доменима библиотекарства, не узимајући у обзир његове друге смјерове и посљедице, неприхватљиво ми је данашње наметљиво пропагирање евроинтеграција и глобализација, као економских параметара. Ако их видимо само из личног угла, онда се увјеравамо да оне штете нашем језику, да угрожавају наш духовни, интелектуални и национални интегритет и самобитност. Без икаквог оправдања потиру нашу народну и православну традицију, која нам је вијековима била уточиште и спасење.

Савремене глобалне тенденције имају често прикривен програм, који се испољава и у сасвим лажним облицима, у којима се ипак остварује главна намјена данашњих моћника. Они врло перфидно владају најкрупнијим економским потенцијалима и неограниченом војном силом, па су им поједине партије, странке и тзв. невладине организације само истурени пунктови и покрића за остварење својих циљева и намјера.

Ово песимистичко наслућивање неизвјесне судбине књига и библиофилства добива и облике који нас морају да забрину, а немоћни смо да се томе и одупремо. Из тога истиче и закључак, који није по мојој вољи: све је мање библиофила, па и библиотека, као и страсних читалаца књига. Овај закључак би требало да забрине бар разумне људе. Они тако немоћно стоје пред угроженим библиофилством и – у споју са тим – пред неизвјесном судбином књиге у чак планетарним размјерама. Не вјерујем да ће ту опасну будућност ико успорити, а ни бар донекле зауставити извикане политичке и економске евроинтеграције и глобализацију. Њихов је циљ потчињавање немоћних народа и држава, а не и стварни егзистенцијални просперитет.

У контексту свих ставова које сам овдје показао, морам да одлучно одбацим евентуалне приговоре да сам претјерани традиционалиста и да испољавам конзервативне погледе. Без обзира што тако нешто могу и очекивати, увјерен сам да моји погледи нису превазиђени и да је моја забринутост око судбине књиге сасвим оправдана. Зато и не мислим да некоме треба да се евентуално правдам, јер сам све рекао потпуно свјесно и одговорно.

Даница М. Јеротијевић Тишма*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Департман за англистику

DOI 10.7251/ZRNE1501111J

Оригинални научни рад

ПЕРЦЕПЦИЈА ИЗГОВОРА РАЗЛИЧИТИХ ВАРИЈЕТЕТА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КОД СРПСКИХ СТУДЕНАТА АНГЛИСТИКЕ

1. Увод

Ниво перцепције ученика енглеског као страног језика се обично тестира слушањем изворних говорника из америчког или британског говорног подручја, често у зависности од преференције самог предавача, док се остали варијетети неретко занемарују, што резултира отежаним разумевањем без обзира на висок општи ниво познавања страног језика. Такво стање ствари иде у прилог постојању једног прихваћеног стандарда у учењу енглеског као страног језика, за разлику од у свету све пријемчивије идеје о учењу енглеског као интернационалног језика (Jenkins 1998), чиме се признаје разноликост пре свега фонолошких карактеристика, а затим и осталих језичких нивоа циљног језика.

Иако се од последње деценије двадесетог века значајно повећао број радова о проблематици енглеског као интернационалног језика нарочито у вези са наставом страног језика (Liao 2005), мало је студија које се баве перцепцијом и разумевањем варијетета. Циљ нашег рада стога је испитивање разумевања изговора неколико различитих енглеских варијетета код српских студената четврте године основних студија англистике. Кроз више типова задатака покушали смо да установимо ниво разумевања пажљиво одабраних примера, али смо такође имали за циљ да посебно осмишљеном анкетом утврдимо потенцијалне факторе који утичу на степен разумевања енглеских варијетета.

2. Стандардни енглески и енглески као интернационални језик

Статус и важност стандардног енглеског (енгл. *Standard English*) као коначног циља при учењу енглеског као страног језика значајно је пољуљан појавом све популарнијег феномена *енглеског као интернационалног језика*, тј. *светских енглеских језика* (енгл. *English as International language*, односно *World Englishes*), те су и мишљења водећих лингвиста у овој области опречна по питању тога на шта се заправо треба угледати и које све факторе треба

* danicajerotijevic@gmail.com

узети у обзир у циљу овладавања страним језиком. Добро је позната дебата између Кверка и Кашруа почетком деведесетих година прошлог века (Quirk 1990; Kachru 1991). Бранећи угледање на изворне говорнике и постојање једног стандарда за учење страног језика, Кверк је сматрао да енглески може изгубити свој статус водећег у интернационалној комуникацији, јер би се учењем различитих нематерњих варијетета сам језик претворио у међусобно неразумљиве форме (Quirk 1990). Аутор општеприхваћеног Модела концентричних кругова, модела за груписање земаља у којима се енглески језик користи у различите сврхе, Брај Кашру, не слаже се са Кверковим ставовима и сматра да постојање више норми уместо једног стандардног прописаног изворног језичког модела при учењу страног језика не може довести до међусобног неразумевања говорника (Kachru 1985), у чему га Видоусон подржава (Widdowson 1994). Укратко, према Кашруовом моделу, унутрашњем кругу припадају земље где се енглески говори као први језик (енгл. *Inner Circle*), спољашњем припадају бивше британске колоније, где је енглески званични језик (енгл. *Outer Circle*), а кругу који се шири (енгл. *Expanding Circle*) припадају земље у којима се енглески језик користи као страни језик, тј. као језик интернационалне комуникације. Поменути аутор такође сматра да су изворни говорници суштински постали мањина, те не могу имати примат у процесу стандардизације и одређивања норми при учењу страног језика, већ се морају пажљиво одабрати наставни материјали и спровести адекватна педагошка истраживања како би се лингвистичка и културолошка разноликост варијетета признала како доликује (Kachru 1991). Оваква разматрања косе се са распрострањеном теоријом о међујезику (Selinker 1992), по којој при учењу страног језика говорниково познавање језика представља прелазни континуум од матерњег ка страном језику, при чему је крајњи циљ достизање нивоа знања налик изворним говорницима. Кашру је нарочито критиковао став да се свако непостизање компетенције једнаке матерњим говорницима сматра грешком и уколико грешка перзистира долази до феномена фосилизације, јер се може десити да је дата форма у одређеним локалним варијететима сасвим прихватљива (Kachru 1991). Неретко се изговор нематерњих варијетета посматра као погрешан (Cook 1999), што Џенкинс сматра нереалном категоризацијом јер сви говорници различитих варијетета треба да се посматрају без дискриминисања (Jenkins 2000). Постојање само једног опште прихваћеног модела налик на изворни може за исход имати дискриминацију говорника неког од варијетета јер ће се сматрати да је њихов ниво познавања језика низак јер не наликује неком од модела из унутрашњег круга (енгл. *Inner Circle*). Једно од могућих решења ове дебате јесте јасно дефинисање оних аспеката изговора, морфологије или било ког другог језичког нивоа проблематичног у смислу да њихова погрешна употреба пресудно доприноси неразумевању, што је и учињено у неколико студија (Jenkins 2000; Seidhofer 2004). Дакле, варијетет са изворног говорног

подручја треба да послужи као референца која ће спречити међусобно неразумевање нематерњих говорника.

3. Варијетети енглеског и настава страног језика

За примењену лингвистику, тј. њен део који се тиче методике наставе страног језика, од суштинског је значаја признавање разноликости варијетета енглеског језика у свету (MacKay 2002), јер, како тврде поједини аутори, ученици енглеског као страног језика често нису свесни или узимају здраво за готово неколико неспорних чињеница: да су изворни говорници енглеског језика заправо у мањини, да већина и изворних и неизворних говорника енглески језик користи у интеракцији са нематерњим говорницима и да се у различитим деловима света енглески језик говори и пише на различит начин (Liao 2005).

Ранија истраживања везана за варијетете енглеског језика најчешће су се бавила ставовима студената према истим, док је знатно мање радова који се заправо баве тестирањем разумевања и препознавања различитих варијанти енглеског језика широм света. Занимљиви су ставови ученика енглеског као страног језика у разним земљама по питању предности коју дају матерњим варијететима у односу на нематерње. Тако се нпр. у једном истраживању дошло до закључка да јапански студенти сматрају да енглески припада само изворним говорницима, при чему су као изворне говорнике наводили само Американце и Британце (Matsuda 2003), те да се једино на њих угледају у својој продукцији циљног језика. Кореански ученици, с друге стране, преферирају амерички варијетет као узорни модел, због доминантног утицаја поменутог варијетета у овом делу Азије, али такође сматрају да изворни варијетет има предност у односу на остале (Kim 2005). Ситуација је слична и са кинеским говорницима, који преферирају стандардне варијетете америчког и британског енглеског (Forde 1995). Иако се највећи број студија на ову тему односи на говорнике са азијског континента, има истраживања из других делова света која показују сличне резултате. Аустријски ученици се угледају на британски варијетет, и то на стандардни британски изговор (енгл. *Received Pronunciation*) (Dalton-Puffer et al. 1997). Дервинг је такође указала на чињеницу да се ученици углавном угледају на изворни варијетет и то најчешће британски или амерички енглески (Derwing 2003). Спроведено испитивање разумевања варијетета енглеског језика код француских студената показало је низак општи ниво разумевања са разликама међу варијететима (Edensor 2009), што је потврдило ранија сазнања да се Французи угледају на британски модел изговора при учењу енглеског као страног, без обзира што стандардни британски изговор није једноставно савладати (Abercrombie 1956). Дански ученици су такође показали позитиван став према британском варијетету,

не одбацујући амерички енглески, али се доминантно на њих угледају при учењу циљног језика (Ladegaard 1998). Бразилски ученици имају позитиван став према британском и америчком енглеском као изворним моделима, али са тешкоћом умеју да препознају разлике између варијетета (El-Dash, Busnardo 2001). Занимљиви су резултати до којих се дошло у студији са вијетнамским студентима, који схватају све већу улогу коју енглески има у интернационалној комуникацији и прихватају шареноликост варијетета широм света, али не одустају од идеје о постојању једног стандардизованог модела при учењу енглеског као страног језика, при чему тај модел мора бити изворни (Pham, Ton 2010). У студији са мађарским говорницима показано је да ученици увиђају постојање различитих варијетета али одступање од изворних карактеристика сматрају непожељним и погрешним (Feyér 2012). Међутим, ситуација је другачија када се погледају истраживања спроведена у земљама које припадају спољашњем Кахруовом кругу, тј. где се енглески користи као званични језик. Тако нпр. у Јужној Африци, Индији и Пакистану ученици у већини сматрају да изворни модели нису једини и да желе да задрже своју варијанту изговора (Timmis 2002).

С друге стране, испитивања ставова изворних говорника према осталим варијететима показала су да Британци имају негативан став према америчком енглеском, а да према осталим варијететима ставове формирају на основу престижа и друштвеног угледа самог варијетета (Hiraga 2005). Познато је да британски говорници с подозрењем гледају и на дијалекте у сопственој земљи (McKenzie 1996). Ставови према нематерњим варијететима се мењају са годинама учења, па је у једном ранијем истраживању показано да иако ученици енглеског јасно уочавају разлике између варијетета америчког енглеског на почетку, касније изражавају негативан став према дијалектима формиравши преференцију за стандардним варијететом (Eisenstein 1982).

Чињеница да ученици енглеског као страног језика слабије препознају остале варијетете осим британског и америчког енглеског изгледа разумљиво када се имају у виду студије које су показале да и сами изворни говорници из Енглеске, Америке и Аустралије тешко препознају или уопште не препознају карактеристике варијетета, нпр. Новог Зеланда и др. (Garret et al. 2005). Када су у питању дијалекти изворних варијетета, нпр. америчког енглеског, матерњи говорници их боље препознају од нематерњих (Alford, Strother 1990). Упоређујући британске и шведске говорнике, Саливан и Карст су показали да чак нематерњи говорници неке варијетете лакше препознају од матерњих говорника, као и да су подједанко збуњени у неким случајевима (Sullivan, Karst 2006). Свакако да је искуство, тј. време проведено у окружењу где се говори одређени варијетет, један од најзначајнијих фактора који помаже лакшем перципирању варијетета, што је показано у неколико студија (Clopper 2004; McKenzie 2004).

Неопходно је да ученици енглеског као страног језика буду свесни постојања различитих варијетета и да се у настави чешће срећу са истим, како би се избегле последице у виду неразумевања или формирања непримерених ставова према говорницима нематерњих варијетета (Modiano 1999). Наставни план би требало да укључи вежбе перцепције и продукције изговора и других језичких нивоа варијетета из сва три Кахруова концентрична круга, са посебним освртом на спољашњи и круг који се шири (Kachru 1991). Чак и ако се наставник определи за један варијетет којим ће се доминантно служити, ученике треба да упозна са осталим варијететима чиме ће надоградити њихово свеобухватно схватање и познавање страног језика који уче (Matsuda 2003).

Варијетети енглеског језика се на Катедри за англистику Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу уче од академске 2007/2008. године, најпре као део предмета, а затим и као самостални предмет под називом *Енглески као интернационални језик* на четвртој години основних академских студија. Из разговора са студентима на почетку семестра када се почиње са предметом, што ће се видети и из спроведене анкете у нашем истраживању, може се закључити да је четврта година терцијарног нивоа образовања први пут када се ученици енглеског као страног језика сусрећу са активном наставом везаном за варијетете, док су претходно имали прилике да слушају исте само кроз самосталне активности на Интернету или кроз музику и телевизију. Такво стање ствари указује на неопходност подробнијег планирања наставе енглеског језика од најнижих нивоа и укључивање активности везаних за различите нематерње варијетете у редовну наставу како би се смањиле потешкоће које српски ученици имају при разумевању изговора, лексике и синтаксе енглеских варијетета широм света, с обзиром да су у већини у односу на британски и амерички модел.

4. Методологија

4.1 Циљ истраживања

Рад има за циљ да испита разумевање фонетских и фонолошких специфичности неколико различитих енглеских варијетета код српских студената четврте године основних студија англистике.

4.2 Истраживачка питања

• Који је општи ниво разумевања посебних карактеристика изговора варијетета енглеског језика код српских студената англистике?

• Има ли разлике у перцепцији варијетета са британског и америчког говорног подручја, у смислу тешкоће разумевања?

• Који варијетети представљају највеће потешкоће за разумевање?

• Како студенти посматрају своје разумевање варијетета и потешкоће са којима се сусрећу?

4.3 Испитаници

У истраживању су учествовала укупно 52 студента, 41 женског и 11 мушког пола, просек година 22.88. Сви испитаници су студенти осмог семестра основних студија англистике на Филолошко-уметничком факултету, а тестирани су при крају завршеног курса *Енглески као интернационални језик* у коме су слушали информације о карактеристикама варијетета енглеског језика у Великој Британији, Северној Америци и осталим деловима света. Слушање говорника из различитих енглеских говорних подручја био је саставни део сваке наставне јединице, а студенти у добијали и додатне материјале за слушање код куће.

4.4 Инструменти

Инструменти за испитивање перцепције варијетета били су претходно прибављени снимци из различитих извора, највише интернет сајтова попут *IDEA (International Dialects of English Archive)*[1], *Dialect Blog*[2], *Speech Accent Archive*[3], али и снимци интервјуа са познатим личностима, представницима појединих дијалеката. За тестирање перцепције користили смо поменуте снимке, припремљене тестове са транскрибованим одговорима или тестове вишечланог избора, у зависности од потребе задатка. Додатни део испитивања чинила је анкета са одговорима затвореног и отвореног типа, прилагођена и проширена из неколико претходних истраживања (Rousseau 2012; Zhang, Ding 2011).

4.5 Ток истраживања

Како бисмо одговорили на постављена истраживачка питања спровели смо истраживање које се састојало из неколико делова. Првих пет задатака били су везани за тестирање перцепције варијетета, док је шести задатак представљао анкету коју су студенти попуњавали у вези са ставовима о варијететима и тешкоћама у разумевању. Студенти су најпре

[1] http://www.dialectsarchive.com

[2] http://dialectblog.com

[3] http://accent.gmu.edu

слушали снимак, а затим добијали транскрибоване одломке које су слушали и за први задатак уписивали у празнине одговоре на питања препознавања варијетета или подручја у коме се користи. Требало је препознати подручје у свету, али и прецизније, варијетет који је користио говорник са снимка. У другом и трећем задатку су добијали вишечлани избор и бирали тачне опције. Четврти задатак представљао је модификовану верзију теста фонемске идентификације, а састојао се у томе да испитаници слушају снимак и запишу реч коју су чули при чему су биране познате лексеме једнаке у свим варијететима али различите у изговору. Последњи задатак тестирања перцепције представљао је тест фонемске дискриминације, где су студенти слушали само изоловане речи са циљним вокалима, а задатак је био да одлуче ком варијетету припадају, при чему су добили само једну опцију на тесту са одговорима, а слушали два различита изговора па су се одлучивали за тачан. Анкету су попуњавали након урађених тестова перцепције.

Истраживање је спроведено за време трајања регуларних часова као засебна десетоминутна активност на почетку или крају, а сваки задатак испитивања перцепције рађен је на засебном часу како бисмо избегли могућност нетачних одговора услед замора испитаника и пада концентрације, с обзиром да се највероватније по први пут срећу са датом врстом тестирања.

4.6 Статистичка обрада података

Подаци добијени тестирањем квантитативно су обрађени израчунавањем процената тачних одговора у случају тестова перцепције и израчунавањем процената одговора у анкети. Резултате смо поредили студентовим т-тестом, уколико је било потребно утврдити статистички значај. Резултате анкете са питањима отвореног типа обрађивали смо квалитативно, дескриптивном методом.

5. Резултати и дискусија

Резултати првог задатка, у коме је требало препознати варијетет након слушања одломка са карактеристичним обележјима изговора, показују низак ниво препознавања варијетета, тј. слабо познавање специфичности изговора различитих варијанти енглеског језика широм света чак и након завршеног курса у коме су обрађени сви поменути варијетети. Највише проблема у препознавању варијетета испитаници су имали са новозеландским енглеским, који су мешали са аустралијским и британским, што је донекле разумљиво с обзиром на висок степен сличности, али и са афричким варијететом која се користи у Танзанији, коју, опет разумљиво услед поклапања појединих обележја, мешају са јужноафричком варијантом,

и помало необично, индијском. Највећи успех у препознавању варијетета у првом задатку испитаници су показали код шкотске и ирске варијанте, што се може објаснити широм распрострањеношћу датих дијалеката у филмовима, а самим тим и већој доступности студентима. Важно је истаћи да су грешке најчешће произилазиле из сличности са одређеном варијантом, што указује на то да су студенти донекле упознати са карактеристикама појединих варијетета али да још увек нису у стању јасно да их разграниче.

Табела 1. Препознавање варијетета

Варијетет за снимка	**Проценат тачних одговора**	**Најчешћи нетачни одговори**
New Zealand, Auckland	26.92%	аустралијски 34.62%, британски 15.38%
Australia, Brisbane	38.46%	британски 28.85%, ирски 11.54%
Jamaica, Mandeville	46.15%	јужноафрички 23.08%, кокни 7.69%
Tanzania, Zanzibar	36.54%	јужноафрички 51.92%, индијски 7.69%
South Africa, Pretoria	40.38%	британски 26.92%
Singapore, (unspecified location)	48.08%	малезијски 23.08%, новогвинејски 19.23%
Philippines, Mabalacat (Pampanga)	42.31%	новогвинејски 38.46%, сингапурски 11.54%
Scotland, Edinburgh	69.23%	британски 25%
Ireland, Dublin	65.38%	аустралијски 11.54%, амерички 9.62%
Wales, Rhondda Cynon Taff (South Wales)	48.08%	британски 15.38%, аустралијски 11.54%

У табели 2 приказани су резултати другог задатка где је требало препознати подручје у коме се користи одређени дијалекат. У обзир су узети поједини дијалекти Велике Британије и САД, јер смо хтели да проверимо какво је разумевање осталих варијанти британског и америчког, с обзиром на то да се дата два стандардна изговора најчешће срећу као изворни модели на које се ученици енглеског као страног језика нарочито угледају при усвајању изговора. Очекивано, најбоље резултате испитаници су показали у препознавању стандардног британског изговора, са снимка лондонског варијетета којим се служе виши слојеви друштва, али је интересантно да испитаници веома добро препознају изговор којим се служи радничка класа

у Лондону, тј. чувени кокни, највероватније јер се поменути варијетет готово увек наводи као пример који се супротставља стандардном британском изговору те су и његове карактеристике најупечатљивије. Проблеми у препознавању се, међутим, јављају кад се зађе унутар британског острва, нарочито са варијантама које се користе на северу, истоку и западу, поново вероватно због тога што се студенти ређе срећу са датим дијалектима.

С друге стране, испитаници су најлакше препознали она подручја северноамеричког континента у којима су дијалекти најсличнији стандардном америчком изговору и који су најраспрострањенији у медијима и филмовима. Нешто више проблема испитаници су имали са непознатијим варијантама попут хавајског дијалекта, или оног који се користи на Флориди. Додатним потешкоћама код препознавања северноамеричких варијетета доприноси мања разноликост дистинктивних карактеристика него код британских дијалеката, јер су јасно изражене особености једино код севернијих и јужнијих дијалеката те је студентима теже да разграниче дијалекте што су они међусобно сличнији.

Табела 2. Препознавање подручја из ког долази говорник: Велика Британија и северна Америка

Варијетет за снимка (Велика Британија)	**Проценат тачних одговора**
Received Pronunciation, London	90.38%
Cockney, London	71.15%
Scouse, Liverpool	34.62%
Brummie, Birmingham	30.77%
Geordie, Newcastle	23.08%
East Midlands, Yorkshire	26.92%
West Midlands, Stratford-upon-Avon, Warwickshire	23.08%
Southeast, Surrey	28.85%
Варијетет за снимка (Северна Америка)	**Проценат тачних одговора**
Alabama, Elberta	51.92%
California, Los Angeles	55.77%
Florida, Miami	32.69%
Hawaii, Kahaluu	36.54%
Texas, Dallas	57.69%
Canada, Ontario, Toronto	48.08%
New York, NYC, Queens	88.46%
Washington, Seattle	92.31%

Резултати студентовог т-теста

Група	**Група 1**	**Група 2**
Средња вредност	41.1063	57.9325
Стандардна девијација	25.3005	21.8649
Стандардна грешка средње вредности	8.9451	7.7304
Бр.	8	8

С обзиром на то да је вредност P=0.2759, према конвенционалним критеријумима, дата разлика се не сматра статистички значајном. t = 1.1818 df = 7 стандардна грешка разлике = 14.237

Уколико се упореде постигнућа у другом задатку између британских и америчких варијетета, може се видети да резултати статистичке анализе показују да нема статистички значајне разлике у тачним одговорима, тј. да испитаници са проједнаким потешкоћама препознају варијанте и британског и америчког енглеског, што указује на чињеницу да најбоље познају стандардне варијанте изворних модела страног језика који уче.

Највише успеха испитаници су имали у трећем задатку где је требало препознати изговорену реч из одређеног дијалекта. Резултати из Табеле 3 показују да испитаници препознају појединачне и изоловане особености дијалеката али претходни одговори наводе на закључак да их не повезују са дијалектима којима су својствени. У прилог томе сведочи и највиши проценат тачно препознатих речи нпр. шкотског, ирског и велшког, али истовремено и најнижи проценат тачне перцепције речи из поменутих дијалеката.

Табела 3. Препознавање изговорене речи

Изговорена реч (варијетет)	**Проценат тачних одговора**
write [vrɑɪt] (Northern Scots)	94.23%
glass [glʌs] (Welsh)	96.15%
join [dʒəɪn] (Irish)	51.92%
bird [brᵊrd] (Scots)	40.38%
money [ˈmən:i:] (Welsh)	90.38%
stop [ʃtɒp] (Irish)	92.31%
where[ʍeə] (Scots)	96.15%
thieves [fi:vz] (Cockney)	59.62%
house [hu:s] (Southern Scots)	76.92%
feel [fi:l] (Irish)	100%

Тест дискриминације вокала показао се као најтежи задатак за наше испитанике, што смо и претпостављали. Испитаници веома тешко разликују

вокале у различитим дијалектима, што се може видети из ниских процената тачних одговора у Табели 4. Са највише успеха испитаници су разграничили вокале кокнија и ирског варијетета, мада је и у датим случајевима у питању тек трећина испитаника. Овде треба истаћи и потенцијално ограничење истраживања које је методолошке природе. Наиме, испитаници су се први пут сусрели са оваквим типом испитивања, тако да би другачије осмишљен задатак можда донео нешто повољније резултате.

Табела 4. Тест дискриминације вокала

Изговорена реч (варијетет)	**Проценат тачних одговора**
fire [fɒɪə] (Australian)	21.15%
shared [ʃæ:d] (Australian)	15.38%
enjoy [mˈdʒəɪ] (Irish)	26.92%
tea [te:] (Irish)	30.77%
goat [gu:t] (Brummie)	15.38%
about [əˈbʊt] (Geordie)	11.54%
day [daɪ] (Cockney)	32.69%
moon [mön] (Southern Scots)	19.23%

5.1 Резултати анкете

Како бисмо открили потенцијалне разлоге за тренутно стање ствари које се тиче познавања варијетета енглеског језика, спровели смо анкету са питањима затвореног и отвореног типа након завршеног тестирања.

Иако су резултати нашег истраживања другачије показали у већем броју примера, мишљења студената су подељена по питању разумевања изговора дијалеката, тј. скоро половина сматра да добро, а половина да лошије разуме. Разлог за подељеност мишљења може бити чињеница да управо половина варијетете слуша активно и ван наставе, док половина то не чини. Сличан проценат дијалекте среће на телевизији или слуша на интернету, али много убедљивији проценат иде у прилог чињеници да испитаници ретко или никада не слушају дате дијалекте уживо. Потенцијални разлог за отежано разумевање и препознавање варијетета може бити недостатак вежбе, јер већина каже да су варијетете енглеског језика обрађивали тек на основним студијама. Дато стање ствари указује на неопходност изложености интернационалним варијететима енглеског језика у наставу и пре факултета како би се код ученика развила свест о разноликости енглеског као тренутног *lingua franca*. С обзиром на то да су наставници углавном користили један од две најчешће варијанте енглеског, чини се логичним да се и испитаници одлучују за један од та два као узор при усвајању изговора, док

се интернационалне варијанте избегавају. Поново су подељена мишљења испитаника у погледу тога да ли је познавање варијетета неопходно за студенте страног језика, мада је охрабрујућа чињеница да већина жели да познаје карактеристике различитих варијетета циљног језика.

Изјава	**Проценат одговора**				
	Увек	*Често*	*Не знам*	*Ретко*	*Никада*
Разумем различите изговоре у варијететима енглеског језика.	19.23%	26.92%	9.62%	38.46%	5.77%
Имам прилике да слушам различите варијетете ван наставе.	15.38%	34.62%	3.85%	42.31%	3.85%
Варијетете енглеског језика срећем на телевизији и интернету.	28.85%	26.92%	3.85%	36.54%	3.85%
Говорнике различитих варијетета енглеског језика слушао сам уживо.	/	5.77%	9.62%	23.08%	61.54%
Слушање различитих варијетета био је саставни део часова и пре студија.	/	7.69%	3.85%	19.23%	69.23%
Током наставе енглеског језика сретао сам предаваче који су користили неки други изговор сем америчког и британског енглеског.	/	1.92%	3.85%	3.85%	90.38%
Сопствени изговор енглеског језика усавршавам угледањем на британски или амерички.	80.77%	13.46%	1.92%	3.85%	/
Сопствени изговор енглеског језика усавршавам угледањем на интернационалне варијанте енглеског језика.	5.77%	11.54%	9.62%	30.77%	42.31%
Познавање различитих варијетета енглеског неопходно је за ученике страног језика.	26.92%	23.08%	3.85%	15.38%	30.77%
Волео бих да добро познајем велики број дијалеката енглеског језика широм света.	70.08%	15.38%	/	9.62%	1.92%

5.2 Проценат одговора на питања отвореног типа

Када су у питању резултати анкете у делу са питањима отвореног типа, испитаници као највеће потешкоће при слушању различитих варијетета енглеског језика наводе неразумевање изговора, непознавање гласова, неразумевање вокабулара као и непознавање синтаксичких конструкција. Сматрају да су главни разлози за потешкоће недостатак контакта са изворним говорницима, вежби у формалним окружењима попут факултета, већа експанзија америчког енглеског у односу на остале варијетете, мања доступност осталих варијетета у медијима и недовољно прилика за интеракцију где би се користио неки други варијетет осим британског и америчког. Испитаници сматрају да најлакше препознају аустралијски, ирски, шкотски и канадски зато што су слични варијантама са континента где се енглески изворно говори, али и зато што их чешће срећу у филмовима и на интернету. Као варијетете које теже препознају, испитаници наводе британске варијанте, нпр. кокни, али и шкотски, што се није видело на основу резултата тестирања, сингапурски и афричке варијанте јер их не чују често, неразговетни су и не личе на варијанте које су навикли да слушају. Према испитаницима најтежи језички ниво за савладавање представљају изговор и вокабулар, а затим граматичке конструкције.

6. Закључак

Циљ нашег истраживања био је да покажемо са колико прецизности су српски студенти у стању да препознају различите карактеристике изговора енглеских варијетета, као и да размотримо тешкоће са којима се сусрећу и потенцијалне разлоге којима се оне могу објаснити. Имајући у виду резултате тестирања и анкетирања испитаника, можемо закључити да је рад у великој мери одговорио на постављена истраживачка питања, поред одређених методолошких ограничења, које смо узели у обзир, а навели их у самом тексту рада.

Уопштено узевши, може се закључити да српски студенти имају значајне потешкоће у разграничавању фонолошких карактеристика интернционалних варијанти енглеског језика, чак и након завршеног курса, наравно не у свим примерима, али се дато стање ствари може оправдати чињеницом да до сада нису имали прилике да формално уче нешто више о дијалектима енглеског језика широм света.

Резултати претходно представљеног истраживања указују на неопходност препознавања потребе за увођењем активности везаних за варијетете енглеског језика у редовне часове и пре основних студија како би, са повећањем броја неизворних говорника, ученици енглеског као страног

језика, били лакше у стању да разумеју и прихвате разноликост језичких карактеристика језика који уче и прилагоде се различитим комуникативним ситуацијама у којима ће бити неопходно познавати више од једне варијанте не само изговора, већ и лексике и синтаксе језика циља.

Литература

Аберкромби 1956: Abercrombie, D., *Problems and Principles: Studies in the Teaching of English as a Second Language*, London: Longmans, Green and Co.

Ајзенстајн 1982: Eisenstein, M., "A study of social variation in adult second language acquisition", *Language Learning*, 32, 367–391.

Алфорд, Стротер 1990: Alford, R.L., Strother, J.B., "Attitudes of native and nonnative speakers toward selected regional accents of US English", *TESOL Quarterly*, 24, 479–495.

Видовсон 1994: Widdowson, H., "The ownership of English", *TESOL Quarterly*, *28*(2), 377–389.

Герет и др. 2005: Garret, P., Williams, A., Evans, B., "Attitudinal Data from New Zealand, Australia, the USA and UK about Each Other's Englishes: Recent Changes or Consequences of Methodologies?", *Multilingua* 24, 211–235.

Далтон-Пафер и др. 1997: Dalton-Puffer, C., Kaltenboeck, G., Smit, U., "Learner Attitudes and L2 Pronunciation in Austria", *World Englishes* 16, 115–128.

Дервинг 2003: Derwing, T.M., "What do ESL students say about their accents?", *Canadian Modern Language Review* 59(4).

Ел-Деш, Баснардо 2001: El-Dash, L.G., Busnardo, J., "Brazilian attitudes toward English: Dimensions of status and solidarity", *International Journal of Applied Linguistics*, 11(1), 57–74.

Енза 2009: Edensor, K. "French comprehension and perception of English regional accents", *Proceedings of the BAAL Annual Conference*, Newcastle University, 39–42.

Зенг, Динг 2011: Zhang, W., Ding, L., "A Preliminary Study on Chinese EFL Learners' Attitude Towards Their Accent", *ICPhS* XVII, Hong Kong, 2300–2303.

Кашру 1985: Kachru, B., "Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle", in R. Quirk & H. G. Widdowson (Eds.), *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literatures* (11-30). Cambridge: Cambridge University Press.

Кашру1991: Kachru, B. B., "Liberation linguistics and the Quirk concern", *English Today, 25*, 3–13.

Ким 2005: Kim, H-J., "Challenge of World Englishes to Language Testing: Investigation of Rater Variability in the Assessment Process", *English Teaching* 60.4, 533–548.

Кверк 1990: Quirk, R., "Languge varieties and standard language", *English Today, 21*, 3–10.

Клопер 2004: Clopper, C. G., *Linguistic Experience and the Perceptual Classification of Dialect Variation*, Doctoral dissertation, Indiana University.

Кук 1999: Cook, V., "Going beyond the native speaker in language teaching", *TESOL Quarterly,* 33, 185–209.

Ладегард 1998: Ladegaard, H.J., "National stereotypes and language attitudes: the perception of British, American and Australian language and culture in Denmark", *Language and communication*, 18, 251–274.

Лиау 2005: Liao, P., "The features of English as an international language (EIL) and its teaching approach", *English Teaching and Learning,* 30(1), 1–14.

Матсуда 2003: Matsuda, A., "Incorporating World Englishes in Teaching English as an International language", *TESOL Quarterly*, 37(4).

Мекеј 2002: McKay, S. L., *Teaching English as an international language: Rethinking goals and approaches*, Oxford: Oxford University Press.

Мекензи 2004: McKenzie, R. M., "Attitudes of Japanese Nationals towards Standard and Non-standard Varieties of Scottish English Speech", *East Asian Learner* 1, 16–25.

Мекензи1996: McKenzie, R. M., *An examination of language attitudes towards the Glasgow vernacular*, Unpublished M.Sc. dissertation, Department of Theoretical and Applied Linguistics, University of Edinburgh.

Модијано 1999: Modiano, M., "International English in the global village", *English Today*, 15(2), 22-28.

Русоу 2012: Rousseau, P., "A World Englishes Study of Korean University Students: Effects of Pedagogy on Language Attitudes", *MA TESOL Collection.* Paper 543.

Сајдлхофер 2004: Seidlhofer, B., "Research perspectives teaching English as a lingua franca", *Annual Review of Applied Linguistics,* 24, 230–239.

Саливен, Карст 2006: Sullivan, K.P.H., Karst, Y. N., "Perception of English accent by native British English speakers and Swedish learners of English", in *Proceedings of the Sixth Australian International Conference on Speech Science and Technology* (509–514), Adelaide.

Селинкер 1992: Selinker, L., *Rediscovering interlanguage*, London: Longman.

Тимис 2002: Timmis, I., "Native-speaker norms and international English: a classroom view", *ELT Journal*, 56 (3), 240–249.

Фејер 2012: Feyér, B., "Investigating Hunngarian EFL Learners' Comprehension of and Attitudes Towards Speech Varieties of English: A Two Phase Study", *WoPaLP,* Vol. 6. 17–45.

Фем, Тон 2010: Pham, H. H., Ton, N. H., "Vietnamese Teachers' and Students' Perceptions of Global English", *Language Education in Asia,* Volume 1, 48–61.

Форде 1995: Forde, K., "A Study of Learner Attitudes towards Accents of English", *Hong Kong Polytechnic University Working Papers in ELT & Applied Linguistics* 1, 59–76.

Хирага 2005: Hiraga, Y., "British Attitudes towards Six Varieties of English in the USA and Britain", *World Englishes* 24.3, 289–308.

Џенкинс 1998: Jenkins, J., "Which pronunciation norms and models for English as an international language", *ELT Journal*, *52* (2).

Џенкинс 2000: Jenkins, J., *The phonology of English as an international language*, Oxford: Oxford University Press.

Даринка В. Иванишевић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501127I

Оригинални научни рад

ЈЕЗИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ КАТЕГОРИЈЕ АУГМЕНТАТИВНОСТИ У ДЈЕЛУ *СЛИКА БЕЗ ОЦА* РАДОСЛАВА БРАТИЋА

0. Увод

Књижевни критичари примјетили су да је „Радослав Братић тражио и налазио оне речи и изразе који намах буде рojеве значења, при том, значења која би иначе остала заплетена и млитаво описана. Те нарочите локалне речи, тај језички жамор херцеговачког детињства, постали су у *Слици без оца* права кошница поеског смисла, гнезда лирских асоцијација" (Јеремић 2012: 145).

0.1. Предмет истраживања овог рада јесу језички и стилистички аспекти аугментативности. У раду ће бити извршена творбена анализа категорије аугментативности што значи да ће бити издвојени сви суфикси са овим значењем. Анализа ће показати да ли је избор одређених суфикса предодређен семантиком творбене основе или стилистичком вриједношћу. Корпус на коме ћемо извршити анализу биће приповијетке из дјела *Слика без оца* Радослава Братића. С обзиром на то да је у овој збирци тачка гледишта дјечака надређена осталим тачкама гледишта тим је и значајније анализирати стилистички аспект аугментативности у односу на категорију пејоративности. Граматичком категоријом аугментативности може бити изражена и стилистичка категорија хипокористичности, но ми у нашем корпусу нисмо пронашли примјере у којима су изражена аугментативно-хипокористична значења.

Аугментативи су према Белићевом мишљењу ријечи субјективне оцјене. Како каже Белић „код именица индивидуалне оцјене, начелно говорећи, у првом делу речи су именице које добијају своје специфично значење од суфикса, док је код осталих изведених именица први дио детерминативног карактера, а помоћу наставка она се уобличава добијајући предметно значење у вези са првим делом (структурно значење)" (Белић 2000: 77). У *Енциколопедијском рјечнику лингвистчких термина* под термином аугментативност подразумијева се „својство онога што повећава значење, значење увећаности, увећаност значења неке ријечи, а под термином

* dacai1@hotmail.com

аугментативни суфикс подразумијева се „суфикс који увећава значење ријечи; додаје се особито именици да би се добио дојам величине” (Симеон 1969: 131–132).

У поменутој збирци приповиједака налазимо сљедеће суфиксе помоћу којих се граде аугменнтативи: *-ина*, *-етина*, *-уљина*, *-урина, -уштина.* У литератури поред наведених налазимо и сљедеће суфиксе *-ерина, -есина, -енда, -иљара, -ескара, -уга, -урда, -уца, -уша,-чага, -чуга,* - (в. Јовановић 2010: 104–105).

Суфикс *-ина*, који има различита значење, Клајн посматра одвојено од аугментативног суфикса *-ина*. За овај суфикс Стевановић каже да је „најпродуктивнији у служби за извођење аугментатива од именица сва три рода и свих типова промене” (Стевановић 1981: 500). Суфиксе *-етина, -уљина, -урина и -уштина*, Стевановић разматра у оквиру суфкса *-ина* као сложене наставке и каже да се од њих граде аугментативи и пејоративи, односно како наводи граде се „наставком *-ина*, али као завршним делом неког сложеног суфикса” (Стевановић 19: 500). Клајн за разлику од Стевановића ове суфиксе објашњава одвојено од суфикса *-ина*. За суфикс *-етина* Киршова каже да је то : „други по својој продуктивности аугментативно-експресивни суфикс” (Киршова 1988: 50). О суфиксу *-уљина* Клајн наводи да је аугментативно-пејоративни суфикс који се јавља „првенствено у *травиљина* , а нешто ређе у *чорбуљина* и *змијуљина*” (Клајн 2003: 155), а за суфикс *-урина* наводи да је плодан суфикс са „изразитијом пејоративном нијансом” (Исто 2003: 157). За суфикс *-уштина* каже да је аугментативно-пејоративни суфикс који је вјероватно настао: „укрштањем неколико суфикса сличног значења *-ина*, *-етина*, *-ушина*, *-штина*” (Исто 2003: 161).

С обзиром на то да ли суфикси само конкретизују значење творбене основе или су, како на основу контекста можемо закључити, предодређени стилистичком вриједношћу све примјере ћемо подијелити у двије групе:

А) Референцијалну са значењем велик, јак, снажан;

Б) Стилистичку са значењем одвратан, непријатан.

1. Референцијална група са значењем велик, јак, снажан

А) Кроз телефонске *стубине* и жице ништа не зуји, мртве су и смркнуте (71)[1]. Искупљају се – сви би да сједну тик уз Јешнину *стожину* и да се наслоне леђима (101). Придржава се за алку намакнуту на *стожину* за коју се вежу коњи (103). У два скока стиже на гувно и паде иза *стожине* – заузе бусију и поче да мотри црнило и оштрину гавранових канци (231). Нападоше одмах *травуљина* и коров (98). Прекрише нам гробље *травуљина*

[1] Број у загради у цијелом тексту означава број странице у збирци приповиједака *Слика без оца* Радослава Братића, за који се библиографски подаци дају на крају, у извору.

и лишајеви (144)! Звизне *шамарчину* лијевом па десном шаком, уврне уво, и косу, удари по тридесет дреновом шипком или нас побије на зид школе да клечимо по цијели дан као разапете вране, до модрих и крвавих коњена (145). Некада загрцнута у прашини, а сад вјетром издувана и чиста, са камењем и *рупетинама* које сијевају и прождиру се, налик на каквог млитавог блавора послије кише – вијуга и бјежи да се не суочи с огромном стијеном која би је одмах пресјекла и укинула (183). Три дана се са том *каменчином* рвао Стеван, док не пропљува крв и не баци ћускију побијеђен њеном тежином; сада је зову Стеванова рипа (183). Крај те *каменчине*, кажу да је некакав поп учини велики гријех и ту више не ниче трава (183).

У овим примјерима приповједач је употребом аугментативних суфикса нагласио квантитативну компоненту, тј. унио је значења велики стубови, велики стог, велика трава, јак, снажан шамар, велике рупе, велики камен. Дакле, приповједач је само конкретизовао значење творбене основе, односно суфиксом је модификовао семантику творбене основе. Контекст у коме се налазе ове лексеме нам указује на то да приповједач њиховом употребом није желио исказати никакве емотивно-експресивне вриједности. Аугментативне лексеме из наведених примјера имају исто значење и као самосталне лексичке јединице, а и употријебљене у датом контексту, односно имају значење које се може представити моделом творбена основа + велик, јак, снажан. Они, такође, показују да у њима, како каже Даринка Гортан Премк „не видимо два различита референта, већ један референт" само конкретизован (Гортан Премк 1986: 102). Приповједач је, дакле, само исказао квантитативну компоненту датих реалија, односно аугментативни суфикс је једновалентан, јер за себе везује само компоненту велик, јак, снажан. Аугментативне суфиксе -*ина*, -*етина,* -*уљина*, у овој групи примјера, приповједач додаје на именице које означавају реалије из категорији „неживо". Приповједач је овим примјерима приказао димензионалност, односно увећаност реалија какве су објективно и ваннлингвистичког контекста. Суфикс -*ина/* -*чина* приповједач додаје на основе мушког рода које означавају предмете и апстрактне појмове. У наведеним аугментативима *стожина*, *шамарчина,* суфикс -*ина*/ -*чина* није замјењив другим суфиксима, јер не постоји остварљивост семантичке везе између основне лексеме и неког другог аугментативног суфикса. У аугментативу *каменчина* суфикс -*ина/* -*чина* замјењив је суфиксом -*чуга.* Суфиксе -*уљина* и -*етина* приповједач додаје на основе женског рода. У наведеним аугментативима *травуљина* и *рупетина* суфикси -*уљина* и -*етина* су замјењиви (трав-*уљина* : трав-*урина* : трав-*уљага* : трав-*ушина*; руп-*етина* : руп-*ина: руп*-*чага*). Будући да замјена једног суфикса другим не доводи до градације квантитативног обиљежја, употреба одређеног суфикса у наведеним примјерима предодређена је избором приповједача.

2. Стилистичка група са значењем одвратан, непријатан

Б) За разлику од претходне групе примјера, наредна група примјера наглашава, потцртава стилистичку вриједност аугментативних суфикса. Како наводи Бечева „Иван Леков... као и сви научници који се баве овим проблемом, запажа да је деминутивно значењење обично са хипокористичном нијансом, а аугментативно значење са – пејоративном нијансом. Понекад се оба супротна значења стапају у функцију једног суфикса, као што су -*ина*, -*ица* и др.” (Бечева 2000: 197).

На основу контекста који је, како наводи Божо Ђорић „универзални регулатор функционално-стилске и лексичко-семантичке особености сваке ријечи, па тако и изведене” (Ђорић 1995: 104), можемо закључити да су у сљедећим примјерима суфикси обљежени стилистичком вриједношћу, тј. приповједач њима уноси различите емоционално-ексресивне вриједности. У овој групи примјера приповједач суфиксе -*ина*, -*етина* и -*урина* додаје на именице које означавају како појмове из категорије „живо” тако и појмове из категорије „неживо”.

Будући да су суфикси у овим примјерима маркирани стилистички, показаћемо које стилистичке вриједности суфикси развијају у овим примјерима. С обзиром на то да ли се аугментативним суфиксом истовремено поред значења увећаности реализује и пејоративно значење или се, како на основу контекста закључујемо, компонента „велик” изгубила, примјере из ове групе ћемо подијелити на:

1. аугментативно-пејоративне лексеме и
2. аугментативне пејоративе.

2.1. Аугментативно-пејоративне лексеме

А шта ако ноћас удари киша, надође *водурина* и убуђа се сијено, па му пропадну сва мука и труд (11)? Јешна јој помјери крвљу умрљану *репину* (22). Крв је цурила из огромне *лисичетине* под чијом се тежином Мијат погрбио (22). И жене и ми, дјеца, гурамо се да изблиза видимо *звјерину* како спава (23). Мјерка рупу, па мјерка кокошињац и обим мртве *лисичине* – види да је ова крупнија и јача (23). Најзад нам прође један трговац, с истуреним подваљком испод браде и с великим трбухом на којем се откинуло дугме од кошуље па му се види *месина* – као да ће му одмах сав терет изнутра изаћи вани (64). Скочи у трап и извади ашов, отпоче грозничаво да копа канал и да раздире црну земљу, не би ли намамио *водурину* и одбио је од њиве (170). Овако, израсле му оне *шакетине* с тврдим жуљевима (такви су главни на путарској дробилици), може у једној подићи најтежу уметаљку и погодити сваког кога нациља (184). „Јопет ће нам продат крштетно вино, помијешано

са морском водом, као кад оно куписмо ономлани, па нас свети Тома казни ко, никога, и донесе нам онакву зиму и *болештину*", додаде Госпава (94). Чим је онако падала киша и грмјело на Светог Илију, знало се да ће зима бити пуна *болештине* (224). Сањао сам велику црну *птичурину*, налик на ждрала (229)...

Употребом аугментативног суфикса -*урина*, у првом примјеру, приповједач је аугментативно значење комбиновао са пејоративним значењем, тј. истакао је да је у питању већа количина воде, али и негативан став према цјелокуној тешкој ситуацији коју ће вода створити уколико се појави. Да је у питању већа количина воде, указују и глаголска лексема *ударити* у значењу много нападати, као и лексема *надићи*. Како на основу контекста уочавамо, употребом суфикса -*ина* и -*етина* у наредна три примјера приповједач исказује величину ове животиње и став према уловљеној животињи, односно према лисици која је начинила штету и постаје опсесија једног човјека. Приповједач показује да је ова животиња огромна, непријатна и зла. Контекст упућује да је у овим примјерима аугментативно значење увећања присутно, али постаје секундарно под утицајем пејоративног значења којим је писац исказао сву Мијатову мржњу према овој животињи. Приповједач, на сљедећој страници користи аугментатив *лисичина*. На основу претходног контекста, као и из придјева *огромна* сасвим је јасно да је у питању већа лисица. Употребом суфикса -*ина* приповједач аугментативно значење усложњава емоционално-експресивним компонентама које су за нијансу слабијег интезитета у односу на оне у истом примјеру само са суфиксом -*етина* (*лисичина* : *лисичетина*). Наредни примјер, такође, указује на аугментативно значење, али и на стилску маркираност суфикса. На основу контекста закључујемо да приповједач, из перспективе дјечака, суфиксом -*ина* исказује компоненту увећаности, али и негативне емоције које је у њему изазвао купац стоке. У овом примјеру приповједач употребљава придјев *велик* што недвосмислено указује на аугментативну компоненту. Приповједач метафорично ријеч *трбух* замјењује ријечју месо, а суфиском -*ина* исказује величину купчевог трбуха и своје емоције, односно исказује гађење, одвратност, страх и то не само према овом човјеку него и према цјелокупној ситуацији. Дакле, суфикс је предодређен стилистичком вриједношћу која избија у први план док компонента увећаности постаје секундарна. Сљедећи примјер показује да је приповједач употребом суфикса -*ина* у аугментативу *водурина* исказао аугментативну компоненту много, али и пејоративну компоненту погубно, ужасно. С обзиром на контекст у примјеру са аугментативном именицом *шакетине* закључујемо да је приповједач суфиксом -*етина* иказао и компоненту велике, јаке, снажне шаке, а и у садржај аугментативне именице овим суфиксом унио и емоције које избијају у први план, тј. ружне, грубе, одвратне. Примјер у коме проналазимо аугментатив *болештина*, такође, указује на стилски маркирану функцију аугментативног суфикса. Из контекста сазнајемо да је

болест захватила већи дио становника. Суфиксом -*ина* приповједач уноси значење јака, тешка, огромна болест, али истовремено изражава субјективни став, а то је указивање на нешто одвратно, заразно, нешто од чега се зазире. Дакле, приповједач је изразио и аугментативно и пејоративно значење. У посљедњем примјеру из ове подгрупе проширеним суфиксом -*чурина* у аугментатив *птичурина* приповједач је унио и компоненту аугментативности и компоненту пејоративности. На основу контекста сазнајемо да је Ћетко сањао црну, велику птицу која у његовом сну постаје још већа и изазива му страх па је приповједач употребом проширеног суфикса -*чурина* поред значења велика унио и емотивне компоненте, одвратна, ужасна, она која изазива страх, али и показао сујевјерје овог човјека.

Можемо закључити да је приповједач, у овим примјерима, додавајући аугментативне суфиксе на творбене основе, у одређеном контексту, истовремено исказао и квантитативну компоненту увећања, а и негативан суд о одређеним појавама и ситуацијама, тј. аугментативним суфиксима је у садржај основне именице унио придјевско значење којим се изражава негативан суд о ономе што је изречено аугментативом и квантитативну компоненту увећања. Будући да прииповједач у овим примјерима комбинује пејоративно значење са аугментативним, нису у питању аугментативни пејоративи, него аугментативно-пејоративне лексеме.

С обзиром на то да су у неким наведеним аугментативима суфикси замјењиви другим (нпр. вод-*урина* : вод-*етина* : вод-*ушина*; лисич-*ина* : лисич-*етина*; шак-*етине* : шач-*ине*; птич-*урина*: птич-*ина*) закључујемо да су суфикси у овим примјерима и према критеријуму стилистичког избора маркирани. Избор одређеног суфикса условљен је стилистичким нијансама које је приповједач желио да истакне. У аугментативима *репина*, *звјерина*, *болештина*, *месина*, суфикс -*ина* није замјењив неким другим суфиксом, јер не постоји остварљивост семантичке везе између основне лексеме и неких других аугментативних суфикса.

2.2. Аугментативни пејоративи

Насупрот претходној групи сљедећа група примјера показује да су суфикси -*ина*, -*етина,* и -*урина* изгубили компоненту увећаности и да садрже само компоненту пејоративности. Граматичкој категорији аугментатива на стилистичком плану еквивалент је стилистичка категорија пејоратива. У наредној групи примјера пејоративи су грађени додавањем аугментативних суфикса на творбену основу. У *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина* под одредницом пејоратив подразумијева се „назив за погрдна имена која се изводе од придјевне основе особитим наставцима; облик ријечи који значи презирање, који има погрдно значење, нпр. да је нешто

незграпно, ружно и сл. Такви су многи аугментативи, нпр. главурда, или деминутиви, нпр. човјечуљак" (Симеон 1969: 37). У наредним примјерима приповједач је формом аугментатива изразио квалитативне компоненте погрдности, одвратности, мржње према именованим појмовима. Дакле, у питању су аугментативни пејоративи у којима се не изражава величина појма, него негативан однос према њима.

Доље у парку, испод споменика, лежи пијани Столе, варошка *будалина* и играчка (68). Рашири своја плећа на *таванчину* застрту бијелом столачком рашом, с лицем у покрету као да је нешто важно хтио да каже (264). Настаде поновни мук и очи упрте према црном ждријелу *јаметине* (107). Само њириш поваздан у те *новинчетине*, као да сви ти не могу без тебе бистрит бјелосвјетску политику ни одлучит оће ли се састат Рузвелт и Черчил (128)! Да ниси буљио у *новинетине*, не би ти овце ископале задружно жито, и не бисмо имали дуга три квинтала ражи (128)! А до четерес четврте крио се по *рупинама*...(138). Не море се од њега на миру ни попишат, јер никад не знаш кад ће избит иза дрвета с оном својом *пушчетином* (162). Док удара мотиком – окопава њиву да одведе воду – стење, рокће, ждере се и гризе *маглуштину* која се вампирски свуда мота (170) „Е, оно ти је Голуб Скакавица, ако га иђе има – оно је његова накривљена *капетина"* (185)… Ко је могао, одмах приступи клању, и побацаше их у *јаметину* (226). Кад говорника (неки непознат крупан човјек) загуши кашаљ, ријеч узе поново Мијат, скочи као да угледа *змијурину* на цести (138).

Контекст у коме је употријебљена пејоративна именица *будалина* указује да је употреба аугментативног суфикса *-ина* предодређена стилистичком вриједношћу. И без контекста, односно из саме лексеме *будалина,* можемо закључити да је та лексема стилски маркирана. Приповједач је у датом контексту употријебио именицу субјективне оцјене будала, а додавањем аугментативног суфикса *-ина* додатно нагласио негативну семантику основне именице. У овом примјеру суфикс *-ина* је замјењивив суфиксом *-етина* и управо та могућност избора суфикса примјер *будалина* „и додатно – према критеријуму стилистичког избора – чини стилистичко маркираним" (Ковачевић 2013: 250). Употребом суфикса *-ина*, а не суфикса *-етина* приповједач је ублажио негативне ставове према овом човјеку. Наредни примјер, такође, показује стилску маркираност суфикса *-ина*. Из самостално употријебљене лексеме *таванчина* не можемо закључити да је употреба суфикса предодређена стилистичком вриједношћу. На основу контекста ми не можемо сазнати да је то био таван већи од уобичајног, али сазнајемо да је на њему преминуо Стојан и да је аугментативно значење потпуно потиснуто под утицајем пејоративног, односно аугментативни суфикс *-ина* уноси значење прљав, биједан, одвратан, који подсјећа на смрт. У ову групу примјера спадају и лексеме *новинчетин*е и *новинетине*. Из контекста закључујемо да је употреба аугментативног суфикса предодређена

стилистичком вриједношћу. Међутим, код ова два примјера постоји разлика у нијанси изражавања пејоративног значења, па је у примјеру *новинчетине* приповједач употребом суфикса -*четина* интензивније исказао негативне ставове, тј. одвратне, непожељне, у односу на негативне ставове у примјеру *новинетине*. Употребом ових формом аугментативних именица приповједач је исказао и свој негативан однос према конкретној ситуацији, односно незадовољство оца према свему што ради син. Контекст у примјерима са аугментативним лексемама *пушчетина* и *маглуштина* показује да је приповједач употребом суфикса -*етина* и -*уштина* исказао пејоративне нијансе одвартна, ружна, непожељана, јер то је *она пушчетина* и *маглуштина која се вампирски свуда мота* док је аугментативну компоненту потиснуо. Такође, у примјеру са лексемом *рупине* уочавамо да је приповједач суфиксом -*ина* исказао субјективни став црне, одвратне, издајничке рупе, односно мјеста за скривање, а аугментативну компоненту потиснуо. На основу контекста уочавамо да је приповједач и у примјерима у којим користи аугментатив *јаметина* употребом суфикса -*етина* потиснуо аугментативно под утицајем пејоративног значења. Из контекста ми не сазнајемо да је то јама већа од уобичајне, а приповједач суфиксом

-*етина* исказује утиске и негативне емоције дјечака, тј. указује на нешто одвратно што је прогутало много живота. Суфикс -*етина* у примјеру са лексемом *капетина* предодређен је стилистичком вриједношћу, односно износи се негативан став говорника према Голубу и његовој капи, тј.овај суфикс уноси значење ружна, стара, одвратна.

У примјеру са лексемом *змијурина* приповједач употребом суфикса -*урина* исказује негативан став према овој животињи, а компонента велик је потиснута, односно указује на нешто погано, одвратно, нешто што изазива страх.

Као што уочавамо, ова група примјера илуструје да, како каже Јовановић „употреба аугментатива може да одступи од основног модела аугментатива АУГ. (X) = велики (већи) X, уколико се аугментативом означи некакав предмет не према величини, него према квалитету" (Јовановић 2010: 108). Овим твореницама приповједач је исказао да су предмети, појаве и бића исказани њима везани за непријатне емоције и сјећања. Закључујемо да је приповједач у примјерима овог типа употребом аугментативних суфикса искључио компоненту увећаности, а истакао компоненту пејоративности, односно да је модификовао садржај основне ријечи унијевши у њега квалитативне пејоративне компоненте. Другим ријечима, у овим примјерима је граматичка категорија аугментативности потиснута стилистичком категоријом пејоративности, тј. квалитативно обиљежје пејоративности постаје јединствено.

3. Закључак

Спроведена анализа показала је да су примјери у којима суфикси имају за функцију да укажу на чисто аугментативно значење доста фреквентни у наведеном корпусу. Међутим, у овој збирци фреквентнији су примјери у којима суфикси поред функције чисто аугментативног значења имају функцију исказивања различитих емоција и расположења приповједача, али и примјери у којима је суфиксима граматичка категорија аугментативности потиснута стилистичком категоријом пејоративности. Суфикси чија је употреба предодређена стилистичком вриједношћу уносе различите пејоративне нијансе, а то је сасвим и разумљиво с обзиром на чињеницу да Братић описује суровост мјеста у коме се радња дешава у једном тешком историјском периоду. С обзиром на то да Братић описује период свог дјетинства, као и да је тачка гледишта дјечака надређена свим другим тачкама, занимљива је чињеница да нисмо пронашли ниједан примјер аугментатива са хипокористичним значењем. С друге стране ова чињеница је и разумљива с обзиром на збивања у томе периоду, а у Херцеговини како каже Јован Радуловић: „најшири народни слојеви, нарочито у селима која су удаљена од касабе, главног друма и железнице изговарају редовно аугментативно-пејоративне облике неких именица" (Радуловић 1957: 107).

Извор

Братић 2008: Радослав Братић, *Слика без оца*, Београд: ПРОСВЈЕТА.

Литература

Белић 2000: Александар Белић, Природа и порекло именица субјективне оцјене, у: *Упоредна словенска лингвистика 1, Изабрана дела Александра Белића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 77–81.

Бечева 2000: Ничка Бечева, О дублетности код деминутива и аугментатива у савременом српском језику, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, Београд, 197–202.

Гортан Премк 1987: Даринка Гортан Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/1, Београд, 101 – 107.

Ћорић 1995: Божо Ћорић, Стилистички аспекти деривације, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, Београд, 103–108.

Јеремић 2012: Љубиша Јеремић, О Братићевом стилу и језику, у: *Књижевна и научна перцепција Братићевог дјела*, Филип Вишњић/Просвета.

Јовановић 2010: Владан Јовановић, Деминутивне и аугментативне именице у српском језику, Београд: Институт за језик.

Киршова 1988: Маријана Киршова, Аугментативи са суфиксима *-ина*, *-етина*, *-урина* Вуковом речнику, у: *Наш језик* XXVIII/1–2, Београд, 42–53.

Клајн 2003, Иван Клајн, *Творба ријечи у савременом српском језику*. Други дио: суфиксација и конверзија, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, Стилематична лексика у роману "Адресар изгубљених душа" Анђелка Анушића, у: *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: „Филип Вишњић", 241–268.

Радуловић 1957: Јован Радуловић, Аугментативно-пејоративна значења неких именица, у: *Наш језик*, књ. VIII св. 3–4, Београд, 106–114.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких термина*, I, А-О, Загреб: Матица хрватска.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик I, Београд.

Златко Н. Јурић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторанд

DOI 10.7251/ZRNE1501137J

Прегледни рад

ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ МОТИВА ЂАВОЛА (САТАНЕ) У ПОЕЗИЈИ НОВИЦЕ ТАДИЋА И ШАРЛА БОДЛЕРА[1]

1. Увод: предмет, циљ, корпус истраживања

Новица Тадић (1949–2011), један од најзначајнијих српских пјесника који су стварали крајем XX и у првој деценији XXI вијека, препознатљив је и по учесталој употреби тема и мотива тамних ствари и библијских симбола: ђавола, анђела, Бога (и бога); оностраног, демонског, злог. Мотиви Сатане и тамне стране свијета карактеристични су за поезију Шарла Бодлера, једног од најзначајнијих пјесника симболизма и француског језика, чувеног по пјесничкој књизи *Цвијеће зла* (1857). И Шарл Бодлер и Новица Тадић опјевали су демонско, ђавоље, сатанско[2] и, управо ови мотиви, интертекстуално повезују француског и српског пјесника.

Циљ овога рада је истраживање тематске и мотивске везе српског и француског пјесника и освјетљавање паралеле која је, дјелимично, навођена у нашој књижевној критици. Намјера рада је, такође, указивање на специфичности књижевног стваралаштва двојице пјесника који су, свако на свој начин, дали значајан допринос афирмацији поезије и језика на којем су стварали.

У нашем истраживању користили смо цјелокупни пјеснички опус Новице Тадића,[3] као и различите редакције превода и избора пјесама из

* zlatko.juric.rs@gmail.com

[1] Рад је настао на основу ширег истраживања у оквиру докторске дисертације *Поезија и поетика Новице Тадића,* на Филолошком факултету Универзитета у Београду, под менторством др Предрага Петровића.

[2] У студији која се бави истраживањем мита о „принцу таме“ у историји човјечанства, религији и савременом друштву; у филозофији, књижевности и умјетности, Џефри Б. Расел наводи поријекло ријечи ђаво: „Reč ‘đavo’ indirektno potiče od hebrejske reči *satan,* ‘onaj koji ometa’, pa su đavo i Satana, po poreklu i ideji, jedno“ (1995: 33). Такође, Расел појашњава употребу појма „принц таме“ као синонима за нечастивог: „Princ tame je nosio mnoga imena i ja kao sinonim za đavola koristim ona koja su se najviše odomaćila – Satana, Lucifer i Mefistofeles“ (1995: 14).

[3] *Сабране песме* Новице Тадића (2012, I–IV) садрже 17 пјесничких књига, објављених у посљедњој редакцији коју је аутор сачинио за вријеме живота, а које је, постхумно, приредио Драган Хамововић. Прва Тадићева збирка пјесама *Присуства,*

једине збирке Шарла Бодлера *Цвијеће зла.*[4]

Поезија Новице Тадића, првенствено на тематском и мотивском плану, раније је упоређивана са поезијом Шарла Бодлера. Слободан Владушић (2012) указивао је на естетски однос према мотиву града у стваралаштву двојице пјесника. Значајну компарацију дао је Душко Бабић (2014) који је анализирао карактеризацију Новице Тадића као „српског Бодлера".

Проучавање повезаности тема и мотива у поезији Новице Тадића и Шарла Бодлера засниваћемо на принципима компаратистике коју је у српској науци о књижевности теоретски најсврсисходније образложио Зоран Констатиновић[5] (1993, 2002). Препознатљиве елементе у поезији Новице Тадића и Шарла Бодлера, могуће је паралелно истраживати као међутекстуалне појаве, засноване на међусобним повезаностима, сличностима и разликама. Овакав приступ, у теоријским радовима Јулије Кристеве (објевљеним између 1966. и 1974), одређен је појмом „интертекстуалност", а који је, Марко Јуван (2013), у складу са словеначким језиком, превео термином „међутекстовност".[6] У складу са наведеним методолошким приступом, паралелно истраживање мотива ђавола (Сатане) у поезији Новице Тадића и Шарла Бодлера обухвата маркирање и тумачење доминантнијих мотивско-тематских сегмената који су релевантни елементи поетике двојице пјесника.

објављена је 1974, а посљедња књига, коју је аутор припремио и дао сагласност издавачу за њено објављивање, *Ту сам, у тами* (2011), штампана је након ауторове смрти. Пети том, под насловом *Оставштина,* садржи постхумно објављену, недовршену збирку пјесама *Ја и моја пратња* (2011), као и друге рукописне пјесме (писане руком) из пјесникове биљежнице. У овоме раду, коришћена су и друга издања збирки и избора пјесама Новице Тадића.

[4] Преводи пјесама Шарла Бодлера преузимани су из различитих издања пјесама из збирке *Цвијеће зла* (Бодлер 1989, 1995, 2014).

[5] Зоран Константиновић указује на разлоге и оправданост поређења српских са страним писцима: „Наводећи и алудирајући, значи, на истоветну грађу, на поједине теме и мотиве, на разне ликове, али и на извесне форме и уметничке поступке па и на конкретне метафизичке квалитете, наш писац заправо такође цитира нешто из стране књижевности" (1993: 154).

[6] Проучавајући међутекстуалне повезаности у књижевности, Марко Јуван је сублимирао да би ријеч интертекстуалност „po svojoj imanentnoj logici značila 'odnos između tekstova', 'preplitanje tekstova', 'upletenost jednog teksta u drugom', 'uzajamnu povezanost i zavisnost najmanje dva teksta, postavljenih u relaciju', 'svojstvo teksta da uspostavlja odnos s drugim tekstovima', 'uzajamnost, odnosno interakciju između tekstova'" (2013: 13).

2. Специфичности поезије Новице Тадића: тамне ствари, демон, ђаво, анђео

Од самог појављивања у српској књижевности и објављивања прве збирке пјесама *(Присуства,* 1974), Новица Тадић придобио је пажњу књижевне критике која га је, најчешће, истицала као особеног и самосвојног пјесника у односу на савременике. Аутентичност овог стваралаца огледа се и у одабиру мотива, тема и специфичностима употребе пјесничког језика.

Након првих објављених пјесничких књига Новице Тадића, књижевна критика је указала на присуство библијских тема и мотива који су карактеристични и за *Стари завјет (Књига о Јову, Псалми Давидови, Плач Јеремијин)* и за *Нови завјет (јеванђеља, Откривење светога Јована Богослова).* Указујући на специфичности и издвајајући неке од учесталијих тема и пјесничких поступака у Тадићевој поезији, Михајло Пантић је навео да су то: библијско, демонско и гротескно, и констатовао да „Новица Тадић заправо све време пише велику, демонску, фрагментарну антипоему“ (1987: 8). Демонско, односно ђаво и његови овоземаљски шегрти, у Тадићевој поезији су непрестано присутни и показују се у различитим облицима: пјесник их приписује сатанској сили која настоји да поквари сваки човјеков однос са Богом и анђелима. Раније смо указивали на могућности упоређивања употребе мотива анђела и ђавола у поезији Новице Тадића и дјелима Емануела Сведенборга и констатовали да код Тадића, као и код Сведенборга, не постоје чврсте границе између анђела и демона, односно да су и ђаво и анђео подједнако присутни у граду, друштву и свијету у којем се налази савремени човјек, опсједнут брзином живљења и свакодневним дешавањима (в. Јурић 2013а: 292).

Дуалистичке представе „sukoba mita o bogu i mita o đavolu“ у човјеку, Алфонсо М. ди Нола (2008: 15), у складу са фројдовским психоаналитичким приступом, упоређује са борбом Ероса и Танатоса који су, чини се, у савременом добу подложном умногострученим изазовима, заступљенији више неко икада раније. Ђаво је присутан у спољашњем свијету, али и у самом човјеку, у његовим нагонима који настоје да управљају човјековим жељама и његовим чињењем, односно нечињењем јер се и љеност, меланхолија и пасивност приписују ђаволовом утицају. Ђаво је у свему, чак и у чину писања, о чему је и пјесник Новица Тадић, у више наврата, у аутопоетичким записима и исказима, истицао и указивао да је његов лирски субјект у расцјепу, између једне и друге стране.

Посебне представе о ђаволу, Новица Тадић је исказао у пјесничкој књизи *Ђаволов друг* (2008), у којој је лирски субјект смјештен у градско, ђаволље окружење, у „вражје ждрело“[7] налик паклу, а представа и обитавање

[7] Први стих пјесме „Призивање ноћи“ у пјесничкој књизи *Ждрело* (1981) Новице Тадића, гласи: „У граду у великом вражјем ждрелу“ (2012, I: 127).

„ђавола не изостаје ни у темама везаним за поезију и књижевност, те се тако сам песник приближава раслабљенима и нејакима“ (Црепуљаревић 2014: 217). У пјесничком поимању постојања, читав људски род је под утицајем ђавола и његових слуга који се појављују свуда и у сваком могућем обличју. Мотив ђавола присутан је у Тадићевој поезији „било лично, било преко различитих нечистих бића, везаних за фолклорно-митску или хришћанску представу ђавола“ (Алексић 2009: 137). У аутопоетичком исказу, поводом књиге *Ђаволов друг,* Новица Тадић саопштава да је цијели свијет под утицајем ђавола, јер сваки савремени човјек губи индивидуалност, нејак је и вјера му је слаба; потом, пјесник констатује и поставља реторичко питање: „Ђаволов друг је сваки човек – има ли тога који није врагу понешто попустио? А најискренију молитву упућује покајани грешник“ (2012, IV: 289). Према оваквом схватању, ђавоље је све оно што је противно христоликом учењу, као и оно што је насупрот лијепог, узвишеног, богоугодног. У пјесми „Он је напустио престо“, из пјесничке књиге *Ђаволов друг,* (2012, IV: 142) Тадић поентира:

„Уздрман, растресен и слаб
ђаволов постаје друг.“

У сажетој пјесми-дистиху „Ђаво је фараон“, (Тадић 2012, IV: 230), гномично, као у афоризму, пјесник ђавола устоличује у неприкосновеног владара, у фараона, а човјеково тијело, које је грешно и које нечастиви опсједа, упоређује са пирамидом. Пјесниково поимање ђаволовог присуства не своди се само на појединца, човјека, доброг или злог, већ се проширује на насеље, град, ширу друштвену заједницу како је исказано у пјесничкој слици, у првој строфи пјесме „У ђавоље мреже“ (Тадић 2012, IV: 240):

„У ђавоље мреже упадну
народи и племена,
градови и села, добри
и зли људи.“

У дијалогу са ђаволом, Тадићев лирски субјект указује на пошасти савременог човјека које се одражавају у самопосматрању лишеном хришћанске вриједности, скромности и свјесности гријеха. У збирци *Ту сам, у тами,* у пјесми „Ноћ са ђаволом“ (Тадић 2012, IV: 259), лирски субјект саопштава своје ноћне море:

„На мене се навадио ђаво
Па од њега
Не могу да заспим“

У наредним пјесничким сликама, лирски субјект говори о својим врлинама, смирености и подвижничкој побожности, попут монашке доброте. У посљедњој строфи, у поенти пјесме, ђаво одговара и подсјећа на своје присуство:

„Не лажи толико
Оте се врагу
Из тамног угла собе“

Проучавајући Тадићеву поезију, пратећи њено објављивање и генезу пјесничког језика, Радивоје Микић констатује: „у свим књигама Новице Тадића ђаво ће бити важан састојак слике света, онај елемент који суделује у обликовању основног смисаоног тона“ (2010: 143). Учесталост мотива ђавола у поезији Новице Тадића, Јован Делић окарактерисао је као „Тадићеву ђаволијаду“ додајући да: „Тема ђавола, демона, зла, ружног и ужасног прожима цијелу Тадићеву поезију“ (2011: 864). Наводећи полазни оквир за проучавање поезије Новице Тадића, поред осталог, Злата Коцић је истакла да су то: „писани трагови о бесомучним борбама појединаца, монаха-пустињака, с нечистом силом; аманет Христов да се тај род изгони само постом и молитвом; апокалиптична Јованова виђења; неоскудне варијације народних предања о ђаволу и, посебно, о његовом шегрту“ (2012: 38). Ђаво као мотив, тема и мит константно је присутан у цјелокупном Тадићевом пјесничком опусу као што је, исто тако, присутан и анђео, посебно у пјесничким збиркама објављеним у XXI вијеку.

Пјеснички доживљај и представљање бића ђавола, његов однос према Сатани и подручје њиховог дјеловања (цијела планета), Новица Тадић, попут каквог виртуозног сликара, представио је у импресивним пјесничким сликама-потезима *(Оставштина* 2012: 131):

„Ђаво је слуга анђела Сатанаила
Земља је
ђаволов посед
Ко је запослен, ко на том
поседу ради
зло велико чини“

Тадић у првом стиху употребљава четири именице чија семантика одређује дуалистичко, хришћанско и филозофско поимање настанка и спознаје о нечастивом у човјеку, друштву и свијету: „Ђаво је слуга анђела Сатанаила“. Парадоксална (анђелов слуга је ђаво), контрасна (ђаво – анђео), оксиморонска (Сатана је анђео) пјесничка слика у којој је, на суптилно изражен емоцинално-мисаони начин, представљен однос у коме ђаво, који је слуга анђела Сатанаила, посједује Земљу. Представе о ђаволу, анђелу и Сатани, њихов однос према лирском субјекту, човјеку и самом чину писања, обиљежја су која су карактеристична за Тадићеву поезију. Проучавање поетике Новице Тадића било би непотпуно уколико се анализа и тумачење не би усмјерили и на интертекстуалне појаве: присуство, значење и контекст ђавола, нечастивог, Бога, анђела и других библијских мотива и митова који одређују смисао и амбијент у коме се налази лирски субјект.

3. Шарл Бодлер: тамна свијест, сатанско, симболизам

Књижевна историографија вредновала је значај поезије Шарла Бодлера за француску књижевност и развој симболистичких тенденција у књижевностима које су стваране на другим европским језицима. Збирку пјесама *Цвијеће зла* Шарла Бодлера, у свом предговору Ив Буфон окарактерисао је као „међаш француске поезије“ (Бодлер 1989: 137). Пишући о Бодлеру, Божидар Ковачевић (1995) наводи да је француска књижевна јавност (критичари, теоретичари, стваралоци и други литерати), након поезије Виктора Игоа, сматрала да су могућности пјесничког израза у француском језику достигле свој максимум. У том периоду, истиче Ковачевић, наступио је „Бодлер као спасилац и отворио ново раздобље романтизма, положивши у његово тле семе симболизма, семе у коме су се налазиле клице многих израза будућности“ (1995: 163–164). Иако је Бодлер, у времену у коме је живио, бивао негативно критикован, а његова поезија обезвређивана, у потоњој књижевној историографији, посебно у француској националној књижевности, незаобилазна је поезија овог аутентичног пјесника, родоначелника симболизма.[8]

Због пјесама у којима је славохвално опјевао Сатану, као и због начина живота, Шарла Бедлера су назвали пјесником сатанизма. Пјесник је упућивао молитве Сатани, палом анђелу који је према старозавјетном предању првобитно био уз Бога, заједно са другим анђелима међу којима је предњачио по моћи и првенству које му је сам Бог намијенио. Бодлер је, у складу са устаљеним архетипом, Сатану представио као палог анђела који је био привилегован од самог Бога, стваралоца свијета, и који је, пожељевши божји престо, прогнан у доњи свијет из кога је, прву жену и првог човјека, успио да наведе на гријех спознаје, након чега је услиједио њихов прогон из рајског врта. Пјесма „Молитва“ (Бодлер 1995: 139), у којој се слави Сатана, на формалном плану, састоји се од свега шест стихова (секстина):

„Слава и хвала теби, Сатано, на висини
Неба, где владар беше, као и у дубини
Пакла, где сад, поражен, твој дух на миру сања!
Дај да се моја душа под Дрветом Сазнања –
кад се његово грање ко нови Храм рашири
по твоме челу – украј тебе коначно смири!“

(Превео Бранимир Живојиновић)

[8] Када се појавио пјесник Шарл Бодлер често је оспораван, а због свог начина живота бивао је анатемисан. У културној јавности појавили су се „књижевни фарисеји који нападају по дневним листовима његове песме: петога јула 1857. ‘Фигаро’ доноси један глуп и пакостан памфлет противу *Цвећа зла* који изазива судски процес. Песник и издавач осуђени су на новчану казну због вређања јавног морала“ (Ковачевић 1995: 165). Неке од Бодлерових пјесама су биле забрањене: тадашњи суд је пресудио и из збирке *Цвеће зла* Шарла Бодлера избачено је шест пјесама.

Иако су у историји књижевности и раније употребљавани мотиви ђавола, Сатане, пакла (Данте Алигијери, Виљем Блејк, Џорџ Гордон Бајрон, Перси Биш Шели, Виктор Иго), француског пјесника Шарла Бодлера[9] посебно су окарактерисали као уклетог сатанистичког пјесника који слави нечастивог. Међутим, имајући у виду да је Шарл Бодлер васпитан као католик и сагледавајући његов дуалистички став, може се примјетити да се, у одређеним случајевима „njegova osnovna ideja pogrešno smatrala satanističkom, njegova istinska namjera bila je da nam uputi poziv da se suočimo sa zlom“ (Расел 1995: 222). Бодлеров лирски субјект суочава се са напастима које су и примамљиве и погубне за човјека, у свијету гдје су присутни и бог и ђаво. Како наводи Божидар Ковачевић, Шарл Бодлер је „у своме *Молепствују Сатани* дао Луцифера према значењу његова имена: *Онај који даје светлост,* и од беднога ђавола из празноверица начинио новог Прометеја који носи људима сазнање“ (1995: 170). Суочен са бројним тегобама живота, патњама и љубавним недаћама, Шарл Бодлер је, на гротескан начин, сву ружноћу свијета у коме се налази лирски субјект настојао да искаже у узвишеној и хармоничној пјесничкој форми.

4. Интертекстуалне везе Новице Тадића и Шарла Бодлера

Евидентне су теме и мотиви који су карактеристични и за поезију Новице Тадића и за поезију Шарла Боделера, као и њихова тенденција да се ђаво, Сатана, демон; оностранo, изобличено, ружно – пјесничким језиком, у умјетничком свјетлу, на гротескан начин – представе као узвишено, инспиративно и естетски лијепо. У својим студијама Марко Јуван указује да је интертекстуалност својеврсна „kulturna memorija“ која у књижевности чува одређене обрасце, а што је изражено „u tradicijama topike, motiva i tema, u životu žanrova i citatnosti“ (Јуван 2011: 286). Евидентно је да се у књижевним текстовима чувају умјетничка виђења свијета која представљају парадигматске појаве и, упоређујући интертекстуалне односе мотива и тема у поезији Новице Тадића и Шарла Бодлера, могуће је уочити умјетничку повезаност њихове поезије што представља елементе *памћења књижевности.*

[9] Новица Тадић, у аутопоетичком исказу, говорећи о очају, као хришћанском стању, споменуо је Шарла Бодлера за кога сматра да је препознавао небеску љепоту. Тадић наводи да за превазилажење стања очајања „можда једини излаз долази од онога што јесте небеска лепота, али не лепота звезда, гледање у небо и уздисање, већ небески благослов, осећање очаја и пакла, које отелотворује божију реч, божју промисао и у језику и у поезији. Да споменем само проклете песнике, који су описивали тешка осећања, али су имали ту димензију, рецимо Бодлер. Они су имали пролаз од пакла према небу. Јер, постоји нешто што је божија реч, што је Логос“ (2012, IV: 291).

Указујући на чињеницу да је Новица Тадић, у нашој критици, називан „српским Бодлером“, Душко Бабић наводи да је то имало свог разлога у проучавању Тадићеве поезије „на нивоу анализе доминантних тема и мотива, без тражења дубинског духовног језгра“ (2014: 116) и констатује да „став о Тадићевом бодлеризму треба узети са резервом“ (2014: 118). Упоређујући однос према употреби мотива ђавола, Душко Бабић указује на различит семантички ниво у поезији двојице пјесника и истиче специфичности њихових поетика, не умањујући појединачни значај у оквиру националних књижевности. Однос према умјетности, стварање у истој књижевној врсти, специфичности употребе инспиративних тема и мотива, као и њихов ранг у оквиру националних књижевности, потврђују оправданост компаративног, односно интертекстуалног проучавања поезије Новице Тадића и Шарла Бодлера. Упоређивање Тадића са Бодлером, има своју сврху и у томе „што је имплицитно одређивало ранг његове поезије, меру њене величине и значаја у оквиру српског песништва“ (Бабић 2014: 116). Поезија Новице Тадића јесте јединствена и аутентична, посебно у периоду у коме је аутор стварао, те довођење његове поетике у паралелни контекст српских и стваралаца других националних књижевности ничим не умањује посебност и мјесто које је овај пјесник заузео у новијој српској књижевности.

Анализирајући онтолошко у поезији Новице Тадића – посебно је то изражено у посљедње три збирке пјесама *(Ђаволов друг, Ту сам, у тами* и *Ја и моја пратња)* – Јелена Алексић констатује да је у „Тадићевој песничкој пројекцији, Бог директно супротстављен присуству зла у човеку и свету“ (2014: 172). Овакав христолики поглед на човјека и свијет који га окружује Тадићеву поезију повезује са новозавјетном борбом против разних изазова у којима Исус одолијева свим ђаволовим кушањима.[10]

У поезији Шарла Бодлера, по старозавјетном предању, Сатана има моћ равну другим анђелима или самом Богу од кога се одметнуо и на чијем престолу је намјеравао да столује. Бодлер велича Сатану и истиче његову моћ, насупрот јеванђељском погледу на човјека и свијет. У пјесми „Литанија Сатани“ (Бодлер 1989: 109), принц таме или Сатана, као пали анђео, представљен је као онај коме се лирски субјект моли за помоћ и спасење:

„O lepi anđele preumnih odluka,
Prevareni Bože, lišen slavoluka,
Satano, smiluj se mojoj silnoj bedi!
O izgnani Prinče, kog kleveta tlači,
I pobeđen, ti se uspravljaš sve jači,
Satano, smiluj se mojoj silnoj bedi!“
(Превео Мића Данојлић)

[10] „Опет узе га ђаво и одведе на гору врло високу, и показа му сва царства овога свијета и славу њихову; И рече му: све ово даћу теби ако паднеш и поклониш ми се. Тада рече њему Исус: иди од мене, сотоно; јер стоји написано: Господу Богу својему поклањај се и њему јединоме служи. Тада остави га ђаво, и гле, анђели приступише и служаху му“ *(Јеванђеље по Матеју,* 4, 8–11).

Бодлер је Сатану окарактерисао као господара који управља човјеком, друштвом и свим постојећим – дакле: и писањем и читањем – и који, непрестано, води на пут према паклу. У пјесми „Читаоцу“ (Бодлер 1995: 5), лирски субјект исказује потчињеност палом анђелу:

„Захваљујући оном вечном алхемичару,
Сатани Трисмегисту, што дух нам опчињени
на јастуку зла дуго уљуљкује и плени,
чврст метал наше воље плине у прах и пару.
Конце који нас крећу Ђаво спушта и диже!“
(Превео Бранимир Живојиновић)

Покретачку инспирацију коју проналази у суочавању са изазовима ђаволске силе, Новица Тадић, у пјесми „Излет, сан“, у књизи *Незнан* (2012, IV: 88), сликовито је представио као сусрет лирског субјекта (пјесника) и нечастивог, и на тај начин исказао пјеснички однос према ђаволу, писању и доживљају поезије:

„Ђаво однео и мене
и моје стихове.
На лепом месту нас оставио,
поред брезе која трепери.
Седео ја поред брезе,
седео, дуго плакао.“

Пјесма „Излет, сан“ читаоца уводи у атмосферу сусрета ђавола и пјесника. Ђаво је лирског субјекта (пјесника са његовом стиховима) однио на лијепо мјесто, поред брезе. Потом се ђаво досађивао (мувао се), подсмијавао (церио се) и оглашавао онако како умије и зна, и како му је Бог дао (мекетао). Иронично, шаљиво и помало сатирично, ђаво својом мимиком, пантомимиком и глумом, настоји да забави лирског субјекта (пјесника):

„Ђаво се около мувао,
церио се, мекетао.
Шиљатим ушима мрдао,
гримасе правио.
Ударао папцима о камење,
одурно смрдео.“

Након пјесничких слика у којима је представљен идиличан однос ђавола и лирског субјекта (пјесника), текст пјесме говори да се нарушава међусобна релација јер је ђаво, ипак, непријатан (одурно смрди). На крају, лирски субјект упућује ђавола да се смјести у хлад, прије него што се буди и схвата да је у тами. Како примјећује Јован Делић,[11] у наведеној пјесми,

[11] Јован Делић закључује: „Спој сна, хумора и демонске гротеске, језичка игра фразеологизмом, хуморном поентом и карневалским преокретом којим се ђаво побјеђује и шаље на паркирање у хладу – то је лијеп Тадићев допринос великој књижевној ђаволијади и побједа смијехом над демонима, утварама и страховима“ (2007: 411).

„долази до хуморног преокрета“ усљед чега ђаво бива „карневалским обртом поражен“ (2007: 411). Пјесма се завршава ироничним, хуморним и гротесним пјесничким сликама:

„‘Паркирај се негде у хладу’,
рекох му, и пробудих се
у потпуној тами.“

Пјесник (аутор пјесме), на веома суптилан начин, гротесно, изражава свој однос према пјеснику (лирском субјекту), према умјетности (стиховима и ђаволовој глуми), према ђаволу (као миту и мотиву у књижевности), и према свијету у коме се налази човјек, изложен разним искушењима.

Новица Тадић, у аутопоетичким исказима, на сликовит начин описује ђавола и приписује му више лица и идентитета, указујући на инспиративност овог архетипског мотива: „ђаво је многоимен и многолик. Нема бољег створа за сликаре и песнике“ (2012, IV: 286). У истом исказу, аутор своју поезију описује као „сатански реализам“ и, позивајући се на студију неименованог научника за кога наводи да је „сцијентиста“, примјећује како је неухватљива дефиниција ђавола јер „ђаво ко ђаво, измиче свакој дефиницији“ (Тадић 2012, IV: 286). Тадић, даље, указује да је, у савременом „сатанском свету“, све препуно негативности и људске нискости, а што је присутно и у његовој поезији.

Новица Тадић своје умјетничко поимање ђавола, посебно је исказао у пјесничким књигама *Ђаволов друг* (2008), *Ту сам, у тами* (2011), и у недовршеној збирци пјесама *Ја и моја пратња* (2011), као и у пјесмама из ауторове заоставштине. Тадићев вјерујући, хришћански (новозавјетни) однос према ђаволу, исказан је кроз молбу (молитву), у пјесми „Ђаволе, твога ти ђаволства“ *(Оставштина* 2012: 104):

„Ђаволе, твога ти ђаволства,
реци ми нешто честито
што би те осветлило
и оправдало.
Ако можеш,
помери се са дна бездана.
Подигни се, да твоје слуге попадају.“

Молитвени тон којим се лирски субјект обраћа ђаволу, сличан је интензитету емоција и интонацији са којом се, у неким другим Тадићевим пјесмама, лирски субјект обраћа анђелу или Богу. Пјесник Новица Тадић употребљавајући библијске мотиве, првенствено ђавола и анђела, који су по присуству и моћи равноправни човјекови сапутници, исказао је свој субјективни, умјетнички и хришћански однос према човјеку, бићу и смислу постојања.

5. Закључно размишљање

Поезија Новице Тадића и Шарла Бодлера упоредива је са становишта употребе одређених мотива, тема и амбијента у коме се налази лирски субјект, а што чини интертекстуалну повезаност ових двију, у извјесном смислу, различитих поетика које се огледају и у специфичностима употребе стилских изражајних средстава. Иако у поетици Новице Тадића и Шарла Бодлера нема претежних поклапања пјесничких образаца, иако припадају различитим књижевноисторијским епохама, ова двојица стваралаца, употребљавајући библијске мотиве, пјевајући о ђаволу, Сатани и другој страни свијести (сомнабулно, демонско), уздизали су стваралаштво, поезију и љепоту као основну инспиративну и покретачку енергију.

Интертекстуална веза поезије Новице Тадића и Шарла Бодлера, која се огледа и у употреби мотива ђавола (Сатане), указује на *парадигму памћења књижевности* која потврђује тезу да су за ствараоце, итекако, инспиративни и претходно написани књижевни текстови. Из тога произилази да су исти мотиви и теме, као и понављања умјетничких образаца, повезани односи у тумачењу књижевног текста који, као интертекстуалне појаве, чине значајан елеменат *памћења књижевности.*

Извори

Библија или *Свето писмо Старога и Новога завјета* 1993: превели Ђура Даничић и Вук Стефановић Караџић, Београд: Британско и иностранo библијско друштво.

Бодлер 1989: Šarl Bodler, *Izabrane pjesme,* priredio Nikola Kovač, Sarajevo: Svjetlost.

Бодлер 1995: Шарл Бодлер, *Цветови зла,* превео Бранимир Живојиновић, Београд: Гутембергова галаксија.

Бодлер 2014: Šarl Bodler, *Iz „Cveća zla“,* izbrao i preveo Leon Kojen, Beograd: Ringier Axel Springer.

Тадић 2010: Новица Тадић, *Кад помислим на себе кришом се прекрстим,* избор Недељко Мамула, Нови Сад: Orpheus; Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа.

Тадић 2003: Новица Тадић, *Тамне ствари,* Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“.

Тадић 2008: Новица Тадић, *Ђаволов друг,* Београд: Српска књижевна задруга.

Тадић 2011а: Новица Тадић, *Ту сам, у тами,* Београд: Архипелаг.

Тадић 2011б: Новица Тадић, *Ја и моја пратња,* Београд: Српска књижевна задруга.

Тадић 2012: Новица Тадић, *Сабране песме* (I–IV) и *Оставштина,* приредио Драган Хамовић, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Издавачки центар.

Литература

Алексић 2014: Јана М. Алексић, „Онтологија зла у поезији Новице Тадића?“, у: *Огњено перо Новице Тадића: зборник радова са научног скупа,* уредник Драган Лакићевић, Београд: Српска књижевна задруга, Филолошка гимназија, 155–175.

Алексић 2009: Милан Алексић, „Између ђавола и Бога“, у: *Новица Тадић, песник: зборник,* уредник Драган Хамовић, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, 137–152.

Бабић 2014: Душко Бабић, „Демонско и христолошко у поезији Новице Тадића“, у: *Огњено перо Новице Тадића: зборник радова са научног скупа,* уредник Драган Лакићевић, Београд: Српска књижевна задруга, Филолошка гимназија, 103–125.

Владушић 2012: Слободан Владушић, „Новица Тадић и Шарл Бодлер“, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик,* 60, (1), 165–175.

Делић 2007: Јован Делић, „Новица Тадић – пјесник леденог хумора“, Нови Сад: *Летопис Матице српске,* 480, (3), 403–414.

Делић 2011: Јован Делић, „Нијансирање ‘црног пева’: уз експлицитну поетику Новице Тадића“, Нови Сад: *Летопис Матице српске,* 487, (5), 853–864.

Јуван 2011: Marko Juvan, *Nauka o književnosti u rekonstrukciji,* prevela Miljenka Vitezović, Beograd: Službeni glasnik.

Јуван 2013: Marko Juvan, *Intertekstualnost,* prevela Bojana Stojanović Pantović, Novi Sad: Akademska knjiga.

Јурић 2013а: Златко Јурић, „О мотивима *другог свијета* у поезији Новице Тадића“, Бања Лука: *Филолог,* VII: 290–296.

Јурић 2013б: Златко Јурић, „О издању *Сабраних песама* Новице Тадића“, Бања Лука: *Филолог,* VIII: 336–341.

Квас 2006: Kornelije Kvas, *Intertekstualnost u poeziji,* Beograd: Zavod za udžbenike.

Ковачевић 1995: Божидар Ковачевић, „Шарл Бодлер“, поговор у: Бодлер: *Цветови зла*, Београд: Гутембергова галаксија, 163–171.

Константиновић 1993: Зоран Константиновић, *Компаративно виђење српске књижевности,* Нови Сад: Светови.

Константиновић 2002: Зоран Константиновић, *Интертекстуална компаратистика: компаратистички прилог проучавању српске књижевности,* Београд: Народна књига, Алфа.

Коцић 2012: Злата Коцић, „Ђаволијада – јади Новице Тадића“, у: *Кад помислим на себе, кришом се прекрстим: зборник радова о песничком делу Новице Тадића,* уредници Јован Делић и Селимир Радуловић, Нови Сад – Плужине: Orpheus – Центари за културу, 38–43.

Микић 2010: Радивоје Микић, *Песник тамних ствари,* Београд: Службени гласник.

Нола 2008: Alfonso M. di Nola, *Đavo,* prevela Vesna Marinković, Beograd: Clio.

Пантић 1987: Михајло Пантић, „Демонска (анти)поема“, Књижевне новине, 1.9.1987, бр. 737–738, стр. 8, Београд: Удружење књижевника Србије.

Расел 1995: Džefri B. Rasel, *Princ tame,* prevela Milena Petrović-Radulović, Beograd: Pont.

Сведенборг 1988: Emanuel Svedenborg, *Nebo sa svojim divotama i pakao prema onome što sam video i čuo,* preveo Risto Rundo, Beograd: Sfairos.

Црепуљаревић 2014: Весна Црепуљаревић „Песничка књига *Ђаволов друг* Новице Тадића“, у: *Огњено перо Новице Тадића: зборник радова са научног скупа,* уредник Драган Лакићевић, Београд: Српска књижевна задруга, Филолошка гимназија, 217–229.

Ива Чукић Шошкић*
Подгорица

DOI 10.7251/ZRNE1501151C
Стручни рад

ОДЈЕК ПОСТДРАМСКОГ У СРПСКОМ ДОКУМЕНТАРНОМ ПОЗОРИШТУ

Документарна сцена у региону врло је продуктивна у посљедње вријеме, а ту као главне ствараоце можемо означити Бориса Лијешевића који ствара у Србији и у Црној Гори, Борута Шепаровића са колективом Монтажстроја, Оливера Фрљића и Боба Јелчића из Хрватске, Јанеза Јаншу из Словеније, Дина Мустафића и Селму Спахић из Босне и Херцеговине и др.

Говорећи о феномену документарног који је допринио рађању нових позоришних текстова у овој области, анализираћемо представу *Чекаоница* и *Рођени у ЈУ* које укључују елементе вербатима, као врсте документарног позоришта, а која настаје драматуршком адаптацијом низа снимљених разговора са одабраним, конкретним људима који откривају своја стварна, аутентична искуства на задату тему (Pedžet: 1987).

Користећи се документарним изворима више се не добија „чиста“ драмска структура, већ хетероген текст намијењен сценском извођењу, гдје често нема централног заплета или главних ликова. Анализиране представе садрже све елементе драме, само у дестабилизованом међусобном односу, а у својим одређеним сегментима садрже димензију постдрамског позоришта.

Чекаоница Бориса Лијешевића – прво вербатим остварење на регионалној сцени

Борис Лијешевић је представу *Чекаоница* радио инспирисан документарним комадом Waiting room Germany (1994) Клауса Пола (Klaus Pohl) који је, пет година након пада Берлинског зида, спровео интервјуе са грађанима из некадашње Источне Њемачке на основу којих је написао текст. Транзицијски положај Њемачке тада је био обиљежен уласком страног капитала и ишчекивањима боље, блиске, будућности, па је паралелу са овдашњим стањем ствари након смјене Милошевића било лако успоставити. Међутим, Лијешевић се опредијелио да спроведе сопствено истраживање испитујући грађане Србије на који су се начин друштвене промјене одразиле на сферу приватног живота.

Лијешевић је сакупљао документарни материјал – разговарао са људима и прикупљао њихове исповијести које је селектовао и сложио уз

* ivacukic82@gmail.com

помоћ драматурга у текстуалну цјелину да би га даље стварао у колективном раду на пробама са глумцима, и на крају тог процеса коначно поставио на сцену.

Чекаоница се састоји од седам монолога, који су настали на основу исповијести седморо стварних људи које нису повезане дијегезом, те су и структурално те цјелине у тексту међусобно потпуно одвојене. Прецизније, приче ових монолога повезује само исти социо-политички контекст, односно стање у друштву и на пословном плану након што је смијењен Слободан Милошевић. Дакле, текст третира приче које припадају стварним људима, те су у тексту они засебни ликови-наратори: Бренд менаџер, Девојка – шеф продавнице, Архитектица, Муж, Директор фабрике, Хјуман рисорс менаџер и Револуционар. Чекоаница кроз ове ликове заправо говори о жртви кроз коју пролази савремено друштво, прилагођавајући се моделу живљења са свим болестима које са собом доноси – од депресије, стреса до нервног слома.

У тексту *Чекаонице* доминантан је посреднички ниво комуникације, односно константно посредовање радње наратора који нам кроз своју визуру представља причу. Отвореност и деконструисаност текста нарушавају аристотеловски концепт драме, али упркос томе опстаје конструкција која се базира на драмском односу између ликова и третираних догађаја.

Представа је настала кроз колективни рад са глумцима који су кроз импровизације адаптирали одређене дијелове текста ради бољег функционисања на сцени. Прилично једноставна сценографија истакла је у први план игру глумаца, те специфичност личних драма испитаника.

Презентација радње је антинатуралистичка, а то се нарочито види из употребе реквизита у представи, који у зависности од контекста могу представљати своју конкретну функцију или пак симболизовати неки други предмет или биће. На примјер, када Архитектица говори о томе како је остала трудна, пластична чаша за воду у коју спушта оловку представља посуду с урином и тестом, или када Марија и њен муж њишу флашу воде у наручју тај предмет представља бебу. Такође, у правцу антинатуралистичке презентације радње користи се и често смјењивање директног и посредничког говора, као и често мијењање улога међу истим глумцима. Најзад, музика има улогу брехтовског отуђења приликом употребе songова, који омогућавају лику да се иронично постави према својој причи и да је коментарише.

Документарни материјал је повод и основа за настанак представе, а вјеродостојност самог материјала зависиће од етичких ставова и умјетничких избора самог аутора. Будући да се стваraоци вербатим представа нарочито позивају на аутентичност и истинитост прича, треба истаћи да, осим што постоји усмјеравајући дискурс аутора који селектује и елаборира приче дајући им сопствени идеолошки печат, те приче пренесене на сценски језик функционишу исто као и фикционално позориште. Разлог томе је што преношење било које приче на сцену подразумијева смијештање у семантички

оквир представе, и самим тим постаје дио фикционалног апарата. Дакле, „тешко можемо рећи да вербатим, и документарно позориште уопште, могу претендовати на виши степен истинитости текста у односу на фикционално позориште, само због тога што је материјал који користи документарног поријекла. Разлог је управо у томе што се модусу вербатима вјерује из истог разлога из кога се вјерује модусу драме, а то је да гледалац полази од претпоставке да лик говори истину“ (Чукић Шошкић: 44).

Чекаоница као емблематичан примјер документарне драме, садржи деконструкцију драмског апарата, која за резултат има релативизовање ауторске истанце и избацивање драмског писца из текста. Овакав процес настанка комада указује на покушај да се умјетност приближи суштини реалности, без интерпретације драмског писца кроз филтер измаштаног свијета. Међутим, колико год се документарно позориште заснива на истинитом и објективном приказу реалности, ипак приказани материјал увијек уобличи ауторска истанца, дајући му идеолошку и умјетничку интерпретацију.

Однос личног и политичког у овој представи константно се преплиће, а глумци овај драматичан однос, присутан у збиљи српске свакодневнице тумаче константно смјењујући реалистичку и антинатуралистичку игру, чинећи да се публика у једном тренутку у потпуности поистовјети са ликом, а већ у следећем се дистанцира када игра глумаца постаје наглашено фикционална, антиилузионистичка.

У својој књизи Леман говори о једној новој политичности која одликује савремени театар, па наводи: „Казалиште постаје политичким не више изравним тематизирањем политичкога, него имплицитним садржајем својег начина представљања“ (Леман 2004: 334). Најзад, политичност савременог позоришта “не функционише на дискурзивном плану, већ на плану другачијих, провокативних, особених, алтернативних, мада не нужно нових облика размене, перцепције, искустава или, једноставно, постојања у позоришној ситуацији” (Меденица 2012: 453). У том смислу, политичност *Чекаонице* се не састоји само у проблематизовању одређених политичких тема, већ и у начину представљања. Сценско приказивање децентрализоване радње ослања се на стално помијерање фокуса публике на појединачне идентитете ликова и њихових прича, које бацају свјетло на разнолику панораму социо-политичке збиље Србије. Стално мијењање улога које тумаче исти глумци, чија игра наизмјенично сугерише час идеју да се налазимо у чекаоници у којој се налазе међу собом непозната лица, а час у различитим амбијентима о којима нарирају глумци – децентрализује наратив и побуђује критичку свијест публике у односу на описане проблеме. Ова представа, првенствено се ослања на глумачки потенцијал и снагу драмских сукоба појединачних прича, те је провокативна више на дискурзивном плану успијевајући да код публике изазове узнемиривајући ефекат и критичко

сагледавање услова живота и рада у нашем транзиционом друштву, више него у извођачком смислу, гдје само дијелом задовољава леманосвки појам политичности новог театра служећи се посебеним облицима позоришне размјене.

Једно од средстава којима се служи постдрамско позориште, јесте употреба нарације као начина за удаљавање од мимезе. Леман наводи: „Битна је карактеристика постдрамског казалишта принцип нарације, казалиште постаје мјестом приповједачког чина (...). Ту се казалиште наизмјенце креће између широких нарација и тек расутих дијалошких епизода. Ту окосницама постаје опис и занимање за посебан чин особног сјећања/приповиједања актера“ (Леман 2004:144). Леманов опис коришћења нарације у тексту, потврђује начин на који функционише *Чекаоница*. Ипак, ова представа се не може одупријети логици подражавања без обзира на документарно поријекло текста, коришћење нарације и дестабилизовани однос елемената драме. Наиме, нариране приче, и поред наведеног модуса презентације радње, улазе у фикционални оквир извођачког простора и тиме се подвргавају истој логици мимезе као драмско позориште. Али треба рећи да је у основи *Чекаонице* употреба приповједачког чина и занимање за лично искуство и сјећање стварних актера ових прича, те одсуство фикционалног свијета драме, па се ови аспекти, ако је по Леману, могу сматрати елементима постдрамског.

Рођени у ЈУ – документаризам у функцији преиспитивања прошлости

Трагајући за интимним одговором на распад Југославије, Дино Мустафић је представу *Рођени у ЈУ* осмислио као колаж стварних биографских прича, и то прича самих глумаца који ће играти у представи. Текст је урађен на основу сјећања, размишљања и искустава десет глумаца о њиховим животима у бившој Југославији из данашње перспективе. Ове приче је елаборирао и саткао у цјелину драматуршки тим, који су чинили већи број аутора а у сами текст су такође инкорпорирани текстови које је редитељ наручио од Биљане Србљановић, Душана Јовановића, Слободана Шнајдера и Горана Стефановског. Драматурзи су уобличили ове текстове и животне приче глумаца који ће и играти у Мустафићевој представи (Предраг Ејдус, Анђелика Симић, Мирјана Карановић, Милена Васић, Радован Вујовић, Бранка Петрић-Фехмиу, Слободан Бештић, Марко Баћовић, Горан Јевтић и Анита Манчић).

Свим глумцима у пројекту је заједничко што су рођени у Југославији, у доба краљевине или републике, и то у распону од 1937. до 1984. године. На самом почетку текста сваки од глумаца се представља матичним бројем

и именом и презименом, чиме они показују публици да стоје иза својих, а не измишљених идентитета. Дакле, њихове приче заиста јесу резултат личног сјећања, те се могу подвести под лемановски концепт нарације о којем смо већ говорили а тиче се приповиједања као „особног сјећања/приповиједања актера“.

Приказујући реалност из визуре стварних људи – у случају *Чекаонице* ријеч је о непознатим испитаницима које је интервјуисао редитељ, а у *Рођени у ЈУ* о глумцима учесницима пројекта. Стога је у *Рођени у ЈУ* присутнији већ поменути лемановски концепт „презентности репрезентације“, поступку којим се ставља у фокус саопштавање личног искуства актера, а који, дакле, стоји насупрот драмском свијету фикције. Упркос томе, стављање ових стварних прича у контекст значењске мреже представе чини да оне постају дио семантичке равни поља представе, и на тај начин њихово представљање ипак функционише као и драмско позориште.

Иначе, структура *Рођени у ЈУ* је издијељена у 35 дјелова или сцена чији је већи број дат у форми монолога, док одређени дјелови нису произишли из исповијести испитаника већ су плод драматуршког рада. Ти елементи текста су потпора документарном материјалу, а састоје се из декламовања пословица, псовки, пионирских заклетви, цитата из образовног система бивше Југославије које граде слику о заједничком националном ентицитету, као и о обиљежјима комунистичке и националистичке идеологије.

Текст карактеришу епски елементи, као што су: наративни модел комуникације, неповезаност и епизодичност сцена, присуство сонгова, а оно што обједињује ток цијелог текста јесте исповједни тон који потиче од прикупљених разговора са глумцима као свједоцима једног времена.

Представа је обиљежена честим прекидима у презентацији већег броја прича које припадају различитим ликовима-нараторима, те се означавање завршетка претходне и почетка сљедеће сцене обиљежава промјеном положаја јединог коришћеног реквизита – столице, кроз свјетлосне ефекте или промјеном конфигурације ликова на сцени. Будући да се приче учестало смјењују, једна за другом а да исти глумци тумаче наизмјенично различите ликове, створен је изазов за публику да тумачи којем глумцу припада која улога и која је његова прича. Такође, симултаност сцена такође доприноси повременој неодређености у смислу идентификације протагонисте, те се и смисао на моменте замагљује и ствара вишезвучје различитих гласова. Симултаност је, према Леману, један од знакова којим се служи постдрамско позориште, у којем долази до сегментарности опажања. То је када „у тренутку опажена догађања измичу синтетизирању када се одвијају симултано и концентрација на једно онемогућава јасно регистрирање других“ (Леман 2004:114).

Најзад, у представи постоје елементи постдрамског, као што су излажење из оквира фабуле, гдје радња која се тиче лика није у центру

интересовања већ сами извођачки чин. То је случај са сценама у којима се препознају елементи умјетности перформанса, као што је „Експертиза за говна“: уз дисонантну и шкрипутаву музику посматрамо Слобу како убацује комадиће хране Раши у уста, које он не гута већ у устима задржава већу количину хране, како би је споро испљувавао на под, правећи од испљунуте хране јасну алузију на чин вршења нужде. Пеца и Марко се опрезно приближавају испљунутом комаду хране, након чега ће услиједити небулозна расправа о поријеклу Хрвата и Срба“ (Чукић Шошкић 2015: 118).

Сценографија је једноставна и почива на концептуалном представљању простора – сцена је наткривена неонским сводом, који подсјећа на тунел, а црвене столице и један клавир са извођачем остају све вријеме представе присутни на сцени.

Игра глумаца је, као и у *Чекаоници* антинатуралистичка усљед деконструкције драмског дијалога и сценског покрета, нарочито када је ријеч о преласку из посредничког у директни ниво комуникације, обраћајући се чешће публици неголи другом глумцу на сцени. Ефекат отуђења стварају различити приступи глумачке игре: у истој сцени један глумац тумачи више ликова или више глумаца тумачи једног лика, сви глумци (не тумачећи ниједног конкретног лика) говоре углас и сл. Употреба сонгова такође брехтовски разбија позоришну илузију реалности и позива на критички став.

Политичност ове представе, огледа се у критичком ставу према насилно срушеном југословенском идентитету, који се кроз сјећање жели актуелозивоти, објаснити, приближити... Како каже Меденица, у томе има нечег субверзивног: „Уметнички пројекат који, дакле, потврђује да је један идентитет опстао упркос политичкој вољи да буде уништен, самим тим постаје субверзиван, односно – политички ” (Меденица 2012: 461). Међутим, када је ријеч о Лемановском концепту политичког у позоришту, које подразумијева “освешћену присутност глумаца и гледалаца и њихово преузимање активне одговорности за судбину позоришне ситуације која постоји само у њиховој интеракцији” (Меденица 2012: 465), закључујемо да између самих глумаца и између публике и глумаца функционише принцип акламације ставова. Ипак, када се говори о појединачним испољавањима национализма, као што је сцена „Крлежа и Црњански“ у којој Предраг Ејдус и Карло, његов друг из војске, Хрват, кроз умјетничку расправу уствари доказују супериорност једне нације у односу на другу – публика се позива на одговрност и на преиспитивање својих идентитетских, деструктивних порива.

Представа *Рођени у ЈУ* не може се окарактерисати као представа која је искључиво југоносталгична и сентиментална, јер она приказује противурјечне ставове и осјећања повезаних са заједничком прошлошћу: безусловну југоносталгију али и осуђивање партитократије и ширење комунистичке демагогије у свакој животној сфери за вријеме социјализма.

То на примјер потврђује сцена у којој најмлађи глумац у пројекту, Раша, критикује Тита и описује његову фигуру као политичког вође који је ипак водио живот мимо радничких идеала, живјећи како каже у монологу као „рокенрол звезда“ (Богавац и др. 2010).

Леман постдрамску политичност види у оном што је искључиво позоришни чин, што се не ослања на садржај – на „музејску функцију“ позоришта (Леман 2004: 254), већ на оно што је искључиво извођачко. Он сматра да иако је „казалиште нужно везано са повјешћу, казалише није повијест, па ни непосредно политичко приказивање“ (Леман 2004: 253). Памћење се у постдрамском позоришту одвија, како даље каже Леман „када нешто невиђено између слике и слике постане као видљиво, нешто између тона и тона као чујно, нешто неосјећајно између осјећаја као осјетно“ (Леман 2004:254).

У том смислу, за *Рођени у ЈУ* се може рећи да има елементе постдрамског, онда када се политичност исказује кроз неизречени садржај – кроз акције глумаца који сценским покретом евоцирају „сјећање на оно што изостаје, прошлост и будућност, памћење и антиципација; пробијање препуне, препотпуне присутноси из информације, потрошње и такозване свијести“ (Леман 2004: 254). Дакле, ријеч је о оним елементима који задиру у умјетност перформанса, односно које измичу логоцентричној процедури идентификовања значења (Леман 2004: 336), означавању као у сцени „Ластиш“. Наиме, у овој сцени Анита Манчић изводи акцију употребљавајући ластиш растегнут између два краја сцене и ”изводи убрзане покрете замотавајући се мало по мало у ластиш, бацајући столице око себе на под. Затим се, са све ластиком око руку, удаљава у дубину сцене, из које истрчава према публици, док јој стегнута ластика не дозвољава даље, у публику” (Чукић Шошкић 2015: 117).

Имајући Леманове премисе политичности у виду, може се рећи да је ова представа више политична на дискурзивном нивоу, али да истовремено садржава и неке елементе постдрамске политичности који се везују за избор начина представљања. Најзад, помијешаност елемената драмског и постдрамског, како у анализираним представама тако и у документарном позоришту уопште, чини се неминовним феноменом, јер као што наводи Леман „при настанку нове парадигме „будуће“ се структуре и стилске карактеристике готово неизбјежно мијешају с оним традираним“ (Леман 2004: 24).

Закључак

За подручје бивше Југославије документаризам се показао као погодна форма за покретање комплексних политичко-социјалних питања

која често проистичу из минулих ратних дешавања, периода транзиције и нових, актуелних прилика. Представе *Чекаоница* и *Рођени у ЈУ* су настале на основу изговорене ријечи, сјећања, исповијести стварних људи, али исто тако, ауторска истанца, која више није драмски писац, усмјерава дискурс кроз селекцију испитаника, обликовање добијеног материјала из разговора са њима и најзад кроз стављање исповијести у унапријед креирану ауторску идеолошку матрицу.

У документарним представма које смо анализирали доминантан је наративни код, из којег произилази исповједни тон који ствара однос повјерења између глумаца и публике. Најзад, присуство наратора омета драмску презентацију радње коју глумац представља вербалним путем умјесто опонашањем. Употреба наративног кода је једна од стилских карактеристика присутних у традицији драмског позоришта, али коришћење овог кода у већем дијелу обје анализиране представе, јасан је естетски избор којим се тежи изоставити радња као предмет мимезе, а што је својствено за постдрамско позориште (Леман 2004: 45). Наиме, по Леману постдрамско позориште подразумијева приказивање које није у функцији текста, док је подражавање на сцени означено као превазиђена категорија драмског позоришта. Међутим, дискутаблно је постојање позоришта без мимезе, јер како каже Небојша Ромчевић: „сваки облик појављивања човека у значењској мрежи помера његову иконичност на виши ниво симболизације и функционализације унутар фикционалног контекста“ (Ромчевић 2015). У том смислу, у основи анализираних документарних представа јесте представљање прича стварних људи, што не може искључити мимезу без обзира што су оне приказане по “антиаристотеловском” концепту презентације.

У анализиринам докумнетарним представама Лемановска политичност се артикулише само у одређеним сегментима инсценације, када долази до „изостављања функције означавања“ (Леман 2004: 336), односно прекидања „категорије самога политичкога“ (Леман 2004: 336), што су на примјер били краткотрајни елементи умјетности перформаса у овим представама. То значи да документарно позориште може бити политичко у лемановском смислу не у зависности од третираних тема (на дискурзивном плану), већ у зависности од поетике редитеља, тј. од имплицитног садржаја начина представљања (форме и особитости начина рада).

Децентрализација представљених прича, фрагментација презентације радње у мноштво сцена, антинатуралистичка игра глумаца, непрестављачка сценографија која се ослања само на бравуру глумаца и сл. – карактеришу обје документарне представе. Међутим, обиљежја, које је Леман уврстио у парадигму пострамског као што су децентрализација, деконструкција, фрагментација, симултаност, фрагментација нарације, присутни су, како Леман и сам наводи и у традицији драмског позоришта, те сврставање неке представе у оквир постдрамског зависи од „констелације“ ових елемената (Леман 2004: 25).

С једне стране у документарним представама које смо анализирали препознају се трагови постдрамског позоришта, посебно имајући у виду концепт презентности репрезентације, а са друге стране очигледно је да су обје представе рађене у корист текста, док постдрамско позориште заправо инсистира на аутономности перформативног у односу на књижевно. Стога, можемо закључити да се *Рођени у ЈУ* и *Чекаоница*, али шире гледано на документарно позориште уопште, амбивалентно пружају у постору између драмског и постдрамског, остављајући могућност редитељу/аутору да се кроз сопствени избор начина представљања приклони више једном или другом.

Литература

Богавац и др. 2010: Богавац, Милена; Пелевић, Маја; Вујошевић, Филип; Копривица, Божо; Кречковић; Милош: *Рођени у ЈУ* , непубликовн текст, Београд: Архива Југословенског драмског позоришта.

Леман 2004: Hans Thies Lehmann, *Постдрамско казалиште*, Загреб: Центар за драмску умјетност.

Лијешевић и др. 2010: Борис Лијешевић, Бранко Димитријевић, *Чекаоница*, Панчево: Културни центар.

Меденица 2012: Иван Меденица: *Наслеђе Југославије: ка новом концепту „политичког“ у позоришту* у: Мирјана Николић (уредница), Зборник радова Факултета драмских уметности, бр. 21, Београд, стр. 451–467.

Пецет 1987: Derek Paget , *Verbatim Theatre: Oral History and Documentary Techniques*, New Theatre Quarterly, vol. 3, issue 12, Cambridge University Press.

Пецет 2008: Derek Paget, *New Documentarism on Stage: Documentary Theatre in New Times*, u: “Zeitschrift fur Anglistik und Americanistik”, бр. 56.2, 2008., стр. 129–141.

Ромчевић 2015: Небојша Ромчевић, *Драма драме или комедија концепта*, www.academia.edu/5610396/Drama_drame_ili_komedija_koncepta. 1.7.2015

Чукић Шошкић 2015: Ива Чукић Шошкић, *Вербатим позориште на регионалној сцени*, докторска дисретација, Универзитет уметности у Београду.

Ивана Ђ. Ђорђев*
Љиљана Ј. Келемен
Висока школа струковних студија за васпитаче
„Михаило Палов”
Вршац

DOI 10.7251/ZRNE1501161DJ

Оригинални научни рад

УТИЦАЈ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА – ОРТОГРАФСКИ АСПЕКТ

1. Увод

Врло важан сегмент опште културе је познавање стандардног матерњег језика, који је уређен и у високом степену уједначен експлицитном нормом. Овом нормом бави се прескриптивна граматика, ортоепија и правопис (ортографија). Српски правопис је фонолошки, делимично и морфофонолошки, и као такав примењује се од времена Вука Караџића. Поштовање правописне норме је обавезно за све који се служе језиком (исп. Дешић 1994: 40), а „одлучујућу улогу у неговању норме треба да има школа” (Дешић 2001: 19).

У ранијим[1], али и у савременим истраживањима и радовима еминентних лингвиста и нормативиста (в. Васић и др. 1993; Брборић 2004а, 2004б, 2011; Шипка[5] 2011: 10 и др.) указивано је, експлицитно и/или имплицитно, на чињеницу да наши ученици (на свим образовним нивоима) недовољно познају ортографску норму. Узроци запаженог стања су бројни и комплексни: а) непознавање и неразумевање правописних правила, б) нехајан однос ученика према написаном, в) наставна пракса у којој се не инсистира на развијању функционалне писмености ученика, г) недостатак уџбеничке литературе, д) недовољна повезаност наставе језика и књижевности са наставом ортографије, ђ) попустљивост наставника према правописним грешкама, е) апсолутизација фонетског начела, ж) слабо неговање усменог говора, з) недовољна дефинисаност наставних планова и програма, поготово када је реч о настави правописа у средњој школи (Ђорђев 2014: 84).

Прћић истиче да енглески језик утиче на српски језик на свим језичким нивоима (Прћић 2005: 78–84), а литература о различитим утицајима енглеског језика на српски је врло богата (в. Прћић 1995: 169–181; 1996: 71–75; 2002: 14–25; 2005: 78–84; Васић и др. 2001; Панић Кавгић 2006; Радић-

* ivanacurcin@yahoo.com

[1] Под одређењем *ранија истраживања* убрајамо радове из области наставе писмености који су писани и у периоду од 1945. год. до 2000. год. (в. Ђорђевић 2000).

Бојанић 2007; Филиповић Ковачевић 2007: 31–33; Симеуновић 2008: 193–200; Стевановић и др. 2009: 147–164, Влајковић 2010: 183–196). Осврнућемо се укратко на оне које су експлицитно у вези са предметом интересовања овога рада.

Симеуновић указује на утицај енглеског језика на српски на нивоу изговора, граматике, семантике, те на нивоу прагматике (2008: 193−200), а посебна пажња посвећује се утицају енглеског језика на писмено изражавање у српском. Тако, на пример, енглески језик утиче на начин писања вишечланих назива у српском – тамо где српски језик налаже писање великог слова само на почетку вишечланог назива (сем када се у називу нађе и неко властито име), а енглески писање свих речи у називу великим почетним словом, долази до нарушавања српске норме и местимичне примене енглеских принципа писања, уп. **Српска Академија Наука и Уметности*[2] и сл. (исто, 195). Истраживање писменог изражавања ученика шестог и седмог разреда основне школе са ужег подручја Београда (језичка анализа спроведена је на спонтано насталим писаним саставима 148 ученика) показала је да једна трећина (33,1%) ученика греши у коришћењу великог слова (више грешака праве старији ученици) (Стевановић и др. 2009: 157). Ученици, између осталог, пишу великим словом дане у недељи и називе месеци, што се може приписати, како истичу аутори, утицају правописа енглеског језика који је доминантан у коришћењу рачунара. Коначно, у истраживању Влајковић (2010: 183–196) приказан је утицај енглеског језика на српски у комуникацији на друштвеној мрежи *Фејсбук*.[3] Истраживачки корпус је чинило 500 исказа сакупљених у периоду од децембра до маја 2010. У оквиру анализе правописа у писменој комуникацији путем ове мреже утврђен је знатан утицај норме енглеског језика: тако се слова абецеде *š, đ, č, ć, ž* пишу увек као: *s, c, c, z* (*đ* је готово увек *dj*). Често се и латиничко *i* на крају речи замењује словом из енглеског алфабета *ипсилон (y)*. Овде такође спада и коришћење појединих ћириличких слова у латиничним исказима (исто, 187).

У овом раду се разматра утицај енглеског језика на ортографску норму у писменом изражавању ученика и студената.

2. Методолошки оквир истраживања

Истраживање експлоративног типа спроведено је са циљем да се размотре ортографске грешке у писменом изражавању ученика и студената које су узроковане утицајем англосаксонске ортографске норме у три правописне области: *Писмо, Интерпункција* и *Велико слово*. *Узорак*

[2] Примере грешака обележавамо подигнутом звездицом, астериском [*].

[3] На резултате овога испитивања се позивамо јер је познато да ученици средњих школа подоста времена проводе у ’пријатељевању’ на друштвеним мрежама какав је Фејсбук (исп. Анђелковић 2008: 38–40).

истраживања је намерни, а истраживачки корпус чини 200 школских (званичних) писмених задатака из предмета Српски језик и књижевност ученика првих и других разреда класичне гимназије (писмени задаци прикупљени су на крају првог полугодишта школске 2014/15. год.) и 240 испитних радова есејског типа из више предмета (Српски језик, Књижевност за децу, Култура говора – методички аспекти), које су радили студенти прве и друге године струковних студија током другог семестра школске 2013/14. и првог семестра школске 2014/15. год. Определили смо се да анализирамо школске (званичне) писмене задатке јер су они репрезентативни састави којима се периодично проверава успех наставе културе изражавања, а посебно наставе писмености (исп. Илић [2]1998: 616). Они имају – за разлику од других ученичких састава који су већином у служби систематичне обуке – претежно контролну функцију (исп. Николић [5]2009: 716) и њима се уоквирују обимни радни циклуси.[4] У истраживању су коришћени писмени радови ученика два одељења друштвено-језичког смера Гимназије „Борислав Петров Браца" из Вршца, писани на различите слободне и књижевне теме као *Други школски писмени задатак*[5]. С друге стране, утицај страног језика на писмени израз студената посматрали смо у радовима есејског типа студената Високе школе струковних студија за васпитаче „Михаило Палов" (смер: струковни васпитач), такође из Вршца, који предмет Српски језик похађају у току једног, првог семестра. Ови радове, за разлику од већине студентских семинарских радова, студенти пишу руком.

За опис и анализу резултата коришћене су *дескриптивна и аналитичка метода*, а основна *хипотеза* од које смо у анализи пошли након одређивања циља рада и увида у корпус је:

Енглески језик, односно англосаксонска ортографска норма утиче на употребу писама, интерпункцију, као и употребу великог слова у писменим задацима ученика средњих школа, као и у писаним радовима студената струковних студија.

Ограничења истраживања. Свесни смо да је за неке правописне проблеме тешко наћи материјал у писменим задацима и испитним радовима, што је условљено првенствено типом писаног текста који смо истраживали. Брборић у монографији *Правопис српскога језика у наставној пракси* примећује да код ученика и студената влада 'сиромаштво' ако се има на уму употреба правописних знакова (в. Брборић 2004б: 219). Ову своју тврдњу аутор даље развија:

[4] У *Методици креативне наставе српског језика и књижевности* писмени задаци сматрају се „круном систематског рада на развијању писмене културе" (Маринковић [2]2000: 128).

[5] Према наставним плановима и програмима за средње школе (исп. ПГ 1990−2010 и ПГ1990−2010 (сш)) ученици гимназија и четворогодишњих стручних школа пишу четири школска писмена задатка (два у првом и два у другом школском полугодишту).

Постоје интерпункцијски знаци које нисмо успели забележити ни код ученика ни код студената: звездица, знаци порекла, коса црта, знак дужине и прозодијски знаци. Неки знаци су више него спорадични, могу се сусрести, али је њихова употреба врло ретка. Међу такве спадају: апостроф, три тачке, заграда, тачка са запетом, црта и цртица (исто, 219).

У сваком писменом задатку ученици „редовно употребљавају само два интерпункцијска знака – тачку и запету" (исто, 220).

3. Резултати и дискусија

3.1. Писмо

У 20,3% писмених задатака и 10% прегледаних радова студената уочили смо грешке у употреби самог (латиничког) писма које су последица навика стечених у електронској комуникацији и утицаја енглеског језика. Забележили смо изостављање дијакритичког знака у текстовима на латници (в. табелу бр. 1):

– уместо *š* јавило се *s* (УПЗ[6] = 8,7%): *bas,*skolsku;

– уместо *ž* јавило се *z* (УПЗ = 10 %): *bezbrizan, *bezimo, *brizna, *kaze, *knizevnost, *muz, *ponizavajuca, *pruza, *sluzi mi, *tuzni, *zelela, *zena, *ziv;

– уместо *č, ć* пише се *c* (УПЗ = 0,4%): *placa, *smrcu ,*zlocin.[7]

У радовима студената заступљеност грешака овога типа је мања: s = š (УПЗ = 3,00%), z = ž (УПЗ = 4,00%), c = ć, č (УПЗ = 0,30%).

Ове грешке су, по свему судећи, утицај коришћења мобилне телефоније и писања СМС порука (c = ć, č, c), као и електронске комуникације које ученици остварују свакодневно (уп. *Вајбер, Фејсбук* и сл.). На телефонима и рачунарима се махом користи енглеска тастатура где нема слова са дијакритикама, па се за свако такво српско слово користи замена. Ове карактеристике електронске писмености пронашли смо, како показују резултати истраживања, и у писменим задацима средњошколаца, али и у радовима студената на почетку струковних студија.[8] Наши ученици средњих школа познају оба писма, али у њиховој примени греше, између осталог, под утицајем развијене електронске писмености, медија, реклама, англосаксонске писмене културе и раније стечених навика у писању, које

[6] УПЗ – укупна процентуална заступљеност грешака испитиваног типа.

[7] В. пример из писменог задатка: *Antigona placa smrcu za svoj zlocin.

[8] Исто стање забележено је у истраживању писмености ученика у основној школи (исп. Стевановић и др. 2009). Утврђено је да ученици, првенствено старијих разреда основних школа, користе слова из енглеског алфабета, као и речи из других језика у својим писменим радовима (исто, 155).

се изгледа, без обзира на наставничка упорна исправљања, задржавају и у писменом изразу и у току студија.

3.2. Интерпункција

У 30% писмених задатака и 15% прегледаних радова студената уочили смо грешке у интерпунгирању које су последица навика стечених у електронској комуникацији и утицаја енглеског језика. Највише грешака (12,8% у ученичким радовима и 6,1% у радовима студената) отпада на писање постцифарских тачака у датумима (тачан датум израде ученици пишу уз заглавље сваког писменог задатка). Уочили смо три типа грешака (в. табелу бр. 1):

а) тачка је изостављена на крају датума (нпр. *5. 03. 2015*[.] *године*) као у писању датума у енглеском језику;

б) тачка је изостављена иза бројчане ознаке дана или месеца у датуму (*02*[.] *02. 2015. године*; *15. 05[.] 2014. године*);

в) тачка је неправилно употребљена уз римске бројеве у датуму (*12. X. 2014*).

При томе, најфреквентније су грешке под а), а најмање заступљене под в). Изгледа да ученици непажљиво преписују оно што наставник пише на табли, и/или ученици сматрају да писање тачке након године није толико важно, јер се „подразумева". Са друге стране, посматране грешке показују да се у писменим задацима и радовима студената рефлектују особине писмене комуникације коју наши средњошколци свакодневно остварују путем мобилне телефоније и интернета. Изостављање тачке (као и осталих интерпункцијских знакова) једна је од лоших навика која је стечена у комуникацији посредованој електронским медијима. Исто тако, може се приписати и утицају енглеског језика, па и англосаксонске ортографске норме. Знак тачка је, осим у обележавању датума, изостао и на завршетку реченица (3,20% код ученика и 2,50% у радовима студената), као и код курентних скраћеница (2,50% код ученика и 1,40 код студената).

3.3. Велико слово

У 15% писмених задатака и 8% радова студената који су уврштени у истраживачки корпус уочили смо грешке у употреби великог слова које су последица навика стечених у електронској комуникацији и утицаја енглеског језика. Уочили смо следеће типове грешака (в. табелу бр. 1):

а) коришћење мајускула у називима месеци (1,5% код ученика и 2% у студентским радовима): *Почео је 1. Септембар (уп. енгл. *September*).

б) у именима језика (0,60% у задацима ученика и 0,80% у радовима студената), који се према енглеској норми пишу великим почетним словом: *Пишем и читам Чешки језик.

в) ученици греше започињући великим словом присвојни придев (на *-ски, -чки, -шки*) изведен од имена неких суседних и несуседних народа (УПЗ=7,51%): *Прошли смо Македонску и Грчку границу; *Има Кинеских, Индијских, Италијанских ресторана. Ови примери су последица утицаја енглеске норме јер се придеви изведени од имена народа у енглеском језику пишу великим почетним словом (енгл. *Greek*). У студентским радовима грешке овога типа има чак 6,9%, што није много мање у односу на грешке средњошколаца – у писменим задацима грешака овога типа је 7,5%.

Уочили смо и да се 6,2% грешака (4,4% код ученика и 1,8% код студената) јавља у употреби великог слова у насловима књига, чланака, уметничких дела. Употреба свих великих почетних слова погрешна је и долази под утицајем различитих натписа (у које спадају имена фирми, плакати, постери, рекламе, билборди, огласи) и енглеског језика (у насловима на енглеском језику великим почетним словом пишу се све речи сем предлога, везника и чланова). Тако, на пример, ученици велико слово употребљавају и где треба и где не треба, показујући притом да не разликују властито име од опште именице, као и да не знају како се пишу опште именице у оквиру вишечланих назива: *на дрини ћуприја, *На дрини Ћуприја, *На Дрини Ћуприја. У последњем примеру уочавамо тенденцију да се свака реч пише великим почетним словом. Употреба свих великих почетних слова погрешна је и долази под утицајем различитих натписа (у које спадају имена фирми, плакати, постери, рекламе, билборди, огласи) и енглеског језика (у насловима на енглеском језику великим почетним словом пишу се све речи сем предлога, везника и чланова). Велико слово је употребљено неправилно и у атрибуту који није саставни део имена, већ служи за његово ближе одређење: *Лик Владике Данила У Његошевом „Горском Вијенцу”.

Табела бр. 1. *Типови и процентуална заступљеност ортографских грешака у писменим задацима и радовима студената узрокованих утицајем енглеског језика према испитиваним правописним областима*

Правописна област	Тип грешке	Процентуална заступљеност грешака у писменим задацима ученика	Процентуална заступљеност грешака у радовима студената
Писма	Изостављање дијакритичког знака у латиничким текстовима: *s = š*	8,70%	3,00%
	Изостављање дијакритичког знака у латиничким текстовима: z = ž	10,00%	4,00%
	Изостављање дијакритичког знака у латиничким текстовима: c = ć, č (i c)	0,40%	0,30%
Интерпункција	Изостављање знака тачка у писању датума	12,80%	6,10%
Велико слово	Коришћење мајускула у називима месеци	1,50%	2,00%
	Коришћење мајускула у именима језика	0,60%	0,80%
	Коришћење мајускула у придевима изведеним од имена народа	7,51%	6,90%
	Писање сваке речи великим почетним словом	4,40%	1,80%

На основу добијених резултата констатујемо да је *хипотеза* од које смо пошли у истраживање – потврђена. С обзиром на процентуалну заступљеност грешака, закључујемо и да је овај утицај најуочљивији у употреби (латиничког) писма, одмах затим у употреби великог слова, без обзира да ли је реч о писменим задацима или радовима студената.

Реч-две о грешкама о обликовању пасуса у писменим задацима и радовима студената

Прегледајући корпус, запазили смо да су ученици у 3,2% прегледаних задатака пасусе одвајали празним редом а прелазак на други пасус

сигнализовали повећаним проредом (белином). Овај проценат је троструко већи код студената (9,8% радова). То је тзв. *блок* или *америчка форма*, коју су ученици, како видимо, неретко користили и у писменим задацима, као и студенти у испитним радовима. Норма да се на почетку пасуса ред обавезно увлачи (у машинском писању пет словних места, у књигама око четири типична словна места /в. Правопис 2010: 158-9, т. 188/ или „2 прста" у руком писаном тексту, осим када пасус почиње крупнијим иницијалом), тзв. *зупчаста, француска* или *европска свечана форма* све мање се примењује, поготово у разради, тј. главном делу задатка.

4. Закључна разматрања

Сматрамо да кориговање (типичних) ортографских грешака узрокованих утицајем страног језика, првенствено енглеског на српски, треба посветити више пажње у средњошколској наставној пракси. Ваља интензивирати наставу правописа у средњој школи, али и у даљем школовању, тј. уложити додатни напор у образовном процесу како би се забележено стање поправило.

Верујемо да идентификоване грешке у писменим задацима и писаним радовима студената могу послужити као полазиште за осмишљавање правописних вежби и/или за израду разноврсних методичких модела, разрада и апликација, у чијем осмишљавању ваља искористити предности савременог света и промена које га прате и очекују. Притом, правописне вежбе треба усмерити на кориговање типичних и фреквентних грешака забележених у писменим задацима средњошколаца, те радовима студената. У савременом контексту, у ту сврху могле би се искористити и могућности информационо-комуникационих технологија, мобилних уређаја, односно све популарнијег учења путем мобилних телефона. Као језички предлошци за правописна вежбања могли би се искористити текстови са друштвених мрежа, новински чланци везани за културу, образовање и др. (јер у њима, нажалост, исто има много грешака).

Коначно, потребно је да наставници, у духу рефлексивних практичара (в. Гојков и др. 2014: 272), редовно прате, евидентирају и евалуирају ученичка постигнућа у домену ортографије и константно унапређују сопствена правописна знања и њихову примену, поготово у тренутку када се према речима Данила Шипке „српски језик на различитим нивоима угиба под утицајем енглеског" (Шипка, Д., Дневник, 14. 6. 2013). *А Како Видимо И На Ортографском...

Литература

Анђелковић 2008: Н. Анђелковић, *Дете и рачунар у породици и дечијем вртићу*, Београд: Беокњига.

Брборић 2004а: В. Брборић, „Наставна пракса и правопис српског језика", Београд: *Књижевност и језик,* 51/3–4, Београд, 385–396.

Брборић 2004б: В. Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Чигоја штампа.

Брборић 2011: В. Брборић, *Правопис и школа*, Београд: Чигоја штампа.

Васић и др. 1993: С. Васић, В. Кнафлич, А. Петровић, „Језичка развијеност и садржаји језичког израза ученика избеглица", у: С. Крњајић (ур.), *Деца, избеглиштво и школа*, Библиотека *Истраживачки радови* 79, Београд: Институт за педагошка истраживања, 67–94.

Васић и др. 2001: V. Vasić, T. Prćić, G. Nejgebauer, *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?*, Novi Sad: Zmaj.

Гојков и др. 2014: G. Gojkov, A. Gojkov Rajić, A Stojanović, *Heurističke didaktičke strategije u visokoškolskoj nastavi*, Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov".

Дешић 1994: М. Дешић, „Актуелна питања правописа српскога језика", Никшић: *Споне*, XXVI /3–4, Никшић, 40–41.

Дешић 2001: М. Дешић, „Нормирање савременог српског језика као научни и наставни проблем", Београд: *Књижевност и језик,* 3/4–5, Београд, 15–20.

Ђорђев 2014: И. Ђорђев, „Ортографске грешке у писменим задацима као смернице за унапређивање културе изражавања ученика и побољшање наставе писања", Нови Сад: *Педагошка стварност: часопис за школска и културно-просветна питања*, 60/1, Нови Сад, 83–95.

Ђорђевић 2000: М. Ђорђевић, *Библиографија методике наставе српског језика*, Јагодина: Учитељски факултет.

Илић [2]1998: П. Илић: *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.

Кликовац 2013: Д. Кликовац, „О обележавању управног говора", Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане,* 42/3, Београд, 15−42.

Маринковић [2]2000: Симеон Маринковић, *Методика креативне наставе српскога језика и књижевности*, Београд: Креативни центар.

Николић [5]2009: М. Николић, *Методика наставе српскога језика и књижевности,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Панић Кавгић 2006: Olga Panić Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.

Правопис 2010: *Правопис српскога језика (измењено и допуњено екавско издање*), приредили: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица; редакција допуњеног и измењеног издања: М. Пижурица (главни редактор), М. Дешић, Б. Остојић и Ж. Станојчић, Нови Сад: Матица српска.

Прћић 1995: T. Prćić , „Adaptacija engleskih imena u našoj svakodnevnoj praksi", u: M. Pavlović (ur.), *Zbornik za filologiju i lingvistiku / Archivum philologicum et linguisticum*, god. 38, knj. 2, Novi Sad: Matica srpska, 169−181.

Прћић 1996: T. Prćić, „Strana imena kod nas? Čitam kako znam, pišem kako su me naučili!", Novi Sad: *Godišnjak Filozofskog fakulteta / Annual review of the Faculty of Philosophy*, knj. 24, Novi Sad, 71−75.

Прћић 2002: Т. Прћић „Предлози за нови Правопис (2): ка стандардизованом писању англицизама", Нови Сад: *Језик данас,* 16, Нови Сад, 14−25.

Прћић 2005: T. Prćić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.

Радић-Бојанић 2007: Biljana Radić-Bojanić, *neko za chat?! Diskurs elektronskih ćaskaonica na engleskom i srpskom jeziku*, Filozofski fakultet Novi Sad: Futura publikacije.

Симеуновић 2008: S. Simeunović, „Uticaj engleskog jezika na srpski sa naglaskom na poslovnom registru", Novi Sad: *Škola biznisa*, naučno-stručni časopis, 2, Novi Sad, 193–200.

Стевановић и др. 2009: Ј. Стевановић, С. Максић, Л. Тењовић, „О писменом изражавању ученика основних школа / On written expression of primary school pupils", у: С. Шевкушић (ур.), *Зборник Института за педагошка истраживања*, 41/1, Београд: Институт за педагошка истраживања, 147–164.

Филиповић Ковачевић 2007: Sonja Filipović Kovačević, „Status i upotreba anglicizama u srpskom jeziku", Beograd: *Svet reči*, 23/24, Beograd, 31–33.

Шипка [5]2011: М. Шипка, *Култура говора*, Нови Сад: Прометеј.

Електронски и други извори

Влајковић 2010: Vlajković, Ivana. Uticaj engleskog jezika na srpski na planu pravopisa, leksike i gramatike u komunikaciji na Fejsbuku. *Komunikacija i kultura online, elektronski časopis za jezik, komunikaciju i kulturu,* 1/1, 183–196. http://www.komunikacijaikultura.org/KK1.html. 3. 3. 2015.

Дневне новине: *Дневник*, 14. 6. 2013. (интервју са Данилом Шипком)

[ПГ 1990–2010]: Правилник о наставном плану и програму за гимназију у: *Службени гласник СРС – Просветни гласник*, број 5/90 и у: *Просветни гласник*, бр. 3/91, 3/92, 17/93, 2/94, 2/95, 8/95, 23/97, 2/02, 5/03, 10/03, 11/04, 18/04, 24/04, 3/05, 11/05, 2/06, 6/06, 12/06, 17/06, 1/08, 8/08, 1/09, 3/09, 10/09 и 5/2010.

[ПГ 1990–2010 (сш)]: Правилник о плану и програму образовања и васпитања за заједничке предмете у стручним и уметничким школама у: *Службени гласник СРС – Просветни гласник*, број 6/90 и *Просветни гласник*, бр. 4/91, 7/93, 17/93, 1/94, 2/94, 2/95, 3/95, 8/95, 5/96, 2/2002, 5/2003, 10/2003, 24/2004, 3/2005, 6/2005, 11/2005, 6/2006, 12/2006, 8/2008, 1/2009, 3/2009, 10/2009, 5/2010 и 8/2010 – испр.).

Илијана Р. Чутура*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина
Катедра за филолошке науке
Јелена Љ. Спасић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина
Катедра за филолошке науке

DOI 10.7251/ZRNE1501173C

Оригинални научни рад

КОМУНИКАЦИЈА ЧОВЕКА И ЖИВОТИЊЕ У ПРОЗИ БРАНКА ЋОПИЋА

1.

У раду[1] се се анализира комуникација између људи и животиња као прикривени мотив немуштог језика у Ћопићевој прози. На нивоу језичко-стилске анализе и анализе дискурса, разумевање за животиње огледа се као дословно разумевање, односно оспољава се у комуникацији човека са животињама, али и у употреби глагола ономатопејског порекла у квалификовању карактеристика људског говора. У том смислу, резултати анализе сагласни су већ потврђеним налазима тумача Ћопићевог дела, по којима Ћопићеви јунаци себе недвосмислено осећају делом природе и живе у дубокој хармонији са њом. Релативизација опозиције људско–животињско посебно је истакнута ако је условљена блискошћу и разумевањем од стране „божјих људи“ или од стране женског бића са доминантном мајчинском функцијом.

У складу са темом, корпус је ограничен на дела која немају обележја бајке или басне, па комуникација човека и животиње налази утемељење у нефантастичном оквиру и у њему до краја остаје.

1.1.

Смештање овог мотива у изразито реалистичну матрицу не оставља простора за „неодлучност“ која фантастичном „даје живот“ (Тодоров 1987: 35), те ни читалац ни ликови немају потребу да доносе одлуку о природи „зачудног догађаја“ (Исто: 160). У складу са реалистичким оквиром, мотив

* Ilijana.cutura@gmail.com

[1] Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се развија као потпуно могућа епизода (човек говори животињи) или као делимично невероватна епизода, када поприма елементе фолклорног мотива немуштог језика (в. Шаранчић-Чутура 2013: 76–77).

Први тип моделован је тако што основу комуникације чини човеково обраћање животињама људским језиком. Читалац нема никакву информацију о томе да ли животиња разуме поруку јер она нити одговара нити реагује, па комуникацију можемо одредити као једносмерну. Други је тип заснован на одређеној моћи да човек комуницира са животињама. Такав појединац добија мисију/задатак од колектива да постигне неки ефекат, односно да промени понашање животиње и убеди животињу у нешто. Реакција животиње указује на веома извесну могућност да је разумела „одабраног“ човека. Та моћ се не објашњава а „разговор“ се најчешће не приказује него се обавља, као неки ритуални, тајни обред комуникације, скривено од очију других људи.

1.2. Оваквим креирањем заплета приче или једне њене епизоде Ћопић као да ништи темељни аксиом о неразумевању између различитих кодова или као да уплиће одређену семиотичку конвенцију између комуникатора који по природи нису представници истог знаковног система. С друге стране, животиња која разуме људски говор и на њега реагује показује да се Ћопићево приповедање удаљава од лингвистичке антропоцентричне матрице по којој је „формална и функционална сложеност језика [...] изразито обележје људског рода“ (Кристал 1995: 398), те да: „ниједан систем животињског општења не може ни издалека да се упореди са степеном префињености коју налазимо у људском језику. Еволуциони јаз веома је дубок“ (Исто: 398).[2]

[2] Ћопић у извесном смислу уметнички уобличава и мистерију релација између људских језика и језика осталих живих бића које су тема не само књижевности већ и науке. Тако је Чарлс Хокет управо зоолошком методом покушао да утврди „главне додирне тачке између језика и других система комуникације, нарочито животињских“, те је издвојио „скуп од 13 обликовних обележја комуникације путем говорног језика“ (Кристал 1995: 396). Кристал донекле релативизује напомену о дубоком еволуционом јазу: „Тек недавно спроведени експерименти да се шимпанзе науче језику показали су да је тај јаз можда мањи него што се то по традицији претпостављало“ (Кристал 1995: 398), те је потрага за равнотежом између еволуционог скока и антропоцентризма с једне и еволуционизма с друге стране још увек неразрешена: „Испитивања показују да су знакови којима се друга жива бића користе [...] инстинктивни и да се јављају као реакција на збивања у непосредном окружењу, односно као испољавање нагона за преживљавањем или стварањем потомства. [...] Ипак, оваква открића о подударностима које постоје између нашег језика и других система за комуникацију нам указују на то да се питање настанка језика не може свести на проучавање праисторије људског рода, те да се он није појавио као Deus ex machina” (Ашић 2011: 16–18).

2.

Како се у литератури често наводи, Ћопићеви јунаци у хармоничном су саживоту са животињама и биљкама (Прањић 1986, Марковић 1981), па и са читавим светом око себе. У том пантеистички заснованом свету, у којем се „људски живот и природа доживљавају [...] у једнаким категоријама“ (Бахтин 1989: 333), пагански и митски доживљај спајају у неразвдвојиву целину све што је живо, као што спајају земаљски и небески живот у којем се и „хришћанство разуме посредством свог сопственог доживљаја природе“ (Вукић 1995: 75). Међутим, како примећује С. Шаранчић-Чутура (2008: 119) у вези са романом *Доживљаји мачка Тоше*, он превазилази „идилично-бајколико-утопијско приповедање о свеопштем складу и јединству човека и природе“, што се показује и у сфери комуникације човека и животиње у реалистичком оквиру.

2.1.

У том систему погледа на свет, дјед Раде се формира као патријархална фигура, уклапајући се не толико у стабилну функцију главе куће колико у непоколебљиву „одговорност пред Богом и пред људима за све живо под његовим кровом. То се обично једном речју зове патријархална честитост. Али то није то, или бар није само то. Стари Раде је и пријатељ неба и воде, травке која пропупи и бубице која промили, звери и дрвета“ (Михајловић 1981: 135), онај који „води бригу и о животињама због којих напушта госте на дан славе, разбољева се после њиховог нестанка“ (Марјановић 1986: 176). Међутим, дјед Раде је, као централна фигура *Баште сљезове боје* и вероватно комплетног Ћопићевог стваралаштва, само најистакнутији репрезент идеје о потреби да се о сваком живом створу брине, односно пантеистичке филозофије у којој има места и разумевања за свако живо биће.[3]

И када је Ћопићева тема човекова усамљеност, она није „ослоњена само на људски опстанак, већ укључује планталне и анималне елементе“ (Новаковић 1981: 119) – „самује човек, али уз његову самоћу иде и она кржљавога глога на пустом обронку, и она остављенога и одбаченога пса“ (Исто: 119). Илуструјући ово запажање неколиким примерима минијатура

[3] У том смислу дјед Раде ће на потпуно наиван, готово дечји начин, из искључиво људске перспективе и са погледом на свет старог Крајишника, „ожалити“ и аустријског цара и краља Петра Првог: „Тако је дјед јавно, пред црквом, уз гласно шмрцање, отплакао кад је чуо за смрт цара Фрање Јосифа: `Ето, стар је човјек, оглувио, кажу, ко топ, а одавна и обудовио, богзна је л` га имао ко и припазити, знаш ти данашње снаје`. Пустио је исто тако сузу и за краљем Петром: `Гледо сам га на слици, имао је бијеле бркове, а веле да је опанке носио`“ (*Скити јуре зеца*, „Славно кумовање“, 14)

са „модерним психолошким акцентом“, Новаковић истиче и ефектну причу „Пољарев друг“ у којој Дмитар Станар опрашта своме псу поједену погачу јер би без њега остао потпуно сам. Међутим, статус равноправног друга и сапатника животињама у Ћопићевој приповедној прози обезбеђује још једна чињеница: у реалном простору и времену који су у подлози Ћопићевог приповедног света „највише трпе најневинији и најслабији – деца, старци и животиње“ (Вукић 1995: 50). Стављени тако у исту раван, слаби и нејаки добијају и једнаке улоге као и снажна и самостална бића, али и ону лирску дозу самилости и разумевања која је присутна у свим етапама Ћопићевог приповедног опуса.

2.2.

Животињски и људски свет нису само у истом колоплету преживљавања у суровом простору и у злим временима; они су и у делимично разумљивим комуникацијским системима, на шта указују и одреднице којима Ћопић квалификује вербалну комуникацију међу људима.

Људска комуникација неретко се, што је већ примећено, пореди са животињском, те су ономатопејске изведенице као ознаке људског говорења веома честе (нпр. *кукурикнути*, *закокодакати*, *закрекетати*; в. Ковачевић 2000, Лазић-Коњик 2012: 239, Чутура 2014).[4] Овакви глаголи свакако доприносе хумору и живости дијалога, али, уколико их посматрамо као део ширег, филозофског система погледа на свет, они постају један од маркера јединства живог света.

3.

У Ћопићевој прози људи се често обраћају животињама, што може бити знак потребе да се неко осећање вербализује у одсуству другог људског бића, те се животиња намеће као једини „саговорник“:

– Преврат! Пропала Аустрија, а заступила је Србија.

– Шта ћемо сад, моја Ђогушо, спадосмо под Србију – обавијестио је мој дјед понајприје своју кобилу која је, ето, бог ти је не убио, надживјела онаквог цара и оноликачку државу. (*Скити јуре зеца*, „Печат“, 36)

Међутим, наилазеће недаће, али и неминовне животне околности, сагледавају се као заједничке за човека и животињу:

Како било да било, теби не гине твој самар, а мени мој плуг и мотика. То нам нико отети неће. Штета само што се остарило, огољело и обосило. (Исто, 36)

[4] Уопште су у Ћопићевом стваралаштву честе лексеме ономатопејског порекла, зооними и лексеме деривиране од њих, док су сами зооними једна од фреквентних лексичких категорија у насловима (Тошовић 2012, Томић 2013: 416, Тошовић 2013: 33–37)

3.1.

На нивоу вербалне комуникације, није реткост у Ћопићевој прози истицање – које понекад и производи расплет приче – да „благородан и душеван“ човек уме да пронађе *реч* за сваког живог створа, чиме Ћопић указује на могућност „разговора“ човека и животиња:

Таква и таква ствар, вели, с људима сам говорио, па сви кажу, ако ти некако не намамиш Мркуљицу да се врати својој кући, онда то нико други неће. Ти си благородан и душеван, *знаш казати праву ријеч сваком божијем створу, послушаће кравица тебе.* Нијеси ти џабе члан црквеног одбора, литију носиш на светог Јована Љетњег, палиш Лилу уочи Петровдана заједно с дјецом. Умудриће тебе драги бог, *па ћеш ти и за Мркуљицу наћи ријеч.* (*Скити јуре зеца*, „Крава куме Саре“, 23)

Човек који остварује комуникацију са другим живим бићима, осим тога што је „душеван“, и верник је. Његове речи – оне што их животиња разуме – Божја су порука чији је он преносилац („умудриће тебе драги бог“). На тај начин Ћопић уједињује Божја бића, истичући да је опозиција људско–животињско секундарна. Његови јунаци за животиње траже не само самилост, већ и људско поштовање. Тако је у краткој причи „Мачка“ за куму Миљу основни знак да „мушки“ свет нема милости према нејаким бићима то што Гигац, партизан на гласу, није препознао њену краву Руменку:

Ех, говеда – растужи се кума. – И она се, јадна, збенавила у овој трци и јурњави, *нико лијепу ријеч да им каже*, да их помилује. Неки дан Гигац прође крај моје Руменке, а ни познао је није. (*Скити јуре зеца*, „Мачка“, 68)

Слично као у претходном примеру, и овде се истиче потреба да се животињи каже „лепа реч“, односно да јој се вербалном комуникацијом да равноправан статус.

Једна од прича која на најексплицитнији начин открива филозофију јединства људског и животињског света свакако је „Звонар“. Заплет је заправо садржан у сукобу који је изазван тиме што се крава црквењака Ђуке, Мркуља, „побалегала баш пред црквена врата“, а „неки Јоја Талпа [...] угазио једне недеље у Мркуљину, да простиш, балегу“. Сукоб се наставља свађом у којој Ђука срчано брани своје становиште:

Балега ти смета, а? Видидер ми господске губице! Ја Мркуљином балегом њиву ђубрим, пшеницу сијем, а од тога моја жена свету нафору мијеси којом поп благочестиве христијане причешћује. И ти си се сад нашао да крављу благодат опорочаваш, једно божје давање, а! срам те и стид било, угледај се бар на онога мог Ибру, вјеру некрштену, који сваком зна одати његову чест и поштовање, и инсану и ајвану. (*Скити јуре зеца*, „Звонар“, 33)

Читава прича била би задржана на нивоу Ћопићевог специфичног народског хумора да Ћопић не разрешава настали сукоб интервенцијом „честитог божјег човјека“ стрица Савице, „разложног, трпељивог и побожног“:

О сваком црквеном году, тај бјелокоси чисмени старчић стизао би из тамних шумских склопова Међугорја јашући на својој нераздвојној кобили, Доруши. У цркву је улазио увијек на она споредна мала врата поред пијевнице, а своју Дорушу остављао је, невезану, уза сама врата.

– Попричекај ти, Доруша, ту док се ја зеричак богу помолим.

Навикла на свога душевнога газду, кобила је остајала усамљена поред одшкринутих врата па би, онако изгубљена, с чежњом протурала главу и у саму цркву да види има ли близу њезина госе. Ако би неко, у љутини, измахнуо руком на њу, Савица га је, скрушеним гласом, смиривао: – Остави је, синко, нек се и она прикаже драгашном богу. (Исто, 34)

3.2.

У заступању филозофије да свако живо биће има право да се „прикаже драгашном богу“, али и у христијанизованој физиономији „чисменог старчића“, јавља се јасна паралела између дједа Рада и стрица Савице, тим пре што се у причи „Крава куме Саре“ као „благородни“ комуникатор са животињама појављује „мој дјед“ Раде који се пред „разговор“ с кравом „усходао [...] по авлији, мјесто га не држи“. Тако се ликови који разговарају са животињама у Ћопићевој прози појављују, али и именују, као *Божји људи*, иако се „може учинити, на први поглед, парадоксалним проналажење библијског архетипа Божјих људи у стваралаштву Бранка Ћопића, писца традиционалне оријентације, који је, ако је веровати у коначан суд књижевне историје, ближи реалистима него модернистима“ (Радуловић 2012: 111).[5]

3.3. Комуникација између човека и животиње метафорички се пребацује на овај план, знатно дубљи од онога који заступа научне чињенице и на којем се тврди да праве комуникације међу њима нема јер је „еволуциони јаз веома дубок“ (Кристал 1995: 398). Ћопићеви јунаци проналазе канал за комуницирање са животињама на начин који је донекле сличан мотиву немуштог језика. Међутим, док комуникација људи са животињама и биљним светом подразумева у народној књижевности посебну врсту иницијације у погледу стицања моћи разумевања или општења,[6] у одабраној

[5] Оливера Радуловић, анализирајући *Божје људе и божјаке* у *Башти сљезове боје*, закључује: „Онеобичавање у приповеткама Баште сљезове боје постиже се грађењем портрета према библијској праслици, метафоричном карактеризацијом јунака помоћу предмета или животиње, чиме се сугеришу амбивалентна симболичка значења. Призори, сцене и амбијент орнаментирани су и хришћанским обичајима, грађени иконичким сликама које воде право у кућу Рада Ћопића, часне старине, и њеног окружја: рајске баште сљезове боје. А у кући влада култ хлеба, чисте воде, милосрђе, непрекидна брига за душу“ (Радуловић 2012: 114).

[6] Способност се у народној књижевности везује углавном за змију и може се стећи од змијског цара, кувањем змије или једењем чорбе од ње, тако што се

Ћопићевој прози она је условљена потпуно друкчијим предиспозицијама човека. Паралела између познавања тајанственог језика „којим се животиње међусобно споразумевају или [...] којим биље открива човеку своја лековита својства“ (РКТ, под *немушти језик*) са Ћопићевим мотивом комуникације човека и животиње постоји у могућности да „тајанствени немушти говор знају и људи необичне способности, заслужне и племените душе.[7] Они га добијају као дар од виших бића“ (СМР, под *немушти језик*). Тако Божји људи, седи добродушни старци заштитници, својом племенитошћу успевају да остваре двострано разумевање са светом око себе које околина третира као необичан дар.[8] Раде Ћопић је пажљиво формиран лик у својој карактерној и моралној непроменљивости: у својим момачким данима, представљеним у причи „Дане Дрмогаћа“, Раде је већ био „светац“, „бела врана“, „дјевојачка душа“. То „добродушно и честито сеоско момче“ никада није учествовало у мангуплуцима својих „камарата“ али је показивало разумевање за њихове испаде; њему су се остали поверавали и од њега одлазили „олакшани и чисти, као да су били код попа на исповиједи. Чуо Раде, насмијао се и опростио, као што би, ваљда, и драги бог учинио“ (82).

4.

Остаје питање шта спаја људска бића и животиње до те мере да Божји људи као посредници у њиховим контактима често нису ни неопходни. На реалистичком плану мотивације, у свакодневном животу крајишки сељак је упућен на животињу као сапатника и сабеседника. Тиме се специфични мотиви одржања врсте проширују и обухватају не само људски, него и читав живи свет. У Ћопићевој прози експлицирана је потреба за задовољавањем грегарног и афилијативног мотива: први подразумева потребу за припадношћу групи, а други потребу за другима, односно потребу за избегавањем усамљености и удруживањем с другим људима (Миловановић 2014). Оба се преносе и на животиње:

Жалио сам ја и своју покојну кобилицу, и твоју Мркуљицу, а човјек је, ипак, нешто друго, опхрван у старости тугом и самоћом, глувом самоћом, како ти велиш, знам ја то добро. (*Скити јуре зеца*, „Звонар“, 35)

поједе месо змије која живи под леском и сл., али и излегањем пилета из јајета које се држи под пазухом, преношењем дара од стране вила, уз помоћ папрати (в. РКТ под *немушти језик*, СМР под *немушти језик*).

[7] Истицање наше.

[8] У једној причи („Крава куме Саре“) Ћопић везује дар за комуницирање са одређеним хришћанским празницима („литију носиш на светог Јована Љетњег, палиш Лилу уочи Петровдана“), што чини и српска митологија. Наиме, постоји веровање да немушти говор знају „и оне личности које уочи Ивањдана, у поноћ, уберу цвет од папрати око које су играле виле или вештице“ (СМР, под *немушти језик*).

4.1.

У формирању слике о односу човека и животиње Ћопић, међутим, још истакнутије посеже за још једним специфичним биолошким мотивом. То је *родитељски нагон* за који психологија каже да се сматра урођеним, да је повезан са заштитничким понашањем, те да је заједнички људима и многим животињама (Миловановић 2014). Тако Ћопић повезује женски део живог света управо мајчинском улогом.

Ово је нарочито видљиво у прози чија је тематика везана за рат и, уопште, егзистенцијалне кризе.[9] У оштрој суровости и природе и историје, заштита деце је, како А. Вукић истиче у вези са збирком приповедака *Роса на бајонетима*, једини начин да се опстане:

„деца срећу добре заштитнике, а тај мотив, по свом карактеру бајковит, има и реалистичну мотивацију у колективној свести крајишког човека да се од погибељи биолошког нестанка једино може одбранити чувајући преосталу децу“ (Вукић 1995: 110).

Прекор куме Миље упућен наратору („Мачка“) сасвим јасно сведочи о томе, али и поставља границу између мушког и женског света која се посебно оштро поставља у време рата:

Друже комесару... кумићу мој мили, па докле ви, људи, мислите овако, ово чудо од народа радити?

Који то ми, кумо?

Па ви, мушкарци, колико вас год има на свијету. [...] Не знам само, кумићу, хоћемо ли овако до краја издурати, отеже се овај рат, а нас обје, и ја и Руменка... Знаш како је, једну војску хранимо, а од друге бјежимо. Е-ех, ви мушкарци! Онај пусти заврзан, Гигац, митраљез на раме, накриви капу па гура напријед, нема се на што обазирати. (*Скити јуре зеца*, „Мачка“, 68–69)

У таквим условима декодирање информације не зависи од знаковног система јер је садржај поруке потпуно предвидив (све осим бриге за децу и егзистенцију постаје редундантна „порука“), те ће жена, разумевајући мајчинску улогу мачке, „мијаукнути“, изједначавајући на тај начин комуникацијске системе људи и животиња:

Гледала сам ја тако мачку: вуче ону своју нејач, мачиће, вуче, а кад се сусретне са мном, она за трен чучне, погледа ме и мијаукне као да ми се жали: „Видиш ли ти ово, сестро!“ Па тако и ја, кумићу, мијаукнула... (*Скити јуре зеца*, „Мачка“, 68–69)

Разумевање остварено на основу заједничке мајчинске функције чини и окосницу приче „Коза“. Ратовање као „мушки посао“ опонирано је свакодневној борби за биолошки опстанак, тако да сав женски део света – и

[9] Управо исто тврди и психологија: сви наведени мотиви постају јаче изражени у стањима страха, те су на пример, „уплашени људи веома мотивисани да траже друштво“ (Миловановић 2014: 198).

људског и фауналног – има само једну улогу: „свака своје јаре брани и над њим гине, а на крају, све је џабе, остану нам пусте и очи, и срце, и руке“ (*Скити јуре зеца*, „Мачка“, 81). Чуђење „власти“ због таквог антропоморфизовања животиње бакица спремно одбацује:

– Ех, и коза ти сад има чак и руке – скисели се власт. – Иди, бога ти, стара, не претјерај. Чуј, коза и руке!

– Руке, руке, мој синко! – потврди бака домаћински озбиљно. – Хранитељка моја, само што не проговори, а и то ће се збити кад крај крају дође.“ (Исто, 81–82)

Архетип мајке који код Ћопића заокупља велики део слике жене, изражава се кроз симбол хранитељке и чуварке.[10] Та улога доживљава трансфер и на мајке-животиње чију жртву и трпљење Ћопић доследно истиче стварајући мајчински свет обележен стоицизмом (в. Питулић 2006: 146). Сложени и вишеслојни архетип жене (Исто: 145–148) бива сведен на своју основну функцију мотивисану превасходно егзистенцијалним претњама које чине историјски оквир великог броја Ћопићевих прича.

4.2.

Заједничка патња и заједничка брига за потомство одлика су и људског и животињског света у Ћопићевој прози, тако да, поред тога што људи показују самилост према животињама и њиховој младунчади, то са своје стране чине и животиње. Из обрнуте перспективе, децу у рату ожалиће говеда и коњи у штали (*Приче партизанке*, „Зекоња у офанзиви“).

Управо издвајање доминантних родитељских нагона и потребе заштитништва, оних које једну заједницу штите од пропадања и нестанка у кризним моментима, чини могућом и комуникацију између људског бића (најчешће жене) и животиње.

[10] Једна од приповетки којима се Ћопић прославио, прва његова прича објављена у *Политици* (Марјановић 1986: 142), „Смртно руво Стоје Чубрилове“ (касније и Писма Стоје Чубрилове), мотивски је везана за мајчинску жртву. Срж приче је анегдота, али причу, иза анегдоте, „чини исповест, унутрашњи монолог и сапатништво са мајком коју разуме, али од које прима `последњи динар`“ (Марјановић 1986: 143). Осврћући се на запис о очевој смрти у *Тефтеру*, у којем Ћопић говори о свом скривању у трап, А. Вукић истиче да, у смислу пишчеве биографије, после очеве смрти у Ћопићевом детињству вероватно „мајка није својим присуством и понашањем компензовала недостатак оца; она је у свим записима аутобиографије одсутна – у пољу, заузета старањем око млађе деце или окупирана властитом несрећом. [...] Исказом `И тога вечера први пут пођох да спавам заједно с дједом` означена је промена која је настала очевом смрћу и функција коју је деда преузео у Ћопићевом животу“ (Вукић 1995: 103, в. и Ћосић-Вукић 2003). Без обзира на то, у читавом Ћопићевом опусу јасно је профилисана улога жене-мајке и заштитнице.

4.3.

Мотиви немуштог језика и мајчинства су у неким причама и обједињени, креирајући својеврсни амалгам у којем жене препознају да теле „зове матер“ а да Мркуља „зове свога волицу“ („Крава куме Саре“). Стрина Сава ће и успоставити границу између мушког и женског света: „Ајде, пођи, севап је, не знаш ти још шта је јадна матер“. Ипак, и та опозиција је секундарна у односу на општу заштитиничку атмосферу и одговорност, као у причи „Ти си коњ“. Петрак самарџија прво пропитује за коње на ћопићевском иметку, по именима, али жали, показујући разумевање за однос детета и мајке, и за ждрепчићем и за Дорушом („Је л` му било жао оставити матер? [...] Ох, грехоте, људи моји“). Самарџија се за женску чељад „никад није пропитивао“ сматрајући их нужном „божјом казном“ без које се не може, односно сводећи их на улогу хранитељки. У истој причи Петрак „разговара“ са младим коњем Вранчићем:

Мајстор га лупка по врату, пита га за здравље, мјери му леђа и најзад му нешто шапуће у само уво. Ех, да ми је чути шта му је казао.

– Ми се договорили! – свечано објављује старац. – Каже да је задовољан“ (*Башта сљезове боје*, „Ти си коњ“, 21)

Традиционално наслеђе, које своју снагу добија у обрасцима колективних вредности и понашања, мајчинство ставља у потпуно другу раван у односу на остале улоге женских бића. Тако и Ћопић представља мајчинство као доминантну вредносно утемељену категорију која остварује привилегију разумевања у комуникацијском процесу између представника различитих кодова. Само мајка-хранитељка, у саосећању са осталим мајкама и децом, поседује кључ за „тајне, надграматичке законе језика“ какве Данојлић (1981: 145) приписује Ћопићу.

5.

Отварањем могућности комуникације између човека и животиње Ћопић прекорачује границе *идиличног хронотопа* који за једну од основних карактеристика има јединство човека и природе. Ћопићева прича, читана у том кључу, није само прича о детињству и сећањима на завичај. Она превазилази и механизме логике мита у чијим су основама бинарне опозиције, а о којима Мелетински каже: „Са своје стране, додао бих томе да Леви-Строс недовољно разлучује релевантне вредносне опозиције међусобно супротстављених митских сила (типа *живот/смрт*, *своје/туђе*, *добро/зло* и сл.) и обичне аломорфе, који одговарају варирању исте теме у разним равнима (просторном и временском, мушком и женском, сувоземном и морском и сл.)“ (Мелетински 1983: 86). Животиња постаје сапатник као, на

пример, у слици слепог коња и ратног инвалида Зекана (и самог са „коњским именом“) који се враћају из рата (*Башта сљезове боје*, „Слијепи коњ“); за животињом се пати и трага („Слијепи коњ“; *Стари невјерник*, „Прича о доброј кући“). „Нечија рађа кобила“ „која је, љети, повазган стајала у плићаку изнад најљепшег вира у Јапри“ може постати симбол напуштеног завичаја али и узрок женске љубоморе (*Скити јуре зеца*, „Илибаша бојак бије“). Одговорност према животињи постаје и део одговорности да свако окаје свој део греха за ратовање („Слијепи коњ“), чак и они који у њему нису ни учествовали. Тако антиномија добра и зла брише границе између људи и осталих живих бића, што даје универзални хуманистички карактер поступцима и филозофији Ћопићевих јунака.

6.

На основу прегледа основних типова модуса комуникације између човека и животиње у прози Бранка Ћопића, можемо закључити да се јединство човека и природе у Ћопићевим причама огледа и на плану комуникације, те да се појединости уоквирене тим мотивом морају тумачити као део шире слике света.

Један од елемената такве слике света јесте и веома фреквентна употреба глагола ономатопејског порекла као ознаке људског говора.

Човеково обраћање животињама Ћопић често приказује као једносмерно: нема назнака да је комуникација заиста успостављена и човек „разговара“ са животињом као са јединим присутним пријатељем у тешким тренуцима.

Симболички најпрегнантнији тип интерференције људских и животињских система комуницирања јесте онај у којем животиња разуме одабраног човека. Он се реализује у два подтипа. У првом су комуникатори људи које можемо одредити као *божје људе* са посебним даром, сличном немуштом говору, заслуженим својом изузетном личношћу. У причама са овим мотивом, он добија и композициону функцију јер твори расплет приче. У другом доминирају жене-мајке са стеченим сензибилитетом за порив очувања деце. Њихово узајамно разумевање са животињама није омогућено посебном обдареношћу, већ чињеницом да је у кризним временима опсег и значење порука сведен на оне које исказују егзистенцијалну забринутост. Разумевањем патње и бриге других бића, дакле, разумевају се и њихове квазивербалне поруке јер оне могу имати само једну садржину.

Опозиција људско–животињско у разумевању мајчинске улоге живих бића код Ћопића се недвосмислено показује као аломорф који одговара варирању теме. Релевантне вредносне опозиције Ћопић примењује на сва жива бића и читав живи свет, што се открива и у могућности њиховог међусобног најдубљег разумевања.

У односу на мотив немуштог језика као фантастични елемент народне књижевности, Ћопић обликује комуникацију човека и животиње у оквиру реалистичке фактуре текста. Квалитативно проширење структуре и смисла комуницирања добија у Ћопићевој прози структурни значај који у први план ставља јединство живог света на широко утемељеном филозофском плану.

Извори

Скити јуре зеца: Branko Ćopić, *Skiti jure zeca*, Sabrana djela Branka Ćopića, knj. 14, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

Приче партизанке: Branko Ćopić, *Bosonogo djetinjstvo*, Sabrana djela Branka Ćopića, knj. 11, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

Башта сљезове боје: Branko Ćopić, *Bašta sljezove boje – Glava u klancu noge na vrancu*, Sabrana djela Branka Ćopića, knj. 13, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

Стари невјерник: Branko Ćopić, *Stari nevjernik*, Sabrana djela Branka Ćopića, knj. 3, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

РКТ:[2] *Rečnik književnih termina*, glavni i odgovorni urednik Dragiša Živković, Beograd: NOLIT, 1992.

СМР: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: НОЛИТ, 1970.

Литература

Ашић 2011: T. Ašić, *Nauka o jeziku*, Beograd – Kragujevac: Beobook – FILUM.

Бахтин 1989: М. Бахтин, *О роману*, Београд: НОЛИТ.

Вукић 1995: А. Вукић, *Слика света у приповеткама Бранка Ћопића*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Данојлић 1981: M. Danojlić, „Najbolji Ćopić“, *u*: M. Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*, Sarajevo: Svjetlost, 138–152.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, „Прегнанција у ауторској дидаскалији“, *у*: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 245–261.

Кристал 1995: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*. Београд: НОЛИТ.

Лазић-Коњик 2012: И. Лазић-Коњик, „Неки аспекти лексичке анализе Ћопићевог уметничког идиолекта“, *у*: Б. Тошовић (ур.) *Поетика, стилистика и лингвистика Ћопићевог приповједања*, Грац – Бањалука: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ – Народна и универзитетска библиотека, 229–243.

Марјановић 1986: V. Marjanović, *Reč i misao Branka Ćopića*, Beograd: Nova knjiga.

Марковић 1981: S. Ž. Marković, „Želje i stvarnost u Ćopićevim delima za decu“, *u*: M. Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*, Sarajevo: Svjetlost, 53–74.

Мелетински 1983: Е. М. Мелетински, *Поетика мита* (прев. Ј. Јанићијевић). Београд.

Миловановић 2014: Р. Миловановић, *Увод у психологију*, Јагодина: Факултет педагошких наука.

Михајловић 1981: B. Mihajlović, „Branko Ćopić u bašti sljezove boje“, у: M. Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*, Sarajevo: Svjetlost, 129–137.

Новаковић 1981: B. Novaković, „Na međuprostoru tragike i humora“, у: M. Idrizović (ur.) *Kritičari o Branku Ćopiću*, Sarajevo: Svjetlost, 107–128.

Питулић 2006: В. Питулић, „Функција симбола у приповедној прози Грирорија Божовића – архетипско значење“, *у*: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића*, Зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара 2005. године у Косовској Митровици и Зубином Потоку. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 145–156.

Прањић 1986: K. Pranjić, *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb

Радуловић 2012: О. Радуловић, „Библијски архетип Божјих људи у приповеткама Бранка Ћопића“, *у*: Б. Тошовић (ур.) *Поетика, стилистика и лингвистика Ћопићевог приповједања*, Грац – Бањалука: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ – Народна и универзитетска библиотека, 111–121.

Тодоров 1987: C. Todorov, *Uvod u fantastičnu književnost*, Beograd: Rad.

Томић 2013: Б. Томић, „Стилска вредност зоонима у делима Бранка Ћопића“, *у*: Б. Тошовић (ур.) *Лирски доживљај свијета у Ћопићевим дјелима*, Грац – Бањалука: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ – Народна и универзитетска библиотека,407–417.

Тошовић 2012: Б. Тошовић, „Лексичка структура Ћопићевог приповиједања“, *у*: Б. Тошовић (ур.) *Поетика, стилистика и лингвистика Ћопићевог приповиједања.* Грац – Бањалука: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ – Народна и универзитетска библиотека, 295–340.

Тошовић 2013: Б. Тошовић, „Ћопићеви наслови“, *у*: Б. Тошовић (ур.), *Лирски доживљај свијета у Ћопићевим дјелима.* Грац – Бањалука: Институт за славистику Универзитета „Карл Франц“ – Народна и универзитетска библиотека, 13–62.

Ћосић-Вукић 2003: А. Ћосић-Вукић, „Пишчева биографија и слика света“, *Зборник Матице српске за славистику* 63, 299–306.

Чутура 2014: И. Чутура, „Семантика и стилистика глагола у Ћопићевим ауторским дидаскалијама“, *у*: Т. Росић, В. Јовановић (ур.), *Књижевност за децу у науци и настави*, зборник радова, Јагодина: Факултет педагошких наука, 127–142.

Шаранчић-Чутура 2008: С. Шаранчић-Чутура, „Генолошка сложеност Ћопићевог романа Доживљаји мачка Тоше“, Зборник Матице српске за књижевност и језик 56/1, 119–128.

Шаранчић-Чутура 2013: *Бранко Ћопић – дијалог с традицијом*, Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу *Змајеве дечје игре.*

Јелена М. Марковић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

DOI 10.7251/ZRNE1501187M

Оригинални научни рад

О ДИСКУРСНИМ МАРКЕРИМА У ПИСАЊУ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ КАО СТРАНОМ

1. Увод

На српском говорном подручју вештина писања често се доживљава као вештина која је повезана са надареношћу. Другим речима, у великој мери сагледава се као вештина којом ће надарени појединац овладати без формалне наставе и вежбања. Са једне стране, извесно је да ће појединци, и у условима када нису изложени систематском подучавању вештини писања на матерњем језику, успешно овладати овом вештином захваљујући општем образовању и знању, као и самоиницијативном упознавању са правилима писања. Са друге стране, такође је извесно да значајан број говорника српског језика, и поред вишегодишње наставе у основној и средњој школи, осећа недостатке настале недовољно систематичним вежбањем писања на матерњем језику. Последице таквог стања вероватно су савим јасне свима онима који имају искуства у настави на студијама страних филологија, где није редак случај да се студенти тек упознају са правилима писања уопште. Стога је овај рад посвећен управо анализирању и интерпретирању одабраног аспекта писања на енглеском језику као страном на универзитетским студијама енглеског језика и књижевности на српском говорном подручју.[1]

2. О проучавању писања на страном језику

Контрастивна проучавања имала су неоспорно велики значај за развој теорије писања и писања на страном језику. Њихови резултати су првенствено у уочавању разлика писаног дискурса два или више изворна језика на основу којих су формиране претпоставке о могућем утицају писања на матерњем језику на писање на страном језику.

Почетак интензивнијег интересовања за проучавање писања на матерњем и страном језику у контрастивним истраживањима најчешће

* jelena.markovic@ffuis.edu.ba

[1] Као циљна група у овом раду одабрани су будући дипломирани филолози, јер ће они у најскоријем временском периоду бити не само преносиоци знања генерацијама полазника у школама, већ и учесници у научном и стручном развоју академске заједнице.

се доводи у везу са чланком Роберта Каплана, "Cultural thought patterns in intercultural education", који је 1966. године објавио у часопису *Language Learning*. Иако оспораван и критикован, првенствено због фаворизовања англоамеричког стила писања, Капланов приказ типичне структуре писаног дискурса имао је за циљ да покаже да је у основу реторике уткана логика, а логика је зависна од културног миљеа којем говорник припада. Идејама које је Каплан изнео у поменутом чланку утемељена је контрастивна реторика као научна дисциплина, као и концепт *дискурсних очекивања*. Овај концепт посебно је истакнут код Клајна (1987), који је истакао да студенти реторички обликују своје текстове тако да одговарају очекивањима говорне заједнице којој припадају. Стога дискурс писан на енглеском језику као страном садрже и дискурсне обрасце који нису карактеристика енглеског говорног подручја.

Упоређивањем писаног дискурса више језика, Хајндс (1987) је предложио типологију језика по критеријуму ауторове или читаочеве одговорности за успешност комуникације писаним дискурсом, чиме је даље наглашен значај традиције и културе у којој се формирају навике у писању. Наиме, Хајндс је утврдио да се на англосаксонском говорном подручју писац сматра директно одговорним за јасноћу писаног дискурса и за његово правилно разумевање. Насупрот томе, у писању на неким другим језицима (нпр. јапанском) одговорност за разумевање писаног дискурса преноси се на самог читаоца. Хајндс завршава свој чланак коментаром да неизворни говорници енглеског језика морају да науче да одговорност за успешну комуникацију писаним дискурсом на енглеском говорном подручју припада искључиво аутору (1987: 152). Иако се овој типологији језика може приговорити због безусловног уопштавања, веома је значајна због истицања односа према одговорности за разумевање писаног дискурса у средини у којој одраста говорник.

У новије време значајни резултати на плану идентификације различитих облика и степена трансфера[2] у писању из матерњег језика у страни постижу се у оквиру специфичних контрастивних истраживања у оквиру *контрастивне анализе међујезика* (енг. *Contrastive Interlanguage*

[2] Иако даље у раду користимо термин *трансфер*, неопходно је дати једну напомену. Концепт трансфера релативно добро је познат свима у примењеној лингвистици. Овим термином означава се преношење знања из матерњег језика у страни (или други) језик. Ако се пре неколико деценија могло разумети да су се лингвисти углавном усмеравали на овај правац утицаја као једини правац, данас то већ више није случај. Наиме, модерни начини комуникације остављају реалну могућност да се транфер дешава и у супротном смеру, из страног језика у матерњи. Овакви утицаји често се укрштају, а некад и усложњавају, пошто више страних језика може међусобно да утиче један на други. Овакав међујезички пренос у условима данашње норме двојезичности (ако не и вишејезичности) обележава се термином *међујезички утицај* (енг. *crosslinguistic influence*, или скраћено, *CLI*). Сматрамо да је потребно да га овде поменемо, а уједно и дамо предлог термина на српском језику.

Analysis).[3] За разлику од класичне контрастивне анализе која систематично упоређује различите нивое изворних језичких система два или више језика, у оквиру контрастивне анализе међујезика поређења се могу вршити у више праваца: међујезик и матерњи језик, међујезик и страни језик, два или више међујезика (Грејнџер 1993: 43). Тако, уочавањем сличности између писаног дискурса на матерњем језику и страном језику, у условима где се у изворном циљном језику не могу уочити исте карактеристике, може се констатовати да је трансфер из матерњег језика један од разлога (а некада и једини) коришћења неаутентичних карактеристика у писању на страном језику. Управо на основу таквих поређења у оквиру ове дисциплине, између осталог, објављен је већи број значајних монографија и радова о разним облицима трансфера, а посебно *дискурсног трансфера* у писању на страном језику (нпр. Адел 2006, Хаселгард 2009, Хериман и Аронсон 2009, Бестген и Грејнџер 2014),[4] под којим се подразумевају различити облици, форме и степени преношења разноврсних компонената реторичке структуре из матерњег језика у страни језик, али и из једног страног језика у други страни језик или матерњи језик (Џарвис и Павленко 2008: 102-104).[5] Сматрамо да ће у периоду који је пред нама контрастивна анализа међујезика имати кључну улогу у развоју теорије писања на страном језику, посебно због тога што се тек у оквиру ове дисциплине јасно могу утврдити разни релевантни облици свеукупног, али и специфично дискурсног, трансфера из матерњег језика у страни.

---

[3] Као најподеснији термин на српском језику предлажемо термин *контрастивна анализа међујезика*. Ова дисциплина иначе је утемељена радовима С. Грејнџер (S. Granger) из Белгије током деведесетих година двадесетог века. Сматрамо да ће се ова дисциплина у наредном периоду снажно развијати и на српском говорном подручју.

[4] Када је у питању научна утемељености истраживања међујезика, желимо да напоменемо да је у току друге половине прошлог века дошло је до постепене и темељне промене у научним круговима у погледу приступа свим неизворним варијантама језика: док су се раније неизворне варијанте сматрале нестандардним варијантама, степен раслојавања првенствено енглеског језика у модерном свету, као и далеко надмоћан број неизворних говорника, утицали су на преиспитивање и измену статуса неизворних варијанти језика (в. Кахру и др. (ур.) 2009). Показало се да су носиоци промене у енглеском језику у великом степену данас управо неизворни говорници, тако да су анализа и упоређивање језичког понашања изворних и неизворних говорника једног језика у сличним комуникативним ситуацијама у потпуности оправдани у погледу научне утемељености.

[5] Свеукупни трансфер посматра се као збир неколико компонената. Џарвис и Павленко, у својој студији под називом *Crosslinguistic influence in language and cognition* (2008), свеукупни трансфер деле на језички (енг. *linguistic*), дискурсни (енг. *discursive*), прагматички (енг. *pragmatic*) и социолингвистички (енг. *sociolinguistic*) трансфер (Џарвис и Павленко 2008).

3. Предмет рада

Будући да се актуелни српски писани дискурс може оценити као „врста дискурса која се ослања на читаоца и њега сматра одговорним за разумевање текста“ (Благојевић 2012: 128), као и да се концепт дискурсних очекивања у српском академском писању не интерпретира увек на јасан и у потпуности идентичан начин, у овладавању правилима писања на енглеском језику, пред говорницима српског језика као матерњег поставља се захтеван задатак. Стога у овом раду желимо да анализирамо писање на енглеском језику као страном по једној од извесно значајних компоненти писања и тиме дамо свој допринос истраживањима на овом пољу. Прецизније, у фокусу интересовања у раду су дискурсни маркери у писању на енглеском језику као страном.

Одабир теме рада условљен је значајем примерене употребе дискурсних маркера у писању уопште, а посебно у академском писању. Наша досадашња искуства из угла универзитетске наставе управо указују на то да је правилна и прагматички оправдана употреба дискурсних маркера један од захтевнијих аспеката писања на енглеском као страном језику. Ова тема посебно је занимљива у ситуацији када су српски и енглески писани дискурс два значајно различита облика дискурса по Хајндсовој типологији и другим дискурсним очекивањима. Са једне стране, у писању на матерњем језику од испитаника се не очекује константна употреба дискурсних маркера као елемената сигнализације и помоћи читаоцу током читања академског текста, а са друге стране, у англосаксонској традицији академског писања такви елементи јесу императив.

Осим термина *дискурсни маркер* (енг. *discourse marker*), у литератури се у сличном значењу често сусрећу и други термини (нпр. *маркер*, *конектор*, *текстуални конектор*,[6] *прагматичка партикула*[7]). Дискурсни маркери су речи или изрази чија улога није примарно пропозициона, већ прагматичка и дискурсна: они се користе као сигнали повезаности елемената текста у целину (Картер и Мекарти 2006: 901, Бајбер 1999: 140). Другим речима, они служе да побољшају успешност комуникације. Стога они нису примарно елементи клаузе/реченице, већ су најчешће независни елементи.[8] Дискурсни маркери неоспорно представљају један од кључних елемената за успешно комбиновање језичких структура у различите типове текстова, односно организацију дискурса, што се јасно препознаје и у дескрипторима за вештину

[6] О томе видети Благојевић (2012: 93).

[7] Термин *прагматичка партикула* (енг. *pragmatic particle*) даје Кобли у свом глосару лингвистичко-семиотичке оријантације (2001: 220). Овај термин није у широј употреби у литератури, за разлику од претходно наведених.

[8] Бајбер их упоређује са реченичним прилозима или парентезама (1998: 140). Он наводи да су карактеристични за усмени дискурс.

писања на напредном нивоу познавања језика *Заједничког европског оквира* (2001: 236).[9] Тако, на нивоу Ц2, од говорника се очекује да пише текстове тако да помогне читаоцу да примети и запамти важне делове текста, што се најчешће постиже дискурсним маркерима. Дикурсни маркери једна су од компонената дискурсне кометенције (енг. *discourse competence*[10]), којој се у појединим новијим моделима комуникативне компетенције[11] додељује централно место:

Дискурсна компетенција укључује одабир, редослед и комбиновање речи, структура, реченица и исказа, тако да се постигне целовит говорни или писани текст. То је управо пресек лексичко-граматичког микронивоа са сигналима макронивоа комуникативне намере и социокултурног контекста којим се изражавају ставови и поруке и стварају текстови. (Селси-Мерсија и др. 1995: 13).[12]

Пошто је наш примарни интерес у раду заправо академско писање, највећи део одабраних дискурсних маркера јесу логички конектори – дискурсни маркери који служе за изражавање логичких односа међу јединицама дискурса.[13] Одабрани дискурсни маркери разликују се по степену формалности.[14] Док је употреба већине одабраних маркера особеност академског диксурса (*thus*, *indeed*, *in addition*, *nevertheless*, *as a result, therefore*, *otherwise*, *however*, *furthermore*, *finally*, *accordingly*), мањи број дискурсних маркера користи се у неформалном језику (нпр. *it seems to me*, *still*, *too, from my point of view*, *fortunately*, *also*). Неформални маркери укључени су управо у намери да уочимо колико су испитаници селективни по питању степена формалности дискурсних маркера у академском тексту.

---

[9] Табеларни извод из текста дат је у Додацима (Табела 1.).

[10] Сам термин по први пут је употребљен у моделу који су дали Канал и Свејн (1980).

[11] Комуникативна кометенција (енг. *communicative competence*) представља крајњи циљ у учењу и усвајању страних језика. Термин је први употребио Хајмс (1972), на темељу појма *компетенција* (енг. *competence*).

[12] "Discourse competence concerns the selection, sequencing, and arrangement of words, structures, sentences and utterances to achieve a unified spoken or written text. This is where the bottom-up lexico-grammatical microlevel intersects with the top-down signals of the macrolevel of communicative intent and sociocultural context to express attitudes and messages, and to create texts." (превод аутора)

[13] Будући да су аргументативни есеји чинили највећи део анализираних текстова, у упитнику смо навели логичке конекторе следећих специфичих значења: допусност и супротстављеност, узрочно-последични односи и проширивање и објашњавање.

[14] Коришћени извори укључују релевантне речнике и приручнике савременог енглеског језика (нпр. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, Картер и Мекарти (2006: 256–294))

4. Истраживање и резултати

У овом истраживању сви испитаници студенти су енглеског језика и књижевности. У периоду истраживања већина испитаника били су студенти треће и четврте године, а мањи број студенти мастер студија. Сви испитаници, подразумева се, говорници су српског језика као матерњег, а студенти су на два државна универзитета у Републици Српској (на Палама и у Бањој Луци). Истраживање је урађено у току академске 2014/15. године. У истраживању смо користили два извора информација: упитник и текстове студената. Наиме, прикупљено је укупно педесет упитника који су задовољавали критеријуме истраживања по одговорима које садрже,[15] а анализирано је укупно тридесет и два текста (двадесет и шест аргументативних есеја и шест семинарских радова студената).[16]

Док су оба извора информација послужила за анализу употребе дискурсних маркера, упитници су послужили и као извор општих информација релевантних за писање уопште. Од резултата до којих смо дошли у општим питањима, желимо да истакнемо неколико података. Приликом процењивања сопствене вештине писања на матерњем и енглеском језику, испитаници су углавном изразили мишљење да значајно боље пишу на српском језику него на енглеском. Тако, већина испитаника (54%) навела је да одлично пише на српском, а исти одговор за писање на енглеском дало је значајно мање испитаника (20%). Приликом процене броја верзија које испитаници пишу на српском и енглеском, већина (58%) је навела да је број верзија углавном исти, али није занемарљиво да је чак 36% испитаника навело да више верзија пише на енглеском језику.[17]

Питањима у следећем делу упитника замолили смо испитанике да дефинишу или ближе објасне следеће термине: *академско писање, стил, регистар, жанр, реторичка структура, кохезија текста, кохеренција текста, метадискурс, дискурсна компетенција*. Термине смо одабрали на

[15] Најинформативнији упитници били су они које су попунили студенти мастер студија. Упитнике које су попуњавали студенти друге године нисмо узели у обзир, јер су, углавном, били без одговора на кључна питања. Питања у упитнику била су и отвореног и затвореног типа.

[16] За разлику од упитника које су попунили студенти оба универзитета, текстови који су анализирани били су радови само студената Универзитета у Источном Сарајеву. Процењујемо да је укупна дужина текстова износила око двадесет хиљада речи. Текстови су углавном писани као задаци у оквиру предиспитних обавеза студената, а ређе као делови испитних задатака. По редоследу по коме су анализирани, обележени су скраћено: T1, T2 итд. Аргументативни есеји обележени су ознакама од T1 до T26, а семинарски радови од T27 до T32. Већина испитаника учествовала је само у једном делу истраживања. Највише десет испитаника учествовало је у оба дела.

[17] Свега 4% навело је да више верзија пише на српском језику.

основу увида у релевантну литературу (нпр. Катнић-Бакаршић 1999, Хајленд 2005, 2009, Хеџ 2000). Одговоре смо категорисали користећи следећу скалу: *познаје термин / препознаје термин / не познаје термин/ без одговора*. Тако, на пример, у категорији *познаје термин* сврстали смо примере попут следећих: реторичка структура је „организација текста – међусобни односи и фунције делова у самом тексту"; кохезија је „синтаксичка повезаност речи у тексту, спона која повезује речи тако да реченице буду граматички тачне (површински ниво)", кохерентност текста је „логичка повезаност реченица у тексту" или „повезаност дијелова текста на дубинском нивоу – нивоу значења и интерпретације текста". У категорији *познаје термин* сврстали смо свако одређивање студента којим се термин може посматрати као јединица пасивног речника студента; на пример, стил је „лична одлика, карактеристичан стил изражавања". Иако у потпуности разумемо немогућност студената да дају прецизне дефиниције циљних термина, желели смо првенствено да проценимо колико студената може да понуди било какав одговор који се може категорисати као позитиван (*познаје термин* или *препознаје термин*), док смо у самом кодирању одговора били веома толерантни.[18] На основу резултата овог дела упитника, можемо извести неколико закључака. Највише позитивних одговора испитаници су дали одређујући термине *академско писање*, *стил* и *жанр* (редом 84%, 70%, 46%), а најмањи број дали су одређујући термине *метадискурс* (12%) и *реторичка структура* (16%). Најмање одговора у категорији *познаје термин* такође су имали *метадискурс* (6%), *реторичка структура* (6%), и *дискурсна компетенција* (8%). Оно што нам је додатно привукло пажњу јесте висок проценат упитника без одговора за велики број одабраних термина: *реторичка структура* (76%), *кохереност* (74%), *метадискурс* (72%), *регистар* (70%), *дискурсна компетенција* (64%) и *кохезија* (64%).[19]

Наредни део упитника уједно је његов главни део. У оквиру овог дела прикупили смо наводе испитаника о томе колико често користе следеће маркере у академском писању: *according to me, accordingly, also, although, as a result, finally, fortunately, from my point of view, furthermore, however, in a sense,*

[18] Резултати су представљени у Табели 2 у Додацима.

[19] У току априла 2015. године замолили смо и запослене у настави на два студијска програма енглеског језика и књижевности на истим универзитетима да попуне посебну форму упитника на дату тему. Замолили смо их да се одреде према значају који дају овим појмовима. Веома је занимљиво да су и у тим одговорима појмови *метадискурс* и *реторичка структура* занемарени: само један учесник означио је термин *метадискурс* као веома важан, а само два учесника термин *реторичка структура*. Ове резултате не дајемо у телу текста јер је број ангажованих у настави на универзитету био укупно седаманаест, а то је уједно био и једини извор информација за поменуту групу. Ипак, желимо да нагласимо да је веома могуће довести у везу ове резултате и резултате који су прикупљени за примарну циљну групу, студенте на универзитету.

in addition, indeed, it seems to me, meanwhile, might, nevertheless, otherwise, still, therefore, thus, too. Прецизније, замолили смо испитанике да се одреде према употреби набројаних дискурсних маркера појединачно на скали *често користим / никада не користим / (без одговора) дати маркер у академском писању*.[20] Као што смо раније поменули, будући да је истраживање усмерено на академско писање, међу одабраним маркерима најчешћи су били логички конектори, који експлицитно изражавају логичке односе међу деловима дискурса. Осим тога, по критеријуму степена формалности, међу одабраним маркерима чешћи су били формални дискурсни маркери од неформалних. Међу неформалним маркерима укључени су и лични дискурни маркери који се углавном не користе у академском дискурсу. Осим тога, укључена су и два дискурсна маркера који су изузетно ретки чак и у неформалном говорном језику (*it seems to me* и *according to me*[21]).

Већина испитаника је навела да у писању често користи логичке конекторе, и то допусности и супротстављености (*however*, *although, still*, *otherwise*, *nevertheless*), узрочно-последичних односа (*therefore*, *as a result, thus*) и проширивања и објашњавања (*in addition, also*, *furthermore*).[22] Ипак, морамо напоменути да је процентуално учешће поменутих маркера по наводима студената значајно различито: од набројаних дискурсних маркера најчешће су наведени, редом, *however*, *therefore* и *although*.[23]

Када је у питању степен формалности маркера, резулати су показали да испитаници нису били значајно селективни. Наиме, испитаници су навели су да чешће користе дискурсне маркере *also* или *still* од формалних *furthermore*, *thus* или *accordingly*. Намеће се утисак да се код већине испитаника једноставно формирала навика коришћења појединих дискурсних маркера и у неформалном и у формалном језику. Мањи број испитаника је у простору за коментаре о значају наведених речи/израза у академском писању навео да су за академско писање, међу наведенима, важнији формални изрази.

---

[20] Резултати су представљени у Табели 3 у Додацима. Листа дискурсних маркера формирана на основу релевантних и актуелних извора (Благојевић 2012, Хајленд 2005, Картер и Мекарти 2006) и искуства аутора у раду са студентима.

[21] Израз *according to me* дат је као пример евентуалног негативног трансфера из српског језика у енглески. Наиме, док је за говорнике српског језика није неуобичајено (али јесте недовољно формално за академски дискурс) рећи *по мени*, у енглеском језику употреба израза *according to me*, чак и у неформалном говору, може се замислити у веома малом броју ситуација, нпр. као одговор на директно питање *According to whom?* или као израз супериорности коју говорник поседује над саговорницима. Иначе, говорници користе (неформалне) изразе *in my opinion* или *from my point of view*.

[22] Узимајући у обзир циљеве истраживања, овде нисмо издвајали полисемичне изразе у посебне групе.

[23] Преко 90% испитаника је навело да често користи ове маркере.

Један број испитаника навео је да користи личне дискурсне маркере који експлицитно означавају аутора текста, односно најчешће представљају лични метадискурс. Тако, више од половине испитаника навело је да често користи неформални дискурсни маркер *from my point of view*, око трећине да користи *it seems to me* и/или *according to me*. Иначе, као што је већ наведено, ове изразе у енглеском језику одликује изузетно ретка употреба у веома ограниченом контексту чак и у неформалном језику, тако да се ови наводи не могу објаснити као резултат изложености страном језику.

Мању учесталост од очекиване показали су дискурсни маркери који се могу користити да изразе ограђивање аутора (енг. *hedging*). Тако, свега четвртина испитаника навела је да често користи веома формалан дискурсни маркер *in a sense*, а нешто више од половине навело је да користи *might* у академском писању.[24] Другим речима, чак 42% испитаника навело да никада не користи *might* у академском писању.[25]

Други извор информација у вези са коришћењем дискурсних маркера била је анализа двадесет и шест аргументативних есеја и шест семинарских радова студената. Резултати до којих смо дошли у овом делу истраживања комплементарни су са резултатима претходног дела.

Међу дискурсним маркерим које су испитаници користили најчешћи су били логички конектори, што смо и очекивали. Студенти су користили дискурсне маркере са значењем допусности и супротстављености (*however, but, still, yet, on the one side… on the other side*), узрочно-последичних односа (*therefore, thus, so, accordingly*), проширивања (*also, too, at the same time, in addition*) и извођења закључака (*all in all, thus, to conclude*). Значајно чешћи дискурсни маркери међу наведеним логичким конекторима били су *however*, *but*, *also*, *too*, и *all in all*. Наводимо неке примере употребе логичких конектора из текстова студената:

(1) All in all, both the classes were well-planned and organized. (T7)

(2) Yet, some advantages in this 'near-native' competence are assigned to children (young learners) […]. (T1)

(3) Thus, the students' attention is brought upon the present perfect forms. (T4)

(4) It *still* demands attention of researchers. (T1)

(5) Also L2 learning is scarcely aimed at native-like proficiency […]. (T5)

[24] Глагол *might* дат је у оквиру ове листе дискурсних маркера због тога што често улази у састав израза попут *We might say...*, *We might suggest....* У оваквим изразима његова функција јесте функција ограђивања.

[25] И овде можемо упоредити ове резултате са резултатима до којих смо дошли анализом упитника за ангажоване у настави на универзитету. Са једне стране, логички конектори били су најомиљенији дискурсни маркери у оба случаја. Са друге стране, постоје и значајне разлике: запослени наводе да не користе личне маркере који упућују на аутора, а чешће од студента прибегавају маркерима којима се изражава ауторово ограђивање.

(6) Their knowledge and interest about learning English is different, *too*. (T21)

Наводимо и редак пример употребе формалног маркера *accordingly* у тексту студента мастер студија:

(7) Learners […] may have a grammar of the L2 that lacks some property of the target grammar, *accordingly*, this grammar is said to be incomplete. (T4)

Осим логичких конектора, око четвртина текстова студената садржи и дискурсне маркере који изражавају редослед пропозиционог садржаја (нпр. у T23, они уводе други, трећи, четврти и пети параграф: *First of all..., Secondly..., Thirdly..., To conclude...*). Дискурсни маркери подсећања на изложени пропозициони садржај, његовог најављивања и преформулације пропозиционог садржаја ретко су коришћени у есејима. У семинарским радовима студената су чешће коришћени, што је сасвим разумљиво. Наводимо примере употребе ових маркера у семинарским радовима:[26]

(8) We have suggested that learner training in raising this type of awareness is an obligatory component of teaching vocabulary. (T31)

(9) In order to find out and show the best way to achieve success in L2 acquisition, *we will explore and define cognitive styles* […]. (T32)

У текстовима студената веома често су коришћени лични дискурсни маркери који означавају аутора. Следи неколико примера употребе:

(10) In my opinion, it is wrong. (T19)

(11) We will now see how various teaching styles and techniques are presented in practice. (T4).

(12) Their answers usually consisted of one or two words, which, *in my opinion*, was not enough. (T10)

(13) My impression is that students have great knowledge. (T13)

(14) In my personal opinion, they cleverly force their students to think about the problem …. (T14)

(15) I think it was not easy for her to teach. (T17)

Неопходно је истаћи да се неретко у оквиру истог текста јавља исти дискурсни маркер више пута. Тако, у тексту T5 дужине око 250 речи, осим примера (5), дискурсни маркер *also* јавља се још два пута:

(16) It is believed *also* that complete immersion is the best way to achieve native-like proficiency. (T5)

(17) Also it is not a rule that learners will gain native-like proficiency if they started learning before the end of the critical period. (T5)

[26] Занимљиво је истаћи да су се ови маркери често јављали (у оквиру семинарских радова) и у апстрактима на енглеском језику, као и у тексту резимеа на српском језику. Будући да се ови текстови могу посматрати као посебан жанр академског дискурса, резултате ове анализе нисмо укључили у тело текста, али примере (на српском језику) дајемо овде: *Овај рад нуди кратак преглед...* ; *Овај рад представља концепт...* ; *Основни циљ овог рада је да пружи...* ; *Овај семинарски рад усмјерен је према дефинисању...* ; *У овом раду поближе је објашњен...*

Осим *also* и других углавном неформалних логичких конектора (*but, too*), у неким текстовима понављају се лични дискурсни маркери (првенствено *in my opinion* или *I think*). Формалнији дискурсни маркери, осим *however* и *thus*, ретко су се понављали више пута у оквиру истог текста. Наравно, овакво понављање усвојених дискурсних маркера није правило. У неким текстовима студената јављају се различити дискурсни маркери са истом функцијом, односно у сличном значењу.

5. Интерпретација података

Пре интерпретације резултата анализе употребе дискурсних маркера, поновићемо резултате уводног дела упитника. Испитаници углавном сматрају да боље пишу на српском језику, али значајан број наводи да више верзија текста пише на енглеском језику. Највише успешних одговора испитаници су дали дефинишући термине *академско писање*, *стил* и *жанр*, а најмање одређујући термине *метадискурс* и *реторичка структура*. Ипак, оно што сматрамо индикативнијим јесте чињеница да је више од половине исппитаника покушало да дефинише свега три од понуђених девет термина (*академско писање*, *стил* и *жанр*). Ови подаци говоре нам да је овај задатак био релативно захтеван за испитанике. Сматрамо да томе у значајној мери доприноси недовољно систематично упознавање са појмовима и терминима релевантним за вештину писања на свим нивоима образовања.

На основу комплементарних резултата до којих смо дошли из два извора информација, можемо извести неколико закључака о коришћењу дискурсних маркера у писању на енглеском језику. Испитаници су у својим текстовима најчешће користили различите врсте логичких конектора, што је сасвим разумљиво и оправдано будући да је у фокусу академско писање. Морамо приметити и да су испитаници изразито фаворизовали неке формалне дискурсне маркере, првенствено *however*, док су други били веома ретки (нпр. *accordingly*). Значајно је истаћи да већина испитаника често користи конекторе који су у свакодневној употреби у језику, а релативно рано се усвајају, попут *also, but* или *too*. Уочљиво је да студенти користе паралелно и формалне и неформалне конекторе.

Лични дискурсни маркери били су чести у текстовима испитаника. Посебно фреквентни били су дискурсни маркери *in my opinion* и *I think*, мада се уочава присуство и других личних дискурсних маркера (*My impression is… , in my personal opinion, from my point of view*). И наводи студената говоре у прилог употреби личних дискурсних маркера (посебно *from my point of view* од понуђених). Занимљиво је да је мањи број студената навео да користи неформални и ретки израз *according to me*, а овај резултат једино можемо интерпретирати као комбинацију негативног трансфера из матерњег

језика и генерализацију употребе израза *according to* (у означавању извора из литературе). Мишљења смо да уочено постојање личних маркера, као и мешање дискурсних маркера који су значајно различити по степену формалности у академском тексту, треба тумачити као потребу за додатним и систематичнијим вежбањем писања.

Покушавајући да ове резултате упоредимо са доступним делимично самерљивим резултатима анализе академског писања на енглеском као матерњем језику, преузели смо резултате које у својој монографији даје Адел (2006).[27] Она је закључила да је присуство личних метадискурсних маркера код студената неизворних говорника енглеског језика (изворних говорника шведског) значајно чешће у поређењу са изворним говорницима британске варијанте, где су они присутни у незнатном обиму. И наши резултати веома су слични, будући да указују на релативно честу употребу личних дискурсних маркера у академском тексту. Будући да је доступни корпус на којем је урађена анализа скромног обима, не желимо да генерализујемо закључке до којих смо дошли, али желимо да истакнемо да је на посматраном корпусу процентуална заступљеност личних дискурсних маркера прилично слична са подацима које Адел наводи за Швеђане, говорнике енглеског језика као страног.

Веома мали број испитаника навео је да користи дискурсне маркере чија је функција ограђивање аутора, а примера употребе у текстовима студената готово да није било. Бавећи се контрастивно-прагматичким проучавањима енглеског и српског језика, Благојевић је оценила да је српски академски дискурс „релативно директан и самоуверен“ (2012: 66), наводећи при том да у енглеском академском дискурсу има много више примера ограђивања него у другим језицима (нпр. француском, бугарском, али и српском). Иако су коришћени извори недовољни за изрицање прецизних и општих закључака, резултати који су наведени у потпуности су у складу са поменутим досадашњим контрастивно-прагматичким проучавањима два језика.

6. Завршни коментари

На основу резултата до којих смо дошли у овом истраживању, а у светлу резултата досадашњих контрастивно-прагматичких проучавања академског дискурса енглеског и других језика, можемо дати завршне коментаре. Узимајући у обзир висок степен различитости два писана дискурса, али и различитости односа две говорне заједнице према вештини

[27] Адел се у својој студији бавила метадискурсним маркерима, а не дискурсним маркерима уопште. Ипак, дискурсни маркери (посебно лични) веома често су елементи метадискурса, тако да је њена студија веома значајан извор делимично самерљивих резултаата.

писања, можемо рећи да су поједини закључци о употреби дискурсних маркера афирмативни. Наиме, студенти су показали да у значајној мери користе формалне дискурсне маркере, уз изразито фаворизовање појединих. Исто тако, најчешће користе логичке конекторе у академском дискурсу, што је сасвим оправдано.

Са друге стране, појединим резултатима не можемо бити у потпуности задовољни. Уочљива је недовољна уједначеност по питању степена формалности дискурса и честа употреба личних дискурсних маркера, и то неких који се углавном користе у неформалном језику. Сматрамо да је ове особености у писању на страном језику могуће довести у везу са скромним позитивним трансфером из матерњег језика. Другим речима, извесно је да би интензивније упознавање са правилима писања на матерњем језику овде дало позитивне резултате.

Наведени резултати умногом су индикативни. Наиме, будући да препознавање научних резултата једне академске заједнице стоји у директној зависности од начина њиховог представљања широј научној јавности, сматрамо да је неопходно инсистирати на интензивнијем и систематичнијем имплицитном и експлицитном вежбању писања на матерњем језику, и то од раног узраста. У том случају, позитиван трансфер неизоставно ће представљати природан след догађаја у вежбању писања на страним језицима на каснијим нивоима образовања.

Истовремено наглашавамо да су даља истраживања писања на матерњем српском језику и на страним језицима (првенствено енглеском) на свим нивоима од велике важности за даљи развој српске академске заједнице. Наравно, мишљења смо да је вишеструко корисно да српска академска заједница преузме прагматички оправдане карактеристике које енглески академски дискурс представља међународној академској заједници, при том неизоставно чувајући и негујући сопствени културни и језички идентитет. У супротном, уколико се дискурсна очекивања у српској академској заједници и даље буду схватала широко и неодређено, углавном сходно сопственом тумачењу аутора, од тога ће најмање користи имати управо српска академска заједница.

Библиографија

Адел 2006: A. Ädel, *Metadiscourse in L1 and L2 English,* Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

Бајбер и др. 1999: D. Biber, et al. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.

Бестген и Грејнџер 2014: Quantifying the development of phraseological competence in L2 English writing: An automated approach. *Journal of Second Language Writing,* 26, 28–41.

Благојевић 2012: S. Blagojević, *O engleskom i srpskom akademskom diskursu*, Niš: Filozofski fakultet.

Видоусон 1978: H. G. Widdowson, *Teaching Language as Communication*, Cambridge: Cambridge University Press.

Грејнџер 1993: S. Granger, The International Corpus of Learner English, *English Language Corpora: Design, Analysis and Exploitation*, J. Aaarts, P. de Haan and N. Oostdijk (eds.), Amserdam: Rodopi, 57–69.

Заједнички европски оквир 2001: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Council for Cultural Co-operation Educ. Committee, Modern Languages Division, Strasbourg. Cambridge: Cambridge University Press/Council of Europe.

Канал и Свејн 1980: M. Canale, and M. Swain. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics* 1, 1–47.

Каплан 1966: R. Kaplan, Cultural thought patterns in intercultural education, *Language Learning*, 16 (1), 1–20.

Картер и Мекарти 2006: R. Carter and M. McCarthy, *Cambridge Grammar of English*, Cambridge: Cambridge University Press.

Катнић-Бакаршић 1999: M. Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika,* Research Support Scheme (electronic publishing program): Budapest-Praha.

Клајн 1987: M. Clyne, Discourse Structures and Discourse Expectations: Implication for Anglo-German Academic Communication in English, *Discourse Across Cultures*, L. Smith (ed.), Hawaii: East/West Centre, Institute of Culture and Communication, 73–83.

Кобли (ур.) 2001: P. Cobley (ed.), The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics. London and New York: Routledge.

Селси-Мерсија и др. 1995: M. Celce-Murcia, Z. Dornyei and S. Thurrell, Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications, *Issues in Applied Linguistics*, 6/2, 5–35.

Хајленд 2005: Hyland, K. *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*, London: Continuum.

Хајленд 2009: Hyland, K. *Academic Discourse: English in a Global Context,* London/New York: Continuum.

Хајмс 1972: D. H. Hymes, On Communicative Competence, In: J.B. Pride and J. Holmes (eds) *Sociolinguistics. Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 269–293.

Хајндс 1987: J. Hinds, Reader versus Writer Responsibility: A New Typology, *Writing Across Languages: Analysis of L2 Text*, U. Connor and R. B. Kaplan (eds), Reading: Addison Wesley, 141–152.

Хаселгард 2009: H. Hasselgard, Thematic choice and expressions of stance in English argumentative texts by Norweigan learners, *Corpora and Language Teaching*, K. Aijmer (ed), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 121–140.

Хериман и Аронсон 2009: J. Herriman and M. Bostrom Aronsson, Themes in Swedish advanced learners' writing in English, *Corpora and Language Teaching*, K. Aijmer (ed), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 101–120.

Хеџ 2000: T. Hedge, *Teaching and Learning in the Language Classroom*, Oxford: Oxford University Press.

Џарвис и Павленко 2008: S. Jarvis and A. Pavlenko, *Crosslinguistic Infuence in Language and Cognition*, New York and London: Routledge.

ДОДАЦИ

Додатак 1:

Табела 1. Извод из *Заједничког европског оквира* (2001: 236)

B1	At this level people can write simple texts on topics which are familiar or of personal interest. They can write personal letters describing experiences and impressions.
B2	At this level people can write clear detailed texts on a wide range of subjects related to their interests. They can write an essay or report, passing on information and presenting some arguments for or against a particular point of view. They can write letters highlighting the personal significance of events and experiences.
C1	At this level, people can write clear and well-structured text and express their points of view at some length. They can write about complex subjects in a letter, an essay or a report, underlining what they think are the most important points. They can write different kinds of texts in an assured and personal style which is appropriate to the reader in mind.
C2	At this level, people can write clearly and smoothly and in an appropriate style. They can write complex letters, reports or articles in such a way that helps the reader to notice and remember important points. They can write summaries and reviews of professional or literary texts.

Додатак 2:

Табела 2. Резултати дефинисања појмова у уводном делу упитника

	познаје %	*препознаје* %	**укупно позитивних** (*познаје* или *препознаје*)	*не познаје* %	*без одговора* %	**укупно негативних** (*не познаје* или *без одговора*)
академско писање	24%	56%	**84%**	-	16%	**16%**
стил	14%	56%	**70%**	2%	28%	**30%**
регистар	14%	12%	**26%**	4%	70%	**74%**
жанр	16%	30%	**46%**	4%	40%	**44%**
реторичка структура	6%	10%	**16%**	8%	76%	**84%**
кохезија текста	14%	18%	**32%**	4%	64%	**68%**
кохерентност текста	14%	10%	**24%**	2%	74%	**76%**
метадискурс	6%	6%	**12%**	16%	72%	**88%**
дискурсна компетенција	8%	20%	**28%**	8%	64%	**72%**

Додатак 3:

Табела 3. Одређивање испитаника према употреби одабраних дискурсних маркера на основу главног дела упитника

дискурсни маркер	***често користим***	***никада не користим***	**мод**
according to me	40%	60%	*никада не користим*
accordingly	42%	56%	*никада не користим*
also	84%	14%	*често користим*
although	92%	4%	*често користим*
as a result	78%	18%	*често користим*
finally	82%	14%	*често користим*
fortunately	52%	46%	*често користим*
from my point of view	52%	44%	*често користим*
furthermore	66%	28%	*често користим*
however	96%	2%	*често користим*

in a sense	24%	70%	*никада не користим*
in addition	88%	12%	*често користим*
indeed	56%	38%	*често користим*
it seems to me	30%	68%	*никада не користим*
meanwhile	54%	44%	*често користим*
might	52%	42%	*често користим*
nevertheless	70%	26%	*често користим*
otherwise	76%	20%	*често користим*
still	76%	22%	*често користим*
therefore	96%	4%	*често користим*
thus	66%	30%	*често користим*
too	64%	32%	*често користим*

Јелена Н. Тодоровић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
(докторанд)

DOI 10.7251/ZRNE1501205T

Прегледни рад

ТРЖИШТЕ, КОМПЕТЕНЦИЈЕ И НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ

„Он [неолиберализам] заступа мишљење да се друштвено добро повећава максимирањем домета и учесталости тржишних трансакција, и тражи да се све људске акције подведу под домен тржишта.“
(Харви 2012: 16)

Бављење хуманистичким дисциплинама, а нарочито проучавањем књижевности, неизбјежно за собом повлачи питања која би се односила на сврховитост такве дјелатности у друштвеном и економском контексту који сврховитост има као своју основну претпоставку. Запитаност по правилу долази са разних страна. Стога, у раду ће се посветити пажња улози књижевности у таквом окружењу, начинима на које може и треба да се предаје и проучава данас. При томе, цјелокупна проблематика посматраће се из двије перспективе. Прво ће се посматрати ствари из угла самог проучавања књижевности, нарочито на универзитету, јер умногоме положај науке о књижевности у друштву зависи управо од оријентације најдоминантнијих субјеката када је о овом виду проучавања књижевности ријеч. Ту се прије свега мисли на методологију проучавања књижевности, улогу студената/ученика у томе, као и на начин дефинисања курикулума, како на универзитетима тако и на нивоу основног и средњег образовања. Затим ће се пажња посветити нешто широј пробелематици која задире у питања реформе образовних система (основношколских и средњошколских) и у том случају нужног усмјеравања ка компетенцијама субјеката образовног процеса (ученика и наставника), а све зарад што боље исплативости на тржишту (рада). Реформе у том случају не воде побољшању наставе књижевности него њеном деградирању. Она се своди мање-више на средство у функционалном описмењавању ученика и престаје бити прави наставни предмет. Сагледаће се и могућности савремне методике наставе књижевности да се одупре таквим тенденцијама.

* jelena_4@yahoo.com

1.

Иако се може учинити да методологија проучавања књижевности, нарочито на универзитету, нема непосредан утицај на статус књижевности и науке о књижевности у одређеном друштву, чињеница је да је утицај присутан. У том смислу, када се та област нађе у кризи у каквој је данас, јасно је да треба искористити управо методолошки потенцијал. Заправо, погледа ли се мало боље, може се запазити да је сасвим парадоксално управо методологија утицала и на то да књижевност постане један изолован (*аутономан*) ентитет у односу на свијет, и то помоћу идеализовања искључиво такозваног унутрашњег приступа. Зато и сви они који се баве књижевношћу данас имају статус људи који се баве нечим искључиво зарад свога задовољства независно од услова живота у стварном свијету.[1] Све када не би била проблематична сама по себи, ова ситуација је проблематична у савременом окружењу. Чињеницом да је упућене на нематеријални основ људског бића, књижевност увијек имплицитно може да утиче на развијање свијести о погубности апсолутног материјализма. Међутим, тек огољавањем и наглашавањем те њене способности, може се рачунати на реалне учинке. Поред тога, развијањем способности тумачења књижевности са пуном свијешћу о контексту и властитог и било којег тумачења, развија се и способност тумачења било које појаве у *стварном свијету*.

Да би се искористили потенцијали које проучавање књижевности носи са собом, недостаје глас који би дошао управо са позиције неког ко књижевност проучава под институционалним окриљем и ко би могао објаснити и показати која је то улога књижевности у друштву данас. Онај ко би се одлучио на такав подухват, морао би нужно да иступи из оквира унутрашњег приступа, јер он искључује било какве релације са спољашњим свијетом.

При наведеном иступању, истина, могло би да се појави неколико проблематичних ствари. Прије свега ваља признати да без обзира колики искорак ка стварности у области проучавања књижевности био направљен, он никада неће моћи оправдати проучавање књижевности са становишта тржишне вриједности. Са друге стране, ако би било ријечи о томе да проучавање књижевности повезано са стварношћу, а не затворено у уско схваћене оквире самог текста (ако је то икада и могуће у пракси)[2], служи

[1] Наравно да ова констатација не стоји ако бисмо жељели да сасвим прецизно и поштено сагледамо стање у проучавању књижевности глобално гледано јер се на том пољу догађају интензивне промјене. Међутим, те промјене углавном воде ка стапању проучавања књижевности са другим дисциплинама и стога су можда мање релевантне с обзиром на оно о чему је овдје ријеч.

[2] Треба увијек водити рачуна да је и сам појам иманентног приступа порозан и да га није лако дефинисати, па стога ни досљедно спровести: „Не одређује сам тип

развијању критичке свијести и способности (политичког) дјеловања студената, тек онда би због своје субверзивне снаге било прокажено од оних који располажу новцем.

Ма како било, прво од могућих рјешења чини се ипак мање прихватљивим, јер подразумијева предавања без борбе. Наравно да и друго рјешење није најсрећније, поготову када не водимо рачуна о самом проучаању књижевности као таквом. Питање је гдје су границе када тако отворено проучавање књижевности престаје бити проучавање књижевности и постаје обучавање у грађанској непослушности и регрутовање активиста. У том случају постаје илузорно помињати књижевност, јер она више није ни средство.

Компромисно рјешење, које је ипак више на страни промјене методологије у смјеру отварања ка спољњем свијету и постављања врло стварних питања у учионици, чини се најприхватљивијим. Почећемо од једног занимљивог текста Ане Коларић који се недавно појавио и који говори нарочито о ставовима Џералда Графа (Gerald Graff) о томе како треба данас предавати књижевност (видјети: Коларић 2014: 645–652). Наиме, ауторка се бави етичношћу и политичношћу подучавања књижевности, преиспитивањем академских књижевних канона и повезивањем наставе књижевности са савременим друштвеним токовима зарад повратка актуелности студијама књижевности. Због тога су њена полазишта управо у Графовим ставовима јер се он у низу радова и књига бави овом тематиком. Кључно мјесто његових тврдњи је инсистирање на значају теорије за проучавање књижевности. Јер, сви учесници у настави књижевности увијек, експлицитно или имплицитно, у мањој или већој мјери своја тумачења књижевности заснивају на одређеним теоријским претпоставкама. Ситуација постаје проблематична у оном тренутку када наставници унапријед одлучују о томе да ли је одређена теорија добра или не или се сасвим противе експлицирању било којих апсеката нелитерарних/неестетских, дакле, политичких, проблема, кријући се иза одлучно прокламоване аутономије књижевности. Графово отворено иступање против таквих појава управо привлачи ауторку, па она истиче сљедеће:

„Будући да су неки радници у пољу хуманистичких наука, и то понајвише они који злоупотребљавају концепт аутономије уметности/књижевности како би несметано заговарали елитизам, сексизам или етнонационализам, осетљиви на речи попут морала, етике и одговорности, позовимо се на практичан аспект захтева да хуманистичке науке буду у тесној вези са спољашњим, неакадемским светом и животом: тек мали

приступа блискост делу, већ нешо друго – вештина да се једно теоријско разумевање, па и интерпретирање, приближи оном искуству на које се уопште ослања свако наше искуство књижевности. А то се искуство, које је једино ’унутрашње’, иманентно, интринсично за дело, зове *читање.*“ (Milić 2006: 57)

број студената књижевности остаје под окриљем институција (факултета, института, библиотека...); већина своја знања треба да употреби у стварном свету те стога није лоше да та знања 'вежба' у учионици." (Коларић 2014: 651)

У наведеном пасажу су управо сумирани разлози због којих би сви они који баве хуманистиком требало да иступе у циљу одбране властитих позиција, и то не само ради њих самих него ради хуманистике и онога што она јесте и значаја који треба да има у *стварном свијету*. Било какав облик отпора против сучељавања са свијетом са становишта хуманистичких дисциплина, а зарад аутономије је, заправо, двоструко проблематичан – пријети да крајње маргинализује хуманистику као такву, а са друге стране, укида могућност бар потенцијалне интервенције принципа хуманистике у савремене (сурове) игре моћи, новца, тржишта, потчињавања, поробљавања – које долазе обично са маском непоходности или најбољег од могућих рјешења.[3] Стога нас ауторкин чланак води у средиште проблематике везане за методологију проучавања књижевности (на универзитету) – могућностима иступања из окриља уско схваћеног унутрашњег приступа ка новим методама спољашњег приступа књижевном тексту.

*

Једно од врло важних питања ове проблематике јесте и сачињавање курикулума. Промјена методологије проучавања књижевних текстова уско је повезана и са избором садржаја који ће се проучавати, и то изван сваке расправе о евентуалној методолошкој адекватности. Наиме, ту наилазимо на неколико спорних ствари. Јер, узмемо ли најједноставнији примјер, ако је претпоставка да организовање курикулума треба либерализовати и отворити за нове, до сада потискиване писце из разних разлога, обично политичког и идеолошког типа, и на тај начин заузети врло јасан (политички) став, питање је како то практично извести. Потешкоће се могу јавити онда када политички циљ постане сам себи сврха, а књижевност као средство мање важна ствар и

[3] Довољно је погледати било коју прегледну студију о неолибералистичком уређењу, па да буде јасно на који начин се остварује хегемонија и да образовање представља изузетно важно упориште тог процеса у низу других, јер: [...] заступници неолибералног пута сада заузимају утицајне положаје у образовању (универзитети и многобројни 'трустови мозгова'), у медијима, на састанцима чланова управних одбора у корпорацијама и финансијским институцијама, у кључним државним институцијама (министарства финансија, централне банке), а такође и у таквим међународним институцијама као што су Међународни монетарни фонд (ММФ), Светска банка и Светска трговинска организација (СТО), које регулишу глобалне финансије и трговину. Укратко, неолиберализам је, као начин дискурса, остварио хегемонију. Он има прожимајуће ефекте на начин мишљења све до тачке где постаје инкорпорисан у здраворазумски начин на који многи од нас тумаче, живе и разумеју свет." (Харви 2012: 15-16)

пуки изговор за нешто друго (а онда се може и без изговора). У том случају сам труд постаје јалов, јер нема више ону снагу коју је могао имати да је избор садржаја омогућио својим особеностима прибављање неопходног легитимитета. Тај легитимитет не мора ићи директно из уско схваћених естетских или моралних квалитета, јер морамо имати на уму њихову арбитрарност, него из комплексности и проблематичности унутрашње структуре текстова и једнако као из спољашњих, контекстуалних, релација са различитим појавама. Дакле, на овом једноставном примјеру види се како ствари нису једноставне.

Међутим, ако расправу о методологији, а нарочито о курикулуму желимо пренијети са нивоа универзитетске на ново основношколске и средњошколске наставе, све се двоструко усложњава, јер осим што изабрана методологија мора да се оправда пред строгим и прецизно дефинисаним захтјевима тржишта, мора да задовољи и обично нејасно дефинисане педагошке захтјеве. Наиме, поједностављено речено, у основим и средњим школама, избор књижевних дјела која ће се проучавати треба по правилу да задовољи врло строг критеријум естетичности. Одмах за њим слиједе репрезентативност, затим прагматичност, па идеологија (више о овоме видјети у: Рујевић 2011: 308–309). Поставља се само од себе питање како разумјети све ове захтјеве (шта се, на примјер, подразумијева под прагматичношћу када је ријеч о избору књижевних текстова који ће се проучавати у настави) и како им одговорити у конкретном контексту, те који методологију употријебити да би се изабраним садржајима на ваљан начин пришло.

Осим наведених захтјева често им се у посљедње вријеме придружује захтјев који подразумијева да ученици у наставном процесу треба да доживе самоафирмацију и ужитак, и то тако што ће им бити омогућено да сами бирају наставне садржаје. Наиме, поједини аутори, позивајући се на истраживања која су проведена широм Европе, али и она у балканским земљама, које мање-више имају сличне образовне системе, истиче како би на основу добијених резултата врло разложно било да ученици „највише читају књиге по слободном избору, а затим књиге из лектире“, јер поменута истраживања показују да су ученици „тек дјеломично задовољни школском – прописаном лектиром“ (Јурдана 2010: 467)[4]. Наравно, јасно је да је степен мотивације виши у случајевима када није ријеч о „присилном“ читању, него када је нешто прописано, те да се пуштањем на вољу читалачком укусу читаоца афирмише сам читалачки чин. Узимајући то у обзир, заиста дјелује као неупитно да би у савременим програмима требало оставити простора за ученички избор

[4] Ауторка се позива и на истраживање које је Вељко Брборић са сарадницима провео у Србији 2007. године. Ријеч је о анкети „Шта читају наши средњошколци?“, која је обухватила пет средњошколских установа у Србији (укупно 1649 ученика од првог до четвртог разреда) и која је показала да ученици више читају књиге које не улазе у списак лектире у школи, него оне које су прописане.

текстова које ће читати и тумачити у настави. Међутим, погледа ли се само пажљивије, на примјер, текст овдје цитиране ауторке, постаје јасно да није ријеч тек о простој *либерализацији* наставних програма и прилагођавању курикулума читалачким склоностима ученика, него се врло брзо стиже до помјерања основних претпоставки наставног тумачења у други план, а што је овдје много важније, губе се и све неопходне претпоставке за изазивање *конфликтних ситуација* у учионици, графовски речено. Помно читање, вођење дневника читања, аргументована анализа текста, претпостављају се слободном и пријатном *разговору* о тексту забаве и пријатности ради. Уз све то провукла се претпоставку да ће се на тај начин доћи до бољих резултата на међународним тестирањима степена (функционалне) писмености, што нас опет води до прагматичности. При свему томе, занемарује се чињеница да је од суштинске важности како ће се прићи одређеним садржајима да би се остварилe претпоставке за развој критичког мишљења код ученика и остварила корист од наставе која се не може мјерити стандардизованим тестовима.

Ријечју, измјена курикулума се лако претвара у слободни избор програмских садржаја (најчешће тривијалних) и произвољној методологији под окриљем приче о либерализацији и педагошким стандардима. При томе се занемарује да је важно пронаћи начине како на нов начин приступити класицима, па и тривијалној књижевности, и то тако да тај приступ нужно имплицира развој критичког мишљења ученика и оставља највише простора за усмјеравање (младих) читалаца ка оним вриједностима које су одређујуће за хуманистику. Осим тога, ту је и могућност да се, на примјер, питање канона поставе врло отворено у самом наставном процесу и да се отворено дискутује о проблемима *искључивања и избора*, што је у основи сваког канона, и то на различитим нивоима образовања. То би значило не отварање програмских садржаја ка текстовима који нуде сензацију и површну забаву, него и освјешћење принципа избора од стране ученика и наставника и размишљање о различитим (књижевним) појавама, па и о тривијалној литератури или садржајима из сродних изражајних медијума, јер: „Гледиште према којему је вредније проучавати Шекспира од сапуница више се не подразумијева, него га треба поткријепити – примјерице, колико одређени приступи могу придонијети одгоју или образовању?“ (Калер 2001: 65) Игнорисати, то значи повући се пред истискивањем књижевности из образовања, посредно и хуманистике из друштвене стварности.

*

Друга важна претпоставка повезивања проучавања и предавања књижевности са контекстом јесте јасно истицање чињенице да је сваки акт

тумачења књижевног текста нужно идеологизован, јер свака метода, која долази од теорије увијек је већ дио одређене идеологије, а понајвише она која управо игнорише контекст у којем се јавља, у којем дјелује и контекст онога што кани тумачити:

„'Чиста' књижевна теорија чисти је академски мит. Идеологизираност појединих књижевних теорија [...] најјасније се очитује у њиховом настојању за потпуним игнорирањем повијести и политике. Књижевне теорије не морамо осуђивати зато што су политизиране, већ зато што су углавном прикривено или несвјесно такве – што нам под кринком 'техничког', 'самог по себи разумљивог', 'знанственог' и 'универзалног' продају доктрине које – ако се мало боље размислимо – служе учвршћивању интереса појединих скупина људи у одређеном повијесном тренутку." (Иглтон 1987: 210)

Утисак је да се у домаћој науци о књижевности ово упорно игнорише, из разних разлога. Ако се стање у домаћој науци остави по страни, мора се рећи да је буђење самосвијести унутар теорије, о чему свједоче Иглтонови ставови, означило промјену приступа проучавању књижевности. Осим тога, истовремено је донијело и промјену у поимању саме књижевности, и то и у односу према *подучавању*. Тако се, као што и Иглтон напомиње, све чешће парафразира Бартова досјетка како је књижевност „оно чему нас подучавају". (Очекивано, највише посљедица је било по књижевни канон, претпоставке на којима почива и учинке на које рачуна. Дјеловање књижевности, односно њена реторика постају кључни предмет.[5])

Посљедице промијењеног погледа на књижевност, проучавање књижевности и подучавање о књижевности виде се и у инсистирању на томе како је важно изнова *научити* читати. Управо то значи промијенити приступ књижевности и проучавању књижевности, у крајњој линији и због тога што је то једини начин да се покаже која је улога проучавања књижевности у савременом окружењу и да се та дјелатност сачува као легитиман дио интелектуланог живота:

„Свако ко верује да књижевно образовање још увек треба да буде финансирано на универзитетима мора да прихвати да, пре свега, морамо научити да читамо. А научити да читамо подразумева разлучивање неодлучиве фигуре у одговорну дословност, сваки пут изнова. Моје је уверење да овакво увођење у културно тумачење припада једној врсти обуке у читању. Напуштајући посвећеност читању, пресецамо везу између хуманистичких наука и културно освешћеног подучавања." (Спивак 2013: 510)"

[5] Иглтон, на примјер, сматра да у овом заокрету нема ништа авангардног, наглашавајући да је и ова корјенита промјена, као и све таквог карактера, враћање у прошлост – у овом случају ријеч је о обнављању интереса за реторику који је био снажан у антици (Иглтон 1987: 225 и даље).

Наравно, и то не иде тако лако и непроблематично. Заправо, наједанпут се може испоставити да управо такво проучавање књижевности може постати врло опасно за финансијере, ма ко они били. Такво проучвање књижевности увијек мора представљати извјесну субверзивну снагу, и то субверзивну у односу на било који центар моћи. Студент који се бави хуманистиком или умјетник посредством свога предмета бављења увијек може доћи на идеју да се буни:

„У друштву опсједнутом тржиштем, они се баве дјелима чија дубина и интензитет показују просјечност свакодневног живота. Умјетници су такође научени да замишљају алтернативе постојећем. Умјетност вас потиче да фантазирате и да жудите. Због свих тих разлога, врло је лако схватити зашто студенти умјетности или енглеског, а не рецимо кемијског инжењерства, обично постављају барикаде.“ (Иглтон 2005: 41)

Међутим, док год проучавање књижевности има субверзивну снагу, посједује и начин да себи обезбједи легитимитет. У супротном мора пристати на борбу, не више против сурових закона тржишта, него управо према тим законима.

2.

Проучавање књижевности, нарочито у основношколском и средњошколском образовању требало би сагледати у контексту свеопште реформе образовања које су, када је ријеч о образовању у развијеним земљама Запада, започеле још у посљедњим деценијама прошлог вијека, а код нас још увијек трају. Чини се да се управо ту крије узрок многих проблема. Наиме, назиглед неупитно и сасвим оправдано усмјерење образовања на компетенције ученика, односно студената, па самим тим и обликовање курикулума, повлачи за собом, из угла проучавања књижевности, врло озбиљне импликације. Захтјев за реорганизовањем и реформисањем образовања у смјеру компетиција образовних субјеката (овдје се мисли и на наставнике као врло важне чиниоце тог процеса) појавио се захваљујући индустријској револуцији и потреби за ефикаснијом организацијом индустријске обуке, неолибералној економији и теорији људског капитала, као и покрету биохевиористичког објективизма (видјети: Деспотовић 2008: 35). Овдје је нарочито занимљив други чинилац – неолиберална економија, јер се курикулум настао на основу захтјева неолибералне економије ослања скоро искључиво на анализи потребе за одређеним занимањима и расположивим радним мјестима и усмјерен је на оне компетенције које ће остварити добре резултате на тржишту. Овакво усмјерење постаје скоро доминантно у свијету јер се у његову промоцију и реализовање улажу знатна средства:

„У последњих тридесет година различите међународне организације су интензивно промовисале концепт образовања усмереног на развој компетенција, а поједине земље су га, мотивисале тежњом за економском успешношћу и продуктивношћу својих националних економија, развијале и прихватале као свој официјелни концепт и систем образовања и обуке.

Светска Банка је, као репрезент снажне међународне саветодавне и финансијске подршке реформама тржишта рада и образовања, посебно у Азији и Јужној Америци, подстицала обликовање политике и стратегије образовања којима се образовање инструментализује и ставља у функцију економског развоја.“ (Деспотовић 2008: 37)

Наравно да у таквој констелацији односа долазимо до ситуације у којој је хуманистичке дисциплине, а нарочито проучавање књижевности, врло лако истиснути из курикулума на било којем нивоу образовања, јер нити се хуманистика може, с обзиром на своју природу, прилагодити сасвим усмјерености на компетенције субјеката образовања нити има тржишну вриједност. Ријечју, хуманистичке дисциплине ће бити нужно скрајнуте на свим нивоима школовања, јер их „креатори јавних политика виде као бескорисне украсе, у тренутку када нације морају да се одрекну свих бескорисних ствари како би остале компетитивне на глобалном тржишту, оне убрзано губе своје место у наставном програму, али и у умовима и срцима родитеља и деце“ (Нусбаум 2012: 350–351).

Посебан проблем представља, шире гледано, и образовање наставника јер се не води рачуна о контексту[6] у којем се изводи настава (односно о контексту у којем ће наставу изводити будући наставник), а, са друге стране, образовање наставника се усмјерава ка усвајању лако провјељивих и мјерљивих вјештина, које у будућности могу добро да се исплате:

„Деконтекстуализовање, као појава карактеристична за целокупну област васпитања, може се запазити као одлика образовања оних који се професионално баве васпитањем и образовањем. Да би могли подучавати друге, они најпре морају бити за то посебно образовани. Издвајање њиховог образовања из самог васпитног деловања омогућило је, пре свега, стицање знања која су проистекла из ранијих искустава других и структурирана су као теоријска и књишка знања. Паралелно, опстао је и вид образовања оријентисан на стицање практичних умећа кроз посматрање и шегртовање. [...] Ово су зачеци два пута у образовању наставника, једног кроз деконтекстуализавани процес образовања, и други који се одвија кроз практично искуство.“ (Радуловић 2011: 112)

[6] Многи аутори инсистирају на томе да сваки предавач (наставник) прво мора да освијести контекст у којем предаје, па тек онда да ради (видјети: Коларић 2013: 97)

У свему се, као што је у наведеном пасажу истакнуто, занемарује и васпити аспект образовања. То посредно може да значи да ни саржаји, попут књижевности, који имају изузетан васпитни потенцијал, савим губе на важности.

Дакле, при образовању ученика, будућих радника и бораца на тржишту, али и наставника, који ће врло досљедно пратити и мјерити компетенције својих ученика, усмјеравање ка компетенцији остаје скривено иза флоскула о подизању квалитета образовања, што треба да буде циљ реформи. Са друге стране, и сама синтагма „квалитет образовања“, која је данас врло често у употреби, није сама по себи разумљива. Иако је јасно да би у процесу побољшања квалитета образовања морали да се узму у обзир традиција, култура, врло конкретне оконости у којима се настава изводи и слично (видјети: Пејатовић 2008: 220. и даље), све наведене условности се стављају у други план, а у прочеље избија чиста ефикасност.

Из свих ових разлога скоро наивно дјелују предвиђања с краја вијека која се заснивају на томе да ће промјене у савременом свијету – технолошки развој, експанзија науке, национално и културно прожимање ићи ка усавршавању образовања и васпитања, и то оног образовања које ће афирмисати човјекову личност:

„Императив научно-технолошке револуције је да се савременим образовањем човјек треба оспособити да схвати и усвоји научна достигнућа, да помоћу њих усавршава и обогаћује своју личност, да се њима користи у процесу креирања нових знања, унапређивању производње, друштвеног живота, ослобађања рада и човјека. У нашем времену производња знања и његово стављање у функцију живота постаје водећа снага друштвено-економског и културног развоја сваке земље, али знања које посједују сви људи, а не само одабрана интелектуална елита или група технократски оријентираних стручњака.“ (Херера, Мандић 1989: 240)

Технолошка ера и убрзан развој науке нису довели до стварања бољег свијета, него свијета који парадоксално човјека дехуманизује. Улога наставе књижевности, и умјетности уопште, требало би да буде управо подстицање хуманих вриједности. Уколико то изостане, тешко је повјеровати да ће бити могуће испунити задатак педагошке дјелатности, који се огледа у томе да „омогући младим људима да схвате колико су и како повезани народи свијета, колико и како од квалитета те повезаности и ангажовања људи зависи свјетски мир, борба против еколошке катастрофе, разних болести, сиромаштва, експлоатације и других облика деградације личности“ (Херара, Мандић 1989: 241). Као сушту супротност очекиваном данас имамо друштво без толеранције према другима и другачијима, друштвом са огромним економским неједнакостима и борбе са цијеном знања које може врло лако да девалвира.[7]

[7] О суштинским проблемима савременог образовања и васпитања у духу универзалних вриједности и хуманих квалитета видјети: Видојевић 2009.

Када се ствари овако сагледају, јасно је да је улога хуманистичких дисциплина, бар у оној мјери у којој су опстале, одсудна и да је крајње вријеме да из тог подручја дође неки вид рјешења за постојеће проблеме који су својствени образовању уопште и са мање или више разлика свим друштвеним системима и културама данашњице. У том смислу, ако имамо у виду домаћу наставу књижевности у основним и средњим школама, никако не би требало подлећи свеопштој стандардизацији нечега што се не може стандардизовати. Врло је порблематично, ако се, на примјер, писменост одвоји од књижевности и ако циљ наставе књижевности не буде сама књижевност, него развијање врло практичних и лако провјерљивих способности читања различитих типова текстова, а понајмање књижевних. Други проблем је упорно и досљедно истрајавања у употреби искључиво унутрашњег приступа књижевном тексту и инсистирања на аутономији умјетности, иако савремена методика наставе књижевности подразумијева корелацију различитих приступа у складу са датим предметом (текстом), специфичности сензибилитета учесника у настави и уже или шире схваћеног контекста у којем се настава одвија. У основи, унутрашњи приступ се тада своди на тумачење формално-структурних обиљежја текста без увида, у радикалним случајевима, чак и у естетске квалитете[8], а камоли шири контекст настанка и тумачења текста. Методика наставе књижевности као теоријска дисциплина (осим што је и практична) своја упоришта и научни легитимитет иначе понајвише црпи из науке о књижевности. Из тога се дâ закључити да су све промјене у науци о књижевности остављале дубок траг на основне методичке претпоставке (а засигурно најдубљи траг је оставио такозвани иманентни приступ). Истраживања многих методичара то вишеструко потврђују.

Једна од позитивних страна у савременој методици наставе књижевности је обраћање пажње на ученика као субјекта у процесу читања. У том смислу треба разумјети и сљедеће констатације у вези са савременом наставом књижевности:

„Атрибуција савремене наставе књижевности, посебно стваралачка и истраживачка, доводе се у везу са чињеницом да се у средишту наставе налази

[8] Естетски квалитет текста у себи увијек носи изузетан васпитни потенцијал. То онда значи да подстичући и подржавајући хуманистичке вриједности и принципе увијек представља субверзивни елемент у односу на све силе деструктивно настројене према њима и окренуте ка материјалним вриједностима. Међутим, естетско као категорија је већ одавно запало у кризу, што се одражава и на теорију, јер: „Криза уметности повлачи кризу теоријске мисли. Поставља се данас питање, чему уопште Естетика, када се она данас углавном суочава са тривијалном уметношћу, забавном уметношћу, сурогатима уметности, када је Естетика изгубила свој аутентични предмет, оно што се некада звало озбиљна уметност и узвишена уметност.“ (Ристић-Стојановић 2011: 323)

књижевно дело као стваралачка пракса. Оно се у сазнајни процес уводи преко одговарајућих облика наставног рада. Методичке радње које се примењују у обради књижевног дела усклађују се са научним тумачењем да је оно естетски предмет који се конституише у актима свести примаоца, али нема аутономни статус у односу на одговарајући жанровски, био-библиографски, књижевноисторијски и културни контекст. Зато се унутрашње гледиште на књижевно дело шири према вантекстовним садржајима, у које се укључују жанр, књижевна епоха и традиција.“ (Бајић 2007: 105–106)

Актуализовање положаја ученика као читаоца у настави није искључиво у вези са промјеном парадигме у науци о књижевности. Значајан удио у томе имају и савремени педагошки модели, попут активне наставе. Аутори који се баве темом осавремењавања методологије наставе књижевности скоро неизоставно се позивају на њих (видјети, на примјер: Голијанин-Елез 2010: 94).

Добробит примјене разних теорија читања (теорија читалачког одговора) не афирмише само читалачки чин ученика као такав него га тјера да освијести акт читања, односно тумачења, да га аргументује и образложи. Да би се то остварило на ваљан начин, неопходно је изаћи из текста и властитих читалачких утисака ка ономе што утиче на настанак самог текста, као и на чиниоце читалачког доживљаја, става и сл. (Када се говори о теорији читалачког одговора, мора се имати на уму да је ријеч о изузетно дисперзивном подручју, а не о јединственом теоријском усмјерењу. Али, што је овдје важно, јединство тог теоријског подручја остварује се искључиво кроз супротстављеност у односу на унутрашњи приступ који инсистира на тексту као засебном ентитету.)

При примјени различитих теорија читалачког одговора наставник би требало да употријеби што је могуће више перспектива из којих ће се сагледати читалачки одговор ученика – од психолошке до културолошке. То значи да ће се ученик наћи у улози онога ко о себи и свијету суди и све то умије да искаже и образложи на одговрајући начин. На тај начин он постаје оспособљен да и у *стварном свијету* наступи против свега онога што би могло да га спутава, умањује његове могућности и не поштује у односу на другог, мјери га на основу цијене тржишта и сл. У том случају ни наставник није само неко које је извјештен да поузданим методама мјери ученикову компетентност за читање нелинеарног текста, несвјестан сврхе властитог чињења, него неко ко отворено, са јасним (политичким и етичким) ставом подстиче дијалог у учионици и омогућава да се субверзивни потенцијал књижевности оствари у пуној мјери у *стварном свијету*. Наравно да ово није једини начин да се контекстуализује наставни процес и проучавање књижевности као посебан дио тог процеса, него само један од могућих и неопходних уколико се жели одбранити позиција хуманистике уопште.

***

На основу свега до сада реченог дâ се закључити да положај било које хуманистичке дисциплине у савременом друштвеном, политичком или економском окружењу није завидан. У крајњој линији, врло је тешко пронаћи начин да се хуманистика ревитализује и заузме онај положај који јој с обзиром на оно што подразумијева савим природно припада. Заправо, све хуманистичке дисциплине немају другог ослонца до властитих снага. Тако је и са проучавањем књижевности.

Нарочит аспект поручавања књижевности је проучавање књижевности у настави, и то на различитим нивоима, од основне школе до универзитета. Уз промјену данас преовлађујучег начина (наставног) проучавања књижевности, ова област хуманистике могла би да се брани сопственим средствима. У том случају сви субјекти би требало да буду свјесни властите позиције у констелацији разних дискурса, спремни и способни да јасно и гласно кажу зашто је и данас у доба када ријеч тржиште представља извјесну мантру неопходна хуманистика, зашто је неопходно проучавање књижевности, зашто за то треба издвајати новац и зашто баш они треба да проучавају књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

Бајић 2007: Љ. Бајић, „Улога жанра у настави књижевности“, *Књижевност и језик*, год. 54, бр. 1/2, Београд, 105–118.

Видојевић 2009: Z. Vidojević, „Obrazovno-vaspitni proces i društveni regres“. *у*: Lj. Milosavljević *et al*, (pr.), *Protivurečnosti socijalizacije mladih i uloga obrazovanja u afirmaciji vrednosti kulture mira*, Niš: Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, 29–49.

Деспотовић 2008: M. Despotović„Obrazovanje usmereno na kompetencije – implikacije za razvoj kurikuluma“. *у*: Š. Alibabić, A. Pejatović (ur.), *Obrazovanje i učenje pretpostavke evropskih integracija*, Beograd: Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju, 35–51.

Иглтон 1987: T. Eaglton, *Književna teorija*, Zagreb: SNL

Иглтон 2005: T. Eaglton, *Teorija i nakon nje*, Zagreb: Algoritam

Голијанин-Елез 2010: С. Голијанин-Елез, „Методолошка полазишта интертекстуалне интерпретације – изазови генетичких, онтолошких и културолошких стремљења у савременој настави књижевности“, *Норма.* вол. 15, бр. 1, Сомбор, 93–108.

Јурдана 2010: V. Jurdana, „Kako do užitka u čitanju osnovnoškolske lektire?“, *Pedagogija.* LXV, 3, Beograd, 462–472.

Калер 2001: J. Culler, *Književna teorija: Vrlo kratak uvod*, Zagreb: AGM

Коларић 2013: A.Kolarić, „Pedagogija i odgovornost: razmišljanja o nastavi književnosti", *Reč*, br. 83, Beograd, 93–107.

Коларић 2014: А. Коларић, „Између консензуса и конфликта: неколико теза Џералда Графа о студијама књижевности". *Књижевна историја.* XLVI (2014), 153, Београд, 645–652.

Милић 2006: N. Milić, *Šta je teorija*, Beograd: Institut za književnost i umetnost

Нусбаум 2012: M. Nusbaum, „Ne za profit: Zašto je demokratiji potrebna humanistika?", *Reč.* 82/28, Beograd, 350–363.

Пејатовић 2008: A. Pejatović, „Kvalitet obrazovanja – šta je to sve?". *у*: Š. Alibabić, A. Pejatović (ur.), *Obrazovanje i učenje pretpostavke evropskih integracija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju, 219–230.

Радуловић 2011: Л. Радуловић, *Образовање наставника за рефлексивну праксу*, Београд: Филозофски факултет, 2011.

Ристић-Стојановић 2011: С. Ристић-Стојановић, „Естетика и уметност у данашњем времену", *у*: М. Новаковић, У. Поповић (ур.), *Естетика и образовање*, Београд: Естетичко друштво Србије, 321–328.

Рујевић 2011: Г. Рујевић, „Образовање ван уџбеника", у: М. Новаковић, У. Поповић (ур.), *Естетика и образовање*, Београд: Естетичко друштво Србије, 303-321.

Спивак 2013: Г. Ч. Спивак, „Планетарност", *Летопис Матице српске.* год. 189, књ. 491, св. 4, Носи Сад, 510–536.

Харви 2012: D. Harvi, *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediteran Publishing

Херера, Мандић 1989: A. Herrera, P. Mandić, *Obrazovanje za XXI stoleće – od tradicije do tehnološke revolucije.* Sarajevo: Svjetlost / Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Љерка В. Јефтић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Факултет за производњу и менаџмент Требиње

DOI 10.7251/ZRNE1501219J

Кратко саопштење

ПРОШИРЕЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ИЛИ ПРЕГОВАРАЊЕ УСЛОВЉАВАЊЕМ

1. Увод

У својој анализи говора Романа Продија у Европском парламенту, 2000. године, те унутар те анализе значења синтагме „чињење/вршење Европе“ (енг. doing Europe), Водакова, између осталог, закључује да би се Европа могла окарактерисати и као „економски и политички ‘привид’; дискурсивно конструисана територија којом се може управљати“[1](Wodak, 2011: 30). Белонже (Belanger, 2014) тврди да је проширење ЕУ „резултат промјена које потичу из језика. [...]. ЕУ и европски дискурс су у сталном настајању, активирани производњом значења изван порозних граница ЕУ којима је дато ново значење“.[2]

У раду се постулира постојање Европске уније (ЕУ) као дискурсивно конструисаног привида који је у сталном настајању кроз процес назван „проширење ЕУ“ (енг. EU enlargement). Овај процес подразумијева „приступање“ (енг. accession) Европској унији чиме је пресупониран привилегован статус земаља чланица те заједнице, те тиме и самоприписано право ЕУ да условљава потенцијалне (будуће) земље чланице испуњењем строгих услова оличених у тзв. „Копенхашким критеријима“ (енг. Copenhagen criteria). Процес приступања се одвија кроз „преговоре о приступању“ (енг. accession negotiations) чиме се даје привид постојања дијалога током тог процеса, односно, равноправног учешћа обје стране (земље која тежи ка чланству у ЕУ и ЕУ) у процесу преговарања и одлучивања о степену задовољења критерија.

Проширење ЕУ се од стране њених пропонената и званичника третира као легитиман процес/ политика/ стратегија: Штефан Филе га назива „по дефиницији постепеним процесом заснованим на чврстој и одрживој имплементацији реформи од стране земаља које су њиме обухваћене“ (CR,

* ljerkajeftic_22@hotmail.com

[1] […]a political and economic ‘imaginary’; a discursively construed governable territory […]. Напомена: сви преводи у раду су властити

[2] […]the result of changes originating in the language.[…].The EU and the European discourse are in constant becoming, activated by meaning production beyond resignificated and porous EU borders.

2013: 10)[3]; Лајчак „једном од најуспјешнијих политика ЕУ“[4](CR, 2013: 13); док су редовни (годишњи) извјештаји Европске комисије о земљама Западног Балкана насловљени „Стратегија проширења и главни изазови“ (енг. Enlargement Strategy and Main Challenges). У раду се Европска унија посматра као политичка творевина, те се и дискурс проширења који она генерише посматра као политички. Једно од обиљежја политичког дискурса је примјена дискурсивних стратегија легитимизације моћи у конструисању стварности употребом језика, тј. у дискурсу коме је у савременом друштву дата улога која се огледа у томе да онима који имају приступ јавном дискурсу омогућава да дискурс намећу као друштвену праксу. Инхерентна амбивалентност дискурса проширења ЕУ – премда декларативно промовисан као заснован на слободној вољи земаља потенцијалних чланица, процес проширења подразумијева „строго условљавање“ тих земаља од стране ЕУ – потребује и комуникацију са унутрашњим и вањским јавностима у циљу промовисања процеса проширења, давања легитимитета том процесу, као и производње консензуса за даље проширење граница ЕУ. Реализовање наведених циљева у раду се анализира идентификовањем стратегија легитимизације у публикацији под насловом „Проширење: Ширење европских вриједности и стандарда на већи број земаља”, која је дио информативног материјала из серије „Како разумјети Европску унију”, постављеног на званичној интернет страници ЕУ.[5]

2. Легитимизација

Позивајући се на Хабермасову тврдњу о „стратегијској“ употреби језика у политици, Чилтон (Chilton, 2004: 45) сматра да је могуће идентификовати стратегије помоћу којих говорници управљају својим интересима, а које су лингвистички реализоване. У вези с тим, он идентификује три „стратегијске функције (strategic functions) које интерполирају као средњи ниво између језика и стварности: стратегијска функција присиле, легитимизације/делегитимизације и (кривог)представљања (coercion, legitimisation/delegitimisation, representation and misrepresentation) (Chilton, 2004: 45–46). Стратегијску функцију легитимизације дефинише као „веома блиску функцији присиле јер се њоме успоставља право да вам

[3] […]by definition a gradual process, based on solid and sustainable implementation of reforms by the countries concerned (CR, 2013: 10) CR = Conference report (20 Years that Changed Europe: The Copenhagen Criteria and the Enlargement of the European Union) http://um.dk/da/~/media/UM/Danish-site/Documents/Udenrigspolitik/Nyheder-og-publikationer/20%20Years%20that%20Changed%20Europe_UM.pdf. 20.9.2014.

[4] […]one of the EU’s most successful policies (CR, 2013: 13)

[5] Enlargement: Extending European values and standards to more countries; The European Union Explained (http://europa.eu/pol/enlarg/index_en.htm). децембар2014.

се покоравају, тј. право на 'легитимитет'".[6] (Chilton, 2004: 46). У технике којима се лингвистички комуницирају разлози за покорност Чилтон убраја и „опште идеолошке принципе, хвалисање о дјеловању и властито позитивно представљање"[7] (Chilton, 2004: 46).

Ван Леувен се позива на често цитиран Веберов став да се „сваки систем власти труди да успостави и његује увјерење о свом легитимитету"[8](Weber in van Leeuwen, 2007: 91) и тврди да када се говори о легитимизацији увијек се ради о „легитимизацији пракси одређених друштвених поредака"[9] (van Leeuwen, 2007: 92). Он разликује четири главне категорије легитимизације[10]:

- Ауторизација, односно, легитимизација позивањем на ауторитет традиције, обичаја и закона, као и особа којима припада нека врста институционалног овлаштења.

- Морална евалуација, односно, легитимизација (често веома прикривеним) позивањем на систем вриједности.

- Рационализација, односно, легитимизација позивањем на циљеве и кориштење институционализоване друштвене радње [...]

- Митопоетика, односно, легитимизација која се преноси путем наратива чији исходи награђују легитимне радње и кажњавају оне нелегитимне. (VanLeeuwen, 2007: 92)

Када говоре о „садашњим ЕУ дискурсима" тј. о „специфичном облику спекулативног говора о европским идентитетима као и о процесима у многим областима дјеловања"[11] (Wodak and Weiss, 2005: 131) Водакова и Ваис дефинишу три облика легитимизације конструисања ЕУ и њеног проширења: „а/ легитимизација кроз идеју; б/ легитимизација кроз процедуру; в/ легитимизација кроз стандардизацију"[12](Wodak and Weiss, 2005: 131).

---

[6] […]closely linked to coercion, because it establishes the right to be obeyed, that is, 'legitimacy'.

[7] […] general ideological principles, boasting about performance and positive self-representation.

[8] […] every system of authority attempts to establish and to cultivate the belief in its legitimacy.

[9] […]the legitimation of the practices of specific institutional orders. (ван Леувен, 2007: 92)

[10] *Authorization,* that is, legitimation by reference to the authority of tradition, custom and law, and of persons in whom institutional authority of some kind is vested.

- *Moral evaluation*, that is, legitimation by (often very oblique) reference to value systems.
- *Rationalization*, that is, legitimation by reference to the goals and uses of institutionalized social action […]
- *Mythopoesis*, that is, legitimation conveyed through narratives whose outcomes reward legitimate actions and punish non-legitimate actions.

[11] […] specific form of the speculative talk on European identities as well as other policy processes in many areas[…]

[12] a/ legitimization through idea, b/ legitimization through procedure, c/ legitimization through 'standardization'.

3. Анализа корпуса

Проширење Европске уније, нарочито послије тзв. „великог праска“ 2004. године када је у чланство примљено десет нових чланица (осам земаља бивше Источне и Централне Европе, те Кипар и Малта), подразумијевало је укључивање нових народа у провобитну, стару Европску заједницу и преиспитивање функционисања новонасталог политичког и економског конгломерата. Ово је захтијевало и нове стратегије промовисања дискурса проширења Европске уније са циљем задобијања консензуса од стране унутрашње јавности. У својој Бијелој књизи објављеној 2006. године, Европска комисија констатује:

Over the last two decades, the European Union has been transformed. It has taken on a wide range of tasks touching citizens' lives in many different ways. But Europe's communication with its citizens has not kept pace. The gap between the European Union and its citizens is widely recognized. In Eurobarometer opinion polls carried out in recent years, many of the people interviewed say they know little about the EU and feel they have little say in decision-making process.[13]

Европска унија се трансформисала током последње двије деценије. Преузела је широк распон задатака који утичу на свакодневни живот људи на различите начине. Тај темпо, међутим, није пратила комуникација Европе са њеним грађанима. Опште је препознат јаз између Европске уније и њених грађана. У Евробарометар анкетама које су рађене током последњих година испитаници су рекли да веома мало тога знају о Европској унији и имају осјећај да се веома мало питају у процесу одлучивања.

Имплицитно успостављен узрочно-посљедични однос између незадовољства грађана и недостатка информација о функционисању Европске уније своди питање често израженог незадовољства грађана због пријема нових земаља чланица на неинформисаност. Стога се прибјегава синергији стратегија – информисања и персуазивног промовисања проширења ЕУ којим се истичу користи – које у коначници имају за циљ прибављање легитимитета. Корпус који је предмет анализе у овом раду је примјер такве синергије.

Публикација под насловом „Проширење: Ширење европских вриједности и стандарда на већи број земаља“ је дио информативног материјала из едиције „Како разумјети Европску унију“ постављеног на званичној интернет страници ЕУ. Насловна страна публикације садржи назив едиције (*Како разумјети Европску унију*), наслов (*Проширење*), лид (*Ширење европских вриједности на већи број земаља*) и цитат тадашњег европског Комесара за проширење Штефана Филеа:

[13] White Paper on Communication Policy.COM (2006).(http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com2006). [октобар 2014)

The EU's enlargement policy makes Europe a safer and more stable place; it allows us to grow stronger and to promote our values, and enables us to assume our role as a global player on the world stage.

Политика проширења ЕУ чини Европу безбједнијим и стабилнијим мјестом; дозвољава нам да јачамо и промовишемо наше вриједности и омогућава нам да заузмемо улогу глобалног играча на свјетској сцени.

Наведени цитат се може сматрати примјером легитимизације кроз идеју реализоване сљедећим лингвистичким средствима: пресупонираним постојањем јединственог идентитета ЕУ експлицираног личном замјеницом и присвојним придјевом *(...дозвољава „нам" да јачамо..., промовишемо „наше" вриједности*); пресупонирано постојање прихваћених, заједничких европских вриједности; пресупозиција о ЕУ као безбједном и стабилном простору изражена компаративима *безбједнији* и *стабилнији*.

Садржај публикације чини пет наслова од којих су три у форми индиректних питања:

- Why the EU is enlarging *Зашто се ЕУ шири*
- How the enlargement process works *Како функционише процес проширења*
- What EU enlargement process achieves *Шта се постиже процесом проширења*

док су преостала два наслова:

- Outlook *Изгледи*
- Find out more *Сазнај више*

Наведени формат унутар ког ће се пласирати информације (индиректна питања пресупонирају постављена директна питања) је образац карактеристичан за промотивни, тј. рекламни дискурс чије упадање у институционални дискурс Ферклаф (Fairclough, 1992: 207) назива „комодификацијом":

Комодификација је колонизација институционалних предака дискурса, а шире посматрано и друштвеног поретка дискурса типовима дискурса који су везани за производњу робе.[14]

На овај начин се прималац поруке укључује у дијалог током кога ће путем прецизних података добити одговоре на своја питања и објашњења за своје сумње. Дакле, у циљу превазилажења комуникацијског јаза између себе и грађана, ЕУ прибјегава промотивном дискурсу којим проширење ЕУ „продаје" као робу. Анализа садржаја публикације обухватиће идентификовање категорија легитимизације унутар наведених наслова.

[14] Commodification is the colonization of institutional orders of discourse, and more broadly of the societal order of discourse by discourse types associated with commodity production.

3.1. Зашто се ЕУ шири

Ово поглавље у публикацији почиње асертивом:

The European Union was created in the 1950s to foster peace, prosperity and European values on the continent. Its purpose is as relevant today as it was then.

Европска унија је створена 1950-их како би унапређивала мир, просперитет и европске вриједности на континенту. Њена сврха је важна и данас колико је то била и тада.

У функцији властитог позитивног представљања и самохвалисања као извора „ауторитета, разума, визије и памети“[15] (Chilton, 2004: 47), овај асертив легитимизује пресупонирани јединствени идентитет Европске уније на тај начин реализујући легитимизацију кроз идеју по класификацији Водакове и Вајса.

Индиректно питање у наслову добија одговоре кроз три поднаслова:

- Benefits for all *Користи за све*
- Enlargement creates growth *Проширење ствара раст*
- Successive enlargements *Постепена проширења*

Прва два поднаслова најављују присуство Рационализације као легитимизације позивањем на „корисност институционализоване радње”[16] (Fairclough, 2004: 98), у нашем случају – институционализованог проширења ЕУ. Другим ријечима, *проширење служи интересима земаља чланица као и земаља у процесу приступања* гдје имамо однос хиперонимије успостављен између *интереса* и њихове елеаборације у виду елемената вриједносног система у које улазе *демократија, основне слободе, владавина закона, јединствено тржиште*:

Enlargement serves the interests of Member States as well as acceding countries. […] in particular through its promotion of democracy and fundamental freedoms, the rule of law and the single market.(корпус, 3)

Проширење служи интересима земаља чланица и земаља у процесу приступања. [...] нарочито путем промовисања демократије и основних слобода, владавине права и јединственог тржишта.

Упућивање на вриједносни систем је категорија легитимизације коју ван Леувен назива Морализацијом, а за коју Ферклаф сматра да се

преклапа са Рационализацијом у смислу да разлози и сврхе који се наводе за дату процедуру евоцирају вриједносне системе који се подразумијевају и чине ‘генерализоване’ мотиве који су, према Хабермасу, данас у широкој употреби ‘за осигуравање масовне лојалности’. (Fairclough, 2004: 99)[17]

[15] […] authority, reason, vision and sanity.

[16] […]the utility of the institutionalized action[…]

[17] […]overlaps with Moral Evaluation, in the sense that the reasons and purposes

Поднаслов „Постепена проширења“ уводи и визуелно средство за легитимизацију проширења ЕУ у виду географске карте Европе на којој су различитим бојама означене земље чланице као и земље кандидати и потенцијални кандидати за чланство у складу са хронологијом њиховог приступања ЕУ. Легитимизација се идентификује и у визуелној потпори претходоно наведене вриједносне квалификације „our diversity“ (*наша разноликост*) будући да су имена свих земаља на карти написана језицима тих земаља. Ефекат који се овим постиже је јасан и директан и шаље поруку да учлањивање у ЕУ не значи губљење властитог идентитета.

Синергија форми легитимизације (легитимизација позивањем на идеју, Морализација у преклапању са Рационализацијом) идентификованих у овом дијелу публикације функционише на плану промовисања претпостављених заједничких вриједности Европске уније, односно, вриједносног система израженог ‘генерализованим’ мотивима којима се тешко супротставити здравим разумом.

3.2. Како функционише процес проширења

Легитимизацијом кроз идеју тј. подсјећањем на почетак формирања Европске уније 1950. године којом се одлука земаља оснивача назива „an unprecedented step“ (*кораком без преседана*) наставља се тон самохвалисања и промовисања ЕУ употребом суперлатива или апсолутног придјева: „the longest period of peace“, „an unparalleled level of prosperity“, „a historic success“ (*најдужи период мира, неупоредив ниво просперитета, историјски успјех*). Аспирација ка постајању глобалног играча на свјетској сцени (најављена на насловној страни публикације) имплицира тежњу ка изједначавању са Сједињеним Америчким Државама и у том свјетлу треба тумачити формулацију „the founding fathers“ (*оци оснивачи*) ЕУ који су „had an inclusive vision of Europe“ (*имали инклузивну визију Европе*) од самог почетка. „[L]eaving the door open for other democratic European countries to join“ (*Остављање отворених врата за придруживање осталих демократских земаља*) пресупонира постојање оних који су укључени и оних који су искључени. Промовисање проширења ЕУ има за циљ и да искљученима (који немају моћ) пошаље сигнал да се са њима рачуна да и они једног дана постану укључени.

Форма дијалога, која је основни формат ове публикације, у овом поглављу се наставља постављањем директних питања на која се дају одговори: „Who can join?“ (*Ко се може придружити?*), „Who decides?“ (*Ко одлучује*?), „Where do we stand?“ (*Докле смо стигли?*). Одговори на

given for the procedures evoke value system which are taken for granted and constitute the ‘generalized’ motives which according to Habermas (1976) are now widely used to ‘ensure mass loyalty’.

постављена питања указују на језичко конструисање проширења ЕУ не као процес наметнут одозго, него као процес до чијег резултата се долази демократском процедуром, активним учешћем свих судионика у процесу одлучивања:

New members are admitted with the unanimous consent of the EU Member States.

Нови чланови се примају једногласним пристанком земаља чланица ЕУ. (корпус, 6)

When accession negotiations have been satisfactorily completed, an accession treaty is drafted and signed by the Member States and the candidate concerned.

Након успјешног завршетка приступних преговора, потписује се нацрт споразума о приступању од стране земаља чланица и земље која приступа.

The treaty then has to be ratified by all the Member States and the acceding country […]

Споразум тада мора бити ратификован од стране свих земаља чланица и земље приступнице [...]

Наведени примјери илуструју легитимизацију процеса проширења ЕУ кроз процедуру. Ту сврставамо и преостале поднаслове у овом поглављу – „Accession negotiations“ (*Приступни преговори*), „Screening“ (*Анализа*), „Reporting and monitoring“ (*Извјештавање и праћење*), „Accession treaty“ (*Споразум о приступању*), „From signing the accession treaty to accession“ (*Од потписивања споразума о приступању до приступања*), „Helping enlargement countries' preparations for membership – pre-accession strategy“ (*Помоћ земљама проширења у припремама за чланство – предприступна стратегија*), „EU support“ (*Подршка ЕУ*). Питање *Ко се може придружити?* најављује постојање услова за придруживање експлицираних у одговору „any European country may apply for membership if it respects the democratic values of the EU and is committed to promoting them“ (*свака земља може се пријавити за чланство уколико поштује демократске вриједности ЕУ и ако је посвећена њиховом промовисању*). Отвореним кондиционалом се даље прецизира „if it fulfills the criteria and conditions for accession as defined[…] by the so-called Copenhagen criteria“ (*ако испуни критерије и услове приступања како су дефинисани[...] тзв. Копенхашким критеријима)*. Унутар поднаслова *Преговори о приступању* стоји да су *преговори* заправо усредсређени само на услове и вријеме када ће земља кандидат за чланство усвојити и спровести постојеће законе и правила ЕУ, док се „the rules as such […] are not negotiable“ (*о самим правилима [...] не преговара*). Овим се форма легитимизације кроз процедуру доводи у везу са ауторитетом који дату процедуру прописује, па можемо говорити о Ван Леувеновој категорији легитимизације позивањем на ауторитет. Оно што је интересантно је да је тај ауторитет приписан

самој процедури, односно, Копенхашким критеријима који су отјеловљење политике *условљавања* (енг. conditionality) као саставног дијела такозваних преговора.Тиме је значење лексеме „преговори“ у дискурсу проширења ЕУ стављено у однос синонимије са *условљавањем* унутар ког ЕУ себи даје за право да одлучи када је нешто усвојено и да ли је спроведено на начин на који неки имагинарни аутритет сматра ефективним.

Сматрам да је у анализу овог дијела публикације корисно укључити и Халидејев (Halliday, 1981) граматички ресурс за језичко конструисање искуства у свијету, тј. идеационе функције језика – транзитивност – како би се боље освијетлила врста односа које ЕУ језички успоставља између себе и будућих чланица у диксурсу проширења. Халидеј дефинише језик као ресурс за производњу значења, а оно преко чега дјелује овај ресус је граматика. Транзитивност као граматички ресурс подразумијева учеснике (чинитељ и циљ), процесе (материјални, ментални, вербални и релациони) и околности. У овом дијелу публикације, у улози субјекта (чинитеља) Европска унија, као и синоними: „founders“, „European Commission“, „EU assistance“, „the Copenhagen criteria“ (*оснивачи, Европска комисија, помоћ ЕУ, Копенхашки критерији*) се нашла 38 пута; лексеме које покривају процес проширења/процедуре – „accession process“, „stabilization process“, „accession negotiations“ (*процес придруживања, процес стабилизације, преговори о приступању*) – 22 пута; земље кандидати – 21 пут. Процеси се реализују као предикације и анализа показује да је ЕУ превасходно чинитељ у материјалним процесима (23 пута) – „provides“, „enables“, „decides“, „helps“ (*обезбјеђује, омогућава, одлучује, помаже*). Процес проширења/процедуре учествују највише у материјалним процесима (11 пута), али махом у пасивним конструкцијама: „negotiations are conducted“, „the opening of accession negotiations is decided on“ (*преговори се воде, одлучује се о отварању преговора о приступању*). Земље кандидати, такође, најчешће учествују у материјалним процесима (8), али скоро без изузетка у модалним конструкцијама којима се изражава облигација: „need to carry out significant reforms“, „may have to set up new bodies“, „may need to restructure existing institutions“ (*треба да спроведу значајне реформе, треба да успоставе нова тијела, треба да реструктуирају постојеће институције*).

Закључак који се може извести из наведеног је да је неспорна водећа улога ЕУ у властитом проширењу легитимозована позитивним представљањем себе (глаголи: *помаже, омогућава*), да је евидентно важна улога дата процедурама које се представљају као неупитне, па тиме и носилац ауторитета, а да су земље кандидати оне које су подвргнуте доминацији, односно оне од којих се очекује да испуне задате обавезе током такозваног преговарачког процеса. На овај начин је успостављен сада већ подразумијевајући оквир преговарања условљавањем у дискурсу проширења Европске уније, унутар кога је пресупониран морални ауторитет

Копенхашких критерија и процедура успостављених за 'уподобљавање' земаља обухваћених процесом проширења.

3.3. Шта се постиже процесом проширења

Унутар овог поднаслова доминирају Рационализација и Митопоетика, категорије легитимизације како их дефинише Ван Леувен.

Рационализација је облик легитимизације којим се наглашава корисност институционализоване радње. У конкретном случају, проширење Европске уније је корисно у материјалном, безбједносном и политичком смислу чиме улазимо у домен вриједности, па се може говорити о преклапању Рационализације и Морализације као форме легитимизације којом се упућује на вриједносни систем:

The EU delivers considerable economic and social benefits for both existing and new Member States.

ЕУ доноси значајне економске и социјалне користи како за постојеће тако и за нове земље чланице.

[I]t is estimated that accession boosted economic growth in the new Member States by about 1.75 percentage points per year […]

[Р]ачуна се да је приступање повећало економски раст у новим земљама чланицама за око 1.75 процената годишње[...]

In addition to increased prosperity, the enlargement process also provides stability, security and the rule of law to those countries joining the EU.

Поред повећаног просперитета, процес проширења такође обезбјеђује стабилност, безбједност и владавину права земљама које се придружују ЕУ.

Enlargement policy played a very important role in transforming those former communist countries that have joined the EU since 2004 into states with functioning market economies and democratic political institutions.

Политика проширења имала је веома важну улогу у трансформацији оних бивших комунистичких земаља које су се придружиле ЕУ од 2004. године, у земље са функционалном тржишном привредом и демократским политичким институцијама.

Митопоетика, као форма легитимизације путем наратива који свједоче о наградама за легитимне радње, евидентна је у кратким причама о троје људи (држављана Мађарске, Бугарске и Пољске) којима је придруживање њихових земаља Европској унији, тј. легитимне радње предузете и спроведене од стране влада тих земаља у складу са наметнутим процедурама, омогућило да студирају у иностранству, да раде и живе у иностранству, односно да модернизују и прошире пољопривредну производњу.

Идентификовани облици легитимизације – Рационализација и Миропоетика – у овом дијелу публикације имплицирају постојање консензуса о пресупонираним општеприхваћеним вриједностима (*просперитет, владавина права, фукционална тржишна економија, демократске институције*). Како упражњавање моћи и доминације укључује и способност обликовања заједничког интереса и производњу консензуса о ономе што је добро и пожељно, на дјелу имамо имплицирану надмоћност чланства у Европској унији над претходним (нпр. комунистичким) државним уређењима будућих земаља чланица чиме се проширење ЕУ легитимизује као неопходна и нужна активност.

3.4. Изгледи

Кратак садржај унутар овог поднаслова има функцију рекапитулације позитивног властитог представљања:

Successive enlargements have played a crucial role in safeguarding democracy and bringing stability to the European continent. This was highlighted in the reasons cited for the awarding of the 2012 Nobel peace Prize to the EU.

Сукцесивна проширења су имала кључну улогу у обезбјеђивању демократије и доприношења стабилности на европском континенту. Ово је истакнуто у разлозима наведеним за додјељивање Нобелове награде за мир ЕУ, 2012. године.

Такође, имплицитно се наговјештава наставак проширења Европске уније. Овом процесу се придаје митопоетичка улога када су у питању „democratic reforms in Turkey“ (*демократске реформе у Турској*), у „stabilization of the western Balkans” (*стабилизацији западног Балкана*) гдје се наводи примјер Хрватске као илустрација трансформаторске моћи политике проширења ЕУ:

This political transformation brings about real change on the ground. Croatia’s accession is the best example: torn by conflict only two decades ago, the country is now a stable democracy, capable of taking on the obligations of EU membership and of adhering to EU standards.

Ова политичка трансформација доводи до стварних промјена на терену. Приступање Хрватске је најбољи примјер: раздирана сукобима прије само двије деценије, ова земља је сада стабилна демократија, способна да преузме обавезе чланства у ЕУ и обавезе придржавања стандарда ЕУ.

Важност процедуре која се мора у потпуности поштовати током процеса проширења поново се наглашава чиме се потврђује доминација легитимизације кроз процедуру у дискурсу проширења ЕУ:

Of course, EU accession is not automatic: the process is based on strict conditionality, with each step forward based on real progress achieved on the ground and agreed by all the actors.

Наравно, приступање ЕУ не иде по аутоматизму: тај процес је заснован на строгом условљавању, у коме се сваки корак напријед заснива на стварном напретку постигнутом на терену потврђеном од стране свих актера.

Натурализованост процедуралне природе процеса проширења ЕУ појачана је употребом дискурсног маркера „of course“ на почетку наведеног примјера из корпуса.

Овај кратки дио публикације има функцију подсјећања на користи од проширења ЕУ (нпр. *кључна улога у обезбјеђивању демократије* и *допринос стабилности на европском континенту*) које су признате као неспорне вриједности саме по себи, што је потврђено додјељивањем Нобелове награде за мир Европској унији. Овдје ћемо се присјетити Чилтонове (Chilton, 2004: 46) дефиниције легитимизације као веома блиске стратегијској функцији присиле будући да се њоме успоставља право на легитимитет и на покоравање. Наведни начин позитивног властитог представљања (као једна од техника лингвистичког комуницирања легитимизације) може се сврстати у генерализоване мотиве којима се осигурава масовна лојалност дискурсу моћи (дискурсу проширења Европске уније) и политици условљавања као том дискурсу инхерентној матрици интеракције.

3.5. Сазнај више

Три интернет адресе су дате као извор додатних информација о проширењу Европске уније: адреса „The European Commission’s website on enlargement“ (*сајт Европске комисије о проширењу*), „What EU membership means in people’s day-to-day lives“ (*Шта чланство у ЕУ значи у свакодневном животу људи*) и „Questions about European Union? Europe Direct can help: 00 800 67891011“ *(Имате питања о Европској унији? Europe Direct вам може помоћи: 00 800 67891011*). Њима је заокружена дијалошка форма унутар које је представљена тема проширења Европске уније као једна од тридесет четири теме у оквиру едиције „Како разумјети Европску унију“ којом ЕУ настоји да премости комуникацијски јаз између себе и унутрашњих и вањских јавности.

4. Закључак

Посматрајући дискурс проширења Европске уније као дискурс у коме је Европска унија увијек шира него у територијалном смислу, на корпусу званичног представљања овог процеса од стране институција ЕУ анализиране су стратегије легитимизације овог дискурса моћи. Анализирани корпус је примјер дискурса који је прихватио стратегије рекламног дискурса у процесу комодификације који карактерише слабљење граница између, са

једне стране дискурсних стратегија тржишта у традиционалном смислу, и, са друге стране, дискурсних стратегија политике, јавних служби […] владе и других облика јавног информисања[18](Fairclough, 1994: 253).

Процес проширења Европске уније је процес друштвене трансформације/промјене при чему је од велике важности прихватање тих промјена од стране оних који су изложени промјенама. Стога је од великог значаја прибављање легитимитета проширењу ЕУ у комуникацији са јавношћу како би се обезбиједило заједничко становиште о томе шта проширење ЕУ значи и подразумијева. Анализа корпуса указује на синергију комуникацијских стратегија информисања и персуазивног промовисања проширења Европске уније са крајњим циљем прибављања легитимитета за политику проширења. За прибављање легитимитета кориштене су форме легитимизације којима се промовише идеја о постојању јединственог идентитета и вриједности ЕУ, форме легитимизације којим се истичу користи, како за старе, тако и за нове земље чланице ЕУ, до којих се може доћи једино уколико се пристане на форму преговора која подразумијева условљавање поштовањем легитимитета ауторитета наметнутих критерија и процедура.

Литература

Ван Леувен 2007: T. Van Leeuwen, Legitimation in discourse communication у *Discourse & Communication, Vol 1(1*), 81–122.

Белонже 2014: M. Belanger, It Walks like a State and Talks like a State but it's not a State: a Contribution to European Political Order Theory. Paper presented at the 3rd International Euroacademia Conference "The European Union and the Politicization of Europe", Lisbon, September 26–27.

Водак и Ваис 2005: R. Wodak, G. Weiss, Analyzing European Union discourses: Theories and applications у *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, methodology and interdisciplinarity,* edited by Ruth Wodak and Paul Chilton, 121–137. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Водак 2011: R. Wodak, *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Palgrave Macmillan.

Ферклаф 1992: N. Fairclough, *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press

[18] […] weakening of boundaries between, on the one hand, the discursive practices of the market in the more traditional sense, and on the other hand, the discursive practices of politics, public services, […] government and other forms of public information.

Ферклаф 1994: N. Fairclough, Conversationalization of public discourse and the authority of the consumer, R. Keat et all (eds.) The Authority of the Consumer, New York: Routledge 253–268.

Ферклаф 2004: N. Fairclough, *Analysing Discourse: Textual analysis for Social Research.* Taylor & Francis e-Library

Халидеј 1981: M.A.K. Halliday, *Explorations in the Function of Language*, London: Edward Arnold.

Чилтон 2004: P. Chilton, *Analysing Political Discourse: Theory and practice*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Љиљана С. Аћимовић*
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Студијски програм за њемачки језик и
књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501233A

Прегледни рад

О ЋУРЧИНОВОМ ПРЕВОДУ НИЧЕОВОГ *ЗАРАТУСТРЕ*

Књижевне полемике нису неуобичајене у књижевној критици. Присјетимо се деценијског сукоба мишљења између Вука Караџића и Јована Хаџића у српској или дугогодишње књижевне „свађе“ у којој су главни актери били J. X. Готшед (Johann Christoph Gottsched), с једне, те циришки професори J. J. Бодмер (Johann Jakob Bodmer) и J. J. Брајтингер (Johann Jakob Breitinger), с друге стране, у њемачкој књижевној традицији. Предмет овог рада је полемика која на особен начин повезује њемачку и српску књижевну сцену. Ријеч је о опречним мишљењима и ставовима иницираним преводом капиталног дјела *Тако је говорио Заратустра. Књига за свакога и ни за кога* (*Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen*, 1883–1885) знаменитог њемачког класичног филолога, пјесника и филозофа, једног од најзначајнијих модерних мислилаца и једног од најжешћих критичара западне културе и хришћанства, Фридриха Ничеа (Friedrich Nietzsche, 1844–1900), који је сачинио један од првих германиста у Србији, српски пјесник модерниста и дугогодишњи уредник часописа *Нова Европа*, Милан Ћурчин.

Једно од најпознатијих Ничеових филозофских дјела, састављено из четири дијела, говори о пустињаку који након десетогодишњег самотничког живота у планинама, силази међу људе у жељи да им пренесе нешто од свог знања. Мудрац, заправо, трага за човјеком који је раван њему и његовом знању. У сусрету са људима он доживљава и исмијавање, али и дивљење. Заратустра је персијски пророк који је својим учењем значајно утицао на јудаизам, а потом и на хришћанство. У *Заратустри* Ниче презентује властиту слику свијета у којој централно мјесто заузимају нагони и осјећања, а мисао и спознаја зависе од њих. Средиште Ничеовог виђења свијета је идеја о натчовјеку, док је врховни задатак културе стварање тог натчовјека. Као контраст њему Ниче наводи хришћанина, сматрајући да је из страха од натчовјека друштво створило идеал од његовог антипода и да је данашњи морал – морал гомиле, ропски морал. Човјек тадашњег времена је само мост потребан за прелаз ка натчовјеку. Он сматра да се човјек мора вратити природности, да мора оздравити, да мора пригрлити живот и ићи за његовим правим смислом, а у томе ће му помоћи ослобођена воља, која не зна ни за какве обзире ни препреке, која није везана за вријеме и коју одређује једино

* ljiljana.acimovic@unibl.rs

њена јачина, њена свијест о властитој снази (уп. Ускоковић 1914: интернет). Дјело је писано бриљантним стилом, па су преводиоци имали изузетно тежак задатак да га у свој његовој љепоти приближе српским читаоцима.

Милан Ћурчин, син имућног панчевачког трговца, рођен је 1880. године. Школовао се у родном Панчеву и Новом Саду, а студије германистике и славистике завршио је у Бечу докторском дисертацијом *Српска народна пјесма у њемачкој књижевности* (*Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*) крајем 1904. године. Године 1907. је изабран за привременог, а 1910. за сталног доцента Београдског универзитета на Катедри за њемачки језик и књижевност, гдје остаје до почетка Првог свјетског рата. Од 1915. је активан као члан Југословенског одбора у Лондону. По завршетку рата сели се у Загреб и ту покреће и уређује часопис *Нова Европа* (1920–1941) који се бавио књижевним, публицистичким и политичким питањима. Изузетно ангажован као борац на идеји уједињења југословенских народа присиљен је да се након окупације склони из Загреба у Сплит, гдје остаје до 1945. године. Вративши се у Загреб, ради у Лексикографском заводу. Ћурчин је умро 1960. године (видј. Јовановић1972: 552–553 и Ђорђевић 2003: 350–351).

Ћурчин је у јавни живот ушао као пјесник модерниста и као књижевни историчар и критичар. Његове прве пјесме изазвале су опречне реакције, тако да је он већ 1903. године у *Српском књижевном гласнику* објавио чланак *О мојим песмама*, у којем износи своју пјесничку поетику, сматрајући да је код нас у односу на друге европске земље много мање „развијено схватање за прави смисао лирике, за осећај у уметничкој песми“ (Ћурчин 1903: 196). Његове пјесме су, констатује, негативно прихваћене од извјесног броја критичара, јер се не уклапају у постојеће шаблоне и јер доносе осјећања које не може свако разумјети и са којима се не може свако идентификовати. Акценат ставља на субјективност у лирској пјесми. Слијепо инсистирање на правилима поетике доживљава негативним, нарочито у лирици (уп. Ћурчин 1903: 196–200). „Суштина лирике је страст, расположај, осећај“ (Ћурчин 1903: 200). Да би се нека пјесма доживјела треба држати „срце отворено; ако је песник погодио вашу жицу, затрепериће, – допашће вам се песма; ако није – није ни потребно, јер није потребно да имамо сви на свету исте и сличне осећаје“ (Ћурчин 1903: 200). Већ из овог програмског текста може се ишчитати свјесно неуклапање у постојеће шаблоне и тежња ка нечем новом.

Пажњу на Ћурчинов пјеснички и критичарски рад скренули су историчари и критичари српске књижевности. Богдан Поповић је 1911. године уврстио неколико његових пјесама у *Антологију новије српске лирике*. Приказујући Ћурчинов пјеснички рад, Јован Скерлић му у *Историји нове српске књижевности* замјера афектирање, лош стих и несигуран језик, а хвали смјело и пркосно изношење нових идеја, искреност и оригиналност, презрив тон и борбен став. Посебне Ћурчинове заслуге он види у области версификације и популаризације слободног стиха, а наглашава и његово

бављење историјом српске народне поезије у страним књижевностима (1953: 441–442). Има, међутим, и нешто другачијих мишљења. Говорећи о Ћурчиновој збирци *Песме* (1906) Антун Густав Матош у огледу *Српски модерниста* износи своје неслагање са Скерлићевим ставом изреченим поводом збирке *Песме*, у којем Скерлић наглашава да је искреност мисли и осјећаја, оригиналност изражавања, смјелост идеја и младо и охоло презирање старих форми и конвенција оно што је допадљиво у Ћурчиновој поезији (Матош: интернет). Матош сматра да је Ћурчин „komplikovan. Ničeovac je utoliko ukoliko je individualist, dok njegove ljubavne pjesme nemaju ništa ničeovskoga iz tog prostog razloga što je Niče prononsiran misogen i antierotičar“ (Матош: интернет). Поређење с Ничеом иницирано је Скерлићевим ставом да код Ћурчина „ima i bizarnosti i snobizma, i jeftinog ničeizma“ (Матош: интернет). Говорећи о Ћурчиновом стилу, Матош износи тезу да је Ћурчин конфузан, а да му лирика подсјећа на њемачку. „Jedne [ljubavne pjesme, оп. Љ. А.]su refleks komplikovanije duše, bez kontura, maglovite impresije slične slobodnim verzima, kontemplativnog psihološkog mistika Momberta i poetičnoj prozi J. Šrafa, dok druge [čista lirika, оп. Љ. А.] – najbolje – podsjećaju vedrom naivnošću i prostotom na narodnu njemačku liriku, kojoj tako srećno podražavaju germanski lirici od Getea i Milera do Majera i Lilijenkrona“ (Матош: интернет). Иако овако оштро суди о Ћурчину и његовом стваралаштву, Матош, ипак, сматра да је Ћурчин „bez sumnje najoriginalniji – iako nije najbolji – srpski modernista. Najbolji srpski modernista je po mom sudu Sima Pandurović“ (Матош: интернет). Овај есеј Матош завршава поређењем српског и хрватског модернизма, истичући да се „srpski modernizam ispoljava tek u lirici, a još je zanimljivije da nije nimalo demokratski. Dok je hrvatski modernizam bio u jezgru demokratičan, srpski je aristokratičan“ (Матош: интернет). У поменутом Матошевом есеју примјетни су елементи који ће бити интересантни за Ћурчинов каснији рад, а то су присуство Ничеа у његовом стваралаштву и опречна мишљења изнесена поводом Ћурчиновог рада (у овом случају су то његове пјесме, а касније ће то бити његов превод Ничеовог *Заратустре*). Ћурчин се бавио и критиком, а о значају његовог критичарског рада свједочи чињеница да је заступљен у едицији *Српска књижевна критика* и то у 12. књизи, која за предмет има писце као критичаре прије Првог свјетског рата (уп. Протић 1979: 34–37).

Ћурчину припада значајно мјесто у настанку и формирању домаће германистике као посебне научне дисциплине, иако је веома кратко, свега седам година – од 1907. до 1914 – био активан као германиста. О његовом германистичком дјеловању писали су у више наврата знаменити германисти Милош Ђорђевић, Миљан Мојашевић, Зоран Константиновић и Томислав Бекић (уп. Аћимовић 2011: 73–74). По окончању Првог свјетског рата Ћурчин се, за разлику од Милоша Тривунца, није вратио на Универзитет (Бекић 2001: 307). У вријеме док се активно бавио германистиком, што

као предавач на Катедри за њемачки језик и књижевност, што као научни радник, Ћурчин је оставио видног трага, те се због тога, заједно са Милошем Тривунцем, убраја у прву генерацију српских германиста. Писао је о српској народној пјесми у њемачкој књижевности; невелику, али значајну студију о њемачким романтичарима (о старијој романтичарској школи); краћи компаративни чланак о Фридриху Халму и Војиславу; неколико прилога о рецепцији Коцебуа код Срба и Хрвата; као и студију о Гетеу и госпођи Штајн (уп. Јовановић 1972: 552–553; Протић 1979: 548–559).

Ћурчин се бавио и Ничеом. Први напис о њему објавио је 1910. године под насловом *Ниче, и Песма животу, и Болу (Ниче и госпођица Лу Саломе)* у *Српском књижевном гласнику*. У кратком чланку расправља о њиховом односу, те о ауторству горе наведених пјесама. Цитирајући *Заратустру*, наговјештава рад на преводу овог дјела, што је видљиво и из преписке са Тихомиром Остојићем (уп. Бекић 2004: 200).

Велики Ћурчинов допринос развоју домаће германистике, али и обогаћењу српске преводне књижевности, огледа се у његовом преводу Ничеовог дјела *Тако је говорио Заратустра*: *књига за свакога и ни за кога* у издању књижарнице С. Б. Цвијановића из Београда. Превод је објављен у двије свеске: прва свеска, која обухвата први и други дио, објављена је 1912, а друга, коју сачињавају трећи и четврти дио, 1914. године. Ћурчин је уз прву свеску превода објавио и обиман предговор (стр. III–XXVIII) под насловом *Фридрих Ниче*. Касније је Ћурчин о Ничеу објавио и један чланак у својој *Новој Европи* и то поводом 30-годишњице смрти овог великог њемачког филозофа. Текст је објављен у броју од 16. септембра 1930. године и касније је прештампан у часопису *Свеске* (уп. 2000: 211–215). О рецепцији Ничеа у Југославији и у дјелу Ћурчина у том процесу писао је Данило Баста (уп. Бекић 2001: 313). Појаву превода једног од најзначајнијих Ничеових дјела објавили су часописи *Српски књижевни гласник* у броју од 1. октобра 1911. и *Босанска вила* у броју од 15. децембра 1911. године. Анонимна биљешка (потписана са Х.) из *Српског књижевног гласника* обавјештава читаоце сљедеће:

у читком преводу Г. Др. Милана Ћурчина и у лепом издању књижаре Г. С. Цвијановића, изашло познато Ничеово дело „Тако је говорио Заратустра“, „књига за сваког, и ни за ког“. Уз књигу иде и слика писца и опширан предговор преводиоца о Ничеову животу. Преводилац обећава студију о Ничеу као филозофу пред другом свеском овога превода, у коју ће ући трећи и четврти део „Заратустре“ (1911: 554–555).

Слична овој је и објава у *Босанској вили*. У непотписаној напомени наведено је да је:

књижарница С. Б. Цвијановића издала у српском преводу дра Милана Ћурчина најпознатије дјело Фридриха Ничеа. (...) Свакако је ово најславније и најчувеније дјело пишчево у свјетској књижевности преведено на све

свјетске језике. „Вила“ је доносила поједине одломке из овог Ничеовог дјела у преводу других њених сарадника. Пред самим је преводом слика пишчева и његова биографија, од дра. М. Ћурчина (1911: 359).

Књигу је крајем 1911. године приказала и Исидора Секулић. Превод је оцијенила веома успјелим и назвала га „једним датумом у нашој преводној књижевности“ (Секулић 1911: 641–642). Савременици су посвједочили о добром пријему дјела код читалачке публике. Тако Драгољуб Јовановић каже да је Ћурчинов превод Ничеовог *Тако је говорио Заратустра* „bio u svim rukama“ (1973: 212). Осим Исидоре, о преводу се изузетно позитивно огласио и Милутин Ускоковић. Он у јануарском броју *Савременика* из 1912. године даје оцјену Ћурчиновог превода. У тој оцјени он каже:

Naravno da je gotovo nemoguće dati savršen prevod ove velike epopeje jednog duha, koji je umeo snažno asimilovati sve što je bilo lepo i veliko u svetskoj kulturi, počev od Grka pa do Vagnera. Prevodilac se našao u mučnoj dilemi: da li da skrupulozno sačuva vernost ovog klasičnog dela, ma kako da ono posle zvuči na našem jeziku, ili da prevodi slobodnije, ma vernost prevoda i izgubila ponešto. G. Ćurčin je izabrao eklektičku metodu, zlatnu sredinu, što je upravo najbolje, mada je taj metod najteži za savesnog prevodioca (Ускоковић 1914: интернет).

И сам Ћурчин је у поговору прве свеске превода изнио начела којима се руководио приликом превођења. Та начела понавља и у полемици која се распламсала поводом квалитета његовог превода *Заратустре*:

У поговору својој књизи, после свих резерви које сам имао да дам у погледу ваљаности самог превода, дао сам и рачуна о томе на *који* сам *начин* преводио: „Од оба начина превођења –: држати се *верно* оригинала па сваку мисао дословно преносити, или покушати ући у дух пишчев па преводити *слободније* у духу свога језика“, одлучио сам се за други начин, за слободан превод, и то сам рекао јасно и разговетно“ (Ћурчин 1912б: 678).

Интересантно је питање како је дошло до једне овакве полемике.

Након, можемо слободно рећи, позитивних приказа превода прве књиге *Заратустре* од стране Исидоре Секулић и Милутина Ускоковића, појавио се и одређени број критичких написа. О преводу, његовом квалитету, начину превођења и својим замјеркама писали су: Светомир Ристић у *Наставнику* (1912: 163–167) и Владимир Ћоровић, „који је и сам превео скоро целог ’Заратустру’“ (Ћурчин 1912б: 616) у сарајевском *Прегледу* (1912: 98–104 и 160–162) (уп. Ђорђевић 2003: 351). Чудан је оволики број приказа. Очито је да је Ћурчин овим преводом узбуркао тадашњу српску културну јавност, па су многи нашли за сходно да о њему изнесу своје мишљење и свој став.

Поред ових умјерених критичких гласова, који су предлагали одређена побољшања, услиједили су и изузетно негативни, због којих се распламсала, до тада незапамћена, полемика око квалитета превода. Веома негативно су се, наиме, о ауторовом раду изјаснили Јован Кангрга у *Делу*

(1912: 446–468; 139–144 и 291–303) и *Просветном гласнику* (1912: 227–231), Давид Пијаде у *Бранковом колу* (1912: 122–124 и 156–157) и *Штампи* (1912: 147), те Петар Талетов у *Звезди* (1912: 183–185). Лако се може примијетити да је ријеч о бројним и опширним критикама, чији аутори су се потрудили да своје становиште и језички утемеље навођењем примјера из преведеног дјела. Критички тон на појединим мјестима превазилази границе доброг укуса, па тако Давид Пијаде сматра да је Ћурчин учинио *злочин*, и да му нема мјеста на универзитету (уп. Ћурчин 1912б: 611). Критичари преводиоцу много шта замјере, па чак и штампарске грешке (уп. Кангрга 1912б: 227). Очигледно изазван, Ћурчин ће у три свеске *Српског књижевног гласника* из 1912. године одговорити на критичке написе ове тројице аутора (уп. Ћурчин 1912б: 610–618; 678–688; 772–786), образлажући свој поступак сљедећим ријечима:

полазим и ја у бој против најновијих противника, који су се дигли на мој превод Ничеова „Заратустре“, те ми покушали оспорити све знање и сву способност које треба да има један преводилац, један наставник универзитета, и један књижевник. Не дотичући се ранијих, повољнијих приказа мога превода, хтео бих овде, само за доказ с каквом се махнитом жестином и необузданошћу води код нас борба, да истакнем један факат (...) (Ћурчин 1912б: 611).

Ради се о томе да је *Бранково коло* крајем 1911. објавило позитиван приказ Исидоре Секулић називајући га „једним датумом у нашој преводној књижевности“, а свега два мјесеца након тога у истом листу је објављен изузетно негативан приказ Давида Пијаде, у којем се наводи да је Ћурчин учинио *злочин* (Ћурчин 1912б: 611). Читајући ове редове стиче се утисак да су критике имале и неку другу, ванкњижевну основу. Ћурчин тврди да ни једног од наведених критичара лично не познаваје, али му не промиче очигледно лични тон у њиховим критикама. Основу за негативну критику може да открије једино код Јована Кангрге, јер је Ћурчин, по властитом свједочењу, неколико мјесеци прије ових Кангргиних критика, држећи на Универзитету предавање, изрекао као резултат властите анализе мишљење, да је Кангргин управо тада објављени рјечник најлошији од свих њемачко–српских рјечника које имамо. Критички став Давида Пијаде могао би, по Ћурчину, бити иницран тиме да је и он сам преводио „Заратустру“, док о Петру Талетовом каже да као писац показује много добре воље, али мало дара. Све то, ипак, није разлог за онако жучне нападе на његов превод (Ћурчин 1912б: 612).

Систематишући замјерке ове тројице критичара, за које каже да није ни требало да буду његови критичари, јер они то не могу бити, јер им недостаје знање језика и способност за превођење и оцјењивање оног што је преведено, тј. недостаје им компетенција за критиковање његовог превода (Ћурчин 1912б: 613),Ћурчин долази до закључка да се замјерке огледају у

погледу њемачког језика, у погледу српског језика и у погледу стила (Ђурчин 1912б: 618).

У двије рубрике код Кангрге: „рђаво и нетачно преведене речи“ и „нетачно преведена места“ (Кангрга 1912б: 228) наведено је укупно 68 ријечи и 16 мјеста лошег превода. За разлику од њега, Талетов проналази 14 навода, а Пијаде 24 мјеста и 33 ријечи које сматра лошим преводом. Одговарајући на ове замјерке, Ђурчин каже да од ових „преко 150 наведених и инкриминисаних места из мог превода, *нема ниједног* које би одавало моје непознавање немачког језика. Ја одмеравам тежину својих речи, и узимам пуну одговорност за сваку од њих“ (Ђурчин 1912б: 618). Он допушта да је у неким случајевима могао изабрати и неку адекватнију ријеч, али сматра да његови критичари нису успјели ни једном замјерком оспорити његово знање њемачког језика (Ђурчин 1912б: 618). Наводећи читав низ примјера које су критичари оцијенили као неадекватне преводе и наглашавајући да се држао принципа превођења у духу језика тј. слободнијег превода, оповргава све њихове наводе и износи разлоге, зашто се одлучио за ову или ону ријеч у преводу. Кангрги посебно замјера изостављање дијелова текста приликом навођењу одређених мјеста из превода, а његове приједлоге за побољшање превода сматра покушајима да се унакази Ничеов текст, јер су они смијешни и погрешни (Ђурчин 1912б: 678–687). Закључујући замјерке у погеду њемачког језика каже:

Ако сам успео да утврдим 1) да моји критичари нису умели, или нису хтели, да опазе начела којих сам се држао при превођењу, 2) да је њихово познавање немачког језика примитивно, то јест још почетничко, и 3) да немају способност да разумеју и интерпретишу Ничеов текст, – онда држим да сам одбранио своје знање немачког језика од њихових замерака, јер не може откривати туђе погрешке и туђе незнање онај који тоне сâм у незнању и не излази из погрешака (Ђурчин 1912б: 687).

Ђурчин је свјестан да у његовом преводу има грешака, али је увјерен да те грешке не могу наћи и да их не могу исправити ови његови критичари.

Друга група замјерки тиче се српског језика у преводу. Њему је јасно да је питање чистоте српског књижевног језика у то вријеме веома актуелно. Такође, сматра да његови критичари не знају ни граматике ни синтаксе нашег књижевног језика, нити знају шта је правилно, а шта неправилно, нити уопште знају јасно шта је књижевни језик и наука о језику (Ђурчин 1912б: 772–774). Наглашавајући да су Ничеов стил и језик необични и компликовани, он истиче да задатак преводиоца није нимало једноставан, јер „све и кад би се дале до краја наслутити... па срећно репродуковати све нијансе смисла, остају још једнако стил и језик, препунислика, и обрта, и игара речима, и кованица, и подударања у звуку и по изговору, и, речју, свакојаких бравура, које се у већини случајева не дају превести“ (Ђурчин 1912б: 775). С обзиром на тежак и компликован Ничеов стил, потребно је да

преводилац погоди дух језика. И у овом сегменту Ћурчин оповргава замјерке критичара, позивајући се на примјере из Вуковог рјечника, Бошковићевих *Скупљених списа*, српских народних пјесама, те Даничићевог и Вуковог *Светог писма* (Ћурчин 1912б: 776–782). Само мали број замјерки прихвата као оправдане (Ћурчин 1912б: 783).

Посљедња група су замјерке које се односе на стил у преводу. И њих Ћурчин категорички одбија (1912б: 784).

Закључујући свој одговор на замјерке критичара, сматра да је критичарима њихов субјективни осјећај помутио вид и да су, у стању слабости, и у срдитој немоћи, прибјегли тону који им не приличи, и којим ни најпозванији не говоре о најнепозванијима. Он наглашава да се и није обраћао својим критичарима, већ читаоцима и да је добро што је одговорио на онакве критике (Ћурчин 1912б: 784), јер „у времену откако излази овај одговор, уверио сам се да сам добро учинио што сам одговорио –: свако скоро који ме сретне, каже ми да је читао критике а не каже да је читао и мој превод“ (Ћурчин 1912б: 784). Мишљења је да је у времену кад читалац не стиже све да прочита важно да се чује и одговор на критику, а критике упућене његовом преводу сматра здравом рекламом и разлогом да читаоци стану на страну оног који је неправедно нападнут (Ћурчин 1912б: 785). Завршавајући одговор на критику износи став да су критичари том послу приступили са највећом могућом неспремношћу и невјештином, а да су се, осим тога, служили и недопуштеним средствима, јер их је захватила литерарна болест: бити на површини, у литератури, без обзира на цијену. Битно је, по његовом мишљењу, прво бити човјек на свом мјесту, па тек онда књижевник, јер критиковати значи судити, али се критикујући може судити и самом себи (Ћурчин 1912б: 785–786).

Из Ћурчиновог одговора видимо колико је било интересовање тадашње јавности за ову полемику. О томе свједочи и биљешка Милутина Ускоковића, објављена поводом превода друге свеске Ничеовог *Заратустре*. Ускоковић наводи да је приказао прву свеску превода, а да су послије тог приказа објављене неке неповољне критике упућене Ћурчиновом преводу,

gde mu se zameralo oštro za izvesne pogreške, koje su mogle i slučajno promaći. Ne može se sumnjati u g. Ćurčinovo znanje nemačkog jezika, koji je njemu isto tako blizak kao i srpski. Takođe prevod jedne ovakve knjige ne može se kritikovati kao školski zadatak; ne treba se hvatati za najmanje sitnice, koje možda nemaju nikakve stvarne važnosti, treba ceniti samu stvar, posmatrati celinu i voditi računa o teškoći pozitivnog rada. Držeći se toga gledišta, ja i danas ostajem pri svom mišljenju koje sam izneo povodom prevoda prvog i drugog dela „Zaratustre“ (Ускоковић 1914: интернет).

Позитиван Ускоковићев став о преводу прве свеске већ је наведен. Стиче се утисак да у преводу има одређених недостатака, али и да је задатак који је преводилац имао да савлада био изузетно тежак, као и да су се најоштрији Ћурчинови критичари руководили личним мотивима.

На много мањи одјек код критичара наишао је превод друге свеске, да ли због тога што је око превода прве свеске вођена овако жустра полемика, или, пак, због времена објављивања самог превода (мај 1914. године, уп. Ускоковић 1914: интернет), непосредно пред Сарајевски атентат. Другу свеску приказала је у *Српском књижевном гласнику* Исидора Секулић (1914: 938–953). У правој књижевно–лингвистичкој расправи она на почетку указује на потешкоће превођења Ничеовог стила, јер код њега има „написаних и насликаних мисли, а нарочито у *Заратустри* има и одсвираних и отпеваних, и одсмејаних и изуздисаних, и извајаних и саливених, и издобованих и измачеваних, и Бог зна још каквих мисли“ (Секулић Стремницка 1914: 938). Ниче је истовремено и филозоф и пјесник. Основни задатак при превођењу Ничеа она види у томе да се „филозофишућем Ничеу сачува песништво, а певајућем Ничеу сачува философија“ (1914: 939). Стављајући у први план особени стил њемачког филозофа-пјесника, она истиче да преводилац код њега у великој мјери треба „да има и урођену и привређену способност препоимања, и јако, а сем тога нарочито покретљиво стање преосећања, а, преко свега, једно не само мождано савлађивање израза, каквом се у школама учимо, него темпераментно савлађивање израза какво се тек у борби са Ничеовим стилом стиче“ (1914: 940). Прегледању Ћурчиновог превода приступила је, по властитим ријечима, на сљедећи начин:

Почећу – тако сам мислила у себи – са одељцима „У подне“ и „На брду маслинову“, а затим ћу прочитати и сравнити трећи део „Песме туробности“ и „Другу песму уз игру“. Прве две ствари да буду кушање за моћ препêвања, а трећа и четврта да буду испит колико се може достићи, домашити и добацити Ничеово чудотворство израза, језика и ритма; како ће српски звучати она разбрујаност Ничеове речи, која је у исти мах и говор душе и говор бича (1914: 941).

Након анализе прве пјесме закључује да је *У подне* остала врло лијепа пјесма и постала врло добар превод. Преводилац је обавио добар посао, примједбе се могу свести на свега неколико случајева. Она Ћурчинов превод пореди са француским и руским, констатујући да је успјелији од њих и нуди одређена рјешења за, према њеном мишљењу, мање успјела мјеста. Пјесма *У подне* је, налази, боље успјела него *На маслинову брду*, али износи и лични став, да је та пјесма само њемачки могућа (1914: 941). Посебно задовољство причинио јој је превод трећег, највиртуознијег, најљепшег и најтежег дијела *Песме туробности* из које доноси и цитате, да би поткријепила успјешност преводиочевог посла. Она не преза од тога да наведе нетачности и нека, не тако успјешно, преведена мјеста.У наставку каже: „али кад се песма не чита тако као што лекар покуцава здравог човека, него одједаред и течно, она је, све у свему, ваљана песма, и, поред све вратоломности, мајсторски успео превод“ (1914: 944). Посљедња проба је била *Друга песма уз игру*. Проблем у овој пјесми су слик и ничеовски језик и стил. Ћурчин је „на оригиналним

местима репродуковао слик. Наравно, не увек успешно, али више успешно него неуспјешно, тако да је течност и ариозност песме махом сачувана“ (1914: 944). Већи проблем у овој пјесми су, према њеном мишљењу, језик и стил, с којима се Ћурчин успјешно изборио. Она издваја још неке одјељке из превода, наводећи и веома успјеле преводе (нпр. „Sie sind alle siech und süchtigan öffentlichen Meinungen – сви они болују од јавних мњења и болују за њима“; „Schreib- und Schreihälse, überheizte Ehrgeizigen – пискарала и врискарала, частогубиви самољубници“; „Tauf- und Tugendname – крсно и врсно име“; „Leckerlinge und Schmeckerlinge – чанколизи, слаткогризи“, „Seidenhase – свилокожа“; „Urvaterland – прадедовина“; „Schleicher – облизица“), али и слабије погођена мјеста (нпр. „Ziecher, Züchter und Zuchtmeister – извијач, навијач и васпитач“; „Sucher, Versucher – кушитељи (?), искушитељи“; „Schiffer und Schiffbrüchige – бродоловци (?), бродоломци“; „Schauspiel und Hörspiel – позорје и предигра (?)“) (1914: 945–949). Исидора изражава своје посебно задовољство, јер је Ћурчин преводећи Ничеа „ушао у дух и технику његовог стила, и стекао извесну потребну и симпатичну дрскост у размицању језичких граница, и саображавању славенског језика добрим германским моделима“ (1914: 946) и јер је стекао „вештину у подражавању Ничеових стилских бравура“ (1914: 948). На посљедњим страницама приказа Исидора наводи мноштво, према њеном мишљењу, сјајно преведених мјеста, али не преза ни од тога да запази и мање успјеле преводне еквиваленате, нудећи, на неким мјестима, властита могућа рјешења (1914: 948–951). На крају пажњу посвећује и српском језику и правопису код Ћурчина. Приказ друге свеске завршава на сљедећи начин:

Ако се овом прегледу дода још израз признања због веома јасно и занимљиво израђеног предговора о суштини Ничеових главних мисли, онда као закључак, понављам првашње своје речи: да је Г. Ћурчинов превод, узевши га ма са којег гледишта, датум у нашој преводној књижевности (1914: 953).

Видимо да ни Исидора, као ни Милутин Ускоковић, не одступа од мишљења изнесеног поводом приказа прве свеске превода.

О вриједности Ћурчиновог превода свједочи и чињеница да је он касније више пута поново штампан (у редакцији Милутина Станисавца 1980, 1982, 1983, 1985, 1987, 1990, 2002, 2014. године).

Ово Ничеово дјело превео је 1989. године угледни српски германиста и преводилац Бранимир Живојиновић. Живојиновићев превод је редиговао Михаило Ћурић који је за ово издање написао и предговор (каснија издања 1992, 2002, 2005, 2007, 2014. године), а капитално остварење њемачког филозофа-пјесника објављено је 2001. и у преводу Рудија Хермана. У Загребу је 1962. године публикован *Заратустра* у преводу и са поговором Данка Грлића (каснија издања 1967, 1975, 1976, 1980. године). Грлићев превод је у Београду објављен 2003. и 2011. године. Било би интересантно упоредити

ове преводе са Ћурчиновим, али то излази из оквира теме овог рада.

Након свега изложеног, сматрамо да, с правом, можемо рећи да се с Ћурчином српска књижевност укључила у модерне европске токове, и кад је у питању ауторово оригинално стваралаштво, и кад је у питању његова преводилачка дјелатност.

Литература

Аноним 1911: „Тако је говорио Заратустра“, Сарајево: *Босанска вила*, XXVI/23, Сарајево, 359.

Аћимовић 2011: Љ. Аћимовић, *Историја српске германистике*, необјављена докторскадисертација, Бања Лука: Филолошки факултет.

Бекић 2001: Т. Бекић, „Милан Ћурчин као германиста“, *у*: Т. Бекић, *Germanoslavica*, књ. I, Прилози проучавању узајамних културних и књижевних веза између наше и немачке културе, Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине – Вршац: Виша школа за образовање васпитача, 306–314.

Бекић 2004: Т. Бекић, „Писма Милана Ћурчина Тихомиру Остојићу“, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LII/1, Нови Сад, 169–209.

Ђорђевић 2003: M. Đorđević, „Ćurčin, Milan“, *у*: Ch. König (herausgegeben und eingeleitet von), *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950*, Bd. 1, A–G, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 350–351.

Јовановић 1972: Z. Jovanović, „Milan Ćurčin“, *у*: Ž. Boškov (glavni urednik), *Leksikon pisaca Jugoslavije*, tom 1, A–DŽ, Novi Sad: Matica srpska, 552–553.

Јовановић 1973: D. Jovanović, *Ljudi, ljudi...: medaljoni 56 umrlih savremenika*, Beograd: izdanje piščevo.

Кангрга 1912а: Ј. Кангрга, „Фридрих Ниче: ’Тако је говорио Заратустра’“, Београд: *Дело*, LXIII/3, Београд, 446–468; LXIV/1, Београд, 139–144; LXIV/2, Београд, 291–303.

Кангрга 1912б: Ј. Кангрга, „Фридрих Ниче: ’Тако је говорио Заратустра’, превео др. Милан Ћурчин“, Београд: *Просветни гласник*, XXXIII/2, Београд, 227–231.

Матош: Matoš, Antun Gustav. „Srpski modernista“. <riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=356.0>. 27. 12. 2015.

Ниче 1912: Ф. Ниче, *Тако је говорио Заратустра: књига за свакога и ни за кога*, превео Милан Ћурчин, Београд: С. Б. Цвијановић.

Ниче 1914: Ф. Ниче, *Тако је говорио Заратустра: књига за свакога и ни за кога*, превео Милан Ћурчин, Београд: С. Б. Цвијановић.

Ниче [2]1967: *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, prijevod i pogovor Danko Grlić, Zagreb: Mladost.

Ниче 1980: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, prema prevodu Milana Ćurčina, Beograd: Grafos.

Ниче [3]1987: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, preveo Milan Ćurčin, redakcija prevoda Milutin Stanisavac, Beograd: Grafos.

Ниче 1989: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za sve i ni za koga*, preveo Branimir Živojinović, prevod redigovao i predgovor napisao Mihailo Đurić, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

Ниче 2001: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, preveo Rudi Herman, Novi Beograd: Knjiga; Zemun: Neven.

Ниче 2003: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, prevod i pogovor Danko Grlić, Beograd: Dereta.

Ниче [2]2011: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra: knjiga za svakoga i ni za koga*, prevod i pogovor Danko Grlić, Beograd: Dereta.

Пијаде 1912а: Д. Пијаде, „Потук“, Сремски Карловци: *Бранково коло*, XVIII/4, Сремски Карловци, 122–124; XVIII/5, Сремски Карловци, 156–157.

Пијаде 1912б: Д. Пијаде, „Поводом одбране др Милана Ћурчина у ’Српском књижевном гласнику’“, Београд: *Штампа*, 145, Београд, 147.

Протић 1979: П. Протић, „Милан Ћурчин“, *у*: П. Протић (приредио), *Српска књижевна критика*, књ. 12, Писци као критичари пре Првог светског рата: изабрани критички радови, Нови Сад: Матица српска/Београд: Институт за књижевност и уметност, 34–37; 548–559.

Ристић 1912, С. Ристић, „Фридрих Ниче: ’Тако је говорио Заратустра’. Књига за свакога и ни за ког“, Београд: *Наставник*, XXIII/3/4, Београд, 163–167.

Секулић 1911: И. Секулић, „Један датум у нашој преводној књижевности“, Сремски Карловци: *Бранково коло*, VII/41, Сремски Карловци, 641–642.

Секулић Стремницка 1914: И: Секулић Стремницка, „Фридрих Ниче: Тако је говорио Заратустра. Друга књига. С немачког превео Милан Ћурчин“, Београд: *Српски књижевни гласник*, XXXII/12, Београд, 938–953.

Скерлић [3]1953: Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Рад, 441–442.

Талетов 1912: П. Талетов, „Фридрих Ниче: ’Тако је говорио Заратустра’“, Београд: *Звезда*, I/3, Београд, 183–185.

Ћоровић 1912: В. Ћоровић„„Фридрих Ниче“, Сарајево: *Преглед*, III/13, Сарајево, 98–104 и „Моје примједбе“, Сарајево: *Преглед*, III/14, Сарајево, 160–162.

Ћурчин 1903: М. Ћурчин, „О мојим песмама“, Београд: *Српски књижевни гласник*, X/3, Београд, 196–200.

Ћурчин 1910: М. Ћурчин, „Ниче, и Песма животу, и Болу (Ниче и госпођица Лу Саломе)“, Београд: *Српски књижевни гласник*, XXIV/1, Београд, 39–43.

Ћурчин 1912а: M. Ćurčin, „Fridrih Niče“, *у*: Ф. Ниче, *Тако је говорио Заратустра: књига за свакога и ни за кога*, Београд: С. Б. Цвијановић, III–XXVIII.

Ћурчин 1912б: М. Ћурчин, „Око превода ’Заратустре’“, Београд: *Српски књижевни гласник*, XXVIII/8, Београд, 610–618; XXVIII/9, Београд, 678–688; XXVIII/10, Београд, 772–786.

Ускоковић, Милутин. „Филозофија Фридриха Ничеа“. *Босанска вила*, 30. 05. 1914. <www.infobiro.ba/article/642300>. 25. 12. 2015.

X. 1911: X., „Тако је говорио Заратустра“, Београд: *Српски књижевни гласник*, XXVII/7, Београд, 554–554.

Маријана Г. Митрић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику

DOI 10.7251/ZRNE1501247M

Прегледни рад

ТРАНСПОЗИЦИЈА НАРОДНЕ БАЛАДЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ДРАМИ – *ХАСАНАГИНИЦА* ЉУБОМИРА СИМОВИЋА И *БУЛОЊСКА ШУМА (ХАСАНАГИНИЦА ИЛИ LA LOCURA DE UN HOMBRE)* МУХАРЕМА ДУРИЋА

Xalostna piesanza plemenite Asan-Aghinize, коју је први пут објавио Алберто Фортис у свом путопису *Viaggo in Dalmazia* 1774. године, Вук с више измјена штампао у *Пјеснарици* 1814, а с мање у Бечком издању *Српских народних пјесама* 1846. године, ремек-дјело усмене поезије, „још траје као активан, реверзибилан феномен народног стваралаштва“ (Исаковић 1974: 9). Скоро два и по вијека од записивања и објављивања ова пјесма не престаје да интригира научну јавност. Подугачак је низ питања која намеће – мотивација Хасанагиног поступка, Хасанагиничин стид и с њим скопчан однос према мужу и страх од њега, да ли је ово пјесма о трагедији жене или пјесма о трагедији мајке, или пак о трагедији мушкарца, како читати и разумјети израз uboske hagline и друга, а на која наука још увијек није дала коначан одговор. То је довољан подстицај драмским ауторима да се и они на себи својствен начин укључе у ову дискусију[1], али не и једини. Балада као усмено-поетска врста има драмско устројство, те је погоднија за драматизацију од рецимо епске пјесме, која такође, својом причом и загонеткама може заинтересовати драмског стваралаца (најбољи примјер за то је епска пјесма *Бановић Страхиња*). И баладу и драмско дјело, прије свега, одликује становита напетост. Она произлази из одређених, поступно нарастајућих супротности, да би се оне најзад разријешиле у очекиваном или неочекиваном расплету. Као и у драми, супротности у балади су редовно супротности хтијења појединих ликова или ставова које те личности заступају. Уочљива је такође знатна подударност у композицији драмског дјела и баладе. Као и у драми, композиција се у балади развија од почетног, односно уводног дијела, који ствара претпоставке за развитак радње, преко

* marijana_radovic@live.com

[1] Неријетко тумачи народне епике, како сјајно примјећује Миодраг Станисављевић, посао драмског писца схвате као неку врсту помоћне научне методе, као једне од метода за рјешавање непознатих у једначини епске пјесме (1977: 44). Видјети: Mushin Rizvić: „Hasanaginica od usmene balade do dramskog obilka“, *Izraz*, XVIII, br. 10, 1974, 472–492; Gerhard Gezeman: „O Banović Strahinji“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, sv. 2, 1935, 147–148; Vahida Šeremet: *Studija Hasanaginica od 1646 godine do danas: knjiga puta do ishodišta*, Tuzla: PrintCom, 2013.

средишњег, који развија радњу поступним, али убрзаним растом напетости, до завршног дијела, у којем радња добија нужан и логичан завршетак. Поједине развијене баладе, каква је управо *Хасанагиница*, садрже исте основне дијелове, који чине етапе идеално замишљене драмске радње, а то су: експозиција, заплет, кулминација, перипетије и расплет.[2]

Склони смо томе да се сложимо са Христићевом тврдњом „da je *Hasanaginica*, ma koliko se na prvi pogled činila privlačna i pogodna građa za dramu, jedna od naših pesama koju je verovatno najteže pretočiti u neki drugi oblik. Ona je odviše jednostavna i savršena da bi joj se bilo šta moglo dodati, a posao dramskog pisca i ne sastoji se ni u čem drugom nego u tome da zadatim ličnostima doda po neki svoj motiv, da otvori neki psihološki ili egzistencijalni problem koji je u pesmi ostao samo dodirnut. U tom pogledu čini mi se da je *Hasanaginica* apsolutno zatvoren i sebi dovoljan svet: sve što se u njoj događa do te mere je čisto da se opire svakom daljem istraživanju. Ona je kao savršeno izbrušeni dijamant u kome je teško naći pukotinu gde bi dramski pisac mogao da se useli“ (1977: 86), али обиман корпус драмских текстова који своје полазиште налазе у овој балади нас спречава у томе.

Драмски потенцијал *Хасанагинице* први је препознао Давид Тодоровић те је 1908. године у *Бранковом колу* објавио драму *Хасанагиница. Драмска слика у три дела*. Након Тодоровића на овај подухват се одлучио велики број стваралаца – Милан Огризовић (*Хасанагиница*, 1909), Алекса Шантић (*Хасанагиница*, 1911), Никола Т. Ђурић (*Имотски кадија*, 1919), Владислав Веселиновић Тмуша (*Хасанагиница (Шефка Хасанова)*, 1920, 1929), Љубомир Симовић (*Хасанагиница*¸ 1973), Алија Исаковић (*Хасанагиница*, 1983), Нико Топић (*Хасанагиница*, 1986), Драгиша Поповић (*Хасанагиница*, 1987), Томислав Бакарић (*Хасанага: ратникова трагична прича у 7 призора*, 1990), Александар Сајц (*Хасанагиница*, 1998), Нијаз Алиспахић (*Хасанагиница*, 1999), Љубица Остојић (*Кад узцвате глог, црн трн*, 2010), Вахида Шеремет (*Хасанагиница*, 2010), Мухарем Дурић (*Булоњска шума (Хасанагиница или La locura de un hombre)*, 2010).[3] Морамо

[2] Видјети: Hatidža Krnjević: „O našim narodnim baladama“, У: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, 1980; Tvrtko Čubelić: „Stilsko-izražajni problemi u narodnoj pjesmi *Hasanaginici*“, У: *Hasanaginica*, Sarajevo: Svjetlost, 1975; Нада Ђорђевић: „*Хасанагиница* са становишта теорије баладе“, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: МСЦ, 1974, 435–449.

[3] Овом, подугачком, списку драмских дјела, треба додати и неколико позоришних адаптација, толико „слободних“ да их скоро па можемо сматрати оригиналним дјелима. Најзанимљивија је хибридна варијанта *Хасанагинице* у режији Владе Јаблана играна у Народном позоришту у Сарајеву 1969. године – тежиште комада налази се у драми Милана Огризовића, а допунске дијелове чине фрагменти из дјела Алексе Шантића и Владислава Веселиновића Тмуше, употријебљени као пролози трећем, односно првом чину. Њој се придружују и адаптација Анте Вицана по драмама Огризовића и Шантића изведена 1974. године

нагласити да побројани драмски комади нису тек драматизације пјесме, већ је ријеч о оригиналним дјелима. Одјеке *Хасанагинице* не проналазимо само у књижевности.[4] Она је увелико утицала и на друга умјетничка подручја.[5] Због тога је предмет нашег рада транспозиција народне баладе о *пламенитој Асанагиници* у драмама *Хасанагиница* Љубомира Симовића и *Булоњска шума (Хасанагиница или La locura de un hombre)* Мухарема Дурића.

Љиљана Пешикан-Љуштановић, са чијим мишљењем се у потпуности слажемо, примјећује да „привидно постоје две могућности драмског 'истумачења' песме – уживљавање, то јест покушај да се понирањем у дух времена и друштвено-психолошке оквире збивања баладе, у атмосферу и односе патријархалне породице, те у геополитички простор за који се песма везује дају одговори на њена питања; и осавремењивање, то јест приближавање темељних питања и односа песме властитом искуству, те уношење модернијих мотивација, језика и драматуршких поступака (иако се ни уживљавање не мора везивати за строго класичну драмску форму), дакле, искушавање 'свевремености' чворних тачака класичног дела. Разлика између ових могућности само се чини суштинском – у ствари, и уживљавање у прошлост, становиште времена прошлог, јесте само специфична врста

у Имотском поводом двјестогодишњице од првог објављивања баладе и адаптација Огризовићеве *Хасанагинице* Мустафе Надаревића играна у Народном позоришту у Сарајеву 1997. године.

[4] Занимљив је и податак да су мотиве ове народне баладе прозно уобличили Јелена Рвовић (*Исповест Хасанагинице*, кратки роман, 1998) и Ирфан Хорозовић (*Имотски кадија*, 2000).

[5] Први сценарио за филм о Хасанагиници сачинио је Милан Огрозовић 1919. године. У режији Миодрага Миће Поповића и по његовом сценарију 1967. године снимљен је филм *Хасанагиница*. Године 1983. настале су и двије ТВ драме под истим називом, једна по драми Љубомира Симовића у режији Славољуба Стефановића Равасија, друга по сценарију Алије Исаковића у режији Александра Јевђевића. И Мустафа Надаревић је сачинио сценарио за дугометражни филм о Хасанагиници. Филмски одјек ове баладе налазимо и у потпуно другачијем контексту, у омнибусу *Како је пропо рокенрол* у коме је Влада Дивљан направио композицију (*Хасанагиница реп*) на чувену словенску антитезу којом балада почиње. Као радио-драма Симовићева *Хасанагиница* изведена је 1975. године. И Бакарићев *Хасанага* изведен је као радио-драма 1992. године. Музичка драма *Хасанагиница* Луја Шафранека Кавића по драми Милана Огризовића настала је 1924. године. Камерну оперу *Хасанагиница* компоновао је Мирослав Милетић 1964. године. У Народном позоришту у Сарајеву 18.03.2000. премијерно је изведена опера *Хасанагиница* композитора Асима Хорозића за коју је либрето сачинио Нијаз Алиспахић. По драми Љубомира Симовића у адптацији композитора Растислава Комбасковића премјерно је изведена истоимена опера 22.11.2009. у Народном позоришту у Београду. Либрето за рок оперу *Хасанагиница* саставио је Милан Вуковић. Балет *Хасанагиница* настао је 1975. године на либрето композитора Војина Комадине, писан по мотивима народне баладе, а изведен је исте године у Народном позоришту у Сарајеву.

осавремењивања. Властито искуство, стечена знања, представе, свест о традицијском низу којем припада извесно дело не могу се избрисати и занемарити у толикој мери да дозволе стварно уживљавање у прошлост. Уживљавајући се у језик, ликове, њихове односе и збивања, писац, у ствари, пројицира представу властитог времена о једном сегменту прошлости, те, хтео то или не, 'поправља' и преправља ту прошлост" (Пешикан-Љуштановић, 2009: 66).

Оба поменута драмска писца транспозицију усмене баладе у драму врше осавремењивањем, али сваки, на свој начин, наравно. Кад их ставимо једну крај друге, ипак, на први поглед нам се учини да је Симовићева драма истумачена путем „уживљавања", а Дурићева „осавремењивања". На такву помисао нас прије свега наводе пописи драмских персона. Ликови народне баладе су Хасанага и његова љуба, њихове двије кћери, два сина и малени син у колијевци, Хасанагина мајка и сестра, бег Пинторовић, имотски кадија и сватски старјешина. Главни ликови *Хасанагинице* Љубомира Симовића, драме у два дијела и осам слика, преузети су из баладе, ага и љуба му, њихове мајке и Хасанагиничин брат, бег Пинторовић. Из пјесме је изоставио само лик Хасанагине сестре. Симовић је увео и нове ликове – Хасанагиног савјетника (Ефендија Јусуф), те ликове агиних аскера (Суљо, Муса, Хусо, Ахмед) и првог и другог баштована. Ликови Дурићеве *Хасанагинице*, драме у три чина, су Хари, контраверзни бизнисмен, Хана, његова жена, бивша манекенка, Дон, њен брат, Мери, Хасанагина мајка, Фред, тајкун, Лика, Ханина пријатељица, стјуардеса, Сенка, такође Ханина пријатељица, балерина, Голуб, новинар, Ханин школски друг, дјеца, секретарица, клијенти, тјелохранитељи, келнери. И локализација радње доприноси том утиску. Она је у балади сасвим уопштена. Ипак, само помињање имотског кадије је везује за Херцеговину. Стога се Симовић одлучује да радњу драме смјести на границе Турског царства (Гацко, Требиње, Имотски) које Хасанага чува. Код Дурића нема конкретне локализације, али нам је сасвим јасно да се радња одвија у великом граду. Уз то треба поменути и да је Симовићева *Хасанагиница* драма у бијелом стиху.

Међутим, Дурић тврди да је његова драма „пресликана чувена балада". Даље каже: „Таквих песничких прича пун је свет, сна и јаве, али ова има посебан значај. Пева о љубави, а у фокусу је, чини се, љубавни неспоразум и његово неразрешење. Од давнина, а поготово у модерно време, љубавне трзавице нису изгубиле на актуелности, напротив. [...] И данас је ова повест могућа, али на други начин, са старим примесама, у другим условима контраверзног бизниса, у духу брзог времена. Од Београда до Брисела, Берлина, Њујорка, Париза, Беча, Стокхолма... свуда делује интригантно. У сенци пирамида, на трговима, у предграђима, под мостовима... Варијација има безброј, али је суштина иста. Љубавни јади на овом свету још постоје" (Дурић 2010: 131). Док Љубомир Симовић у програму Народног позоришта

у Београду за премијеру *Хасанагинице* 1974. године каже: „Гледаоци, који поштују народну баладу чијим се мотивима користи ова драма, биће вероватно изненађени кад виде шта се у тој драми догађа, и кад чују како се у њој говори. Могуће је да они у „Хасанагиници“ не очекују толико хумора, такве садржаје, мотивације и обрте, па ни такве личности. Међутим, историја Хасанагинице, која је несумњиво опште позната, *морала* је – на овај, или на неки други начин да буде претворена у потпуно непознату. Морали су се потражити модернији садржаји, нови ликови, актуелније мотивације, па се, према томе, морало проговорити и новим језиком. Гледалац не може да захтева од писца да пише оно што је већ раније написано, нити да му писац говори оно што он, гледалац, већ до танчина зна. Коришћење неког старог књижевног мотива има оправдање једино ако се том мотиву приђе с новим идејама и разлозима. Стари мотив живи само ако је могуће да се кроз њега исказују нова значења и савремени односи и судбине. Једно дело може да почне, али не сме и да се заврши, у свом праузору. То је нужност која се подразумева. Једном речју, *Хасанагиницу није било могуће* писати другачије него као модерну драму; на који начин модерну – то је већ друго питање“ (2005: 13). Из анализе комада видјећемо да је Симовићево приближавање духу савременог времена најуочљивије у домену језика, хумора и иронијске дистанце коју постиже увођењем ликова Хасанагиних аскера, док је Дурић догађаје поставио само у другу иконографију – свијет подземља.

Обје драме почињу идентичном ситуацијом као и у народној балади – Хасанага болује од љутих рана – у балади у гори у бијелом чадору, код Симовића у војној болници у планини, а код Дурића након боравка у болници, Хари одлази у радни кабинет у бијелом небодеру гдје чека женину посјету или бар позив. Гора је стециште оностраних бића. Она је медијатор између овог и оног свијета чиме се сугерише да се ага налази између живота и смрти. И функција небодера је у суштини слична.

Пошто га супруга не обилази (у балади и Дурићевој драми то чине мајка и сестра, док Симовић овај моменат изоставља) он шаље поруку, преко гласника или електронском поштом, да га не чека у дому. У пјесми ага поруку шаље кад му је „ранам боље било“, код Симовића након четири мјесеца боловања, а код Дурића послије болничког лијечења јунак се не враћа жени, већ борави у фирми. Значи, одлука да жену отјера од куће и није баш напрасна. Довољно времена је протекло да она сазри. Његовим ранама јесте боље, али њему самом није. Најјасније се то види из дидаскалије у првом чину *Булоњске шуме.* Јунак је заокупљен својим емоцијама и дилемама. „[...] нешто мучи, више од задобијених рана. Мушка сујета је набубрила као чир, љубомора расте као балон... Нешто мора да пукне“ (Дурић 2010: 132). У балади ријечима није исказана „иманентно присутна мотивација о увређеном поносу, о изневереној љубави“ (Ђорђевић 1974: 437), која оправдава поруку жени, а код Симовића прави разлоге за овај чин откривамо тек на самом крају

драме. Хасанага је из војног логора отјерао све жене, а некада је „чуо и кад у седмој соби зашуште димије“, тражио је по три-четири за ноћ и „увек му је било мало“. Као разлог таквог чудног понашања аскери помињу агину полну немоћ узроковану рањавањем: „На незгодно место га је млатно! / И ту га је оштетио знатно! / Сад му то виси ко жути лист на грани!” (Симовић 1984: 14).[6] Ни Харију љубавне афере са глумицама и секретарицама нису стране. Из тога закључујемо да брак главних актера већ одавно није хармоничан. Жена супруга не посјећује наводно због стида. Он је повод за сурову поруку, али не и једини разлог због кога јунак поручује жени да га не чека.

Нема истраживача, а, наравно, ни драмског писца који није покушао да протумачи Хасанагиничин стид. Народни пјевач нема потребу да га објашњава пошто су његови слушаоци тај стид разумјели и подразумјевали. Недостатак мотивације стида може се објаснити и потребом за загонетним у балади. „Тај стид је једино исправно појмити и објаснити као оновременим схватањима и начином живота условљену бојазан жене да би посјетом рањеном аги, који лежи у планини, могла нанијети на образ и њему и себи и њиховој заједничкој родбини, јер бијаше тада, поготово у оним наглашеним патријархалним зонама нашега народа, неприкладно, готово стидно, ако супружници отворено и јавно показују љубав и бригу једно за друго. [...] Стид тај женама није био урођен, већ околностима и владајућим схватањима наметнут“ (Зуковић 1985: 309). Такво схватање налазимо и у Симовићевој драми. Хасанагин савјетник Јусуф каже: „Хасанаго! Па та жена је само / чувала свој стид, Кураном прописан, / и у том стиду је чувала твоје име! / [...] Хасанагиница се држала обичаја...“ (1984: 21). Хана је савремена жена, тако да јој стид није наметнут друштвеним нормама, већ га она лично осјећа.

Стид, битна психолошка одлика главне јунакиње, било да урођен или је друштвена норма, у сва три случаја уско је везан и са страхом који Хасанагиница осјећа од супруга. Као гром из ведра неба погађа је агина порука. Једна од битних одлика баладе је управо та да подстицај за сукоб изгледа безразложно. Драматични ток њених мисли прекида „јека коња око двора“ и она „врат ломи кули низ пенџере“. Дјеца, која као и Хасанагиница, знају нешто што други не знају, објашњавају мајчин страх и спречавају је да почини самоубиство. Стигао је ујак бег Пинторовић, а не Хасанага. У *Булоњској шуми* напољу се чује шкрипа гума и кочница, али из те сцене не можемо наслутити ништа о односу Хане и Харија. Сцена је битна за карактеризацију самог Дона, модерног, ужурбаног, пословног човјека. Међутим, на другом мјесту Хана ће отворено рећи разлоге због

[6] Јасмина Врбавац овај мотив везује за мит о осакаћеном краљу. Онај ко изгуби полну моћ аутоматски губи и све друге моћи, након чега слиједи мотив ритуалног убиства, односно свргнућа краља. Она сматра да Симовић преиначује овај митски мотив у мотив незадовољног мужа и тиме привидно драмски ток пребацује са социјално-политичког плана на приватни и интимни (2005: 32).

којих није посјетила повријеђеног супруга: „Од стида не могу... И раније ме то спутавало. У ствари, не знам како ће ме дочекати.То је код њега увек велико изненађење. Прасне кад се најмање надам“ (Дурић 2010: 136). Страх Симовићеве Хасанагинице посљедица је Хасанагине болесне љубоморе. Седам година јој није дозвољавао да изађе из куће. Плашио се да је неко не погледа. По мјесец дана не би говорио с њом, ако би јој неко назвао добар дан. Врхунац је то што јој није дозвољавао чак ни са братом да остане насамо. Зато и каже Јусуфу: „Од страха нисам смела, ефендијо! / Да сам му дошла, рекао би да сам похотљива, / и не би ми признао да сам дошла због њега, / него да, куја, осетим војнички зној!“ (Симовић 1984: 26).

Хасанага је пријек, плаховите, динарске, природе, сујетан и насилан. Окружен женама, мајком, сестром и љубом, које су на неки начин његово власништво, навикао је да му се угађа, да не слуша никога и не пита за савјет. У балади, као и у Симовићевој драми он је ратник, док је код Дурића ратни профитер. Истина у балади народни пјевач Хасанагу само једном назива јунаком, док у Симовићевој драми о Хасанагиним ратним успјесима говоре готово сви ликови. Његов позив утиче, наравно, на психологију његове личности и у приватном животу. Он је груб и неумољив тамо гдје би требао бити благ и попустљив. Насупрот њему Хасанагиница је типична патријархална жена, кротка и уздржана, везана за кућу и дјецу. У балади нема ни једног описа који би нам омогућио да замислимо физички изглед јунака. И у драмама скоро да и нема описа када је о Хасанаги ријеч, али довољно нам је што знамо чиме се бави. Његова супруга му је сушта супротност и у том погледу – сензуална, крхка. У Дурићевој драми је бивша манекенка у коју су заљубљени сви који је познају, а у Симовићевој један од аскера описује Хасанагиницу реченицом: „Ко да се на месечини сунчала“. Нешто обимнији и детаљнији су описи кадије који јој је пар и ликом и понашањем. Он је као сјенка чемпреса, сав од кадифе, висок, витак, челично плавих очију. Иако штури, ови описи су довољни да схватмо да ни Хасанагиница и ни кадија нису од „овог свијета“.

У балади социјална компонента је само наслућена, док у драмама чињеница да Хасанага свој успон на друштвеној љествици почиње са самог дна пресудно утиче на формирање његовог карактера. У пјесми се не помиње презиме Хасанагино, што нас упућује на то да његов значај није ослоњен на углед његове лозе. О томе нам говори и именовање Хасанагиничиног брата – бег Пинторовић. На основу тога, а кроз лик мајке Хасанагине, Симовић говори о његовом поријеклу, о крвавом путу који је прошао од ужаревог сина до политичког врха. Покушавајући да и сама схвати разлоге због којих је Хасанага послао онакву поруку жени, мајка бегу Пинторовићу каже: „Хасанага је гушио побуне, / још ће се причати у коликој крви. / [...] / Што нико није морао, он је морао. / Крв коју теби не би ни понудили, / он је морао да прима као почаст! [...] / Он је почео одакле је морао почети. / Друго

си ти. / Теби је тај почетак отаљо чукундед, / [...] / Тебе чува твоје име, од старина, / а Хасанагу чува његова ревност“ (Симовић 1984: 31–32). Мајка закључује да је њеном сину „у главу ударила крв“ и да је због тога пометен и не расуђује. Занимљиво је да аутори, Хасанагину мајку, на неки начин стављају на страну несрећне жене. Па ако баш и није на њеној страни, она је, колико то мајка може бити, неутрална, иако су је, као што то традиција ради или како је у својој драми урадио Алија Исаковић, могли искористити као некога ко уноси раздор у однос снахе и сина. Мајка покушава разумјети и оправдати сина, али и искрено саосјећа са Хасанагиницом и жали је. Исти је случај и са Харијевом сестром. Симовић, као што смо већ видјели у попису лица, овај лик не уводи у драму. Развојни пут Дурићевог Харија је увелико сличан оном Симовићевог јунака. Он је примитивац, сељчина, каже Голуб. Од дјетињства излазак на асфалт за њега је представљао „ходочашће“. „Мислећи да иде пречицом доспио је на странпутицу“ (Дурић 2010: 162). У рату се уплео у мутне послове, препродају оружја и дроге. Са америчким педигреом, знао је више него други и искористио је ту предност. Профитирао је, али га је то довело до сукоба са ривалским нарко-бандама. Занимљиво је Харијево интересовање за умјетност, првенствено сликарство, и колекције старих мајстора. Посебно је одушевљен импресионистима, нарочито сликом Надежеде Петровић *Булоњска шума*. Назив слике, који је уједно и назив драме, асоцира на познати парк у Паризу – стециште курви и трансвестита. То је управо свијет у коме Хари живи и коме Хана не припада.. „И сам травестит, одувек је био склон том полусвету полутаме, мрака...“ (Дурић 2010: 162). Треба нагласити да симпатије аутора нису на страни њиховог јунака. Штавише, они га неријетко извргавају подсмијеху.

Народна балада једва да нам ишта каже о емоционалном односу Хасанаге и његове жене. Драмски аутори су настојали да ријеше ту недефинисаност односа главних протагониста. Код Симовића Хасанагина љубав је прикривена. Он је немоћан пред својом женом. Толико немоћан да насиљем потискује своју несигурност. „Уживао је да ме мучи, да га се гадим“, каже Хасанагиница. Послије седам година, силовањем сопствене жене он добија потомка и отпушта жену. „Отеро је да се пред њом не стидим“, каже. „Стид јунакиње баладе у Симовићевој драми тако постаје стид мужа – агино насиље окреће се и против њега самог, а тешко протумачиви револт због жениног непохођења у болници и прекоревање отеране жене због ’срца каменог’ разрешавају се као маске иза којих ага скрива властито осећање кривице и срамоте“ (Пешикан-Љуштановић 2009: 74). Хасанагиничин презир и мржња према мужу је отворена. Свјесна је од почетка да је тај брак само породични савез који је њеном брату, бегу Пинторовићу, требало да осигура политичку моћ у датом тренутку, а њен изабраник, имотски кадија, тада није био подобан. Љубав коју је осјећала према кадији, она преноси на дијете. Код Дурића је ријеч, пак о обостраној љубави. Протагонисти су у дугом, срећном

браку у којем су изродили петеро дјеце. Међутим, након рођења посљедњег дјетета, које се десило непосредно прије мафијашког обрачуна у коме страда Хари, Хана је све подредила дјеци: „Чврст је он. Знала сам преболеће. Зато и нисам пуно бринула. Бригу сам посветила деци“ (Дурић 2010: 149), каже. Важно је напоменути, да Дурићева јунакиња, богаташко дијете, љепотица за коју се многи интересују, сама бира свог супруга, тј. не намеће јој га брат, иако му тај брак у потпуности одговара. Избор да слуша мушкарце, мужа, па и бившег, и брата је њен сопствени. Како Дурић врло често позајмљује рјешења неких ситуација од својих претходника и он претпоставља да Хану и њеног новог просца, овдје тајкуна Фреда који је недавно изабран за судију, повезује нешто од раније. Овдје је то познанство и пријатељство из школских дана, које је прерасло у једносмјерну љубав Фреда према Хани. Због ње се никада није женио.

Као и у балади, јунакињин брат је и у драмама о којима је овдје ријеч покретач и организатор радње. Он доноси раставу, одводи сестру у породичну кућу и на крају јој бира просца, само су разлози за то од случаја до случаја, унеколико различити. У Симовићевој драми лик бега Пинторовића је накомплекснији. Брак са имотским кадијом, који је већ седам година мртав[7], сјајна иновација[8], уговара, не да би осветио сестру, већ да би одржао политичку моћ. Будући зет би требало да буде потпора у сукобу са агом. И он је од „истог блата“ као и Хасанага. Огромна је његова сујета и жеља за влашћу, толика да „ископава“ кадију само да би понизио Хасанагу. Да је свјестан да је управо уговорио сестри брак са вампиром говори његова хистерична реакција на сестрино питање: „Одакле си га данас ископао?“, али и Јусуфова опомена Хасанаги: „Не би он презао ни да мртваца из гроба подигне, само да теби науди!“ Слична сину је и мајка Пинторовића. Као и мајци Југовића у драми *Бановић Страхиња* Борислава Михајловића Михиза и њој је једина брига сачувати породични углед, по сваку цијену. Нема мајчинске топлине и размијевања за кћерку, већ страхује да им не нанесе већу срамоту јер „несрећни људи каткад верују да им несрећа даје право на све“ и образ им је сада у њеним рукама. Зато и савјетује сина да пријети, моли, уцјењује, плаћа, наговара и лаже, али да уреди да се Хасанагиница

[7] Позната је склоност Љубомира Симовића ка обради мотива оностраног и ирационалног. Још у драмској поеми *Субота* пјесник је покушао да открије *видик на две воде*, тј. видик на два свијета, свијет живих и свијет мртвих. У поигравању са оностраним најдаље је отишао у драми *Чудо у Шаргану*. Видјети: Маријана Радовић: „Временски дуализам у савременој српској драми“, У: *Филологија и универзитет*, Тематски зборник радова, бр. 1, Филозофски факултет, Ниш, 2012, 496–512.

[8] Миодраг Станисављевић долази до закључка да у основи Симовићеве драме уопште није чувена балада, већ пјесма о раздвојеним љубавницима који се спајају у смрти, док је *Хасанагиница* само материјал који се уклапа у ту другу пјесму (1977: 63).

још једном опрости с дјететом. У Дурићевој драми Дон осјећа како је Хари „ударио шамар“ цијелој породици, а не само Хани. Његови разлози за поновну удају сестре сличнији су оним беговим из народне пјесме. Мада, и он бира зета који ће му бити подршка у мутним пословима којим се бави. Фред је богат, успјешан, и што је најбитније, плива као риба у води, он је „прелетач кога сви радо примају у своје јато“. Рекли смо већ, да Дурић често преузима рјешења претходника, па се и овдје пронио глас да је Фред убијен. Као и код Симовића, младожења се не појављује у сватовима јер тобоже има нека битна посла. Занимљиво је поменути да Хари, као Шантићев Хасанага, планира да пресретне сватовску колону, па можда и због тога Фред избјегава да дође по невјесту. Мајка га одвраћа од крвавог обрачуна.

На крају баладе, наравно и у драмама, супружници се морају суочити. Трагичан крај не дозвољава много иновација. Хасанагиница се у родитељском дому није дуго задржала јер је „добра када“ и „од рода добра“. Молбе упућене брату да је не удаје за другога остају неуслишене. Једино што јој преостаје је да измоли још један сусрет са дјецом. У балади и *Булоњској шуми*, она за тај сусрет брижљиво спрема поклоне. У пјесми то су ножеви позлаћени, чоха до пољане и убошке или у бошчи хаљине, а у драми играчке и одјећа. Код Симовића је мотив даривања у драму уграђен на други начин. Наиме, ножеве поклања бег Пинторовић аги да би овај дозволио Хасанагиници још један сусрет са дјецом. Она свјесно припрема поклоне, али нам, ни из саме пјесме, а ни из драме, није јасно жели ли она на тај начин послати неку поруку мужу. Свјесна је Хасанагиница и чињенице да мајчино срце још један сусрет са дјецом под таквим околностима неће моћи поднијети. У Симовићевој *Хасанагиници* снови и вјетар, који је персонификација мртвог кадије, најављују смрт, а код Дурића то чине Ханине пријатељице, разговарајући о свадбеној народној лирици, и Голуб, присјећајући се свог чланка о смрти енглеске принцезе. Чини нам се да јунак и у балади као и у драми поклоне доживљава као провокацију. Хасанага, спријечен друштвеним моралом да се директно обрати бившој љуби обраћа се дјеци прекорјевајући поступке њихове мајке и уједно шаљући жени индиректну поруку: „Ход’ те амо, сиротице моје, / кад се неће смиловати на вас / мајка ваша срца каменога!“ Хари, наравно, није спријечен да се директно обрати Хани, али ни он то не чини: „Дођите децо... Дођите тати. Мајка вас је оставила. Дођите, сирочићи моји, тајко ће се бринути о вама. Ништа вам неће недостајати. Ускоро ћемо на једрење. Она нема срца!“ (Дурић 2010: 159). Симовићев Хасанага то пак чини. Дирљиви опроштај мајке са дјететом у колијевци, он више пута гласно коментарише да би на њену исповијест дјетету да више не може ни да запалче добацио: „Нема суза ако је срце од камена!“ Његове ријечи су израз потпуне немоћи, признање пораза и кап која прелива чашу, те су у коначници разлог за јунакињину смрт. Само смрћу Хасанагиница може одговорити на његове оптужбе, само смрћу може

потврдити своју супружничку и материнску љубав. У балади Хасанагиница је жртва друштвених норми, код Симовића је жртва и друштвених норми, и туђе самоволје, али и саме судбине (својом вјеридбом за мртвог кадију она је, у ствари, обећана смрти), а код Дурића је жртва своје природе (уздржана, кротка и затворена не може опстати у џунгли на асфалту). „У расплету, а то је колико парадоксално толико и људски могуће, два главна учесника драме постају субјективно ближи једно другом иако се, објективно, њихови путеви заувек разилазе“ (Крњевић 1980: 107). Симовићев Хасанага може први пут да је пољуби, а да не склони главу, а Хари исказује вјеру у загорбни живот као могућност да им се душе поново сретну.

Баладе се Хасанагиничином смрћу завршава, а у драмама су посљедње ријчи дате јунацима који су имали улогу коментатора збивања. Код Симовића су то аскери, а код Дурића Голуб. Ахмед, бивши гробар, открива Пинторовићеву сплетку, те тек на самом крају драме сазнајемо да је имотски кадија умро још прије седам година од неке љубави и да га је овај покопао. Голуб, новинар као што је и сам аутор драме, значи његов алтер-его, даје свој одговор на загонетку звану *Хасанагиница*: „Један човек и једна жена... Он, жесток фрајер, она сирота мала богаташица. У чему је, заправо, проблем? Све се своди на питање које гласи: зашто? Могућ је, наизглед, само један одговор. Недовршеност мушко-женских принципа... Хир.. мушки хир...! Лудило!“ (Дурић 2010: 161). Овај одговор је нашао своје мјесто и у поднаслову драме – *La locura de un hombre*.

У овом раду нисмо имали намјеру вредновати драмске текстове о којима смо говорили, али не можемо а да не примијетимо да је Љубомир Симовић исувише добар пјесник да би могао написати лошу драму. О њеним умјетничким квалитетима најбоље свједочи велика популарност и театарска виталност.[9] Петар Марјановић Хасанагиницу сматра „досад најзначајнијим Симовићевим драмским остварењем“ и сврстава га „међу најбоље драме написане у Срба после Другог светског рата“ (1997: 253). Плашимо се да у том смислу Дурићев драмски текст не би могао поднијети поређење са Симовићевим. Уз помоћ Љиљане Пешикан-Љуштановић, утврдили смо да у драмским комадима чији се предложак налази у усменој књижевности, писац, свјесно или несвјесно, али евидентно пројектује представу и морална начела времена коме припада. „При том се Симовић чува дословног пресликавања стварности и савремено друштво слика елегантним и транспарентним уметничким средствима“ (Марјановић 1997: 255), док Дурића овај поступак врло често доводи до потпуне банализације. Наиме, Симовићеви ликови, иако осавремењени, остају на висини задатој нарадном пјесмом, док су

[9] Први пут је изведена у Народном позоришту у Београду, у режији Жељка Орешковића, 19. маја 1974. године. Исте године је награђена Стеријином наградом за најбољи драмски текст. Све релевантније позоришне куће су већ од сљедеће сезоне почеле да стављају овај комад на репертоар.

Дурићеви исувише једноставни и приземни. Лексика савременог говора код Симовића је присутна само код аскера и баштована, људи из народа, док је код Дурића својствена свим ликовима. У томе је суштинска разлика између ове двије драме, односно разлика између доброг и лошег драмског писца.

Брачни односи су увијек актуелна тема, те стога вјерујемо да ће драмских виђења *Хасанагинице* бити још. На самом крају намеће нам се закључак до којег је у свом студиозном приступу овом проблему дошао и Алија Исаковић: „Vjerovatno će svaka generacija pisati o njoj, a njena najveća vrijednost pokazaće se time što ni jedna generacija neće biti zadovoljna onim što je prethodna napisala; svaka će željeti svoj korak s *Hasanaginicom*, prislanjaće obraz njenoj vatri i svoj eho oslušnuti u njenom biću“ (Исаковић 1975: 9).

Литература

Врбавац 2005: Ј. Врбавац, *Жртвовање краља*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине.

Геземан 1935: G. Gezeman, O Banović Strahinji, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, sv. 2, 147–148.

Дурић 2010: М. Дурић, Булоњска шума (Хасанагиница или La locura de un hombre), У: *Едиција Савремена српска драма*, књ. 41 , Београд: Удружење драмских уметника Србије, Позориште “Модерна гаража”, 129–163.

Ђорђевић 1974: Н. Ђорђевић, “Хасанагиница” са становишта теорије баладе, У: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Београд: МСЦ, 435–449.

Зуковић 1985: Љ. Зуковић, Несхваћена Хасанагиница. У: *О нашем усменом пјесништву*, Сарајево: Свјетлост, 307–326.

Исаковић 1975: A. Isaković, *Hasanaginica*, Sarajevo: Svjetlost.

Крњевић 1980: H. Krnjević, Hasanaginica, У: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, 64–109.

Крњевић 1980: H. Krnjević, O našim narodnim baladama, У: *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd: Nolit, 7–50.

Марјановић 1997: П. Марјановић, Три трагикомедије савремене осећајности. У: *Српски драмски писци XX столећа*, Нови Сад: Матица српска, Академија уметности, Београд: Факултет драмских уметности, 246–271.

Пешикан-Љуштановић 2009: Љ. Пешикан-Љуштановић, Транспозиција усмене баладе у Симовићевој Хасанагиници. У: *Кад је била кнежева вечера?: Усмена књижевност и традиционална култура у српској драми 20. века*, Нови Сад: Позоришни музеј Војводине, 65–83.

Радовић 2012: М. Радовић: Временски дуализам у савременој српској драми, У: *Филологија и универзитет*, Тематски зборник радова, бр. 1, Ниш: Филозофски факултет, 496–512.

Ризвић 1974: M. Rizvić: Hasanaginica od usmene balade do dramskog obilka, *Izraz*, XVIII, br. 10, 1974, 472–492.

Симовић 1984: Љ. Симовић, Хасанагиница, У: *Драме*. Београд: БИГЗ, 6–121.

Симовић 2005: О. Марковић, *Путујуће позориште Љубомира Симовића: каталог изложбе*, Београд: Музеј позоришне уметности Србије.

Станисављевић 1977: M. Stanisavljević, *Epika i drama*, Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.

Христић 1977: J. Hristić, Kraj sezone, У: *Pozorište, pozorište*, Beograd: Prosveta, 86–93.

Чубелић 1975: T. Čubelić, T. Stilsko-izražajni problemi u narodnoj pjesmi "Hasanaginici", У: A. Isaković, *Hasanaginica*, Sarajevo: Svjetlost, 444–453.

Шеремет 2013: V. Šeremet: *Studija Hasanaginica od 1646 godine do danas: knjiga puta do ishodišta*, Tuzla: PrintCom, 2013.

Марина В. Кебара*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501261K

Прегледни рад

О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА ПРЕВОДНЕ ЕКВИВАЛЕНЦИЈЕ НА ПРИМЕРИМА ЈЕЗИЧКОГ ПАРА РУСКИ – СРПСКИ

1. Уводне напомене

1.1.

Предмет нашег рада произилази из суштинских принципа двојезичне лексикографије, са циљем да путем поредбене анализе три преводна (двојезична) речника за језички пар руски – српски, са аспекта преводне еквиваленције, као основног принципа обликовања овог типа речника, укажемо на стање преводне лексикографије у српској научној средини у области русистике, као и на поступке могућих решења истраживаног проблема. Запажен је упадљиво мали број руско-српских речника, који се углавном своде на стандардне речнике израђене у форми речника у оба смера (руско-српски и српско-руски) и само један, можемо рећи, „прави“, солидан речник који задовољава основне критеријуме обликовања речника по захтевима савремене двојезичне лексикографије. Реч је о *Руско-српском речнику* (*Русско-сербский словарь*) у редакцији Богољуба Станковића (вид. на крају рада у списку извора). Подвлачимо чињеницу да постоји и известан број ускоспецијализованих, стручних руско-српских речника који задовољавају принципе савремене лексикографије, као и речника унутар наставне лексикографије, која је доживела интезиван развој на теоријском и практичном плану, но они нису предмет наше анализе.

1.2.

Двојезични речници врше функцију успостављања и објашњавања семантичких веза „između LJ dvaju prirodnih jezika, koje se po leksičkom značenju mogu smatrati *ekvivalentnima*“ (Петронијевић 2002: 18). По Р. Ђорђевић, еквиваленција се у језичким проучавањима дефинише као „približna jednakost značenja“ (Ђорђевић 2004: 53), те као таква представља главни критеријум у поступку решавања проблема компарабилности:

* marina.kebara@gmail.com

превођења утемељеном на семантичком обележју, тј. приближној значењској једнакости. У савременим научним разматрањима начелно се говори о три типа еквиваленције*: апсолутна*, *парцијална* и *нулта. Апсолутна* се ретко среће, углавном у случајевима изоморфије, док *парцијална* еквиваленција, по мишљењу Б. Петронијевић:

„podrazumeva postojanje ograničenog broja zajedničkih sema i isti GENUS PROXIMUM u sem strukturi odgovarajućih semema u **JI** i **JC,** što je i najčešći slučaj u *prevodnoj* leksikografiji... Parcijalna ekvivalencija sreće se i u slučajevima kad polaznoj LJ u **JC** odgovara više *sinonima* između kojih postoje najčešće jedan ili više *diferencijalnih* sema iz reda modifikatora koji kontekstualno mogu biti neutralisani ili, pak, aktualizovani“ (Петронијевић 2002: 20).

Нулта еквиваленција огледа се у немогућности успостављања директне лексичке еквиваленције између два језика, што је углавном условљено ванјезичким факторима, тј. садржајима непознатим другој говорној заједници.

1.3. Методолошки поступак који примењујемо у раду је поредбена анализа двојезичних речника са аспекта преводне еквиваленције и компарабилности као њеног темељног својства, уједно и главног критеријума за издвајање и описивање проблема током наше анализе, уз истовремену примену контекстуалног метода лексикографског обликовања речника.

Корпус на којем је рађено истраживање и анализа проблема чине а) двојезични (преводни) речници за језички пар руски/српски, б) једнојезични речници оба језика, у функцији контролног корпуса током примене контекстуалног метода:

1) *Русско-сербскохорватский школьный словарь* Бранислава Грујића (Титоград: *Графички завод*, б.г) – Р1

2) *Речник руско-српски српско-руски*, *Словарь русско-сербский сербско-русский*, такође Бранислава Грујића (Цетиње: *Обод*, 1995) – Р2

3) Руско-српски речник (*Русско-сербский словарь*) у редакцији Богољуба Станковића[1] (Нови Сад: *Матица српска*, *Будућност*, Москва: *Русский язык*, 1998) – Р3

4) *Словарь русского языка* С. И Ожегова (Москва: *Русский язык*, 1981) – Р4

[1] *Руско-српски речник* (*Русско-сербский словарь*) Б. Станковића представља усавршену и модернизовану верзију *Руско-хрватског речника* (*Русско-хорватский словарь*) аутора Р. Ф. Пољанца (Пољанец 1973), са тенденцијом прилагођавања српском говорном подручју и праћења крупних промена у друштвеној и социјалној стварности, које су нашле одраза и у језику. Будући да предмет анализе нашег рада представљају речници са српског говорног подручја и достигнуће су научника српске научне школе, поменути *Руско-храватски речник* нисмо уврстили у анализу, иако су предочена решења у њему комплетна и богата, али не и шира од решења за исте проблеме, обрађене у речнику Б. Станковића.

5) *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1-6 (Нови Сад: *Матица српска*, 1976) – P5[2]

2. Истраживачки проблеми и резултати анализе

Издвојили смо и анализирали три проблема: 1) проблем *анизоморфизма* (ткзв. *речи везане за културу*), услед којег је скоро немогуће, изузимајући термине, остваривање потпуне еквиваленције, те се решење мора тражити у одређивању делимичних еквивалената; 2) проблем *категоријалне еквивалентности*, у чијој је подлози корелативност оствареності што већег степена лексичке и категоријалне подударности еквивалената са лексичким јединицама изворишног језика; уколико оба услова нису остварива, тада је неопходно деловање само на основу еквивалентности лексичког значења; 3) проблем *полисемије*, који се најефикасније решава применом контекстуалног метода.

2.1. Проблем анизоморфизма[3]

Најважнији задатак састављача преводног речника по Згусти (Згуста 1991: 275–276), огледа се у покушају да у *одредишном језику*[4] (ОЈ) пронађе оне лексичке јединице (ЛЈ) које су еквивалентне лексичким јединицама *изворишног језика* (ИЈ), повезујући потом ова два скупа. Будући да је лексичко значење веома комплексно, тешко је остварити потпуну еквивалентност. То би било могуће једино у околностима егзистирања апсолутне једнакости лексичког значења одређене две ЛЈ и то у свим компонентама – десигнација, конотација, домен примене. Ако се узме у обзир анизоморфизам језика, следи да је потпуна еквиваленција ретка, тј. остварива само у области терминологије. На пример, руска реч *вода* као хемијски термин (H2O) сасвим је идентична са српском *вода*, али у домену свакодневне употребе ове две речи не подударају се баш у свим ситуацијама, односно контекстима.

Анизоморфизам отежава остваривање главне сврхе преводног речника – повезивање једнаких у свом значењу ЛЈ изворишног и одредишног (циљног) језика, а карактеришу га како разлике у организацији десигната у појединим језицима, тако и друге разлике међу њима. Ово се нарочито

[2] Ознаке P1, P2, P3, P4, P5 користитићемо даље у раду уместо пуних назива ових речника.

[3] Ова појава се у најкраћем може одредити као *разлике у организацији десигната* у појединим језицима (Згуста 1991: 275). Напомињемо да се наша анализа односи само на десигнативне, али не и на недесигнативне речи.

[4] „Prvi jezik, s kojim se povezuju leksičke jedinice drugog jezika, zove se *izvorišni jezik*. (...) Drugi jezik, čije se leksičke jedinice povezuju s prvim, zove se odredišni jezik“. (Згуста 1991: 275)

препознаје код тзв. *речи везаних за културу*. То значи, да ако је нека појава културолошко обележје ИЈ, тј. својствена је само за област где се говори овај језик, али не и за област ОЈ, у истом ће бити немогуће проналажење стварног еквивалента ЛЈ. Анизоморфизам није условљен само разликама у материјалном ванјезичком свету, тј. одсуством денотата, већ на њега знатно утичу и десигнати, што се огледа у случајевима када је материјални ванјезички свет у извесној мери идентичан а ипак се исте ствари схватају као делови неког десигната у једном језику али не и у другом. Последица овакве околности је одсуство еквивалентне ЛЈ у ОЈ, па осим координације ЛЈ, неопходно је коришћење других средстава. По Згусти (Згуста 1991: 275–276), чест поступак је да значење одређене лексичке јединице одредишног језика буде описано објашњењем које је слично дефиницији у једнојезичком речнику али се изриче у одредишном језику.

2.1.1. Појаву описану у претходном параграфу показаћемо на примерима руских лексема *сутки*, *борщ* и *щи*, ексцерпираних из речника које смо одабрали као корпус за упоредну анализу:

Р3: **сутки, -ок,** *мн.* дан *м.* и ноћ *ж*, 24 сата; (Станковић 1998: 838)

Р1: **сутки** дан (дан и ноћ) [Грујић б.г: 647]

Р2: **сутки** дан и ноћ (Грујић 1995: 292)

Будући да у српском језику као одредишном не постоји лексички десигнат, тј. еквивалентна ЛЈ, за лексему ИЈ (сутки) у речнику Б. Станковића (Р3) дати су примери у својству додатног објашњења (подвучене речи):

работать круглые сутки радити током читавог дана; (Станковић 1998: 838)

я не спал двое суток нисам спавао два дана и две ноћи; (исто)

при чему је значење ЛЈ изворишног језика описано синтагмама *дан и ноћ, 24 сата* у одредишном. У речницима Р1 и Р2 дато је само описно објашњење у форми синтагме *дан и ноћ*, без описног објашњења *24 сата*, као што је учињено у речнику Р3, и без икаквих примера.

2.1.1.1. За руске лексеме *борщ* и *щи* такође не постоје одговарајући еквиваленти у српском језику, тј. ЛЈ са одговарајућим десигнатом у ОЈ. Следи да не постоји *убациви преводни еквивалент*, те се мора прибећи или његовом стварању, тј. образовању новог израза за такву ЛЈ или посуђивању дате речи из ИЈ. Још један начин је покушај налажења *експланаторног еквивалента*[5]. У речницима Р1 и Р3 решење је пронађено у посуђивању лексеме из ИЈ (боршч, шчи, подвучене речи у ниже наведеним примерима) уз додатно објашњење, приближније дефинисано у речнику Р3. При томе, одредница за лексему *щи* применом контекстуалног метода проширује се примерима, чиме се указује и на домен примене. Међутим, услед анизоморфизма, у поменутим речницима

[5] За разлику од „убацивог еквивалента“ (Згуста 1991: 297), чије је својство да се може убацивати у целе реченице, односно у контексте ОЈ, „експланаторни или дескриптивни еквивалент“ (исто) даје више информација о ЛЈ одредишног језика.

су у функцији еквивалената у ОЈ дата различита описна објашњења за исте примере из ИЈ (подвучене речи):

Р1: **борщ** м. боршч (врста руске чорбе) [Грујић б.г: 37]

Р3: **борщ, -а** *м кув.* боршч (*чорба од цвекле и другог поврћа са месом*) [Станковић 1998: 53]

Р1: **щи** (щей) мн. шчи, чорба од зеља [*киселые щи* чорба од киселог купуса – *свежие щи* чорба од слатког купуса – *зелёные щи* чорба од спанаћа] (Грујић б.г: 729–730)

Р3: **щи, щей, щам, щами, о щах** *мн.* шчи (*чорба од купуса и другог поврћа*); **киселые щи** шчи од киселог купуса; **зелёные щи** шчи од зеленог поврћа; **пустые щи** шчи без меса (Станковић 1998: 957)

У речнику Р2 у својству еквивалента за обе руске лексеме налази се само објашњење на ОЈ (српском) које описује значење ЛЈ руског (ИЈ), налик дефиницији у једнојезичном речнику, без икакве конкретне лексеме у функцији еквивалента, као и без икаквих примера за осликавање домена примене:

Р2: **борщ** м. чорба од меса, зелени и павлаке (Грујић 1995: 18)

щи мн. врста чорбе од купуса или другог поврћа (исто: 324).

2.2. Проблем категоријалне еквивалентности

По Згусти (Згуста 1991: 291), лексикограф у трагању за одговарајућим еквивалентима мора да крене од поредбене анализе структура два језика како би утврдио које су категорије ЛЈ заступљене у оба језика и на основу тога донео одлуку који се парови категорија могу сматрати еквивалентима. Ако постоје сличне или идентичне категорије у два језика (ОЈ и ИЈ), критеријум избора лексичких еквивалената базираће се на њиховој припадности категоријама које се сматрају еквивалентнима. Међутим, уколико постоји неподударност између тог принципа и конкретног случаја стварне лексичке еквивалентности ЛЈ које припадају различитим категоријама (класама), „korektna ekvivalentnost mora da dobije prednost nad tim principom“ (Згуста 1991: 291). Згуста посебно истиче да у оваквим ситуацијама сви случајеви једног истог типа треба да се на исти начин обрађују „osim ako, u izolovanim slučajevima, ne postoje posebni razlozi da ih obrađujemo drukčije.“ (исто: 292). Уколико не постоји очигледна „категоријална еквивалентност“ „врста речи“, следи да лексикограф мора да делује само на основу еквивалентности лексичког значења. Како то изгледа на примерима?

2.2.1. Категорија именица или придева руског језика има своје еквиваленте у категоријама именица или придева српског језика, па тако за руски придев учёный српски еквивалент је такође придев: 1. обучен; 2. учен, образован; 3. научан, знанствен (Станковић 1998: 906). Исти овај облик

придева у руском може да се употребљава и као именица када означава човека који се бави науком, дакле може означавати две категорије (класе) – придев и именицу. Међутим, српска лексема научник, у односу на руску учёный, показује једино еквивалентност лексичког значења, али не и категоријалног, будући да означава само именицу а не и придев. Тако синтагма учёный человек (придев + именица у ИЈ, руском) има у ОЈ (српском) еквивалент учен човек, такође придев + именица. Али, синтагма известный учёный (придев + придевски облик са значењем именице у руском) преводи се српским еквивалентом познати научник (иако би буквално требало да буде познати учен), што представља спој: придев + именица. Ако се осврнемо на речнике које упоређујемо, у Р1 и Р3 указује се на ове разлике, тј. наведене су обе категоријалне варијанте и њихова лексичка значења; у Р2 међутим, наведена је само једна категоријална варијанта – именица и њено лексичко значење:

Р1: **учёный** пр. [1] учен [*учёный человек* учен човек] [2] научни [*учёный совет* научни савет – *учёное общество* научно друштво – *учёная степень* академски наслов] [3] дресиран [*учёная собака* дресиран пас] [4] научник (Грујић б.г: 691)

Р3: **учё||ный**, **-ная, -ное; -н, -на, -но** 1. обучен; ~ **ная собака** дресирани пас 2. учен, образован; ~ **человек** образован човек 3. *само дужи обл.* научан, знанствен; ~ **ное звание** научно звање**;** ~ **ная степень** научни степен 4. **учён|ый, -ого** *м.* научник, учењак; ~ **с мировым имением** научник светског гласа (Станковић 1998: 906)

Р2: **учёный** м. научник (Грујић 1995: 311)

2.2.2. Сличан је и пример русский, који у ИЈ (руском) такође може да означава различите категорије – придев и именицу (властиту) – са различитим лексичким значењем. У сва три речника (Р1, Р2, Р3) обележене су обе категоријалне варијанте и њихова лексичка значења, условљена тим категоријама:

Р1: **русский** пр. [1] руски [2] Рус (Грујић б.г: 584)

Р2: **русский** руски; м. Рус (Грујић 1995: 264)

Р3: **русск||ий, -ая, -ое 1.** руски; ~ **народ** руски народ; ~ **язык** руски језик; ~ **ая литература** руска књижевност **2. русск|ая, -ой** *ж.* руска игра (Станковић 1998: 751)

Р3: **русск|ий, -ие, -их** *мн.* (*јд.* **русск|ий, -ого** *м.* Рус; **русск|ая, -ой** ж Рускиња) Руси (исто)

Међутим, у речнику Р3 уочили смо лексичко значење (из ИЈ) условљено не само категоријом *врсте речи* (придев) већ и категоријом *рода* (женски род) и означено је као посебно значење, будући да је у одредници издвојено арапским бројем **2.** Ради се о облику придева женског рода русск|ая, -ой, који има категоријално значење именице са лексичким значењем врсте, тј. имена игре. У наведеном случају, у два језика (ИЈ и ОЈ) не постоји очигледна „категоријална еквивалентност“ „врсте речи“, па се лексикограф

определио за деловање на основу еквивалентности лексичког значења: руска игра, израженог синтагмом (у српском као ОЈ). Ова појава, односно значење није забележено у речницима Р1 и Р2. Такође бисмо истакли чињеницу да се у речнику Р3, за разлику од речника Р1 и Р2, придев русск|ий, -ого, који добија категоријално значење именице и тиме условљено лексичко значење припадника руског народа (српски еквивалент: Рус), наводи као засебна одредница.

2.3. Проблем полисемије (контекстуални метод)

Сходно основној намени двојезичног речника (повезивање ЛЈ у два језика), еквивалент по Згусти, треба да буде „stvarna leksička jedinica odredišnog jezika koja se pojavljuje u stvarnim rečenicama.“ (Згуста 1991: 293) Такав услов има општу вредност у оквирима остваривог и у сврху његовог задовољавања лексикограф скупља контексте као илустрације целовитог вишеструког (полисемичног) значења одређене ЛЈ у ИЈ, а затим преводи те контексте на ОЈ и проверава степен могућег коришћења најкраћег постојећег еквивалента у свим преводима. Према критеријумима контекстуалног метода (КМ), *потпуни еквивалент* је онај који се може користити у свим контекстима и само у њима (као такав подударан је са убацивим или преводним еквивалентима), а *делимични* је онај који је могуће убацити само у једну групу преведених контекста. Уколико не постоји могућност убацивања ни у један контекст, тада се уопште не може говорити о еквиваленту. Осим убацивих еквивалената, успешна еквиваленција подразумева и добро одабране експланаторне или дескриптивне еквиваленте, ради давања више информација о лексичкој јединици ОЈ. У сврху успешног решавања проблема еквивалентности неопходно је ослањање на једнојезичне речнике оба језика, а пре свега изворишног. Описани проблем представићемо на примерима.

2.3.1. Издвојили смо придеве влажный, мокрый, сырой из ИЈ (руског), који означавају различите степене влажности, при чему су еквиваленти за ЛЈ влажный, мокрый у ОЈ (српском) синонимичне лексеме, те их истовремено срећемо у различитим одредницама у којима једна другу објашњавају. Иста појава уочена је и у једнојезичним речницима ИЈ и ОЈ (подвучене речи):

Р1: **влажный** пр. влажан, мокар (Грујић б.г: 59)

Речник Р2: нема одреднице.

Р3: **влаж|ный**, **-ная**, **-ное**; **-ен**, **-на**, **-но** влажан, мокар, **~ная земля** влажна земља; **~ воздух** влажан ваздух; **~лоб** мокро чело (Станковић 1998: 84)

Р1: **мокрый** пр. мокар, влажан, покисао [*мокрый снег* мокар снег, топљив снег – *глаза мокрые от слёз* очи мокре од суза – *мокрая погода* кишовито] (Грујић б.г: 292)

Р2: **мокрый** мокар, влажан **– мокрый до нитки** мокар до коже – **мокрая курица** мекушац, кукавица, слабић – **у него глаза на мокром месте** лако се заплаче (Грујић 1995: 126)

Р3: **мокр||ый**, **-ая**, **-ое**; **мокр**, **мокра**, **мокро** мокар, влажан, покисао, кишовит; ~**снег** влажан снег; ~**ая погода** кишовито време; ~ **до нитки** покисао до коже (Станковић 1998: 359)

Р4: **ВЛАЖНЫЙ**, -ая, -ое; -жен, -жно. Пропитанный влагой, мокрый, сырой. *Влажная почва. Влажные глаза* (от слез). [Ожегов 1981: 77]

Р5: **влажан,** -жна, -жно **а.** *који има у себи влаге, засићен влагом, мокар*. Кроза њ духали нису ни жестоки вјетрови влажни. *М-И.* То беше тесно подрумче... Са влажних зидова капала је вода. *Вес.* **б.** *покривен, преливен влагом:* ~ очи. (Матица 1976/1: 395)

Р4: **МОКРЫЙ 1**. (...) Сырой, влажный, совершенно пропитавшийся влагой[6]. *Мокрая тряпка. М. снег. М. погода.* **2**. безл. в знач. сказ. **мокро.** О сырой погоде, о замоченной чем-н. поверхности. *На улице мокро.* (Ожегов 1981: 316)

Р5: **мокар**, -кра, -кро **1**. *поливен, натопљен водом или каквом другом течношћу, текућином*; супр. сув – Ковач је нешто теретно радио, сав мокар од зноја. *Лаз. Л.* **2**. *влажан*. – Још [се] јаче завило у сумрак то мокро мјестанце с блатном улицом. *Леск. Ј.* Промичу крупне пахуљице мокра снијега. *Чол.* **3**. *кишан, кишовит* – За таквога мокрог времена волио [је] сватко ићи дуљом државном цестом. *Новак*. Киша сипи... а мокар дан умакао без ознаке да је подне већ прошло. *Рад. Д.* (Матица 1976/3: 413–414)

Синонимија наведених лексема помаже корисницима речника у проналажењу варијантских могућности израза, посебно у трагању за најприближнијим стилским варијацијама.

Дакле, руска лексема влажный има своје српске еквиваленте који показују како лексичку, тако и категоријалну подударност, што је наведено у речницима Р1 и Р3, али не и у речнику Р2, који уопште нема одредницу за наведену лексему. Лексема мокрый (из ИЈ) има одредницу у сва три речника ОЈ са одговарајућим категоријално и лексички подударним еквивалентима. Провером у једнојезичним речницима оба језика уочава се, међутим, извесна недоследност за лексему мокрый у сва три двојезична речника: није означена као полисемична, иако је на то указано у једнојезичним речницима оба језика, на шта упућују арапски бројеви испред различитих значења.

2.3.1.1. Руска лексема сырой изразито је полисемична, што је јасно уочљиво једино у речнику Р3, у којем је арапским бројевима назначено њених шест самосталних значења. Из речника Р1 и Р2, мада је и у њима указано на полисемичност, добијамо непотпуну информацију о домену примене дате лексеме, будући да нема никаквих примера који илуструју контекст. Тиме

[6] Влажан, сасвим натопљен влагом. Нап. наведени превод, као и сви наредни, припадају аутору овог рада.

је осиромашена илустрација целовитог вишеструког значења ове лексичке јединице у ИЈ и смањен степен могућег коришћења постојећег еквивалента:

Р1: **сырой** пр. [1] влажан [*сырой подвал* влажан подрум] [2] сиров, непечен, некуван [*сырые материалы* сировине, *сырое мясо* сирово месо – *сырая вода* непрокувана вода] (Грујић б.г: 650)

Р2: **сырой** влажан; некуван; сиров (Грујић 1995: 293)

Р3: **сыр||ой, -ая, –ое; сыр, сыра, сыро 1.** влажан; ~ **климат** влажна клима; ~**ые дрова** влажна дрва **2.** некуван, непечен, сиров; ~**ые овощи** сирово поврће **3.** недокуван, недопечен; ~ **хлеб** недопечен хлеб **4.** *само дужи обл. струч.* сиров; ~**ая нефть** сирова нафта; ~**ые материалы** сировине **5.** *само дужи обл. фиг.* недорађен, необрађен; **рассказ ещё очень** ~ прича још није довољно дорађена **6.** *разг.* гојазан, млитав (*човек*) [Станковић 1998: 843]

Упоређивање ЛЈ у ИЈ и ОЈ контекстуалним методом (КМ) указује на суптилније семантичке разлике, илуструјући различитост смислова и примена лексичких јединица оба језика, што доприноси високом степену сликовитости и прецизности еквивалента:

Р4: **СЫРОЙ**[7] **1.** Влажный, не сухой. *Здесь сыро*. **2.** *полн. ф.* о продуктах: не вареный, не жареный, не печеный. *Сырое тесто. Сырые овощи. Есть морковь в сыром виде.* **3.** Недоварившийся, недожарившийся, недопекшийся, недозрелый и т.п. *С. хлеб.* **4.** Недоработанный, недоделанный. *Рассказ еще очень с. Сырые материалы.* **5.** Тучный, с нездоровой полнотой (разг.) *Сырая женщина*. (Ожегов 1981: 698)

Р5: **сиров**, -а, -о **1.** *који је још пун влаге, мокар, који није сув* – Један бос старац, поред ватре од сирових дрва... причао [је] нешто болешљивим гласом. *Мил.* **2. а.** *који још није подвргнут кувању, печењу, пресан, некуван, непечен, несушен*. – Сем сировог меса и сирове рибе не једу [Ескими] ништа друго. *Петр. М.* Био је обложен сировом говедином. *Торб.* **б.** *који није потпуно до краја куван, печен: ~ хлеб, ~ месо.* **3.** *који није потпун, до краја прерађен, очишћен, непрерађен, непречишћен (о индустријским и фабричким производима).* – Тамо [у Србији] су јефтине сирове коже. *Сек.* Прерађује жељезну рудачу у сирово жељезо, а ово у челик. *ОГ.* **4.** *који није до краја израђен, обрађен како треба (о књижевним производима)*. – Метода коју сам ја прихватио састоји се у биљежењу идеја, макар и у сирову облику. *Лит. 1957.* Као израз и као стих све је још... сирово. *Мил. Ж.* **5. а.** *необразован, некултуран, примитиван*. – У прво време беху људи сирови и дивљи. *М. 1867.* Ми нисмо сиров и незрео народ. *Павл.* Његова непокварена сирова снага сва је у животу. *Мих.* **б.** *груб, прост, суров*. – У Ашик-махалу сад не иде нитко, него... сирови и безобразни бећари. *Маж.* Сировије природе... издирале су на друге. *Ћур.* Реални свет у њега је сажет... без несклада и наивности у тој

[7] 1. Влажан, не сув. *Овде је влажно*. 2. О поврћу: некуван, непржен, непечен. 3. Недокуван, недопржен, недопечен, недозрео исл. 4. Недорађен, ненаправљен. 5. Гојазан, нездраве дебљине (разг.) *Дебела жена*.

сировој, вулгарној дневној стварности. *Грол*. **6**. фиг. *који се тиче онога што је најосновније, најглавније, не улазећи у појединости*. – Пошто смо... стекли најсировији утисак о материји која се у делу обрађује... *Тоз. 1948*. (Матица 1976/5: 776–777)

КМ као поступак тестирања степена искоришћености еквивалената у свим и само тим контекстима, односно метод превођења контекста са потребним нивом детаљности, истовремено представља и метод решавања проблема анизоморфизма.

2.3.2. Значај контекста за прецизно и детаљно одређивање еквивалента у ОЈ за лексичку јединицу ИЈ још јасније се уочава из следећих примера:

P1: **синий** пр. модар, плав (Грујић б.г: 605)

P2: **синий** затвореноплав (Грујић 1995: 271)

P3: **син||ий, яя, -ее 1.** модар, плав, затвореноплав (подвукла М. К.) **~ее небо** плаво небо; **~ие глаза** модре очи; **~ие васильки** плави различак **2.** модар, помодрео, плав; **~ие от холода руки** помодреле од хладноће руке [Станковић 1998: 777]

P1: **голубой** пр. плав = **голубой песец** плава лисица (Грујић б.г: 110)

P2: **голубой** плав (Грујић 1995: 39)

P3: **голуб||ой, -ая, -ое 1.** светлоплав (подвукла М. К.), плав, **~ые глаза** плаве очи **2.** *разг. ирон.* идиличан, ружичаст **~ая мечта** ружичаста машта ◊ **~ песец** поларна лисица; **~ая кровь** плава крв (Станковић 1998: 145)

Уочава се да је КМ употребљен само у речнику P3, па једино на основу еквивалената датих у њему можемо да схватимо о којој плавој боји се ради, као и то да руске лексеме синий (српски еквиваленти: плав, модар, **затвореноплав**) и голубой (српски еквивалент: **светлоплав**, плав) нису синонимичне и да не означавају исту боју, што би се могло закључити из еквивалената датих у речницима P1 и P2. Још једну информацију више добијамо из речника P3 – да су обе руске лексеме полисемичне, што се не види из речника P1 и P2. Осветљавање наведеног проблема отежано је и околношћу да ни у српском једнојезичком речнику не може да се нађе чврсто упориште за издвајање и одређивање што тачнијег еквивалента за напред наведене лексеме, будући да су у њему лексеме плав и модар дате као синонимичне, што се види у подвученим речима у ниже наведеном корпусу. Истовремено, у поменутом речнику не проналазимо ни одредницу за лексему која би означавала светлоплаву боју, односно која би могла да буде еквивалент руској лексеми голубой:

P5: **плав**, -ава, -аво (одр. плави, -а, -о) **1. а.** *који има једну од основних боја спектра, тј. средњу између љубичасте и зелене; који је боје ведрог неба или мора; модар* (подвукла М. К.). – Све ти је лепше у пролеће... оно небо некако је плавље. *Вес.* Ја бих одмах полетио... преко брда и долина и пучине плаве. *Баш.* Сједи дечарац... са плавим очима правде. *Ујд.* **б.** *који је нешто*

затворенији, тамнији од основне плаве боје (подвукла М. К.). – Кажи ми, ти мили ветре, што дуваш од тих плавих гора: јесу ли то горе домовине моје? *Дом.* У сутону плавом... често [те]... исто привиђење мучи. *Цес. Д.* Свјетло се гаси... и ноћ се шири плава. *Ћоп.* (Матица 1976/4: 444)

Стога, степен одређености еквивалената у наведеним речницима и могућности њиховог коришћења могуће је проверити једино у контролном једнојезичном речнику руског језика (P4):

P4: **СИНИЙ**[8] **1.** Имеющий окраску одного из основных цветов спектра – среднего между фиолетовым и зеленым *С. цвет. Синяя краска. Синее небо. Синие васильки.* **2.** О коже: сильнопобледневший, приобретший оттенок этого цвета *Синие от холода руки. Синее лицо.* (Ожегов 1981: 638)

P4: **ГОЛУБОЙ**[9] **1**. С окраской небесного, светлосинего (подвукла М. К.) цвета. *Голубые глаза*. **2**. *перен.* идиллический (во 2 знач.; разг. иронич.). *Голубая мечта. Голубая роль* (маловыразительная роль положительного героя). [Ожегов 1981: 123]

2.3.3. Руски лингвиста Л. В. Шчерба (Шчерба 1974: 265–304) истиче да преводни речник настаје првенствено из потребе да се омогући схватање текстова на страном језику. Главни проблем лексикографа чини управо покушај да се за полисемичну ЛЈ изворишног језика пронађе адекватан еквивалент, који је такође вишезначан. Проблем је још већи уколико постоји категоријално неподударање могућег еквивалента ОЈ и лексичке јединице ИЈ. Следи да преводни речници углавном не могу дати право знање страних речи, већ кориснику само помажу да се досети или наслути њихов смисао у контексту, уз обавезно опирање на једнојезични речник ИЈ. На примеру руске лексеме краска показаћемо како је овај проблем решен у речницима који су предмет наше анализе:

P1: **краска** ж. [1] боја [*масляная краска* масна боја – *акварельная краска* акварелска (водена) боја – *типографская краска* штампарска боја] [2] румен, црвенило (од стида) [*краска стыда* црвенило од стида – *краска бросилась ей в лицо* поцрвенела је] [3] бојење, бојадисање [*отдать платье в краску* дати хаљину на бојење] (Грујић б.г: 248)

P2: **краска** ж. боја – **нагнать кого-либо в краску** натерати кога да поцрвени – **отдать платье в краску** дати хаљину на бојење – **краска гнева бросилась ей в лицо** она је поцрвенела од гнева – **акварельная краска** акварел – **масляная краска** масна боја – **типографская краска** штампарска боја (Грујић 1995: 101)

---

[8] 1. Онај који има нијансу једне од основних боја спектра – средње између љубичасте и зелене (*плаво небо*, *плави различак*) 2. О кожи: онај који је јако побледео и добио нијансу те боје (*модро лице*; *модре од хладноће руке*)

[9] 1. Са нијансом небеско светлоплаве боје (*плаве очи*); 2. *прен.* идилично (*ружичаста машта; плава улога – малоизражајна улога позитивног јунака)*

Р3 : **крас||ка, -ки** *ж. ген. мн.* **-ок 1.** бојење *с*, фарбање *с*; **отдать в ~ ку** дати да се боји **2.** боја, фарба; **масляная** ~ уљана боја; **акварельная** ~ водена боја; **писать** ~ сликати бојама **3.** *мн.* **-ки, -ок** боје, тонови *мн. м.* колорит *м*; **весёлые** ~ веселе боје; **осенние** ~ **ки** јесење боје; **описать** *что* **в ярких** ~ **ках** описати *шта* у живим бојама **4.** румен, црвенило *с* (*лица)*; ~ **бросилась ей в лицо** облила ју је румен; **нагнать в** ~ **ку** *кого* нагнати *кога* да поцрвени (Станковић 1998: 308)

Изузетно полисемична руска лексема краска детаљно је одређена у сва три речника и примећује се настојање лексикографа за проналажењем што адекватнијих српских еквивалената, који међутим, не показују потпуно лексичко и категоријално подударање. Поставља се питање који је еквивалент по свом лексичком значењу најближи значењу лексеме из ИЈ. Полазимо од еквивалента са лексичким значењем бојење, фарбање, које је у речнику Р3 наведено као прво, основно, док се у речницима Р1 и Р2 наводи као једно од допунских значења. Иако и српске лексеме бојење, фарбање у својству еквивалента, и руска лексема краска, као изворишна ЛЈ, припадају категорији именица, ипак постоје нијансе у именичком значењу: српски еквивалент изражен је категоријом апстрактне, односно глаголске именице са значењем процеса ради предочавања што приближнијег основног значења руске лексеме, која међутим, припада категорији именица са значењем особине, односно средства радње којим се мења особина неког предмета (покрывать или пропитывать краской). Проверавањем у контролном једнојезичном речнику руског језика проналазимо следеће тумачење:

Р4: **КРАСКА**, -и, ж. **1.** см. красить[10]. **2.** Вещество, придающее тот или иной цвет предметам, к-рые оно покрывает или пропитывает. *Синяя к.* **3.** *мн.* Тон, колорит, цвет (на картине, в природе и т.д., а также перен.). *Веселые краски пейзажа*. *Описать что-н. яркими красками. Изобразить положение в черных красках*. **4.** *ед.* То же, что румянец. *К.. стыда. Вогнать в краску кого-н.* (заставить покраснеть кого-н. от стыда, смущения). [Ожегов 1981: 268]

Објашњење под **1.** као основно значење, изражено напоменом да треба погледати одредницу **красить** (бојити, глаголска категорија), наводи нас на закључак да је најпрецизнији превод руске лексеме дат у речнику Р3. У поменутом речнику испуњен је методолошки захтев који предвиђа да лексикограф у оваквим ситуацијама првенствено тежи остварењу лексичке подударности еквивалента (у ОЈ) и лексичке јединице (из ИЈ), а тек потом категоријалном подударању. Услед тога, један од еквивалената показује потпуно категоријално неподударање са ЛЈ изворишног језика, па се глаголском категоријом еквивалента изражава једна од полисемних варијанти руске лексеме, која припада категорији именица: нагнать кого-

[10] **КРАСИТЬ**, крашу, красишь; *несов..; кого-что.* **1.** Покрывать или пропитывать краской. (Ожегов 1981: 268)

либо в краску (именица) → натерати кога да поцрвени (глагол) или: отдать в краску (именица) → дати да се боји (глагол).

3. Закључак

3.1.

У извршеној анализи издвојили смо три проблема преводне еквиваленције, који су најчешће у корелацији један са другим, те је неопходно њихово истовремено решавање и указали смо на поступке у извођењу решења:

1) Проблем *анизоморфизма* – односи се превасходно на речи везане за културу и огледа се у непостојању одговарајућих денотата, тачније у постојању разлика у десигнатима ОЈ и ИЈ. То значи да не постоји *убациви преводни еквивалент*, те се мора прибећи или његовом стварању, тј. образовању новог израза за такву ЛЈ или посуђивању дате речи из ИЈ. Решење овог проблема је остваривање делимичне једнакости лексичких јединица ИЈ и ОЈ, односно трагање за делимичним еквивалентима, најчешће датих у форми описног објашњења сличног дефиницији у једнојезичном речнику или покушај налажења *експланаторног еквивалента*.

2) Проблем *категоријалне еквивалентности* – ако је могуће, потребно је истовремено остваривање лексичке и категоријалне подударности еквивалената са лексичким јединицама ИЈ. Основни поступак за решавање овог проблема је поредбена анализа структура два језика, како би се утврдило које су категорије ЛЈ заступљене у оба језика и на основу тога се донела одлука који се парови категорија могу сматрати еквивалентима. Уколико оба услова нису остварива (лексичка и категоријална подударност), тада мора да се делује само на основу еквивалентности лексичког значења.

3) проблем *полисемије* – главни услов који има општу вредност у решавању овог проблема при обликовању преводног речника је тај да еквивалент мора да буде стварана ЛЈ одредишног језика која се може појављивати у свим реченицама, односно контекстима. У ту сврху ЛЈ у својству еквивалента у ОЈ може имати својства и убацивог и експланаторног еквивалента, што имплицира да се може користити у свим контекстима и само у тим контекстима или бар у једној групи преведених контекста (потпуни или делимични еквиваленти). Уколико не постоји могућност убацивања ни у један контекст, тада уопште не може да се говори о еквиваленту. За решавање овог проблема најпогоднији је контекстуални метод, уз обавезну проверу у једнојезичким речницима ИЈ и ОЈ, који омогућава висок степен сликовитости и прецизности у одређивању еквивалената илустровањем већине смислова и примена ЛЈ оба језика.

3.2.

Анализа је показала да су у речнику Р3, са аспекта обрађених проблема преводне еквиваленције, најдоследније остварени критеријуми лексикографске методологије при његовом обликовању. Најмању доследност уочили смо у речнику Р2, што не значи да у њему нисмо нашли успешна решења. Након добијених резултата закључујемо да речник Р3, у редакцији Б. Станковића, у великој мери задовољава захтеве неопходне за успешно превођење са српског на руски језик, такође и продуковање руског текста. Захваљујући својим карактеристикама он је истовремено и пасивног и активног типа, што му омогућава широку примену.

Извори

Грујић б.г: Бранислав Грујић, *Русско-сербскохорватский школьный словарь*, Титоград: Графички завод.

Грујић 1995: Бранислав Грујић, *Речник руско-српски српско-руски Словарь русско-сербский-сербскорусский*, Цетиње: Обод.

Матица 1976/ 1–6: *Речник српскохрватскога књижевног језика* 1–6, Нови Сад: Матица српска.

Ожегов 1981: С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык.

Пољанец 1973: R. F. Poljanec, *Rusko-hrvatski rječnik (Русско-хорватский словарь)*, Zagreb: Školska knjiga.

Станковић 1998: Богољуб Станковић (редактор), *Руско-српски речник* (*Русско-сербский словарь*), Нови Сад: Матица српска, Будућност, Москва: Русский язык.

Литература

Ђорђевић 2004: Radmila Đorđević, *Uvod u kontrastiranje jezika*, šesto izdanje, Beograd: Filološki fakultet univerziteta, 2004.

Згуста 1991: Ladislav Zgusta (i saradnici), *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.

Петронијевић 2002: Božinka Petronijević, *Nemačko-srpskohrvatska leksikografija prve polovine XX veka, Kulturno-istorijski transfer*, Beograd: Univerzitet, Filološki fakultet, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, 2002.

Шчерба 1974: Л. В. Щерба, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград: Наука, 1974.

Мијана Кубурић Мацура*
Филолошки факултет
Универзитет у Бањој Луци

DOI 10.7251/ZRNE1501275K

Оригинални научни рад

ПРИЛОЗИ СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

1. УВОД

1.1. Избор теме

Истраживање прилога са концесивном семантиком у Селимовићевим романима наметнуло се из два разлога. Први је, свакако, чињеница да су концесивни прилози најподеснији језички материјал за истраживање везе концесивног и каузалног значења (а расвјетљавање тог односа представља и кључ за разумијевање суштине концесивних релација у језику и мишљењу), док је други разлог за избор ове теме то што се у Селимовићевим дјелима могу пронаћи сви типови оваквих прилога, па и они који се врло ријетко јављају у савременом српском језику.[1]

1.2. Преглед литературе

Прилозима са концесивном интерпретацијом, који представљају веома значајан језички „терен“ за извођење закључака о природи и типовима концесивности, код нас је пажњу посветио једино Милош Ковачевић (Ковачевић и др. 1991: 90−91, 1992: 73−82). Према мишљењу овог аутора, прилози су, поред приједлошко-падежних конструкција, језичке јединице које су најпогодније за анализу међуодноса језичких категорија концесивности и каузалности (Ковачевић 1992: 75). Ковачевић подсјећа да је основна законитост језика да при формирању нових категорија иде од простијих ка сложенијим и да се при том не формирају одмах посебна језичка средства специфична за нову категорију него да се користе језичка средства већ постојећих категорија. Тако би „најмлађе“ језичке јединице којима се изража-

* mijanakuburic@gmail.com

[1] Ово тврдимо на основу једног ширег истраживања синтаксичких јединица са концесивним значењем које је обухватило корпус репрезентативан за савремени српски језик (необјављена докторска дисертација *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику*, одбрањена 2014. године на Филолошком факултету у Бањој Луци).

вају појединачна значења биле зависносложене реченице и оне представљају најспецифичнија и најсамосвојнија средства за њихово изражавање. Уз хипотезу да су у почецима формирања категорије концесивности употребу каузалних јединица у концесивној улози омогућавали само они контексти који су могли преводити везу „дјелујући узрок – посљедица“ у везу „недјелујући узрок – посљедица“, и то, логично се намеће, негацијом, Ковачевић анализира однос значења концесивности и каузалности на примјерима у којима се јављају глаголско-прилошке синтагме са негираним прилозима воље, тј. хтјења: *ненамјерно, нехотично, нехотице*. Ковачевић наводи да прилози којима се исказује узрочно значење типа „вољног ефектора“ *намјерно, хотимично* и *хотимице* негацијом постају чисто концесивни прилози *ненамјерно, нехотично, нехотице*. Аутор то показује на примјерима типа „Он ју је *намјерно/хотимично/хотимице* увриједио“, гдје је интерпретација прилога каузална („Он ју је увриједио *јер је то хтио*“), који негацијом прилога типа „Он ју је *ненамјерно/нехотично/нехотице* увриједио“ добијају концесивно значење („Он ју је увриједио *иако то није хтио*“). Дакле, негацијом се одриче воља вршиоца радње као узрок и та воља негирањем добија улогу недјелујућег узрока који, доведен у суоднос са афирмативном посљедицом, имплицира однос концесивности. Негирана воља, негирано хтјење агенса не може, логично, бити прави узрок вршења глаголске радње, већ само недјелујући узрок, узрок који ничим не иницира глаголску радњу, док прави узрок, иманентни узрок, остаје неспознат (Ковачевић 1992: 77−78).

1.3. Истраживачки корпус

У овом истраживању прилога са концесивном семантиком као истраживачки корпус одабрана су три Селимовићева романа – *Дервиш и смрт*, *Тврђава* и *Круг*. У ова три романа забиљежено је укупно 59 таквих прилога, које смо, на основу њихових синтаксичко-семантичких особености разврстали у двије основне групе (замјенички концесивни прилог *низашто*, са једне стране; и прави прилози са концесивном семантиком, са друге стране), а потом и у низ подгрупа.

2. ТИПОВИ ПРИЛОГА СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

2.1. Замјенички концесивни прилог низашто

Поријекло концесивног значења од категорије каузалности, тј.чињеница да је каузалност била не само логичка, мисаона, него и формална основа за образовање категорије концесивности може се јасно уочити на

примјеру замјеничког прилога *низашто*. Иако се у литератури (мислимо на стране ауторе – првенствено Кенига (1986, 1991) и др. – који су се бавили компаративним проучавањима категорије концесивности у различитим језицима) наводи да већина језика свијета није развила концесивни замјенички прилог,у српском језику замјенички прилог *низашто* има концесивну семантику, засновану на негацији каузалности.[2] Овај замјенички прилог је у Селимовићевим романима изразито заступљен, мада у савременом српском језику не представља редовну појаву:

Почињем ову своју причу, *низашто*, без користи за себе и за друге (...) (Дервиш и смрт, 9); Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *низашто*, за ријеч или за злато (...) (Дервиш и смрт, 64); Само бих своје дијете научио свему лијепом што знам, *низашто*, из чистог задовољства, да му буде угодно. (Тврђава, 37); – Зашто си дошао? – упитао ме смркнут. – Зашто? *Низашто!* (Тврђава, 47); Ал јест, ту сад почиње петљанија, а *низашто.* (Тврђава, 48); А опет, стидим се да признам како сам посљедња фукара на овом свијету, кога бију на улици као презреног кокошара. *Низашто*. (Тврђава, 62); – Пјеваш пјесме? – упитао је, одуставши. Коме? И зашто?– Себи. *Низашто*. (Тврђава, 118); Зато што сам изненада осјетио жаљење *низашто* (...) (Тврђава, 139); Како онда може бити тужна *низашто* (...) (Тврђава, 205); А онда сам се окренуо, изненада, *низашто*, и очима се сусрео са сердар-Авдагиним погледом. (Тврђава, 230); Хрушчов на XX конгресу наводи невероватну, астрономску цифру од 21 милион побијених у Стаљиновим логорима и затворима. И зашто? За друкчију мисао од службене, за сумњу, *низашто*. (Круг, 74).

Поријекло овог замјеничког прилога од (упитног) узрочног замјеничког прилога *зашто* потпуно је транспарентно.[3] Негацијом узрочног замјеничког прилога креира се значење супротно узрочном, значење одсуства одговарајућег узрока неке појаве, тј. значење концесивности (најприближније значењу приједлошко-падежне везе *без разлога*):

Почињем ову своју причу, *низашто*, без користи за себе и за друге (...) [→ Почињем ову своју причу, *без разлога / иако за то немам разлога* (...)]; Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *низашто*, за ријеч или за злато (...) [→ Он је убица, гадни, сурови убица што носи туђу смрт на оштрици хитрог ножа, *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; Зато што сам изненада осјетио жаљење *низашто* (...) [→ Зато

[2] „Низашта (низашто) прил. – без разлога, без потребе; узалуд“ (РМС 2007: 834).

[3] Како наводи М. Ковачевић (1988: 235), узрочном замјеничком прилогу *зашто* својствена је узрочно-упитна употреба („*Зашто* га Мијат није вечерас дочекао?“, Ћосић, 13), мада се он може, помоћу ријечце *ето*, превести у прилог којим се исказује изјавни садржај, и тада је он еквивалентан прилогу *зато* („Мислио сам да ти помогнем, *ето зашто* нисам дошао“, Селимовић 141).

што сам изненада осјетио жаљење *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; Како онда може бити тужна *низашто* (...) [→ Како онда може бити тужна *без разлога / иако за то нема разлога* (...)]; А онда сам се окренуо, изненада, *низашто*, и очима се сусрео са сердар-Авдагиним погледом. [→ А онда сам се окренуо, изненада, *без разлога / иако за то није било разлога* (...)]; и др.

Међутим, концесивну интерпретацију овог прилога задаје, ипак, на првом мјесту, контекст, тј. његова интерпретација постаје концесивна тек кад је употријебљен у реченици са предикатом у афирмативној форми. Ова законитост може се приказати поређењем наведеног примјера са примјером у којем је овај замјенички прилог употријебљен уз одричну форму глагола у предикату:

Још рече да се не каје *низашто* (...) (Тврђава, 175).

Како видимо, уз овакву форму предиката, наведени замјенички прилог нема концесивну семантику, док би уз потврдну форму предиката она била евидентна:

*Још рече да се каје *низашто* (...) [→ (...) рече да се каје *без разлога / иако за то нема разлога* (...)].

Са друге стране, прави прилози са концесивном интерпретацијом у језику су знатно фреквентнији. Њих можемо, на основу подтипова значења које исказују, сврстати у три групе: прилоге са значењем негације узрока мотива – вољног ефектора, прилоге са значењем негације узрока разлога, те прилоге са значењем концесивности као додатног коментара.

2.2. Прави прилози са концесивном семантиком

2.2.1. Прилози са значењем концесивности као негираног вољног ефектора

Ова група прилога представља, својим значењем, својеврстан антипод типу узрочног значења које се назива узроком мотивом као вољним ефектором. Вољни ефектор као узрок садржи вољу агенса као специфичну додатну семантичку компоненту, која диктира тип свјесне, намјерне посљедице. Ово се значење у српском језику, ако говоримо о прилозима, исказује прилозима насталим од именице *воља*, тј. прилозима *вољно, својевољно, добровољно, драговољно, самовољно*, те прилозима који се везују за намјеру или свијест – *намјерно, свјесно, хотимично и хотимице* (Ковачевић 1988: 107−108). Са друге стране, у језику постоји и низ прилога који исказују значење супротно од наведеног, тј. значење непостојања воље или намјере за извршење радње. Међу таквим прилозима разликују се двије групе – прилози са негираном формом (са префиксом *не-*) и, са друге стране, прилог *случајно* као једини концесивни прилог са „афирмативном“ формом.

2.2.1.1. Прилози настали префиксацијом узрочних прилога

У ову групу сврстали смо прилоге чије се поријекло од узрочних прилога са значењем вољног ефектора може сасвим јасно уочити и који су настали префиксацијом (префиксом *не-*). Ови прилози оформљени су од узрочних прилога „обртањем“ узрочног значења, тј. превођењем значења вољног ефектора у значење одсуства вољног ефектора. Тако је у сљедећим примјерима:

(...) за лаж коју не зна, којом се *несвјесно* вара, нико није крив (...) (Дервиш и смрт, 12); Да ли сам случајно наишао на Тијану, или сам *несвјесно* ишао за мајчином сликом? (Тврђава, 212); Осјетио је како му удара црвенило у лице: па он је то учинио зато што је сигуран да га штите његови мртваци! *Несвјесно*, наравно, не мислећи о томе. (Круг, 163); (...) али сам се и *нехотице* уздржавао да не покажем хладноћу и увријеђеност (...) (Дервиш и смрт, 96); Тако сам и *нехотице*, без своје воље, на супротној страни, против њега, а волио бих да то не зна. (Дервиш и смрт, 258); Пустио сам низ воду њихова човјека, и они ће га вадити, не знајући да раде за мене. И за правду, јер сам на божијој страни, па нека буду и они, *нехотице*. (Дервиш и смрт, 309); Не волим да их видим уништене, мржња ми клоне кад моја мисао, и *нехотице*, не слушајући ме, оде даље него што желим. (Дервиш и смрт, 322); Трошна породична кућа је изгорјела, запалили су је цигани кад су се зимус склонили од зиме, запалили *нехотице*, непажњом (...) (Тврђава, 15); И *нехотице* је додавала уља преко одређене мере (...) (Круг, 130); И *нехотице* је скренуо разговор на њега (...) (Круг, 191); Отац се нервозно окренуо, да није чула жена, и тиме се *нехотице* открио. (Круг, 248).

Из наведених примјера видимо да се као прилози којима се исказује концесивност као негација вољног ефектора у одабраним Селимовићевим романима јавља прилог *нехотице*, чија је семантика врло прозирна и којим се јасно исказује значење одсуства воље или намјере да се нека радња реализује (али до њене реализације ипак долази), те прилог *несвјесно*, чија семантика подразумијева недостатак плана или свјесности као елемената воље/намјере за извршење радње у предикату реченице. Њихова концесивна семантика, формалносинтаксички манифестована помоћу негативног префикса „не“, и постигнута тако што се негацијом дјелујући узрок трансформисао у недјелујући, може се лако потврдити преобликовањем у концесивне зависне клаузе:

(...) за лаж коју не зна, којом се *несвјесно* вара, нико није крив (...) [→ (...) којом се вара *иако не постоји свијест о томе / намјера за то* (...)]; Тако сам и *нехотице*, без своје воље, на супротној страни, против њега, а волио бих да то не зна. [→ Тако сам на супротној страни, против њега, *иако то нисам хтио/намјеравао* (...)]; Трошна породична кућа је изгорјела, запалили су је цигани кад су се зимус склонили од зиме, запалили *нехотице*, непажњом

(...) [→ (...) запалили су је *иако то нису хтјели/намјеравали* (...)]; И *нехотице* је додавала уља преко одређене мере (...) [→ *Иако то није хтјела*, додавала је уља преко одређене мере (...)] и др.

У великом броју примјера, концесивно значење је појачано интензификаторском партикулом *и*, која наглашава неадекватност значења прилога у односу на радњу на коју је упућен.

2.2.1.2. Прилог „случајно“

У српском језику, прилог *случајно* је, ако га посматрамо у контексту са осталим прилозима из ове групе, једини „ненегирани“ прилог, тј. једини прилог којим се, на формалном плану, не исказује одсуство одговарајућег основа, већ присуство неодговарајућег основа за реализацију реченичне предикације. Прилогом *случајно* исказује се значење случајности као значење непостојања воље/намјере агенса за реализацију глаголске радње. Случајност у својој основи представља супротност нужности, непостојање одговарајућег основа за реализацију надређене радње, али подразумијева увијек и одсуство воље агенса као компоненту значења. Тако је у сљедећим примјерима:

Али тога часа осјећао сам се као гоњени, *случајно*, јер се могло десити да мислим и као гонитељи (...) (Дервиш и смрт, 44); (...) наишао је *случајно* (...) (Дервиш и смрт, 93); – Одакле то знаш? – *Случајно* – рекао је мирно (...) (Дервиш и смрт, 95); Ухватио сам једног кад је *случајно* улетио, грешком (...) (Дервиш и смрт, 196); А кад расплетем чворове, кад сам учиним избор, знаћу да ли сам *случајно* бачену мутну матицу, или постоје узроци и виновници. (Дервиш и смрт, 224); Покушао је немоћно да понови, како је наишао *случајно*, али ја сам одмахнуо руком (...) (Дервиш и смрт, 234); – Мислио сам да си учинио *случајно*, или из страха. (Дервиш и смрт, 238); Он се нада да се то хаџи-Синанудину десило *случајно* (...) (Дервиш и смрт, 255); – Није се десило *случајно* – (...) (Дервиш и смрт, 256); Нико није поменуо хаџи-Синанудина, нико га се није сјетио, чак ни *случајно*. (Дервиш и смрт, 330); На сокаку ме сачекао Махмут Неретљак, као да је *случајно* наишао. (Тврђава, 91–92); (...) кад су сердар Авдага и његова два помоћника, сасвим *случајно* и сасвим неочекивано, у њиховој соби наишли на непознатог наоружаног човјека. (Тврђава, 98); Да ли сам *случајно* наишао на Тијану, или сам несвјесно ишао за мајчином сликом? (Тврђава, 212); Не знам зашто сам почео овај разговор. *Случајно*. А можда и није *случајно*. (Тврђава, 218); *Случајно* присуствујем животу, и све што учиним, није моје. (Тврђава, 225); Сад су *случајно* на реду кадија и његов први писар, и ништа их не може спасти. (Тврђава, 266); Сјетио се и упро прстом у њих. Можда *случајно*, као што гром удара у неко стабло за педаљ више од других. (Тврђава, 267);

Спустио је поглед и *случајно* га зауставио на два нежна обла колена (...) (Круг, 41); Дошао је овамо *случајно*, да проведе слободно вријеме. (Круг, 141); Шта је необично у томе што се младић и девојка љубе, и што је *случајно* наишао на њих? (Круг, 143); Сјећа се, нашли су се сасвим *случајно*. (Круг, 209); – Да ли *случајно* набрајаш само представнике мисли? (Круг, 273); (...) мада ни његова мисао није сувише неприлична, само је понекад сувише врела, кад сувише дуго, намерно или *случајно*, заборави на тело и његове прохтеве. (Круг, 284).

У посљедњем наведеном примјеру, значење синтагме *намерно или случајно* у ствари је алтернативно условноконцесивно значење, које подразумијева увијек експлицираност двије потенцијалне опције као околности у којима се радња одвија, али и њихову ирелевантност за реализацију те радње:

(...) мада ни његова мисао није сувише неприлична, само је понекад сувише врела, кад сувише дуго, намерно или *случајно*, заборави на тело и његове прохтеве. [→ (...) *било то намјерно или случајно* (...)].

2.2.2. Прилози са значењем концесивности као негираног разлога

Узрок типа разлог, семантичка подлога за образовање овог типа концесивног значења, најраспрострањенији је тип узрочног значења у српском језику. Разлог представља оно што предодређује тип агенсове одлуке и условљава свјесно понашање, аргумент за дјеловање, или оно што предодређује одређено стање (Ковачевић 1988: 140−190). Као супротност овом значењу, у језику се јавља значење одсуства узрока разлога као недјелујући узрок, док дјелујући узрок остаје неексплициран и неспознат.

Једина прилошка форма којом се исказује овај подтип значења концесивности у српском језику јесте прилог *безразложно*, који у својој семантици има и начинско-пропратнооколносну компоненту:

Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *безразложно*, тако се у мени јавила срџба (...) (Тврђава, 251).

Семантика овог прилога врло је транспарентна:

Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *безразложно*, тако се у мени јавила срџба (...) [→ Али како је наишла празнина у мозгу, како сам осјетио страх у срцу, ненадно и *без разлог а/ иако за то није било разлога*, тако се у мени јавила срџба (...)].

Овдје треба напоменути да афирмативни, тј. каузални „парњак“ овог прилога није прилог *разложно*, који има начинско значење, него падежни исказ *с разлогом* (Ковачевић, 1992: 78), а конкурентна синтаксичка јединица прилогу *безразложно* у овом корпусу и у српском језику уопште јесте знатно фреквентнија приједлошко-падежна веза *без разлога*.[4]

[4] У корпусу је забиљежено преко 20 примјера ове приједлошко-падежне везе у односу на само један ексцерпирани примјер прилога *безразложно*.

2.2.3. Прилози са значењем концесивности као додатног коментара

Прилози „додатног коментара“ спадају у прилоге који имају улогу модификатора реченице у цјелини, тј. у реченичне прилоге (Ивић 1978: 1). То су прилози којима се говорно лице служи да би изнијело неки свој коментар о садржају реченице коју изриче, а препознају се по томе што их је могуће из дате реченице пребацити у посебну релативну структуру у којој им се додјељује улога лексичког језгра предиката, као нпр.: „Он нас је *срамно* издао у одлучном тренутку“ → „Он нас је издао у одлучном тренутку, *што је било срамно*“ (Ивић 1978: 9).

Прилози које смо сврстали у ову групу имају значење на овај начин дефинисаног „додатног коментара“, али се њихова саприсутна концесивна семантика огледа у чињеници да је „додатни коментар“ концесивне природе:

Зачудо, то прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...) (Дервиш и смрт, 50); Али ја сам, *зачудо*, дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...) (Дервиш и смрт, 67); *Зачудо*, није ми сметала ова немарност (...) (Дервиш и смрт, 106); Полако, *зачудо* спорим покретима, сагнуо се челом до пода (...) (Дервиш и смрт, 235); (...) а мени је, *зачудо*, годило њихово признање за оно што није било истина. (Дервиш и смрт, 242); А *зачудо*, чаршија је мирна (...) (Дервиш и смрт, 302); *Зачудо*, ниједном досад није ме упитао зашто је хаџи-Синанудин затворен, ни да ли је крив. (Дервиш и смрт, 318); *Зачудо*, није се наљутио. (Тврђава, 226); *Зачудо*, они спадају у кодекс грађанског морала (...) (Круг, 254);[5] А онда би ме, *неочекивано*, без видљива разлога, без мисли која би га изазвала, простријелио ватрен убод (...) (Дервиш и смрт, 245); За дивно чудо, било ми је драго да мислим како се јавила *неочекивано* (...) (Дервиш и смрт,

[5] У корпусу се врло често среће приједлошко-падежна веза *за чудо*, тј.одвојено писање овог прилога, које није у складу са правописном нормом (нити је било у вријеме објављивања ових Селимовићевих романа): Али *за чудо*, био сам свјестан свега, осјетљивији и пријемљивији за све око себе него малоприје. (Дервиш и смрт, 39); *За чудо*, чула су чиста и невина кад их ја не оптерећујем насиљем мисли, или жеља (...) (Дервиш и смрт, 40); *За чудо*, није викнуо (...) (Дервиш и смрт, 113); *За чудо*, највише је у њему повезана слика о његовој жени. (Тврђава, 84); *За чудо*, та уверљива тајна коју је створила његова врела уобразиља, не само да је живела с њим већ је почела и да утиче на његов живот. (Круг, 8); – Зар си већ огладнео? *За чудо*, и ја сам – (...) (Круг, 117); *За чудо*, и мртви су у приличној мери одредили његов животни пут. (Круг, 138); Понављање, *за чудо*, никоме не смета (...) (Круг, 152); *За чудо*, није више осјећао глад, иако је једва додирнуо јело. (Круг, 195); *За чудо*, тако је: због родитеља! (Круг, 258). Са друге стране, оваква веза у складу је са правописном нормом (и задржава концесивну семантику) кад уз именицу чудо стоји придјев “дивно”, што је потврђено у једном примјеру из романа *Дервиш и смрт*: *За дивно чудо*, било ми је драго да мислим како се јавила неочекивано (...) (Дервиш и смрт, 245).

245); (...) кад су сердар Авдага и његова два помоћника, сасвим случајно и сасвим *неочекивано*, у њиховој соби наишли на непознатог наоружаног човјека. (Тврђава, 98); (...) говори о сину и о својој тузи због њега, шкрто и уздржано, додуше, али за њега затвореног сасвим *неочекивано*. (Тврђава, 284).

Дакле, у ову групу прилога сврстали смо прилоге *зачудо* и *неочекивано*, којима се исказује и лични став, коментар о цјелокупном реченичном садржају који се изриче, али се јасно исказује и то да изнесени садржај одступа од очекивања, да је супротан ономе што је говорно лице претпостављало и очекивало, што је суштина концесивног значења. Зато овакве прилоге можемо двојако интерпретирати:

Зачудо, то прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...) [→ То прелажење преко мене, као да сам дрво, жбун или дијете, погодило је моју сујету (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*]; Али ја сам, *зачудо*, дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...) [→ Али ја сам дуго послије памтио ту стидну слабост као бескрајно олакшање (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*]; *Зачудо*, није ми сметала ова немарност (...) [→ Није ми сметала ова немарност (...), *што ме је изненадило (што је било зачуђујуће) / иако ме је то изненадило (иако је то било зачуђујуће)*]; и др.

Овим се прилозима изражава колизија између очекиваног, прижељкиваног, намјераваног, и онога што се остварује, али та неподударност обухвата очекивања и намјеравања свих учесника у ситуацији, а не само очекивања агенса.

3. ЗАКЉУЧАК

Наведена анализа пружила нам је основ за неколико закључака о прилозима са концесивним значењем.

На првом мјесту, показали смо да замјенички прилог *низашто*, те прилошки израз *ни због чега*, настали негацијом узрочног замјеничког прилога/прилошког израза, могу у одређеним условима, које задаје реченични контекст, имати концесивно значење. Да би се то значење остварило, потребно је да предикат реченице буде изражен глаголским обликом у афирмативној форми.

Систем правих прилога са концесивним значењем, на основу семантичког критеријума, обухвата три групе. У прву групу спадају прилози којима се исказује негација воље, хтјења агенса да се глаголска радња изврши, тј. прилози са значењем негираног вољног ефектора (у корпусу смо

забиљежили само прилоге *нехотице* и *несвјесно*,као и прилог *случајно)*. У другу групу, на основу семантичке специфичности да изражава одсуство разлога за извршење глаголске радње, сврстали смо прилог *безразложно*. Ови прилози, уз начинску или пропратнооколносну компоненту значења, увијек имају и концесивну вриједност као саприсутну. Посљедњу групу прилога са концесивном интерпретацијом представљају реченични прилози *зачудо* и *неочекивано*, у којима се, уз семантику додатног коментара, увијек може идентификовати и концесивна семантика. На основу прве двије наведене групе прилога са концесивним значењем може се јасно видјети веза концесивног са узрочним значењем, тј. узрочно поријекло ових прилога, па, преко њих, и поријекло самог концесивног значења од узрочног значења и улога негације у том процесу.

Извори

Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*,Свјетлост, Сарајево, 1968.

Меша Селимовић, *Тврђава*, Свјетлост, Сарајево, 1973.

Меша Селимовић, *Круг*, БИГЗ, Београд, 1983.

Литература

1. Будагов 1981: Р. А. Будагов, *Развитак и усавршавање језика*, Сарајево: Свјетлост.
2. Ивић 1978: Милка Ивић, *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог, XXXIV,Београд, 1−16.
3. Касирер 1985: Ернст Касирер, *Филозофија симболичких облика*, *I Језик*, *II Митско мишљење*, *III Феноменологија сазнања*, Дневник, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.
4. Кениг 1986: Ekkehard König, *Conditional, Concessive Conditionals and Concessives: Areas of Contrast, Overlap and Neutralization*, у: E. C. Traugott и. др. (ур.), „On Conditionals“, Cambridge University Press, 229–246.
5. Кениг 1991: Ekkehard König, *Concessive Relations as the dual of Causal Relations*, у: D. Zaefferer (ур.), „Semantic Universals and Universal Semantics, Foris, Berlin, 190–210.
6. Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Сарајево: Свјетлост.

7. Ковачевић и др. 1991: Милош Ковачевић, Чедомир Ребић, Јосип Баотић, Милош Окука, *Наш језик, уџбеник хрватскосрпског-српскохрватског језика за 3. разред средњих школа*, Свјетлост, Сарајево.

8. Ковачевић 1992: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево: Свјетлост.

9. Кубурић Мацура 2014: Мијана Кубурић Мацура, *Систем синтаксичких концесивних јединица у савременом српском језику,* необјављена докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету Бањој Луци, 2014.

10. РМС 2007: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска.

Милена Максимовић*
Филозофски факултет Пале

DOI 10.7251/ZRNE1501287M
Оригинални научни рад

НОВА МИСИЈА БИБЛИОТЕКА

Увод

Радикалне промјене у организацији библиотека постале су наша неминовност. У раду ћемо се бавити потребом за новом трансформацијом библиотека и образовањем библиотекара. Одабир новог модела библиотека је и стратешко питање државе, за коју она треба исказати јасну финансијску подршку. Зато је неопходан и научни приступ у посматрању развоја библиотека, као и њиховој новој мисији. Да ли ће библиотеке у будућности постати привилегија малог броја корисника и у служби науке и образовања, или ће њихова досадашња улога масовности нестати, питање је које се намеће пред многе теоретичаре. Прелазак са традиционалног на савремено библиотекарство подразумијева употребу нових технологија у циљу очувања колекција, као и познавање циљних група и захтјева корисника.

Библиотекарство се не може посматрати одвојено од развоја друштва. Увијек је постојала потреба за записивањем, као и преношењем записаног знања. То је условило чување записа од времена најраније писмености, а уједно је било и привилегија малог броја људи. Окупљање пјесника, научника и писара око властеле давало је подршку учвршћивању власти, а и развоју библиотека. (в. Касон: 2005). Библиотеке као мјеста временом постају престижна здања, али њихова основна функција се не мијеања. Била је увјек препознатљива и у функцији образовања, очувања писане ријечи и културне баштине.

Библиотека „као мјесто“ актуелна је и у садашњем времену развоја информационе писмености. Када погледамо најпрестижније свјетске националне библиотеке видимо да су то велелијепа здања са фасцинантном архитектуром, која су постала и симбол културног развоја многих земаља[1]. Промјена изгледа библиотеке не мијења и њихову основну функцију

* maksimovicm@sbb.rs

[1] Поред нове Александријске библиотеке која је отворена 2002.године (Доступно: https://www.youtube.com) импресиван је, међу осталим, и изглед Националне библиотеке Бјелорусије. Има облик, такозваног ’Белоруског дијаманта’ комбинујући јединственост и функционалност. Са 22 спрата обезбеђује више од 2000 места за читаоце, укључујући и 500 места у конференцијској сали. Као главни културни и информативни центар земље, Доступно на: http://mymagicplaces.com (Очитано: 20.10.2015)..

подређену очувању колекција и размјени информација. Потреба за очувањем колекција и простором саборности најразличитије популације довела је до њеног статуса културне културне установе. Појавом интернета и електронског издаваштва мијења се приступ књизи и библиотеци, али не умањује се њен значај.

Нови модели библиотека

Нови друштвено-економски развој, а и глобализација подразумијевају уједначавање у многим сегментима, па и у библиотекарству, које се не може посматрати одвојено од тих процеса. На глобалном плану БиХ спада у неразвијене земље у транзицији, које су поред тих проблема биле суочене и са ратним разарањима 1992–1995 године. Сагледавајући свеукупност промјена можемо посматрати и наше мјесто у друштву знања. И на нашим просторима сусрећемо се са различитим корисницима, што изискује све сложенију организацију библиотека и приступ информацијама. Тај распон од једног броја неписмене популације до информатички писмене, усложњава и питање уједначеног приступа информацијама, као и организацију библиотека. Како би се укључиле у свјетску културну баштину библиоеке морају документе похранити у прихватљивом формату. То нам говори да нам предстоји дуг пут од класичне до дигиталне библиотеке.

Потреба за научним информацијама захтијева приближавање библиотекарства условима најразвијенијих земаља. Задовољити кориснике и упоредо осавременити библиотеке је један од основних циљева, како би биле у служби корисника, науке и образовања. Досадашња општеобразовна улога библиотеке, која је била приступачна за све грађане, без обзира на разлике у образовању, поријеклу и расној припадности ће остати, али њена организација подразумијева увођење нових модела рада. Класична подјела библиотека и њихова организација је на удару битних промјена. Већ имамо библиотеке мјешовитог типа које у своме раду укључују дигиталне садржаје. Озбиљно бављење трансформацијом библиотека је стратешко питање и саме државе, која треба мобилисати све потенцијале за унапређење њиховог рада. Зато се често помиње потреба за примјеном стратешког менаџмента и у библиотекарству. “Стратегијски менаџмент, међутим, јесте методологија којом се остварују добре идеје и унапређује функционисање библиотеке као организације. Он не пружа општи оквир, како се то понекад истиче у постојећој литератури из библиотекарства, већ представља процес промена који је заснован на сасвим одређеним циљевима и конкретним мерама за њихово постизање. Ти циљеви различити су за сваку појединачну библиотеку у сваком одређеном тренутку, и свака ће приступити њиховој реализацији на сопствени начин. Они се тичу корисника библиотечких услуга, они захтевају

добро познавање локалне средине, али се они постављају у самој библиотеци и не баве се оним што је изван моћи библиотеке као институције.“ (Стокић Симончић 2005: 56) . Тај процес промјена захтијева брзину којом се одвијају промјене у друштву, како би ускладили нове захтјеве са начином и организацијом рада библиотека.

Ако се бавимо библиотекарством као стручном дисциплином морамо обухватити сва три његова значајна сегмента, а то су обука, пракса и наука. У нашем случају се најчешће задржавамо на сегментима обуке и праксе. Научни приступ у професији је миноран и зато тешко остварујемо потпуну професионализацију струке. Један од значајних америчких теоретичара библиотекарства Џеси Шир, указао нам је на значај бављења интелектуалним садржајем, који ће имати вриједности и онда када се поједини поступци, које данас примјењујемо, покажу превазиђеним у библиотекарству. И сам је говорио о потреби изградње теорије библиотекарства која нам јача нашу позицију у друштву (Стокић Симончић 2002: 191). Прелазак са традиционалног на савремено библиотекарство подразумијева употребу одређених механизама у циљу очувања колекција као и познавање историјског слиједа. Сложеност тог задатка је значајнија код нас, у односу на земље које се баве питањем професије на комплекснији начин, и захтијева детаљније образложење приступа. Често постављано питање да ли нам требају библиотеке и да ли губимо битку и значај са појавом интернета и ако нисмо прошли фазу успјешне трансформације? Појава у друштву фразе да је „цијели свет постао библиотека“ или „потенцијална библиотека“ (Лудунем 2014: 88–89) наводи нас на потребу већ озбиљнијег приступа проблему. Употреба нових технологија захтијева трансформацију професије која ће вредновати и окупљати информације и тако стварати колекције од различитих врста информација. Да ли је у томе наша будућност или ће се појавити неки бржи и боље организовани стручњаци других професија који ће се бавити информацијама у најширем смислу? Бављење тим питањем намеће се већ у боље организованим земљама, што значи да ће и код нас ускоро бити присутан.

Преузимање готових модела је један од бржих начина трансформације То захтијева стварање властите стратегије и познавање и одабир сличних искустава у развоју познатом под називом бенчмаркинг[2]. Он није примјењив само у економији него и у друштвеним дјелатностима као што је библиотекарство. Једну од његових објашњења можемо сигурно примијенити и у овој области. До сада је у библиотекарству познато представљање „примјера добре праксе“ , али често нема услова и за њихово озбиљно преузимање. „Benčmarking, kao tehnika učenja na tuđim iskustvima, predstavlja moćno sredstvo za unapređenje konkurentske sposobnosti domaćih preduzeća i uključivanje u tokove globalne ekonomije. Kao rešenje za unapređenje

[2] Техника учења на туђим искуствима.

poslovanja naših preduzeća može se smatrati implementacija inostranih iskustava i unapređivanje znanja u funkciji unapređivanja kvaliteta poslovanja i postizanje konkurentske prednosti. Koncept benčmarkinga ima izuzetno važno mesto, jer predstavlja najjednostavniji put do postizanja najbolje prakse, kao preduslov poslovnog uspeha. Ostvariti efikasno poslovanje visokim kvalitetom proizvoda u uslovima enormne konkurencije i svetske ekonomske krize jeste izazov, veština, umeće i vrlina. Kako prevazići pretnje i iskoristiti šanse uvažavajući promene u okruženju i specifičnosti interne klime preduzeća? Korišćenjem benčmarkinga velike su šanse da izazov sprovedemo u realnost! Zato se u procesu upravljanja koriste različite mere, alati i instrumenti koji mogu da poslovanje ubrzaju i pospeše“ (Cvetković, Arsić 2010: 81).

Према томе у библиотекарству је веома примјенљива техника учења на туђим искуствима и њиховом примјеном би се превазилазио бржи јаз у односу на развијене земље. Самим тим што се у библиотекарству примјењују међународни стандарди, а и типологија библиотека према UNESCO-вој подјели обезбеђује слободан проток информација, али је проблем у слабој развијености библиотека и присутности проблема у оквиру државне стратегије и вредновања њиховог рада.[3]

Афирмација библиотекарства

Присутна већ дугогодишња „фраза да сви можемо радити све“ у БиХ, да су нам довољни курсеви за стицање практичних знања, да једнако доприносимо раду, није примјерено времену развоја библиотекарства на општем плану. Присутност у свим процесима научног знања, образовања и културног идентитета даје нам за право да можемо бити супериорни у односу на друге професије. Самосвијест о значају библиотекарства треба нас водити унапређењу његових метода рада, а и афирмације. За то нам је поред осталог потребна и научна база која ће се теоретски бавити библиотекарством, као и његовим развојем. Библиотекарство има своју перспективу. Према мишљењу теоретичара[4] Рагнера Лудунема и Сванхилда Аба библиотекарство треба да вежемо за научну информацију, а не за информационе науке. Они кажу: „Библиотекари су професионалци који, на бази организованих колекција докумената, иницирају и стимулишу друштвене процесе који су повезани дијељењем знања, стварањем знања, учењем и културним искуством“ (Лудунем, Або 2014: 87). Према томе, морамо истаћи шта су нам приоритети

[3] За развој науке и истраживачких процеса значајна је самоевалуација како универзитетских библиотека тако и осталих. Позитивне примјере имамо у окружењу. Види: Vesna Radičević: *Samovrednovanje visokoškolske knjižnice – na primjeru visokoškolske knjižnice u Osijeku*. http://www.knjiznicarstvo.com.hr. (Очитано: 29.12.2015.)

[4]

и какво образовање и знање требају имати библиотекари. Дуго прихватљив приступ да су библиотекари посредници између фонда и корисника се мијења. Посредници у глобалном смислу су најчешће технолошке природе, а нама остаје онај мање видљив дио посла: вредновање, сортирање, очување и презентација укупног знања. То тражи и нови тип библиотекара са већим знањем, визијом и стручном обучености за све те врсте послова. „Сада су пред нама захтјеви и нова комуникација у којој се обострано размјењују информације и бира адекватан одговор. Могућности кориштења информација су вишеслојне и оне могу бити од штампаног текста, дигиталног до мултимедијалног. За то је неопходно разумијевање захтјева за информацијом на други начин од досадашњег. Морате у комуникацији сазнати циљ захтјева и сврху његовог кориштења, како би понудили најадекватнији одговор. Могућности да се иста информација налази у више формата доводи нас до потребе посједовања осим општих знања и посебних знања. Она се односе на знања о вредновању документа и његовој употреби. У комуникацији са корисником морамо обликовати врсту информације. Да ли је она потребна у научне или друге сврхе, и о каквом степену сложености је корисник тражи. Када дођемо до свих информација уз разумијевања садржаја информације потребно је кориснику понудити и начин њеног кориштења. Ту се сада интегришу потребна различита знања од начина набавке до приступа садржају, разумијевања намјене и начина кориштења“(Максимовић 2014: 929–930). Можда неки послови у самом процесу могу бити аутоматизовани и изгубити се у смислу организације, али ће тежиште бити на другим и другачијим пословима.

Умјесто закључка

Ако се руководимо основним начелом, које је прокламовано у свим библиотечким документима, да библиотеке треба да буду доступне под једнаким условима свима, онда из тога проистиче и да су ти услови исти. Проблем и јесте у различитости услова и популације корисника. Одабир модела је ствар материјалних ресурса и могућности државе. Од тога зависи и укључење у свјетску дигиталну баштину.[5] Да ли ћемо бити видљиви или минорни и изгубљени поред јаких и моћних држава? Одговорност је на онима који креирају наше представљање репрезентативним дигиталним субјектима на међународном нивоу. Вредновање културне баштине је интерес државе и треба га тако поставити, а може се препознати и у малим локалним заједницама. Децентрализација културе се препоручује на међународном нивоу, али за то су потребни механизми за материјалну базу, као и јасна стратегија развоја.

[5] World digital Library. Доступно: **http://www.wdl.org/en/**;

Представљање у оквиру свјетске дигиталне баштине захтијева уређен систем и њредновање докумената који ће нас представљати на најадекватнији начин. То подразумијева одабир и дигитализацију културне баштине. Одговорност је на онима који управљају збиркама и трансформишу их у репрезантиван облик. За то нам је потребно знање које често превазилази знање библиотекара. Ангажовање различитих научника у тимском раду је неопходност у пројектовању дигитализације. Крајњи резултат је одраз развоја библиотекарства једне земље. Како се и чиме репрезентујемо говори о нама и нашим вриједностима.[6] Можемо закључити да су према наведеном библиотеке одраз наше стварности.

Укратко, нова мисија библиотеке је да повеже људе, информације и идеје и да на тај начин служи читавој заједници као мјесто окупљања и размјене информација како у физичком, тако и у сајбер простору.

Литература:

Горман, М. 2007 : M. Gorman, *Naše neprolazne vrednosti : bibliotekarstvo u XXI veku* .Beograd, Filološki fakultet Univerziteta.

Касон, L. 2005 : L. Kason, *Biblioteke starog sveta*. Beograd, Clio.

Лудунем, Р, Або, С. 2014: Рагнер Лудунем, Сванхилд Або: Од колекције до конекције: изградња ревидиране платформе за библиотекарство и информационе науке, У : Панчевачко читалиште. Београд: Панчевачка библиотека, бр. 25 (новембар 2014), стр. 88–89.

Стокић Симончић, Г. 2002: Гордана Стокић Симончич: *Ка филозофији библиотекарства*. Београд, Мали Немо, стр. 191.

Стокић Симончић, Г. 2005: Гордана Стокић Симончич: Стратегијски менанџмент у библиотекама, Београд: *Гласник Народне библиотеке Србије,* 1, 45–57.

Цветковић, К., Арсић, Љ, 2010: Kristina Cvetković , Ljiljana Arsić: Benčmarking kao menadžerska akcija. Međunarodna naučna konferencija Menandžment 2010 (*Kruševac, Srbija, 17–18. mart 2010).* str. 79–84

Максимовић, М. 2014: Милена Максимовић: Савремена обученост библиотекара – захтјеви у времену глобализације. 925–932,У: Наука и глобализација : зборник радова са научног скупа (Пале, 17–19. мај 2013.). – Источно Сарајево : Филозофски факултет,

[6] The European Library : Доступно: http://www.theeuropeanlibrary.org/

Милош М. Ковачевић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501293K

Оригинални научни рад

ДОМИНАНТНИ СТИЛСКИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ *ОСМЕХ* ТИХОМИРА ЛЕВАЈЦА

О Левајчевом роману

Тихомир Левајац није рођен у Босни и Херцеговини, али је сав свој радни и стваралачко-књижевни вијек у њој провео. Рођен у Качулицама у Шумадији, од године 1963. живи и ради у Бањој Луци као професор српско(хрватско)га језика. Ту, у Бањој Луци, постао је и остао писац. И то значајан писац, који је објавио седам књига: четири романа, књигу приповиједака, путопис и књигу драма. Роман *Јопет суданија*, без сумње Левајчево најзначајније књижевно дјело, доживио је седам издања, а преведен је и на енглески језик. Том тематски и језички врло специфичном роману – о коме писах из такође специфичног угла, из угла стилематичности онимских назива (Ковачевић 2012: 297–309) – Левајац је придодао језичко-стилски ништа неинтересантнији, ако не чак и изазовнији роман *Осмех*, чије ћемо језичко-стилистичке доминанте у овоме раду шире анализирати.

Роман има врло једноставну сижејно-фабуларну структуру. Готово да је прављен по моделу прича из 1001 ноћи. Тема романа је потиштени владар, који је "на трону данима седео мрзовољан, мрк и сам", па су се "дворoуправитељи за његово здравље забринули". Кад су се изредали сви познати љекари, научници, сви "филозофи и психијатри, и психолози и астролози и патолози, и хуманисти и хуманитарци, као и професори, доценти, метафизичари", и кад нико није успио да одгонетне разлог владареве потиштености, неко се сјетио "да је једном неки човек из народа" Његовом Величанству кад је на путу било "причао неку просту причу" и да се владар осмијехнуо и "дуго расположен био". Зато је Крунски савет и одлучио да "позове све оне који су вешти у причању и приповедању" не би ли изазвали ОСМЕХ владару, осмијех као лијек. Али у причама "будући да је Његово Доброчинство свима благостање дало, (треба) да се од стварности не удаљавају. Они не смеју да у својим причама стварност обмањују, већ да причају тако да у причама има више живота него у литератури". Треба да причају "приче за увесељавање, такозване приче разговорке. Приче исцелитељске, такозване смејалице, које тугу разгоне". А "у причању таквих

* milos.kovacevic@ffuis.edu.ba

прича све им је дозвољено само да код Његове Забринутости осмех изазову". Ако причама не изазову осмијех владару, биће кажњени одсијецањем језика. И причаоци су се скупили из различитих дијелова земље. Сваки од седамнаест казивача прича своју причу, а свакој од тих прича посвећено је по једно поглавље, што након уводног чини седамнаест наредних поглавља романа, послије којих слиједи завршно деветнаесто поглавље. А прво уводно и деветнаесто завршно поглавље специфични су по томе што су цјелином исприповиједани ауторским говором. Сва остала поглавља имају своје нараторе неподударне писцу-приповједачу. Ти наратори често другим нараторима ријеч дају, чиме се неријетко, ако не и по правилу, поглавља структуришу у форми приче у причи. Тако роман има приповједачки заокружену структуру, прво и посљедње поглавље представљају ауторски приповједачки говор, док у осталих седамнаест доминира говор различитих наратора.

Због тога се као прва битна доминантна језичко-стилска особина романа издвајају *типови туђег говора*, у првом реду специфичност говора различитих наратора. Као друга доминантна стилско-језичка особина овога романа јесу специфичне *форме* супстантивних синтагми у функцији *хонофоричног именовања владара*. Те двије доминантне језичкостилске црте – типови преношења туђег говора, и начин хонфорничног именовања владара – и јесу основни предмет анализе овога рада.

Типови туђег говора

Према карактеристикама говора различитих наратора није тешко закључити о ком владару које земље то писац говори, мада се тај податак у роману нигдје експлицитно не даје. Ријеч је о владару с "ових простора", који је највећи син "југословенских народа и народности". А то прије свега потврђује чињеница да специфичне особине свих наратора одражавају различите дијалекатске или покрајинске особине бивше Југославије. Говор сваког од наратора по многим је језичким особинама неподударан с *ауторским говором*.

Говор аутора заступљен у цијелом уводном и завршном поглављу, а присутан најмање у по једном микродискурсу сваког од осталих поглавља, представља чисти српски књижевни (стандардни) језик екавског изговора, чешће стилистички маркиран стилогеношћу него стилематичношћу[1] стандарднојезичких јединица српскога језика. То на најбољи начин потврђује сам почетак романа:

(1) Био некакав владар који је на ушћу две реке у једну седео. Седео је у дворцу на падини што над равницом бдије, док му изобличена брда

[1] О (међу)односу стилогености и стилематичности језичких јединица в. у Ковачевић (2015: 322–324; 2015а: 7–10).

леђа чувају. Седео је у дворцу од сапунице, у дворцу који је на врт личио, на врт у којем је месечина застакљена, и одатле прошлошћу и будућношћу народа свог управљао. Седео је у дворцу чији су темељи били постављени на крилима маште, па је изгледало да строп и кубета, и лукови изнад прозора, и којекакви орнаменти и лустери, те разгранати рогови јелена и декоративна огледала, ни на чему не стоје, већ да у ваздуху висе.

Владар је лично на трону данима седео мрзовољан, мрк и сам, мада никада није био сам. Иако двор није био влажан, владар је почео испод очију да отиче, па су се двороуправитељи за његово здравље забринули.

Јако.

Како и не би, кад од здравља владара, бар се за толико зна, зависи цела његова творевина.

Нико није знао шта му је.

До он сам. (стр. 5).

У наведеном микродискурсу нема ниједне нестандарднојезичке лексичке јединице, нема ниједне лексеме за коју бисмо могли рећи да је карактерише структурни отклон од стандарднојезичке форме. Микродискурс се, међутим, јасно препознаје као књижевноумјетнички, због троврсне у њему извршене стилизације. А та се стилизација огледа у: а) наглашеној семантичкој фигуративности, б) наглашеној синтаксостилематичности структурисања појединих реченица, и в) наглашеном анафорском кохезивном структурисању микродискурса у цјелини. Књижевноумјетнички статус наведеног микродискурса препознаје се прије свега по употреби неколике врло успјеле лексичке метафорске и/или персонификацијске семантостилеме (уп.: на *падини што* над равницом *бдије*, док му *изобличена брда леђа чувају*; врт у којем је *месечина застакљена*; темељи били постављени *на крилима маште*), и једној синтаксичкој семантостилеми у форми парадокса (уп.: Владар је лично на трону *данима седео* мрзовољан, мрк и *сам*, мада *никада није био сам*). Семантичкој фигураративности као иманентна карактеристика што микродискурсу даје књижевноумјетнички карактер придружује се и парцелација као синтаксостилистички поступак структурисања реченице[2]. У наведеном микродискурсу, у његовом финалном дијелу, остварене су двије парцелисане структуре: једном је то интерјунктурно издвојен прилог (уп.: ... па су се двороуправитељи за његово здравље забринули. *Јако*.), и други пут интерјунктурно реализована падежна *до*-конструкција (уп.: Нико није знао шта му је. *До он сам.*). Књижевноумјетнички статус наведеног микродискурса ауторског говора препознаје се и по шире схваћеној анафорској кохезивности као текстостилистичком поступку. Анафорска кохезивна структурисаност микродискурса остварена је прије свега текстуалном реитерацијом и реченичном позиционом дистрибуцијом

[2] О типовима матафора и парцелацији као синтаксостилистичком поступку в. у Ковачевић (2015: 17-32; 342–345).

глагола *седети*. Тај је глагол у наведеном микродискурсу употријебљен чак пет пута: најприје у финалној позицији прве реченице, потом њиме почињу три наредне реченице, да би у петој реченици тај глагол био реализован у медијалној реченичној позицији. Првих пет реченица микродискурса тако су кохезивно "увезане" рекуренцијом глагола *седети*. Између прве и друге реченице – употријебљен на крају прве и почетку друге реченице – тај глагол твори *анадиплозичку* текстуалну везу. Између трију наредних реченица, будући да је употријебљен на почетку сваке од њих, он твори *анафоричку* текстуалну везу, проширену на глаголску синтагму "седео је у дворцу", а између четврте и пете реченице, пошто је употријебљен на крају четврте и средини пете реченице, он остварује *епимезофорску* текстуалну везу[3]. Све наведено показује да је дати микродискурс ауторског говора реализован чистим стандардним језиком, а маркиран као књижевноумјетнички реализацијом одређених семантоистилистичких, синтаксостилистичких и текстостилистичких поступака.

Мада присутан у свим поглављима романа, ауторски говор дубоко је у сјенци туђег говора у овом Левајчевом роману. А међу типовима туђег говора, истиче се, највише, *управни говор*, али не у својој основној синтаксичко-ортографској форми, чији су нужни конституенти: а) говор лика ('неаутора'), као смисаони центар и б) говор аутора као компонента преко које се говор лика уводи у текст. Говор лика као туђи говор ортографски се маркира у писаном тексту, јер се од ауторске дидаскалије (конферансе) преко које се уводи у текст одваја или цртом или наводницима. У преношењу управног говора Левајац у овом свом роману изоставља ортографске маркере, тако да се управни говор увијек реализује као структурно двоврсни слободни управни говор[4]: а) као *уведени слободни управни говор*, који подразумијева форму управног говора са ауторском дидаскалијом и говором лика, али без употребе наводника или црте, или б) као *неуведени слободни управни говор*, који подразумијева само навођење говора лика без употребе ортографских маркера и ауторске дидаскалије. Ево неколике потврде за оба типа слободног управног говора из Левајчевог романа *Осмех*, при чијем ћемо навођењу говор лика истицати подвлачењем:

(2) Цикну ја ко гуја љута, цикну ја ко сиња кукавица: <u>Шта то, јадо, учини, што га уби</u>? (стр. 110); Зла слутња се обистинила тада када је доктор руке из стомака извадио и забринуто изјавио да он слепо црево нема. <u>Знаш шта, Симо, ти немаш слепо црево!</u> (стр. 58); Нова је искра севнула када је доктор Јелисија питао како се зове, а овај рекао, па доктор такав израз лица направио, као да је смак света дошао.

[3] О типовима рекуренције, као кохезивне везе реченица остварене понављањем истих језичких јединица, в. исцрпно у Ковачевић (2015: 295–319).

[4] О синтаксичким формама слободног управног говора в. Ковачевић (2013: 73–77).

Их, рекао је подругљивим гласом, какав ти је то глас?

Какав?

Рапав.

Какав, неочекивано упита Његова Звуковност тад кад слушалице са ушију скиде. (стр. 144);

Мисаило га је с вниманијем слушао, а онда рекао да он није дошао к њему да се на њу жали, већ на свештеника!

Через чега на свештеника?

Зато што их није венчао како требује?

Како није?

Тако. (стр. 21)

Управни говор није у непосредној вези са приповједачем, ауторомприповједачем, него са нараторима, односно с ликовима које у причу уводе наратори, увијек неподударни са приповједачем. Веза ауторског и туђег говора у синтаксичким структурама управног говора остварује се, како се види, у конструкцијама уведеног слободног управног говора, јер управни говор као дословно репродукован говор неког лица припада туђем говору, док ауторска дидаскалија (конферанса), преко које се уводи "дословни говор лица", припада ауторском говору. Укидањем ортографских маркера у преношењу управног говора Левајац је очигледно хтио да потцрта нераскидивост везе туђег говора и ауторског говора у конферанси, будући да тек њихово јединство омогућава потпуно и недвосмислено обавјештење не само о садржају туђег говора него и о учесницима комуникативног догађаја.

Управни говор представља синтаксичко-смисаони основ за творбу синтаксичких форми *неуправног говора.* Наиме, неуправни говор подразумијева преношење туђег говора формом зависносложене реченице, у којој садржај ауторске дидаскалије као говора аутора долази у главној клаузи, док садржај говора лика добија форму изричне зависне клаузе, што потврђују и сљедећа неколика примјера конструкција неуправног говора у Левајчевом роману *Осмех*:

(3) Нови казивач је направио два корачаја и рекао да је његово време почело да цури, а да он своју причу није започео да прича, па моли господу која хаљинама шуште да то више не чине, јер му смета. (стр. 55); Када је Мисаило рекао зашто је дошао, и када му је рекао да Црква није согласна са његовим намеренијем, Књаз је само главом одмахнуо. Као да је хтео да каже да је то батал-посао, а онда то и речима потврдио. Он мни да од тога нема ништа. Ако се у ишта разуме, онда се у жене и Турке разуме, па поче, како то само он зна и уме, да га дипломатическијем путем од тога што је науман одвраћа. (стр. 18). И сл.

Неуправним говором само се препричава садржај управног говора, при чему изостају његови емоционално-експресивни елементи, тако да у првом плану није сам исказ говорника колико то како тај исказ схвата аутор

текста. Зато се у конструкцијама неуправног говора у изричној клаузи (којом се преноси говор лика) лица глаголских облика и присвојних и личних замјеница облички усаглашавају не са субјектом туђега говора, како је то у управном говору, него са глаголом ауторске дидаскалије (конферансе). Стога је и логично да су конструкције неуправног говора по језички кудикамо сагласније особинама ауторског него туђег говора.

Уз ауторски, управни и неуправни говор у роману *Осмех* Тихомира Левајца честа је употреба и *слободног неуправног говора*, и то увијек унутар говора наратора. А слободни неуправни говор има граматичке особине неуправног говора (прије свега употребу глаголског и замјеничког лица као у неуправном говору), али га од модела неуправног говора диференцира непостојање глагола и субординираног везника и могућност употребе експресивних јединица (узвика, питања, елиптичних исказа и сл.), док га од управног говора диференцира слагање категорије лица из тачке гледишта аутора (тј. као у неуправном говору) и изостанак ортографских знакова (наводника или црте), али и ненавођење ауторске дидаскалије (тј. управне клаузе) и непостојање везивног елемента.

Док су управни и неуправни говор општејезичке категорије, остварљиве у свим функционалним стиловима стандардног језика, слободни неуправни говор по правилу се реализује само у језику прозне књижевности (Човић 1991: 146; Рајић 2010: 521). Слободни неуправни говор увијек представља стилско двогласје, тако да овај облик преношења туђег говора на најбољи начин омогућава «органско и складно спајање туђег унутрашњег говора са ауторским контекстом» (Бахтин 1989:79). У Левајчевом роману слободни неуправни говор остварује се како у варијанти правог слободног неуправног говора (говора сведеног само на говор лика без навођења конферансе или ауторске дидаскалије) и на полуслободни неуправни говор. тј. на форму неуправног говора с редукованим изричним везником (Ковачевић 2013: 88–93). При навођењу Левајчевих примјера у загради са стрелицом даваћемо суодносне трансформисане обличке категорије управног говора истакнуте курзивом:

(4) Стоко се зачудио докторовом захтеву.

Докторе, поче да се вајка, *њега* [← *мене*] глава боле!

Шта докторе? Рекао *је* [← *сам*] да се *скине* [← *скинеш*] и *нека се скине* [← *скини се*].

Али *њега* [← *мене*] глава боле!

Зна он [← *Знам ја*], ваљда, шта *ради* [← *радим*]! *Он је* [← *Ја сам*] доктор, а не *он* [← *ти*]! Рекао *је* [← *сам*] да се *скине* [← *скинеш*], и ту свака прича престаје!

Стојко се повинова, те неку радничку блузу, што је на себи имао, скиде, а онда са себе скину и пуловер и кошуљу. (стр. 123–124);

Биџо треба на уму да има, поче иследник да га саветује, да је краљ био и прошао, да је он своје завршио, и они [← *ми*], комунисти, сада владају [← *владамо*].

Комунизам је добар систем, узвраћа Биџо, само што је, као што је свима знано, недоношче.

Није истина, узвикну иследник. *Нека пази шта пред њим говори* [← *Пази шта преда мном говриш*]!

Пази, пази [← *Пазим, пазим*], признаје Биџо, али ни *они неће* [← *ви нећете*] дуго.

Хоће, хоће! [←*Хоћемо, хоћемо*]! Они сад ебу [← *Ми сад ебемо*]!

У реду, у реду, они сад ебу [← *ви сад ебете*], али *он ће да врда* [← *ја ћу да врдам*]!

Последње речи примораше иследника да призна да је Биџо неурачунљив. (стр. 75–76);

Кад га је ћудљиви Књаз са чардака свог конака угледао, кад је видео да је таман у лицу а рушан у срцу, одмах је знао шта се догодило, те је почео тамо-амо по конаку да хода и да богорада,

Шта *му је* [← *сам му*] зборио? *Је ли му* [← *Јесам ли му*] говорио да се не жени, да се не венчава? *Је ли му* [← *Јесам ли му*] говорио через чега? Јесте [← *Јесам*]! И шта сад хоће? Зашто је *к њему* [← *к мени*] дошао? Да се опет за њега заузме [← *заузмем*], је ли? *Он* [← *Ја*] му више *не може* [← *не могу*] помоћи! Што *му је* [← *сам му*] помогао, помогао *је* [← *сам*]. Она је отишла зато што је требало да оде, и он нема право на њу да се жали! (стр. 21), и сл.

Специфичне језичке особине – лексичке, фонолошке и морфолошке прије свега – употријебљене у исказима различитих типова туђег говора у Левајчевом роману *Осмех* служе прије свега за карактеризацију ликова језиком. Те специфичне језичке особине осликавају дијалекатску или покрајинску припадност говорника наратора, односно лика-јунака који говори. Овдје ћемо навести само неколика еклатантна примјера карактеризације лика употребом језичких особина које га недвосмислено смјештају у лако препознатљив дијалекатски и/или покрајински миље бивше Југославије.

Навешћемо неколико микродискурса засићених дијалекатско-покрајинским језичким особинама, а почећемо са оним у којем се карактеризација владара, предсједника Тита, врши употребом језичких особина кајкавског дијалекта (кумровачког Титовог родног говора) и то *у неуправном говору*, који употребљава пјесник што припрема и доводи дјецу, пионире, на пријем код Тита поводом Дана младости, односно Титовог рођендана, упознајући их најприје са тешким Титовим дјетињством. Пјесник се у описивању Титовог дјетињства користи кајкавским дијалектом како би пионире припремио и за језички доживљај Тита, односно доживљај Тита

кроз његове специфичне, већини дјеце из различитих крајева Југославије несвојствене, чак стране, језичке особине.

(5) Већ су деца за сто била посађена, наставља пантомимичар своју представу да изводи, већ су соковима била послужена, и неким семенкама, већ је Пјесник Предсједника, деци, представљао.

Рекао је да се Слављеник на тај дан родио у једном лијепом и зеленом крајолику, али у сиромашној обитељи. Па је поведал како је мали Јожа тешко дјетињство имал, как је морал по живописни бреги краве да чува и машта о бољем животу. Свако јутро је морал краве на испашу да изводи, а осим тега и коња који се је Путко звал. У хиши су једва крува имали, а кад су имали, мали Јожа нигдар није јел сам, веч је увек з другим делил. Па је приповедал да Јожа, кад је одрастао и постал то што јест, своје дјетањство и свој тежак живот нигдар није могал да заборави, па зато данас сву дјецу свијета воли, а највише ону која добро уче, која знају да се изражавају, да рецитују, пјевају, сликају, пишу, рачунају. Да ли би неко хтио другу Старом рођендан да честита? Да ли неко такву жељу има? (стр. 34).

У наведеном микродискурсу опис тешког Титовог дјетињства даје се његовим родним говором, будући да је тај говор једна од најсуштаственијих особина које прате дјетињство. Кајкавски дијалекат представљен је карактеристичним лексичким, фонетским и морфолошким особинама, које га битно одвајају од дјеци познатог књижевног језика (нпр: поведал, морал, бреги, нигдар, хиша, крув и сл.). Као да је писац имао намјеру да дјеца при упознавању са Титом схвате да се његово тешко дјетињство показује тешким и кроз језик (дијалекат), будући да је он већини дјеце што су дошла из разних дијелова бивше Југославије био непознат, па самим тим и тежак.

За разлику од кајкавског дијалекта који је искоришћен за карактеризацију лика који је предмет приче, *призренско-тимочки дијалект* својим је специфичним особинама, прије свега оним диференцијалним у односу на српски књижевни језик, послужио Левајцу да дијалекатски детерминише наратора, и то у нараторовом неуправном (препричавачком) говору:

(5а) К'д су комшије, пријатељи и родбина чули да је Трајчета голема слаботиња на постељу собалила, да је у кому паднуја и да до себе не дођује, да му арно неје, дошли су да сас њега будев, да будев присутни к'д свет промени. Да се знаје да су туј били, да су, к'д је умреја, и слузу пустили, а не после друге да питујев к'ко је било.

И т'кој, много човеци и жена поред самртника седив и пијев кафу и ракију и од све и свашто, к'ко какве бадаваџије, причав. Причав које је било и које неје било, које је било и које мислив да ће буде. Те причав к'ко је умреја овој, како онај, и све такој по ред, а ноћ се веће ваћа. Неки би се онакој ошамућен од ракије и приче притулено смеуљија а неко би, богами, и слзу пустија. (стр. 152).

Овај микродискурс, што одражава говор "зачудног старца", одлично репрезентује језик којим је цијела старчева прича испричана, јер је (пре) засићен специфичним фонетским, морфолошким и лексичким особинама призренско-тимочког дијалекта, тако да језички недвосмислено карактерише југословенску покрајину из које старац наратор долази и кроз своју причу је представља.

На готово исти начин, употребом специфичних фонетских, морфолошких и лексичких особина *новоштокавског источнохерцеговачког говора Црне Горе*, особина што тај говор одвајају од стандардној језичке норме српског књижевног језика, извршена је језичка карактеризација Мируне, жене из Црне Горе, односно новоштокавског говорног подручја Црне Горе којем она припада. Сада је, међутим, ту језичку карактеризацију Лавајац дао не кроз неуправни говор наратора, него кроз управни говор лика:

(5б) Како је кровна конструкција била осигурана, тада је и званичан разговор између новинара и те жене могао да почне.

Оли нам, Мируна, рећ, пошто Мргуд није оће, како си ти ш њим педесет година у брак провела? Имаш ли нам што причат?

Богуми, немам ти шта, чоче, рећ! Ту крупна разговора нема, него ћу ти у двије ријечи казат.

Мени око читаво јутро игра, па не знам шта је, кад оно гости. Доша Мргуд са два коња да пита да ли сам обећата, а ја рекла да нијесам. А онда ме пито да ли ће ми бити мрско да за њега пођем, а ја рекла да неће. Па кад неће, да ли ћу га онда узет, а ја рекла да оћу.

Тако је, богуми, било. Он љуцки пито, моји ме љуцки дали, ја пристала, па ме ома на коња бачио. Мргуд ме, са рувом које сам спремила за удају у два бокчалука, на Брњаша машио, те кренушмо оздоље, уз брдо, путем којијем је Мргуд сашао, док дан напредује.

(стр. 108).

Специфичне лексичке, морфолошке и фонетске особине одају и наратора који долази из Војводине. Употреба карактеристичних *војвођанских говорних особина*, које војвођанске говоре диференцирају од осталих новоштокавских говора, али и од српског књижевног језика, послужила је писцу за одличну карактеризацију војвођанског наратора и "предмета" његове приче:

(5в) Пре двајес, тријес година, а можда и више отог, а можда и мање, вели, Неца Влашки, његов пајташ из бирцуза, у месној индустрији је радио, а тамо ди је радио био је мајстор за паровање кобасица и за шаровање сланине. Наречени Неца је био познат и признат мајстор, само што је пуно ждерао. Некад је и жењен био, и жену имо, вели казивач у гађама, па лубеницу под другу руку премести, само што га је жена, због пића, оставила. И децу је имо, два сина ко две свињске полутке, само што је жена те полутке са собом однела. И кућицу је имо, од цигље, ома иза грађаре, и иза кућице баштицу,

само што је Неца мало у њој боравио. Док је на послу, на послу је, а кад са парованьем кобасица и шаровањем сланине заврши, ома је у биртији. Ту сваки дан седиду они који имају дар за пиће. Ту седиду једни те исти, што сваки дан исто пиједу, а пиједу коњак звани звекан. (стр. 40).

Говором чија је доминантна фонетско-фонолошка особина неразликовање африката Ч и Ћ, а од лексичких особина употреба специфичних турцизама, Лавејац је на језички једнозначан начин идентификовао *босанског муслимана* као наратора "пехливана", што је више него очигледно и на основу само сљедећег микродискурса управног говора:

(5г) Јах, бабо је из приће ћуо ћиме се његов најмлађи син бави, па је покушо од тог зла да га одврати. Прићо му је и прићо да карта никог није усрећила, па неће ни њега. Па му је прићо да је коцкање игра са шејтаном, или тако нешто, те да се тога на вријеме курталише. Ма колко данас добио, сутра ће нећастиви по то доћи. Међутим, те ријећи до Кикове памети нису стизале. Није вредело што је бабо и Алаха молио да га ублагодостоји да се шејтанлука мане, ништа није помогло, јер се Кико са све већом страшћу лићној драми препушто. (стр. 87).

Левајац своје нараторе језички не карактерисше само по припадности одређеном дијалекту, него покаткад с дијалекатским комбинује и идиолекатске особине казивача-наратора. Такав је случај са наратором представником *косовско-ресавског дијалекта*, којем писац као индивидуалну, идиолекатску говорну особину приписује муцавост. Тако се карактеризација тог наратора врши фонетским, морфолошким и лексичким специфичностима косовско-ресавског дијалекта, али и специфичном синтаксичком структуром реченице која одражава казивачеву муцавост. На то више него јасно упућује и сљедећи микродискурс приче "муцавог казивача":

(5в) Прича је почела да тече, али мучно.

Без икаквог уметничког замаха.

Био неки, вели казивач што је вас у косурину и брадурину зарастао, био неки Саватије, који му је, који му је, који му је причао да му је причао, да му је причао, муца, који му је причао да му је причао Часлав Чуповић, како је неки Стојко, да, Стојко, не како је, него који је на селу живео, а у, а у, а у, ау, ауууу, мајку му, шта ауууу, ах, да, а у граду радио, а у граду у некој фабрики радио. А у ствари, шта у ствари, да у ствари, Стојко је у фабрики на селу радио, шта је с њим, који је и у фабрики и на селу радио. Ма Стојко је на свом имању радио кад није у фабрики радио, а у фабрики је радио кад није на селу радио. Је л' тако? Јесте. Ето, сад је јасно и њему, а не само њима који причу слушају. (стр. 120)

Основна карактеристика типова туђег говора, датих у форми управног или неуправног говора, јесте, како се и из проведене анализе види, њихова дијалекатска или покрајинска језичка утемељеност. Дијалекатске или покрајинске језичке особине служе не само за одређење покрајинске и

дијалекатске припадности казивача, него и за издвајање предмета и начина причања саме приче. Покаткад чак, као у случају "старца са шајкачом на глави" који (причом) "из деветнаестог века стиже" језичке карактеристике одражавају језик времена приче, овдје језик времена "Књаза Милоша", а не актуелне дијалекатске особине шумадијских говора. У свим причама седамнаест казивача из различитих дијелова бивше Југославије са доминантним туђим говором комбинује се у бар једном микродискурсу и говор аутора. А ауторски говор као "оаза" унутар говора казивача уводи се прије свега да би писац указао како је испричана прича дјеловала на владара, како је владар доживио саму причу. У тим микродискурсима ауторског говора уткана је друга стилско-језичка доминанта овога романа, а то је хонофорично именовање владара. Нема ниједнога микродиксурса ауторског говора у коме се не дају различита хонофорична синтагматска именовања владара, с тим да "хонофорично име" најчешће одражава или суштину приче, или владарево стање које је посљедица дате приче.

Хонофоричне синтагматске форме именовања владара

У хонофоричном именовању владара писац се користи моделом владарско-свештеничког хонофоричког именовања. Вјероватно нема дјела и мимо српске књижевности у којем је употријебљено толико лексема уз официјелно владарско-сакрални атрибут *Његов*, с тим да изостаје атрибут *Ваш* будући да у роману нема директног обраћања владару, него је владар предмет ауторског говора. Конгруентни атрибути *Његов* (и *Ваш*) улазе код Левајца у састав хонофоричног имена уз творбено ограничен, али лексички врло разуђен спектар именица, тако да Левајац у овом роману твори невјероватних 206 (двјесташест) различитих хонофоричних синтагматских владарских имена. У састав тих имена уз конгруентни атрибут улазе готово све саме изведеничке именице, творене малим бројем суфикса.

Између тих именица што улазе у састав хонофоричког синтагмастког имена најбројиније су *деадјективне именице* творене суфиксом –ОСТ. Овај суфикс у српском језику "има само једну функцију – поименичење придева. Од свих суфикса с таквом функцијом он је без сумње најплоднији" (Клајн 2003: 178). Изведенице с овим суфиксом "означавају особину, својство, стање, а каткада и појаву својствену појму који се означује придјевом у изведеничкој основи" (Бабић 1986: 274). Овдје наводимо сва у тексту романа употријебљена хонофорична ситагматска имена са деадјективним именицама твореним суфиксом *-ост*, јер то најексплицитнији показатељ творбено-поетске креативности Левајчеве:

(6) Његова Потиштеност; Његова Умишљеност; Његова Вечност; Његова Надуреност; Његова Неприкосновеност; Његова Угроженост; Његова

Берићетност; Његова Званичност; Његова Висост; Његова Телесност; Његова Сујетност; Његову Сетност; Његова Наивност; Његова Затеченост; Његова Величанственост; Његова Простосрдачност; Његова Утученост; Његова Угроженост; Његова Забринутост; Његова Неприкосновеност; Његова Милост; Његова Рушност; Његова Самониклост; Његова Надмоћност; Његова Средишњост (1)[5]; Његова Супериорност; Његова Устајалост; Његова Духовност; Његова Наобразованост; Његова Опрезност; Његова Уваженост (2); Његова Уздржаност; Његова Безвољност; Његова Предузимљивост; Његова Знатижељност; Његова Упорност; Његова Видовитост; Његова Далековидост; Његова Анималност; Његова Уображеност (3); Његова Незахвалност; Његова Индиферентност; Његова Наображеност; Његова Неутешност; Његова Погруженост; Његова Непомичност; Његова Неутољивост; Његова Извештаченост (4); Његова Мрзовољност; Његова Зазорност; Његова Затеченост; Његова Преосетљивост; Његова Запуштеност, Његова Уображеност (5); Његова Недокученост; Његова Великодушност; Његова Преосетљивост; Његова Незаинтересованост; Његова Виспреност; Његова Строгост (6); Његова Блатњавост; Његова Неприкосновеност; Његова Незаинтересованост; Његова Темпоралност; Његова Хендикепираност; Његова Нестрпљивост; Његова Немарност (7); Његова Запрепашћеност; Његова Туњавост; Његова Досадност; Његова Изобличеност; Његова Зловољност; Његова Преподобност; Његове Стамености; Његове Скамењеност (8); Његова Окамењеност; Његова Луцидност; Његова Гламурозност; Његова Јединственост; Његова Бесконачност; Његова Мудрост (9); Његова Надрнданост; Његова Екстравагантност; Његова Вечност; Његова Светлост; Његова Кловност; Његова Педантност; Његова Званичност; Његова Преозбиљност (10); Његова Милосрдност; Његову Генијалност; Његова Несагледивост; Његова Даровитост; Његова Виспреност; Његова Интелигентност; Његова Досетљивост; Његову Надобудност; Његову Замишљеност; Његова Исхитреност; Његова Непредвидивост. (11); Његова Веродостојност; Његова Неопозивост; Његова Свестраност; Његова Прозорљивост; Његова Устоличеност; Његова Укоченост; Његова Усталасалост; Његова Величанственост; Његова Узбуђеност; Његову Порочност; Његова Менструалност; Његова Женственост; Његова Гравидност; Његова Предузимљивост; Његова Бременитост; Његова Печалност; Његова Праведност (12); Његова Запрепашћеност; Његова Темељитост; Његова Предострожност; Његова Гордост; Његова Господственост; Његова Расејаност (13); Његова Речитост; Његова Бешчулност; Његова Маштовитост; Његова Фолклорност; Његове

[5] Број у загради иза хонофоричног имена означава поглавље романа у коме је то име употријебљено, и односи се на све претходне примјере иза којих нема употријебљеног броја, што значи да су сви ти примјери употријебљени у том поглављу.

Прорачунатост; Његова Неосетљивост; Његова Задртост; Његова Упорност; Његова Супериорност. (14); Његова Позорност; Његова Скептичност; Његова Преосетљивост; Његова Незаштићеност; Његова Незајажљивост; Његова Ускомешаност; Његова Бесмисленост; Његова Наобразованост. (15); Његова Трибуналност; Његова Артистичност; Његова Есенцијалност; Његова Крутост; Његова Индивидуалност; Његова Болећивост**;** Његова Универзалност; Његова Бескрајност; Његова Екстравагантност; Његова Уваженост; Његова Звуковност; Његова Тугаљивост; Његова Извештаченост; Његова Благоглагољивост; Његова Настраност; Његова Недодирљивост; Његова Ритмичност; Његова Музикалност; Његова Злурадост (17); Његова Наображеност; Његова Космичност; Његова Наивност; Његова Побожност; Његова Скептичност; Његова Благословеност; Његова Оптимистичност; Његова Небесност; Његова Званичност; Његова Смрзнутост; (18); Његова Меланхоличност; Његова Егзекутивност; Његова Вечност (19).

Од осталих суфикса којима се творе именице што улазе у састав хонофоричног синтагматског имена плодан је још само суфикс – СТВО/ШТВО, али неупоредиво неплоднији од суфикса *-ост*. Тим суфиксом "хонофоричне" именице се творе од именица или придјева, тако да по правилу имају значење "карактерне и друге особине", односно значење "разних привремених стања", "звања и чинова", или пак "активности" (Клајн 203:186). Таквих је именица у овом Левајчевом роману петнаест:

(6а) Његово Меценство; Његово Доброчинство (1); Његово Колекционарство (2); Његово Ораторство (3, 17); Његово Господство (6; 10); Његово Величанство (8), које се вишепутно употријебљава као абревијатура Њ. В. (16); Његово Неспокојство (8); Његово Мајсторство (11); Његово Витештво (12); Његово Благородство (17); Његово Височанство (18); Његово Пресудитељство (19); Његово Прегалаштво (19); Његово Кулинарство (9) и Његово Достојанство (18).

Све остале именице које нису творене суфиксима *–ост* и/или *–ство,* а њих није велики број – свега их је осам – по правилу као основно подразумијевају значење неке битне особине. Тако црквенословенизам *Његово Благоутробије* значи "милосрђе" (Никитовић 2014: 42); *Његов Микрокосмос* значи "човек схваћен као свет у малом" (Речник 2007: 708); *Његов Универзум* значи "свет, васиона, свемир" (Речник 2007: 1400); *Његов Прапочетак* значи исходиште, "исконски, првобитни почетак" (Речник 2007: 998); *Његово Провиђење* значи "приказа, утвара, привиђење" (Речник 2007: 1057); *Његова Таштина* значи "уображеност, сујета" (Речник 2007: 1305); *Његова Пошаст* значи "несрећа, пропаст, погуба" (Речник 2007: 992), и *Његова Екселенција* значи "преузвишеност", "преузвишени господин", и представља "наслов министрима, генералима, бискупима и осталим високим и угледним личностима, данас особито уобичајен у дипломатском саобраћају" (Клаић 1988: 356).

Већ се на основу ових осам именица нетворених суфисима *–ост* и *–ство* може закључити да се владару приписује не само позитивне него и негативне особине (нпр.: *пошаст, таштина, провиђење*), а владареве негативне особине још су наглашеније изражене бројним именичким деадјективним изведеницама са суфиксом *–ост* (нпр.: *задртост, настраност, расејаност, извештаченост, порочност, надуреност, сујетност, безвољност, уображеност, незајажљивост, немарност, надобудност, надрнданост, блатњавост* и сл.). Све те именице, као што се види, прати конгруентни атрибут изражен присвојном замјеницом *Његов*. Управо та замјеница показатељ је да се дате "етикеције" сусрећу у ауторском говору, да се заправо ради о контексту предмета говора, у дијелу референцијалне функције језика, а не о контексту обраћања. Друкчије речено, дата се именовања владара остварују у овоме роману искључиво у ауторском језику, никада у директном говору. Директни говор подразумијевао би, наиме, чин обраћања, а тада уз наведене именице не би долазила замјеница трећег лица *Његов*, него замјеница другог лица множине *Ваш*. Дакле, *Ваше Величанство*, а не *Његово Величанство*[6]. Овај тип етикецијске формуле у обраћању подразумијева обраћање или владарима (монархистичко обраћање) или пак црквеним великодостојницима. Кад је у питању руски језик, у "религиозном дискурсу чува се употреба индиректног обраћања као изражавање статусног положаја. Таква индиректна форма вокатива строго је одређена. При обраћању Патријарху могућ је вокатив *Ваша Светости*, архиепископу – *Ваше Високопреосвештенство,* епископу – *Ваше Преосвештенство* (Преосвећени), протојереју – *Високопреподобни*, јереју и ђакону – *Преподобни*" (Бугајева, 2015)[7]. Мала је разлика у српском

[6] У недостатку примјера с хонофоричким формама обраћања у анализираном Левајчевом роману, наводимо неколико примјера из Алексић 2015, са ознаком странице овога извора иза сваког од примјера, и са курзивно истакнутим хонофоричким обраћајним именом: – Тако овде пише, *Ваше Величанство*... - бранио се сироти ризничар, пружајући цару онај свитак. (12); – Одлично, *Ваше Величанство* – похвали га учитељ. (13); – *Ваше Величанство* – рече он свечаним гласом – време је за Вашу прву озбиљну књигу. (16); Држећи се строго, учитељ му рече: – *Ваше Величанство*, не мувајте се по соби као мува без главе, него прионите на учење! (34); –Добро јутро, *Ваше Величанство* – поздрави га ведро расположен учитељ. (37); – Али, *Ваше Величанство,* не можете сада да одустанете. Већ сте доста слова научили – храбрио га је уча. (67); – Лов, *Ваше Величанство.* Мислио сам на лов – рече учитељ пошто му беше јасно да се цар неће сетити. (69); – Забога, *Ваше Величанство,* зар једном цару приличи да лаже? – згрози се учитељ. (69); – На услузи, *Ваше Величанство* – рече Глигорије одлазећи. (94) итд.

[7] У «религиозном дискурсе сохраняется употребление опосредованных обращений как выражение статусной репрезентации. Такие опосредованные формулы вокатива строго регламентированы. При обращении к Патриарху возможен вокатив *Ваше Святейшество*, к архиепископу – *Ваше Высокопреосвященство*, к епископу – *Ваше Преосвященство*, к протоиерею – *Ваше Высокопреподобие*, к иерею и диакону – *Ваше Преподобие*» (Бугаева 2015).

језику, гдје се за ословљавања свештених лица користе утврђене форме, које се у писању разликују због неподударности правописних рјешења у сакралном и свјетовном стандарду. Тако се "патријарху *обраћамо са Ваша светости* (*Ваша Светости);* Васељенском патријарху *са Ваша свесветости*, епископу – *Ваше преосвештенство или Преосвећени владико (или, у блискијем, неформалнијем обраћању само Преосвећени*), митрополиту – *Ваше високопреосвештенство или Високопреосвећени владико* (*Високо преосвећени*), архиепископу – *Ваше Блаженство...*" (Стијовић 2012:168–169).

Према томе, од хијерархијског статуса црквеног великодостојника зависи који ће тип деадјективне именице бити употријебљен. На тај начин "образац грађења титуларних назива и форми обраћања и номинација које зависе од њих, није повезан са степеном светости, већ са степеном власти свештених лица. Тј. испоставља се да се обични службеници прве двије свештене титуле (*ђакони, јерођакони, јереји и јеромонаси*) номинују као *Његова преподобност* (и сходно томе, ословљавају се са *Ваша Преподобности*), док се они којима је додијељен виши чин у оба степена (*архиђакони, протођакони, протојереји, протопрезвитери, игумани, архимандрити*) номинују као *Његова Високопреподобност*, и сходно томе, обраћају им се са *Ваша Високопреподобности.* Кратка форма номиновања архијереја мијења се (као да се продужава) у складу са административним положајем: епископ може да буде *Преосвећени / Ваше Преосвештенство*; архиепископ *Преосвећени / Ваше Преосвештенство / Високопреосвећени / Ваше Високопреосвештенство; митрополит Високопреосвећени / Високопреосвештенство / Блажени*» (Литвинцева 2012: 171– 172).[8]

[8] На тај начин «схема построения титулований и зависящих от них обращений и номинаций связывается не со священной, а с правительственной степенью священнослужителей. Т. е. получается, что рядовые представители двух первых священных степеней *(диаконы, иеродиаконы, иереи* и *иеромонахи)* титулуются *Его Преподобие* (и, соответственно, обращаются к ним *Ваше Преподобие),* а награжденные более высоким саном в обеих степенях *(архидиаконы, протодиаконы, протоиереи, протопресвитеры, игумены, архимандриты) Его Высокопреподобие* (и, соответственно, обращаются к ним *Ваше Высокопреподобие).* Краткое титулование архиереев изменяется (как бы возрастает) в соответствии с административным положением: епископ может быть *Преосвященный / Пресвященнейший;,* архиепископ – *Преосвященный / Преосвященнейший / Высокопреосвященный / Высокопреосвященнейший;* митрополит – *Высокопреосвященный / Высокопреосвященнейший / Блаженнейший»* (Литвинцева 2012: 171-172). Интересантно је, међутим, да форме обраћања свештеним лицима нису универзалне за све религије. Тако се «католичким свештеним лицима обраћамо се на следећи начин: *папи* са *Ваша светости, кардиналу – Ваша узоритости, надбискупу – Ваша преузвишености, жупнику – Велечасни* [....]. За протестантске свештенике користи се форма *поштовани* + титула, на пример: *Поштовани надбискупе кентерберијски.*

Таква статусна "репрезентација", од које зависи тип обраћања свештеним лицима, сусреће се, у нешто редукованијем облику, и код обраћања монарсима и државним великодостојницима. Тако ћемо се "монарху обратити са: (краљу) *Ваше величанство,* (цару) *Ваше императорско величанство,* (принцу, кнезу) *Ваше височанство / висости.* И најзад, учтиво понашање подразумева да се амбасадору обратимо са *Ваша екселенцијо* или са *Господине амбасадоре"* (Стијовић 2012: 169).

Овај *монархистичко-свештени* тип обраћања битно се разликује од осталих формула обраћања. Наиме, обраћање или ословљавање по правилу "садржи не само указивање на адресата, него и знатну дозу субјективне оцене, која је по правилу усмерена на изрицање поштовања, а неретко поседује и емоционално-експресивну маркираност" (Кончаревић, Радовановић 2012: 340). Ту "емоционално-експресивну маркираност" најчешће подразумијева и уобичајени епистолартни дискурс српског језика. Наиме "обраћања у српском епистоларију [....] своде се претежно на апелативе са атрибутима *драги (мили)* и *поштовани.* [....] Атрибут *драги* + лично име / социјални идентификатор/, социјални идентификатор и презиме, подједнако је присутан како у приватној интимној, тако и у приватној дистанцираној (званичној) преписци. [....] Апелатив са атрибутом *поштовани/ цењени/ веома поштовани* + социјални идентификатор/социјални идентификатор и презиме/социјални идентификатор и назив дужности покрива све остале епистоларне поджанрове" (Поповић 2000:169). Датим се атрибутима изражава говорников однос "емоционалне присности или наклоњености" говорника према саговорнику, према адресату. Да је то тако, најбоље се види по "отвореним писмима где се исказује ненаклоњеност према адресату" па се "овај атрибут [атрибут *поштовани*] изоставља: *Господине Председниче*" (Поповић 2000: 170).

Као што се види, у стандардизованом уобичајеном свјетовном обраћању говорник се саговорнику емоционално "приближава" употребом замјенице првога лица једнине или множине: *Драги мој / наш пријатељу.* Та замјеница сугерише однос присности. У владарско-свештеном обраћању, међутим, долази замјеница *Ваш,* уз коју никад не долази ни апелатив ни властито име или презиме, него – како смо видјели – именица са значењем особине (најчешће деадјективна са суфиксима -*ост* и -*ство*). Употребом присвојне хонофоричне замјенице, замјенице "из поштовања" наглашава се, најприје дистанцираност говорника и саговорника – готово страхопоштовање говорника према саговорнику. Ословљавајући га деадјективном именицом, говорник заправо наглашава да је по тој особини саговорник неупоредљив, јединствен – та особина је код њега најприсутнија, и само "њему подобна".

На сличан начин обратићемо се рабину или муслиманском свештенику: *Поштовани рави* + име (рабину), *Поштовани реис ул улема; господине* + име, *Поштовани господине муфтијо* итд.» (Стијовић 2012:169).

Управо због тога кад се дата именица нађе изван контекста обраћања, када је лице коме се дата особина приписује предмет говора а не саговорник, замјеница *Ваш* се мијења замјеницом *Његов*[9]: чиме се опет посебно наглашава да је по тој особина владар или црквени великодостојник изузетан, готово индивидуализован, она му је "иманентно присутна", она је неотуђиви дио његовог статусног идентитета. Говорник употребом атрибута *Ваш* и *Његов* заправо исказује страхопоштовање према Богу преко његовог црквеног и владарског посредника на земљи. Јер, и државна и црквена власт јесу од Бога, заступници "воље Божије". (Уп. посљедњу реченицу Левајчевог романа: *Није се знало где престаје трон, а где почиње Његова Вечност*. И тако даље. И тако даљше.).

"Будући да се личне заменице, као што су 'ја' и 'ти', могу односити на било које лице, може се сматрати да је, са тачке гледишта поштовања пристојности, недопустиво употребљавати их приликом обраћања лицу које је на високом друштвеном положају. У ствари, употреба тих заменица у принципу претпоставља равноправан статус, и управо та претпоставка може да се схвати као недопустива у тим условима – као увредљива за адресата. Зато се заменица другог лица обично избегава или чак искључује – у различитим језицима – приликом разговора са монархом, папом, епископом итд. (в. специјалне хонофоричне форме обраћања, као што су *Santià, Eminenza, Eccelenza, Majestà* итд., а такође форме као што су *Ваше Величанство*, *Ваша светости* и слично, које укључују присвојне заменице другог лица, али при том се могу слагати са глаголом у трећем лицу). У читавом низу језика је уобичајено да се високорангираном лицу обраћају у трећем лицу, употребом речи која изражава предност, моћ, старешинство – као што су, на пример, *господар, господин, seigneur, sire* и сличне" (Успенски 2012: 23–24).

При том се "заменица другог лица једнине може заменити неким заменичким супститутом (хонофоричком заменичком формом) – поготово одговарајућим обликом заменице другог лица множине [....], или, најзад, трећег лица множине (немачко 'Sie', данско 'De'). Заменица трећег лица у оваквим случајевима обично потиче или од обраћања типа *господине*, или од хонофоричких форми обраћања типа *Ваша милости* и слично" (Успенски 2012: 25). Најеклатантнији случај је без сумње њемачко 'Sie', које "потиче од обраћања *Eure (Euer, Ihre) Gnaden* ('Ваша милости' – у множини) пореклом од латинског *clementia vestra*, *gratia vestra* и сл. Обраћање на 'Sie' у самосталној

[9] У руском је такође присутна замјена ВАШ у ЊЕГОВ: *Ваше Преосвященство, Ваше Святейшество, Ваше Высокопреподобие* у директном обраћању, али у упућивању писма: *Его Преосвященству, Его Святейшеству, Его Высокопреподобию.* Та тенденција била је присутна и при титулисању грађанских лица, нпр. *Ваше благородие – Его благородию*, а данас је присутна при обраћању у дипломатској сфери. (Не само за овај податак, него и за указивање на најрелевантнију литературу, захвалност дугујемо Ксенији Кончаревић).

употреби (без претходног изражавања типа *Eure Gnaden* и сл.) познато је у немачком језику од краја XVII в.” (Успенски 2012: 76, фуснота 92). “На исти начин и у персијском језику, упоредо са заменичким обликом другог лица множине, приликом обраћања може се употребљавати и облик трећег лица множине, који има више формалан карактер. При томе, облик трећег лица множине потиче, као и у немачком, из поштовалачког обраћања типа ‘Ваша милости’”(Успенски 2012: 77, фус. 93).

Томе је разлог прије свега чињеница што “облик множине, може се рећи, велича саговорника изражавајући његову предност над говорником (у основи такве употребе налази се, очигледно, тврдња да је тај човек по својој моћности или значају једнак мноштву људи. Типолошки, то је упоредиво са одређењем самог говорника као малог, ништавног у односу на саговорника” (Успенски 2012: 26). Данас најраспрострањенији израз монархистичког обраћања, “израз *Ваше величанство* (*maiestas tua*) потиче од именовања римских царева (налази се већ код Хорација и Овидија, односи се на Августа); форма *maiestas* својевремено се односила пре свега на божанске сфере, и то именовање је првобитно одражавало, очигледно, поштовање цара као божанства” (Успенски 2012: 70, фуснота 60). “Каснија именовања те врсте могу се осмишљавати у контексту политичке теологије која разликује монархово природно и мистичко тело. [....] Монарси обједињују у себи две природе: физичку и ону коју им је доделила судбина” (Успенски 2012: 71, фуснота 60).

У Левајчевом роману *Осмех* употреба дате формуле именовања има други циљ – да прикаже неприкосновеност владара према свим позитивним и негативним особинама које се износе (у) причама. Свака од особина што је наратор приписује појединим ликовима, без обзира што се неке од њих односе само на жене (уп.: Његова Менструалност; Његова Женственост; Његова Гравидност; Његова Бременитост) суперлативно је присутна као иманентна особина самога владара – јер је он у свему “надређен” народу, па самим тим и у свим позитивним и у негативним особинама. У њему су садржане све врлине и мане човјека уопште – јер је владар представљен не само као *микрокосмос*, него и као *универзум*!

А такав његов статус у роману се ишчитава прије свега преко форме монархистичког хонофоричког именовања, без обзира да ли се именицом која улази у то хонофорично име означава владарева позитивна или негативна особина. У владару су садржане све особине државе којом он влада – ниједна особина не може негдје друго или код неког другог у држави бити присутнија више него код владара. Зато је могуће и двоименовање владара унутар исте реченице: апелативном именицом “владар” и хонофоричним синтагматским именом. Као да хонофорично име спецификује значење апелативе именице, строго га индивидуализујући, што недвосмислено потврђују и сљедећи примјери, у којима курзивно истичемо и апелативно и хонофорично упућивање на владара:

(7) Мада су *Његову Анималност* краве нечим привукле, *владару* нешто ипак није дало да се опусти. (28); ...у *владара* је погледао, али *Његово Колекционарство* у њега није гледало. (22); Бар се толико знаде, вели казивач, те у *владара* погледа, али *Његова Зазорност* у његове широке гаће није гледала. (41); Тај жамор и *Његову Блатњавост* покрену, па *владар* доби неку свежину у лицу. (55) и сл.

Закључак

Роман *Осмех* Тихомира Левајца и на језичком и на стилском плану представља више него успјело приповједачко дјело. У причи о "потиштеном владару" чију потиштеност одагнати може једино прича истинита а "разговорка", "смејалица" – писац ће пред владара у "дворану прича" увести "казиваче" из цијеле земље. Приче тих с аутором приповједачем неподударних наратора откриће нам дијалекатско-покрајинске особине крајева из којих они долазе. И управо на основу тих особина лако се закључује да је цијели роман заправо алузивна слика бивше Југославије са њеним неприкосновеним владаром – Титом. Због тога темељну језичко-стилску доминату романа чине типови туђег говора. Туђи говори јесу говори казивача-наратора и/или њихових ликова, и увијек су специфичним фонетским, морфолошким или лексичким особинама супротстављени књижевном или стандардном српском језику који преставља говор аутора. С обзиром на то да су прво и завршно деветнаесто поглавље реализовани ауторским говором, а свих осталих унутрашњих седамнаест испричани су туђим говором, јасно је да према критеријуму типова говора роман има прстенасту композицију: уводно и завршно поглавље представљени ауторским говором који репрезентује екавски изговор српског књижевног језика уоквирују седамнаест поглавља-прича испричаних туђим говором у којем доминирају нестандарднојезичке дијалекатске или покрајинске особине дијелова бивше Југославије (од оних кајкавских загорских, преко новоштокавских црногорских, босанских и војвођанских, до оних староштокавских јужносрбијанских).

Уз типове туђег говора друга доминантна језичко-стилска црта присутна само у ауторском говору, не само у уводном и завршном поглављу, него и у свим инкорпорираним микродискурсима ауторског говора у оквиру поглавља с доминантним туђим говором – јесте начин синтагматског *хонофоричког именовања владара*. Тешко је претпоставити да и у једном књижевном дјелу и мимо српске књижевности постоји тако разуђен систем хонофоричних имена владара, какав је у овом роману дао Тихомир Левајац. Хонофрично монархистичко име творено је по владарско-свештеничкој форми хонофоричних синтагматских имена: у његов састав улази замјеница *Његов* (коме у обраћању одговара *Ваш*) и творбено ограничен, али лексички

врло разуђен спектар по правилу деадјективних именица. Левајац је непродуктиви модел хонофричних имена монарха, који се у српском језику своди на само неколико устаљених синтагми (*Његово величанство, Његово императорско величанство,* и *Његово височанство / висост)* творбено оживио, учинио га врло продуктивним, творећи невјероватних преко двије стотине различитих хонофоричних синтагматских владарских имена. Свака од особина што је наратор приписује појединим ликовима, без обзира што се неке од њих односе само на жене, суперлативно је присутна као иманентна особина самога владара – јер је он у свему "надређен" народу, па самим тим и у свим позитивним и у негативним особинама. У њему су садржане све врлине и мане свакога човјека "његове" државе – јер је владар представљен не само као *микрокосмос*, него и као *универзум*! Дедјективне именице у склопу хонофоричног имена предодређене су дакле како предметом приче тако и владаревим по правилу невербалним реаговањима на причу.

Али ниједна од прича, што својом цјелином представљају све битне карактеристике владареве државе, код владара не изазива *осмијех*. Све је ту, само осмијеха нема. Ако се кроз хонофорично изнесене владареве особине исказују све особине државе с којом се владар поистовјећује, као да изостанак осмијеха као симбола радости и среће упућује на основну неексплицирану особину владареве земље, што је имплицитно присутна током цијелог романа: то је земља коју карактеришу бројне језичке и не само језичке различитости, али је уједињује владар који с њом дијели заједничку иманентну особину – *недостатак осмијеха*.

И з в о р

Тихомир Левјац, *Осмех,* Бања Лука: Атр принт, 2008.

Л и т е р а т у р а

Алексић 2015: Дејан Алексић, *Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова*, Београд: Службени гласник, 2015.

Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: Nacrt za gramatiku,* Zagreb: JAZU, Globus, 1986.

Бахтин 1989: Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit, 1989.

Бугаева 2015: Ирина Владимировна Бугаева, *Функциональные, грамматические и семантические особенности номинации адресата в религиозной сфере* <http://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php > (приступ 10. 5. 2015).

Клаић 1988: Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi,* Zagreb: Nakladni zavod MH, 1988.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део: Суфиксација и конверзија,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2003.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, "Стилистика онимских назива у роману 'Јопет суданија' Тихомира Левајца", *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: СКЗ, 297–309.

Кончаревић, Радовановић 2012: *Ксенија Кончаревић, Милан Радовановић, Руско-српски и српско-руски теолошки речник / Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь*. Београд: Службени гласник, 2012.

Литвинцева 2012: К. В. Литвинцева, "Номинация, титулование и обращение в религиозном дискурсе (лексикогрэафические наблюдения)", в сб. *Логический анализ языка. Адресация дискурса*, Н. Д. Арутюнова (ред.), Москва: Индрик, 2012, 165–177.

Маршева 2015: *Лариса Ивановна Маршева, Знать, как позвать* <http://www.pravoslavie.ru/sm/5878.htm> (приступ 10. 5. 2015).

Никитовић 2014: Зорица Никитовић, *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера,* Бања Лука: Филолошки факултет, 2014.

Петковић 1935: Сава Петковић, Речник црквенословенскога језика, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија у Сремским Карловцима, 1935.

Поповић 2000: Људмила Поповић, *Епистоларни дискурс украјинског и српског језика,* Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Монографије, Књига 89, 2000.

Рајић 2010: Јелена Рајић, «Слободан неуправни говор: језичка реализација полифоничног исказа у наративном дискурсу», *Српски језик*, XV, Београд, 515–524.

Речник 2007: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Стијовић 2012: Рада Стијовић, "Форме учтивог обраћања", Језички саветник, Београд: Чигоја штампа, 2012, 167–169.

Успенски 2012: Борис Успенски, *Ego loquens: језик и комуникациони простор,* превод с руског Радмила Мечанин, Нови Сад: Академска књига, 2012.

Човић 1991: Бранимир Човић, *Стил историјске прозе А. Н. Толстоја,* Нови Сад: Радови Института за стране језике и књижевности, 1991.

Наталија Ј. Брајковић *
Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет, Никшић
Катедра за руски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501315B

Стручни рад

МЕТОДИЧКИ САДРЖАЈ ТЕОРИЈСКО-СПОЗНАЈНИХ ТЕКСТОВА У УЏБЕНИКУ РУСКОГ ЈЕЗИКА ЗА 5. РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ *„ДАВАЙТЕ ДРУЖИТЬ!“*

1. Текст, његово мјесто, значај и функција у настави руског језика као страног

У настави страних језика *тексту* припада јединствено и незамјењиво мјесто. Он у себе укључује разноврсне садржаје који доприносе практичном и теоретском овладавању страном језичком структуром, тј. усвајању знања, умијећа и навика у сфери лексике и граматике, развијању говорне компетенције ученика. Поред овога, текст тежи остваривању општеобразовних циљева и задатака, презентацији језичких материјала који ће подстаћи интелектуализацију, омогућити упознавање културе, начина живота и земље народа чији језик се изучава. Тексту се поклања највише времена у настави, што нам говори о његовом изузетном значају. Из тог разлога мора се веома опрезно, ваљано и компетентно приступити поступку његове обраде и избора усљед конципирања и осмишљавања структуре и садржаја уџбеника страног (руског) језика.

Дакле, за сваки уџбеник од посебне је важности да садржи одговарајућу уџбеничку текстотеку, а то значи да је неопходно при грађењу концепције уџбеничке структуре водити рачуна о типу, тј. врсти, садржају текста, као и језику којим је дати текст написан (Брајковић 2011).

Текст у уџбенику је ваљан уколико подстиче ученике, изграђује њихову машту, моћ мишљења, креативност, усмјерава ка самосталној дјелатности. Кроз текст ученик треба да се мотивише да спозна што више о датој теми, да чита са жељом и разумијевањем, да тежи да прошири знања, умијећа и навике, да се оспособи за самостално усавршавање знања из домена страног језика после завршене школе или курса (Dimitrijević 2003).

* natalijab@t-com.me

2. Типологија наставних текстова

А. Метса и К. Аликметс (1988: 59), сагледавајући цјелокупни функционални потенцијал садржаја наставних текстова у уџбеницима страног језика издвојили су шест група:

1) текстови са доминантном мотивационом функцијом;
2) текстови са доминантном информативно-спознајном функцијом;
3) текстови са доминантном комуникативном функцијом;
4) текстови са доминантном подстицајном функцијом;
5) текстови са доминантном естетичком функцијом;
6) текстови са доминантном васпитном функцијом.

К. Кончаревић (1997: 174–175) истиче да ако у основу наведене типологије наставних текстова у уџбеницима страног језика ставимо *усмјереност према одређеном циљу наставе*, онда добијамо сљедећу класификациону схему:

1) текстови са доминантном комуникативном функцијом – *инструментално–практични текстови* (они презентују систематизоване, дидактички обликоване чињенице и представе везане за функционисање страног језика, овај тип текстова је присутан у анализираном уџбенику);

2) текстови са доминантном образовном функцијом – *теоријско–спознајни текстови* (они доприносе изграђивању комуникативних способности у свим облицима говорне дјелатности, овај тип текстова присутан је у анализираном уџбенику);

3) текстови са доминантном развијајућом функцијом – *инструктивни текстови* (овај тип текстова није укључен у структуру анализираног основношколског уџбеника руског језика).

Теоријско-спознајни текстови у уџбенику страног језика представљају кључне појмове науке о језику и њихове дефиниције приказују систематизоване, дидактички обликоване чињенице и представе везане за функционисање страног језичког система.

Инструментално-практични текстови обављају функцију јединице која презентира језички и говорни материјал и служи као средство за изграђивање комуникативних способности у свим облицима говорне дјелатности. Ови текстови посједују информативну и лингвокултуролошку вриједност, а имају и одређене васпитне потенцијале.

Инструментално–практични текстови могу бити:

а) *конституисани* (креирани од стране самих аутора); они се обично практикују у почетној етапи овладавања језиком и њихов садржај мора бити привлачан и интересантан, како би се код ученика створио ефекат мањег значаја и важности лингвистичких података у њима; овај тип текста мора бити написан оригиналним говорним језиком који је у складу са узрасном групацијом ученика;

б) *адаптирани*; они су присутни у средњој етапи овладавања страном језичком структуром (већ од VII разреда основне школе);

в) *оригинални*; они се укључују у уџбенике за средњу школу (Кончаревић, 2004, 268–269).

Инструктивни текстови представљају алгоритам говорних и мисаоних активности и практичних операција оријентисаних на изграђивање ученичких навика за самостални рад са градивом или за самоконтролу знања и способности. Ове текстове Ј. И. Пасов (1989, 106) дијели на упутства типа алгоритма, инструкције, савјета, демонстрације и стимулуса. Указани текстови нијесу присутни у нашим уџбеницима руског језика за основну школу (Кончаревић, 1997).

3. Методички садржај теоријско-спознајних текстова у уџбенику руског језика за 5. разред основне школе „Давайте дружить!“

У датом раду наше интенције огледају се у настојању да што реалније представимо и сагледамо *методички садржај теоријско-спознајних текстова* присутних у уџбенику руског језика за 5. разред основне школе *„Давайте дружить!“*[1], који се дужи временски период користио у црногорском основношколском систему.

Током спровођења истраживања наведене уџбеничке структуре језичку материју смо сагледавали и анализирали поступно, редом, према лекцијама датим у уџбенику. Вршећи наведену експертизу превасходно смо се бавили реконструисањем и сагледавањем четири релевантна сегмента кроз која су *теоријско-спознајни текстови* презентовани: *Грамматика*, *Звуки и буквы, Запомни и Обрати внимание.*

4. Корпус

Корпус који је у овом раду био подвргнут процјени са различитих аспеката, подразумијева 1 уџбеничку књигу намијењену ученицима основношколског узрасног профила из уџбеничког комплета „ *Давайте дружить!“:*

П. Пипер, М. Петковић, С. Мирковић, „*Давайте дружить!*“ – 5 (Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 2003).

[1] П. Пипер, М. Петковић, С. Мирковић, „Давайте дружить!“, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 2003.

5. Анализа уџбеника

Радећи на анализи уџбеника руског језика за 5. разред основне школе „*Давайте дружить!*“, оно што смо могли уочити јесте то да су *теоријско-спознајни текстови* у њему садржани у више сегмената. То су:

а) *Грамматика* – која почиње ученицима да се појашњава од 13. лекције наведене уџбеничке структуре. Она се тумачи и интерпретира на руском језику, али се назив граматичке јединице која се представља увијек даје и на српском и руском језику. Граматичка појашњења најчешће прате шеме, табеле, обрасци, илустрације. Дакле, граматика је у анализираном уџбенику појашњена на стр. : 44, 65, 71–72, 79, 84–85, 103, 108, 114, 120, 128, 133, 139, 143, 146.

Усљед тумачења граматичких јединица неоспорно је осврнути се и на сегмент „*Повторяем грамматику*“, на који такође наилазимо у овој уџбеничкој структури на стр. 124 и 149.

Напомена :

На стр. 57 појашњавају се множина именица и садашње вријеме. Овај сегмент граматике није одвојен као све остале граматичке лекције које су се објашњавале у цијелом уџбенику (плави квадратић са назнаком: граматика), чиме је пропуштена могућност скретања пажње дјеци да наилазе на нови *теоријско-спознајни текст*.

б) *Звуки и буквы – теоријско-спознајни текстови* дати у назначеном сегменту почињу у анализираном уџбенику још од 6. лекције. Дакле, „*Звуки и буквы*“ у уџбенику ДД–5 сретају се на стр.: 16, 17, 18, 28–29, 46, 54, 61, 68, 81, 87, 90, 110, 115, 121, 129, 135, 144, 147 и ови *теоријско–спознајни текстови* су написани искључиво на руском језику. Аутори анализиране уџбеничке структуре, коришћењем *2. лица једнине* усљед обраћања ученицима сугеришу, с једне стране, непосредан и сараднички однос са њима, а с друге, индиректно и спонтано доприносе ваљаном остваривању процеса самоучења и саморада код ученика.

Нпр. стр. 39.

После к, г, х пиши букву и произнеси звук [и]

1. Прочитай правильно

полки	врачи	лыжи
книги	плащи	карандаши
стихи		

стр. 110.

Прочитай вслух стихи. Сколько раз ты произнёс звук О? А сколько букв О? Почему такая разница?

стр. 129.

Сравни:	чай	чай – н – ый	чай – н – ые
	край	край – н – ий	край – н – ие
	май	май – ск – ий	май – ск – ие

У *теоријско–спознајном тексту* на стр. 115. наилазимо на упућивање ученика на коришћење *рјечника руског језика* – чиме се постиже изграђивање ученичке самосталности и доприноси формирању навике служења књигом, што је од особитог значаја за грађење технике учења и интелектуалног рада и развоја ученика.

„2. Выпиши из словаря пять слов с буквой ‘ы’ “.

в) *Запомни* – на стр. : 38, 44, 49, 53, 56, 63, 64, 65, 70, 71, 76, 82-83, 85, 88, 89, 91, 95, 96, 101, 106, 107, 112, 116, 123, 126, 131, 136, 140, 142, 145, 148, 154, 155 – у овим *теоријско–спознајним текстовима* најчешће су дата појашњења на руском језику која неријетко прате разноврсне и богате илустрације и таблице у боји, у појединим случајевима се употребљава српски језик и то најчешће онда када се врши превођење неких компликованијих за ученике форми и израза (хомоними, фразеологизми,…). Важнији и сложенији термини који се у овом сегменту *теоријско–спознајних текстова* појашњавају најчешће су болдирани, чиме се постиже ефекат да се ове форме боље уоче и трајније и чвршће усвоје у свијести ученика.

г) *Обрати внимание* – ови сегменти *теоријско–спознајних текстова* су изузетно ријетко заступљени у анализираној уџбеничкој структури (стр.: 101, 120, 133) и увијек су болдирани (стр.: 101, 120, 133).

6. Закључак

Сагледавајући и тумачећи сегменте кроз које су *теоријско-спознајни текстови* презентовани у уџбенику руског језика за 5. разред основне школе „*Давайте дружить!*“, закључићемо следеће:

- одјељци „*Грамматика*“ и „*Звуки и буквы “* – написани су искључиво на руском језику, а као такви намијењени су усвајању терминологије и појмова, основних законитости и чињеница лингвистичке теорије. Ауторски тим наведене уџбеничке структуре фонетске, ортографске и граматичке коментаре у највећем броју случајева замјењују илустративним материјалом, табеларним прегледима и визуелно осмишљеном структуром текста (коришћење боја у служби истицања наставака у разноврсним и бројним облицима). Наслов сваке граматичке јединице је дат на руском и српском језику, чиме је наведена група аутора истакла тенденцију неопходности усвајања одређене граматичке терминологије од стране ученика. У постизању наведеног умногоме доприноси и кумулативни рјечник („*Русско-сербский словарь*“, стр. 159–171), „*Важнији граматички термини у уџбенику*“ (са укупно 19 одредница), чија се семантизација тумачи и објашњава преводом на српски језик (стр. 171) и „*Важнији наставни изрази у уџбенику*“ (стр. 172) смјештени на самом крају школске књиге.

- у *теоријско–спознајним текстовима „Запомни“* најчешће су дата појашњења на руском језику која неријетко прате разноврсне и богате илустрације и таблице у боји. Важнији и сложенији термини у највећем броју случајева су болдирани, чиме се постиже ефекат да се ове форме боље уоче и трајније и чвршће усвоје у свијести ученика.

- *теоријско–спознајни текстови „Обрати внимание“* су веома ријетко заступљени у анализираној уџбеничкој структури. С обзиром на то да је у питању прва година усвајања руског језика као страног, оно што ћемо особито истаћи у вези са тим јесте да би требало да се ови видови *теоријско–спознајних текстова* нађу много чешће у уџбеничкој структури наведеног узрасног ученичког профила. У почетној етапи учења страног језика много више треба покретати и усмјеравати пажњу ученика на поједине сегменте из језичке структуре која је за њега потпуно нова, комплексна, широка и непозната. Сматрамо да је овај моменат у анализираном уџбенику занемарен (Брајковић 2011).

- Од особите важности је и то да се *теоријско–спознајни текст* некада сажима на рачун усмјеравања ученика на коришћење Граматике руског језика за основну школу као саставног дијела уџбеничког комплета. Упућивачким коментарима у саставу назначених *теоријско–спознајних текстова* писци уџбеника постижу да ученик може потпуно самостално да савлада, обради и протумачи одређену лекцију из граматике. У вези са тим, бавећи се указаном проблематиком, наша су запажања по питању усмјеравања ученика на коришћење *Граматике руског језика за основну школу* у анализираној уџбеничкој структури „*Давайте дружить*!“ (руски језик за 5. разред основне школе), да се готово ни на једном мјесту ученик не оријентише на употребу наведене компоненте уџбеничког комплета, што сматрамо озбиљним пропустом и недостатком усљед осмишљавања и конципирања наведене уџбеничке структуре.

Сагледавајући све релевантне аспекте, на крају ћемо истаћи да *теоријско-спознајни текстови* у уџбеничкој структури која је била предмет наше експертизе задовољавају у погледу заступљености, типологије, начина представљања језичке материје, узајамног односа са другим кодовима (превасходно ликовним), језичко-стилских карактеристика. Оно што смо могли примијетити јесте и то да језичко-стилско обликовање одговара сврси и намјени школске књиге, као и потребама и могућностима ученика. Текстови садрже концизне, јасне и језгровите реченице у којима се ријетко користе стручна терминологија и научни (књижевни) изрази. У текстовима на руском језику, као и у вјежбањима најчешће се употребљавају *2. лице једнине и 1. или 2. лице множине*, чиме се изражава њихова превасходна намијењеност самосталном учењу (нпр. „Прочитай диалоги…“; „Обрати внимание…“; „Выбери из скобок…“; „Скажи…“). У овим текстовима писци својим обраћањем настоје да изграде сараднички и лични однос са

ученицима, изазивајући код њих „осећање блискости драге и добронамерне особе која стоји иза текста и вољна је увек да разуме ђаке и да им помогне“ (Николић, Пижурица 1982: 149; Кончаревић 2002: 106).

Литература

Брајковић 2011: Н. Брајковић, *Индивидуализација и диференцијација у уџбеницима руског језика за основну школу (теоријски принципи и конструкцијска решења),* Београд: Филолошки факултет.

Dimitrijević 2003: N. Dimitrijević, „Kritički pregled nekoliko glavnih vidova udžbenika stranih jezika“, u: J. Vučo (prir.), *Udžbenik u nastavi stranih jezika,* knjiga I, Nikšić: Filozofski fakultet, 21–35.

Кончаревић 1997: К. Кончаревић, *Структура и садржај уџбеника руског језика за основну школу,* Београд: Филолошки факултет.

Кончаревић 2002: К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Кончаревић 2004: К. Кончаревић, *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици,* Београд: Славистичко друштво Србије.

Метса, Аликметс 1988: А. А. Метса, К. П. Алликметс, *Коммуникативно ориентированные учебники вчера, сегодня, завтра,* Москва: РЯЗР.

Николић, Пижурица 1982: М. Николић, С. Пижурица, *Функционалност језичких и стилских поступака у уџбенику,* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Пассов 1989: Е. И. Пассов, *Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению,* Москва: Русский язык.

Извори

Пипер, Петковић, Мирковић 2003: П. Пипер, М. Петковић, С. Мирковић, *Давайте дружить!* – руски језик за 5. разред основне школе, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Наташа Р. Миливојевић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Станка С. Радојичић
Универзитет у Новом Саду
Природно-математички факултет
Департман за географију, туризам и хотелијерство

DOI 10.7251/ZRNE1501323M

Оригинални научни рад

ТЕКСТУАЛНА КОМПЕТЕНЦИЈА, (ИНТЕР)ТЕКСТУАЛНОСТ И НАСТАВА СТРАНИХ ЈЕЗИКА НА УНИВЕРЗИТЕТСКОМ НИВОУ У КОНТЕКСТУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

1. Уводне напомене

Правилно разумевање и тумачење текста, као и аналитички приступ структури текста и основним текстуалним механизмима представљају групу најважнијих циљева у настави страних језика на универзитету. У раду се разматра иновативни, реформски приступ настави страних језика на универзитетском нивоу који се усредсређује на два основна циља: први је да се унапреде не само језичке вештине већ и аналитичке способности студената, а други да се стечено језичко знање додатно развије и оснажи кроз функционални и контекстуализовани приступ тексту (Бајбер 1988, 1989, Палтриџ 1995.), те да се развију савремене језичке компетенције које су подједнако значајне како за академски и научни, тако и за професионални контекст. Додатно, циљ је да се сам наставни процес прилагоди индивидуалним потребама студената те да се учини флексибилнијим. То се постиже кроз систематичан педагошки приступ контекстуализованим садржајима у настави, пре свега интегрисањем текста и контекста. Овакво становиште изразито је значајно за наставу страних језика на савременом универзитету у контексту евроинтеграција, будући да оно обезбеђује боље прилагођавање савременим условима студирања, те омогућава виши степен мобилности[1] студената као будућих истраживача и научника.

[1] Под потенцијалом за *мобилност студената* овде подразумевамо развијање компетенција неопходних за, на пример, праћење наставе на страном језику, студентске стипендије које омогућавају да се један део студија проведе у иностранству (према одредбама Болоњске декларације), студијске боравке унутар умрежених универзитета у оквиру различитих пројеката и других видова сарадње у Европи и томе слично.

Педагошки приступ који ће бити приказан у раду заснива се на интегрисаном моделу наставе који се назива *усмерена моделована комуникација*[2] (Дресен-Хамоуда 2003). Суштина предложеног модела је у томе да систематично интегрише реторичко и теоријско схатање текста и контекста, а да се текст и контекст затим пренесу у динамично окружење наставног процеса. Овакав приступ у многоме се ослања на усвајање како контекстуалног тако и текстуалног знања и компетенција.

Текст се налази у основи кључних фактора значајних приликом усвајања и усавршавања четири традиционално схваћене језичке вештине (читање, слушање, говор, писање), уз додатак нових вештина које су неопходне у савременом академском, научном и професионалном окружењу. Овакав приступ пре свега има за циљ да подстакне иновације у настави које студентима омогућавају успешно и продуктивно функционисање у претходно поменутим окружењима, како на непосредном (локалном) нивоу, тако и у ширем европском контексту.

Најважнији елементи реформисаног приступа настави који ће бити представљени у раду, већ се примењују у настави енглеског језика на Филозофском факултету и на Природно-математичком факултету на Универзитету у Новом Саду, дакле обухватају студије и студенте и на матичном и на нематичном факултету поменутог универзитета.

Рад има следећу структуру: након уводних напомена, креће се од важних теоријских постулата и дефинисања релевантних теоријских концепата као што су *текст*, *интертекстуалност* и *текстуална компетенција.* Потом се дефинише и објашњава комплексни, вишеслојни и осавремењени појам *језичке компетенције* у савременом академском и професионалном контексту. За потребе овог истраживања сматраћемо да језичка компетенција на универзитетском нивоу подразумева припремање студената за научно-истраживачки рад, научну продукцију и успешно функционисање у будућем професионалном (ситуационом) контексту. Следи приказ педагошког модела који се примењује у настави, праћен низом контекстуализованих ситуација које илуструју рад са текстом и на тексту те посматрају текст као *лингво-дидактички предложак* и као *методичку категорију.* На крају рада следе закључне напомене.

2. Важне теоријске поставке

Широко распрострањено поимање текста у теорији лингвистике текста јесте да је текст језички материјал који надилази реченицу. Реч је о већој или „тежој“ језичкој структури него што је реченица, односно о „ширем“ и комплекснијем језичком „материјалу“. Традиционално посматрано, текст

[2] Енглески термин је *Directed Communicative Modeling*

се састоји од реченица, односно сматра се да су реченице садржане у тексту. Текст има своју унутрашњу структуру, која је нелинеарна, слојевита и хијерархизована, док се логичка структура текста заснива на механизмима кохезије и кохеренције (Халидеј, Хасан 1989, Хои 1991.). За потребе овог рада текст ћемо посматрати као важну методичку категорију која стоји у међуодносу са другим методичким категоријама као што су циљ, садржај и начела наставе страног језика. Текст ћемо дефинисати обједињавањем граматичке, прагматичке и когнитивне перспективе и посматрати га као *лингво-дидактички предложак* те као *нелинеарну, смисаону целину која обухвата језичке знакове и/или језичке исказе (реченице) и подразумева комплексну структуру са властитом логиком, механиком и хијерархијом.* Оваква дефинција наглашава неодвојивост когнитивних процеса („процесовања текста“) од било каквог рада са текстом или текстуалним фрагментом.

Текстови се могу класификовати на различите начине, у зависности од сврхе, циља и намене класификације. Лингвистика (заједно са низом релевантних под-дисциплина) најчешће предлаже *функционалне* типологије, односно класификације текстова. Функционално засноване типологије најчешће прво изолују основне типове текста, који се након тога гранају у подтипове. (Лонгејкер 1976, Чејф 1982.). Лонгејкер (1976) предлаже четири основна типа „монолитних“ текстова који се заснивају на параметрима пројектованог времена и хронологије догађаја и то су нарација, експозиција, процес и аргументација. Чејф (1982), са друге стране, заснива своју типологију текстова на параметрима какви су „укљученост-дистанцирање“ и „интеграција-фрагментација“. У свом чланку под насловом „Типологија енглеских текстова“, Даглас Бајбер (1989.) нуди нешто другачији приступ типологији текста. Бајберова класификација представља петодимензионални модел који се заснива на лингвистичким те унутрашњим функционалним и комуникативним одликама текста. Ова класификација према томе почива на механичким сличностима које се детектују на самом ткиву унутар текста (као и подтекста), радије него на спољашњим, унапред дефинисаним функцијама текста. Бајбер се бави идентификовањем лингвистичких образаца и карактеристика унутар „сродних“ текстова који припадају истом типу или класи те се учестало понављају.

Веома је лако илустровати потребу за типологијом текстова; многе студије дискурса анализирају одређене групе текстова при чему не наводе њихову повезаност са другим врстама текстова, често уз генерализоване тврдње да је све то део дискурса као целине. На пример, постоје контрадикторни закључци о лингвистичким карактеристикама говора и писања који су последица методолошких недостатака пошто многе студије упоређују само непосредну комуникацију и академску експозицију, али тврде да се добијени резултати односе на говор и писање уопште. Уобичајене су

и контрадикторне тврдње у вези са „комплексним“ наспрам „једноставног“ дискурса или пак „формалним“ наспрам „неформалног“. У ствари, типологија текстова је предуслов за било какву анализу регистра, било да је реч о говору или о писању, о формалним или о неформалним текстовима, било да се ради о ограниченим или о елаборираним кодовима, о формалном или колоквијалном стилу, било да се посматра „добар“ и „лош“ студентски есеј, стари или нови историјски период и томе слично. Типологија текста је неопходна како би се поједини текстови одредили и позиционирали према укупном низу текстова у енглеском језику. (Бајбер 1989: 2)

Бајберова типологија је по питању методологије и редоследа анализе супротна у односу на претходно наведене студије будући да се типови текстова прво идентификују на основу унутрашњих лингвистичких карактеристика да би им се тек након тога приписала и одређена („спољашња“) функционална интерпретација. Резултат Бајберове типологије је диференцијација функционалних типова текстова у енглеском језику који су доследно лингвистички детерминисани. Обухватила је текстове из 23 различита жанра[3], а диференцијација је заснована на лингвистичким карактеристикама које спадају у 16 граматичких категорија.[4] Установљене лингвистичке варијације сврставају се спрам 5 различитих димензија од којих се и састоји Бајберов (петодимензионални) модел и то су: ангажована и неформална продукција (контрадикција, аналитичка негација, дискурсне партикуле, ауторско ограђивање, итд.), наративни и ненаративни став (финитни глаголи у прошлом времену, заменице у трећем лицу, синтетичка негација, придевски атрибутиви итд.), експлицитна и ситуациона референција (субјекатске и објекатске релативне реченице, фразна координација, номинализација, темпорални и месни адвербијали итд.), сугестија и убеђивање (инфинитиви, одређени модални глаголи, кондиционална субординација итд,) и апстрактни и неапстрактни стил (неагентивни пасив, постагентивни пасив, клаузе са партиципом прошлим, итд.). Бајбер наводи да су текстови често „вишедимензионални“, те указује на друге сличне манифестације пресека, укрштања и преклапања типова. Аутор дефинише 8 основних типова текста: интимна интерперсонална интеракција, неформална интеракција, научна експозиција, сазнајна експозиција, наративна фикција, наративна експозиција, ситуациона репортажа и ангажовани сугестивни текст. (Бајбер 1989:20).

[3] За детаљнију дискусију о жанру и интеркултурној компетенцији у настави страних језика на универзитету видети Миливојевић, Радојичић 2015б.

[4] Неке од граматичких категорија које Бајбер идетификује као кључне за своју анализу су аспектуални маркери, различити типови адвербијала, типови (синтаксичке) субординације, координација, пасив, негација и томе слично, дакле, у питању су различити типови језичких и граматичких *образаца*.

Бајберова типологија текста блиско је повезана са појмом *интертекстуалности* у лингвистици текста. Широко посматрано лингвистика текста дефинише интертекстуалност као интеракцију укупног језичког знања које омогућава повезивање сазнања о новом тексту са претходним сличним текстовима. Интертекстуалност у ширем смислу, према томе, обухвата укупно језичко знање говорника које служи за разумевање текста, препознавање текстуалног кода, рецепцију текста, реконструкцију и продукцију текста и томе слично. Када је реч о настави страног језика на универзитету, било да је реч о студентима страног језика или о студентима који слушају страни језик за потребе струке, важно је посебно нагласити да је интертекстуалност бескомпромисно најрелевантнији теоријски концепт који се може посматрати као синоним за концепт „језичко знање“.

Сваки текст се гради као мозаик цитата, сваки текст је апсорпција и трансформација другог текста. (Кристева 1986: 46)

Интертекстуалност је концептуални теоријски „бленд“ који обједињава дескриптивне и механичке одлике текстова у интерактивни континуум[5]. Даље, овај појам односи се на унутрашње и спољашње границе текста, комуникативну сврху и критички потенцијал текста, текстуални и ситуациони контекст, он супротставља ауторску интенцију текстуалној интенцији и коначно рецепцији текста и укључује појам *пројекције* у читање, разумевање и реконструисање текстуалне поруке. Сваки текст приликом читања (или другог облика рецепције) пролази кроз следеће три фазе а то су деконструкција, сумирање и реконструкција (Барт 1981:35) Ове три фазе део су сваког наредног корака и/или повезивања претходно стеченог знања о тексту са наредним текстом и тако чине везивно ткиво текстуалног континуума. Сам појам интертекстуалност у текстуалну анализу по први пут уводи француска семиотичарка Јулија Кристева крајем шездесетих година двадесетог века. О процесу рецепције и реконтекстуализације као дела интертекстуалности, Кристева каже:

Статус речи дефинише се хоризонтално (реч у тексту припада како аутору тако и читаоцу) и вертикално (реч у тексту оријентисана је ка претходном, тј. синхроном текстуалном корпусу). […] Свака реч (текст) представља укрштање речи (текстова), тј. апсорпцију и трансформацију једног текста у други. Интертекстуалност ће нам значити и текстуалну интеракцију која се производи унутар самог текста. […] Спознајном субјекту интертекстуалност значи појам који је индиција за начин како текст чита историју и укључује се у њу. (Кристева 1986: 37).

Сличну дефиницију интертекстуалности нуди и Барт (1981), француски критичар и теоретичар и један од водећих мислилаца двадесетог века, који своју теорију текстуалности највећим делом заснива на традицији

[5] Неке значајне интертекстуалне „фигуре“ су, на пример: алузија, цитат, плагијат, превод, локализација, трансформација, пародија итд.

десосировсог наслеђа у лингвистици. Барт је значајан и стога што је читав концепт интертекстуалности који је у теорију увела J. Кристева пренео дубље и даље, на поље интеракције на линији аутор-текст-читалац.

Сваки текст је ново ткиво састављено од мозаика претходних цитата. Различити сегменти, кодови, обрасци, формуле, социолингвистички и културолошки фрагменти улазе у текст унутар ког се редистрибуирају. Чињеница је да језик увек надилази текст и постоји око текста пре, за време и после његовог настанка. Интертекстуалност, односно облик било ког текста, не може се свести искључиво на проблем текстуалних извора нити текстуалних утицаја. *Интертекст* представља заједнички простор за све доступне видове језичке формулације чије порекло готово никада не може да се веже само за један извор.(Барт 1981: 38)

Према Барту, читаоци се деле на пасивне „конзументе“ који трагају за статичним и стабилним значењем текста и на „активне читаоце“ који читањем улазе у процес динамичне реконструкције текстуалног значења путем *анализе текста*. Управо је оваква идеја активног читаоца суштина *текстуалне компетенције* о којој ће бити више речи у наставку рада. Текст, према томе, не припада само аутору и не може се дефинисати нити ограничити на јединствене и/или „стабилне“ изворе; текст је флуидан и динамичан те подложан отвореној интерпретацији.[6]

Путеви дискурса су чудни, они избегавају очекиване тачке укрштања и успостављају изненађујуће везе на сасвим другим местима. Оваква кретања дискурса и неочекивани контакти могу се посматрати и са гледишта интертекстуалности. (Лахман 2009:104)

Као што је раније истакнуто у уводним напоменама овог рада, настава страних језика на универзитетском нивоу треба да студентима омогући развој и унапређивање не само традиционално схваћених језичких компетенција (читање, писање, говор и слушање), већ и широко схваћене *текстуалне компетенције* која подразумева владање текстуалном целином на свим нивоима структуре, а говорнику језика омогућава да правилно користи и продукује језичко, лингвистичко и културолошко знање које текст прати и сачињава. Текстуална компетенција представља најбољу основу за трајно овладавање језичким вештинама на страном језику те води ка развијању и усавршавању *укупне језичке компетенције која подразумева различите облике аналитичког владања језичким системом*.

Стечена специјализована језичка компетенција у суштини је овладавање и инвентивност у употреби језичких структура у оквиру контекста који садржи серију идентитета, друштвених механизама, идеологија и институционалних структура. Интегрисана моћ текста у настави страног језика струке и науке јесте у снажном и значајном потенцијалу који

[6] Ролан Барт је у оквиру есеја написаног 1967. године прогласио у теорији чувену „смрт аутора“ (The Death of the Author, 1967.)

омогућава конструисање неограниченог броја структура специјалистичког знања у академској и професионалној употреби језика. Користећи овакав приступ универзитетски наставници страног језика креирају ситуације које студентима омогућавају да размишљају, понашају се и комуницирају на начин карактеристичан за будуће ситуационо и/или професионално окружење за које се студенти припремају и образују.

Коначно, нереално је очекивати да учионица у потпуности преслика контекст реалног академског или професионалног окружења, но како наводи Дресен-Хамоуда (2003: 40), могуће је у артифицијалној ситуацији у учионици представити аспекте контекста о ком се расправља, те који се било анализира, било поновно ствара путем текста. На овај начин можемо укључити студенте у практичне активности које подразумевају активно размишљање о језику уз употребу релевантних текстуалних облика. Овакво сврсисходно учење језика од студената тражи циљане, тачније фокусиране и смислене активности које текст интегришу превасходно као средство радије него као „крајњи производ“. Потенцијал текста на овај начин отвара врата ефикасном приступу настави страног језика који може да се активно понуди у интегрисаном програму наставе у учионици.

3. Приказ и имплемантација интегрисаног педагошког модела

Још једна важна идеја на којој је заснован приступ у настави о ком се говори у раду јесте да студије страног језика нису и не могу подразумевати истоветни процес као и учење страног језика. Док учење страног језика представља интенционално и систематично овладавање језичким системом на свим нивоима структуре, студије страног језика поврх тога морају подразумевати и научни и аналитички приступ језику као систему. Будући да се у овом раду бавимо наставом и на матичном и на нематичном факултету, тачније бавимо се и студијама страног језика, али и овладавањем страним језиком струке (акцентујући академске и професионалне потребе студената) циљ нам је да истакнемо оно што та два приступа повезује и обједињује када је реч о методичким решењима као и о циљевима и исходима наставе.

Традиционално посматрано настава страног језика обухвата четири основне језичке вештине: читање, писање, говор и слушање. У зависности од уџбеника различити аутори најчешће нуде строго диференциране материјале за увежбавање ове четири вештине. Неретко, уџбеник је пропраћен аудио материјалом (додатком) намењеним вежбању слушања. Када је реч о читању и писању, полазне језичке информације најчешће су дате у текстуалном облику, но веома често је реч о минималном текстуалном контексту. Под минималним текстуалним контекстом подразумеваћемо текстуалне информације на нивоу изолованог реченичног контекста који се најчешће среће у материјалима

који се користе за увежбавање граматичких јединица. Додатно, читање се увежбава на текстуалним структурама, али у традиционалном приступу то се дешава без подучавања и развијања текстуалне компетенције код студената. Текст се превасходно користи као линеаран и нехијерархизован предложак који се не анализира са аспекта текстуалне механике већ се посматра искључиво и једино као текстуална „површина“ која обухвата основне лексичке и граматичке информације. Коначно, традиционално посматрано вежбе говора најчешће су артифицијална контекстуализација (кроз вежбе са поделом улога, дијалог и сл.) претходно усвојеног језичког знања у оквиру остале три језичке вештине.

Иновативни приступ о ком се говори у овом раду представља делимичан искорак из овако дефинисаних традиционалних оквира уз задржавање релевантних пресупозиција које такав оквир подразумева. Овде никако није реч о грубом раскиду са традиционалном дидактичком и методичком праксом у настави страних језика на универзитету. Оно што имамо за циљ је да такав приступ осавременимо и прилагодимо у циљу стицања знања и вештина које иду у корак са савременим потребама припадника академске средине како оне уско дефинисане, тако и шире академске средине која превазилази оквире локалног и постоји у релевантном међународном контексту.

У овако дефинисаном приступу настави страних језика на универзитету основни формат информације од ког се креће у настави увек је *текст*. Посебна пажња код избора текста који ће се користити као почетни, средишњи или завршни текст у току једне наставне јединице, а као средство за усвајање језичких вештина и компетенција поклања се релевантним елементима текстуалне структуре као и типу текста (према Бајберовом моделу[7]).

3.1. Усмерена моделована комуникација

У наставку рада биће описан педагошки модел интегрисаног приступа тексту који се назива *усмерена моделована комуникација*, а који има за циљ неговање и развијање језичких вештина, текстуалне компетенције и коначно, практично оснаживање језичког капацитета студената за активни, аналитички приступ тексту. У основи модела усмерене моделоване комуникације, налази се интегрисани педагошки модел (Дресен-Хамоуда 2003.)

Усмерена моделована комуникација се надовезује на претходне покушаје да се реторичка и теоријска схватања текста и контекста пренесу у динамично окружење наставног процеса. Овакав приступ у многоме се ослања на усвајање како контекстуалног тако и текстуалног језичког знања. Успешна припрема студената за функционисање у академском и

[7] За детаље, видети теоријски одељак рада (одељак 2).

професионалном окружењу зависи од њихових капацитета за разумевање садржаја, форми и структуре комуникације као и од усвојених знања о томе када, како и да ли та знања употребити како би се испунила очекивања дискурсне заједнице. Развој укупне савремене језичке компетенције на страном језику јесте стални процес који укључује не само функционално језичко знање већ и социјализацију, као и контакт са културолошким и лингвистичким обрасцима, шемама и комуникативним ситуацијама.

Интегрисање текста и контекста у настави страних језика захтева детаљну претходну припрему која се састоји из три основне фазе: анализа потреба, анализа текста и анализа контекста. Табела 1 представља преглед интегрисаног педагошког модела усмерене моделоване комуникације која садржи три претходно наведене фазе припреме.

Табела 1

Усмерена моделована комуникација		
1. Анализа потреба	2. Анализа текста	3. Анализа контекста
✓ Профил студената ✓ Предзнања студената ✓ Прецизно утврђивање потреба студената ✓ Мотивација ✓ Пројектовано професионално искуство/ искуство у струци ✓ Очекивани културолошки и текстуални обрасци ✓ Пројектовано друштвено окружење ✓ Развој друштвеног и личног идентитета	✓ Тип текста ✓ Лингвистичке одлике текста ✓ Граматички обрасци у тексту ✓ Жанровске одреднице ✓ Логичка и дискурсна структура ✓ Лексичка кохезија ✓ Граматичка кохезија ✓ Функционални тип текста ✓ Комуникативна интенција текста	✓ Опште одреднице текстуалног контекста ✓ Опште одреднице ситуационог контекста ✓ Дискурсне специфичности ○ Академски контекст ○ Научна продукција ○ Професионални контекст ○ Дијалог ○ Краћи писани текст ○ Дужи писани текст ○ Регистар ○ Терминолошки систем ○ ...

Метод моделоване комуникације у настави комбинује учење формализованих структура, аутентичних комуникацијских ситуација и сукцесивно моделирање комуникације на бази текста.

Прва фаза припреме наставног процеса обухвата анализу потреба студената на курсу. Анализира се профил студената, постојеће језичко предзнање и комуникативна компетенција, путем упитника утврђују се потребе студената, као и унутрашња и спољашња мотивација. Важно је

утврдити и евентуално постојање претходног професионалног искуства или рада у струци (нарочито за студенте струковних студија на нематичним факултетима). Анализирају се и очекивани исходи контекстуализације текста који обухватају културолошке и текстуалне обрасце који су карактеристични за релевантно друштвено окружење. Анализирају се фактори који утичу на развој друштвеног и личног идентитета који се огледа у припадајућој употреби страног језика.

Сваки текст који се користи у настави детаљно се анализира у другој фази припреме. Анализа текста бави се свим релевантним поставкама према теоријским одредницама лингвистике текста од којих су најважније следеће: тип текста, лингвистичке карактеристике, граматички обрасци, жанр, логичка структура, типови кохезије, функционални оквир и комуникативна интенција. У овој фази осим општег оквира лингивистике текста модел се ослања на усвојену Бајберову типологију текста.

Трећа фаза припреме која је уједно и кључна фаза интегрисања текста и контекста бави се анализом пројектованог контекста те начинима да се текстуални садржај и интенција пренесу у окружење учионице. У овој фази потребно је позабавити се текстуалним контекстом, а потом и консеквентним одредницама припадајућег ситуационог контекста (ситуациони контекст може бити академски, научни, стручни или професионални). Посебна пажња поклања се релевантним дискурсним специфичностима установљеног ситуационог окружења. Коначно, кроз процес сталног дијалога између студената и наставника, типске структуре се непрекидно моделују и прилагођавају.

Појам жанра уско је везан уз класификацију текста на типове, било да је реч о функционалној или о лингвистичкој типологији текстова. Постоји много начина путем којих се међусобна повезаност жанра и текста може применити у настави страног језика на универзитетском нивоу. Велики број модела из литературе о анализи жанра и жанровској структури текста примењује се у подучавању текстуалних структура.

Уз то жанровска структура и текстуална структура могу се упоређивати према сличностима и разликама у настави страног језика на универзитету. Студентима се могу представити различите врсте жанрова и типова текста са задатком да одаберу одговарајућу категорију за одређени текст. Преглед вежбања која интегришу жанровске одлике, текстуалну структуру и тип текста налази се у табели 2.

Табела 2.

Интегрисање текста и жанра
✓ Уочавање жанровских маркера у тексту ✓ Реконструкција текста на основу датих жанровских одредница ✓ Повезивање текстуалних фрагмената на основу информација о жанру ✓ Повезивање текста и жанра на основу задатих параметара ✓ Анализа жанровске структуре текстова који припадају текстуалној продукцији у учионици ○ студентски есеји ○ белешке са предавања/испитна питања ○ дебате ○ писма ○ радна биографија ○ извештај ○ истраживачки чланак ○ научни чланак ○ групни и индивидуални пројекти ○ ...

3.2 Практична имплеменатација модела усмерене моделоване комуникације

Као што је напоменуто у уводном делу рада, модел усмерене моделоване комуникације се према акредитованом плану и програму примењује у настави на Универзитету у Новом Саду и то на Филозофском факулету (Одсек за англистику) и на Природно-математичком факултету (Департман за физику).

Заједнички циљеви и исходишта оваквог педагошког приступа детаљно су приказани у претходним одељцима рада. У овом делу рада позабавићемо се специфичностима и подспецифичностима наставе и рада са студентима на матичном и на нематичном факултету.

Студентима Одсека за англистику треба понудити интегрисани програм који ће развијати текстуалну и језичку компетенцију у циљу припреме за даље академско и научно усавршавање које неминовно подразумева знање страног (у овом случају енглеског) језика. Студенте је потребно припремити за компетентно манипулисање текстовима те за продукцију текстова различитих типова и формата који се фреквентно срећу у академском окружењу (есеји, научни чланци, монографије, научни часописи итд.).

Са друге стране, имплементација модела усмерене моделоване комуникације у наставу енглеског језика као страног на Департману за физику на Природно-математичком факултету подразумева нешто ужи и чвршће дефинисани фокус укупне језичке компетенције коју треба развијати код студената. Студенте је потребно припремити за читање литературе на страном језику (научно истраживачки чланци, научно популарни чланци), за овладавање специфичностима професионалног дискурса (односно језика струке и језика професије), те за стицање функционалних знања неопходних у будућем професионалном окружењу (радна биографија, мотивационо писмо, лабораторијски извештај, техничко упутство, стручни и научни чланци). Интертекст је у овом случају повезан са струком и стручним текстовима, везан је за професију и језик професије (занимања), али и за академски контекст и научно-истраживачки рад (научни и стручни чланци који се објављују на енглеском језику).

Преглед практичних задатака који укључују рад са текстом са обе наведене групе студената налази се у табелама 3 и 4. Табела 3 садржи преглед примера практичних вежбања са студентима Одсека за англистику на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду у оквиру предмета Основе анализе текста 1 и 2, а табела 4 садржи преглед примера практичних вежбања са студентима Департмана за физику, Природно-математичког факултета истог универзитета у оквиру предмета Енглески језик 1 и 2, током 2014/2015. академске школске године.

Табела 3

Пример 1: Анализа два новинска чланка
1. Циљ: Студенти се упознају са одликама жанра и уче да препознају жанровску „доследност“ на примеру оригиналних новинских чланака.
2. Упутство: Прочитајте текст *а* и текст *б* и уочите сличности и разлике у приступу истој новинској вести. Одредите који од два текста доследније репрезентује задати жанр и тип текста.
3. Исход: Студенти су успешно изоловали елементе сензационалистичког новинарства у тексту *б* на основу елемената лексичке и граматичке кохезије.
4. Коментар: Текстови *а* и *б* садржавали су приказ исте новинске вести; текст *а* је типска новинска вест, текст *б* је сензационалистички новински чланак.
Пример 2: Дискурсне „последице“ на примеру „отвореног“ текста
1. Циљ: Студенти се на практичном примеру „отвореног“ текста упознају са логичком структуром текста (кохеренција и кохезија)

2. Упутство: Задатак се ради у групама од 5 или више студената. Свака група добија једну уводну реченицу. Први члан групе треба да прочита уводну реченицу и да потом допише своју реченицу која ће се наставити на задати увод. Потом треба да пресавије папир тако да је само последња реченица видљива и да папир преда следећем члану групе који ће урадити исто то. Поступак се наставља док сви чланови групе не заврше са учешћем у вежби. На крају вежбе, добијени текст се чита и анализира.
3. Исход: Студенти су успешно уочили значај логичке структуре текста и под којим условома се она „ломи“. Такође су успешно анализирали „ефекте“ парцијалног увида у структуру текста приликом текстуалне продукције, као и дискурсне последице и евентуална одступања од иницајално задатог жанра.
4. Коментар: Почетни типови текста који су дати у уводној реченици су: љубавна прича, научни чланак, лични оглас, дневни хороскоп и куварски рецепт.
Пример 3: Реконструкција 3 текста из „помешаног“ текста
1. Циљ: Студенти овладавају текстуалним маркерима који су потребни за реконструцију и организацију задатог текста на основу текстуалних фрагмената.
2. Упутство: Прочитајте задати „помешани“ текст. Он садржи три различита текста која треба реконструисати (вратити у изворни формат). Обратите пажњу на елементе кохезије као и на редослед реченица унутар сваког текста (потребно је реконструисати и логичку структуру и хронологију сваког текста понаособ).
3. Исход: Студенти су током две етапе вежбе (филтрирање и хронолошко низање текстуалних фрагмената) успешно реконструисали сва три различита текста из „помешаног“ текста.
4. Коментар: „Помешани“ текст садржавао је испретуране реченице из три различита текста (текстови су различити по типу и по жанру).

Табела 4

Пример 1 Колизија жанра и типа текста
1. Циљ: Упознавање студената са одликама жанра научног чланка на примеру неочекиваног садржаја и регистра који иступа из задатог жанра.
2. Упутство: Прочитајте текст и уочите делове формалне структуре научног чланка и како они функционишу у датом тексту. Шта је тема научног чланка? Да ли је она у складу са форматом текста?
3. Исход: Студенти су успешно уочили иступање садржаја из задатог текстуалног формата. Такође су успешно идентификовали формалне одлике задатог жанра.
4. Коментар: Изворни чланак налази се на: http://boingboing.net/2013/02/24/marriage-proposal-in-the-form.html [29.11.2015.]. Текст је имитација научног чланка из области физике (брачна понуда маскирана у научни чланак).
Пример 2 Научне чињенице наспрам претпоставки
1. Циљ: Студенти овладавају елементима ауторског ограђивања на примеру научних текстова који садрже или не садрже дискрусне и лингвистичке маркере ауторског ограђивања.
2. Упутство: Прочитајте текст а и текст б и уочите разлике у начину дефинисања става и изношења чињеница.
3. Исход: Студенти су успешно препознали маркере ауторског ограђивања и научили како се аутор помоћу тих маркера може дистанцирати од текста.
4. Коментар: Текстови а и б обрађивали су исту научну тему; текст а није садржавао маркере ауторског ограђивања, док текст б јесте. Присутни маркери које је требало уочити били су: модални глаголи, лексички глаголи, зависне реченице, инфинитивске реченице, модални прилози, придеви и именице.
Пример 3 Анализа научно популарног чланка
1. Циљ: Упознавање студената са лингвистичким и функционалним карактеристикама научно популарног чланка.
2. Упутство: Прочитајте текст и уочите и подвуците маркере лексичке и граматичке кохезије и информацијске структуре текста.
3. Исход: Студенти су успешно изоловали термине и граматичке обрасце који су карактеристични за научно популарни чланак.
4. Коментар: Оригинални текст је научно популарни чланак који се бави темом соларне енергије.

Напоменућемо овде да приказане табеле садрже типска вежбања са различитом организацијом и усмерењем анализе текста, но ово нису и једини могући типови анализе. Свака вежба подложна је варирањима у зависности од планираног исхода анализе, пројектованог потенцијала текста и интертекста, броја студената или времена које је на располагању да се вежба успешно заврши. Верујемо да овакав приступ у настави отвара велики број могућности да се настава максимално индивидуализује и прилагоди изричитим потребама студената, као и да се на тај начин омогућава најбоље дугорочно развијање и усвајање укупне језичке компетенције.

4. Закључне напомене

Припрема студената за изазове који их очекују у академском и професионалном окружењу подразумева интегрисани, осавремењени приступ тексту у настави страних језика на универзитетском нивоу који се састоји од усмерене језичке вежбе и наглашава интеграцију текста и контекста, разумевање њихове повезаности, те развијање савремене (академске и професионалне) лингвстичке компетенције у учионици.

Педагошки приступ у оквиру ког се бавимо овом проблематиком уско је повезан са кључним питањима језика струке и науке, односно путевима и методама помоћу којих наше студенте подучавамо и усмеравамо да постану успешни у научном и професионалном смислу.

Лингвистичка компетенција и „професионализација“, које у овом случају подразумевају не само познавање структуре језика него и овладавање знањем које појединцу омогућава активно и ефикасно учешће у специфичном научном и професионалном окружењу, постижу се када студенти овладају међусобно повезаним компетенцијама, не само терминолошким, граматичким и ситуационим, већ и дискурсним, културолошким и реторичким.

Експерти нису само они који познају правила и примењују их, […] они стално изнова стварају и интерпретирају та правила унутар динамичног друштвено-историјског окружења. (Расел 1997: 543)

Мултидисциплинарна истраживања фундаменталних веза између текста и контекста наглашавају следеће резултате: више не учимо само како да као говорници језика користимо језичке обрасце, већ учимо како да их користимо у сложеним друштвено-културолошким ситуацијама, чији су ти обрасци саставни, суштински и неодвојиви део. Оно што текст чини разумљивим и приближава га читаоцу је *контекст*. Без контекста нема ни комуникативног значења[8], ни реализације текстуалног потенцијала нити других имплицитних аспеката језика које је могуће идентификовати и разумети једино кроз подтекст и/или интертекст.

[8] Овако дефинисано значење посматрамо одвојено од уско дефинисаног семантичког садржаја у лингвистици.

Важно је стога педагошким методама одговорити на потребе студената путем идентификовања и интегрисања различитих могућих контекстуалних ситуација у оквиру којих се моделовано и „структурисано“ знање језика може успешно применити.

Сматрамо да предложени приступ настави страних језика на универзитету може да значајно допринесе успешном успостављању појединачног професионалног идентитета студента и (будућег) истаживача који уме да свој рад компетентно представи широј академској заједници, као и да тај рад оријентише у оквиру одабране научне дисциплине, како на матерњем, тако и на страним језицима које говори.

Литература

Бајбер 1988: D. Biber, *Variation across Speech and Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.

Бајбер 1989: D. Biber, „A Typology of English Texts“ *Linguistics*, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 3–43.

Барт 1981: R. Barthes, “Theory of the Text” in R Young (ed.) *Untying the text*, London: Routledge, 31–47.

Барт 1998: R. Barthes,”The Death of the Author”, in E. Dayton (ed.) *Art and Interpretation: An Anthology of Readings in Aesthetics and the Philosophy of Art*, Peterborough, Ontario: Broadview, 383–386.

Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит.

Дресен-Хамоуда 2003: D. Dressen-Hammouda, “Contributions of an integrated genre theory of text and context to teaching LSP”, *La Revue du Geras ASP*, Varia, 39-40.

Кристева, 1986: J. Kristeva, “Word, Dialogue and Novel” in T. Moi (ed.) *The Kristeva Reader*, New York: Columbia University Press, 35–50.

Лахман 2009: R. Lahman, „Intertekstualnost: pokušaji definisanja pojma“, Novi Sad: *Polja*, LIV , broj 458, Kulturni centar Novog Sada, 103–111.

Лонгејкер 1976: R. Longacre, *An Anatomy of Speech Notions,* Lisse: de Ridder.

Миливојевић, Радојичић 2015a: N. Milivojević, S. Radojičić, “Types of Cohesion and Hedging Devices in Scientific Texts: A Classroom Perspective”, in I. Lakić, B. Živković, M. Vuković (eds.), *Academic Dicourse Across Cultures*, Cambridge Scholars Publishing, 114-129.

Миливојевић, Радојичић 2015b: N. Milivojević, S. Radojičić, “Enhancing intercultural competence through genre and culture markers in textual analysis” in T. Kužič, D. Pleše, A. Plićanić Mesić (eds.), *Proceedings of the eighth international language conference On the Importance of*

Learning Professional Foreign Languages for Communication between Cultures, Croatia: University of Zagreb, 145–155.

Палтриџ 1995: B. Paltridge, "Working with genre: A pragmatic perspective", *Journal of Pragmatics* 24*,* Elsevier, 393–406.

Расел 1997: D. Russell, "Rethinking genre in school and society: An activity theory analysis", *Written Communication* 14, Sage Journals, 504–554.

Танен 1982: D. Tannen, "Oral and literature strategies and written narratives. *Language* 58, Linguistic Society of America, 1–21.

Халидеј 1985: M.A.K. Halliday, *An introduction to functional grammar*, London: Edward Arnold.

Халидеј, Хасан 1989: M.A.K. Halliday, R. Hasan, *Language , context and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective.* Oxford: Oxford University Press.

Хои 1991: M Hoey, *Patterns of Lexis in Text*, Oxford: Oxford University Press

Чејф 1982: W.L. Chafe, "Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature", in *Spoken and Written Language:Exploring Orality and Literacy*, D. Tannen (ed.) Norwood, N.J.:Ablex, 35–54.

Нина Манојловић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за енглески језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501341M

Оригинални научни рад

ЕКСПЛИЦИТНА КАТЕГОРИЗАЦИЈА У ЗАКОНОДАВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРУ ДИРЕКТИВА ЕУ

1. Увод

Језик закона је на својеврсан начин „заробљен“ између прецизности и општости, како би одредбе закона могле да се спроводе на што транспарентнији начин у што већем броју ситуација – предвиђених и непредвиђених. У том смислу акта које доноси ЕУ налазе се пред још већим изазовом. Наиме, наведени прописи имају за циљ да се примењују у различитим земљама са различитим правним системима, стога је очекивано да се у текстовима ових аката налазе бројна језичка средства која омогућавају манипулацију информацијама и обезличавање. Једно од средстава обезличавања које се често наводи као једна од основних одлика овог стила јесте номинализација и са њом повезана појава декомпоновања. Душка Кликовац (2008) декомпоновање именица назива и експлицитном категоризацијом – екстракцијом општег својства који декомпонована именица денотира.

У овом раду предмет истраживања су примери експлицитне категоризације у тексту законодавних аката на енглеском језику и њихов превод на српски језик. Полазимо од претпоставке да примери експлицитне категоризације представљају важну комуникативну индикацију коју треба пренети у преведеном тексту (Гат 1989). С друге стране, с обзиром на сличности административног функционалног стила у енглеском и српском језику када је експлицитна категоризација у питању и са њом повезане појаве номинализације и декомпоновања, очекујемо да ће се наведене комуникативне индикације верно преносити у преведеном тексту.

За потребе наше анализе за корпус узете су директиве ЕУ у оквиру пројекта *Развој прописа о заштити животне средине у СРЈ* (2002). За пробне примере експлицитне категоризције узети су примери израза који садрже именице *activity* (*активност*) і *measure* (*мера*) и њихови преводи на српски језик. Анализа указује на доследност превода наведених конструкција, са мањим варијацијама глаголских именица у оквиру израза који садрже речи

* manojlovic.nina@gmail.com

активност и *мера*. Поред испитивања доследности превода наведених конструкција, циљ рада је и да се испитају прагматички разлози за употребу наведених израза, као појмова категоризације вишег реда који замењују читав низ потенцијалних радњи.

2. О језику права у енглеском и српском језику

У овом делу рада укратко ћемо представити особености језика права када је у питању језичка појава која је предмет наше анализе. Овај стил одликују стандардизација и унификација, дуже и компликованије реченице, сиромашна лексика, непотребно гомилање речи, декомпоноване конструкције, слабо присуство глагола[1], деперсонализовани облици, заступљеност садашњег времена, кондензоване синтагме итд. Тежња ка безличности и општости у изражавању довела је и до прекомерне номинализације (Радовановић 2004: 177). С друге стране, када је енглески језик у питању, Гудрич (1984: 223) примећује да у правним актима синтакса генерализације брише контекст и идентитет агенса у процесима који се описују. Често се наводи да су за недовољну јасност одговорне синтагме састављене из мноштва зависних чланова (Луковић 1994; Јелић 1986). Тошовић (2002: 370) посебно упозорава на нагомилавање облика генитива у оквиру именичких синтагми и предлошко-падежних конструкција, што, према његовом мишљењу, доприноси неразумљивости текста правних аката. Гудрич (1984) примећује да је правни вокабулар, као речник наизглед прецизних израза, уско повезан са синтаксом генерализације – пасивом, номинализацијом, тематизацијом – чија је сврха успостављање дистанце, безличности и могућности брзих генерализација. Видик (1998) се оштро противи злоупотреби номинализације у језику права и саветује да се у текстовима правне садржине бирају једноставније речи где год је то могуће.

Синтагме правног језика у англосаксонским земљама формиране су највише под утицајем француског језика (редослед *именица + придев* који је типичан за француски, али не и за енглески језик, као у речима *attorneygeneral*, *conditionprecedent* или *notarypublic*) (Тирзма 2010: 14), док се језик правних докумената у српском језику развијао под утицајем немачког језика који је номиналног карактера.

Дакле, није само законодавно-правни стил српског језика критикован због непотребног гомилања речи, пасивизације и обезличавања; у англосаксонским земљама се непрестано указује на потребу за поједностављивањем језика у оквиру правничке професије (Табораши 2006: 35–36). Тирзма (2005: 27) пише да је синтакса језика у правним актима сложена, те треба уложити већи напор како бисмо разумели оно што

[1] Тошовић наводи да има двоструко мање глагола него именица (Тошовић 2002: 363)

је написано. Тирзма (2010) указује на чињеницу да је језик права тешко разумљив широј јавности.

Циљ овог рада није контрастивна анализа наведених конструкција у српском и енглеском језику, већ да се испита како превођење ових комуникативних индикација утиче на омогућавање приступа аналитичким и контекстуалним импликацијама које носи оригинал.

3. Релеванција и превођење

Када говоримо о вези између превођења и релеванције рад који представља најважнију почетну тачку свакако представља приступ који је развио Ернст-Август Гат (1989). У својој дисертацији на ову тему он заступа став да се већина превода може посматрати као врста интерпретативне употребе језика и предлаже алтернативни, дедуктивни приступ превођењу. Једна од најважнијих претпоставки његове тезе јесте та да је превод пример нормалне комуникације између људи. У случају превода, онај ко саопштава поруку (*the communicator*) јесте првобитни извор одакле следи да се говорник изворног језика обраћа примаоцима поруке циљног језика. Превод је, дакле, случај демонстративно-инференцијалне комуникације (*ostensive-inferential communication*) – онај ко саопштава поруку, говорник, жели да измени когнитивну средину циљне публике. Наиме, како Спербер и Вилсон (1995) објашњавају, постоје два основна начина како се искази могу користити – дескриптивно, као опис одређеног стања ствари, и интерпретативно, на основу своје сличности са неком другом репрезентацијом. Како је превод такође текст који се темељи на сличности са оригиналом, Гат сматра да је превод врста интерпретативне употребе језика, с том разликом што оригинал и превод на различитим језицима. Овде је важно приметити, како Гат даље образлаже, да је интерпретативна сличност ствар степена. Дакле, искази могу бити интерпретативно слични у мањој или већој мери, у зависности од броја аналитичких и контекстуалних импликација које деле.

Гат закључује да важност очувања особина оригинала не лежи у њиховој сопственој вредности, већ у утицају на тумачење стимуланса, то јест у показатељима за тумачење које пружају. Гат их назива комуникативним индикацијама (*communicative clues*). Једна од занимљивих особина језика као појаве јесте да, иако се језици међусобно разликују у конкретним својствима, могу бити слични у погледу комуникативних путоказа које могу да пруже. Ово отвара могућност да се превод дефинише у смислу комуникативних индикација заједничких за оригинал и превод.

У оквиру демонстративне комуникације постоји каузална веза између стимуланса, контекста и интерпретације коју успоставља принцип релеванције. Гат сматра да увиђање ове каузалне везе отвара могућност

експлицитног објашњења превођења, које укључује идеју директног превода у оквир интерпретативне употребе језика. Решење које Гат предлаже је следеће (1989: 254):

A receptor language utterance is a direct translation of a source language utterance if and only if it purports to interpretively resemble the original completely in the cognitive environment envisaged for the original.

Исказ језика примаоца јесте директан превод исказа језика оригинала ако и само ако имплицира потпуну интерпретативну сличност са оригиналом у когнитивном окружењу предвиђеном оригиналом.

Као прво, оваква дефиниција одређује превод независно од потенцијалних контекста прималаца, већ у односу на контекст намераван од стране првобитног комуникатора. Ово следи из чињенице да два стимуланса могу да деле аналитичке и контекстуалне импликације ако и само ако се обрађују у истом контексту. Са тачке гледишта примаоца текста, ово значи да могу да очекују аутентичну интерпретацију превода само у односу на првобитни контекст, то јест ако желе да дођу до првобитно намераване интерпретације терет је на њима да се упознају са когнитивним окружењем оригинала. Са тачке гледишта преводиоца ово значи да она не треба да адаптира преведени текст како би се избегли неспоразуми и погрешне интерпретације услед разлике између два контекста, јер може да ради у складу са претпоставком да ће превод бити интерпретиран у складу са оригиналним контекстом. Дакле, претпоставка потпуне интерпретативне сличности искључује експлицирање имплицитних информација, сумирање и друге измене експлицитног садржаја.

Међутим, директан превод не ставља ограничења само на експлицитан садржај. Наиме, како би постигао потпуну интерпретативну сличност са оригиналом, превод не само да мора да има исте аналитичке и контекстуалне импликације као оригинал, већ и све особине потребне како би ове импликације биле очигледне. Дакле, комуникативне индикације о којима смо говорили не само да не зависе од контекста језика примаоца, већ заправо зависе управо од првобитног (оригиналног) контекста (Гат 1989: 274).

Оно што је важно за нашу анализу јесте да у оквиру демонстративно-инференцијалног приступа комуникацији референтни оквир покрива и начин изражавања, претпостављајући да је употребљени стимуланс најекономичнији за намеравану интерпретацију. На пример, како Гат наводи, употреба необичних или чак неграматичких синтаксичких структура може учинити стимуланс језика примаоца тежим за процесирање, само ако ове импликације нису надјачане повећањем релеванције у односу на намеравану интерпретацију. У том случају се смањује оптимална релеванција стимуланса.

У оквирима које је Гат предложио, а који су кратко изложени у овом одељку, сматрамо да је номинализација, односно експлицитна категоризација

једна од битних комуникативних индикација – као синтаксичка одлика стила, али и као средство обезличавања – те је један од циљева рада да се испита доследност превођења оваквих конструкција са енглеског на српски језик.

4. Анализа

Као што смо рекли, наше интересовање за експлицитну категоризацију и номинализацију уопште, проистиче из чињенице да номинализацију посматрамо као комуникативну индикацију, као прво јер представља стилистичко обележје посматраног стила. Као друго, номинализација је често неопходно средство за преношење свих импликација оригинала. Наиме, како се номинализацијом може избећи именовање вршиоца радње, али и објекта, омогућава се очување семантичких импликација. Експлицитна категоризација омогућава да се употребом именице категоризације вишег реда покрије више потенцијалних *a posteriori* ситуација. На пример, именицом *активности* може се заменити читав низ различитих радњи које се не морају понаособ навести:

(1) Whereas the Fifth Environmental Action Programme, the broad outline of which was approved by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, in the resolution of 1 February 1993 on a Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development4, accords priority to integrated pollution control as an important part of the move towards a more sustainable balance between **human activity** and socio-economic development, on the one hand, and the resources and regenerative capacity of nature, on the other;

(1a) pošto se Petim akcionim programom zaštite životne sredine – čiji su opšti okvir odobrili Savet i predstavnici vlada država članica okupljeni na sednici Saveta, Rezolucijom od 1. februara 1993. godine o programu politike i akcije koji se odnosi na životnu sredinu i održivi razvoj – daje prioritet integrisanoj kontroli zagađenja shvaćenoj kao značajan deo težnje ka ostvarenju veće održive ravnoteže između **čovekovih aktivnosti** i društveno-ekonomskog razvoja, s jedne strane, i resursa i sposobnosti obnavljanja prirode, s druge strane;

Наведене активности разнолике су по својој природи и покривају читав спектар појмва нижег реда: индустријске активности, производне активности, свакодневне активности (у смислу загађења које долази од стане човека) и сл. Дакле, овде се пибегава експлицитној категоризацији како би се избегло прецизно навођење појмова нижег реда и оставило места тумачењу подразумеваног опсега употребљеног израза, али како би се постигла економичност у изражавању, јер није потребно наводити све појмове нижег реда који су таквим изразом обухваћени.

Оно што је интересантно у вези са нашим корпусом јесте то да, као новији текст из области права, показује савремене тенденције у административном стилу – избегавање прекомерне номинализације и пасивизације. Разлог овоме јесте покрет за поједностављивање језика правних аката (Plain English Movement), који је у Аустралији дао одличне резултате (где је још пре 20 година започета језичка реконструкција правног језика и број спорова на основу различитих тумачења је драстично смањен), а промене се дешавају у свим земљама енглеског говорног подручја. Тако и у преводу на српски језик видимо значајне помаке у процесу „упрошћавања" правног језика. Такође, анализа показује доследност у преводу наведених израза, осим што је у једном примеру израз *measure* преведен као *пропис* и један пример где је *activity* преведено са *делатност*[2].

Доследност у превођењу оваквих конструкција указује на доследност у преношењу комуникативних индикација са енглеског на српски језик. Како Гат наводи, комуникативне индикације повезане су са стилистичким и текстуалним особеностима изворног рукописа и помажу читаоцу да исказе тумачи на начин на који је говорник намеравао да буду тумачени. С тим у вези, важно је приметити да синтаксичка организација реченице може директно да утиче на на начин на који се она тумачи и интерпратира (Спербер и Вилсон 1995: 204). Управо у овој чињеници, као што је већ наведено у овом раду, лежи један од разлога што номинализоване изразе сматрамо комуникативним индикацијама. Што се тиче номинализације, свакако је једна од најпроминентнијих одлика овог стила (заједно са пасивизацијом), те се може сматрати стилистичком одликом, стога и комуникативном индикацијом. Осим тога, употребом номинализације постиже се имперсоналност и ауторитативност, што целом тексту даје ноту наредбодавног текста. Исту ноту, дакле, треба пренети и у преведеном тексту.

С друге стране, покушаћемо да испитамо на који начин овакви изрази утичу на релеванцију, али и на развијање експликатура. То ће нам указати на другу страну важности наведених конструкцију у смислу комуникативних индикација и њиховог преношења у текст на српском језику.

У оквиру посматраног корпуса има јако мало примера где је декомпонован израз уклопљен са појмом категоризације вишег реда који испитујемо:

(2) The necessary measures are taken upon definitive **cessation of activities** to avoid any pollution risk and return the site of operation to a satisfactory state.

(2a) posle konačnog **prestanka aktivnosti** preduzmu mere potrebne za izbegavanja svakog rizika zagađenja i za vraćanja lokacije postrojenja u zadovoljavajuće stanje.

[2] Именица *делатност* често се користи у оквиру експлицитне категоризације, те очекујемо да ће, када се прошири анализа на остатак корпуса, ова именица бити више заступљена

(3) Data or summaries of data derived from the **monitoring of activities** affecting, or likely to affect, the environment;

(3a) podatke ili kratke rezimee podataka koji se dobijaju na osnovu **praćenja aktivnosti** koje utiču ili mogu uticati na životnu sredinu

Постоји и одређен број примера где је у преводу на српском задржана тенденција ка номинализацији које у оригиналу на енглеском језику нема:

(4) As soon as the measures provided for in Article 4, 5 or 12 **have been taken in respect** of an installation, the exception provided for in Article 6 (3) of Directive 76/464/EEC shall no longer apply to installations covered by this Directive.

(4a) Odmah posle **donošenja mera** propisanih odredbama č. l. 4, 5. ili 12 u vezi sa postrojenjem, izuzetak predvi|en članom 6 (3) Direktive 76/464/EEZ, neće se više primenjivati na postrojenja na koja se odnosi ova Direktiva.

С тим да се мора уочити да је, ипак, деперсонализација присутна и у оригиналу, с тим да је употребљено друго синтаксичко средство – пасив. Међутим, као што смо навели, циљ овог рада није синтаксичка анализа, већ приступ из позиције прагматике. Покушаћемо да покажемо да, и када не постоји номинализација, појмови категоризације вишег реда на исти начин утичу на инференцијалне процесе укључене у тумачење текста.

Када говоримо о оптималној релеванцији, треба приметити да, под претпоставком да је дати текст правне садржине релевантан свакоме ко га чита – дакле у смислу да је вредан напора обраде јер се очекују позитивни когнитивни ефекти у складу са контекстом у ком се читалац/прималац налази, као и да је најрелевантнији стимуланс у складу са способностима и могућностима примаоца – наведене изразе потребно је испитати у смислу когнитивног напора и позитивних когнитивних ефеката. Као што смо навели у уводном делу, релеванција инпута сразмерна је позитивном когнитивном ефекту и обрнуто сразмерна когнитивнм напору. Ово се односи на релеванцију за појединца, а у нашем случају имамо посла са релеванцијом за групу, која је још теже мерљива, ако је то уопште могуће.

У овом раду заступамо мишљење да номинализовани изрази ретко захтевају додатни напор за обраду исказа (наравно, осим када је реч о синтаксички комплекснијим примерима који подразумевају гомилање именица[3], који нису нађени у оквиру нашег корпуса), а, с друге стране, у смислу

[3] Манојловић (2013: 243) наводи примере оваквих синтагми ексцерпираних из Статута Универзитета у Крагујевцу – „Неки примери заиста илуструју да разумевање исказа понекад може бити отежано, посебно када се споје апстрактне именице карактеристичне за процес експлицитне категоризације и висок проценат номинализованих исказа: *праћење реализације извршења* (шта је *реализација извршења*?) *студијских програма и центрима Универзитета; организовање и руковођење радом на примени стратегије научноистраживачког развоја, праћење стања и предузимање активности* (каквих активности?) *на побољшању*

језичке економије штеде драгоцени простор. Осим тога, номинализови али и неноминализовани који садрже појмове категоризације вишег реда (или чак фази изразе) преносе ширу поруку, то јест постиже се већи когнитивни ефекат, што ћемо показати кроз процес развијања експликатуре:

(5)**Measures** (including administrative **measures**), such as policies, legislation, plans, programmes, environmental agreements, reports on the implementation of environmental legislation, and **activities** affecting or likely to affect directly or indirectly the elements and factors referred to in (a) and (b), as well as **measures or activities** designed to protect those elements;

(5a) **mere** (uključujući administrativne **mere**) kao što su politika, zakonodavstvo, planovi, programi, sporazumi o pitanjima vezanim za životnu sredinu, izveštaji o sprovođenju propisa u oblasti životne sredine i **aktivnosti** koje utiču, ili mogu uticati, direktno ili indirektno, na elemente i faktore navedene u tačkama (a) i (b), kao i **mere ili aktivnosti** koje su namenjene zaštiti tih elemenata;

При развијању експликатуре, када говоримо о изразима које испитујемо у овом раду, прагматичка инференција прво подразумева процес раздвозначавања. Наиме, прво се појам *мера*, који може да значи и нумерчки израз мерења (и у српском и у енглеском језику), односно *активност*, која може да значи хемијску активност елемента, активно стање, живахан покрет, и сл. раздвозначавају. Након тога, на основу контекста, сужава се значење наведених израза. На пример, приступа се концептуалној адреси МЕРА и, с обзиром да је у питању правни контекст, бира се појам МЕРА* који означава меру у правном смислу, за разлику од, рецимо, мера које предузима родитељ у васпитању деце или професор у дисциплиновању ученика, или доктор при лечењу пацијената, итд. Наведени концепт МЕРА*, као део експликатуре, покрива читав спектар подређених појмова, а према дефиницији правног речника (http://dictionary.law.com/) : *act, bill, caveat, declaration, decree, edict, enactment, law, legislation, legislative enactment, legislative mandate, legislative proclamation, mandate, piece of legislation, prescript, prescription, proposal, prooosed act, proposition, regulation, rubric, rule, ruling, statute*. На овај начин, законописац је оставио простора за ширу примену одредбе која садржи наведени израз, управо из разлога *a posteriori* контекста као што смо говорили, без непотребног оптерећивања језика.

На сличан начин се долази и до концепта АКТИВНОСТ*, ко дела експликатуре, а који, на основу контекстуалног сужавања, стоји наместо следећег низа појмова: *assignment, campaign, cause, drive, endeavor, enterprise, function, interest, operation, pursuit, undertaking, venture, work.* У највећем броју случајева, када говоримо о стварању текста неког закона, немогуће је

опремљености факултета у саставу Универзитета опремом; омогућавање стварања услова (зар није омогућавање исто што и стварање услова?) *за стимулисање младих истраживача у циљу стицања научног назива доктора наука* (члан 91.) итд.“

предвидети све контексте и ситуације на које ће дати закон моћи и морати да се примењује. Тако се и разликују правни системи, рецимо, англосаксонских земаља и код нас, у смислу преседана на основу којих се изричу пресуде све док се не догоди ситуација (нови преседан) на основу ког ће се убудуће судити. У нашем правном систему сличну функцију врше правна норма и правни стандард, тако да, када је правни језик у питању, одређени појмови нису толико неодређени или фази, као у свакодневном језику. То се може видети из наших примера. Наиме, у највећем броју појављивања израза *activity* тачно је одређено које су активности у питању:

(6) Whereas the necessary steps must be taken by the Member States in order to ensure that the operator of the **industrial activities** referred to in Annex I is complying with the general principles of certain basic obligations; whereas for that purpose it would suffice for the competent authorities to take those general principles into account when laying down the authorization conditions;

(6a) pošto države članice moraju preduzeti **mere** potrebne za obezbeđenje da operater u **industrijskim aktivnostima** navedenim u Aneksu I postupa po opštim principima koji se odnose na određene obaveze, i pošto je u tu svrhu dovoljno da nadležni organi uzmu u obzir te opšte principe prilikom utvrđivanja uslova za dobijanje dozvole;

Осим тога што је тумачење израза *активност* и *мера* сужено на основу чињенице да су употребљени у правном контексту, неретко се дешава да су ти појмови даље сужени – у неком другом делу документа (као што је код нас случај) или неком другом акту, нормом или стандардом[4].

Како смо показали да се употребом наведених израза задовољавају потребе стила и ситуације (јер говоримо о правним актима), а у смислу прагматике често постижу већи позитивни когнитивни ефекти, остаје нам да испитамо да ли и у којој мери употреба експлицитне категоризације утиче на когнитивни напор при обради језичких јединица. Когнитивни напор зависи од: учесталости употребе (а када говоримо о правном језику, наведени изрази су високофреквентни), лингвистичке и логичке комплексности, приступачности контекстуалне информације и сл. Свакако је немогуће са сигурношћу утврдити колики је когнитивни напор при обради одређених језичких јединица, а утолико теже када говоримо о релеванцији за групу јер ће когнитивни напор зависити од појединца као крајњег примаоца текста. Међутим, можемо се позабавити синтаксичком сложеношћу, као елементом који је највише критикован од стране оних који су се бавили изучавањем административног стила.

У оквиру нашег корпуса нисмо наишли на примере који би поткрепили став да номинализација или експлицитна категоризација отежавају

[4] На исти начин термини *безбедна брзина* (*safespeed*) и *безбедна удаљеност* (*safedistance*) зависе од услова на путу, али о томе ће бити више речи у оквиру поглавља о фази изразима и другим терминолошким питањима.

разумевање текста. Ово никако не значи да не постоје номинализовани изрази у оквиру текста правних аката који својом синтаксичком комплексношћу оптерећују текст и захтевају додатни когнитивни напор при обради. Овај рад је само покушај да се експлицитној категоризацији приступи из другог угла. Узмимо следећи пример као илустрацију:

(7) The information to be made available and disseminated shall be updated as appropriate and shall include at least:

[…] e)Data or summaries of data derived from the **monitoring of activities** affecting, or likely to affect, the environment;

(7a) Informacije koje treba učiniti dostupnim i širiti moraju se ažurirati i obuhvatiće najmanje sledeće:

[…] e) podatke ili kratke rezimee podataka koji se dobijaju na osnovu **praćenja aktivnosti** koje utiču ili mogu uticati na životnu sredinu:

Наведени пример илуструје неке од синтаксичких и лексичких особености правног регистра – пасив, модални глагол *shall*, фазни изрази (где можемо приметити да је *appropriate* испуштено у преводу), номинализација и експлицитна категоризација. Дакле, није наведено ко треба да учини информације доступним и коме, ко врши праћење и које су то активности које утичу или могу утицати на животну средину. У правним текстовима агенс је углавном или јасан из контекста, односно ко-текста, или зависи од конкретне примене датог акта – на пример, у зависности од институције, ситуације и земље (када говоримо о ЕУ директивама), може се утврдити надлежни орган који прати наведене активности. У зависности од конкретне ситуације ова празна места у експликатури биће попуњена адекватним концептима – ДРЖАВЕ ЧЛАНИЦЕ*, НАДЛЕЖНА ИНСТИТУЦИЈА*, НАДЛЕЖНИ ОРГАН* и сл.

Али, да се вратимо на пример експлицитне категоризације. Наиме, не постоје индикације да употребљена девербативна именица *праћење*, односно *monitoring* у енглеском, уз појам категоризације вишег реда – *активност* – изискује додатан напор при обради[5]. Наиме, након раздвозначавања и контекстуалног сужавања, процесом слободног обогаћења добијамо следећи део експликатуре: [након што је АКТИВНОСТИ* испратио орган или лице коме је тај задатак додељен].

[5] Међутим, тачно је да постоје случајеви прекомерне номинализације у квиру правних текстова који свакако негативно утичу на релеванцију тиме што повећавају когнитивни напор. У том смислу је потребно урадити опширније истраживање у оквиру овог регистра а у вези са прагматичким аспектом његових језичких особености.

5. Закључак

Циљ овог рада није било навођење и класификација номинализованих израза, нити примера експлицитне категоризације. У том смислу правни језик је, и у српском и у енглеском језику, у великој мери обрађен. Овде смо покушали да, из позиције прагматике, покажемо сврху и ефекат оваквих израза на комуникацију. Поред тога, циљ је био да испитамо да ли се овакве конструкције као комуникативне индикације доследно преносе у преводу на српски језик.

Како је уочена тенденција ка смањењу номинализације у оквиру аката новијег датума (додуше, видели смо да је ова тенденција израженија у оригиналу на енглеском језику), предмет наше анализе били су и примери који не показују висок степен номинализације, али садрже експлицитну категоризацију. Може се закључити да наведени изрази доприносе повећању релеванције у смислу већих позитивних когнитивних ефеката јер покривају шири спектар појмова нижег реда (што јесте потребно с обзиром на *aposteriori* контексте и примаоце текста), чак и када се примене прагматички процеси раздвозначавања и контестуалног сужавања. Такође, у оквиру наше анализе, не увиђа се да наведени изрази повећавају когнитивни напор при обради текста. Осим тога, важно су средство језичке економије и, као и друге синтаксичке особености регистра, омогућавају непотребно понављање агенса или других информација које су или јасне из текста и ко-текста или зависе од конкретне стварне ситуације. Међутим, тачно је да постоје случајеви прекомерне номинализације у квиру правних текстова који свакако негативно утичу на релеванцију тиме што повећавају когнитивни напор. У том смислу је потребно урадити опширније истраживање у оквиру овог регистра а у вези са прагматичким аспектом његових језичких особености.

С друге стране, као што смо очекивали, због компатибилности два језика и сличности особина правног регистa у оба језика, преношење комуникативних индикација у смислу номинализације и експлицитне категоризације је на високом нивоу. У том смислу, може се очекивати да примаоци преведеног текста буду у могућности да дођу до свих аналитичких и контекстуалних импликација као и примаоци оригиналног текста, што, свакако, у великој мери зависи од когнитивног окружења примаоца текста, о чему је било речи. Сматрамо да је потребно урадити истраживање већег обима како би се прецизније испитало преношење комуникативних индикација при превођењу правних текстова на српски језик, а које би, поред номинализације и експлицитне категоризације, укључило и друге особености овог стила, као што је пасивизација, терминолошка питања и сл.

Литература:

Видик 1998: R. C. Wydick, *Plain English for lawyers*. Carolina Academic Pr.

Гат 1989: E. A. Gutt, *Translation and relevance* (Doctoral dissertation, University of London).

Гудрич 1984: Goodrich P. *Legal Discourse: Studies in Linguistics, Rhetoric, and Legal Analysis*.<file:///D:/Downloads/350032%20(2).pdf> 20.7.2015.

Јелић 1986: З. И. Јелић, *Основи нормативне технике – увод у савремену науку о методама стварања и разумевања права*, Београд: Економика.

Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Луковић 1994: М. Лаковић, *Развој српскога правног стила – прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.

Манојловић 2013: Н. Манојловић, „Беспредлошке и предлошко-падежне именичке синтагме у законодавно-правном функционалном стилу на примеру Статута Универзитета у Крагујевцу“, у: М. Ковачевић (ред.) *Радови Филозофског факултета*,15/1, Српско Сарајево : Филозофски факултет, 235–247.

Радовановић 2004: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci/ Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Спербер и Вилсон [2]1995: D.Sperber, D. Wilson, D. *Relevance: Communication and cognition*, Blackwell Publishing

Табороши 2006: С. Табораши, „Језик у праву: Језик права и правнички језик“, у: М. Мићовић (ред.), *Право и језик*, Крагујевац : Правни факултет, Институт за правне и друштвене науке, 29–41.

Тирзма 2005: Tiersma, P. Some Myths About Legal Language. *Journal of Law, Culture and Humanities*, November 2005. Social Science Research Network. 06.03.2013.

Тирзма 2010: Tiersma, P. The Origins of Legal Language. *Oxford Handbook on Language and Law*, October 20, 2010. Social Science Research Network. 06.03.2013.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Предраг Д. Новаков*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

DOI 10.7251/ZRNE1501353N

Оригинални научни рад

НОВИЈИ АНГЛИЦИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ – ОПРАВДАНОСТ И АДАПТАЦИЈА[1]

1. Увод

Позајмљивање лексичких јединица, лексема и фразних лексема, представља сасвим уобичајен процес, нарочито када се другим језичким средствима не може попунити одређена лексичка празнина. Међутим, крајем двадесетог века и у двадесет првом веку упадљиво је интензивирано лексичко позајмљивање из енглеског језика који због стицаја како лингвистичких, тако и других (економских, геополитичких) околности постаје најчешће глобално средство комуникације, односно савремена *lingua franca*. Због таквог статуса, као и чињенице да знатан број новостворених речи повезаних са новим технологијама и другим областима (на пример, филма, моде, културе уопште) потиче управо из енглеског језика, тај језик је постао главни извор за позајмљивање, уз већу или мању адаптацију. Тај процес може се пратити и у српском језику и о њему је већ доста писано (на пример, Прћић 2005, Панић-Кавгић 2006, Новаков 2008, Новаков 2014); може се рећи да је крајем прошлог века преузимање енглеског лексичког материјала у српски језик било у знатној мери некритичко, понекад без адаптације или уз минималну (често неодговарајућу) адаптацију. У том периоду, а и касније, преузимане су и структуре шире од фразних лексема, па се може говорити и о синтаксичким англицизмима, врло често среће се и калкирање. Управо због тога Прћић (2005: 14) пише о енглеском као одомаћеном страном језику.

Као што је већ назначено, међујезичко позајмљивање представља природан процес који је понекад једини начин да се попуне лексичке празнине или да се у датом језику означе нови појмови који се јављају због развоја различитих области друштва – од економије преко спорта до уметности. Потпуно противљење сваком лексичком позајмљивању води у језички пуризам, што није став који се заузима у овом раду, али је тај процес преузимања сасвим сигурно потребно каналисати и свести на одговарајућу

* predragnovakov@sbb.rs

[1] Рад је припремљен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (број 178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

меру. Због тога се у овом раду сагледавају лексичке позајмице у једном регистру српског језика – језику савремене штампе – са циљем да се провери да ли се број новијих англицизама смањио, да ли су они на одговарајући начин адаптирани и да ли је њихова употреба оправдана.

2. Англицизми у српском језику

Као што је познато, англицизми су речи и изрази који потичу из енглеског језика, а преузети су у неком другом језику. При томе треба нагласити да англицизми могу бити примарни и секундарни: примарни англицизми су позајмљене речи и изрази пореклом из енглеског језика, а секундарни англицизиране речи и изрази које пореклом нису из енглеског језика, али које су преко енглеског језика ушле у лексику других језика. Уз то, требало би направити разлику између већ одомаћених, старијих англицизама и новијих англицизама који су у српски језик ушли у протеклих 20–30 година, од којих се неки (посебно они најновији) још осећају као стране речи и имају ограничену употребу. Овај рад усредсредиће се на те новије англицизме.

У том оквиру, врло битна компонента када се ради о позајмљеницама јесте њихова језичка адаптација. Наиме, да би се прилагодила систему језика примаоца, позајмљеница треба да се адаптира ортографски, фонолошки и морфолошки, што значи да је треба усагласити са изговором, правописом, правилима грађења речи и флексијом у језику примаоцу, у овом случају српском језику. Адекватна адаптација је често недостајала, посебно крајем прошлог века, па су се преузимале нетранскрибоване енглеске речи и изрази, а на њих се понекад додавали домаћи наставци.

Уз адаптацију, свакако је изузетно важна компонента оправданости преузимања датог англицизма. Управо разматрајући ту компонену, Т. Прћић (2005: 130–134) развија петостепену скалу оправдавности англицизама:

а) потпуно неоправдани англицизми (ако постоји домаћа или натурализована реч/синтагма за исти семантички садржај); пример: *имплементација*;

б) неоправдани англицизми (ако постоји могућност да се страни семантички садржај преведе уз примену продуктивних морфосинтаксичких процеса у изворном језику); пример: *билборд;*

в) условно оправдани (ако англицизам пружа могућност за ефективније/сажетије изражавање новог садржаја него домаћа реч/израз); пример: *хорор филм;*

г) оправдани (ако англицизми уводе нове нијансе значења у домаћи језик); пример: *хамбургер*;

д) потпуно оправдани (ако англицизми уводе потпуно ново значење у домаћи језик, попуњавају лексичку празнину); пример: *милкшејк.*

2.1. Новија запажања о англицизмима у српском језику

Новија србистичка литература доста простора посвећивала је приливу англицизама, што свакако указује на значај и акутност тог језичког проблема. Утисак је да све то допринело јачању свести о свим аспектима позајмљивања речи и израза (у овом случају из енглеског језика) и да је ситуација у тој области боља него пре двадесетак година. У овом одељку приказују се неколико основних запажања и поставке из новије србистичке литературе, а затим наводе и конкретни примери из ранијих анализа који указују на проблеме који су тада постојали и пружају основу за упоређивање са садашњом ситуацијом у централном делу овог рада.

Поменимо прво *Речник новијих англицизама* (Васић, Прћић, Нејгебауер 2001) који је у право време пописао новопридошле англицизме и учинио покушај да се они нормирају у складу са граматичким системом српског језика. У монографији *Енглески у српском* (Прћић 2005), Т. Прћић указује на нову позицију енглеског језика као одомаћеног страног језика и констатује да се у настави енглеског језика треба позабавити и нормативним стратегијама које су важне за

,,коришћење елемената из енглеског језика у сваком појединачном матерњем језику на фонолошком, ортографском, граматичком, семантичком и прагматичком нивоу, заједно са комплексом упутстава којима би се утврђивало који се англицизми могу сматрати лингвистички потребним и оправданим у датом језику. ” (Прћић 2005: 20)

Исти аутор констатује да због статуса енглеског језика као глобалног средства за комуникацију долази до хибридизације матерњих језика што у случају српског језика води ка стварању англосрпског (Прћић 2005: 18). Коначно, у овој монографији се с правом напомиње да се у многим медијима, укључујући и интернет, често јавља ,,немарни функционални стил’’ (Прћић 2005: 22) са обележјима социолекта, а који је исход схватања да језиком треба само пренети информације, без обраћања много пажње на начин како се то чини. Тако српски језик понекад одступа од својих норми и приближава се англосрпском (Прћић 2005: 23).

Када се ради о конкретним примерима који су забележени крајем прошлог и почетком овог века, навешћемо неке из неколико претходних истраживања (Новаков 1999, Новаков 2000, Новаков 2008); ти примери илустроваће релевантне језичке проблеме и послужиће као мерило помоћу којег се може проценити садашња ситуација.

Почнимо са следећим драстичним примерима из пословног часописа *Маркетинг* који је објављен у Београду (2004, св. 35, бр. 1, и св. 35, бр 2, уп. Новаков 2008). Ради се, дакле, о стручном часопису из области економије у којој по правилу постоји велики број интернационализама, стручних термина из дате области. Међутим, треба узети у обзир да се у време транзиције,

односно преласка одређеног друштва на тржишну привреду, уводе нове регулативе и институције за које је потребно наћи и одговарајуће термине. У фази некритичког коришћења англицизама постојала је тенденција да се преносе неадаптирани или нестручно адаптирани англицизми, што илуструју и следећи примери (који се наводе латиничним писмом на којем су и објављени, јер се само тако могу пренети неадаптиране енглеске речи и изрази); речи и изрази који се коментаришу подвучени су:

1) -..korišćenja "first name-a" (22)
2) Koncept marketing-mixa... (43)
3) Online oglašavanje (66)
4) ...tržište targetira sadašnje korisnike servisa... (87)
5) ..u odnosu na pomenuti brand. (108)
6) ..tržišni gep koji treba popuniti. (114)

Наведени примери указују на већ поменути немарни функционални стил. У примеру (1) аутор врло неспретно покушава да пренесе информацију која највероватније потиче из неког извора на енглеском језику; уместо да преведе енглеску синтагму, однсно пренесе семантички и прагматички садржај те информације средствима српског језика, он (истина, под знаковима навода, ограђујући се у извесној мери) само цитира енглеску синтагму без икакве адаптације, штавише додавши иза цртице српски падежни наставак. Разлог за такав погрешан поступак не може бити настојање да се следи стручни економски регистар, јер наведени израз не спада у тај регистар; можда је аутор сматрао да ће тако задржати англистички „колорит" или деловати формалније. Пример (2) показује донекле другачији проблем и ауторову тактику: уз прихваћени англицизам *маркетинг* (који није потребно адаптирати) цртицом се везује нетранскрибована енглеска реч *mix*; најбоље би било учинити покушај да се нађе одговарајућа српска економска синтагма која не бе представљала калк, а ако то није могуће онда би свакако требало ортографски адаптирати ту другу реч. Следећи пример (3) такође садржи нетранскрибовани англицизам *online* и добро илуструје поменути хибридни варијетет назван англосрпски. Наравно, треба признати да за тај врло фреквентан англицизам није лако наћи адекватан преводни еквивалент који не би био описан; данас (десетак година касније) тај англицизам је прихваћен, али га треба фонолошки и ортографски адаптирати. Даље, може се сматрати да англицизам *targetira* у примеру (4) представља стручни израз и део економског дискурса, али се може поставити питање да ли је он оправдан. Наиме, овај англицизам може се заменити постојећим домаћим изразом *циљати на*, *имати као циљну групу*; позајмљена енглеска реч је краћа, али није потпуно одомаћена, па вероватно ни разумљива свим читаоцима. Претпоследњи пример (5) још једном сведочи о употреби неадаптираног англицизма *brand*; до појаве те позамљенице користила се реч *марка* или израз *робна марка* која је сада потиснута. Међутим, чак и ако се остави

по страни потиснути термин, нова реч мора да прође кроз адаптацију што се током наредних година и десило, па се она данас усталила као *бренд*. Последњи пример (6) одлично указује на несналажење аутора када се ради о употреби енглеских речи; вероватно полазећи од неког енглеског изворног текста, аутор је потпуно непотребно задржао фонолошки и ортографски адаптирану енглеску реч *геп* и тиме израз учинио неразумљивим; сасвим је занемарена одговарајућа српска реч *празнина* или *јаз*.

Навешћемо још пет забележених примера из превода књижевних дела и популарне психологије који сведоче о значају културолошких компоненти и идиоматизације (уп. Новаков 1999, Новаков 2000):

7) ...једну годину на неком <u>црвеноцигљарском</u> универзитету. (Ц. Фаулс, *Кула од слоноваче*, 1988. година, стр. 166)

8) а) И даље сам био окрепљиван <u>дрогама</u>.... (Е. Казан, *Аранжман*, 1998. година, стр. 107)

б) ...овај момак има моторне чамце: катамаране, глисере, <u>ти им дај име</u>. (Исто, стр. 122)

9) а) <u>Морам имати свој начин</u>. (Д. Чопра, *Пут ка љубави*, 1998. година, стр. 139)

б) ... пре операције која је била заказана <u>у четири часа преподне</u>.... (Исто, стр. 193)

У преводу приповедака реномираног британског писца Џона Фаулса објављеном 1988. године (постоји и новији превод) срећемо погрешан (дослован) калк, односно преведеницу изворне енглеске синтагме *red brick* (7); међутим, преводилац није узео у обзир специфични културолошки контекст који се активира када овај израз колоцира са енглеском именицом универзитет. Наиме, у том случају не ради се о обичној дескриптивној модификацији именице, већ о квалификацији, означавању специфичног типа универзитета: то су релативно новији универзитети (у односу на најстарије британске универзитете) који су често имали фасаду од црвене цигле. Дакле, у преводу би такође требало назначити (у самој именичкој синтагми или фусноти) да се ради о рангу установе, а не само дословно превести енглески израз. Одиста драстичан случај пропуста присутан је у наведеном примеру (8а): мада се ради о врло јасном контексту (дотични књижевни лик налази се у болници на опоравку), а присутан глагол је *окрепљивати*, полисемична енглеска реч *drugs* је преведена као *дрога*, а не као лек. Може се претпоставити да је на такво превидилачко решење утицао лажни пар, односно чињеница да и у српском и у енглеском језику постоји реч сличног фонолошког и ортографског склопа. Из истог извора је и пример (8б); у овом случају ради се о неразумевању изворног енглеског идиоматизованог израза који је схваћен и преведен дословно, мада такво преводилачко решење на српском нема баш много смисла. Наравно, прави превод је *шта год ти падне на памет* или неки сличан израз. Последња два преводилачка

решења су преузета из књиге о популарној психологији; први (9а) такође не препознаје идиоматизовану структуру и преводи је дословно, што опет нема много смисла на циљном језику; одговарајући еквивалент је *увек мора бити по моме*. Завршна наведена реченица садржи потпуно бесмислено преведен адвербијал за време због неразумевања енглеске поделе часова у дану; ознаке *а.т.* и *р.т.* не могу се преводити преподне и поподне што је у овом случају посебно очигледно, јер четири сата могу бити само рано ујутру или поподне.

Поменути примери упечатљиво указују на језичке проблеме које треба решити и када се ради о новијим англицизима, било да се ради о писању стручног текста (уз коришћење информација на енглеском) или о преводу са енглеског на српски језик. Прво, изузетно је важно проценити оправданост употребе конкретног англицизма, односно речи или израза из енглеског језика који се жели навести у српском тексту; при томе треба неговати критички став и одустати од употребе позајмљенице уколико она није неопходна из разлога наведених раније. Друго, уколико се аутор одлучи за употребу позамљенице, треба да обрати пажњу на одговарајућу адаптацију изворне енглеске речи или израза да се не би створио непожељни хибридни стил. Када се ради о семантици позајмљених речи и израза, мора се водити рачуна о евентуалној полисемији, идиоматичности и културолошком контексту, како не би дошло да њихове погрешне употребе (уп. Панић-Кавгић 2006).

3. Англицизми у новинарском стилу

Један од функционалних стилова или регистара који је посебно подложан употреби англицизама свакако је новинарски стил. За то постоје и објективни разлози, јер се, с једне стране, у савременом свету вести најчешће преузимају са извора који су на енглеском језику, а с друге вести треба брзо пренети, па их треба превести и формулисати за врло кратко време. Ипак, и поред тих објективних потешкоћа, уз изградњу свести о англицизмима као потенцијалном проблему у новинском чланку и одговарајућу језичку обуку новинара да брзо процене да ли је англицизам неопходан и да му у супротном нађу замену, могуће је у знатној мери решити овај проблем.

Када се ради о самим одликама новинарског стила, пре свега о језгровитости, преношењу знатног броја информација на ограниченом простору и ограниченим језичким средствима, оне могу представљати битан чинилац када се ради о англицизмима (уп. Новаков 2014). Наиме, већ је поменуто (у вези са петостепеном скалом оправданости) да су англицизми у већој мери оправдани ако омогућавају да се на сажетији начин изрази дати семантички садржај него постојеће домаће језичке јединице. Према томе, економичност израза такође треба узети у обзир када се расправља о англицизмима у овом функционалном регистру.

3.1. Корпус за анализу у овом раду

Као што је ваћ напоменуто, централни део овог рада разматра англицизме у савременој српској штампи да би се проверила њихова оправданост и адаптираност, као и да би се ситуација упоредила са ранијим стањем забележеним у претходним анализама, те да би се утврдило да ли има побољшања у тој области.

Анализа у овом раду заснива се на корпусу који се састоји из чланака из два дневна листа који излазе у Србији – *Политике* и *Блица*. Наиме, прегледани су чланци из електронских верзија ових листова објављени током маја 2015. године, и то из две рубрике (Свет и Економија). Одабрана су ова два дневна листа уз претпоставку да се у њима може јавити различит број англицизама, имајући у виду обраду и начин саоштавања информација: *Политика* (чак у електронским верзијама, које су обично скраћене у односу на штампана издања) показује већу аналитичност и (утисак је) посвећује већу пажњу језику и изразу, док *Блиц* обично пружа основну информацију језиком прилагођеним просечном читаоцу. Било је потребно одредити конкретне рубрике пошто рубрике могу утицати на специфичности у стилу и коришћењу стручне терминологије, а ове две рубрике су одабране јер се у њима може очекивати присуство новијих енглеских позајмљеница због тематике које обрађују.

У *Политици* је прегледано 30 чланака из рубрике Свет, што укупно чини око 50 000 речи, просечно око 1650 речи по чланку. Забележена су укупно 44 новија англицизма, односно просечно 1.46 англицизама по чланку. И у другој рубрици у *Политици* (Економија) прегледано је 30 чланака са око 50 000 речи, просечно 1650 речи по чланку; међутим, пронађен је 61 новији англицизам, што чини просечно 2.03 англицизма по чланку.

Пошто су чланци у *Блицу* углавном краћи него они у *Политици*, у том листу прегледано је више чланака да би се анализирао исти број речи. Тако су у рубрици *Свет* прегледана 62 чланка са истим бројем речи као у *Политици* (око 50 000), просечно 830 речи по чланку. Регистровано је 20 англицизама, што чини просечно 0.32 англицизма по чланку. У рубрици Економија прегледана су 63 чланка са око 50 000 речи, односно просечно око 800 речи по чланку и регистровано је 38 англицизама, просечно 0.60 англицизама по чланку. Ови основни бројчани подаци приказани су у Табели 1:

Број	Рубрика	*Политика*	*Блиц*	Укупно
1	Свет	44	20	64
2	Економија	51	38	89
	УКУПНО	95	58	153

Табела 1: Број англицизама по рубрикама у *Политици* и *Блицу*.

Дакле, у наредним одељцима наводе се и коментаришу забележени примери из два поменута дневна листа. Уз пример, у загради се наводе наслов чланка, рубрика и датум кад је чланак објављен, а реч или израз који се коментарише означен је тамнијим словима. Имена аутора чланака намерно се не наводе.

3.1.1. Примери из дневног листа Политика

Први пододељак односи се на примере из рубрике Свет, а други на примере из рубрике Економија.

3.1.1.1. Рубрика Свет

Наведимо прво следећа два примера из сакупљеног корпуса:

10) Лабуристи обећавају да ће повећати порез на луксузне лондонске палате и приходе страних **тајкуна** са седиштем у Британији. (Шкотски пингпонг на британским изборима, Свет, 7. мај 2015)

11) На **брифингу** за новинаре у Вашингтону, Мари Харф је рекла да не жели да одговори на те увреде. (Градоначелник Анкаре: „Где си сада, плавушо? ”, Свет, 5. мај 2015)

Англицизми обележени у овим примерима могу се у већој или мањој мери довести у питање, барем када се ради о њиховој оправданости, јер већ постоје одомаћене речи у српском са сличним или истим значењем. Наиме, лексема *тајкун* (10) је врло чест, ако не и једини новији избор који се среће у медијима за семантички садржај који означава изузетно имућне и моћне привреднике светског или регионалног нивоа; када се ради и о њеној оправданости, може се констатовати да је скоро потпуно потиснула ранију одомаћену реч *магнат* сличне денотације, додајући јој извесну негативну конотацију (бескрупулозност, утицај на политику); дакле, ова позајмљеница би се могла одредити као оправдана или условно оправдана. Други англицизам, *брифинг* за новинаре (11) такође замењује ранији израз *конференција за штампу/медије* уз могућу додатну компоненту у значењу – кратко саопштавање информација, кратки одговори на питања. Ипак, разлика и конотацијама између *конференције* и *брифинга* није толика да би се овај англицизам могао оценити као оправдан.

Наредни примери такође указују на одређене језичке недоумице:

12) а) Изградња може да почне одмах, јер сва неопходна **инфраструктура** на руској територији функционише, за рад су спремни и специјални бродови полагачи каблова за поморску деоницу маршруте”, истакао је Фролов. (Турски ток ипак није споран, Свет, 8. мај 2005)

б) ...проширио систем здравствене заштите на сиромашну децу и

подржао повећање пореза да би се изградила **инфраструктура** и побољшало школство. (Кандидати који нису ни Буш ни Клинтон, Свет, 6. мај 2015)

13) а) ...пошто се претходно закључао у **кокпиту** после доласка капетана авиона у тоалет. (Копилот вежбао обарање авиона, Свет, 7. мај 2015)

б)...и да није одговарао, како на вапаје капетана пилота који је покушао да га убеди да му отвори врата **кокпита**... (Копилот вежбао обарање авиона, Свет, 7. мај 2015)

в) Према извештају, и француска војна контрола лета је три пута безуспешно покушала да ступи у контакт са особом у **кокпиту** авиона. (Копилот вежбао обарање авиона, Свет, 7. мај 2015)

Ових пет примера са два англицизма показују да су наведене позамљенице фреквентне и готово потпуно одомаћене. Прва од њих (*инфраструктура*) по свему судећи попуњава лексичку празнину и омогућава да се дати појам у српском не изражава описно, дужом синтагмом, па је стога условно оправдана. Друга (*кокпит*) је очито заузела позицију уобичајеног стручног машинског термина за део авиона, јер је краћа од раније коришћене алтернативе *пилотска кабина*; према томе, и она је само у том смислу условно оправдана.

Наведимо и три примера из истог чланка са истим англицизмом, али у облику придева и именице:

14) а) Саопштењу су претходили маратонски преговори са **тврдолинијашком** партијом Јеврејски дом (Бајт хајехуди). (Нетанијаху формирао нову владу, Свет, 6. мај 2015)

б) У њој су осим Нетанијахуовог конзервативног Ликуда једна партија центра, две ултраортодоксне и поменута **тврдолинијашка**, која подржава јеврејске насељенике. (Нетанијаху формирао нову владу, Свет, 6. мај 2015)

в) Међутим, тако уска већина и коалиција у којој доминирају **тврдолинијаши** и верске партије изазиваће неспоразуме са САД и другим савезницима. (Нетанијаху формирао нову владу, Свет, 6. мај 2015)

У једном чланку из области светске политике два пута се наводи реч *тврдолинијашки* и једном *тврдолинијаши.* У вези са овим калком, насталим дословним преводом енглеске сложенице *hardliner* као именице и као придева, могу се поставити два питања. Прво се односи на придевску употребу (14а,б), односно да ли се уместо овог калка у истом значењу може употребити домаћа сложеница *тврдокорна* (партија)? Друго питање тиче се именичке употребе (14в) за чланове одговарајуће партије и заступнике става означеног том именицом. Утисак је да српски придев може, али и не мора да се односи на политичке ставове, али да би се именица са сличним одговарајућим значењем могла извести уз коришћење продуктивних морфолошких процеса за грађење речи (*тврдокорник,* реч коју наводи *Речник српскога језика* у значењу *тврдоглавац*). Међутим, овај калк је условно оправдан, јер се

његова употреба сужава на област политике, односно доноси нову нијансу у значењу у односу на постојећу домаћу реч која има шири домен употребе.

Следи још неколико примера из овог дела корпуса:

15) Има аутора који мисле да би са лабуристима на власти, могућност за излазак Велике Британије из ЕУ, (такозвани **Брегзит** или **Бризлаз**) била умањена у првих пет година, ... (Каква је судбина Дејвида Камерона, Свет, 7. мај 2015)

16) Док се чека да у понедељак Меркелова да најављена објашњења, из редова њених демохришћана упозоравају о опасностима „**дивљих** спекулација". (Немачка шпијунирала француског председника, Свет, 3. мај 2015)

17) На **твитер** налозима за које се верује да су повезани са терористичком групом помиње се пуцњава у два **твита.**.. (ИС преузела одговорност за напад, нове претње, Свет, 5. мај 2015)

18) Овај **твит** (порука) је **твитована** (постављена) у 18:35 сати по локалном времену - 15 минута пре него што је био ко са лица места чуо о пуцњави, објавио је Лос Анђелес Тајмс. (ИС преузела одговорност за напад, нове претње, Свет, 5. мај 2015)

У примеру (15) налазимо употребљену енглеску сливеницу *Брегзит* коју је могуће пренети и у српски као сливеницу *Бризлаз*. Сливенице нису толико честе у српском као у енглеском језику и више су карактеристичне за неформални стил, а аутор чланка их је овде навео да би у тексту сликовитије означио појам са британске политичке сцене. То је свакако англицизам који је потпуно оправдан, тим пре што је могуће извести и српску реч на исти начин. За разлику од овог случаја, у реченици (16) наводи се дослован српски превод основног значења енглеског придева (*дивљи*), мада се цела синтагма ставља у знакове навода као начин ограђивања аутора. И поред наводника, боље би било да је пренесено контекстуално значење тог придева (на пример, *необузданих, неоснованих*). Коначно, у последња два примера (17, 18) јављају се очекивани термини повезани са друштвеним мрежама (*твитер*, *твит, твитовати*); пошто покривају нови семантички садржај, ови англицизми су потпуно оправдани. Веома је занимљив пример (18) у којем аутор чланка даје појашњења англицизама у заградама, што указује на очекивање да они неће бити разумљиви свим читаоцима.

Уз ових неколико типичних примера, у овом делу корпуса забележени су и англицизми као што су *имплементација*, *блогерка*, *фитнес*, *инсајдер*, *сајт*. На крају рада, у закључку, прокоментарисаће се стање у целокупном корпусу.

3.1.1.2. Рубрика Економија

Као у и претходном пододељку, навешћемо и прокоментарисати типичне примере из чланака у *Политици* из области економије. Почнимо овим примерима:

19)) а) Најмањи напредак је остварен у три области: општем правном оквиру, порезима и **лизингу**. (Странци хвале и још више траже, Економија, 9.мај 2015)

20) Од 502 компаније које су на списку за приватизацију, само је за 12 компанија расписан **тендер**, док је у 76 покренут стечајни поступак. (Странци хвале и још више траже, Економија, 9.мај 2015)

21) …као и квалификационе услове **тендера** за набавку такозваних **паметних** бројила. (Споран тендер ЕПС-а за набавку паметних бројила, Економија, 4.мај 2015)

22) …ко је, када и на основу којих мерила и критеријума донео одлуку о оправданости набавке електричних „**паметних"** бројила… (Споран тендер ЕПС-а за набавку паметних бројила, Економија, 4.мај 2015)

Прва три примера (19, 20, 21) садрже два оправдана англицизма која попуњавају празнину у стручној економској терминологији: *лизинг* и *тендер*. Наиме, у току транзиције, промене економског система, требало је осмислити термине за нове или делимично нове економске поступке и процедуре, па ова два англицизма прецизније и сажетије покривају те нове семантичке садржаје. Међутим, у реченицама (21) и (22) јавља се и један калк (*паметна бројила*), при чему је преведено контекстуално значење енглеског придева *smart*. Задржавањем енглеског израза у преводу нису нарушена правила српске синтаксе, а задржано је и прагматичко дејство и извесна семантичка провокативност комбинације овог модификатора и именице (придев *паметан* са неаниматном именицом). Да се та синтаксичко-семантичка комбинација ипак још понекад доживљава као неуобичајена, показују ограђивања аутора помоћу речи *такозваних* (21), као и знаци навода у примеру (22).

Наредни примери такође заслужују коментар:

23) Конвертовали смо дуг у имовину државе и још покушавамо да спасемо ту фирму – рекао је премијер... (Вучић: Не дам „Газиводе", Економија, 7. мај 2015)

24) „Велике уштеде остављају простора за оптимизам да би са ММФ-ом могли да разговарамо о **релаксацији** ових тешких мера", истакао је он. (Антић: Покушаћемо да одложимо поскупљење струје, Економија, 28. април 2015)

25) Ове године ће бити **рехабилитовано** 150 километара путева у Србији, у вредности од скоро 60 милиона евра… (Кинези траже гаранције за концесије на Коридору 11, Економија, 4.мај 2015)

26) Директор „Путева Србије" Зоран Дробњак рекао је да ће радови на **рехабилитацији** путне мреже почети најпре у Западној Србији, код Малог Зворника и Љубовије. (Кинези траже гаранције за концесије на Коридору 11, Економија, 4.мај 2015)

У овој групи налази се условно оправдани англицизам *конвертовати* (23) уместо којег би се могао употребити глагол из општег регистра *претворити* или неки њему сродан глагол; међутим, наведени англицизам представља стручни термин са ужим, специфичнијим значењем и због тога је условно оправдан; наиме, управо је то једно од значења те речи које бележи и *Речник српскога језика* (2007) – *претворити у другу валуту*. За разлику од те позамљенице, англицизми у примерима (24), (25) и (26) – *релаксација* и *рехабилитација* – илуструју другачији језички проблем. Наиме, те речи већ су одомаћене у српском језику, али у другом значењу или уз другачију употребу: *Речник српскога језика* наводи да *релаксација* значи *одмор, опорављање, окрепљење*, у медицини *лабављење, опуштање*, затим и *олакшање, ублажење (казне)*; исти извор за глагол *релаксирати* наводи значење *одмарати се, опуштати се*. Дакле, ради се првенствено о физичком и менталном опуштању код особа. Исто тако, *Речник српскога језика* (2007) за одредницу *рехабилитација* наводи *успостављање, поновно признање угледа, права, поверења, брисање пресуде*, а у медицини *успостављање радне способности након озледа, болести, поновно оспособљавање оболелих*; и уз глагол *рехабилитовати* наводе се таква значења. Према томе, тај глагол колоцира са аниматним именицама које означавају људска бића и односи се на враћање бољег статуса или поништење неповољне пресуде, односно побољшање здравственог стања. Наведени примери одступају од те праксе: релаксирају се мере (24) и рехабилитују се путеви (25, 26). У овим случајевима могле су се употребити домаће речи *попуштање/умањивање (мера)*, односно *обнова (путева)*. Према томе, ове две позајмљенице указују на језички процес током којег се раније позајмљеним речима под актуелним утицајем енглеског језика придају нова значења, односно проширује им се одомаћено значење, мада за то нема реалне потребе. Имајући то у виду, може се рећи да су ови англицизми неоправдани.

Уз наведене англицизме, у корпусу су забележене и позајмљенице *ресурси*, *акцизе*, *бренд*, *борд* и друге.

3.1.2. Примери из дневног листа Блиц

Када се ради о дневном листу *Блиц*, такође се прокоментарисати примери из истих рубрика – Свет и Економија. Примери ће се наводити латиницом, како су објављени у *Блицу*.

3.1.2.1. Рубрика Свет

Наведимо за почетак два следећа примера:

27) Evropski savet zatražio je **od Mogerini** da pripremi vojnu misiju koja bi plenila ili uništavala brodove da bi sprečila da ih koriste krijumčari migranata u Libiji, uz poštovanje međunarodnog prava. (Могерини: Главни приоритет – спасавање људских живота, нећемо силом враћати мигранте, Свет 11. мај 2015)

28) Romson, iz redova Zelenih, izvin**ila** se danas na svom tviter nalogu i navela da je poredjenje bilo pogrešno. (Извињење због поређења Медитерана са Аушвицом, Свет, 11. мај 2015)

Ова два примера илуструју већ раније забележену и коментарисану праксу да се женска презимена без додавања суфикса и без помињања личног имена повезују са глаголским обликом који упућује на женски род (28). Уз то, у примеру (27) са предлогом *од* користи се очито женско презиме без додавања икаквих суфикса; уобичајена пракса у српском језику дозвољава овакву конструкцију ако се наведе и лично име на које се додаје суфикс, а презиме остаје непромењено (*од Изабеле Могерини*) или ако се на женско презиме додаје суфикс (*од Могеринијеве*). Ова тенденција свакако је преузета из енглеског језика где глаголски облици не показују род, па оваква конструкција не представља никакав проблем, а среће се, нарочито у језику медија. Имајући у виду све чешћу употребу оваквих структура са женским презименом без суфикса (посебно у нашим медијима), стиче се утисак да оне постепено постају (или су већ пређутно постале) прихваћена језичка варијанта. Уколико ту тенденцију сагледамо са становишта дијахроније[2], може се претпоставити да се ради о прелазном периоду током којег долази до промене у делу система српског језика, а која ће се вероватно усталити.

Прокоментарисаћемо још неколико примера из ове рубрике:

29) ...međutim, aktuelna vlada premijera Aleksisa Ciprasa se do sada oštro protivila njihovoj **implementaciji**, najavljujući u nekoliko navrata referendum o sporazumu sa poveriocima. (Шојбле: Засад нема споразума са Грчком, можда им може помоћи референдум, Свет, 11. мај 2015)

30) Ministarstvo procenjuje da će proizvodnja struje na ugalj koštati 12,9 jena po kilovat satu, od prirodnog gasa 13,4 jena u poredjenju sa ranijim projekcijama od 10,3 i 10,9 jena, **respektivno**. (У Јапану нуклеарке и даље најјефтинији извор енергије, Свет, 11. мај 2015)

31) Posmrtni ostaci najmanje četiri osobe pronađeni su iza **šoping** centra u Konektikatu tokom istrage zločina serijskog ubice, na mestu gde su prethodno nađena tela tri žene. (Америка у страху, Свет, 12. мај 2015)

У овој групи бележимо англицизам *имплементација* (29) који је већ раније оцењен као потпуно неоправдан, али се упорно одржава у језику

[2] Захваљујем се професорици Снежани Билбији за ову сугестију.

и постаје све учесталији. Исто тако, позајмљеница *респективно* (30), која задире у и ниво синтаксе, потпуно је неоправдана, па чак претпостављамо и неразумљива просечном читаоцу (штавише, може да га поведе у правцу одомаћене речи *респект*). Наиме, уместо ове позајмљенице свакако би требало употребити домаћу реч *понаособ* која такође омогућава сажимање шире синтаксичке конструкције, што је битно у новинарству. Коначно, овде бележимо и честу синтагму *шопинг центар* (31), која је неоправдана јер постоји израз *тржни центар*. Готово није потребно ни помињати да се усталила и именица *шопинг*, па и глагол *шопинговати*, са суженим, спефикованим значењем у односу на домаћу реч *куповати*, па чак и именица *шоп* уместо *продаввница*.

Наредна два примера односе се на лексичке проблеме:

32) Za sada, svi japanski komercijalni nuklearni reaktori ostaju na mreži, dok se regulatorni proces bezbednosti zasniva na **setu** novih strožijih propisa. (У Јапану нуклеарке и даље најјефтинији извор енергије, Свет, 11. мај 2015)

33) Verovatno ću nastaviti u istom smeru, bilo kroz **stendap**, filmove, knjige ili drugi TV format. (Одлазак иконе америчке телевизије, Свет, 12. мај 2015)

Први англицизам, *сет* (32) илуструје нову употребу већ раније позајмљене речи. Тако *Речник српскога језика* (2007) наводи одредницу *сет* као англицизам у значењу *прибор, гарнитура, комплет* (на пример, *сет за ручавање*) или као спортски део меча. Очито је да у примеру (32) та именица колоцира са именицом *прописи*, што указује на извесно померање у значењу; уместо овог условно оправданог англицизма могла се употребити дужа реч *комплет* или краћа реч *низ*. С друге стране, позајмљеница *стендап* (33) је потпуно оправдана јер означава нови семантички садржај који у српском језику до сада није био лексикализован. Овде је тај англицизам и адаптиран на одговарајући начин.

Осим наведених, у овом делу корпуса регистровани су и англицизми *агенда*, *сајт*, *твитер* и други.

3.1.2.2. Рубрика Економија

На крају централног дела овог рада навешћемо типичне регистроване примере из рубрике Економија. Почнимо следећим реченицама:

34) Sa stanovišta korupcije, dodala je, interesantni su i takozvani **ofset** aranžmani odnosno kompenzacije, jer se tu radi o **dilovima** koji prolaze mimo najbolje prakse zbog čega je potrebno uvesti stroge procedure i proceniti svrsishodnost. (Миленовић: Лошом приватизацијом оштећена и војска, Економија, 12. мај 2015)

35) Prema njegovim rečima, novac koji je ostao u budžetu jer je deficit manji od **targetiranog**, trebalo bi usmeriti na vraćanje dugova, a nikako ne bi

trebalo da ide u potrošnju. (Јанмат: Уместо повећања плата, вишком новца платити дугове, Економија, 12. мај 2015)

36) Manja potrošnja će uticati i na odluku Narodne banke Srbije da **relaksira** monetarnu politiku. (Јанмат: Уместо повећања плата, вишком новца платити дугове, Економија, 12. мај 2015)

37) "U poslednjih godinu dana inflacija se kreće ispod donje granice dozvoljenog odstupanja od cilja i to je pre svega razlog koji motiviše NBS da **relaksira** monetarnu politiku", rekao je viceguverner. ... i da vidi koji stepen **labavljenja** monetarne politike je moguć, a da istovremeno ne ugrožava stabilnost, kurs i ciljanu inflaciju", rekao je Vujović./ "Nezavisno od NBS, mi očekujemo blagi stepen **labavljenja** monetarne politike u narednom periodu", poručio je ministar. (Пјешћић: Референтна камата пала трећи пут од аранжмана са ММФ, Економија, 11.мај 2015)

У примеру (34) постоје два англизима: први (*офсет* аранжмани) је очито потребан као стручни термин за одређени вид пословних аранжмана, а аутор се и ограђује речју *такозвани*, објашњавајући тај англицизам и речју *компензације*. Дакле, у овом случају се наводе и англицизам и његов одомаћени еквивалент, вероватно да би и стручан читалац, а и други читаоци знали о чему се ради. Други англицизам у истом примеру (*дилови*) често се среће у медијима, мада постоје домаћи израз или реч речи *пословни договор* или *посао*. Ипак, утисак је да је ова позајмљеница условно оправдана јер доноси нову (негативну) нијансу значења – *сумњиви договори*, *непоштени договори*. У *Блицу* бележимо и већ поменути англицизам *таргетирани* (35), који је овде потпуно неоправдан јер постоји домаћа реч *циљани*, а бележимо опет и глагол *релаксирати* (36) који је условно оправдан као термин из економског стручног регистра, мада и за њега постоји домаћа замена. Посебно је индикативно што је у истом чланку (37) напоредо забележен како овај англицизам (*релаксирати*), тако и идговарајућа домаћа реч (*лабављење*), мада би боље решење можда било *попуштање*.

Навешћемо још три примера из обе рубрике:

38) Zamenik kosovskog premijera Branimir Stojanović izjavio je da je organizovanje **biznis foruma** srpskih i kosovskih privrednika veliki i važan dogadjaj i poručio da treba podržati takve inicijative. (Скуп српских и косовских привредника у Грачаници, Економија, 9. мај 2015)

39) Dinar je u aprilu nominalno **aprecirao** u odnosu na evro 0,1 odsto... (НБС: Девизне резерве на крају априла 10,5 милијарди евра, Економија, 12. мај 2015)

40) …i otplate duga Medjunarodnom monetarnom fondu u iznosu od 32,8 miliona evra na ime iskorišćenih sredstava u okviru **stend-baj** aranžmana iz 2009.... (НБС: Девизне резерве на крају априла 10,5 милијарди евра, Економија, 12. мај 2015)

41) I pored tih neslaganja misija MMF-a i Vlada Srbije postigli su sporazum za okončanje prve revizije **stend baj** aranžmana koji je odboren Srbiji. (ММФ: О поскупљењу струје 1. јуна, Економија, 11. мај 2015)

42) Navedene letove i ove godine obaviće čarter-**brend** srpske nacionalne aviokompanije - Aviolet, precizira se u saopštenju. (Турска одобрила чартер летове Ер Србији, Економија, 12. мај 2015)

Пример (38) садржи данас врло фреквентну синтагму *бизнис форум*, мада постоји и раније коришћен израз *пословни форум*. Друга забележена реченица (39) садржи неоправдани англизицам *апрецирати*, који може представљати стручни термин у области банкарства, али се може користити и домаћа реч *ослабити*. Два наредна примера добро илуструју потребу да се позајмљенице стручно адаптирају и да се те адаптације нормирају: оправдани англицизам *стенд бај* писан је са цртицом (40) или или без ње (41). Последњи пример (42) илуструје занимљиву комбинацију већ одомаћеног оправданог англицизма (*чартер*) и новијег англицизма *бренд* о којем је већ било речи. Ова комбинација, утисак је, неоправдана је и недевољно јасна.

Уз поменуте, забележени су и англицизми *инфраструктура*, *брифинг*, *холдинг* и други.

4. Закључак

Након краћег теоријског увода о преузимању речи из других језика, а посебно из енглеског језика, у овом раду посебно је указано на значај процене оправданости тих позајмица и критеријуме за ту процену. Наиме, таква процена је битна због знатног броја уочених новијих англицизама, што је у првом делу овог рада илустровано примерима забележеним крајем прошлог и почетком овог века. Имајући у виду та ранија запажања и коментаре, у централном делу овог рада приказано је емпиријско истраживање о новијим англицизмима у делу језика савремене српске штампе.

Истраживање се усредсредило на новије англицизме у два дневна листа која се објављују у Србији (на *Политику* и *Блиц*), а корпус са релевантним примерима сакупљен је из електронских верзија тих листова из маја 2015. године, и то из рубрика Свет и Економија. Циљ проучавања био је да се провери да ли је у корпусу присутан мањи број новијих англицизама него ранијих година и у којој мери су они оправдани. Пошто су у средишњем делу рада приказани и прокоментарисани типични забележени примери, у закључном делу може се констатовати следеће:

а) у прикупљеном корпусу није забележен велики број новијих англицизама, што је већ приказано кроз бројчане и статистичке податке; међутим, треба узети у обзир да се ради о електронским верзијама чланака које су углавном краће од штампаних; ипак, охрабрује мањи број англицизама,

што може указивати на чињеницу да се развија свест о оправданости преузимања енглеских речи;

б) и поред релативно малог броја забележених англицизама, проценат неоправданих англицизама је знатан: у чланцима из *Политике* око 20% у рубрици Свет и око 15% у рубрици Економија; у чланцима из *Блица* око 26% неоправданих у рубрици Свет и око 24% неоправданих у рубрици Економија; у рубрици Економија среће се мање неоправданих позајмљеница због стручних термина који имају своје оправдање у том контексту; нажалост, међу забележеним неоправданим англицизмима срећу се и они који су пре више година означени као потпуно неоправдани (на пример, реч *имплементација* забележена је четири пута), а примећена је и потпуно неодговарајућа употреба речи *респективно*;

в) међу оправданим забележеним англицизима преовлађују речи и изрази који се односе на нове информационе технологије (друштвене мреже) као и на економске појмове;

г) готово све забележене позајмљенице на одговарајући начин су адаптиране – ортографски, фонолошки и морфолошки;

д) приметан је процес калкирања који такође треба и даље пратити и регулисати;

ђ) у неколико случаја се раније позајмљеној речи придаје ново, проширено значење у оквиру основног семантичког садржаја (на пример, *рехабилитација*), односно среће се употреба те речи у другачијем контексту и уз другачије колокације, што је резултат утицаја енглеског језика.

На самом крају, може се констатовати да се у проученом корпусу који се односи на две рубрике у два дневна листа осећа побољшање када се ради о употреби и адаптацији новијих англицизама, али да се и даље бележи знатан број неоправданих англицизама који постају врло фреквентни и готово се одомаћују. Исто тако, треба имати у виду да је овде проучен само један мали сегмент језика медија, те да је неопходно свеобухватније сагледавање ситуације и у другим рубрикама и другим медијима. Утисак је да би посебно требало проучити језик електронских медија, посебно говорни језик у интервјуима и изјавама у којима политичари, особе из сфере културе, моде, као и „обични" људи износе своје мишљење или одговарају на питања. Такве анализе показале би у већој мери да примери хибридизације језика постоје и да се тој појави мора посветити потребна лингвистичка пажња.

Литература

Новаков 1999: P. Novakov, U četiri časa pre podne, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду,* XXVII, Нови Сад, 99–106.

Новаков 2000: P. Novakov, Crvenocigljarski univerzitet, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду,* XXVIII, Нови Сад, 89–97.

Новаков 2008: P. Novakov, Anglicisms in Business Serbian – a Linguistic and Cultural Transfer, u: K. Rasulić i I. Trbojević Milošević (red.), *ELLSSAC Proceedings*, vol. I, Beograd, 447–456.

Новаков 2014: P. Novakov, Neopravdani anglicizmi u srpskom jeziku – elemenat leksičke marginalizacije?, u: B. Mišić Ilić i V. Lopičić (red.), *Jezik, književnost, marginalizacija. Jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 169–181.

Панић-Кавгић 2006: O. Panić-Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.

Прћић 2005: T. Prćić, *Engleski u srpskom,* Novi Sad: Zmaj.

Речник српскога језика, 2007, Нови Сад: Матица српска.

Васић, Прћић, Нејгебауер 2001: V. Vasić, T. Prćić, G. Nejgebauer, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama,* Novi Sad: Zmaj.

Извори за примере

Blic Online, www.blic.rs (мај 2015).

Политика Online, www.politika.rs (мај 2015).

Сања Ж. Ђуровић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

DOI 10.7251/ZRNE1501371DJ

Прегледни рад

МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА ПРЕЗЕНТСКИХ ОБЛИКА ГЛАГОЛА (-) *ТКАТИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

1.

У раду је проведена морфолошка анализа глагола *ткати*[1] који према нормативним речницима (РМС[2], РСЈ[3]) има тројаке облике презента, и то на првом месту облик по V врсти (*ткам*), а затим облике по II врсти (*ткем*/*чем*) уз које стоји одредница *ређе*. Императив је *ткај*, гл. прилог садашњи *ткајући* (ређе *ткући, чући*). Инфинитивски облици су импф. *тках,* гл. пр. *ткавши*.У РСЈ само ткам (ткем) несвр. Префиксалне творенице имају првенствено презент по V врсти (нпр. *изаткати-изаткам*, *уткати-уткам* и сл.), али се додају као ређи и облици по II врсти. У нормативним приручницима присутна је неусаглашеност у погледу тројаких облика презента овог глагола и то потврђује и Б. Остојић:

„Колебања у норми показује и глагол *ткати*. Наши нормативисти имају сасвим различите прилазе алтернативним ликовима овога глагола и у већини случајева њихови прописи не одговарају језичкој пракси […] У нашим старијим нормативним приручницима, као што је, на примјер, *Граматика српскога или хрватскога књижевног језика* Т. Маретића прихватају се као нормативни ликови *ткам* и *чем*, док се трећи лик проглашава провинцијалним.[4] У *Информатору о савременом књижевном језику са речником* нормативно се прихвата само варијанта *ткам*, *ткаш*, … *ткају* док се друге двије варијанте узимају као ријетке форме у српском књижевном језику.[5][…]

* bebisaki@eunet.rs

**1 Овај рад урађен је у оквиру пројекта Динамика структура савременог српског језика (број 178014), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

[2] РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска).

[3] РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], Матица српска, Нови Сад.

[4] Т. Маретић, *Граматика српскога или хрватскога књижевног језика*, Загреб, 1963.

[5] А. Пецо и М. Пешикан, *Информатор о савременом књижевном језику са речником*, Београд, 1967.

У нашој данашњој стандардној језичкој пракси, посебно у црногорским говорима и њеној писаној језичкој стварности, насупрот неким поменутим нормативним приручницима, у употреби су као најраспрострањенији и најфреквентнији ликови *ткем*, *ткеш*, … *тку*, па нема никаква разлога ове ликове не прихватити као нормативне.” (Остојић 1996: 89–90).

Инфинитивски облици (облици који се граде од инфинитивне основе) нису били предмет анализе јер се ту не бележе стандардни дублети. Предмет рада биће анализа тројаких облика презента у савременом српском језику на основу литературе и анализираног корпуса.

2.

Циљ рада јесте да се на савременом корпусу преиспита статус тројаких облика у презенту и укаже на тенденције. Пошто се код већине глагола са двојаким облицима у презенту данас јасно наметнуо само један облик и дошло је до укидања дублетизма (нпр. *зидам*/*зиђем*, *шетам*/*шећем* и сл.), циљ је био преиспитивање тројаких облика у презенту овог глагола. Иако се ради о глаголу који је у савременом српском језику на периферији[6], ради се о морфолошки занимљивом глаголу. У литератури је овај глагол, најчешће, обрађен уз глаголе II врсте, али ми на основу РМС и примарног облика презента по V врсти, сматрамо да је то примарно глагол V (Стевановићеве) врсте. У РСЈ само *ткам* (*ткем*). Облик *чем* је с правом изостављен, јер је застарео. С обзиром на чињеницу да су облици глагола *ткати* и у оквиру упитника за дијалектолошка истраживања, на основу релевантних дијалектолошких студија указаћемо на облике овог глагола и повући изоглосе. Стање у дијалектима укључено је само као контролно пошто у корпусу није било довољно примера из савремене књижевности на основу којих бисмо повукли изоглосе према месту рођења писаца.

3.

Глагол *ткати* у Правопису из 1994. и Правопису из 2010. године[7] има исте облике као и у нормативним речницима: ткам, ткају, ткајући, ткај (ређе ткем, тку, ткући, заст. чем, чеш, чу, чући), тках-ткаше, тках-тка, ткао-ткала, (о)ткав(ши), ткан.

[6] Када кажемо на периферији мислимо да је његова употреба ограничена и сужена и у основним и у секундарним семантичким реализацијама. У корпусу романа из савремене српске књижевности није било довољно примера, тек понеки. И у осталим функционалним стиловима ситуација је слична. У публицистичком стилу бележе се примери само у текстовима који су у вези са старим занатима, ткањем и сл.

[7] У даљем тексту П94 и П2010.

У Вуковом *Српском рјечнику* (1852) наводи се само облик *чем*, а у загради стоји „ткам, у Сарајеву и ткем". Према *Етимологијском речнику* П. Скока (1971–1974: 477) има облике *чем* (Вук) поред *ткем* (Сарајево), данас *ткам=кати*, *кем* импф. и наводи да исте облике имају и префиксални са *ткати* (до-, из-, иза-, испре-, на-, о-, по-, поу-, при- про-, раза-, са-, у-). Словенског је порекла и доводи се у везу са глаголом туђи, притискати (ткати=т(ис)кати)[8].

У РСЈ има значење 1. *израђивати тканину на разбоју* (*укрштањем и сабијањем конаца*) фиг. *стварати, у машти, у мислима*. 2. *кретати се тамо-амо, горе-доле*. ткати се~ фиг. а. *рађати се, стварати се, настајати*. б. *мешати се, преплитати се с нечим*. У РМС су забележена иста значења.

4.

Прегледајући дијалектолошке студије приметили смо да ипак нема у свим студијама забележених облика за гл. *ткати*, иако је било очекивано. Иако је прегледано петнаестак најзначајних студија које притом покривају читаву територију српског језика, ипак се само у неколико помиње гл. *ткати*, те су само те студије овде и разматране.

Најисцрпнију дијалекатску слику облика презента овог глагола налазимо у студији С. Реметића (1985). У централној Шумадији

„гл. *ткати* гради презент на три начина: […] најобичнији је модел *ткем-ткеш*, који покрива практично целу територију […] знатно ређе *ткати* има презент као глаголи типа *смејати се, сејати*: *ткејем* [по IV врсти; то РМС не бележи] […] у осам села (пет космајских, два колубарска и пограничном „ерском" Марковцу) бележио сам презент овог глагола по VI врсти [Стевановићева V врста]: *ткам, ткаш*[…]" (Реметић 1985: 350).

Ткати по шестој врсти карактерише цео северни, већи део Ш-В дијалекта. Тако је у целој Војводини, као и у Мачви и Поцерини. У Вуковом Тршићу такође имамо *ткам-ткају*, али већ у Горобиљу срећемо *ткем-тку*, док је у Љештанском чешће *чем-чу*, а ређе *ткем-тку*.

„Досадашња истраживања говоре да модел ткем-ткеш обухвата највећи део К-Р и С-В дијалекатског подручја и суседну Гружу. Са севером наше области донекле иду ваљевска Колубара са такође тројаком променом: изаче, изатке и изатка, и Чумић, где Д. Барјактаревић бележи ткам-ткаш, поред ткајем-ткајеш. У Ресави се ткати мења искључиво по шестој врсти, док Елезовић у свом речнику наводи паралелно ткем и ткијем" (Реметић 1985: 351–352).

[8] Некада се тканина производила ударањем насапуњене вуне, да би се вуна уфилцовала. Касније се прешло на ваљање вуне, јер се материјал мање оштећивао.

У србијанском Полимљу гл. (-)т к а т и има облике през. и имп. најчешће по II врсти, али без палатализоване основе: *ткем, ткеш, тке*. Забележено је само једанпут *тка* и једанпут *ткаје* [по IV врсти; то РМС не бележи]. Већина оближњих говора има такође *ткем* или *чем* или и једно и друго, али се у некима јављају и друга два наведена облика (или само један – *ткам*) (М. Николић 1991: 446–447).

Душан Јовић у опису говора Трстеника бележи уз овај глагол облике *ткем, ткемо, тки, ткала, саткеш*. Старе форме *чем, чеш, че* уопште не постоје (Јовић 1968:131).

Асим Пецо и Б. Милановић у говору Ресаве запажају да се у неким нашим говорима поред ткам, ткем, чем, јавља и облик *ткајем*, нпр. у говору Херцеговине поред *чем* […] и *ткам*. У ресавским говорима забележен је облик презента по шестој врсти *ткам*, *ткају* (Пецо–Милановић 1968: 351).

У јужнокосовском говору села Гатње Р. Младеновић истиче да:

„Глагол *ткати* јавља се са односом основа карактеристичним за четврту врсту (ткијем : ткала), али и односом по другој врсти (ткијем – ткајала, ткајасмо). Ја *ткијем*, да *ткијемо*, они *ткије*, *ткијемо* целу зиму, *ткијемо* за свадбу” (Младеновић 2013: 296).

На основу дијалектолошких студија може се установити следећа ситуација: облик *ткам* по петој врсти јавља се на северу шумадијско-војвођанског дијалекта (Војводина, Мачва, Поцерина) и у ресавским говорима. Облик *ткем* јавља се у централној Шумадији (поред *ткам*), у Горобиљу, Тршићу, трстеничком говору, у највећем делу косовско-ресавских говора и Гружи. Оштре изоглосе је немогуће повући јер има и преклапања, али југозапад има као доминантније *ткем*, а север *ткам*. Пошто је предмет рада савремено стање у српском језику, дијалектолошке студије послужиле су као помоћне у осликавању ситуације и зато нису представљене детаљно све студије са простора српско(хрватско)г језика.

Занимљиво је морфолошки и постојање облика по четвртој врсти, са варијацијама *ткајем* (ресавски), *ткејем* (централна Шумадија), *ткијем* (к-р). Ово морфолошко шаренило је веома интересантно и настало је аналогијом према осталим глаголима са инфинитивном основом на -*ати*, а то су глаголи II, IV и V врсте. Нису забележени само облици по VII врсти *ткујем*, али могуће је да се негде и бележе с обзиром на то да и гл. седме врсте имају инфинитивну основу на -*ати*.

5.

Пошто у корпусу из књижевности XX века није било довољно примера за облик презента, преузети су примери из РМС, РСАНУ, и из додатних корпуса (ИК, ЕК). Забележени су следећи облици презента глагола *ткати*:

а) По петој врсти:

Ткам материјал за кошуље (ИК); **Ткам** столњаке, подметаче […] (ИК); Већ дуже време не **ткам** (ИК); За сада **ткам** на малом четвртастом раму (ИК); Кад **ткам**, ја постојим […] (ИК, Глас јавности); **Ткам** ред по ред, шару по шару […] (ИК); **Ткам, уткам, исткам** па дам за златан дукат за ђердан (ИК); Касније кад сам почела редовно да **ткам** […] (ИК, Политика); **Ткам** ред по ред (ИК); Да не **ткам** не бих дисала (ЕК); Научила сам да **ткам**, постала сам ткаља (ИК, Илустрована политика); Учитељица је говорила како ја лепо **ткам** (ИК); Тамо сам сама, **ткам**, читам и имам доколицу (ЕК); Уз баку и маму сам научила и да **ткам**, хеклам, шијем (Политика, ЕК); Док **ткам** мешам материјале […] (Политика, ЕК); Радим велику икону од 30 таписерија које сама **ткам** (Политика, ЕК); Касније кад сам почела редовно да ткам […] (Магазин, ЕК); Да не **ткам** не бих дисала (Политика, ЕК); Обожавам ручне радове и све знам да радим осим да **ткам** или **ткем** (ИК); У напјев опијела **тка** се пијук крампа (Јел. РМС); Све три **ткамо** […] (Блиц, 2008.); Да **ткам** не знам, волела бих да научим (Политика, ЕК); Кад сам постао момак, било ме је срамота да везем и **ткам** (Политика, ЕК); Реч је искључиво о природним материјалима који су све више на цени, а од којих **ткам** разне модне креације (Политика, ЕК); С обзиром на то да **ткам** сваког дана […] (Политика, ЕК); Ткам сваког дана некад више, некад мање (Магазин, ЕК); Тако **ткам** свет занимљив за читаоца […] (Политика, ЕК); У Пироту жене **ткају** ћилиме (ЕК); Девојчице су училе да **ткају** од најранијих дана (ЕК); У послу су јој се придружиле две другарице које **ткају** (Блиц, 2008.)У Коринту **ткају** свите од разбукталог […] (ЕК); Желе да науче или већ **ткају** […] (ЕК); Млади чувари старих заната: Праве сапун, козметику, накит, **ткају** (Блиц жена, 11.2. 2014); У Горњим Вуковијама код Калесије још се **ткају** хасуре (ИК); Тепихе **ткају** и пиштољем (Вечерње новости, 4. 9. 2010); **Ткају** гладни и по 18 сати дневно (ИК); Купци са Запада морају да буду свесни нехуманих услова у којима се ткају индијски теписи (ИК); Свет који **ткају** јунаци у сновиманалик је […] (ЕК); Ткају најлепше ћилиме којима се застире цела кућа (ЕК); Девојчице су училе да **ткају** од најранијих дана (Политика, ЕК); Стреловито стану да **ткају** од зида до зида крупни пацови (Проклета авлија, ЕК); Миша, само један од ликова који **ткају** ову хронику (ЕК); Народ у Босни верује да виле **ткају** платно на разбоју од шимшира (ЕК); Млади **ткају** предмете од вуне (ЕК); **Ткају** прекриваче и једу без виљушке (ЕК); У њих жене купују и продају, а мушкарци остају код куће да **ткају** (ЕК); **ткају** прекриваче и једу без виљушке (Политика, ЕК); **ткају** се и шаре које представљају корњачу (Политика, ЕК); У њима се **ткају** синтетичке чарапе и производе вештачка влакна (Политика, ЕК); Колико пута ми се десило да прекинем рад на прозном тексту и пређем на суседни разбој, онај на коме се **ткају** стихови (Политика, ЕК); У Коринту **ткају** свите од разбукталог пурпура (ЕК); Већ су пауци почели да **ткају** своје мреже свуда око њих

разапињући их поново од једног дрвета до другог (ЕК); Тако сам приморан да гледам како велики и дечаци **ткају** шарене асуре на грдним разбојима (ЕК); Девојчице и дечаци на часовима у Финској тестеришу, кувају, шију, плету чак и **ткају** тепих (Политика, ЕК).

б) По другој врсти:

Да умем да **ткем**, да плетем […] (ИК); Сад не могу ни да **ткем** (ИК); Умијем ја и да **ткем** (ИК); Осим својијех женскијех послова, као да преду, кувају, **тку** […] (ЕК); Он, какогати**ткеш**, типопушћаш и оногаобрћеш, онаосновасенесече (ЕК).

Мора се констатовати да се оба облика презента још јављају, а који ће се јављати чешће зависи од говорног подручја. Ипак, чини се да облик *ткам* има предност и да је то резултат тежње изједначавања инфинитивне и презентске основе. Укрштање друге и пете гл. врсте још увек је актуелно и дијалекатског је типа. На периферији је само облик *чем* који се не јавља у корпусу.

5.1.

Код префиксалних твореница са *ткати* у презенту се у речницима наводе исти облици као код основног глагола. Прво облик по V (Стевановићевој) врсти – *изаткам*, *откам*, *уткам* и сл., а као ретки, уз стилски квалификатор *ређе* наводе се и форме са *-ткем*, *-чем*. У РСАНУ уз гл. *изаткати* стоји презент *изаткам*, ређе *изаткем* и *изачем*. Тако и уз откати – *откам*, ређе *откем, очем*. Код префиксалних твореница се облик по V врсти изразитије намеће као једини облик што показују и потврде из анализираног корпуса:

Сада могу да **изаткам** све што пожелим (Блиц, 2008.); […] **изатка** црту која се таласа између лирике и приче (Лаз. Л., РСАНУ); Девет баба […] за једну ноћ […] опреду и **изаткају** кошуљу (Ђорђ. Т., РСАНУ); Нису успевали да **изаткају** оно што су хтели (Политика, ЕК); Углавном **исткам** нешто за поклон, а посебно ми је задовољство ако су у питању прекривачи за дечије кревеце (ЕК); На разбоју се лако **отка** оно што се жели (РСАНУ); […] коју ткаље **уткају** у своје рукотворине (ЕК); Имам потребу да додирнем материју и у њу **уткам** енергију (Политика, ЕК); Волим писце који вам протресу мозак, а онда узмем мало од њихове таписерије и **уткам** је у сопствену (Политика, ЕК); Хтео сам да **уткам** још нешто у ту моју орнаментику града (Политика, ЕК); Срећан сам што могу да стварам ликове и да у њих могу да **уткам** мој лични печат (Политика, ЕК).

У ЕК забележени су само примери са (-)*ткам*, по V врсти. У ЕК није било ниједног примера са презентом префиксалних твореница по II врсти и потврђује се да је оправдана одредница *ређе* у речнику. На основу резултата може се констатовати тенденција укидања дублетизма код префиксалних твореница овог глагола у корист облика по V врсти.

У морфологији глагола општа је тенденција да основни и префиксални глагол имају исте облике и само су поједини глаголи на *–ћи* изузеци (нпр. *тећи-течем*, али *потећи-потекнем*, *моћи-могу*, али *помоћи-помогнем* и сл.). Очекивано је да тамо где је код основног глагола *ткем*, тако ће бити и код префиксалних, а где је *ткам*, и код префиксалних ће бити *ткам*. Морфолошки је занимљиво да овај стари дублетизам тако дуго опстаје и могу се само уочити тенденције, а то је чешћа употреба облика *ткам* по V врсти и код основног глагола и код префиксалних твореница.

6.

Циљ рада била је морфолошка анализа презентских облика глагола *ткати* и њихова употреба у савременом корпусу. У нормативним речницима и у правопису предност се оправдано даје облику по V врсти *ткам*, док се најчешће уз квалификатор *ређе* наводи и облик по II врсти – *ткем*. На основу прегледаних дијалектолошких студија чини се да су оба облика скоро равноправно заступљена, али у корпусу се показује тенденција облика по V врсти, што је можда и уједначавање са прописаним стандардом. Облици презента овог глагола одличан су пример како је издвајање појединих облика као јединих јако незахвално с обзиром на то да су сви облици који су забележени у корпусу правилни, настали према продуктивном моделу, ниједан се не може насумично дисквалификовати, већ се само неком од облика може дати предност. У овом случају то је облик по V врсти који се вероватно намеће као резултат уједначавања глаголских основа.

Свакако се ради о дијалекатски условљеном дублетизму (*ткам* и *ткем*) и о два морфолошки правилна облика чија је фреквенција различита. Већина дублета у презенту у савременом српском језику се неутралисала у корист једног облика, тако да је овај глагол изузетак. Дијалекатска слика нуди много више презентских облика и пример је како аналошки настају сви могући облици презента према инфинитиву гл. на *-ати* (*ткам*, *ткем*, *ткајем*, *ткејем*, *ткијем*). Необично је само да се тако дуго одржава дублетизам, али можда је управо ретка употреба овог глагола данас омогућила да се двојство не искристалише у корист једног облика.

Извори

ЕК (Електронски корпус, Д. Витас; ‹www.korpus.matf.bg.ac.rs›)

ИК (Интернет корпус, GoogleСрбија; ‹www.google.rs›)

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска).

РСАНУ 1959– : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], Матица српска, Нови Сад.

Стефановић Караџић 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч.

Литература

Белић 1999: А. Белић, *Историја српског језика*: *фонетика, речи са деклинацијом, речи са конјугацијом,*(предавања Александра Белића: приређивач Александар Младеновић), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (Изабрана дела Александра Белића; т. 4).

Јовић 1968: Д. Јовић, *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ.XVII, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 1–241.

Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 18, Земун: Бирограф.

Николић 1991: М. Николић, *Говори србијанског Полимља*, књ. XXXVII, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд.

Остојић 1996: Бранислав Остојић, *Колебања у норми српског језика*, Подгорица: Унирекс.

Пецо–Милановић 1968: А. Пецо–Б. Милановић, *Ресавски говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, 241–367.

Реметић 1985: С. Реметић, *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXI, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска –Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.

Правопис 1994: *Правопис српског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад

Правопис 2010: *Правопис српског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ.I и књ.II, Београд: Научна књига.

Скок 1971–1974: П.Скок, *Етимологијскирјечникхрватскогаилисрпскога*, ЈАЗУ, Загреб (ЕР).

Саша Д. Шмуља *
Андреја Ж. Марић**
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

DOI 10.7251/ZRNE1501379S

Оригинални научни рад

ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ АСПЕКТИ ПЈЕСНИЧКОГ ОПУСА СВЕТИСЛАВА МАНДИЋА[1]

јер дође једно доба кад свак уме нешто да каже,
птица птици, вода води, човек човеку,
а после се све умори и умири
и живи своју ником неречену песму.
Светислав Мандић

Јер Милосно доба*, то наше доба у коме свак мисли да може да пјева па отуд прави пјесници осјете потребу да пред том вревом заувијек замукну…*
Ристо Трифковић

1.

У овом раду бавићемо се истраживањем интермедијалних аспеката књижевног, пјесничког, умјетничког и културног рада Светислава Мандића (1921–2003), снажно заснованих на православној духовности и традицији. То се прије свега односи на „дијалог“ визуелне умјетности и умјетности ријечи, паралелизам иконичког и вербалног у Мандићевом дјелу. Мандићев лирски опус није велики по обиму, али јесте велики и значајан по пјесмама које су написане у поменутом дијалогу и које нам откривају пјесника са сликарским талентом и сензибилитетом, свакако не усамљеног међу бројним сличним и сродним примјерима националне пјесничке традиције, у њеном плодном дијалогу и „сарадњи“ са ликовном умјетношћу.

Један важан аспекат Мандићевог живота и стваралачког рада јесте и изразита православна духовност, тако да појам иконичког не вриједи само у аналитичко-семиотичком него и у интерпретативно-херменеутичком смислу. Анализирамо и онај сегмент Мандићевог живота и списатељског рада који

* sasa.smulja@unibl.rs
** andreja.maric@unibl.rs

[1] Овај рад је написан у оквиру пројекта „Светислав Мандић у српској књижевности и култури“ Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, у току његове прве фазе. Координатор пројекта је проф. др Саша Шмуља.

је у снажној вези са средњовјековном баштином, оличеном у његовим бројним записима и цјеложивотном преокупацијом споменицима културе, прије свега фрескама, али и визуелном умјетношћу уопште. Незаобилазна је чињеница да Мандић, пишући и рукотворећи, води стваралачки дијалог са фреском као сакралним текстом и, уопште, са визуелним аспектом оне најдубље, суштаствене православне духовне традиције.

1. 1.

Светислав Мандић као пјесник и умјетник готово да је заборављен и о њему до данас постоји тек незнатан број краћих студија. До данас није написана обухватна монографија у којој би били представљени личност, живот, стваралаштво и богата заоставштина овога значајног Мостарца. Са данашње тачке гледишта, педесетак година након што је Мандић написао своје најбоље пјесме и након што су се у међувремену десиле крупне промјене на пољу књижевних и културолошких теорија, можемо да кажемо да је анализа Мандићевог стваралаштва захвалан, али и одговоран задатак и да је овог умјетника неопходно вратити у канонске координате српског пјесништва, како по лирском тако и по духовном идентитету његове поезије.

1. 2.

Подсјећамо, ради се о нимало безначајном српском пјеснику, а у досадашњим публикацијама о њему свједочи тек неколико биографских података. Светислав Мандић је рођен у Мостару, 8. марта 1921. године, а умро у Београду, 4. октобра 2003. Поред тога што је био пјесник, Мандић је био и сликар, кописта, конзерватор и легатор, а своје знање и енергију улагао је понајвише у проучавање и заштиту српског средњовјековног насљеђа. Мандићеви сарадници, поштоваоци и познаваоци његовог живота и рада, говоре о њему као о умјетнику у правом смислу те ријечи, човјеку широке културе, отмјеном и скромном, достојном дубоког поштовања (Вукотић Лазар 2004: 97). Објавио је збирке поезије *Двојица* (са Владимиром Ковачевићем, Мостар, 1940), *Кад млидијах живети* (Београд, 1952) и *Милосно доба* (Београд, 1960). Завршио је Академију ликовних уметности (дипломирао 1950. године) и обављао важне уредничке (први уредник часописа *Зограф*) и руководилачке функције.

Радио је као сликар-конзерватор у Заводу за заштиту споменика културе Републике Србије као и у Галерији фресака у Београду. Мандић се показао и као врстан кописта фресака. Из периода у којем је настала његова збирка *Милосно доба* потичу и његове копије 46 фресака из Милешеве, Сопоћана, Градца, Ариља, Дечана и Рамаће. Стога се може рећи да је дијалог

двају умјетничких медија у Мандићевом стваралаштву био у пуном смислу прожет дјелатном контемплацијом и оплемењен созерцањем фрескописачког рада средњовјековних мајстора на каквом сигурно нису изникле пјесме неких других српских пјесника којима је тема икона или фреска. У односу на њих, Мандић је и дјелатно и духовно дубље понирао у визуелну сакралност православне традиције српског средњовјековља, што се мора имати у виду при проучавању овог дијела Мандићевог лирског опуса.

Од осталих Мандићевих дјела издвајамо књиге у којима се са различитих аспеката бавио српским средњовјековљем: *Чрте и резе* (1981), *Розета на Ресави* (1986), *Велика господа све српске земље* (1986), *Царски чин Стефана Немање* (1990) итд. Од награда и признања издвајамо она која му додјељују Друштво конзерватора Србије (за изузетан допринос заштити споменика културе), Српска православна црква (Орден Светог Саве првог степена) 1990. године, Задужбина Бранка Ћопића (при САНУ) 1995. године итд. Мандићев легат, његова богата лична библиотека похрањена је у библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Источном Сарајеву (Духовна академија у Фочи).[2]

2.

Када кажемо да се ради о нимало безначајном пјеснику, немамо у виду првенствено критеријум квантитета, према којем се чак може рећи да Мандић спада међу мање продуктивне пјеснике српског 20. вијека, него прије свега критеријум квалитета и умјетничких домета његове поезије, јер се у његовом невеликом опусу налази неколико пјесама управо антологијског карактера и квалитета, иако најчешће не и статуса. Да је то тако, свједочи и један од првих критичких осврта на збирку *Милосно доба* и уједно један од најозбиљнијих текстова о Мандићевој поезији уопште. У питању је чланак Драгана Недељковића, објављен у бањалучком часопису *Путеви*, 1961. године. Недељковић, на примјер, Мандићеву пјесму „Рашки сликар“ карактерише као пјесму чија је „инспирација чиста и дубока“ и која „може да уђе у сваку нашу лирску антологију“ (1961: 74). Пореди Мандића и Попу и то је уједно једно од најконкретнијих и најозбиљнијих књижевнокритичких компарирања у оно вријеме, која су Мандићу као пјеснику ишла у прилог. У истом тексту Недељковић мудро примјећује: „Доиста, није ни битно да ли је неко модеран или у традицији; битно је да је песник јака, самоникла личност,

[2] Један од циљева нашег пројекта је да се овај легат библиографски детаљније истражи и обухватније опише, како би академска јавност и јавност уопште добила на увид квалитетан и детаљан преглед једног од најважнијих легата у Републици Српској. Библиографским описом Мандићеве личне библиотеке аналитичка пажња биће посвећена његовом легату као вишеструко значајном културном и духовном завјештању о којем (и о каквом) се и иначе мало говори и зна.

да има шта да каже и да своје садржаје уме оригинално да изрази.“ (1961: 73). О Мандићу, као једном управо таквом пјеснику, каже да је „достојанствени поета, далек од савремених књижевних распри, супарничких и помодарских страсти“ (исто), да га одликује „часна уплашеност“, ненаметљивост и скромност, богат унутарњи живот.

2. 1.

Нажалост, Светислав Мандић није могао у потпуности остати изван „књижевних распри“ и арена, тачније, као протагониста јесте могао и тако је и чинио, али није могао као предмет критичарског неистомишљеништва, које је у његовом случају, то јест према њему и његовој поезији било драстично исказано. Осим тога, своју улогу одиграла је и идеологија која је у оно вријеме имала одређена очекивања од пјесништва, па се Мандићева тиха и елегична, традицији, чистој умјетности и духовности склона поезија нашла „у процепу између неумерених хвалоспева и неодмерених критика“ (Кољевић 1990: 78). Један од најбољих познавалаца, критичар и приређивач Мандићеве поезије, Никола Кољевић истиче управо „идеолошку борнираност“ у политици и „модернистички интелектуализовану књижевну идеологију“ као Сцилу и Харибду између којих и на чијем удару се Мандићева поезија у оно вријеме нашла (1990: 78).

Међу критичарима који су одиграли битну улогу у обликовању оновремене књижевнокритичке сфере били су свакако Милан Богдановић и Зоран Мишић. Поводом Мандићеве поезије дали су контрадикторне оцјене и квалификације (Богдановић 1951, Мишић 1953), те тако чини се и пресудно и погубно утицали на његов даљи пјеснички развој, стваралачки ентузијазам и динамику публиковања пјесничкога посла. Чини се да је и сам Мандић, као изразито тиха, контемплативна природа, осјетио да се нехотице нашао у епицентру једне у основи идеолошке расправе, без обзира на то је ли она била књижевна или политичка или и једно и друго у исто вријеме. То има на уму и Никола Кољевић, прецизно дијагностификујући и објашњавајући цјелокупну ситуацију у вези с критиком Мандићеве поезије и у вези са самим Мандићевим одустајањем од пјесничког посла, барем у домену објављивања: „Јер у то време копља су се ломила више око питања идеолошке правоверности и стваралачких слобода него око аутентичности једног књижевног израза. Из те идеологизоване вреве Светислав Мандић се повукао у тишину као нешто лирски много чистије.“ (Кољевић 1990: 83–84). У тој тишини и данас затичемо његове дивне стихове, више од пола вијека касније. Имајући на уму овај Кољевићев закључак и сумњајући управо у те идеолошке и квазиестетске мотиве књижевнокритичких дисквалификација Мандићеве поезије, наша намјера није да том сумњом закључимо него

управо отпочнемо ново читање Мандићеве поезије, утемељено на савременој књижевнотеоријској методологији. За свој приступ смо одабрали интермедијалне аспекте тумачења као релевантне за један значајан, ако не и доминантан сегмент, односно квалитет Мандићевог стваралаштва.

3.

Најбројнији сегмент библиографије о Мандићевој поезији чине прикази, осврти и књижевне критике које су биле објављене поводом његових збирки поезије *Кад млидијах живети* и *Милосно доба*, педесетих и шездесетих година 20. вијека. У критикама које можемо сврстати у скупину оних чији аутори своју благонаклоност темеље на аргументима, налазимо прве конструктивне примједбе и образложења која се тичу саме интермедијалности Мандићевог пјесничког поступка. Тако је и у чланцима који су настали на другој страни овога *милосног доба* српске поезије, у текстовима који су написани поводом неких важних награда или саме Мандићеве смрти. Стеван Раичковић, један од посљедњих великих пјесника тога златног доба српске књижевности, који је Мандића изразито цијенио и пратио од првих до посљедњих стихова и који му је посветио пјесму „У јануарској вејавици 2000. године“, истиче да је Мандић у оно вријеме био „међу првима, ако не и први од савремених српских песника, који је интуитивно, са својим стиховима сатканим од саме слутње – као у неком живом и изнова откривеном пејзажу – боравио под сводовима наших (у то време) готово заборављених и оронулих манастира“ (Раичковић 2003: в2). Светислав Мандић је под тим сводовима боравио и тијелом и духом, посвећен заштити духовности из које ће изникнути оно најбоље што је пером забиљежио, а то су његове пјесме у којима вербална умјетност сарађује са визуелном сакралношћу средњег вијека, пјесме у којима има „нечег лаког, анђеоског, њему блиског из тог периода“ (Благојевић 1981: 36), пјесме у којима је литерарна, лирска духовност оплемењена духовношћу хришћанском, православном. Такође, на тој другој страни временске осе, Марта Вукотић Лазар (2004: 97) Мандићеве стихове с дубоким пијететом представља као „стихове, чија је мисија била да чар лепих, старих слика једног далеког времена приближе савременом човеку“ који ће заувијек „чувати сећања на човека који је своју сликарску културу стваралачки користио у својој поезији, сатканој од ’благости, тишине и од сна’“ (Вукотић Лазар 2004: 99).

Критичари су често констатовали, али се ипак нису снажније ангажовали на интермедијалном читању Мандићеве поезије. Петар Марјановић је наглашавао (1966: 311) да је Мандић „стваралачки користио и своју сликарску културу која се огледа не само у експлицитном изјашњавању

[...] или целим песмама посвећеним сликарима [...] већ понајпре у оном фином смислу за остваривање слике и атмосфере пејзажа [...]“, што ће поновити и у предговору књиге *Звездара и друге песме* (1995: 13) у којој су одабрани најбољи Мандићеви стихови, у публикацији којом је Српска књижевна задруга одала почаст овоме пјеснику. „Ја знам колико ово песништво [...] дугује ликовности и некој изразито питорескној, визуелној инспирацији [...]“, тврдио је и Драшко Ређеп (1961: 511), док је Ристо Трифковић (1960: 848) истицао да је Мандић стварао „дубоко двојећи се у себи између пјесме и слике, између те двије оданости“. Најзад, у поузданом тексту Николе Кољевића наглашено је да је ова стваралачка особеност видљива не само у „бројним, иконички стилизованим Мандићевим сликама, већ и у његовим песмама посвећеним сликама и сликарству.“ (Кољевић 1990: 82).

Увидом у цјелокупну литературу о Светиславу Мандићу, критички осврт Драгана Недељковића нам се отворио као најпотпунији у овоме аналитичком домену. Аутор истиче да Мандићев пјеснички поступак и Мандићеви мотиви на свакој страници подјећају да је пјесник у исто вријеме и сликар, и то сликар који је „заљубљен у древну уметност свога народа“. Наводимо неколико реченица у којима је садржана, као што већ рекосмо, до данас најозбиљнија компарација у домену интермедијалног читања Мандићеве поезије: „’Рашки сликар’ и ’Анђео из Милешеве’ подсећају на сродне мотиве у поезији Васка Попе. Упоређење се само намеће. Попина сажетост зависти је достојна док Мандићева топлина и искреност разоружавају и на поносне сузе гоне; Попа је скулптор у песништву: сваки стих му је као у камену за вечност уклесан; Мандић ради кичицом, распеваном и сетном; Попа је модеран и баш у недоречености непоновљиво речит; Мандић је изронио из традиције да нас изненади и разнежи патином старовременских, из дубне и праха ископаних златних речи; Попа се уздиже до општости, а Мандић је националан [...]“ (Недељковић 1961: 74). На овај начин, поредећи Мандића и Попу, Недељковић је, у овом такорећи давнашњем чланку, успјешно издвојио сасвим сигурно наупечатљивије карактеристике пјесника који ће у наредним деценијама остати у сјени, и поред чињенице да је у своје стихове уносио оно што ни Попа ни други српски пјесници нису могли, а то је већ поменута дјелатна контемплација фрескосликарства као сакралног субтекста његових најуспјелијих пјесама.

3. 1.

Поређење Мандићеве поезије са поезијом Васка Попе, међутим, није једино које се показује као неопходно када је у питању стваралаштво педесетих и шездесетих година 20. вијека, у периоду у којем је међу пјесницима испољено снажно занимање за средњовјековно насљеђе,

православну духовност и традицију, за умјетничка дјела међу нашим највећим светињама, а то су у првом реду српски средњовјековни манастири и њихово фрескосликарство. Десанка Максимовић, Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Вук Крњевић, Слободан Ракитић и бројни други пјесници такође стварају изванредне пјесме или цијеле циклусе у којима постоји интермедијални дијалог са монументалним сликарством и, уопште, визуелном умјетношћу српског средњовјековља, коју је тих година откривао и Мандић, представљајући широј јавности резултате свог преданог рада. Довољно је, рецимо, погледати антологију *У време несигурно* коју је саставио Зоран Глушчевић, окупивши на једном мјесту српске пјеснике (до шездесетих година 20. вијека) чија је поезија била инспирисана фреском.

На изложби 1959. године у сали Народног одбора града Београда Мандић је изложио 36 копија фресака, „у то време готово заборављених“, копија које су биле „рађене маниром правих стваралаца“ и у пуном смислу „прослављале старо српско сликарство“ (Вукотић Лазар 2004: 98). Неки од наведених пјесника стварали су надахнути Мандићевим радом, а можда најбољи примјер за тај однос и пијетет према његовоме раду, нарави и прегалаштву садржи пјесма „Анђео из Сопећана“ Бранка Миљковића са посветом „Свети Мандићу“, објављена у сарајевском часопису *Живот* 1958. године (VIII, књ. X, бр. 11–12, стр. 855). Из ове пјесме ће израсти и „Ариљски анђео“ и биће објављен у београдском часопису „Књижевност“ 1959. године (XIV, књ. XXVIII, бр. 6, стр. 508–515), а годину дана касније (1960) и у оквиру збирке *Ватра и ништа*.

3. 2.

Велики је број и оних српских писаца који су у неким другим епохама били инспирисани иконом, фреском, сакралном архитектуром, визуелном сакралношћу традиције уопште. Српска књижевност је дала и оне пјесничке опусе који су, попут Јакшићевог, почивали на интермедијалним аспектима и који су настали у дијалогу лирске и сликарске умјетности у најширем смислу, симултаној присутности сликарског и пјесничког талента у једној умјетничкој природи (Јелушић 1996: 9). Лирска или наративна екфраза, интермедијална транспозиција знака или поруке из сликарске и, уопште, визуелних умјетности у умјетност ријечи, веома је чест поступак у књижевности и веома захтјеван посао. Иако је дијалог међу умјетностима у суштини трансмедијалног карактера, вишесмјеран је и вишеслојан (Велек и Ворен 1985), у нашем раду полазимо од појма и концепта интермедијалности који подразумијева „преношење поруке из неког другог медија у медијум књижевности“ (Константиновић 2002: 84), то јест подразумијева „укључивање авербалних система у вербални систем литературе“ (Константиновић 2002: 93).

3. 3.

Интермедијалност Мандићеве поезије у првом реду се темељи на лирско-контемплативној екфрази и унутрашњем, интимном, молитвеном солилоквијуму као лирском конспекту, созерцању сакралног и иконичког. Та интермедијална ситуација има своје опште и специфичне карактеристике, то јест огледа се у генералној типологији интермедијалности која подразумијева низ ситуација заснованих на дијалогу вербалне и ликовне умјетности, пјесника и сликара у исто вријеме или у истој особи, али и у специфичности Мандићеве лирске интермедијалности која се понајприје заснива на његовој православној духовности, исповједној лиричности, те дјелатној преданости и дијалогу са традицијом коју је и професионално и стваралачки, духовно и креативно чувао од заборава и пропадања.

Интермедијалне релације које уочавамо код Мандића могу се разврстати у једној најопштијој типологизацији, па се може констатовати да у његовој лирици налазимо пјесме које су биле (а) надахнуте самим сликарством, (б) које пјевају о неком сликарском умјетничком дјелу или пак о сликару, (в) које садрже пјесникове констатације о сликарству као елементе умјетничке теорије односно аутопоетике, (г) које дијеле заједничке теме са сликарским дјелима, (д) које утичу на читаочеву визуелну перцепцију, односно визуелизацију текста итд. (неке елементе ове типологије даје Вајсштајн 1981).

4.

У својој наративној поеми „Ноћ у Сопоћанима“ Мандић се нашао у друштву бројног и разноликог свијета који се скупио око манастира, близу ријеке Рашке. Сви су гласно разговарали и причали, хтио је да прозбори и пјесник, али се умјесто тога, тих и контемплативан, запитао:

„А да ли би кога занимала моја опседнутост
чаролијом слика у цркви под брдом
и шта о њима причају светски зналци,
ко их гледа анђелска му крила расту,
таквог чуда нема у свом Средоземљу.“
(Мандић 1995: 70).

Ово су стихови којима је Мандић експлицитно и изразито аутореференцијално идентификовао своју позицију у пјесми, али и у стварности, улогу проучаваоца и познаваоца сопоћанског фрескосликарства, човјека који осјећа њихову духовну моћ („све идућ трагом руке давно нестале коју / упоређивах с Богом“). Мандић је познавалац, конзерватор и кописта фресака. Пјесник, али и вјерник, који је осјећао њихову пуноћу, естетску

и спиритуалну, сасвим ненаметљиво изражавајући ту вјеру и те емоције. Својим радом, омогућио је многима у ондашњој Југославији, али и изван ње, да уживају у тој истој визуелној и духовној љепоти. Копирање фресака у профаном смислу можда преставља занатски, репродуктивни посао, међутим, у сакралном смислу овај посао има есенцијално и аксиолошки другачији смисао.[3]

4. 1.

Као што смо и рекли, Мандићев лирски опус је невелики и самим тиме неке његове интермедијалне пјесме представљају, у пуном смислу те ријечи, риједак драгуљ и драгоцјену грађу која поткрепљује и доказује наше тврдње о изразитој сликарској самосвијести његових стихова. Пјесма „Сликар и треперење боја у простору“ (Мандић 1995: 100), објављена у збирци *Милосно доба* (1960), у његовом опусу издваја се не само по лирском

[3] На питање „шта је то копија иконе“, које му је поставио пољски публициста Збигњев Подгужец, у разговору који је вођен у Москви, августа 1976. године, а који ће у српском издању *Семиотике иконе* представљати својеврсну пролегомену, Борис Успенски одговара да „копију не треба схватати у њеноме савременом значењу“ и додаје: „Кад иконописац слика икону, он копира већ постојећи образац, и као резултат не добија се репродукција иконе, него њена копија“ (Успенски 1979: 272), да има снагу свога пралика (нпр. Богородице) као и енергију саме прве иконе, која се чак може признати и као чудотворна. Самим тим се показује да „благодарећи својој енергетској вези са архетипом, свака појединачна икона има (у култном смислу) вредност ауратичног, харизматског објекта“ (Сретеновић 1999: 12). Иако своје студије посвећује углавном семиотици иконе, Успенски на више мјеста повлачи паралеле, уочава аналогије и доводи у непосредну везу иконописање са дјелима монументалног сликарства (фреске и мозаици у зидном сликарству), те минијатуре, што заједно чини три вида ликовне умјетности и сакралне визуелности у православном хришћанству. Позивајући се на Павла Флоренског, који у својој књизи *Иконостас* (1922) каже да је зидно сликарство најблагородније, наглашавајући да је иконопис „историјски произашао из технике зиднога сликарства, а у суштини чини саму душу овога последњег, ослобођену спољње зависности“, Успенски констатује „да се сличност између фреске и иконе не испољава само у принципима организације слике, него и у самој техници обраде материјала“ (Успенски 1979: 282–283). На евентуално питање „шта је то копија фреске“, као закључак и као принцип од којег полазимо вриједносно тумачећи Мандићево дјело, стојимо на истим позицијама које је научно утврдио Успенски. Другим ријечима, у аксиолошком смислу Мандићеве копије монументалних средњовјековних фресака из српских манастира могу се посматрати као умјетничко дјело које није плод пуке репродукције него дјело које има сопствену сакралност и енергију, тим прије што представља исјечак ширег сакралног контекста (манастирског ентеријера и архитектуре), сачуван и у томе аутентичном амбијенту од неумитнога материјалног кварења и пропадања управо трудом и руком Светислава Мандића.

сензибилитету и умјетничком квалитету него по експлицитној сликарској аутореференцијалности и изразито визибилној перцепцији присутној код лиричара кога прате и симултано детерминишу „два жуђења“, два стваралачка стремљења и талента. Ова пјесма, која почиње дистихом: „Ако би питали: шта је вечно? / Ја бих рекао: боја.“, открива нам се не само као својеврсни трактат о сликарству (Кољевић 1984: 8), о конститутивним елементима и начелима ове умјетности, него и о ономе што бисмо могли идентификовати као праелемент и праначело Мандићевог погледа на свијет датог у облику лирске филозофске минијатуре. Перенијално и перцептивно, боје и њихово треперење у простору, остају оно константно, вјечно и непромјенљиво, стваралачко али и творачко у визуелно-вибрантном универзалном поретку који се отвара и открива нашем пјеснику-сликару („дајући боју и имена / свему на свету, од правремена“). Ово хроматско пјесничко, сликарско, али и универзално архиначело, Мандић доживљава и као нешто што је трајније од самог створеног свијета, нешто што ће надживјети и свијет и човјека: „И када једном све се згроми / и буде прашина, атоми, // треперће још од њих боје / за очи које не постоје.“ Маниром старих философа Мандић ову пјесму отпочиње, а завршава је маниром старих пјесника, чији се лирски субјект радо и често идентификује са самом суштином и праузроком универзалног поретка. Након што је убједљиво показао да су боје и њихово треперење у простору оно на чему почива и чиме се исказује (дјелимично и ствара) тај универзални поредак и смисао, лирски субјект ове пјесме, у првом реду дистихом „постајем раван боговима, / кроз мене вечност прелама се“, способношћу перцепције те универзалне хроматике, идентификује се и осјећа дијелом вјечности, која као што смо видјели, за њега није ништа друго него перенијална, перманентна производња, емисија и перцепција боја као божанских треперења, а он сам својеврсни инструмент кроз који се „прелама“ тај процес у своме „вјечном“ трајању. Ова пјесма садржи још пар „сновиђенских“ стихова, а то је прије осталих дистих „И ја, што гледам ко у снима, / и луд за сликом, не знам за се“, из којега се најјасније види да је перцепција боја, а нарочито њихове умјетнички артикулисане визуелне хармонизације у виду слике, аксиолошки на највишем мјесту за Мандића, ономе које пјесника у њему доводи у стање својеврсне перцептивне екстазе. Најзад, у најкраћем, разложно је још једном нагласити да је у овој пјесми садржана изразита аутопоетичка и аутореференцијална нота, која Мандића сликара оприсутњује у лирици Мандића пјесника и мислиоца, а саму ту лирику снажно заснива на поетичким начелима сликарства и визуелних умјетности, на визуелној медијалности, што у коначноме исходу његову поезију интермедијално ипостасира.

4. 2.

Мандићев опус је извор бројних значајних података у домену историје умјетности и умјетничке критике. Немали број пута у својим радовима осврнуо се на величину и важност умјетничких дјела у манастирима, прије свега када су у питању фреске, на чијем је конзервирању и копирању предано радио. Као веома рјечито, издвојићемо запажање о фрескама манастира Сопоћани, којима је био нарочито посвећен и у којима је видио основну вриједност ове светиње. „Оне [сопоћанске фреске] су врхунац средњевековног сликарства, а по мишљењу многих зналаца уметности, и врхунац византинског сликарства уопште. Истакнути француски историчар уметности Ели Фор написао је да фреске у Сопоћанима треба сматрати, по њиховим ликовним квалитетима, као равне хеленским делима из времена што је непосредно претходило Фидији, а да њих, по својим духовним својствима, чак и надмашују. Те фреске су, каже даље тај историчар, равне највећим надахнућима Дуча и Ђота, а можда их и превазилазе, јер имају у себи више ширине, тежине и достојанства.“ (Мандић 1962: 4). Овакве констатације и поређења српског средњовјековног сликарства, изниклог из византијске естетике, са неким од највећих стваралаца ове умјетности који су икада живјели, заиста остављају без даха. Њихова сакрална енергија и њихова духовна вриједност православном вјернику су од суштинског значаја, али се у хуманистичком смислу стварна вриједност фресака и таленат сликара који их је начинио, у пуном свјетлу показују тек при оваквим поређењима, у најширем контексту на који је утицала византијска естетика. У тим истим координатама сагледавамо општи умјетнички значај и смисао фресака, не само сакрални и теолошки, као и пуну мјеру умјетничког талента рашког сликара. Тај сликар је остао непознат, именом, али дјелом неприкосновен и духом трајан и актуелан, до дана данашњег. У свом есеју о милешевским фрескама и сликарима Мандић се бави управо тим проблемом анонимности рашког сликара: „Да ли су ти уметници били Грци, или Срби школовани у великим византијским центрима, није толико битно. Они су могли, и ми бисмо то волели, бити наши далеки преци. Можда су имена Теодор, Георгије и Димитрије, забележена при дну неких фигура у централном делу цркве, њихова имена, као што мисле неки историчари. Али ма ко они били, и ма како се звали, оставили су нама и целом свету, у наслеђе дело од непролазне вредности. То дело поштујемо као стару уметност и као велику уметност, која ништа не губи у поређењу са великим уметничким достигнућима оствареним и пре и после Милешеве.“ (Мандић 1961: 14).

Из ових чињеница, из размишљања о незнаном умјетнику, проистекли су и стихови Мандићеве пјесме „Рашки сликар“ (1995: 96), такође дио збирке *Милосно доба* (1960), његов најљепши омаж великоме мајстору, сопоћанском фрескописцу који је раније упоређен са својим

великим италијанским савременицима. „Пред цркву и реку станем, па зађутим, / и мислим, / да л умре млад тај човек, ко Ђорђоне, / ил прастар као Тицијан?“ Рашка црква и ријека мјесто су Мандићеве контемплације над тајанственим животописом и живописом рашког сликара, а једно наизглед простосрдачно питање остварује се ефектним поређењем, иако овога пута не и у поетичком или стилском погледу, са двојицом савременика, Белинијевих ученика, од којих је један венецијански геније, такође мистериозни сликар, живио веома кратко, а други релативно дуго. У наставку пјесме Мандић као да романсира своју недосањану спознају о животу рашког сликара: „Можда га заволела Немањићка, висока и млада, / обесна и мудра, попут очева, / и рекла му једне ноћи борове / понеко дивно слово љубве, велмошко.“ Врхунац пјесме, а расплет ове романсиране и измаштане љубавне приче, уједно је и убједљива потврда интермедијалности Мандићеве лирике, која почива на литераризацији визуелног приказа, односно на лирској визуелизацији која се у начелу реализује као екфраза. „И после он преточио њене очи, и руке, / у Богородичин лик, / нежан, и помало љубичаст, и као пролећан, / па се једној људској љубави / клањали старовлашки чобани / и часни јереји златних одежди.“ Мандићева вјештина састоји се у дискретном, ненаметљивом уткивању једне људске истине, једне људске емоције у визуелну сакралност фреске и на тај начин повезује вријеме и начин њеног настанка с временом у којем нам интерпретира њен изглед и лирски садржај, поред канонског садржаја њеног појавног, материјалног лика и сакралног сижеа. „Сад, кад све је прах, и све је тако свето“, вели Мандић, созерцавајући једно непоновљиво, непролазно, сакрално и монументално дјело уткано у једну исто тако непоновљиву географију

4. 3.

И друге Мандићеве пјесме темеље се на изразито лирски артикулисаној, сведеној, контемплативној екфрази. Овдје се реферишемо на појам екфразе како га је дефинисао Џејмс А. В. Хефернан. Овај аутор, наиме, полемишући са недореченошћу прећашњих, предлаже дефиницију овога појма, једноставну по форми, а сложену по импликацијама: „екфраза је вербални приказ графичког приказа“ (Хефернан 2009: 48). Другим ријечима, екфраза није исто што иконичност или сликовитост, него је у питању вербални приказ дјела приказне умјетности, а не природе као такве или умјетничких дјела која немају приказни карактер. Подсјећају на етимологију појма *екфраза*, што значи *говорити отворено* или *рећи у потпуности*, Хефернан истиче „да језик ослобађа наративни нагон који графичка уметност ограничава“ (2009: 52), тј. „да је екфраза, традиционално гледано наративна и прозопопејска; она ослобађа приповедни нагон који графичка

уметност обично спречава и омогућава немим фигурама графичке уметности да говоре“ (2009: 54). Међутим, потпуно је сигурно да екфраза станује и у лирској поезији, у порукама лирског гласа и слојевитој фигуративности која подразумијева пуни ангажман читалачке перцепције. Стиховима пјесме „Анђео из Милешеве“ (1995: 95), објављене у збирци *Милосно доба* (1960) Мандићев кратак, али убједљив опис славне милешевске фреске артикулисан је као апострофа и прожет детаљима из сопственог живота, емотивног и контемплативног. Његова хоризонтална, географска, и вертикална, вриједносна контекстуализација фреске Белог анђела у датим координатама сведене је дескриптивности, а усредсређена је на љепоту, духовни и естетски квалитет, али и конкретан мотив, детаљ и боју. Мандић пјева: „Водиле су моје твоје крупне и мирне рашке очи / и чега год се дотакох добило је твоју боју / утишану као лимски пејзаж / од жуте оранице, свеле траве, камења, / и сивог октобарског неба.“ Према томе, пјесма „Анђео из Милешеве“ даје нам дјелимичан, али емотивно садржајан, фигуративно сложен и духовно богат опис фреске у основи екфрастичан. У својим есејима Мандић је често писао о овој фресци: „Анђео на гробу, супериорна појава која тако подсећа на стару грчку уметност, потенцирана због важности, у односу на суседне свете жене и војнике, и величином и белом бојом хаљине. Чврсто грађена, истинита у покрету, сугестивна у погледу, мало померена у страну слике, па ипак у центру композиције, само по себи симбол је младости [...]“ (Мандић 1961: 11). Бели анђео из манастира Милешева није само Мандићева „једина истина“, то је фреска, тачније један дио њене цјелине, која се налази на највишем мјесту сакралне галерије српске културе.

Интересантно је да и други српски пјесници, савременици Мандићеви, своје пјесме које су биле инспирисане ликом анђела на српским средњовјековним фрескама, граде исто тако у форми апострофе, обраћајући се анђелу непосредно и присно, ријечима које имају интиман тон, понекад чак и молитвени смисао. „Анђелу горки празнине и снаге“, каже Миљковић (у) своме „Анђелу из Сопоћана“, у пјесми која је, као што је речено, изворно посвећена Свети Мандићу; „Ти зиду, најзад, даде крила“, отпочиње свога „Сопоћанског анђела“ Слободан Ракитић; „Срдити анђеле на ивици чистог пламена“, пјева Иван В. Лалић („Фреска“); „Откуда моје очи / на лицу твоме / анђеле брате“, почетни су стихови Попиног „Каленића“ итд. Све ове пјесме апострофирају и поетски евоцирају лик анђела са фреске и лирским вокативима додатно субјективизују екфразу, удаљавајући је од класичног приказа утемељеног на наративно-дескриптивном аспекту, а приближавајући је лирско-субјективној иконотропичности као средству којим пјесник стилски додатно обогаћује визуелни аспект приказа.

4. 4.

Мандић је написао и неколико пјесама посвећених значајним сликарима, попут Рачића, Бијелића и Гвозденовића, а имена бројних других сликара у своме лирском опусу често је користио у фигуративном смислу. Пјесме „Рачић“, „Бијелић“ и „Гвозденовић у атељеу, као и обично, сам“ (Мандић 1995: 101–106) чине својеврсни тематски циклус, чија се карактеристична интермедијалност реализује у рефлексијама које су повезане са животом, судбином, нарави и, у мањој мјери, самим дјелом поменутих сликара. Што је најважније, предмет ових пјесама није само сликар као стваралачко биће него и сликар као човјек од крви и меса, човјек са емоцијама, квалитетима и слабостима, самоћама, тишинама, понекад и трагичном судбином.

Пјесма о Јосипу Рачићу, ванредно талентованом али прерано настрадалом хрватском сликару, који је у Паризу, под још увијек непознатим околностима и разлозима, извршио самоубиство, једна је од најљепших у Мандићевом опусу. Необична је по метафори самог суицидалног чина, а Мандић га еуфемистички представља као „последњу слику“ коју је младић насликао на сопственом челу.

Пјесма о Јовану Бијелићу је пјесма о човјеку који личи на чаробњака из старе приче, а заправо „Пресветом руком неимара / из ничег чудни живот ствара: // облаке пуне златних стрела / у брду изнад белих села, // и јабланове развитлане / што ветру нуде младе гране.“ Ово је пјесма о ствараоцу и о његовој умјетничкој творевини („што магичним квадратом слика / тамнила наша / обасјава“), али исто тако и о његовим слабостима, незнаном јаду који га опхрвава „сред сјаја његових висина“.

Пјесма о Гвозденовићу је пјесма о самотном сликару чији је атеље расадник тишине, самоће и мира, али и чежње да неко драг пређе његов „пусти праг“. На крају, као трептај, као „паперје корака“, једна кратка али богата и сугестивна слика, боље речено пјесничка визија Равеловог и Валеријевог уласка „кроз шпалир лила облака“ од које сиви и пусти атеље бљесне новом бојом и емоцијом.

5.

У претходним редовима показали смо да је једна од основних карактеристика пјесничког стваралаштва Светислава Мандића, једна од доминанти његовога цјелокупног лирског опуса, интермедијална повезаност двају умјетности којима је био склон и у оквиру којих се, скромно, тихо и ријетко, али сугестивно изражавао. Установили смо да је у том невеликом опусу присутан значајан број оних пјесама у којима се лирски дијалог са

сликарством и визуелном умјетношћу уопште води у оквирима општих типолошких координата, али исто тако и оних специфичних, својствених само пјеснику Мандићу. Као и друге пјеснике који су своју литерарност градили на интермедијалном дијалогу, Мандића такође карактерише снажно надахнуће сликарством и сликарским темама, снажан порив да своје пјесме гради управо оним елементима који подстичу читаочеву визуелну перцепцију и визибилну имагинацију. Напомињемо да их у овоме раду нисмо све дотакли и детаљније анализирали. Заправо, анализирали смо на првом мјесту оне у којима се интермедијалност постиже и открива најупечатљивије и најсугестивније.

Друга важна водиља била нам је Мандићева специфичност, његова двоструко детерминисана поезија, поезија која није само (или сама по себи) пиктурална или уопште визуелна него управо сликарски надахнута, аутореференцијална, екфрастична, једном ријечју интермедијална. И управо у том дијалогу, у разговору и сарадњи двају умјетности у једном, лирском изразу, двају племенитих идеја у једној, пјесничкој мисији, пронашли смо суштину те Мандићеве специфичности. Она почива на изразитој духовној вертикали, на умјетничком и естетском памћењу, на византијској естетици, на сакралности традиције, на православној духовности ове лирске интермедијалности. И управо том духовном вертикалом, православном и византијском традицијом, молитвеношћу и пјесничком посвећеношћу културноме памћењу, бавићемо се у нашим предстојећим истраживањима Мандићевог опуса.

Извори:

Мандић 1952: С. Мандић, *Кад млидијах живети. Младалачка елегија*, Београд: Ново поколење.

Мандић 1960: С. Мандић, *Милосно доба*, Београд: Просвета.

Мандић 1961: С. Мандић, *Милешева*, Београд: Туристички савез Србије.

Мандић 1962: С. Мандић, *Сопоћани*, Београд: Туристички савез Србије.

Мандић 1984: С. Мандић, *Поезија*, Сарајево: Свјетлост.

Мандић 1990: С. Мандић, *Песме*, Сарајево: Свјетлост.

Мандић 1995: С. Мандић, *Звездара и друге песме*, Београд: СКЗ.

Цитирана литература:

Благојевић 1981: С. Благојевић, Предговор, *Антологија босанскохерцеговачке поезије XX стољећа*, Лица, X (XIII), 3–4, стр. 3–38.

Богдановић 1951: М. Богдановић, Преглед поезије у књижевном часопису *Младост* (број 7–8, за јули–август 1951), *Књижевне новине*, број 46, стр. 3.

Вајсштајн 1981: U. Weisstein, Comparing Literature and Art: Current Trends and Prospects in Critical Theory and Methodology, *Literature and the other arts / La littérature et les autres arts / Literatur und die anderen Künste* [proceedings of the IXth Congress of the International Comparative Literature Association / actes du IXe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée, Innsbruck, 1979]. [3], Edited by / rédigés par Zoran Konstantinović, Steven P. Scher, Ulrich Weisstein, Innsbruck: AMOE: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck [distributor], 1981, str. 19–29.

Велек и Ворен 1985: Р. Велек и О. Ворен, *Теорија књижевности*, Београд: Нолит.

Вукотић Лазар 2004: М. Вукотић Лазар, In memoriam. Светислав Мандић (1921–2003), *Гласник. Службени лист Српске православне цркве*, Београд, година LXXXVI, број 3, стр. 97–99.

Јелушић 1996: С. Јелушић, *Ut pictura poesis. Књижевност и сликарство Ђуре Јакшића*, Приштина: Нови свет.

Кољевић 1984: Н. Кољевић, Туга сећања и сјај прошлости, предговор у: С. Мандић, *Поезија*, Сарајево: Свјетлост.

Кољевић 1990: Н. Кољевић, Неоромантичари педесетих година, *Путеви*, Бања Лука, година XXXV, стр. 74–92.

Константиновић 2002: З. Константиновић, О дијалогу са трансвербалним текстовима. Уз семиотичку анализу дела Ђуре Јакшића, *Интертекстуална компаратистика. Компаратистички прилог проучавању српске књижевности*, Београд: Народна књига – Алфа, стр. 83–101.

Марјановић 1966: П. Марјановић, Отићи или остати. Запис о поезији Светислава Мандића, *Савременик*, XII, књ. XXIV, 10, стр. 304–312.

Мишић 1953: О смислу и бесмислу, о лирици меког и нежног штимунга, *Реч и време*, Београд, стр. 123.

Недељковић 1961: Д. Недељковић, Светислав Мандић: Милосно доба, *Путеви*, Бања Лука, година VII, број 1, стр. 72–75.

Раичковић 2003: С. Раичковић, Одлазак песника. Светислав Мандић (1921–2003), *Политика*, Београд, година 100, број 32310 (18. 10. 2003), стр. в2.

Рађеп 1961: Д. Рађеп, Светислав Мандић: Милосно доба, *Летопис Матице српске*, CXXXVI, књ. CCCLXXXVI, 6, стр. 511–512.

Сретеновић 1999: Д. Сретеновић, Ново читање иконе, *Ново читање иконе*, зборник радова, приредио Дејан Сретеновић, Београд: Геопоетика, стр. 7–22.

Трифковић 1960: Р. Трифковић, Светислав Мандић: Милосно доба, *Живот*, IX, 11–12, стр. 848–850.

Успенски 1979: Б. А. Успенски, *Поетика композиције. Семиотика иконе*, превео и приредио Новица Петковић, Београд: Нолит.

Хефернан 2009: Џ. А. В. Хефернан, Екфраза и приказ, са енглеског превео Игор Цвијановић, *Поља*, Нови Сад, година 54, број 457, стр. 46–60.

Славица П. Гостимировић*
Народна библиотека Добој

DOI 10.7251/ZRNE1501397G
Стручни рад

БИБЛИОТЕКАРСТВО СРПСКЕ ИЗМЕЂУ САВРЕМЕНИХ ЗАХТЈЕВА И РЕАЛНИХ МОГУЋНОСТИ
(Осврт на Републику Српску)

Увод

Овај рад има за циљ да прикаже стање у библиотечкој дјелатности на простору Републике Српске у специфичним условима у којима живимо и радимо. Транзиција је обухватила све поре дјеловања, па и културу, а самим тим и библиотечку дјелатност, а турбулентне промјене везане за начин пословања, захтијевају да се и ова област прилагоди и укалупи у савремене токове.

Експанзија технологије, информатике, борба за спречавање било какавог облика дискриминација, цензуре, могућност једнаког приступа информацијама, потенцирање на етичности у науци и култури, те сва друга дешавања која прате савремени свијет и савремене трендове, захватиле су и наше просторе, те све области и дјелатности, па самим тим и библиотекарство. Оно се из тог разлога нашло на вјетрометини између онога што захтијевају услови турбулентног развоја и онога што представља реалност стварности и могућности на нашим просторима. У веома лошој материјалној ситуацији, ријешено да задовољи потребе корисника на најбољи могући начин, уз поштовање високих стандарда етике запослених, одговара савременим условима пословања.

Овај рад би требало да представља приказ онога што јесте, односно какво је тренутно стање, онога што је неопходно урадити и онога што је крајњи циљ, а то је одговор библиотекарства РС захјевима ЕУ и савременог свијета.

***

У ери информационо-технолошке експанзије и настојања да информације буду доступне свима, библиотеке као основни извори информација заузимају веома важно мјесто. Наравно да то изискује посебне напоре да се ове установе, прије свега, од складишта и магацина за чување књига преобразе у мјеста гдје ће доступност књизи, а тиме и

* slavicagostimirovic@gmail.com

свим изворима информацијама, бити омогућена свима који имају потребу да се информишу у било којој области људског знања и дјеловања. Библиотека није само ограничен простор гдје заинтересовани могу доћи до потребних информација, него се данас сматра пуно широм, обухватнијом и комплекснијом установом. Оно што је веома важно јесте, да све оно што посједује прилагоди и корисницима који су у немогућности да физички дођу до њеног смјештајног простора, односно, требало би је организовати на начин да књига и писана ријеч, али и сваки други вид информисања стигну до крајњег корисника. Савремени међународни документи о библиотекама дефинишу библиотеку као установу одговорну за остваривање интелектуалне слободе и слободан проток информација, а библиотекара обавезују на поштовање интелектуалне слободе и приватности корисника.Да би се све ово постигло и да би библиотекарство било на високом нивоу, а могућност библиотекара порасла, потребно је уложити велике напоре, оних који раде у библиотекама, али и оних који се брину за обезбјеђивање добре правне регулативе у овој дјелатности, те неопходних материјалних средстава потребних за ова постигнућа.

Библиотекарство Српске кроз призму законске регулативе

Ако посматрамо библиотекарство с правног становишта, увидјећемо да се још ратне 1992. године, схватио значај успостављања и ширењас мрежа јавних библиотека, које су за очување културе једног народа од круцијалног значаја.

"С циљем обнављања ратом униште мреже јавних библиотека", а захваљујући неколицини ентузијаста који су схватили значај библиотечеке дјелатности, „Влада је 1. јуна 1992. године донијела Одлуку о оснивању Народне библиотеке Српске Републике Босне и Херцеговине („Службени гласник српског народа у Бих", број 8/92). Одлуком је основана национална, централна библиотека са статусом јавне установе у државној својини." (Мићић 2010: 165)

Први „Закон о библиотечкој делатности Републике Српске" донесен је 1993. године, 29. децембра (Службени гласник РС, бр. 26/93), којим су утврђени услови и начин обављања библиотечке дјелатности, као и достављање обавезног примјерка штампаних ствари библиотекама и другим установама.

С обзиром на то да Народна библиотека у Палама није могла просторно, кадровски и према другим основама да одговори задацима и обавезама националне библиотеке, Влада Републике Српске је, на редовној сједници, која је одржана 2. априла 1999. године, донијела Одлуку о укидању Народне библиотеке Републике Српске (Службени гласник Републике

Српске, број 11/99 и Одлуку о проглашењу Народне и универзитетске библиотеке "Петар Кочић" у Бањалуци за Народну библиотеку Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 11/99. и 38/99). Ове двије библиотеке су почетак ширења мреже библиотека Републике Српске.

Закон из 1993. примјењиван је до доношења новог Закона о библиотечкој дјелатности Републике Српске", 2001, године, а који је објављен у Службеном гласнику РС број 52/01, и два пута је мијењан и допуњаван. Овај Закон је на снази и данас.[1]

Међутим, у Федерацији БиХ још увијек је на снази Закон о библиотечкој дјелатности (Службени лист Републике Босне и Херцеговине, број 37/95), усвојен прије потписивања Дејтонског споразума.

Према овом закону "правни статус Националне и универзитетске библиотеке није усклађен с Уставом Босне и Херцеговине, а њене амбиције да постане државна институција и национална библиотека на цијелом подручју БиХ нису реалне, с обзиром на чињеницу да дјелује искључиво на простору Федерације Босне и Херцеговине".

Посљедњим измјенама и допунама овог закона, 2008. године, у библиотечку дјелатност уведен је Библиотечки савјет, као струковно тијело.

Поштујући одредбе закона и донесених правилника, библиотекарство Српске, почиње да се од 1992, па до данас, развија, шири, модернизује и прихвата нове услове и начине које доносе савремени пословни тредови.

Библиотеке које егзистирају на овом простору сусрећу се са многим тешкоћама. Од директних ратних разарања, протеклог рата, када библиотекари, поред властитих живота, покушавају да сачувају вриједно благо једног народа, па послијератних тешких услова рада, неусловних зграда, хладних просторија. Све вријеме, поред основних дјелатности, покушавају ову дјелатност дићи на једну вишу инстанцу, те ухватити корак са савременим условима библиотечког пословања.

Образовање библиотекара

Да би се задовољили стандарди и постигли циљеви веома важну улогу има образовање стручних кадрова.

Размишљајући о потребама образовања библиотекара започиње се с формалним образовањем.

Студиј библиотекарства организује се и ратне 1992. године, када је организован на Филозофском факултету у Источном Сарајеву одјсек за Компаративну књижевност и библиотекарство који и данас ради. (Максимовић, 2009: 27)

[1] Очекује се доношење новог „Закона о библиотечко-информационој дјелатности", чији ће се нацрт наћи на дневном реду 8. Редовне сједнице НСРС, која ће се одржати одршати у Бањој Луци 8. децембра 2015.

Поред овог формалног начина организује се и неформалан начин образовања кадрова који се одвија посредством институције стручних испита и кроз семинаре који се сваке године одржавају у организацији Друштва библиотекара Републике Српске и Народне и универзитетске библиотеке Рерпублике Српске у Бањалуци. У Републици Српској институција стручних испита егзистира од 2003. године, гдје се испити и припремна настава одржавају у НУБ-у РС.

Ово су први почеци за могућу професионализацију библиотечког занимања, које на овим просторима има још увијек статус полупрофесије.

За развијање библиотекарства као професије веома би корисно било отварање средњих библиотекарских школа, које су на овим просторима некада и постојале и више законодавне заштите дигнитета струке.

Један од разлога отежаном путу ка професионализацији у библиотекарству је и недостатак ауторитета који се стиче уз слику коју библиотекар о себи пружа јавности. Он се представља као добар и љубазан човјек који је ту да пружи услуге које библиотека нуди својим корисницима, а не као фигура која умањује њену вриједност. Међутим, библиотекар мора прво да цијени себе и да о себи створи слику образованог, културног и правичног човјека.

Значи, библиотекарство као струка постоји према формалним критеријумима, односно постоји Закон о библиотечкој дјелатности, образовни програм, номенклатура занимања, али због недовољне контроле у одлучивању битних ствари у вези са струком оно је више занимање него професија.

Користимо стандарде и нормативе Републике Србије, јер још увијек немамо своје, а итекако су нам потребни због стандардизације пословања. Јер да би се постигла потпуна професионализација неког занимања потребно је да се донесу нормативи, стандарди и етички кодекси, те да се досљедно примјењују.

С обзиром на то да библиотекарство има све особине занимања, прво стога што обавља јасно дефинисану дјелатност, а затим што чланови овог занимања морају имати одговарајућа знања да би га могли обављати. То је услужна дјелатност са системом образовања који контролише струка, а има посебну стручну терминологију, комуникацијске канале, којима припадају часописи, стручну литературу и стручне састанке, те стручно тијело, али га и поред свега сматрају занимањем које се тек професионализује.

Према Александри Хорват, један од главних разлога што се библиотекарство врло тешко професионализује је и карактеристичност библиотекарског знања, које је иза кулиса, те га корисници библиотечких услуга најчешће не виде.

Из свих ових разлога за библиотекарство је карактеристично одсуство колегијалне контроле, јер контролу обављају посредници: државни органи и

друштвене институције. Одсутност самоконтроле у библиотекарству очитује се у отворености приступа струци непрофесионалцима. Ово све доприноси великом друштвеном утицају околине на ово занимање, које није подређено професионализму и стручном утицају и промјенама оних који се оспособљавају да буду професионалци у библиотекама. Библиотекари раде у библиотекама које су установе професионалног карактера и као и све друштвене установе имају хијерархијску организацију. Нажалост, као и у било којој другој организацији напредовање у библиотеци не значи и нужно напредовање у струци. Често су управо они који су посвећени струци, у библиотеци стављени на маргине и њихов глас се мало чује. Да би се напредовало у послу, у неким библиотекама се често занемарује библиотекарство а потенцирају се административни послови. Осим тога, свака библиотека има своје посебне циљеве који су врло често супротстављени нормама професије. Из свега тога произлази да уколико библиотекар изабере да ради послове маркетинга и менаџмента у библиотеци, односно административне послове, и обављањем тих послова постане одан институцији, он престаје бити професионалац.

Још увијек немамо своје стандардене нити нормативе. Библиотекарством се бавимо узгред и површно. Кодекс постоји, али се не примјењује.

Потпуна професионализација библиотекарске струке могућа је ако чланови професије пронађу примјерене одговоре на кључна питања која се односе на идентитет и будућност библиотекарства и библиотекара, однос према блиским али дистинктивним професијама и однос према савременој техници и њеној примјени.

Зато би се библиотекари морали непрестано усавршавати, учити стране језике, стицати нова знања и овладати новим техникама. Од њих се не тражи да знају одговоре на сва питања, али свакако се тражи информација гдје се ти одговори могу пронаћи.

Стање данас

Многе библиотеке на нашим просторима још увијек немају основне услове за организовање и обављање примарне дјелатности, друге пак немају недовољно стручног особља и смјештајног капацитета, а оне библиотеке које можда и испуњавају све наведено морају се и данас борити за своју културно-образовну позицију у друштву. С једне стране организује се Виб РС, али на другом крају Српске боре се са егзистенцијалним проблемима. Мукотрпно се ствара библиотечка мрежа, библиотеке се у вихору ратних разарања покушавају дићи из пепела, организују се стручни семинари, почиње да живи библиотекарство Српске. Прошавши овај дуг и трновит пут, достигло је одређени квалитет и ниво, али и даље са великим материјалним и другим потешкоћама. Присутна је и изражена централизација и у овој културној

области, и требало би се размишљати о децентрализацији библиотекарства, али на начин да се кадровски једнако омогућава попуњавање библиотека, да се једнако улаже у обезбјеђивање потребних смјештајних капацитета, те стварања добрих услова за обављање ове важне културне улоге.

Из мог истраживања проведеног у овој области могу да донесем закључак о стању у библиотекама уопште на овим просторима. Многе библиотеке на простору БиХ и РС још увијек немају намјенски улаз за инвалиде, што их искључује из могућности приступа фонду, немају библиобусе, који би омогућили доступност грађе и онима који су из било којег разлога физички онемогућени да до ње дођу. А доступност грађе је један од основних постулата етичког кодекса библиотекара. Једно од етичких начела библиотекарства је и доступност грађе. Свако има право на приступ информацијама без ограничења, те самим тим и свим библиотечким ресурсима, без обзира на то ко је, гдје је и под којим условима живи. Правичност (equity) не значи равноправност (equality), али значи праведност, што је основни елеменат у синтагми друштвене правде. Тај концепт је познат као правичност приступа и кључни је елемент у појму друштвене правде. То је суштина идеје да свакој особи у друштву припада праведан третман. У свијету у коме надвладава друштвена правда не би било препрека елементарним правима која су свима загарантована. У таквом друштву сви би имали једнак приступ библиотечким изворима и службама као и универзална права на правду, посао, образовање, смјештај, здравствену његу, слободу говора и слободу коју сви људи имају, без обзира на њихов статус и животне услове. Међутим, ово ипак није идеалан свијет. Идеалан свијет једанкости приступа је ван домета, али свијет у коме су библиотекари и корисници библиотека достигли далеко веће стање правичности него што постоји данас нипошто није немогуће остварити. (Горман, 2007: 153).

Осим тога, проблеми се јављају и приликом аутоматизације библиотечког пословања, која се одвија у отежаним условима. Аутоматизацијом библиотечког пословања углавном су у библиотекама Српске закључени лисни каталози, али због недостатка материјалних средстава или због немогућности процјене потребе за каталогом као основним показатељем фонда библиотеке, у многим библиотекама нема рачунара стављеним на располагање корисницима, на којима би они могли да претражују изворе о потребним информацијама. Тако имамо ситуацију у којој су корисници зависни искључиво од образовне и људске могућности и хтијења библиотекара. На тај начин су могући и присутни тихи облици цензуре, односно многи библиотекари могу утицати на одлуке корисника у погледу избора литературе, фаворизујући поједина дјела, што није риједак случај.

На овим просторима сусрећемео се и с чињеницом да у јавним установама као што је библиотека нема онлајн интернет конекције што

нас сврстава у ред малобројних земаља у свијету које су на овај начин ушле у 21. вијек, према многима назван информатичким вијеком. Ово је посљедица недовољног познавања струке и елементарних потреба човјека за информацијом, одговорних у овим установама. Недовољно познавање струке и кодекса који из ње проистичу доводи до неспремности библиотека да се укључе у савремене токове.

Закључак

Из свега наведеног видимо да је библиотекарство Српске прошло један трновит развојни пут, са низом потешкоћа у којима су радили запослени у библиотекама. Нажалост, са низом потешкоћа се сусрећу многе Народне библиотеке и данас. Стога је потребно уложити много напора, знања, хтијења, жеље и воље, свих оних који су кадри да схвате шта значи очување културе једног народа и једног културног дјеловања, које је деценијама уназад постојало, које треба да остаје и чува његову традицију за будућа покољења. Јер урушити културу једног народа, значи уништити народ. Стога нам предстоји непрестана борба, за модернизацију и уклапање библиотекарства у савремене трендове пословања.

Све ово претходно наведено може се сажети у један закључак који би могао бити и идеја водиља даљег развоја библиотекарства Српске.

То су ријечи проф. др Милене Максимовић: "Неопходно је сачувати дигнитет струке и дефинитивно заузети чврст став о томе, да сви не можемо радити све, да се бранимо знањем од незнања, да треба ојачати углед професије, која је опстала кроз вијекове. Морамо се бранити од брзих и лаких квалификација и омаловажавања професије".

Литература

1. Максимовић 2009: М. Максимовић , *Библиотекарство пред новим изазовима*, Источно Сарајево: Матична библиотека.
2. Мићић 2010: Д. Мићић, „Библиотечко законодавство у Републици Српској и земљама у окружењу" / Вишеград: Библиотекарство Српске: часопис из области библиотекарства и библиотечко-информационе дјелатности, II/2 Вишеград, 158–202
3. Стокић 2002: Г. Стокић, *Ка филозофији библиотекарства: Цеси шир у теорији и пракси библиотекарства 20. Века, Панчево: Мали Немо.*
4. Horvat, Aleksandra. Profesionalizacija bibliotekarskog zanimanja / Доступно на: http://dzs.ffzg.hr/text/horvat1.htm (23.10.2009).

Снежана С. Башчаревић*
Универзитет у Косовској Митровици
Учитељски факултет у Лепосавићу

DOI 10.7251/ZRNE1501405B

Прегледни рад

ЕВРОПСКИ ДУХ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ[1]

Исидора Секулић је књижевница која је за собом оставила дела сабрана у дванаест томова која су нашу литературу учинила стилски лепшом, тематски разноврснијом и мисаоно богатијом. Када је 1910. године закорачила у нашу књижевност, она је духовно и књижевно била увелико формирана личност, као белетриста и као есејиста. Говорила је интелектуално зрело, писала поетски суптилно, деловала небуржоаски, разумела даровите традиционалисте и талентоване авангардисте. У њој су се преламале противречности друштва и књижевног живота, али је тежила даљем усавршавању свог интелекта и стила.

Обимно дело ове списатељице настало током пет деценија стваралачког живота разнолико је по жанровским одређењима, проблематици, мисаоном и уметничком домету. Секулићева се бавила приповедачком уметношћу, писала есеје, путописе, књижевну и уметничку критику, ангажовала се као публициста и књижевни преводилац. Њена интересовања била су разноврсна, а тематика есеја, критичких студија, приказа, чланака и бележака изузетно шаролика. Расправљала је о књижевности, ликовним уметностима, музици, позоришту, бавила се лингвистичким, естетичким и етичким питањима, коментарисала актуелне појаве из културног и друштвеног живота. Није била систематичан ни дисциплинован мислилац. О многим проблемима говорила је узгред, у фрагментима, на основу тренутне инспирације, без жеље да пронађе дефинитивна решења, да понуди исцрпне одговоре на питања, да створи и доследно заступа неку целовиту естетику или философску концепцију. Њено мисаоно и уметничко остварење остало је фрагментарно, некохерентно и неуједначено. Највећи број текстова ове списатељице посвећен је разматрању књижевне уметности. Распон Исидориних интересовања био је необично широк. Бавила се темама из домаће и стране књижевности, делима класика и савременика, општим књижевнотеоријским питањима. Неки од њених написа о књижевности спадају у област есејистике, други имају облик књижевнокритичких или књижевноисторијских студија, критичких приказа, информативних чланака и бележака. Различити видови њене списатељске делатности тешко се

* snezanabascarevic@hotmail.com

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, бр. 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

могу строго разграничити (Новаковић 1959: 134). Они се најчешће машају, прожимају и допуњују.

О Исидори Секулић најчешће се говори као о есејисти. При том се не мисли само на то да је есејистика у строгом смислу речи главни или највреднији вид њеног стваралаштва. Раширено је мишљење да је есеј био облик коме је књижевни таленат Исидоре Секулић спонтано тежио и да о томе сведочи целокупно њено дело. О важности есејистичких компоненти у њеној приповедачкој прози било је доста говора у књижевној критици. Досадашње студије о овој великој интелектуалки и културној појави имали су монографски приступ, какав налазимо код Славка Леовца или жанровски, код Иванке Удовички.

Есеј Исидоре Секулић је некада поетски, приповедни или путописни, а некада критички и она га назива белешком или записом. Кроз есеје она је настојала да покаже оно што је заједничко, вредно, мислено и значајно у разним делима, служећи се аналогијом. Упоређивала је и процењивала погледе разних писаца и одмеравала своје погледе са њиховим. Често је упоређивала два дела једног писца или два писца, где би приликом анализе садржаја њиховог дела извлачила више него што се могло претпоставити да се у њима може наћи. Умела је да изведе неслућени смисао, тако да се сматра виртуозом интерпретације. Такав начин испитивања понекад се сводио на интересантно препричавање оног што су други писали, сталним постављањем питања и одговарањем на њих. Писала је о оним уметницима и проблемима о којима су судови већ изречени и утврђени. Есеји Исидоре Секулић су ближи интерпретацији него научној оцени.

Исидора Секулић била је енциклопедијски дух са целокупним чулом за тековине културе и цивилизације и медијум између традиције и модерности. Појава жене-писца с таквом индивидуалношћу коју је показала Исидора Секулић на почетку свога књижевног рада значила је особен догађај. Списатељице су биле врло ретке у српској књижевности. Записи Исидоре Секулић су нетрадиционални, у функцији раскидања и детаљисања тзв. виших идеја и тема. Она прави резове и изражава велику храброст приликом писања, што можемо назвати „мушким писмом“.

Секулићева је поседовала чуло за модернитете свога доба. Дилема национално или космополитско била је не само дилема ове списатељице, већ читаве генерације и нове српске књижевности. Писци који су били део великог модернистичког пројекта решавали су проблем како изградити самосвојну националну књижевност која се ослањала на сопствене тековине културе, а истовремено усваја и модерне токове европске литературе (Арган 1982: 93). Та симбиоза у делу Исидоре Секулић је примала оне менталне садржаје који се могу накалемити на српски језик и аутопоетичку самосвест писца. Она је мирила традицију и иновације, препознавала и афирмисала књижевне вредности својом критичарском интерпретацијом и својим

апсолутним чулом за естетику и суштинске метафизичке квалитете дела. Била је централна фигура модернистичког покрета и полифонијска личност која је стварала у сва три периода српских авангардних метаморфоза и еволуција. Њен културни и књижевно-критички значај је неоспоран.

Исидора Секулић је као мислилац и стваралац била изузетна личност и одиграла је важну улогу у нашој књижевној и културној историји. Трудили смо се да приликом тумачења целине њеног мишљења не изгубимо из вида ни њене појединачне мисаоне резултате, занимљиве идеје, надахнуте формулације и оштроумна успутна запажања, која нису увек морала бити карактеристична за њен начин гледања у целини, али у којима су се у највећој мери испољиле њене интуитивне и интелектуалне способности и таленат уметника-есејисте.

Поред тога што ју је одувек потресала и звала природа, вукла ју је и веома радовала уметност, „уметници који ће постављати питање о множини светова у васиони, о путовању кроз васиону; питање о цивилизацијама; питање простирања живота и трајања трагова; питања количине материје; питања моћи говора људскога“ (Секулић 1964: 410). Ово је написала скоро пред саму смрт, 1957. године. Други текст, уводни, у ново издање „Писама из Норвешке“, упућује на оно што је стварно потресало и дубоко интересовало. То су контрасти у свему, а посебно у људима, да би нарочито истакла следећи „велики контраст“:

„С једне стране, силан, заправо безмеран занос за све оно што је главно генијално лепо људско у науци, у уметности, у моралним подвизима, дакле радост, стално радостан живот, и, с друге стране, јак религиозни нихилизам: прижмири човек, и види само хрпице праха, једна до друге, у бескрај, све без ознака и без имена. Но, ето, и на тој другој страни нека светлост, нека радост: човек треба свим силама, колико их има, да оплемењује свој прах и на оној другој страни контраста, да би прах вратио у васиону у прерађеном квалитету. Писац, и данас, живи од обе те супротне радости“ (Секулић 1977: 143).

Исидора Секулић није занемарила историографско-социолошко, биографско-психолошко и естетичко-критичко посматрање уметности. Може се лепо показати на примеру њених најбољих есеја о нашим и страним уметницима и њиховим делима, да се она умешно користила таквим посматрањима да би заокружила своје импресионистичко-метафизичко, односно импресионистичко-етичко разматрање неког проблема, или да би приказала судбине уметника и њихових дела, управо у смислу неких битних контраста што погађају уметнике и њихова остварења. Исидора Секулић је имала изузетну способност стваралачког асоцирања разних тема и аналитичких тренутака, али и способност да асоцира приближно сличне или различите судбине уметника и мислилаца и да их повеже у једну духовну целину. Она је дубље везана за европску традицију. Културе

у Европи је поделила на три стране: на западноевропске културе са основом у хеленској и римској традицији; на северне, скандинавске културе и на источне, словенске културе. Велики део свог есејистичког рада о страним литературама и уметностима посветила је ствараоцима који су живели од краја осамнаестог века па до њених дана. У предромантичарским, романтичарским, симболистичким и другим уметницима, она је налазила метаморфозе старијих традиција и нову зрелост у имагинативним мислима и уметничким визијама. Честе теме у њеним есејима су: хеленизам, класично, универзалност, интелектуалност, судбина, егзистенција и слично. Исидора Секулић интерпретира проблемске тачке гледишта, концепте, личности дела и личности писаца у делима и дискретно критикује књижевна остварења и њихове форме. Интересовале су је спиритуалне тешкоће, а мање историјски узроци и ситуације.

У својим размишљањима о уметности и култури уопште, Исидора Секулић полази од тога да су Срби мали народ. Пут којим је кренула био је најкраћи, најтежи и, са гледишта будућности, једино могућ. Желела је да допринесе повезивању наших духовних вредности са европским и светским. Проширивала је сопствене видике, превазилазила етничке и језичке границе имајући пред очима идеал универзалне култре у којој своје место имају и велике и мале нације са својим посебним културним доприносом, једне такве свеобухватне културе у којој више није важна регионална препознатљивост, већ удео талента и знања. Није некритички уздизала своју средину, нити се клањала ономе што је долазило са стране. Истински велики дух, она је оличавала свест о култури која не зна за нетрпељивост и ситничаве поделе, која зрачи спокојном увереношћу да је смисао живљења у тежњи ка лепоти и у продубљивању сазнања о свету. Ова списатељица је поседовала апсолутно чуло за модерност и традицију, а њен енциклопедијски дух служио је као медијум између традиције и модернизма. Исидора Секулић је прва српска жена писац европских размера.

Знатно више уметнички креативних елемената Исидора Секулић је унела у књигу „Писма из Норвешке“, коју је објавила 1914. године. Остварила је свој сан из детињства. Путовала је у северну земљу, доживела скандинавску природу и поезију коју је дочаравала у својој фантазији. Развили су се њени афинитети према бизарним мотивима природе. Природа и човек су теме које су првенствено занимале Исидору Секулић. У другом издању овог дела додала је речи: „Стара, од детињства негована наша жеља да, после Цариграда, прхнемо на Север, остварила се ето, колико је било могућно у оквиру наших средстава материјалних и духовних. Да, да много шта од онога што човек уображава, па енергично намишља, одједаред се згусне, стисне, смрзне у факта!“ (Секулић 1977: 338-339). Ако бисмо претпоставили да у приповедно-поетском запису „Буре“ има аутобиографских података, онда је занимљиво споменути тренутак када се ауторско лице исповеда и каже да је

„имало јачих симпатија за поезију надимљених сибирских колиба и за тешки живот северњака који су увек борци и јунаци, него за отужни и шарени југ са лењим и загушљивим ветровима и загрејаним и размаженим становницима“ (Секулић 1994: 16). Она је своје симпатије показала када је путовала два пута у Норвешку. О овој земљи „тешког и трудног живота, у којој се без херојства не зарађује и хлеб, ни култура, ни радост“ (Секулић 1977: 159); о земљи која није богата историјом и политиком, Исидора Секулић је написала духовно узбудљиву и уметнички занимљиву књигу. Насупрот Јовану Дучићу и његовим великим симпатијама за југ и хеленизам, са богатим легендама и историјским догађајима, филозофијом и религијом, Исидора воли сиромашни и ћутљиви скандинавски север, посебно Норвешку, једноставну и сурову природу, једноставне и обичне људе и не особито богату њену историју. У свом зрелом стваралачком добу, она ће имати више симпатија и разумевања за ћутљиво у човеку, за оно што је истински једноставно и када је умно сложеније; него за уживања у богатом облику, у „складу фразе и лепоте слике“ (Секулић 1964: 410), што је пре свега особина јужњака а мање северњака.

Исидора Секулић воли да чује легенде, али не жели помоћу њих да тумачи природу, људске и друштвене односе. Супротно неким романтичарима и неоромантичарима који обожавају хероје и воле да причају митове о њима, Секулићева модерно рационално, дубље реалистички и суптилно поетски тумачи и креира природне пределе, цивилизацијске односе и културне вредности, као и саме ликове људи које је срела на свом путу по Норвешкој. Ако спомене мит, она га убрзо преведе у легенду, а ову у близину реалности коју доживљава и о којој мисли. Мит и легенда су подстицаји да би брзо прешла у домене мисли и визије. Она не говори о херојима који су изнад људи, него о херојима у људима, о херојима зато што су прави људи у суровим животним условима. Кад кратко, готово иронично и натуралистички исприча мит о џину Имиру, онда је тај мит у функцији њених прича и размишљања о земљи и људима, на пример, поетски речене мисли о „земљи која је домовина поетских душа, али и свих сурових отпора против понижења од сиромаштва“ (Секулић 1977: 159). Вероватно је да је и таквом јужњаку који чезне за севером, као што је Исидора Секулић, страна скандинавска митологија. Можда су митови само далеке, примитивне приче у којима се крију слични симболи и идеје. Исидора пише: „Бог Тор је бацио очи поубијаних џинова на небо, и тако су постале звезде. И стога су можда те звезде тако слабо милостиве према људима што овде живе“ (Секулић 1977: 174). Сажето речени мит је благо упоређен са звездама.

Исидора Секулић ма колико била одушевљена природом и земљом, ипак је волела превасходно културу, па кроз њу већином видела земљу и људе. Путовала је релативно безбедно, железницом, колима, лађом и чамцем, са другим путницима или с неким познаником, пространствима Норвешке.

Она није била обичан туриста који није много заинтересован за културу и проблеме живота Норвешке, него, образован туриста, добар зналац, веома заинтересован да много види и спозна. Не заборавимо њене речи да воли север и људе са севера „зато што воли(м) муку и анатему“, зато што се ти људи боје „закона равнотеже“ који је „сва етика и сва религија“ (Секулић 1977: 176). Норвежане воли због тога што су „само душом јачи од свог Севера“ (Секулић 1977: 190). Хтела је да изнад свега, осветли душу Норвешке и Норвежана. То је урадила бавећи се и темом културе. Одмах треба истаћи да за њу култура није обичан култивисан врт или музеј, него процес стварања вредности, стваралачко живљење и делање. У односу на природу, култура је људска активност. Ма колико била критички усмерена према јужњачкој разнежености и шаренилу, према склоностима јужњака да воле раскошно и формама за лепо, Исидора Секулић није могла да напусти извесне медитеранске и балканске особине и врлине; пре свега, љубав према култури, преображајима природе, људским метаморфозама. Она није Норвежанин који живи нераздвојности са природом; она није припадала тој заједници људи и није имала присне и чврсте везе са природним токовима ове земље. Она је поштовала и волела ове људе и земљу кроз своје знање и визије. Волела је две врсте људи са севера: оне које је упознала већ у књигама и с којим се мисаоно дружила; и оне које је упознала и заволела у самој земљи, у сусретима и разговорима, у окриљу пејзажа и кућа, на путу. Она их је, и у другом погледу сусрета и виђења посматрала и доживела кроз културу, кроз будне очи културног човека радозналог да сазна, доживи и напише своје импресије, спремног да на северу, у животу и уметности северних народа, пронађе своје идеје и идеале.

С норвешким људима Исидора Секулић се сусрела у обичним приликама док је путовала земљом. Кратки дијалози и богате импресије о гостопримству, обичајима, откривају њену радозналост и искрене симпатије за ове људе пуне душевних лепота. Они говоре више поступцима него речима. Секулићева не тежи да их идеализује, не чуди им се нити им се диви. Ужива у спознаји њиховог мирног, стрпљивог и храброг живљења, њиховог прилагођавања суровим законима природе и животне филозофије.

Седма глава путописа посвећена је њеним сусретима са сељанком и домаћицом Ранхилом, отреситом и једноставном женом, чији смех, држање и реч делују достојно природе која је окружује, коју воли и живи од ње. Да ли је појава ове жене била тако импресивна да је оставила снажан утисак на списатељицу или је она изградила лик ове жене на основу мноштва разних запажања? Речи које говори Ранхила, приповедно аутентичне и узбудљиве, нису књишки стилизоване, као, на пример, у говорима интелектуалаца, путника, док дискутују о Бјернсону и Ибзену. Супротно Ранхилином ненапрегнутом, мирном, а ипак узбудљивом говору, док читамо неке делове осме главе, сусрећемо се с напрегнутим, више него што је потребно

„стилизованим“ стручним језиком у расправи о суштинама уметности норвешких уметника. То више не говоре личности, него сама списатељица. Увек склона да живи у култури и кроз културу, Исидора Секулић је била потресена „мушким“ животом и говором норвешке сељанке. Исидора Секулић о Ранхилином виђењу несреће и мећаве у планинама пише следеће:

„А шта је било с оним несрећним човеком?

Никада се, јадник, није нашао. Тражио је ваљда пут и своје друштво, залутао, смрзао се, завејао га снег, и ко зна, сутрадан су можда већ преко њега јуриле саонице. А у пролеће – и Ранхила слегну раменима – можда је на оном месту била смрзнута и завејана вода, пропао у њу, и она га однела ко зна куда... Сачувај Боже, колико смрти вреба на човека!...

А и кад није мећава, ноћу је опасно ићи по нашим планинама. Необичне ствари се дешавају. Иде човек крајем којим је толико пута пролазио, и одејдаред, место две-три познате стазе, раштркали се неки нови и непознати путеви као да нешо хоће да те одмами. Пролазе поред тебе неке сенке, и чује се нешто што наши кажу: језера дозивају месечину. Чујемо ми то, чујемо, не мислите да вас лажем, стоји то и у нашим песмама... И онда, знаш, око човечје види свашта, и што постоји и што не постоји, али ухо!... И гласови животиња су сасвим друкчији ноћу него дању, и човек се тако поплаши и изгуби да га ни вртови, који све правце знају напамет, не би умели извести“ (Секулић 1977: 279–280).

Исидора Секулић није оштро раздвајала живљење у природи и у граду, социјалне односе у граду и селу, мада је била свесна извесних разлика и слутила је неке класне односе. Глобално есејистички је разматрала и осветлила трагику и гротеску неког посла, на пример рибарења и продаје риба на тржници. Из натуралистичких слика раскомаданих риба, крви и просуте икре, из реалистичког живог приказа, у фрагментима, уобличава се импресија и мисао о узајамности живота и смрти у једном конкретном месту. Кроз то се провлачи и сугестија о тешком животу у граду као и у планини или на мору.

Исидора Секулић је уз симболистичке наговештаје о души, натуралистички приказала гротескне фигуре уседелица. Испрва, док о томе пише, Секулићева каже да су уседелице – старе, поштоване, марљиве девојке, да импонују свакоме, природне су и социјалне пошто траже смисао а не изглед ствари. Али није могла да не запази и друге тужне и комичне стране ових старих девојака. Црни хумор и гротреску о уседелицама које живе дуго, јер имају средстава да се негују и не сатиру се од брига колико жене које су мајке, изазива реченицама:

„ (...) Уседелице те просто не знају шта је доста од живота, или не могу да умру. То је нечувено какве осушене, пресоване, збрчкане и моткасте фигуре виђате по улицама и на свима јавним местима, и како све оне још јуначки корачају, и за пакост малог француског доцента не попуштају ни

једно предавање о Балзаку, Виктору Игу, и тако даље. Знају француски. У скромним својим мрким или љубичастим хаљинама, са облигатним, као снег белим ришем око руку и врата, са златним обришем на грудима, добро виде доцента и добро га чују, и зато седе обично, уосталом и скромно, у стражњим деловима слушаонице. Запита ли доцент нешто своје слушаоце, мало те неће једна од тих ствари одговорити: да је посетила место у Француској где је живео Петрарка, енглески песник Чосер се није тамо састао са Петрарком.

И тако је овде цео свет везан са старим девојкама, има ваздан богатих и богаташких задужбина и института за издржавање и помагање сиромашних, или много самотних уседелица, да што лепше, што достојније и удобније проживе свој усамљенички живот. Прошли смо поред једне трокатне, врло лепе куће, на најлепшем месту у реду господских вила у Ослу, са царском баштом, због које смо се управо и надвиривали перко гвоздене ограде нагађајући шта то може бити, пошто је за болницу изгледало одвише отмено и лепо. Одједаред, око подне, био је сунчан дан, просу се по башти једна непрегледна маса сасвим древних девојака. Неке су ишле са једним, нека са два штапа, неке су нудиле и водиле под руку, неке су болничарке гурале у колицима, некима од добро утопљених дама сервиран је доручак у башти. Све је изашло на сунце и ваздух, и отимало се да учини што је више могућно за поправку здравља и продужење свог живота“ (Секулић 1977: 233–234).

Ово је писала уметница која није могла а да не запази тамну и хуморну страну живота ових девојака. Показаће да се саосећа са њима, да разуме њихове проблеме и написаће да су ове старе девојке „ипак несрећна створења“ (Секулић 1977: 235).

На неколико места путописа одјекује, туга и црни хумор због нужде сиромаштва, због сурове природе и самоће насеља. Запажа да у снежној пустињи свештеник има пуно посла, јер ретко долази. Он мора да крсти децу, да венча парове „који су се преко зиме узели, и да посахрањује све смрзнуте мртваце који су ко зна откад мртви“ (Секулић 1977: 335). То говори да је Исидора Секулић опсервирала и изврсно осветлила одређене друштвене појаве.

Људи и насеља, историја и легенда, добијају свој пуни смисао тек у везама са природом. У „Писмима из Норвешке“ природа има симболичан смисао: она је сурова вечност. Исидора Секулић каже у једном тренутку: „Нигде се тако у Норвешкој природа не осећа: да је можда, само у суровости вечност“ (Секулић 1977: 174). Даље пише:

„Норвежаниново срце је увучено дубоко испред очију радозналости и понуда пријатељства; а његова земља је земља црних стена и немих вода, земља вечите глади за сунцем и чежње за човеком, за пролазником. Нешто мртво, костурасто и давно покојно представљају оне горостасне кристалинске стене које нити имају живот нити дају живот, које су некад фантастичне,

некад страшне терасе големих структура без имена и без циља. Додуше, увек достојанствени, поносити архитектонски облици. С друге стране узето, разједени и разглодани делови норвешког трупа, са силесијом острваца, земље, шкоља, гребена, зглобова, прстију и патрљака, то су разголићени и на осетљиву страну окренути живци те земље, водом дражени нерви земље у којој се каже да је човек толико и толико зима стар, у којој се деца плаше бауком из којег ће скочити петнаест зима, и у којој девет месеци у години владају зли богови помрчине и бура, а само три месеца праведни богови љубави и сунца. Север је драматичан, у заплетима и у расплетинама.

На камену је сав живот Норвешке, сав њен карактер, сва њена несрећа. У водама је сва њена лепота. У шумама њена машта. На западној, разуђеној и расцветалој обали поређани су раскошно лепи језовито ћутљиви фјурови са својим долинама, и посејане су варошице, пуне хитрог живота морнара и шарене граје пристаништа. А у унутрашњости, тешко притискују и земљу и људе пусте снежне пољане, фјелови, и камењари, и тешко и неправилно се подижу вароши на расплињено слојевитим или купасто заобљеним, често као стакло глатким брежуљцима и блоковима стена који на сваком кораку стрче из земље, а које је тако тешко сравнати са земљом“ (Секулић 1977: 162–163).

У чистој контемплацији природа је симбол, а потом и појам вечности. У естетским котемплацијама, природа постаје својеврсно конкретна, различита појавама и суштинама, чак драматична и лепа. Остаје ближа човеку, нарочито оном који долази са југа и носи трагове велике хеленске традиције и чежње за другим, северним крајевима. То значи да он види основне разлике северних и јужних крајева и доживљава естетска и друга узбуђења.

Исидора Секулић припада малом народу. Од малена је осетила његову проблематику, али ју је највише доживела у великим ратним искушењима. Она говори из дугог животног искуства. Као што се у касно време диви строгости и снази, сиромаштву и чојству Црногораца, лепоти уметности Његоша, тако се пред Први светски рат, диви Норвешкој, суровим пределима ове земље, једноставним и поносним Норвежанима. Све то ради на сложен начин, у везама које нам показују да су њена исходишта на Балкану и Медитерану. Да док тежи ка нечем идеалном, она чезне за севером и у њему налази нови ослонац, с тежњом да се окрене и југу пуном раскошних облика и садржаја.

„Писма из Норвешке“ нису оптерећена тмурним, песимистичким визијама и мислима, као што би могла да сугеришу размишљања Исидоре Секулић у предговору 1951. године, посебно она о „хрпицама праха која од свега остану, од живота и од његових свечаности“ (Секулић 1977: 143). Нови додаци старом тексту само су мислено и зналачки употпунили размишљања и релативизирали виђења. Супротно, можемо рећи, да су „Писма из

Норвешке“ пуна витализма. Она су уметнички доживљај, о природи и људима Норвешке. Ни у једном свом белетристичком раду Исидора Секулић није подарила такве лепоте као у овом делу. Она није само писац, већ и лик ове књиге. Ауторка израста као човек који пише овај медиј. Природа је, у овом делу, чудесна не само својом снагом и облицима него и супстанцијама, сваковрсним судбинским везама с писцем. „Писма из Норвешке“ су потекла из жеље писца да говори мудро и поетски интимно о нечему што је свет око нас, о природи која симболизује вечност, о људима који су непосредно према њој и у њој, о лепотама и другим вредностима зачетим у људима и око њих.

Да је Исидора застала на слици „земље црних стена и немих вода, земље вечите глади за сунцем и чежње за човеком, пролазником“ уочили само кроз њено размишљање о смрти и о ћутању, о глади и самоћи. Али, већ у том пасусу она продужава да драматично поетски и мисаоно казује о „горостасним кристалинским стенама“, мисли и говори у „заплетима и расплетима“ (Секулић 1977: 162–163). Она је дала узбудљив, на махове изражајно богати путопис. До ових писама дошло је у судару са суровошћу и са лепотама природе. Историја и легенда, географија и етнологија су припрема за њено право поетско и мисаоно казивање. Од четврте главе, када пише о „уским али удубљеним менталитетима“ (Секулић 1977: 212), о скандинавским животним и легендарним драмама, када започиње да поставља судбоносна питања егзистенције и када говори о слици „крупног, пластичног, леденог“ месеца (Секулић 1977: 218), о ћутању које је свуда, о животу природе, од тада мисаоно и поетски дејствује њен путопис.

Живот сурове, вечне природе постаје, живот продуховљене, пролазне природе. Фјели нису само монструозне, опасне него и лепе, осунчане висоравни, нису само ужасне равни већ лепи и узбудљиви простори. Велике тамне урвине и воде које јече доживљене су од човека који ипак у души носи јужно срце и зато су богато изражајне. Импресивни су и цртежи језера куда пролази железничка пруга, затим простори око фјурова. У њеном тексту природни предели прожети су људским радом и вредностима без којих би пејзажи били декоративне виђете. Пажњу скреће лирски есеј о фјуру. Тај есеј је у блиским везама са другим описима природе и приказима људи. У први трен, чини нам се, да у њему расте само слика вертикалних стена и заборављене воде између њих, „једне до неба и до свог дна каменом зазидане воде“; али Секулићева развија ову слику новим метафорама у којима слутимо и видимо патос једне душе, одушевљене и зачуђене. Важно је да људи и ту пролазе, воде борбу са стихијом, стварају визије и мисли. Исидора Секулић се не задржава само на опису и коментару, већ осветљава и разуме оно што је супстанција простора и времена. Она је мисаони путописац лирских сазвучја.

У овом путопису наћи ћемо и романтичарске описе у којима она настоји да интензитетом израза, јарким метафорама, градацијама и

хиперболама постигне снажан утисак о некој снази, величини и лепоти. Такав је, на пример, опис смрзнутог водопада, од израза „ледени конци који су тако танки да би се њима могло вести“, од израза о „грдосији клица“ (Секулић 1977: 269), па до набрајања и градирања мноштва детаља, поређења, да би, затим, дошао коментар, у виду питања, какве су те водене енергије и метаморфозе када се воде тргну и прораде.

Вокација есејисте, који мисли и лирски осећа, води је ка конкретизацији утисака. У приказу сусрета с једним лекаром искрсну његове речи о лицима „којима је ветар раздувао израз...“ (Секулић 1977: 307). Ти људи нису путници из далека, као Исидора Секулић, они су „у чудној једној нераздвојности са природом“ (Секулић 1964: 508). Та „јака и својска заједница човека и природе“ карактерише Норвешку како ју је видела Исидора Секулић. Норвежани мудро дочекују и решавају проблеме, „и не питају тако уочљиво, нестрпљиво и тврдоглаво као Руси, и пишу и говоре без афоризама и поента“ (Секулић 1964: 43–44). Томе је тежила и успевала Исидора Секулић.

Њена књига „Писма из Норвешке“ је путопис о заједници човека и природе, о достојанственом животу људи, о њиховим мирним и мудрим говорима везаним за дуготрајно искуство и природу. То је и књига о лепотама природе и вредностима човека у тој природи некад монструозној својим облицима и суровим условима живота. У једном есеју Исидора Секулић пише: „Писање путописа можда је у суштини несагласно са природом правих песника“ (Секулић 1964: 278). Песници све асимилују и све подређују идеји, песми. Каткад песници пишу путописе, али то су поетски путописи - поеме о смрти, љубави и лепоти (Христић 1968: 54). Такав је путопис „Љубав у Тоскани“ Милоша Црњанског и путопис „Африка“ Растка Петровића. Исидора Секулић је другачија. Она по вокацији није песник. Она не пише путопис једне могуће земље, простора и људи. Није песнички субјективна, делирична или контемплативна, већ објективна, истинољубива са тежњом да оствари путопис у којем ће доћи до склада између објективног, реалистичког запажања и „есенцијализације (...) дубоког унутрашњег искуства“ (Секулић 1977: 279), између реалности и унутрашњег, духовног бића човека. У том смислу написала је изванредан путопис, који дарује искуство и знање. Путопис Исидоре Секулић је отворени облик књижевног изражавања, у неким фрагментима есејистичко-поетска козерија са сугестивним елементима.

У књигама „Сапутници“ и „Писма из Норвешке“ Исидора Секулић је много маркантније испољила своју индивидуалност и литерарну оригиналност, уз развијенији литерарни укус и зрелије литерарно искуство. Испитивачи који су се бавили раном српском авангардом нарочито истичу деловање друге књиге „Писма из Норвешке“ Исидоре Секулић на младу генерацију стваралаца. Предраг Палавестра приметио је да то дело значи „отварање прозора у један сасвим нови и непознати свет“ (Палавестра 1979:

254). У „Писмима из Норвешке“ препознавали су се простори сопствених наслућивања, теме модернога доба и силовите песничке склоности ка интелектуалном самоиспитивању, интимном исповедању личних слутњи и узнемирења, све оно од чега су млади авангардни песници градили своје песничке светове. У поетском виђењу Исидоре Секулић, Норвешка је била један готово фантастичан свет. У жару путописа, који ју је обавезивао и на извесну објективност, Исидора је успела да створи упечатљиву поетску визију. „Писма из Норвешке“ и „Сапутници“, имају много сродности. Космополитска оријентација, која је била наглашена у размишљањима Исидоре Секулић о модерној уметности, показала се у тематици њених првих прозних остварења. „Сапутницима“ и „Писмима из Норвешке“ она је покушала да буде уметник, а не списатељ. Потпуно је занемарила колективну друштвену проблематику и бавила се индивидуалним људским унутрашњим животом.

На крају, можемо закључити да је Исидора Секулић једна од најобразованијих српских жена (приповедач, романсијер, путописац, есејиста и преводилац), кључна личност модерне српске књижевности, прва жена члан Српске академије наука и уметности, зналац више језика и познавалац више култура и подручја уметничког изражавања. На примеру књиге „Писма из Норвешке“ указали смо да је њено дело било и остало својеврсно огледало сложеног и европски оплемењеног типа културне свести. Њено веровање да је услов сваке уметности естетска радозналост, уздиже је испред времена у коме је живела и стварала. Исидора је проширивала хоризонте наше мисаоности, богатила наше познавање светске литературе, остварујући стални контакт са европским литературама и својим тумачењима и погледима савремене књижевности била централна фигура која је стварала у сва три периода српских авангардних метаморфоза и еволуција, те дала велики допринос везивању наше културе и уметности за европску.

Литература

Арган 1982: Ђ. К. Арган, *Студије о модерној књижевности*, Београд: Нолит.

Ватомо 1991: Ђ. Ватомо, *Крај модерне*, Нови Сад.

Вуксановић 1999: О. Вуксановић, *Смисао самоће у делу Исидоре Секулић*, Ниш: Филозофски факултет.

Деретић 1997: Ј. Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд: Филип Вишњић.

Дучић 1914: Ј. Дучић, „Исидора Секулић“, Београд: *СКГ*, 8/ XXII, Београд, 78–87.

Егерић 1982: М. Егерић, *Име и дело Исидоре Секулић*, Београд: Рад.

Ејхенбаум 1972: Б. Ејхенбаум, *Књижевност,* Београд: Нолит.

Епштајн 1997: М. Епштајн, *Есеј*, Београд: Народна књига/Алфа.

Жмегач 1986: В. Жмегач, *Тежишта модернизма*, Загреб.

Игњатовић 1992: М. Игњатовић, *Књижевна критика и савремене теорије тумачења књижевног дела,* Београд: Стручна књига.

Леовац 1986: С. Леовац, *Књижевно дело Исидоре Секулић*, Београд: Вук Караџић.

Маринковић 1963: Н. Маринковић, *Јасна пољана*, Београд: Космос.

Матош 1952: А. Г. Матош, *Есеји и фељтони о српским писцима*, Београд.

Новаковић 1959: Б. Новаковић, *Лик и дело Исидоре Секулић*, Београд: Нолит.

Палавестра 1979: П. Палавестра, *Критика и авангарда у модерној српској књижевности*, Београд: Просвета.

Пејић 1973: С. Пејић, *Патографија књижевнице Исидоре Секулић*, Нови Сад.

Поповић 1984: Р. Поповић, *Мој круг кредом*, Београд: Народна књига. *Речник књижевних термина* 2001, Бања Лука: Романов.

Секулић 1964: И. Секулић, *Аналитички тренуци*, Суботица: Матица српска.

Секулић 1964: И. Секулић, *Теме*, Суботица: Матица српска.

Секулић 1964: И. Секулић, *Из страних књижевности I*, Суботица: Матица српска.

Секулић 1964: И. Секулић, *Из домаћих књижевности I*, Суботица: Матица српска.

Секулић 1977: И. Секулић, *Писма из Норвешке*, Београд: Вук Караџић.

Секулић 1994: И. Секулић, *Сапутници*, Београд: Плави јахач.

Христић 1968: Ј. Христић, *Облици модерне књижевности*, Београд.

Соња С. Леро*
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

DOI 10.7251/ZRNE1501419L

Кратко саопштење

ПУТ И СУСРЕТ У ДЈЕЛУ ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ
(Уз осврт на везу са народним стваралаштвом и средњовјековном традицијом)

1. Увод

Књижевни рад Јоаникија Памучине, сарадника *Српско-далматинског магазина*, сљедбеника вуковских и доситејевских идеја, херцеговачког монаха чији су живот и дјело, историјски гледано, смјештени у оквир 19. вијека, може бити одређен као рад једне личности посвећене разнородним видовима дјеловања – личности прилично скрајнуте на књижевном пољу, гдје се разлози скрајнутости могу објаснити разлозима заборава и маргинализације које наводи Горан Максимовић (в. Максимовић 2013). Три су основне традиције које су тај рад обликовале и одредиле, а то су: стара монашка књижевност, народно стваралаштво и Памучина савремена умјетничка књижевност (Ковачевић 2009: 156). Када се узме у обзир постојање та три ослонца, као и различитих жанрова књижевног или документарно-књижевног стваралаштва којима се Памучина користио (у оквиру прозе, поезије, историографских и етнографских списа), потребно је указати на чињеницу да се овај рад ограничава на анализу оних дјела у којима је мотив пута препознат као битна функционална категорија, а то су животописи *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина, херцеговачког везира* и *Животопис Серафима Шолаје*, пјесме *Пјесна једнога Херцеговца* и *Пјесна Херцеговца младим Далматинцима*, као и текст *Епархија Херцеговачка*, који најчешће бива одређен као чисто историографски, али може бити посматран и као текст путописно-историјског карактера (Максимовић 2011б: 273).

Веза са поменутим традицијама – народном и средњовјековном – уочава се на значењском и садржајном нивоу (цитати и алузије на библијске текстове, уношење мотива из корпуса народних вјеровања), на основу присутног повезивања легендарног и митског са оним фактографским и историјским (што упућује на везу и са средњовјековном и са фолклорном традицијом), али и на нивоу формалних карактеристика и избора самих жанрова (употреба десетерца, анегдота, пословица, животописа, путописних

* sonja.lero@gmail.com

елемената, епиграма, епитаф(ион)а, елемената хронике и љетописа), гдје није ријеч само о преузимању готових образаца жанрова и уграђивања у њих одређених догађаја којима је аутор свједочио или о којима је слушао или читао него о појави трансформације жанрова у складу са интенцијама аутора, поетичким и идеолошким конвенцијама којима се водио, али условљених и историјским тренутком у којем је стварао. Када се узме у обзир да је ријеч о калуђеру, којем су жанрови средњовјековне књижевности и те како блиски, њихова употреба бива истински очекивана. С друге стране, просвјетитељске идеје којима се водио чине логичном употребу облика који произилазе из сржи народне традиције, као оне која је народу најближа и најјаснија и која омогућава да приближи себе њиховом и њих свом начину мишљења.

У овом раду спона са старом српском књижевношћу и усменом традицијом посматра се преко мотива путовања. Наиме, ријеч је о мотиву изразито присутном и у једној и у другој традицији, али и мотиву који се употребљава у виду категорије којом се остварује веза између фактографског и фиктивног, историографског и оног литерарног и културолошког, ангажованог и фолклорног.

2. Композиционо-садржајна функционализација мотива пута и сусрета

Мотив пута и мотив сусрета – који из њега произлилази и са којим је неумитно везан – присутни су у књижевности још од њених најстаријих времена. Тако Мирјана Стефановић упућује на исправан став многих научника који тврде да *се већ у Хомеровој Одисеји налази идеја путовања као животног става који одређује људско трагалачко биће* (2010: 111–112), те да се у *Епу о Гилгамешу, Одисеји и кругу прича о краљу Артуру налазе још у раноисторијском добу докази прагматичких путовања* (2010: 112), док Бахтин повезује хронотоп сусрета са хронотопом пута, пишући како је *у сваком сусрету временска одредница (у једно те исто време) неодвојива од просторне (на једном те истом месту)* и наглашавајући како у *сфери митологије и религије мотив сусрета игра, разуме се, једну од водећих улога: у светим предањима и Светом писму и у верским ритуалима* (1989: 208–209).

Увидом у развојне токове српске књижевности, такође увиђамо да је мотив пута присутан у њеним различитим сегментима, укључујући народну и средњовјековну традицију. Ако узмемо у обзир народне бајке, уочавамо да је развој радње у великој мјери повезан са кретањем јунака. Пратећи неке од Пропових функција, које осликавају композициону основу бајке као врсте, као што су *удаљавање од куће*, *одлазак јунака*, *продужавање пута*, *јунак се враћа* (Милошевић Ђорђевић 2006: 27–29), увиђамо да је за остварење

композиције једне бајке и те како важан моменат кретања јунака, његовог одласка на пут и да тек тим чином путовања/одласка/удаљавања од куће он долази у ситуацију да се сретне са чудесним, порази непријатеља или стекне оно за чим трага. Са друге стране, путопис као жанр своје извориште има управо у средњовјековној традицији, тачније у жанру проскинитариона, својеврсним водичима за ходочаснике који су углавном садржали пописе конака и манастира. Списи такве природе у јужнословенским књижевностим познати су и прије 14. вијека (Трифуновић 1990: 296).

Узимајући у обзир поменуту чињеницу да су стара монашка књижевност и народно стваралаштво два битна ослонца књижевног стварања Јоаникија Памучине, из које произилази његово познавање дјела која припадају тим корпусима, постаје јасно да Памучини поступак литераризовања пута те описа мјеста и сусрета које сам пут носи није био непознат ни далек. Литераризовање датих мотива присутно је и у његовој поезији и у његовој прози. Оно је служило као вид специфичног композиционог рјешења, начин повезивања различитих традиција на које се ослањао, али је било и начин отварања једне могућности преплитања фактографског и фиктивног.

2.1. Пут и сусрет у поезији Јоаникија Памучине

Двије пјесме Јоаникија Памучине издвајају се на основу функционалне употребе мотива пута и сусрета. Ријеч је о пјесмама *Пјесна једнога Херцеговца* и *Пјесна Херцеговца младим Далматинцима*. Обје пјесме композиционо су уобличене на сличан начин и одликује их изразита наративност карактеристична за епске народне пјесме.

Присуство мотива пута и чина кретања, тј. путовања уочава се већ у првим стиховима ових пјесама: *Једном пођох путоват' по гори* (*Пјесна једнога Херцеговца*, Памучина 2005: 345) и *Путово сам опет по планини* (*Пјесна Херцеговца младим Далматинцима*, Памучина 2005: 347). Оно што је неопходно додати јесте то да у овим поетским остварењима мотив пута престаје да постоји само на мотивском нивоу и служи за грађење различитих наративних нивоа – тако се у пјесмама формирају два наративна слоја: први подразумијева пут и сусрет, долазак до нечега, а други подразумијева грађење својеврсне уметнуте фабуле и јављања пјесме у пјесми:

Једном пођох путоват' по гори,
Угрио се пак ме жеђа мори.
Тражим воде да грло засладим,
Боже драги! шта сада да видим!
Ја изађох на росну ливаду
Србин чобан сјећаше у хладу.

(...)
Поче пјеват' ове говорове:
Хеј безбожна, поган некрштена,
Агарјанска ти вјеро тирјанкса,
Давно ти си Србију прекрила (...)
(Памучина 2005: 345).

Путово сам опет по планини,
По Корани, широкој пољани
(...)
Зефир вјетрић тихо подпухаше,
И некакав глас ми доносаше:
О који си, што у хладу сједиш(...)
(Памучина 2005: 347)

Први наративно слој, оно што бива именовано као оквирна фабула или *frame narrative* (Принс 2011: 131), конструисан је у виду подлоге испуњене мотивима усмене књижевности – ту је присутан хронотоп горе, мотив гусала, зачуђености изречена исказом *Боже драги* (Памучина 2005: 345) или *И какво сам ја чудо видио* (Памучина 2005: 347) – која је сва саздана на кретању (путу) и доласку до онога што изненађује. Тренутак сусрета граница је између два наративна слоја, између двије слике које аутор гради. Тренутком сусрета са тим што изазива чуђење Памучина почиње грађење уметнуте слике, тј. *embedded narrative* (Принс 2011: 216), која је испуњена духом просвјетитељства. Памучина у овим својим пјесмама користи хронотоп пута и топос сусрета као средство преплитања различитих традиција на које се ослања. Почиње оним што је народу блиско и лако препознатљиво, узима у обзир перцепцију читалаца и креће се ка идејама просвјећења, учености, питању језика и школованости. Функционалност употребе мотива пута овдје лежи у прагматичности – кретањем од оквирног ка уметнутом свијету пјесме, Памучина је конструисао сусрет свијета фолклора и тенденција свога доба, повезујући тиме средство и циљ своје списатељске намјере. Управо опажање историјског тренутка у којем он ствара и владајућих поетичких тенденција, читаоцу олакшава разумијевање оваквог пишчевог поступка.

2.2. Пут и сусрет у прозним текстовима Јоаникија Памучине

Живот Али-паше Ризванбеговића и *Животопис Серафима Шолаје* јесу текстови које карактерише употреба мотива пута и сусрета, те који носе жанровска обиљежја романсиране биографије и путописа. На размеђи жанрова је и текст *Епархија Херцеговачка:* превасходно историографског карактера, али са елементима путописног. И овдје мотив пута служи за

формирање уметнуте фабуле, својеврсне приче у причи, али има и случајева напуштања конкретног значења саме ријечи „пут“, а заступљено је и сучељавање фактографског и фиктивног, увођење проблематике другости, уношење елемената других жанрова – све остварено посредством пута и сусрета као књижевних топоса.

Поменути животописи преко жанровског кода успостављају везу са средњовјековном традицијом[1], али је код њих потребно указати и на тежњу ка приказивању општих прилика датог историјског тренутка – друштвених и културних – што неупитно наводи на став о могућности говорења о утицајима средњовјековних жанрова какви су љетописи или хронике. Такав став је већ присутан у литератури, па тако Горан Максимовић наглашава да је значај *Живота Али-паше Ризванбеговића* у томе што се не даје само портрет његове личности, већ и љетопис Херцеговине прве половине 19. вијека (2011а: 107), док ће Војо Ковачевић ово дјело означити као дјело историографског карактера (2009: 53), али и као љетопис: *Иако је поуздано знао многе историјске чињенице, Памучина не оптерећује текст сувопарним историјским подацима. За њега су особито важна народна предања, митови и легенде који су остали сачувани у народној свести. Легендарно и митско надраста и од заборава отрже давне догађаје. Заодева их у рухо језика, приче и причања. То не умањује објективност и истинитост овог љетописа. Напротив, само га чини још убједљивијим* (2009: 54).

У *Епархији Херцеговачкој* даје се својеврсни попис битних одлика именованог мјеста – рељефа, климе, распрострањености биљног свијета, производних дјелатности, говора становника, њихове вјере, постојања школа, те списак кадилука са означеним бројем кућа и цркава, као истакнуту удаљеност од Мостара до различитих мјеста у Херцеговини изражену у сатима. Ријеч је о тексту у којем мотив пута бива тематизован првенствено као попис и опис онога што се налази на неком простору или онога на шта се наилази негдје, тачније овдје је више ријеч о оном *путоописном и путопописном* него о самом феномену кретања. Ипак, одређена доза личног и оног стваралачког може се уочити уколико се погледа колико пажње и простора бива посвећено појединим темама. Посебну пажњу Памучина тако посвећује питањима језика или постојања школа, али на појединим мјестима чак прекида то своје *пописивање* уношењем сегмената разговора као примјера који треба да досликају оно о чему у датом тренутку пише. Тим разговорима стварају се специфичне сценичне конструкције и оне се могу схватити као вид фикционализације првенствено фактографског текста. Један од таквих примјера свакако јесте разговор који Памучина наводи у дијелу гдје се бави питањем језика краја који описује: *На примјер, дође*

[1] Житије као прозни жанр средњовјековне књижевности који је надахнут античким биографским текстовима и који свој извор има у мартиријским списима (уп. Трифуновић 1990: 47).

један сељак у град на дућан и пита овакове нове трговчиће: пошто ти је тамјан и свјеће? Одговара трговац: ја куме не знам то, но знам ђулук и муме (Памучина 2005: 194) или:

Ево једног примјера:

Кршћанин: Невиста пита дивера: – Мој дивере, ди си бија? Шта си радија? Када си овди доша? Јеси ли ми што липо дотира на парипчету?

Дивер: Копа сам виноград у Турчина ђава га понија; копа сам и уноћ, кад није мисеца, а онда би ужега свићу, пак би све радија.

(...)

Христијанин источне цркве: – Невјеста пита ђевера: – Мој ђевере, ђе си био... (Памучина 2005: 195–196)

Пишући о путу, путопису и путничкој књижевности и проблематизујући јасно раздвајање путописа и фикционалне књижевности, Јан Борм наводи, позивајући се на Дејвида Лоџа, како *би ваљало указати на неизбежан елемент фикције у преношењу разговора остварених у току путовања* (2013: 609), те да су *екстензивни дијалози у путописима само један од начина да се оствари сценична конструкција. Осим тога, путописи могу да укључе фикционалне наративе, приче и митове; и обрнуто – документарност и дискурзивност, па и историјски догађаји могу бити коришћени у романима* (2013: 609).

Животопис Серафима Шолаје специфичан је јер доноси нешто другачију функционализацију мотива пута. Наиме, овдје није више акценат стављен на феномен кретања и конкретност самог пута и путовања, те описа онога што се може на простору којим се креће уочити. Овдје мотив пута превазилази аспекте конкретности и постаје *прави пут* или *пут своје природе: зато ваљало би да увијек иде правијем путем* (Памучина 2005: 161). Преношење такве природе потврђује снажан утицај средњовјековног промишљања и узимања конкретног (појма пута) само као једне врсте ознаке за оно духовно (прави пут, исправни пут). Мотив пута у овом дјелу употребљава се превасходно у лику метафоре пута и путовања, којом се приказује животни ток личности о којој се пише. Метафора путовања, која овдје подразумијева представљање животног пута као кретања ка истини и суштини, у овом тексту Јоаникија Памучине стављена је испред конкретности самог просторног кретања.

Нешто комплекснije је питање употребе мотива пута и сусрета у животопису *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина*. Већ на почетку текста јавља се помињање и опис града: *Столац, најутврђенији од свих градова у Херцеговини, удаљен је шест часова путовања на југ од Мостара* (Памучина 2005: 63), а и други његов дио почиње на сличан начин: *У Босни, недалеко од града Високо, има једно мјесто које се зове Оглавак. Прије извјесног времена, овдје су земљорадници, обрађујући поље, изорали плугом људску главу на којој је остало нешто косе. Турци су узели ту главу*

и признали је за главу свога свеца (Памучина 2005: 123). Тај почетни опис града послужио је као база за увођење личности, али и као погодно мјесто за преплитање жанрова – уношењем елемената предања - као и успостављање везе са тренутком пишчеве садашњости: *И у наше вријеме на свим тим гробовима леже огромни каменови, а на узглављу крстови, високи око 18 предаља* (Памучина 2005: 64).

Након лоцирања града, Памучина прелази на предање које је у вези са њим:

Према предању, на његовом мјесту, још у вријеме српских владара, живјела су четрири брата: Љубомир, Стефан, Демун и Војислав и њихова једина сестра Видосава, која је, како се прича, и саградила садашњи Столац. На сјеверу, пола часа хода од њега, налази се мало поље, гдје је та Вида сахрањена, и по њеном имену то се поље сада зовр Видово. Што се тиче њене браће, Љубомир је сахрањен у земљи Љубомирској, повише Требиња, у љубињском кадилуку, Војислав – у истом кадилуку у селу Банчићима, на Војској њиви, четири часа на југ од Стоца; а Стефан у селу Брштанику, благајски кадилук, на Стјепан-крсту (Памучина 2005: 63–64).

Уношење елемената предања још је једна спона са народним стваралаштвом, јер само предање представља једну од категорија народне књижевности*коју су браћа Грим назвали саге и супротставили је категорији бајки. Гримова дефиниција да су бајке поетичније, а саге историчније, са израженим елементом веродостојности казивања, последњих деценија знатмо је проширена (...),* гдје се могу разликовати етиолошка и есхатолошка, историјска и културно-историјска, митолошка, легенде и митови (Милошевић Ђорђевић 2006: 172–173). Управо се у односу између тежње ка вјеродостојности и присуства фикционалног може успоставити паралела између ове врсте и текста Јоаникија Памучине. Присуство народних предања (али и пословица и изрека) уклапа се и у шири контекст дјеловања овог ствараоца – скупљање народног стваралаштва и настављање Вуковим путем. Сегменти овог типа најчешће се у текст уводе или употребом конкретне ријечи предање – као што је случај са предањем које се наводи на почетку – или употребом исказа као што су *за који се прича, по причању, говоре, прича се, причају* и томе слично.

Слично као у поезији и у овом животопису Памучина користи мотив пута и сусрета као спону између оквирне и уметнуте приче. Од потенцијалне фиктивности догађаја који намјерава да исприча аутор се опет ограђује употребом облика *причају*:

Причају да се један Поповац упутио у Венецију, умотавши се у своју уобичајену вунену одјећу, дошао тамо у фанрику гдје су ткали сомот, зауставио се и чудио се како се то ради да је овај сомот с једне стране црвене боје, а са друге није? Ту се десио Венецијанац и упитао:

- Што се ти тако, пријатељу, чудиш сомоту?

- Наравно – одговорио је Поповац – чудим се како то ви радите да сомот излази с једне стране црвене боје, а са друге не!

- Е, пријатељу! – рекао је Венецијанац – није чудо направити сомот мало црвен само с једне стране, а ево што је чудо – на твом одијелу са обје стране је јака црвена боја и, уз то, још са другим влакнима – како се то прави? Одакле си ти?

- Ја сам – одговорио је Поповац – из оне земље гдје зими плове лађе по мору и лове рибу свиленим мрежама, а љети се на мјести тог мора сије пшеница и друго жито.

Збунивши на тај начин Венецијанца, Поповац је пошао својим путем, а овај је остао зачуђен и сам је себи говорио: чудан, заиста, овај човјек, а чудна и његова земља (Памучина 2005: 75).

Разговор који се води између тог Поповца и једног Венецијанца прожет је сликањем феномена другости и чуђења које настаје као резултат сусрета са другим и другачијим. Читава сцена конструисана је око разговора у вези са ткањем сомота, али чуђење зашто се то ради на начин другачији од сопственог упућује на сликање свијета који је дошао у додир са неким другим свијетом. Чуђење је овдје двоструко. И једна и друга страна сусреће се са новим, гдје је то ново оно другачије од њима уобичајеног, и не устеже се да искаже изненађење пред том различитошћу и другошћу. На том трагу, код Памучине можемо препознати обрисе имаголошке природе путописних текстова, нарочито ако се узме у обзир став да је једно од одређена жанра путописа свакако *естетизација интимности писца и кретање као резултат сусрета његовог и иних светова* (Ђерић 2012: 473).

Као један вид сусрета два свијета може се посматрати и прича о пећини, гдје се сучељава свијет писца (његова увјерења базирана на рационалном промишљању и законитостима физике) и *ини свијет* (предање о звуковима у пећини које каже да је ријеч о оглашавању духова). Са друге стране присуство одређене дозе личног и интимног може се пратити и уношењем личних осјећања аутора – гдје писац исказује свој страх и тиме прекида фактографску објективност и имперсоналност: *тада ми је смртни страх обузео душу* (Памучина 2005: 85).

Један од тренутака које је потребно споменути јесте и тренутак преласка на прво лице множине и директно обраћање читаоцу: *Сада ћемо опет ући у манастир* (Памучина 2005: 79). Тим поступком аутор не само да уноси и сегмент личног – иако је ријеч о множини, ипак је ријеч о првом лицу – али и уводи читаоце у сам феномен кретања, за читаоце процес читања о путу постаје сам пут. Сличну ситуацију наводи и Мирјана Стефановић у *Путешествију ка граду Јерусалиму* Јеротеја Рачанина, упућујући на прелазак наратора на казивање у првом лицу и директно обраћање читаоцима као вид образовања типа аутора какав је познат новој књижевности (2010: 115). Само повезивање таквог обраћања читаоцу и феномена пута или кретања

упућује на успостављање релације између самог чина читања и путовања, тј. остваривање заједничког кретања кроз текст, те се *путовање схвата као облик читања, као што може да буде и обрнуто, а опет путописно, наиме – читање као путовање* (Стефановић 2010: 115–116), позивајући се при томе и на Битора и његово укрштање појмова читања и путовања – *Читање као путовање* (2009: 95) и *Путовање као читање* (2009: 97).

3. Закључак

Бављење композиционом и садржајном функционализацијом мотива пута и сусрета и њихом литераризацијом, можемо прије свега увидјети да се дјело Јоаникија Памучине, иако је у одређеној мјери засновано на историографском и етнографском и без суштинске намјере да за стварањем чисто литерарних остварења, базираних на оригиналним поступцима, суштински може посматрати и као књижевноумјетничко. Разлог томе лежи у чињеници да је оно историографско у великој мјери у појединим сегментима стилски уобличено у књижевно – литераризовано. Ако се посматра природа утицаја који су на то литераризовано дјеловали, онда се о дјелу Јоаникија Памучине може говорити као о књижевности укрштаја – укрштаја прозног и поетског, средњовјековног, народног и просвјетитељског, историографског и литерарног, фактографског и фикционалног, личног/вјеродостојног/доживљеног и колективног искуства/народног предања.

Један од најефектнијих начина литераризације садржаја јесте и специфична употреба мотива пута, али и хронотопа сусрета који из њега произилази. Тај мотив присутан је као ознака *правог пута* у *Животопису Серафима Шолаје*, као композициони сусрет између оквирне и уметнуте слике којима су представљене двије традиције (у поезији), као *путопопис* испрекидан сценичним конструкцијама у виду разговора који треба да послуже као примјер и образложење оно шро се приказује у *Епархији Херцеговачкој* – управо у томе и јесте оправданост да се овај спис означи као текст историјско-путописне природе, а не само као историографски. Свакако је најсложеније питање литераризовања ових мотива у животопису *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина*, гдје срећемо и композиционе поступке присутне и у поезији Јоаникија Памучине, уношење личног на нивоу одређивања нараторске инстанце и односа према читаоцу, али и истицања личних осјећања, те учитавање имаголошких елемената у виду сусрета са Другим и феномена чуђења које се осјећа према оном што је схваћено као различито.

Извори:

Памучина 2005: Ј. Памучина, *Сабрана дјела*, Билећа: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Литература:

Бахтин 1989: M. Bahtin, *O romanu*, Nolit: Beograd.

Битор 2009: M. Bitor, Putovanje i pisanje, u *Polja*, br. 455: Beograd, 95–108.

Борм 2013: J. Borm, Određivanje puta: o putopisu, putničkoj književnosti i terminologiji, u *Philologia Mediana*, br. 5, Niš: Filozofski fakultet u Nišu, 607–622.

Ђерић 2012: Г. Ђерић, Путописање, имагологија и сећање: могућности анализе, у *Књижевна историја*, бр. 147: Београд, 469–485.

Ковачевић 2009: В. Ковачевић, *Живот и дело Јоаникија Памучине*, Билећа; Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“; Филозофски факултет.

Максимовић 2011а: Г. Максимовић, О књижевним портретима тројице српских монаха 19. вијека, у Г. Максимовић, *Идентитет и памћење*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 101–112.

Максимовић 2011б: Г. Максимовић, Каноничко путовање по Херцеговини, у Г. Максимовић, *Идентитет и памћење*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 273– 286.

Максимовић 2013: Г. Максимовић, Значај и маргинализација, у Г. Максимовић, *Заборављени књижевници (Књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 5–9.

Милошевић Ђорђевић 2006: Н. Милошевић Ђорђевић, *Од бајке до изреке (обликовање и облици српске усмене прозе)*, Друштво за српски језик и књижевност Србије: Београд.

Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, Službeni glasnik: Beograd.

Стефановић 2010: М. Стефановић, Путопис као књижевна врста, у *Књижевна историја*, бр. 140-141: Београд, 111–120.

Трифуновић 1990: Ђ. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Нолит: Београд.

Стефан Д. Тодоровић*
Милош А. Спасовић**
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

DOI 10.7251/ZRNE1501429T

Оригинални научни рад

НОМИНАЛИЗАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЈЕЗИКУ ДИПЛОМАТСКОГ ПОДСТИЛА СРПСКОГ И ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА[1***]

1. Увод

У овом раду фокус је на језику дипломатског подстила српског и француског језика, као дела административног стила. Синтаксичке конструкције карактеристичне за овај стил омогућавају разноврсне манипулације информацијама (Кликовац 2008)[2] уз често искључивање субјекта (Тирзма 1999), изазивајући при томе, у зависности од контекста, економичност, еуфемистичност, шаблонизацију и сл. Циљ овог рада јесте да се испитају номинализациони процеси који маркирају језик докумената дипломатског подстила у оба језика. Главни задатак јесте испитати номинализационе процесе, попут декомпоновања и експлицитне категоризације (Радовановић 1990, 2004, 2006; Кликовац 2008), који учествују у изградњи контекстом условљених карактеристика ових текстова. Осим тога, преиспитаће се неке функционалностилске варијанте које су карактеристичне за језик дипломатских текстова. Пошто је реч о подстилу који подразумева документа на чији је језик посредно или непосредно могла утицати језичка структура других језика (латинског, енглеског и немачког), номинализациони процеси биће посматрани и у светлу „европеизације" језика, или „култура у контакту" (Радовановић 2006), при чему ће од велике помоћи бити контрастивно поређење ситуације у српском и француским језику. Корпус за ово истраживање чине међународни уговори (попут

* stodorovic@rocketmail.com

** spasovicmilos@gmail.com

1 *** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 "Legal language is characterized by certain specific features. Unlike language in general use in its most obvious function, it does not merely convey knowledge and information but it directs, affects and modifies people's behaviour (e. g. through statutes, court decisions, contracts) and as such contributes to creating and expressing the norms in force in different societies. [...] The legal language used to pronounce judgements in courts, impose obligations and confer rights, grant permission, express prohibition, etc. provides indisputable evidence of its performative power." (Коцбек 2008: 56)

конвенција и меморандума) на српском и француском језику. За потребе овога рада у обзир ће бити узети номинализациони процеси везани само за глаголе и именице, док се придеви и прилози, због ограничености овога рада, искључују из анализе.

Хипотеза у овом раду заснива се на мишљењу да ови текстови поседују високи степен шаблонизације у погледу употребе номинализационих процеса као средстава језичке изградње, доводећи до бирократизације језика. Осим тога, друга хипотеза тиче се утицаја система једног језика на систем другог, што изискује испитивање трансфера неких конструкција директно из француског језика у српски, или путем језика посредника, што је у овом случају енглески језик, као званични језик дипломатије, уз већ постојећи француски. Наравно, треба водити рачуна да је уз енглески језик на административни стил српског језика утицала и структура административних текстова на немачком језику.

2. О дипломатском подстилу и утицајима светских језика

Дипломатски подстил представља подсистем административног стила подразумевајући текстове међународних уговора и дипломатије, а односи се на реализацију језика путем разноразних уговора, конвенција, споразума, протокола, меморандума, нота, коминикеа, демарша, како у писаној реализацији, тако и у усменом дискурсу приликом дипломатских разговора. У глобалу гледано, овај подстил одликују све особености административног стила, почев од шаблонизација језика, преко номиналности стила и стварања тзв. *канцеларизама*. Најочигледнији језички механизам у административном стилу и у свим његовим подстиловима свакако јесте номинализација, која директно утиче на номиналност административних текстова, а самим тим и дипломатских. Поред тога, у овим текстовима присутан је и шири појам кондензација реченичних конструкција, што иде у прилог тези о номиналности овога стила.

Проучавајући административни стил разних језика, најпре француског, немачког и енглеског, истраживачи истичу различите категорије које се свакако могу везати и за српски језик. У литератури је показано више лингвистичких и стилистичких особености као импулса административног језика и његових подсистема: технички термини, архаични изрази, формалност, кондиционали, имперсоналност, синтаксичка комплексност, пасив, вишеструка негација, фразеолошки обрти, номиналност стила и номинализација итд. (Андерсон 2006; Данет 1985; Крендал, Чероу 1990; Хилтунен 2012, Чао 2007 итд.). У сербокроатистичккој фунцкионалностилистичкој литератури указује се на то да административни стил у српском језику одликује номинални стил и велико присуство

номинализационих структура (Тошовић 2002, Кликовац 2008, Силић 2006). Многи истраживачи слажу се у чињеници да је појава номиналности стила, најпре у српском језику, развијена под утицајем немачког језика, који је имао историјско-политички утицај и на развој српског правног стила (Луковић 1994). Тако је и сами номиналан стил у административном дискурсу предмет не само синтаксичке и семантичке анализе, већ и прагматичке, као и когнитивнолингвистичке и социолингвистичке (Радовановић 2004: 204). Појам *административни стил* укључује се у надређени појам који обухвата *језике јавне комуникације* (Тошовић 2002), што би, по речима М. Луковића (1996) спадало и у тзв. *специјалне стилове*. Ова чињеница утиче и на то да се номинална употреба уз велико присуство номинализованих јединица посматра и као маркер специфичног дискурса, што често доводи и до стварања *језика струке*: разлози за овакве појаве врло често су повезани са потребама струке и осликавају општу тенденцију, не само у овим стиловима и не само у српском језику, већ промену на глобалном нивоу (Тодоровић, Манојловић 2015).

Тежња ка безличности и општости у изражавању довела је и до прекомерне номинализације (Радовановић 2004: 177). Они који се баве лингвистичким аспектом административног стила наводе да су за недовољну јасноћу одговорне синтагме састављене из мноштва зависних чланова (Луковић 1994; Јелић 1986). Тошовић (2002: 370) посебно упозорава на нагомилавање облика генитива, што, према његовом мишљењу, доприноси неразумљивости текста административног стила. Нагомилавање именица у синтагмама повезује се са утицајем немачког језика, који је именичке природе (Јелић 1986: 117), а пошто је српски глаголски језик, овакво низање именица главни је узрок неразумљивости нормативних текстова.[3]

Француски језик је познат као језик дипломатије (Андерсон 2006: 11), који је уз латински имао највише утицаја на развој тзв. *law language* (Тирзма 1999: 77),[4] што се објашњава разноврсним факторима: историјским,

[3] Језици и стилови унутар одређених језика са изразитим глаголским или именичким карактером претпоставља језике у којима су доминантни глаголи, односно именице. Тако се у превасходно у стилистичкој литератури издвајају вербални и номинални стилови, односно језици глаголске и именичке природе. У том смислу, српски језик би одговарао првој категорији језика, а немачки другој. Са друге стране, административни стил унутар оба језика спада у номиналне стилове, што је проузроковано номинализацијом која преко ових стилова продире у многе језика света. Из тих разлога, глобално гледано административни и одступа од опште слике српског језика, која би претпостављала вербални стил. Осим овог стила, све више се чује мишљење да номинални стил продире и у научни и публицистички стил, а нарочито то истиче функционалностилистичка литература (нпр. Тошовић 2002).

[4] "English legal language has the additional feature of a large French and Latin element, dating back to before the Norman Conquest, and while some of the terms

социолошким, политичким, правним итд. (Крендал, Череу 1990). Свакако, за данашњи појам административног језика везује се и утицај немачког (посебно за југословенски простор) и енглеског језика (в. Матила 2013). Статус правног језика француском даје и извесну престижну функцију.[5] Међуутицај свих ових језика – француског, енглеског, немачког и латинског – донекле су описани у литератури која се бави односом језика и права (администрације), стога се код различитих истраживача доносе и разноврсни називи оваквог дискурса: *bureaucratic language, officialese, the language of public administration, Civil Service language* итд. (в. Андерсон 2006: 9). Такође, утицај ових језика као језика дипломатије често се доводи и у везу са појавом *lingua franca* (Коцбек 2006), и сродних појава попут *The ELFE* (*English as a lingua franca for Europe*), или *Eurospeak*. С тим у вези, треба истаћи мишљење Венди Андерсон, која је, испитивајући најпре правни језик на француском језику, истакла:

Turning to language, a glance at any EU document shows that French has had an influence on the development of so-called Eurospeak, or lexical items and concepts specific to the EU context. This can be seen in such Anglicised versions of French-inspired concepts [...] and words and phrases which have remained in French [...]. Especially before the arrival of English in the EU, French fed many technical expressions into Eurospeak. (Андерсон 2006: 18); [...] a large number of the terms peculiar to the EU construction are, as we have seen, direct translations from French, or are effectively still French words. French has regularly been the source language for European Union concepts because France has often been the model or major player in the development of the EU framework. (Андерсон 2006: 30)

Резултат ових мултикултуралних и мултилингвистичких утицаја превасходно у Европској Унији и дипоматији утицао је не само на стварање хибридних форми и стилова (Андерсон 2006: 12) већ и на превагу одређених система, а то се најпре огледа у утицају француског и енглеског на све остале правно-језичке системе Европе и света.

3. Номинализациони процеси

У литератури се издваја да сваки језик права и администрације поседује сопствене синтаксичке карактеристике. За правне текстове немачког и енглеског језика карактеристична је употреба имперсоналних форми, номинализација, комплексна синтакса, пасив итд. (Чао 2007, 21). Стога је сасвим оправдано корене за формирање номиналности српског

effectively became English words, even if only seldom breaking the boundaries of legal language, many are still considered foreign terms." (Андерсон 2006: 37)

[5] "Administrative language has been described as prestige language, and in France this is arguably more the case than in many other countries." (Андерсон 2006: 7)

административног стила тражити управо у немачком језику, који је дуго утицао на развој српске дипломатије и администрације. У овом раду показује се који све типови номинализације представљају иманентну одлику овога подстила, а њихов језички систем управо због свеобухватног номиналног стила одудара у већини од норме коју имплицира стандардни језик. Са друге стране, номиналност се у светлу француског дипломатског језика посматра као иманентна особина, с обзиром на чињеницу да номиналност одговара француском језику.

3.1. Синтагме са девербативним и деадјективним именицама

Процесом номинализације настале су све именичке синтагме са девербативном и деадјективном именицом (Ковачевић 1992: 13). Процеси номинализације представљају, заправо, честу употребу девербативних и деадјективних именица, као и предлога уместо падежа (Радовановић 2004: 205). Глаголске именице често се могу наћи у синтагмама у језику административних текстова, а велико присуство ових именица свакако се може везати за утицај енглеског герунда, али и француских девербатива који су се историјски пренели на енглески правни језик.[6]

Sprovođenju mera za ublažavanje mogućih negativnih efekata emigracija na zemlje porekla, kao što su odliv mozgova i socijalni efekat na porodice koje su ostale […] (ИМД: 4); Prilikom utvrđivanja da li je došlo do nezakonitog odvođenja ili zadržavanja u smislu člana 3 […] u državi u kojoj se nalazi stalno mesto boravka deteta bez sprovođenja posebnih postupaka za dokazivanje tog prava ili za priznavanje stranih odluka […]. (КГА: ч. 14); […] koje je sprečilo ostvarivanje prava na viđenje da plati potrebne troškove koje je imao podnosilac molbe ili neko drugo lice u njegovo ime […] (КГА: ч. 26); U slučaju prestanka važenja Sporazuma, svi podaci preneti na osnovu odredbi ovog sporazuma biće uništeni […] (СПСБ: ч. 14); Признање или извршење се одбија […] (КСО: ч. 4); Странка која захтева признање или тражи извршење мора да поднесе […] (КСО: ч. 10).

Conscients de l'importance d'étendre l'utilisation pacifique de l'énergie nucléaire, de faire de l'énergie nucléaire une des composantes du dispositif de production d'énergie et de l'exploiter dans des programmes de développement économiques et sociaux. (MEFA: ч. 1); Approfondir et développer la coopération

[6] Паралеле се могу наћи у многим енглеским текстовима са којих су преведени: *implementation*, *proving*, *realization*, *development*, *transmission*, *participating*, *migration*, *cooperation*, *discrimination* итд. В. текст на енглеском *Ministerial Declaration on "A Silk Routes Partnership for Migration"*. Сличан утицај може се видети и у тексту преведеном на руски језик: *Стамбульская министерская декларация „Партнерство по вопросам миграции в регионе Шёлкового пути"*. Текстови су доступни на страници: www.budapestprocess.org.

entre les deux pays dans les applications pacifiques de l'énergie atomique dans l'intérêt mutuel des parties. (MEFA: ч. 1); Lors d'un engagement d'un collaborateur supérieur à une année, les éventuels frais de formation sont répartis entre le Commissariat CCPD et l'unité chargée du détachement au cas par cas. (MEFA: ч. 20); Le remboursement des frais et cadeaux de représentation (invitations à un repas, frais d'hébergement et frais liés à un événement) est réglé dans la directive *ad hoc* de fedpol. (MEFA: ч. 23); Considérant qu'une gestion efficiente des ressources et l'amélioration de l'efficacité énergétique sont cruciales pour le développement futur de l'économie des deux pays. (CEC: ч. 1); Les Parties encouragent et facilitent, le cas échéant, le développement des contacts directs et la coopération entre les agences gouvernementales, les universités, les centres de recherche, les instituts, les entreprises du secteur privé et autres entités des deux pays. (CEC: ч. 6); La transmission de ce formulaire remplace, le cas échéant, les pièces justificatives ou documents dont il reproduit les éléments. (CSF : ч. 40).

Уместо девербатива може стајати и глагол. Наиме, постоје случајеви када се уместо нагомилавања глаголских именица користе приоритетни глаголи, како би се означиле радње које изводи одређена институција. Тако постоји наизменична употреба конструкција *потписивање*, *ратификовање*, *прихватање*, али и глаголи *потписивати*, *ратификовати*, *прихватити*. Корпус показује да, иако су девербативи доминантно номинализационо средство у овим текстовима, у неким ситуацијама очекивана је употреба првобитних глаголских лексема уместо спојева са глаголским именицама.

Bilo koja država može u vreme potpisivanja, ratifikovanja, prihvatanja, odobravanja ili pristupanja izjaviti da će se Konvencija primenjivati na svim teritorijama za čije je međunarodne odnose odgovorna ili na jednu ili više njih. (КГА: ч. 39); Svaka država, prilikom potpisivanja, ratifikacije, prihvatanja, odobravanja ili pristupanja, može izjaviti da će se Konvencija odnositi na sve teritorije koje ona predstavlja na međunarodnom planu ili pak na jednu ili više njih. (КМПС: ч. 34.);

[…] za svaku državu koja kasnije ratifikuje, prihvata, odobri ili pristupi Konvenciji […] (КМПС: ч. 34).

Прва група примера показује доминантну употребу девербатива изведених од основних глагола, а друга група представља употребу глаголских лексема. У француским текстовима то су именице,[7] а уместо њих могу бити употребљени и инфинитиви.

Vu la recommandation révisée sur la lutte contre la corruption dans les transactions commerciales internationales, adoptée par le Conseil de l'Organisation de coopération et de développement économiques (OCDE) le 23 mai 1997, C(97)123/FINAL, qui, entre autres, demande que soient prises des mesures efficaces pour décourager, prévenir et combattre la corruption d'agents publics

[7] La présente Convention est soumise à acceptation, approbation ou ratification par les signataires conformément à leur loi. (CCC: ч. 14).

étrangers dans le cadre de transactions commerciales internationales. (CCC: ч. 1); Chaque Partie prend les mesures nécessaires pour que constitue une infraction pénale en vertu de sa loi le fait intentionnel, pour toute personne, d'offrir, de promettre ou d'octroyer un avantage indu pécuniaire ou autre, directement ou par des intermédiaires, à un agent public étranger. (CCC: ч. 1).

Појава оволиког броја девербатива, представља тенденцију да се глаголи у личном глаголском облику ретко користе јер се у језику административног стила тежи ка анонимности и безличности, као и пасивизацији текста. Што се тиче француског језика, анализом меморандума запажа се да се у њима често уместо именица јављају инфинитиви који опет на неки начин омогућавају анонимност и безличност. Избегавањем употребе глагола може се избећи и именовање вршиоца радње. Тирзма (1999: 77) истиче: „Like passive constructions, nominalized verbs allow the speaker to omit reference to the actor". Међутим, често је из дискурзивне ситуације познато о ком субјекту је реч. Наиме, субјекти текстова дипломатског стила најчешће су чланице/државе које тај уговор потписују. Стога је са аспекта језичке економије и учинка далеко једноставније употребљавати номинализоване структуре како би се избегавало да сваки пут долази до понављања субјекта. У том смислу говорећи, у језику ових текстова обично се на почетку одређују скраћенице које, осим што се односе на одређене правне или процедуралне радње, упућују и на државе које учествују у склапању уговора, па ће се тако у тексту уместо Савезна Федеративна Република Југославија, просто стављати Југославија или СФРЈ. У каснијем делу текста таква лексема може бити употребљена, што није нужно. За њу ће се везати израз типа *чланица споразума.* Из тих разлога, небитно је у самом тексту да ли се избегава вршилац радње, јер то за циљ нема сакривање субјекатске инстанце унутар дискурса, већ је прагматички оправдано: на самом почетку текста разјашњено је ко су субјекти у тексту. Треба нагласити да је баш из ових разлога некад неправедно изрећи осуду на рачун употребе ових именица са истицањем њихове функције обезличавања текста. Оне обезличавају текст само на граматичком плану, али на дискурзивном плану ни на који начин не утичу на то да дође до неког идеолошког кодирања и сакривања субјекта. Друкчије речено, иако субјекат није исказан граматички и синтаксички у самом тексту, он се у дискурсу подразумева.

У оквиру синтагме, клауза може бити 'деградирана' и вршити функцију атрибута (Манојловић 2013). Тако се јављају кондензоване синтагме типа:

Sprovođenju mera za ublažavanje mogućih negativnih efekata emigracija na zemlje porekla, kao što su odliv mozgova i socijalni efekat na porodice koje su ostale (ИМД: 4), Preduzimanju mera radi podizanja svesti o opasnosti od trgovine ljudima i kroz pružanje jasnih i razumljivih informacija, kao i ublažavanju osnovnih uzroka trgovine ljudima (ИМД: 6).

Les majorations ou allocations complémentaires accordées en supplément des rentes d'accidents du travail en vertu des législations applicables dans chacun des deux pays contractants sont maintenues aux personnes visées au paragraphe 1er ci-dessus, qui transfèrent leur résidence de l'un des pays dans l'autre. (CSF: 7) Le remboursement des prestations en nature des assurances maladie et maternité servies par l'institution du pays de séjour ou de résidence en application des articles 8, paragraphes 1er et 2, et 8 A de la Convention générale se fait sur la base des dépenses réelles, compte tenu des justifications produites. (CSF : 36).

Ове синтагме настале су елидирањем исходишне вербалне структуре, те њени конституенти, који су били раздвојени глаголом, сада стоје један до другог (Ковачевић, 1992: 11). У наведеним примерима постигнута је економичност у изражавању избегавањем употребе клаузе. Међутим, у текстовима дипломатског подстила неретко се дешава да се именице даље нижу, опет како би се постигла економичност и институционализација, или, пак, безличност и анонимност, што доводи до неразумљивости датог текста. Могуће је наћи и даљи низ, с обзиром на то да теоријски гледано уланчавање генитива у српском језику јесте могуће.

Може се наћи мноштво примера који представљају **двоструко номинализоване** исказе (Радовановић, 2004: 210). Занимљиво је то да двоструко номинализовани исказ у ствари представља номинализовање већ декомпонованог глагола, па се јавља следећи процес: *подржавати* > *давати подршку* > *давање подршке*. Примери су карактеристични за српски језик:

Davanju podrške društvenoj zajednici prijema za doček migranata i izbeglica kao i preduzimanje akcija u cilju podsticanja njihovog aktivnog učešća [...] (ИМД: 4); [...] rešavanja problema migracionih tokova nastalih usled prirodnih katastrofa i prilikom pružanja humanitarne pomoći u vanrednim situacijama (ИМД: 2); [...] довео до доношења одлуке у замљеној држави (КСО: ч. 4); [...] promovisanju programa pružanja pomoći po meri delotvorne reintegracije u društvenu zajednicu prijema [...] (ИМД: 5); [...] u kojima će službena lica nadležnih organa jedne Ugovorne strane, bez vršenja javnih ovlašćenja, aktivno učestvovati putem savetovanja i pružanja podrške u operacijama [...] (СПСБ: ч. 7).

На основу анализираног корпуса може се рећи да су двоструко номинализовани искази заступљенији у српском него у француском језику у ком се углавном јављају декомпоновани глаголи, али су могући и двоструко номинализовани изрази.

Cette dernière institution peut demander inversement à l'institution de résidence des membres de la famille de lui faire connaître tout fait de nature à exercer une influence sur le droit aux prestations des membres de la famille. (CSF : 18); Concernant le cadre de la future PCP, il est apparu nécessaire de préciser le rôle des différentes instances participant à la prise de décision. (MPCP: ч. 1).

На крају, номиналност административног стила утиче на стварање појединих шаблонских израза: примера ради номинализација и стварање девербативних именица утиче на то да се оформљује специфична циљна конструкција са екстракцијом опште семантике циља. То је конструкција *у циљу* + генитив, *у сврху* + генитив, као и функционалностилски оформљена конструкција *на име* + генитив. Иза ових израза у француском иде инфинитив (dans le but/dans l'objectif + infinitif):

Zajednička grupa sačinjena od visokih zvaničnika Ugovornih strana će se periodično sastajati u cilju sumiranja rezultata postignutih u saradnji [...] (СПСБ: ч. 18); Naročito, oni ne mogu zahtevati bilo kakve naknade od podnosioca molbe na ime troškova i rashoda postupaka [...] (КГА: ч. 26).

Pour combattre efficacement la corruption d'agents publics étrangers, chaque Partie prend les mesures nécessaires [...] dans le but de corrompre un agent public étranger ou de dissimuler cette corruption. (CLC: ч. 8).

3.2. Декомпоновање глагола

У литератури, номинализациони процеси често се везују за појаву декомпоновање предиката[8] (Ивић 1988 и Радовановић 1977, 1990, 2004, 2006), односно често се у контексту номинализације говори о **декомпоновању глагола** (Танасић 2005).[9] У литератури је добро познато и проучено који све лингвистички и нелингвистички фактори утичу да се одређена глаголска лексема декомпонује.[10] Настанак декомпонованих глагола последица је номинализационих процесâ у језику. Код оваквих јединица долази до двоструког деривационог процеса: екстракције вербалног дела у виду копуле или различитих семикопулативних глагола и номинализације семантичког дела у виду девербативне именице (Радовановић 1977, 2004). У текстовима дипломатског подстила најчешће се јављају глаголи типа *донети*, *вршити*, *извршити* и сл. глаголи, у функцији семикопулативних глагола, који означавају вербални део декомпоноване јединице, често уз именице које упућују на неки званични документ или одредбу (*одлука*, *избор*, *пропис*, *решење*, *наредба* итд.). Ту се издвајају глаголи[11]:

[8] Врло су чести сродни изрази попут *перифрастички предикатски израз/предикат* (Тополињска 1982).

[9] Крендал и Чероу (1990: 17) везују номинализацију за појаву бирократски језик (bureaucratic language), наводећи пример *made application* уместо *applied*, што једнозначно указује на декомпоновани глагол.

[10] М. Ивић (1988) и М. Радовановић (2006, стр. 222–223) дали су узроке настанка: непостојање истокоренског глагола, институционализација, непожељно именовање, плурализација радње, избегавање двосмислености, несинонимичност, апстрактност, стилска обележеност, еуфемизација др.

[11] Овај низ глагола није коначан. Дају се најфреквентнији, јер би подробнији опис захтевао више простора.

а) *донети*, који иде уз именицу *одлука*[12]:

Centralni organ zadužen za prijem molbi donosi odluku u vezi sa molbom za sudsku pomoć ili preduzima potrebne mere kako bi odluku doneo nadležni organ zamoljene države. (КМПС: ч. 8).

[...] l'institution d'affiliation prend sa décision et la notifie à l'intéressé au moyen d'un formulaire dont le modèle sera arrêté par les autorités compétentes des deux pays. (CSF : ч. 29).

б) глаголи *упутити*, *упућивати*, *поднети*, *подносити*, *вршити*, *пружати* итд.

[...] kome će se moći upućivati molbe za dalje prosleđivanje odgovarajućem centralnom izvršnom organu u toj državi. (КГА: ч. 6); Policijski oficiri za vezu će imati aktivnu savetodavnu ulogu i pružati podršku i neće vršiti javna ovlašćenja. (СПСБ: ч. 13); [...] na zahtev centralnog izvršnog organa države koja upućuje zahtev [...] (КГА: ч. 11); [...] službena lica Ugovorne strane koja pruža pomoć drugoj Ugovornoj strani [...] (СПСБ: ч. 10); Ово проверавање врши се посредством републичких секретаријата [...] (КЛИОЛ: ч. 6); Isti organ izvršiće proveru formalne ispravnosti ovih dokumenata i podataka. (КМПС: ч. 6).

[...] l'institution du lieu de séjour adresse une demande à l'institution d'affiliation du travailleur au moyen d'un formulaire dont le modèle sera établi par les autorités compétentes des deux pays. (CSF : ч. 19): [...] résulte de la législation applicable, conformément à l'article 9, paragraphe 2 de la Convention générale modifiée, que le calcul de la prestation s'effectue sur la base de salaires ou de cotisations, ne sont pris en considération que les salaires ou les cotisations [...] (CSF : ч. 40).

в) канцеларизам *ступити на снагу*, као фреквентна колокација:

Konvencija će stupiti na snagu za državu koja joj pristupi prvog dana trećeg kalendarskog meseca od polaganja instrumenta pristupanja. (КГА: ч. 38).

Toute modification, adoptée par consensus des Parties ou selon toute autre modalité que les Parties fixeront par consensus, entre en vigueur soixante jours après le dépôt d'un instrument de ratification, d'acceptation ou d'approbation par toutes les Parties [...] (CLC: ч. 16).

г) глагол *бити* у свези са предлошко-падежним коснтрукцијама *у* + локатив, *на* + локатив, *од* + генитив (*од интереса*, *у надлежности*, *на снази*, *у складу* итд.):

Objavljivanje podataka mora biti u skladu sa nacionalnim zakonom Ugovorne strane kojoj je zahtev i upućen. (СПСБ: ч. 14).

De même, une loi qui définirait l'infraction en visant les paiements « en vue d'inciter à la violation d'une obligation de l'agent public » pourrait être conforme à la norme, à condition qu'il soit entendu que tout agent public a le

[12] Није немогуће да се јави и основна глаголска лексема *одлучити*: [...] kada nadležni organi zajednički odlučuju o novčanoj kompenzaciji u svakom pojedinačnom slučaju. (СПСБ: ч. 12)

devoir d'exercer son jugement ou sa marge d'appréciation de façon impartiale [...] (CLC: ч.1).

Може се приметити да неке од ових јединица нису сводиве на једнолексемску јединицу. Ово су пре перифрастичке јединице неголи декомпоновани предикати/глаголи (в. Тополињска 1982). Наиме, прави декомпоновани глаголи нужно имплицирају постојање једнолексемског глагола из којег се деривира декомпоновани, који је његова функционална варијанта без разлике у значењу. С друге стране, перифрастички израз изискује значење двоелементне глаголско-именске конструкције дескриптивног карактера јер глагол на одређени начин модификује дати израз уносећи у њега различите семантичке компоненте (в. Тополињска 1982 и Мршевић Радовић 1987), односно долази до лексикализације. Ако се претпостави да је у примеру *донети одлуку* 'одлука' важни акт, именица више није само номинализовани семантички део глагола *одлучити*.[13] Многи модели се оформљују као готови фразеолошки изрази, што се често подводи под канцеларизме (*предузети мере*, *ступити на снагу* итд.).

3.3. Декомпоновање именица

Декомпоновање није резервисано само за категорију глагола, већ долази и до декомпоновања именица, придева и прилога (Радовановић 2004: 208). Д. Кликовац (2008) декомпоновање именица назива и 'експлицитном категоризацијом' – екстракцијом општег својства који декомпонована именица денотира. Кликовац (2008: 37) уочава да се код именица „iz jednog imeničkog pojma izvodi njemu nadređen (viši) pojam i imenuje imenicom, a prvobitna imenica postaje njena odredba". М. Радовановић (2004: 210) допуњује да се и код експлицитне категоризације именица дешава извесна екстракција некаквог вишег, општијег, инхерентног својства појма. У корпусу је увек могуће наћи различите типове експлицитне категоризације, што илуструје пример:

[...] pozivanje na zakon države <u>mesta stalnog boravka</u> smatraće se kao pozivanje na zakon teritorijalne jedinice države u kojoj se nalazi <u>mesto stalnog boravka</u> deteta. (КГА: ч. 31).

Notamment dans l'évaluation qui est faite de l'intérêt supérieur de l'enfant dans les régularisations à titre humanitaire, dans le cadre de la loi sur <u>le séjour temporaire</u> des MENA. (MPF: ч. 2).

– где *место боравка* мења термин из административног стила *боравиште*. Или пример:

[13] Глаголи типа *донети* везују се и за друге именице уз које сада само привидно може деловати да се ради о декомпоновању: нпр. *орган који је тај <u>акт донео</u>*.

[...] nametnute od strane organizovanih kriminalnih mreža uključenih u neregularne migracije, (ИМД: 1). Les réseaux criminels organisés se livrent au trafic d'êtres humains, en particulier de femmes et d'enfants, à des fins d'esclavage économique et de prostitution. (CNU: ч. 1).

– где *криминална мрежа* мења именицу *криминал*. Некада је неопходно прецизирати на шта се тачно односи, а употребом баш именице *мрежа* директно се истиче пажња која се треба посветити оваком облику друштвеног понашања и делања. Са друге стране, ту је и експлицитна категоризација у виду синтагме *криминална активност* (у енглеским текстовима *criminal activity*, очигледни калк), означавајући процесе.[14]

Рабљена именица свакако јесте и *питање*, која оформљује канцеларизме који одступају од језичке норме (*по том питању, по овим питањима* итд.).

[...] imaće pravo na pravnu pomoć i savetodavne usluge po pitanjima u vezi sa primenom ove konvencije u bilo kojoj drugoj državi ugovornici [...] (КГА: ч. 25); Ova konvencija će imati prioritet u pitanjima iz oblasti njene primene nad Konvencijom od 5. oktobra 1961. godine [...] (КГА: ч. 34); [...] neće se smatrati meritornom o bilo kom pitanju u vezi sa pravom na staranje. (КГА: ч. 19); U odnosu na državu koja po pitanjima prava na staranje o detetu ili viđenje deteta ima dva ili više pravnih sistema [...] (КГА: ч. 31).

[...] les deux organisations procéderont à des échanges d'informations, de publications et de documents sur les questions d'intérêt commun, de nature à favoriser l'essor de leurs activités. (MCFNU: ч. 2).

Дакле, некада се прибегава експлицитној категоризацији како би се избегло прецизно навођење појмова нижег реда и оставило места тумачењу подразумеваног опсега употребљеног израза, а некада постоји и слаба разлика у значењу. Маркирана особина ових текстова јесте и екстракција семантике, па се извлачи надређени појам попут *област, контекст, поље, оквир, сфера, поглед* итд. (енглески калкови попут *context, field, domain* ид.) Често је ту реч о преведеници са енглеског *ствар* (*thing*), која се иначе раби као једна од најапстрактнијих речи која се може односити на многе процесе. С друге стране, употребом општије именице често се може постићи економичност у изражавању, јер није потребно наводити све појмове нижег реда који су таквим изразом обухваћени, они ће се тек каснијим читањем кодификовати у примени (прагматички ниво).

Prepoznajući potrebu za stalnim prenosom znanja i razmenom primera dobre prakse i iskustva između država partnera na svim poljima upravljanja migracijama [...] (ИМД: 2); Inteziviranju saradnje u oblasti integrisanog upravljanja granicom i razmene informacija uz uvažavanje primenljivih pravila o zaštiti podataka (ИМД: 5); Unapređenju operativne saradnje na polju povratka

[14] Saradnja uspostavljena ovim sporazumom će se odnositi na sve oblike kriminalnih aktivnosti [...] (СПСБ: ч.2).

i readmisije posebno na identifikaciji i dokumentaciji, kroz pregovore, zaključke i sprovođenje sporazuma [...] (ИМД: 5); [...] uz povećanje kapaciteta za pomoć i zaštitu istih u pogledu njihove rehabilitacije (ИМД: 6); [...] a u okviru procedura povratka i readmisije obezbeđujući pravične i delotvorne procedure [...] (ИМД: 6).

Enfin, le Département et la Commune s'engagent à agir de façon concertée dans le domaine de la communication, en ce qui concerne l'ensemble des actions et projets soutenus en commun dans le cadre de cette convention. (CCCP: ч. 4); Dans le cadre d'une requalification du territoire, plusieurs projets sont prévus, telle que la Tour Médicis qui trouve sa source dans une histoire associant habitants, artistes, associations et acteurs de terrain qui a pris forme avec *Clichy sans clichés* en 2006 et *Des nouvelles de la banlieue* en 2007. (CCCP: ч. 1); Les processus et les procedures de fedpol sont déterminants en matière d'acquisition. (CCPD: ч. 21).

Маркантна црта ових текстова, гледана на функционалностилском плану јесте употреба одређених предлога и предлошких израза, односно мења се цела предлошко-падежна конструкција. Предлози *према* и *сходно* у споју са именицом *члан/одредба*, добијају своје функционалностилске еквиваленте перифрастичког типа. Наиме, реч је о колокацијским свезама типичним за административни стил као што су *у складу са чланом, наведеним у члану, у смислу члана*, *предвиђено чланом* итд. Оно што је интересантна појава свакако јесте употреба ових варијанти на плану текста. Чини се да постоји извесно стилско варирање у овим текстовима, па се при састављању повезаног текста они употребљавају наизменично.

Ministarstvo inostranih poslova Kraljevine Holandije će obavestiti države članice Konferencije i države koje su pristupile u skladu sa članom 38. o sledećem: / 1) potpisima i ratifikacijama, prihvatanjima i odobrenjima navedenim u članu 37; / 2) pristupanjima navedenim u članu 38; / 3) datumu stupanja Konvencije na snagu u skladu sa članom 43; / 4) proširivanju primene navedenom u članu 39; / 5) izjavama navedenim u čl. 38. i 40; / 6) rezervama navedenim u članu 24, članu 26. stav 3. i povlačenjima navedenim u članu 42; / 7) izjavama navedenim u članu 44. (КГА: ч. 45).

1) potpisivanju, ratifikaciji, prihvatanju i odobravanju obavljenom prema članu 31; / 2) pristupanju i prigovorima u vezi sa pristupanjem, predviđenim članom 32; / 3) datum stupanja Konvencije na snagu shodno odredbama člana 34; / 4) izjavama navedenim u čl. 26. i 33; / 5) rezervama i povlačenju rezervi, kao što je predviđeno čl. 28. i 30; / 6) saopštenjima dostavljenim prema članu 29; / 7) otkazivanju shodno članu 35. (КМПС: ч. 36).

У француском је такође могуће наћи перифрастички израз у овој употреби, али и основни израз. На плану текста нема варирања.

Conformément au paragraphe 9(d), le compte rendu de l'audition d'une personne, ou, si cela est autorisé, du témoignage sous serment d'une personne relatif

aux questions mentionnées dans la demande d'assistance. (AM: ч. 7); l'Autorité requérante s'assurera que l'organisme d'autoréglementation est compétent et observera en permanence les dispositions relatives à la confidentialité présentées aux paragraphes 11(a) et (b) du présent Accord. (AM: ч. 11).

4. Ка закључку

Тежња ка унификацији израза доводи до шаблонизације ових текстова. Наиме, дипломатски стил у многим својим сегментима на плану језика одговара целокупној слици административног стила. Може се приметити велико присуство глаголских именица у српском језику, али и истих ових именица или инфинитива у француском језику. Њима се постиже уопштеност, интелектуализација и институционализација у језичком изразу. Номинализација тако утиче и на декомпоновање глагола и именица (између осталог и прилога и придева), а очекиван је и процес двоструког номинализовања са честим уланчавањима генитива у српском језику (за разлику од француског, где се овај процес задржава на декомпоновању глаголске лексеме). У великој мери присутно је и функционалностилско разлагање ових група лексема (то су перифрастички изрази), где апстрактна именица носи категоријалну семантику. У неким случајевима семантика је толико свеобухватна, попут именице *ствар*, да се може односити на већи број радњи. Међутим, прагматички посматрано, код оваквих именица долази до сужавања у самом дискурсу у којем се појављују. Дакле, контекст предодређује њихову семантику, тако да оне у принципу не морају бити толико општег значења. Наиме, контекст правног језика није увек a priori дат, већ се увек посеже његовом каснијем ишчитавању ('рашчитавању'), стога је експлицитна категоризација опште семантике подобна како би покрила све типове радњи које се могу реализовати као потенцијалне (примењиве). Уопштавање израза овде је корисно и зарад језичке економије, пошто, како је објашњено, не постоји намерно скривање и обезличавање субјекта, већ је то у складу – рекло би се – са жанровским и дискурсним карактеристикама дипломатских текстова (понајпре меморандума, конвенција и сл.).

Када је реч о утицају језичких система преко дипломатског подстила, може се уопштено говорити о европеизацији језика и утицају енглеског који је превасходно за савремено стање очигледан кад је реч о српском језику, а ово његово својство највише се уочава у домену експлицитне категоризације, где се јављају преведенице подобне за покривање многих процесних радњи администрације. То је евидентно и када се у обзир узме чињеница да су текстови конвенција, меморандума и сл. дипломатских текстова најчешће преведени са енглеског језика, па приликом додира ових језичких структура у преводу долази и до преласка многих језичких модела:

девербативи у српском често представљају герунде из енглеског језика. Са друге стране, немачки језик, као дугогодишњи језик администрације, на коју се српско право ослањало у историјском развоју, свакако је створио темеље за стварање ових језичких јединица као иманентних особина овог специјалног стила, остављајући трагове у доминацији номиналног стила над вербалним. Међутим, за данашње стање српског језика, немачки нема утицај на језик српске дипломатије, већ је ту функцију препустио енглеском језику. Француски језик, чини се, одолева оваквој тенденцији, стога се у њему може приметити паралелна употреба нпр. глаголских именица и инфинитива, или изостанак двоструких номинализованих исказа и сл. Овакви језички шаблони и даље се могу посматрати као иманента особина француског језика (наравно, треба подсетити да је у овом домену француски језик заједно са латинским утицао на већину правних система и језика администрације). Један од разлога је можда и тај што је он и даље један од званичних језика великих организација (УН, ЕУ итд.) и – како је већ било речи – он представља престижни језик дипломатије, те има равноправни статус попут енглеског. Неки истраживачи склони су размишљању да француски (заједно са некадашњим латинским) имплицитно врши утицај и на савремену дипломатију, с обзиром на чињеницу да је енглески правни језик настао на бази управо француског, баш као и српски језик на бази немачког правног језика.

Извори

ИМД – Istanbulska ministarska deklaracija o „Partnerstvu za migracije zemalja puteva svile“

КГА – Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice dece.

КЛИОЛ – Конвенција између Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Француске Републике о издавању исправа о личном стању и о ослобођењу од легализације.

КМПС – Konvencija o olakšanju međunarodnog pristupa sudovima.

КСО – Конвенција између владе Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и владе Француске Републике о признању и извршењу судских одлука у грађанским и трговачким стварима.

СПСБ – Sporazum između Republike Srbije i Švajcarske Konfederacije o policijskoj saradnji u borbi protiv kriminala.

АМ – Accord multilatéral portant sur la consultation, la coopération et l’échange d’informations

СССР – Convention de coopération culturelle et patrimoniale 2012–2014

CCPD – Convention relative à l'exploitation nationale des centres communs de coopération policière et douanière de Genève et de Chiasso

CEC – Memorandum d'entente entre le Ministère de l'économie, de l'industrie et de l'emploi de la République française et le Ministère du commerce de la République populaire de Chine sur la coopération économique et commerciale en matière d'éco-quartiers

CLC – Convention sur la lutte contre la corruption d'agents publics étrangers dans les transactions commerciales internationales

CNU – Convention des Nations Unies contre la criminalité transnationale organisée

CSF – Accords de sécurité sociale entre la France et la Serbie

MCFNU – Mémorandum d'accord concernat la collaboration entre l'Organisation internationale de la Francophonie et l'Organisation des Nations Unis pour l'alimentation et l'agriculture

MEFA – Memorandum d'entente sur la coopération dans le domaine des applications pacifiques de l'énergie nucléaire entre la France et la Grande Jamahiriya Arabe Libyenne Populaire Socialiste

MPCP – Mémorandum français relatif à la réforme de la politique commune de la pêche

MPF – Mémorandum élections 2014: Une meilleure protection pour les enfants en exil

Литература

Андерсон 2006: W. Anderson, *The Phraseology of Administrative French: A Corpus-based Study*, (Language and computers: Studies in Practical Linguistics, 57), Amsterdam, New York: Rodopi.

Данет 1985: B. Danet, "Legal Discourse", In: T.A. Van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis*, Volume 1, London: Academia Press, 273–291.

Ивић 1988: М. Ивић, „Још о декомпоновању предиката", *Јужнословенски филолог*, XLIV, Београд, 1–5.

Јелић 1986: З. И. Јелић, *Основи нормативне технике – увод у савремену науку о методама стварања и разумевања права*, Београд: Економика.

Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Ковачевић 1992: М. Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице,* Сарајево: Свјетлост.

Коцбек 2006: A. Kocbek, "Language and culture in international legal communication", *Managing Global Transitions*, 3/4, 231–47.

Коцбек 2008: A. Kocbek, "The Challenges of Intercultural Legal Communication", *International Journal of Euro-Mediterranean Studies*, 1/1, 53–71.

Крендал, Череу 1990: J. A. Crandall and Veda R. Charrow, "Linguistic Aspects of Legal Language", distributed by ERIC Clearinghouse, 1-23, http://eric.ed.gov/?id=ED318248.

Луковић 1994: М. Лаковић, *Развој српскога правног стила – прилог историји језика и права у Србији*, Београд: Службени гласник.

Луковић 1996: М. Луковић, „Специјални стилови", у: М. Радовановић, Б. Брборић, И. Клајн, Д. Петровић, Ж. Станојчић, М. Луковић, Д. Ћупић, М. Пешикан, *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик, Службени гласник, 143–157.

Манојловић 2013: Н. Манојловић, „Беспредлошке и предлошко-падежне именичке синтагме у законодавно-правном функциуоналном стилу на примеру Статута Универзитета у Крагујевцу", *Радови Филозофског факултета*,15/ 1, Пале, 235–247.

Матила 2013: H. Mattila, *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*, 2nd ed., Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Ltd.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Радовановић 1977: М. Радовановић, „Декомпоновање предиката (на примерима из српскохрватског језика)", *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд, 53–80.

Радовановић 1990: M. Radovanović, *Spisi iz sitnakse i semantike*, Novi Sad/ Sremski Karlovci: Dobra vest/ Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић 2004: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci/ Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић 2006: М. Радовановић, „О 'именичком стилу' у уму и језику", у: П. Пипер (ред.): *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 221–229.

Силић 2006: J. Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Танасић 2005: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига.

Тирзма 1999: P. Tiersma, *Legal Language*, Chicago: University of Chicago Press.

Тодоровић, Манојловић 2015: С. Тодоровић, Н. Манојловић, „У потрази за вршиоцем радње – номинализациони процеси као средство обезличавања у језику јавне комуникације (администрација и медији)", у: М. Ковачевић (ур.), *Наука и слобода*, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 347–364.

Тополињска 1982: З. Тополињска, „Перифрастички предикатски изрази на међусловенским релацијама“, *Јужнословенски филолог*, 37, Београд, 35–49.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Хилтунен 2012: R. Hiltunen, “The Grammar and Structure of Legal Texts”, in: P. Tiersma, L. Solan (ed.), *The Oxford Handbook of Language and Law*, Oxford, New York : Oxford University Press, 39–51.

Чао 2007: D. Cao, *Translating Law,* Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Тања Ј. Танасковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српски језик и књижевност

DOI 10.7251/ZRNE1501447T

Оригинални научни рад

ЖАРГОН У *БЕЛЕШКАМА ЈЕДНЕ АНЕ* МОМЕ КАПОРА

0. Увод

Роман *Белешке једне Ане* Моме Капора прототипични је представник тзв. џинс литературе, која настаје између педесетих и седамдесетих година прошлог века, а у којој се говори о животу младих људи из урбане средине, бунтовнички настројених према устројеним моделима понашања и владајућим културолошким нормама. Једна од основних одлика прозе у траперицама јесте својеврсна језичка манифестација сукоба који постоји између света неодраслих и света одраслих. Према Александру Флакеру (Флакер 1983: 47, 53), у овом типу литературе говорни језик градске омладине, омладински жаргон, бива основним и јединим средством општења, супротстављајући се имплицитно стандардном језику.

Две приповедне инстанце у *Белешкама једне Ане* – надређени приповедач, који почиње причу, и хомодијагетички приповедач Ана, хомогене су са језичког становишта. Стилизацији приповедачевог гласа прилагођавају се и други гласови у делу, те нема разнојезичја у транспоновању туђих речи (уп. Флакер: 84). Основна наративна стратегија у роману је симулација усменог говора у првом лицу, сугестивна форма којом се изражава специфичан поглед на свет и кроз чију призму се конституишу ликови и збивања у роману. Облик усменог изражавања је уједно и начин на који постоји жаргон као специфични вид социјалног раслојавања језика.

Употреба жаргона у великој мери своди се на потребу „članova neke društvene grupe da i specifičnim verbalnim sredstvima afirmišu svoj identiteti potvrde svoju pripadnost datoj grupi" (Бугарски 2005: 210), тј. омогућава говорнику интеграцију у одређену групу, али је истовремено и средство диференцијације – јер се путем њега говорник супротставља туђима (уп. Хорошова 2002[1], Милорадовић 2012: 19). Као супсистем који паразитира на систему, у смислу да постоји на рачун стандарднојезичког идиома

* takica_7@yahoo.com

[1] „(...) всякий жаргон есть одновременно и средство унификации (идентификация «своих») и средство дифференциации (противопоставление «своих» «чужим»)" (Хорошова 2002).

разграђујујући кроз језичку игру пре свега његов лексикон, омладински жаргон постаје најсврховитије стилско средство за сликање младог, бунтовног јунака који има потребу да покаже отклон од стереотипа и устаљених норми које му намеће свет одраслих.

Жаргон се неретко у литератури негативно маркира, будући да осиромашује језик услед употребе општих израза и деплетираних фраза, међутим, занемарује се широки потенцијал грађења нових речи и ширења постојећих значења у општем лексичком фонду, а самим тим и надградње појмовног света оних који се њиме служе. Значај омладинског жаргона за општи лексички фонд једног језика у модерно доба расте, будући да долази до интензивног преливања жаргонске лексике у друге фондове, и то пре свега укрштања лексике омладинског жаргона са разговорном и стандардној језичком лексиком, а онда и њене употребе у језику медија, па и у језику уметничке, пре свега постмодернистичке литературе (уп. Милорадовић 2012: 24). Да је процес кретања жаргонских подфондова унутар лексикона све интензивнији и важнији за праћење језичке динамике, говори и то да се у српској литератури, по узору на руску, јавља термин *општи жаргон* (уп. Хорошова 2002, Андрић [2] 2005: IX, Милорадовић 2012: 49), којим се обухвата жаргонска лексика која је превазишла употребу у оквирима уже социјално омеђене групе и постала део већег броја подсистема.

С друге стране, треба имати у виду и супротан процес преласка лексема из других језичких подфондова у жаргон, на тај начин што се маркирана лексика са периферије лексикона оживљава кроз социолингвистичку функцију обележавања припадности датој групи.

Анализа жаргонске лексике у *Белешкама једне Ане* показује да је један њен део данас постао делом општег жаргонског фонда, док је делом лексика коју употребљава М. Капор увелико била забележена у РСАНУ и шестотомном РМС под стилским и нормативним квалификативима, попут шатровачки, варваризам, разговорно, фамилијарно и сл.[2]

Амбивалентни[3] идиом који је с једне стране продукт социјалног раслојавања, а с друге систем изразитих стилских средстава, као јединица функционалног раслојавања манифестовао је тежњу за „ослобађање југославенских књижевности од нормативизма" (Флакер 1983: 119) и наметнуо се као основни израз у *Белешкама једне Ане*. Сходно хумболтовској тврдњи да је поглед на свет одређене групације у нераздруживој вези са структурним

[2] У литератури је примећено да је М. Капор у великој мери употребљавао жаргон који је карактерисао говор младих у Београду у времену у ком је роман написан, али је уједно и стварао речи и конструкције (Ковачевић 2014: 624).

[3] „Понятие общего жаргона строится на пересечении социального и функционального членения языка: одними связями общий жаргон связан с социально ограниченными лексическими подсистемами, а благодаря другим входит в систему стилистических средств сниженной экспрессии" (Хорошева 2002).

особинама њиховог језика (према Чуљак 1980: 15–35), специфична језичка игра главне јунакиње романа потврђује карактеризацију прототипичног лика прозе у траперицама, који према Александру Флакеру (1983: 58–82) носи одлике интелигентног, инфантилног и бруталног приповедача.

У прилици смо да експресивизацију у роману *Белешке једне Ане* сведемо на жаргонизацију, пошто је једна од примарних функција жаргона управо експресивност. Имајући у виду још чињеницу да се жаргон не јавља као „самостални ентитет", већ увек са општејезичким јединицама, те да представља „језик у малом" ког чине специфична лексика, фразеологија и устаљене конструкције (в. Милорадовић 2012: 22), тешко је издвојити експресиве који припадају жаргону од оних које припадају другим типовима раслојавања језика. Жаргоном у *Белешкама једне Ане* сматраћемо експресивне језичке јединице са примарном социо-лингвистичком функцијом маркера припадности датој групи.

Жаргонизција у роману Моме Капора очитава се на плану:

1) семантичке транспозиције у стандардном лексикону постојећих лексема,

2) употребе деплетираних лексема и израза који су лишени денотативног значења и сведени на експресивну семантику,

3) транспозиције лексема из других подфондова у жаргон,

4) затим на творбеном плану, употребом изворно жаргонских творбених елемената или читавих модела, или жаргонизацијом стандарднојезичких творбених форманата, уз доминацију процеса деминутивизације и аугментивизације,

5) на плану употребе туђица,

6) замене конститутивних елемената стандарднојезичких фразеологизама и стварања нових фраза,

7) на нивоу колокативних спрега,

8) употребе ономатопеја,

9) употребе деплетираних импликативних конструкција.

1. Анализа

1.1.Првом типу жаргонизације припада лексика добијена семантичком деривацијом.

Доминантни механизам измене значења у роману *Белешке једне Ане* је метафора, међутим групи семантички изведених јединица припадају и оне семеме добијене метонимијом и семантичким пражњењем.

Будући да је једна од основних намера корисника жаргона постизање експресивности (Биков 1991), а да се емоционалност никада не изражава

непосредно, већ индиректно (в. Милорадовић 2012: 67), очекивано је да је метафоризација један од основних механизама попуњавања жаргонског лексикона. Метафором је изведена семема ‘стан’ лексеме **гајба** (К, 2, 28, 34), семема ‘соба’ именице **бункер** (К, 79, 114), семема ‘спавање’ лексеме **ћорење** (К, 34), затим значење ‘женска особа’ именице **мачка** (К, 140, 150, 155), значење ‘животна ситуација, догађај; живот’ именице **филмчуга** (К, 34, 49, 146), значење ‘неуредна и неугледна женска особа’ именице **дропља**[4] (К, 11), значење ‘трачара, цинкарош’ именице **тастер** (К, 142, 175), семема ‘приступ, прилаз некој ситуацији’ именице **гриф**[5] (К, 52),семема ‘прелазити’ лексеме **форсирати** (~ реку) (К, 13). Метафоризацијом су настала и жаргонска значења лексема у деривационом гнезду око глагола **масирати** ‘гњавити кога, досађивати коме’ (К, 60, 72, 112):

– именица **масер** сазначењем ‘онај који својим причама досађује коме’ (К, 134), именица **масажа** ‘досађивање, гњаважа држањем придика или понављањем приче и поступака’ (К, 40, 103);

затим око глагола **гребати се** (о некога) са значењем ‘окористити се о некога’ (К, 45, 57, 62), које као жаргонско региструје РМС[6]:

– именица **гребатор**[7] као семема ‘онај који користи некога, који остварује добит на рачун некога’ (К, 57), придев **гребаторски** ‘користољубив, својствен гребатору’ (К, 57) итд.

Лексема **уваљати** (~некоме године) реализована је како секундарна семема ‘увалити, наметнути некоме дато својство (године старости)’ (К, 10). Глагол **укокавати се** функционише у роману са две метафоричне семеме: 1.(~од патње) ‘јако патити’ (К, 10); 2. ‘опијати се у великој мери’ (К, 19, 120). Променом домена употребе уноси се негативна конотативна компонента у примерима попут **процврктати** (за људе) ‘проговорити пренемажући се’ (К, 58, 102, 119, 128, 134, 135) и **буљук**[8] (~ фото-репортера [К, 27], ~ дечурлије [К, 73]) ‘неиздиференцирана гомила људи са животињским понашањем’.

[4] РСАНУ: **дропља** ж (ген. мн. дропљи и дропаља) **1.** зоол. *назив за птице штакаре из рода* Otis; *општи назив за птице из ф.* Otididae, *у коју спада тај род.* **2.** фиг. *гојазна, незграпна или трома, неуредна женска особа.*

[5] РСАНУ: **гриф,** грифа м (нем. Griff) варв. **1. а.** спорт. брзи јак захват и стисак руке или других делова *противниковог тела у рвању.* **б.** муз. *положај прстију приликом извођења појединих тонова или акорада на извесним музичким инструментима*

[6] РМС: **гребати 3.** жарг. *користити се од другога за нешто (без плаћања и заслуге).*

[7] РМС: **гребатор** м жарг. *онај који воли да се окористи од другога, да стекне нешто на туђ рачун, без плаћања или заслуге.*

[8] РСАНУ: **буљук** м (ген. мн. буљука) (тур. bo1uk) **1.** ист. **а.** *јединица турске војске; чета пешака, ескадрон коњаника;* исп. баилик. — Сваки се заптијски алај дијели на таборе, табори на буљуке, а буљуци на такуме **2.** *мноштво, већа гомила; стадо, крдо, јато и сл.*

Реализоване асоцијативне везе указују на говорника који животни простор схвата као физичко и духовно ограничење (нпр. *гајба*, *бункер*), придиковање и приче које се понављају као психичку тортуру (*масирати*, *масажа*, *масер*), животне ситуације као уметничку фикцију (*филмчуга*), патњу и опијање као симболично умирање (*укокавати се*), а људски изглед и понашање као животињска својства (*мачка*, *дропља*, *цврк утати*, *буљук*),

За метафором као механизмом семантичке деривације следи метонимија реализована у примерима: **пешкир** ‘хомосексуалац’ (К, 42, 102), **хистерија** ‘хистерична особа’ (К, 45), **афектација** ‘особа која афектира’ (К, 46), **гробље** ‘пропала, оронула, матора особа, чији се живот ближи крају’ (К, 35), **рикнути** (за живо и неживо) са значењем ‘бити упропашћен, престати функционисати’ (К, 41, 107).

Као манир у процесу жаргонизације заступљено је и семантичко пражњење или семантичка редукција услед које лексеме губе денотативну вредност, и бивају сведене на компоненту вредносне оцене, те се њихова функција своди на прагматичке ефекте (уп. Ашић: 243–255). Такви су примери именица чије је значење сведено на експресивну вредност: **врисак** (К, 69), којом се са симпатијама или иронијом вреднује комична ситуација; **чабар** (К, 57, 127, 132, 162), којом се дата ситуација процењује као негативна, па отуда и глагол *чабрирати* (37, 132, 138) са значењем ‘пропасти’, **величина** (К, 9, 51) са благо ироничним призвуком ‘утицајна, значајна особа’; именица **зверка** (К, 54, 65, 33) носилац је експресивне компоненте дивљења према номинованом појму, без неке конкретне квалитативне семе денотативног типа. Придев **максималан** (К, 33, 67, 69, 82, 112, 144), као детерминатор појмова са значењем живог и неживог, изражава изузетно позитивно својство реалије и позитиван став према појму. Придев **стар** (11, 18, 73, 83, 106, 117) са значењем позитивне оцене именованог појма и интимизације говорника са детерминисаним појмом очигледно је калк према енглеском *good old*, који је подржан и узрочно-последичном везом према којој је оно што има дуги век квалитетно, поуздано и присно. Овакве лексеме не значе конкретна својства појмова, већ представљају експоненте аксиолошке семантике.

Има примера у којима се жаргонизација заснива не само на семантичком померању већ и на творбеним процесима и преласку из других фондова српског језика. Тако примери деривационог гнезда око покрајинизма **фурати** илуструју укрштање сва три фактора – и фондовске транспозиције, и метафоризације и деривације – у жаргону је покрајинска лексема реализована са изведеним значењем, а онда је развила и творбено гнездо (*фурати*, покр.[9]: **отфурати** 1. (~у кухињу, ~у Француску, ~ до лавабоа) ‘отићи донекле’ (К, 42, 47, 76), 2. ‘извести неког негде’ (К, 10), **нафурати** (~године) ‘напунити године’ (К, 16), **исфурати** 1. ‘побећи’ (К, 65), 2. (~некога) ‘избацити’ (К, 33, 37, 63),

[9] РМС6: **фурати,** фурам несврш. покр. **I. 1.** *бацати.* **2.** *гурати* (Р—К 2). **II** ~ се *гурати се.*

уфур(ав)ати 1. ‘ући’ (К, 66, 81, 85, 90), 2. (~ у моду) ‘постати модеран’ (К, 7), **дофур(ав)ати** 1.‘стићи’ (К, 19, 28, 30), 2. (~ цедуљице) ‘давати, слати’ (К, 51). Такав је случај и са разговорним **зунзара** (К, 2, 6) са значењем ‘мува’, које је у жаргону транспоновано у ‘девојка немирног духа, коју не држи место, која лута бесциљно’.

1.2.

Поред жаргонизације семантичким померањем постојећих лексема у лексикону, формирање жаргона у *Белешкама једне Ане* почива и на транспозицији лексема из других подфондова у жаргон. У жаргонски дискурс у роману Моме Капора као обележје припадности групи укључене су стилски и нормативно маркиране лексеме заблежене у РСАНУ и 6РМС под квалификативима:

пеј. (**говоранција** *дуг, празан и досадан говор*, **уцмекати** *убити, умлатити*, **помакљати се** *потући се*, **тинтара** фам. и пеј. *глава*, **уштва** *никакав човек, неваљалац, ништарија*);

фам*. (**цакан** *сладак, драг, мио, љубак*, **нацврцати се** *напити се*, **цокити** (шаљ.и деч.) *пољубити, љубнути*, **баћа** 2. (вок.) фам. као узречица *друг, пријатељ*);

разг*. (**здипити а.** *украсти, дићи, смотати.* **б.** *приграбити, присвојити*, **лаф** 2. разг. шатр., **зателебати се** *заљубити се јако*, *неразумно, зацопати се*);

варв*. (**фолирати** и деривати, **танцати** *играти*; (~ око некога) *посвећивати много пажње некоме, настојати удовољити, додворити се неком* (К, 121), **фалш** *лажан, вештачки*, **лигештул** (нем. Liegestuhl) *столица на расклапање, обично од платна и дрвета, у којој се може лежати, лежаљка*);

покр*. (**мунђарити** *радити нешто тајно*, **шикља** *врста лаког издуженог чамца*, **месечар** слабо, кржљаво дете, **фјака** *малаксалост, тромост*),

нар. (**укокавати** *убијати, одузимати живот* [К, 167, 176]).

Дискурс романа увелико је конципиран и на жаргонској лексици коју су користили млади седамдесетих година XX века, а која је забележена у РСАНУ и РМС6 са квалификативом **шатр**. (**лапонац** *исхлапео, сенилан човек*, **фол** *измишљотина, лаж*, **мазнути 3.** шатр. *украсти, здипити*, **књавати** *спавати*, **лаф** 2.разг. и шатр. **а.** *способна особа, енергична, омиљена у друштву* **ћорка** *хапсана, затвор*, **ћорнути** *украсти, здипити, смотати*, **кева** *мајка,* **мачка** *згодна, привлачна женска особа*).

Оваква лексичка шареноликост показатељ је флуктуирајућих граница између жаргона, разговорног стила, па и дијалекта (уп. Бугарски 2003:

13)[10]. Лексеме које припадају различитим функционално и територијално раслојеним идиомима постају маркери припадности одређеној друштвеној групи – младима једне епохе – те јача њихова социо-лингвистичка улога. Корисници жаргона с циљем онеобичавања израза активно употребљавају постојеће фондове са периферије лексикона, оживљавају их, користећи њихове експресивне ефекте. Фондовски међуутицаји, као противтежа оказионалности и индивидуалним језичким творевинама, остављају утисак непатворености и неусиљености језичког израза код М. Капора.

1.3.

Међу творбеним жаргонизмима уочени су они добијени према продуктивним моделима у српском језику, какви су суфиксација, слагање и префиксално-суфиксална творба.

Најпродуктивнији модел творбе жаргонизама јесте суфиксација. Експресивност творбених жаргонизама потиче увелико од суфикса. Међу суфиксима који учествују у жаргонизацији издвајамо изворно жаргонске, који се по правилу не јављају ван жаргона (уп. Бугарски 2003: 69), какви су ***-ишка*** (*ципелишка*, *бандеришка*, *филтеришка*, *провалишка*, *конзервишка*), ***-ос*** (*нимфос*, *лезбос*, *пропос*, *дебос*), ***-ијана*** (*спачекијана*, *фластеријана*, *клошаријана*), ***-ијановић*** (*клубијановић*, *ловијановић*, *кофијановић*, *флашијановић*, *клопијановић*, *плочијановић*, *ногијановић*, *пакетијановић*, *трубијановић*, *кошуљијановић*), ***-ца*** (*мерца* ‘мерцедес’, *буца* ‘главоња, утицајан човек’) и његова фонетска варијанта ***-ћа*** (*транћа* ‘транзистор’), ***-инг*** (*чаминг* ‘чамити; чама’, *мувинг* ‘дуже мување, лутање по граду’, *шокинг*), ***-ирон*** (*бебирон*), ***-ерона*** (*жвакерона*), ***-ингер*** (*дупингер*, *косингер*), ***-исимус*** (*генералисимус*), ***-инћелити*** (*уфуринћелити* ‘убацити, уфурати’), ***-илос*** (*цигарилос*), ***-оне*** (*шибицоне*). С друге стране, за грађење жаргонизама употребљавају се и жаргонизовани суфикси, тј. суфикси који се користе у стандардном језику, али овде имају другачије значење. Такви су суфикси: ***-ић*** (*нулић* ‘нула из владања’, *мувић* ‘кратко мување, лутање по граду’), ***-аћ*** (*кинтаћ*), ***-уца*** (*ловуца*[11]), и ***-анер***[12] (бакутанер).

Жаргонски призвук ређе проистиче од експресивне основе, док је афикс неутралан (нпр. *лован*, *клопарош*, *њупавац* и сл.).

---

[10] Жаргон „учествује у сва три главна типа раслојавања – социјалном, функционалном и територијалном” (Бугарски 2003: 13).

[11] Бугарски (2003: 78) лексему *ловуца* сврстава међу оне изведене суфиксом *-ца*.

[12] Клајн (2003) не наводи именички суфикс *-анер*. Бугарски (2003: 64) говори о суфиксу *-анер*, који *у стандардном језику углавном означава порекло*, док се у жаргону *јавља семантички испражњен и сведен на ознаку фамилијарног стила*.

Деривација којом настају индивидуалне форме често је укрштена са процесом универбизације и у приповедачевом изразу се углавном дају паралелно и мотивна конструкција и изведеница, будући да се оказионалне форме разумевају тек преко конструкција које су их мотивисале. Такви су примери **крупњак** (: крупан план) (К, 50), **мувић** (: ситно мување) (К, 147), **мувинг** (: велико мување) (К, 147), **лешко** (: као леш) (К, 103), **стандарац** (: стандардна ситуација) (К, 102) итд.

Многи деривати изведени су аугментативним или деминутивним суфиксима. Међутим, стандарднојезички аугментативни суфикси у забележеним примерима углавном су лишени пејоративне компоненте коју имају у стандардном језику, и у жаргону носе позитивну оцену, нпр. ***-уџа*** **устанчуга, пивчуга, винчуга, филмчуга, ловуџа**,или ***-уљина*** у **дравуљина** (цигарете „Драва”) итд. Овакво семантичко померање афикса рефлектује промену поимања стварности у смеру: добро је што је велико, јако, интензивно; непожељно је неутрално, неприметно, униформно. Тек у понеким примерима афикси су задржали пејоративност, пре свега због негативне вредности основе, нпр. у **сељанчура**, **чорбуљак**.

Деминутивизација је чест поступак у грађењу жаргонизама у *Белешкама једне Ане*, што због тежње да се појмови ефемеризују, обезвреде на неки начин, да би се исказао иронијски однос, што с циљем да израз добије ефекат инфантилности, тепања или опет изразите ироније. Типични примери деминутивизације су: **пајкити**, **пувкати се**, **гледуцкати**, **Београђанкице**, **мамица**, **рукице-прљавице**, **животић**, **довићенце** и сл. Ређе деминутивни суфикси задржавају само значење умањивања, нпр. *мувић* (мало мување), док се најчешће потпуно десемантизују и, попут гомилања партикула у народним говорима (нпр. *оведанкице*, *тамонаке* и сл.), постају само „жаргонски маркер омладинске групне припадности изражене кроз интимизацију и вербално измотавање“ (Бугарски 2003: 73). Издвајамо примере у којима творбени афикси имају само улогу вербалног карикирања и маркирања припадности датој говорној заједници: **флашијановић**, **ногијановић**, **пакетијановић**, **трубијановић**, **клубијановић**, **ловијановић**, **клопијановић**, **кофијановић**, **вискијановић**, **плочијановић** итд.

Да жаргонски суфикси најчешће имају само улогу формалног маркера припадности групи, а не и улогу семантичког модификатора показује и пример из романа:

Знаш ли шта значи чаминг? На мом приватном језику, то значи чамити! Анчи чаминг! (К, 40),

у ком наратор Ана своди значење индивидуализма *чаминг* на значење стандарднојезичког глагола *чамити*.

Жаргонизама насталих префиксално-суфиксалном творбом је најмање: **отклавирити** ‘одсвирати нешто на клавиру’, **нацицати** се ‘накупити се, поређати се на гомилу’, **прифластерисати се** ‘некоме се наметнути,

пратити некога у корак', **излихтити**[13] (некога) 'учинити да неко остане без новца, истрошити неког' итд.

Међу сложеницама доминирају оне са страним елементом, настале углавном као калкови, с циљем постизања хумористичких ефеката и пародирања стварности: **џипси-сукња**, **фол-лежерност**, **ливинг-град**, **ливинг-кујна**, **ливинг-рум**, **ливинг-шпајз**, **аква-бунарика**, **секси-енд** (К, 139), **портабл-споменик** (~ неукуса) и сл. По идентичном моделу, али са домаћим елементима настала је сложеница **икилић-ждракић** (према **ждракнути 2.** *бацити поглед*, в. РМС): „Ето видите, седим с вама и сви помало као одвајају икилић-ждракић за наш сто." (К, 9).

Од оказионалних творбених модела заступљена је редеривација у примерима попут: **лоне** (: панталоне), **отм** (: отменост), **коб** (: кобност); затим контаминација у примерима **шеф контрацепције** (: рецепција и контрацепција) и **шантунг** (: шантави Антун) (К, 166), или стварање речи према моделима конкретних лексема, попут **готовати** (: јотовати) (К, 166). Заступљени оказионални модели у творби илуструју специфичан тип језичке игре, који подсећа на дечју игру (уп. нпр. *људ* : *људи* у дечјем језику [Оташевић–Сикимић 1992: 73]).

Творбени процеси и афикси који се комбинују у специфичном виду језичке игре указују на амбивалентну позицију наратора – који није више дете, али још увек није ни одрасла особа, који припада једном културолошком систему, али га интелигентно подрива, разграђује, који прихвата модерне цивилизацијске тековине, али увек са отклоном и иронијом.

1.4.

Уз семантичке деривате постојећих јединица у лексикону српског језика и специфично грађење речи уз помоћ домаћих творбених елемената, туђице представљају још један вид вербалног онеобичавања и искакања из свакодневне вербалне рутине. Поред постизања ефекта необичности и разликовања у односу на норматив у комуникацији, присуство туђица у роману, пре свега англицизама, потврђује Флакерову тврдњу о лексичком и културолошком утицају модерне западне цивилизације на јунаке џинс прозе (Флакер 1983: 62). Уз поменуте стране елементе у полусложеницама типа *ливинг-кујна*, неретки су примери туђица попут: **систер** ('сестра'), **френд** ('друг'), **плаисир** (фр. 'задовољство'), **беби биф** (енгл. 'теле'), **дансинг** (енгл. 'плес'), **лихт** (нем. са семантичком адаптацијом: бити ~ 'бити празан, без новца')[14], **хелп** (енгл. 'упомоћ'), **ганц** (нем. 'сасвим') итд. **рагаци** (итал. 'момци'), **кофи** (енгл. 'кафа').

[13] Према нем. *лихт*, које у жаргону у роману реализовано са значењем 'истрошен, без новца' (К, 94).

[14] РСАНУ: **лихт** прид. непром. (нем. licht) варв. *који је светле боје; јасан, отворен:* ~ одело, ~ хаљина.

1.5.

Процесу метафоризације и експресивизације израза доприносе и жаргонски фразеологизми. Међу њима има оних који функционишу у општем лексикону, а у којима је неки од конституената замењен жаргонском лексемом, не би ли се окошталој фразеолошкој форми повратила необичност и експресивност. Новонастале фразеолошке креације постоје на рачун фразеологизама који функционишу у општем језику. На тај начин формирају се фразеосхеме са варијантама у којима је замењен глаголски конституент: **уђанисати** (свој) (рођени) **прст пред носом** (: *видети прст пред носом*), **клопати се од муке** (: јести се од муке, ‚веома се секирати'), или **опалити [некога] кап** (: *ударити* [некога] *кап*), или је пак замењен именички конституент **увући се у дупингер** (: *увући се у дупе*). У једном примеру долази до смене конституента другом стандарднојезичком лексемом из истог тематског поља: **долити бензин на ватру** (: *долити уље на ватру*).

Поред жаргонизованих појављују се и изворно жаргонски фразеологизми, попут: **савити окуку** (‚скренути на углу'), **залепити се некоме** (‚некоме се наметнути, пратити некога у корак'), **одвојити око на чукарац** (‚погледати у сат'), **опалити двојац** (‚играти коло – двојку') (К, 75), **уфурати у адађо** (‚убрзати'), **остати паф** са ономатопејским конституентом којим се означава пад (‚изненадити се, остати збуњен, без текста'), **убити тутањ** (‚побећи'), **бекство/бежање/брисање преко црте**, **фурати преко црте** и варијанта овог фразеологизма са декомпоновним конституентом **убити тутањ преко црте** (‚побећи/отићи из земље'), **натерати некога/нешто у клинч** (‚довести некога у безизлазну ситуацију') итд.

1.6.

Међу релативно устаљене конструкције у роману спадају перифрастички предикати са семикопулативним жаргонским глаголом *опалити*. У процесу жаргонизације глагола *опалити* дошло је до редукције његовог значења. Процес семантичке деплеције очитава се у примерима колокација *опалити цигарету*: [...] завучем се у кабину и опалим један сан салвадор. (К, 13); *опалити цену*: — Десет комада! — опалим цену. (К, 127), *опалити клапу*:

Суле се, иначе, толико саживео са филмом да је приликом свог другог венчања опалио сам себи клапу, викнувши *Суле — други пут*! (К, 26),

или у контексту:

Успут, бакута опаљује све у шеснаест страшно свежу ствар, „Ламбетвок“:

Левом крени, десном јок,
То се зове — ламбетвок!
Тра-ла-ла-ла,
Ла-ла-ла-ла-ла! (К, 125),

где овај глагол може имати потпуно различите референцијалне вредности: ‘испушити цигарету’, ‘поставити цену’, ‘спустити клапу’, ‘плесати’, ‘певати’ и сл. Веома широк референцијални потенцијал довео је до конституисања једне платисемичне глаголске лексеме, погодне за функцију вербативног елемента у декомпоновању глагола. Декомпоновањем глагола *заридати*, *чамити* и *резервисати*, који функционишу у роману, настале су конструкције **опалити с ридањем** (‘заплакати’) (К, 29), **опаљивати чаминг** (‘чамити’) (К, 149) и **опалити РЕЗЕРВЕ** (‘резервисати’) (К, 178). По овом моделу функционишу перифрастичне конструкције без потврђеног једночланог еквивалента – **опалити бункерисање** (‘спавати’) (К, 126), **опалити лажњака** (‘излажирати ход, створити привид ходања’) (К, 127), **опаљивати мувић/мувинг** (‘мало/много се мувати напољу, лутати’) (К, 147). У процесу значењског пражњења глагола *опалити* задржала се, међутим, само компонента ‘динамично, брзо, енергично извршити радњу’, што овим перифрастичким конструкцијама даје ефекат динамичности и одлучности у вршењу радње, као и ефекат свршености, што би изостало да се прибегло употреби глагола *чамити*, *бункерисати*, *резервисати* итд., који иначе означавају мирна и једноличнастања. Сви ови спојеви показују тенденцију ка фразеологизирању, будући да представљају структуре са устаљеним глаголом који је носилац вербативности.

Међу устаљеним спојевима поменућемо још неколико жаргонских колокативних спрега реализованих у роману. Спрам стандарднојезичке везе **бавити се нечим**, у роману је реализована колокација **глуварити око нечега** (*глуварио око филма* [К, 50]). Реализовна колокација је језичка слика стварности у којој агенс не показује фокусираност на њене одређене сегменте – разлика у поимању стварности иде од немаркиране колокације *бавити се филмом* у којој глагол *бавити се*[15] подразумева субјектову обузетост нечим, до споја са глаголом *глуварити*[16], који уноси семантичку компоненту ‘бесциљно, нефокусирано се занимати за нешто’. У оказионалним колокацијама *нацврцан од зезања* (К, 27) и *трансфузија лове* (К, 176) разградњом очекиваних спојева *нацврцан од алкохола* и *трансфузија крви*, остварен је комичан и благо ироничан ефекат, будући да је *зезање* концептуализовано као нешто што опија, а *новац* као нешто што је неопходно за живот. Разбијањем устаљених колокација значење саставница постало је нужном последицом колокабилности, те су реализоване жаргонске семеме ‘орасположен од шале’ лексеме *нацврцан* и ‘новчана трансакција’ лексеме *трансфузија*.

[15] РМС: **2. б.** *проучавати (нешто)*, *имати (нешто) за предмет проучавања; бити обузет (нечим):* ~ математиком, ~ музиком; ~ неком мишљу.

[16] РМС: **глуварити,** глуварим несвр. шатр. *лутати без циља, скитати.*

Специфичне колокације отварају могућност за језичку игру засновану на концептуалној метафори и синестезији, какав је случај у примеру *отворити транђу* (транзистор) у контексту:

Због тога, Чарли, чим отворим транђу раном зором, опали ме преко увета неки свеж, нововарошки глас. И чега све нема у тим хитовима [...] (К, 106),

у ком се транзистор концептуализује као прозор – преграда између два света, унутрашњег и спољашњег, чијим отварањем (: укључивањем) у унутрашњост улази глас перципиран чулом додира и мириса, те концептуализован као ваздух.

Жаргонски маркиране колокације стога не само да имају формалну функцију онеобичавања израза већ представљају и велики стилски потенцијал у репрезентовању специфичног погледа на стварност.

1.7.

Инфантилни моменти приповедачеве личности изражени су употребом ономатопеја и ономатопејских деривата, попут општераспрострањених ономатопеја забележених у речницима српског језика, као што су: **цап**[17], **шљап-шљап**[18] (шљапкање реке), **ута-та-ута-та**[19] (деч. узвик ругања), **уја**[20] (узв. у игри жмурке), **куц-куц**, **њам-њам**[21], затим индивидуално-ситуационих ономатопеја[22], попут **паф** (звук пада), **бла-бла** (опонашање говорења), **га-га** (опонашање говора), **цик-цак** (звук маказа), **клик-клак**[23] (опонашање звука падања суза), **бззззз**! (опонашање звука звона на вратима) (К, 134) и ономатопејских глагола **нина-нан(ис)ати**[24], **бији-бајити**[25].

[17] РМС6: **цап** (често удвојено) *узвик којим се означава или истиче нагли и неочекивани преокрет радње, хватање и сл.*

[18] РМС6: **шљап** (обично поновљено) узвик за подражавање шума који се чује при удару о водену површину или при гажењу по води и блату и сл.

[19] РМС6: **утата!** деч. узвик за изражавање осуде и омаловажења онога коме је упућен: уа.

[20] РМС6: **уја** узв. **1.** у игри жмурке и скривања којим се јављају играчи ономе који жмури да су се већ сакрили.

[21] **њам** оном. (обично поновљено) узвик којим се изражава задовољство при конзумирању укусне хране.

[22] Нису забележене у расположивим речницима.

[23] РСАНУ: **клик-клак** узвик за означавање шума који се чује при клаћењу нечега (или самог клаћења) и сл.

[24] РСАНУ:**нина** (обично поновљено) узвик који се (обично уз зибање, љуљушкање) певуши се смири и успава дете.

[25] РСАНУ: **бујити**[2]**,** -им несвр. деч. у успаванкама, обично у изразу: **бији паји (бији бији)** *спавати;* исп. бајити[2], бујкити.

Стилска функција ономатопејских речи иде у распону од вербалног измотавања и интимизације са саговорником, као у примеру:

[...] имам осамнаест година и, ако чак сутра одапнем, Чарли, ако већ сутра, опет сам их нацивела, ута-та, ута-та! (К, 181),

преко тежње да се ауторитети профанизују и прикажу детињастим:

— А увече, увече татица попије целу целцату чашицу вина и онда бији-баји! (К, 121),

затим постизања хумористичких ефеката:

Река је непрестано шљапкала: шљап-шљап... И тако, потпуно без везе, на часну реч, почех да цмиздрим. Сама у старом „Чамцу“, лепо се видело како сузе падају (клик-клак) на палубу [...] (К, 16); Сачекај само да попијем једно свеже јаје, због гласа! Тандара броћ! (К, 134),

постизања динамике у приповедању:

Седео је тако очајан једнога јутра, кад — бззззз! Звоно на вратима. (К, 134),

све до иронијског отклона према описиваној појави (љубави):

Уз пут смо се малчице као мазили, тражили детелину са четири листа, викали „ија!“ радујући се као убоги ђаволи ... (К, 62).

1.8.

Синтакса је језички ниво који је најмање подложан жаргонизацији. Жаргонска синтакса у роману *Белешке једне Ане* своди се на употребу окошталих импликативних конструкција анафорског карактера. Под утицајем енглеске синтаксе, а у складу са општом жаргонском тенденцијом ка семантичкој деплецији, у роману се јављају ипликативни изрази неодређене семантике, типични за усмени вид комуникације. Такви су изрази **и ти фазони**, **све што уз то фура**, **на ту тему**, **и те системе**, углавном калкови према енглеским изразима, као што су *and all that kind*, *anything like that*,*and all that stuff* и сл. Ови изрази веома широког десигната анафорски упућују на претходни хомофункционални члан у реченици и у односу на њега добијају значење, тј. они референцијалну вредност (везу са стварношћу) остварују тек упућивањем на друге текстуалне јединице. Њихово значење конституише се као сума прототипичних својстава пунозначног хомофункционалног појма, те саговорник мора познавати стереотипе датог језичког система како би што потпуније разумео поруку. У примеру:

—У реду! Број један: *књижевност* и ти фазони! [...] Бескрајна *досада* и све што уз то фура ... (К, 38)[26]

конструкција *и ти фазони* односи се на књижевност и антиципира све семе које припадају стереотипу појма *књижевност*. Конструкција *све*

[26] Истицање је наше.

што уз то фура упућује на појам *досада* и све што припада стереотипу овог појма. На тај начин окоштале конструкције овог типа постају функције херметичности жаргона тј. затворености комуникације између комуникатора који познају исти вредносни систем.

Не, није то била *сексуална привлачност* и ти фазони: једноставно, као да сте излазећи из школе сусрели сасвим случајно старијег брата кога нисте видели једно осамдесет година. (К, 44); Све нешто *о остављању*, *о сузама*, *о облацима* и тим фазонима[...] (К, 48); [...] као, није швалер, као, не зна *како се праве мушка деца* и ти фазони! (К, 27); Најпре је нешто као долазио у Београд, па онда ишчезавао тамо по Швајцарској и Немачкој, а *о Либији* и тим фазонима да и не говорим! (К, 51); [...] када нађе за сходно, војник може да се обрати нижем по чину кога тражи, то јест *капетану Поповићу* и тим фазонима. (К, 81); [...] мислим на то *како баш успављују клинце* и те системе... (К, 10); Почела бих, наравно, са рођењем. *Где сам се оно родила*, и ти системи! (К, 18); Седе тако и гребу се о кога стигну, а онда неким чудом уфурају *у историје књижевности* и те системе, па престану одлазити у „Три шешира“ (К, 64);

2. Закључак

У раду смо настојали да анализирамо жаргон у роману *Белешке једне Ане* Моме Капора. Анализа је подразумевала издвајање језичких нивоа и јединица које представљају маркер припадности једној социјалној групи – београдској омладини седамдесетих година XX века. Утврдили смо да се жаргонизација очитава на плану семантичке деривације и редукције значења постојећих лексема, на плану реактивације лексема из других лексичких подфондова српског језика, затим на творбеном нивоу – грађењем нових речи од домаћих и страних форманата, на плану фразеологије, устаљених конструкција и колокација, кроз употребу туђица, ономатопеја и на крају на синтаксичком плану – кроз систем саодноса хомофункционалних јединица.

Специфични жаргон у *Белешкама једне Ане* омогућава директну карактеризацију главне јунакиње и главне филозофије романа, у ком се поставља питање формирања идентитета младог и образованог бунтовног јунака на граници између детињства и зрелог доба, у ширем друштвеном контексту културне и техничке револуције. Дијалектичка позиција субјекта у друштву резултирала је и својеврсном језичком револуцијом, која подразумева креирање идиома разграђивањем језичке норме, пре свега на лексичком плану.

Семантичке транспозиције путем механизама полисемије откривају доминантне асоцијативне везе и преокупације говорника. Асоцијативни механизми који омогућавају реализацију жаргонских семема указују на

субјект који животни простор схвата као физичко и духовно ограничење, придиковање одраслих као психичку тортуру, животне ситуације као уметничку фикцију, технику као простор слободе, патњу и опијање као симболично умирање, а људски изглед и понашање као животињска својства. Тенденција ка деплецији форме и њеном свођењу на вредносну оцену, односно експресивну компоненту, проминенцију ставља на личну доживљеност и идеју да је стварност у субјекту. Употреба семантички редукованих анафорских конструкција доприноси херметичности жаргона путем својеврсног поунутрашњења референције. Творбени процеси у грађењу жаргонске лексике откривају позицију из које се ефемеризују и подривају ауторитарне категорије, а промовишу неке нове вредности.

Извор

К: Момо Капор, *Белешке једне Ане*, http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/. 10. 4. 2015.

Литература

Ашић 2009: Т. Ашић, Семантичко-прагматичка анализа употреба придева позитивне субјективне оцене у жаргону градске омладине, у: *Развојни процеси и иновације у српском језику*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1/38, Београд: Међународни славистички центар на филолошком факултету, 177–190.

Андрић [2] 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Друго, знатно допуњено издање, Београд: Zepter Book World.

Биков 1991: В. Быков, История и современность русского арго, *Русский филологический портал*, Русистика. – Берлин., 1991, № 2. – С. 50–59, http://philology.ru/linguistics2/bykov-91.htm, 10. 5. 2015

Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Жаргон*, Београд: Библиотека XX век.

Бугарски 2005: Р. Бугарски, *Језик и култура*, Београд: Библиотека XX век.

Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.

Ковачевић 2014: Д. Ковачевић, Џинс-проза у времену глобализације: од Моме Капора до Марка Видојковића, у: *Наука и глобализација*, зборник радова са научног скупа (Пале, 17 – 19. мај 2013), књига 8, том 1/2, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 621–632.

Милорадовић 2012: С. Милорадовић, *Музички жаргон младих и молодежный музыкальный сленг: компаративни поглед*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2012, Академска издања.

Оташевић–Сикимић 1992: Ђ. Оташевић, Б. Сикимић, Творба оказионализама у српскохрватском језику, у: *Јужнословенски филолог*, XLVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, [67]–78.

РМС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

РМС6: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: САНУ, 1959–2010.

Флакер 1983: А. Флакер, *Проза у траперицама*, Загреб: Свеучилишна наклада *Либер*.

Хорошова 2002: Н. В. Хорошева, Русский общй жаргон: к определению понятия, *Русский филологический портал*, Изменяющийся языковой мир. – Пермь, http://www.philology.ru/linguistics2/khorosheva-02.htm. 9. 5. 2015.

Чуљак 1980: М. Чуљак, Лингвистички велтаншаунг Вилхелма фон Хумболта, у: *Зборник за филологију и лингвистику XXIII/2*, Нови Сад: Матица српска, 1980, 15–35.

Тиодор Р. Росић*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина
Катедра за дидактичко-методичке науке

DOI 10.7251/ZRNE1501463R

Прегледни рад

НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

1. Увод

У раду се[1], применом аналитичко-синтетичке и компаративне методе, разматрају питања наставе књижевности у условима евроинтеграција са посебним освртом на наставу у основној школи. Разматрају се главне одлике наставе књижевности у Француској, Србији, Републици Српској, Црној Гори и Федерацији БиХ и правци модернизације наставних садржаја књижевности у тим земљама. Сагледавају се општа начела наставе књижевности у условима евроинтеграција и унапређење школске наставе књижевности. Посебно се апострофирају наставни садржаји националне српске књижевности у првом циклусу образовања Републике Србије и у првој и другој тријади образовања у Републици Српској.

Несумњив је утицај евроинтеграција на трансформацију програма националне књижевности. Поред позитивних, дају се и негатвни аспекати модернизације књижевног образовања у контексту глобализационих процеса и одговара на питање постоји ли европска књижевност.

Циљ рада је имплементација сазнања о настави књижевности и наставним садржајима у процесу евроинтеграција, а задаци да се укаже на главне параметре интеграције различитих националних језика и књижевности у Европској унији; да се истраже правци модернизације наставних садржаја у настави књижевности и интеграција књижевних садржаја у ЕУ. Уз осврт на наставу књижевности у Француској, биће речи о утицајима евроинтеграција на трансформацију програма појединих националних књижевности. Посебно ће се разматрани проблеми везани за наставне садржаје у настави српске националне књижевности, будући да је она у млађим разредима основне школе у традицији грчко-латинског хуманизма, класике и књижевног фолклора.

---

* е-адреса: tiodor.rosic@yandex.ru

[1] Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 “Динамика структура савременог српског језика”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2. Српско образовање у контексту евроинтеграција

Међународна интеграција у области образовања представља међусобно повезивање у контексту глобалистичких промена, а у потрази за јединственом образовном парадигмом. Главни циљ националне доктрине образовања у Србији, поготово оног високошколског, је да се обезбеди интеграција српског образовног система у европски образовни простор.

Национални програм за интеграцију у Европску унију, који је 2008. године усвојила Влада Републике Србије (у даљем тесту НПИ), представља не само средство координације реформи на путу ка ЕУ већ и „транспарентна и добро припремљена информација о планираним реформама, намењена Европској комисији и државама чланицама ЕУ са једне, и српском друштву са друге стране“ (НПИ 2008: 83).

Образовно-васпитна делатност у Републици Србији обухвата предшколско васпитање и образовање, основно образовање и васпитање, средње образовање и васпитање и високо образовање[2].

На ниову образовања предвиђена је функционална оптимизација мреже основних школа. У сусрет евроинтеграција, од 2003/2004. школске године приступано је иновирању основношколских наставних програма, сукцесивно по разредима[3]. Један од приоритета је развој система стручног

[2] *Националним програмом за интеграцију у Европску унију* су предвиђени краткорочни и дугорочни приоритети. Краткорочни приоритети треба да осигурају услове за стварање образовне политике, да заокруже стратегијске оквире којима се одређују правци развоја образовања у циљу стварања људског и друштвеног капитала, да заокруже законске оквире у циљу уређивања развоја образовања у Србији, да интевизирају припреме за израду националног оквира квалификација, да појачају примену механизама школског развоја и да створе институционалне капацитете за успешније спровођење европских програма (TEMPUS, LLL, Еразмус Мундус) и коришћење фондова (IPA). Дугорочни приоритети су усмерени на осигурање услова за примену образовне политике и квалитетног образовања, заокруживање стратегијског оквира којим се одређују правци развоја образовања у циљу стварања људског и друштвеног капитала, заокруживање законског оквира у циљу уређивања развоја образовања у Републици Србији, дефинисање Националног оквира квалификација, појачана примена механизама школског развоја, стварање институционалних капацитета за успешније спровођење европских програма (TEMPUS, LLL, Еразмус Мундус) и коришћење фондова (IPA).

[3] Наставним планом и програмом основног образовања и васпитања ученици похађају наставу из два страна језика, од којих је један обавезан од 1. разреда, а други има статус обавезног изборног предмета и изучава се од 5. разреда. Информационе технологије уведене су у оба циклуса основног образовања. Донети су стандарди у области квалитета уџбеника и наставних средстава. Постављен је свеобухватан оквир за развој система стручног усавршавања запослених у образовању, уз могућност њиховог напредовања у звањима, стварајући услове у којима се подстиче континуитет и свеобухватност у развоју професионалих компетенција, обезбеђивање квалитета програма стручног усавршавања, поштовање одређених норми, планирање и пројектовање, самоевалуација и евалуација програма

усавршавања запослених у образовању, а од 2002. године Република Србија се укључила у Међународни програм за процену ученичких постигнућа (PISA) у организацији ОЕЦД-а[4].

Савремени систем националног образовања, у складу са позитивним образовним постулатима водећих европских држава, мора узети у обзир етичку функција образовања, трансформацију знања, подстицање самоидентитета и очување културне разноликости националног типа образовања, заснованог на властитом искуству и традицији. Тај процес мора бити имплементиран и у књижевно образовање, у противном прети губитак националног идентитета.

Настава језика и књижеевности у контексту промена система културних вредности теоријски је усмерена на проблеме мултикултурализма, дијалога, интерактивног начина размишљања. То захтева модеран приступ образовању, у складу са домаћом традицијом, вредностима и активан однос према наслеђу.

Савремена реформа образовања, као што се види и из *Националног програма за интеграцију у Европску унију*, усмерена је на коришћење информационе технологије и других ресурса у подстицању нових научних концепата и трансформацију нових знања.

Настава књижевности, која је један од фундаменталних школских предмета, мора да буде снажно ослоњена на националну традицију. Она треба да буде део европске али и националне културно-образовне политике. Ако је циљ европске културне политике да се за развој културе обезбеде додатни људски и финансијски ресурси, ни циљ образовања у Републици Србији и Републици Српској не би смео да буде друкчији.

Приступ ЕУ не би требало да буде утопистички бродолом. Књижевно образовање (од садржаја до стратегија) не би смело да буде на националној образовној унификационој основи. Сарадња између држава чланица у области културе и уметности не сме бити једнострана. Мора бити заснована на ширењу знања о култури и историји европских народа, на очувању и заштити културе и језика малих европских народа.

Национална настава књижевности суочена је са бројним изазовима јер је и Европска унија суочена са њима. Питање је: шта је национални простор Европе, где су њене границе, постоји ли европски културни идентитет, шта је то европска књижевност? Не сме се занемарити ни проблем трансформације

стручног усавршавања – НПИ 2008: 647–648).

[4] Организација ОЕЦД-а је водила неколико актуелних истраживања на побољшању наставе у школи. То се спроводи на глобалном новоу и део је рефлексије која укључује различите нивое учења, рано образовање, континуирано образовање и услове и атрактивност наставничке професије.

идентитета националног и наднационалног у контексту глобализације и децентрализације друштва.

Европски идентитет је проблематичан због културне хетерогености. Зато је важно разумети национални идентитет свих земаља чланица ЕУ, њихових различитих језика, културе, националних образовних програма. То би требало да знају не само стратези већ и састављачи националних књижевних програма.

3. Постоји ли европска књижевност

Концепт европске културе је неухватљив. Статус европског писца не одређује само место његовог рођења. Треба укључити питање језика, културе и вредности. Али и та питања су комплексна јер се може савладати неколико језика, а да се немају референце у тим језицима, а поставља се и питање можемо ли имати приступ различитим културама без овладавања језицима тих култура (Тодоров 2004)? Поставља се и питање: постоји ли заједничко културно наслеђе изван језичке баријере?

Многи наставници француског језика су забринути због укључења француске књижевности у европки образовни контекст. Будући да је француска књижевност традиционално схватана као велики национални изазов и одбрана националног наслеђа (Лансреј-Жавал: Какво је место европске књижевности[5]). Реч је о својеврсној фетишизацији француске књижевности, без обзира што се овакви поступци бране универзалним вредностима.

Поставља се питање шта ће бити с националним језицима у оквиру европске књижевности и европског система образовања. Знање неколико језика у Европи је услов у свакодневном животу и раду. Поштовање језичких разлика и промоција вишејезичности један је од темеља Европске уније. А и даље су присутне иницијативе за јачање и унапређење наставе језика и књижевности Европе. Насупрот страху од књижевне евроунификације, верује се у немогућност свођења на националну књижевност. Аргументује се то жанровском флуктуалношћу и прожимањима, међусобним утицајима. Европски свет је данас суочен са мултикултурализмом, а то није само европски већ глобални процес.

[5] Romain Lancrey-Javal, у: Quelle place pour la littérature européenne dans les programmes, доступно на сајту: https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Quelle+place+pour+la+litt%C3%A9rature+europ%C3%A9enne+dans+les+programmes+%3F

4. Настава књижевности у условима евроинтеграција

Велика је улога наставника у обликовању естетских и етичких вредносних критеријума у вредновању књижевноуметничког дела. Модернизација књижевног образовања условљена је мултикултурним приступом у настави књижевноси. Настава књижевности у школи подстиче ученике за новим знањем, шири њихов доживљајни спектар, нуди ученику различите погледе на свет и делује на његов укус. То актуализује улогу књижевности у животу, у сазнавању, доживљавању и формирању мултку лтурне личности посвећене изучавању не само националне књижевности већ и књижевности других народа.

Циљ школске наставе књижевности у процесу евроинтеграција зависи од захтева пројектованог мултикултурног друштва и водеће улоге културног дијалога у њему. Основни вид учитељевог рада с књижевним текстом је дијалог о разумевању књижевног текста, што захтева анализу, коментаре и сазнавање књижевног текста. Као стратег наставе, учитељ организује дијалог на часу књижевности и подстиче ученика, зависно од разреда у основношколском образовном циклусу, да разуме тематске, мотивске, сижејне, проблемске и обликовне компоненте дела. Он је учесник у дијалогу. Представља ученику жанр, дело у књижевноисторијском контексту.

4.1.

Савремени систем наставе књижевности у школи одликује се напуштањем педагогизације књижевних садржаја и нормативости, мултиваријантношћу стваралачке наставе и разноликошћу. Младом читаоцу треба приближити књижевне садржаје, приближити му поступке и методе изучавања књижевних текстова јер постоји опасност од губика инересовања младих према читању књижевних дела.

Евроинтеграцијски изазови у настави књижевности су релативно нови, али су проблеми стари. Једно су глобалистичко повезивање књижевних садржаја, а друго вечни проблеми читања, перцепције књижевне уметности, читалац, његова психологија и духовни свет. Било каква унионистичка књижевна прича не може да занемари међуусловљеност методике и теорије књижевности, нити да превиди однос између доживљавања, сазнавања дела и ученика. Наставник не сме да занемари књижевни развој ученика, трагање за иновативним моделима у настави књижевности.

Целовито обликовање и структурирање наставе књижевности захтева укључивање у савремене системе наставе, укључујући иманентно-методичко тумачење, што за последицу има повећање етичког, естетског и емоционалног утицаја на ученика, развој његове маште и креативности.

Наставник узима у обзир и различите интердисциплинарне везе у настави књижевности, што се доминантно односи на општеуметничке, психолошко-педагошке, књижевно-теоријске и лингвистичке садржаје.

Појава нових, алтернативних уџбеника и програма из књижевности, могућност тридесетпроцентног иновирања програмираних садржаја, варијантност у изучавању појединачног дела – захтевају нов приступ у коришћењу наставних средстава.

Централно место у настави књижвности представља рад с књижевноуметничким текстом. У свему томе, веома су делотворна и традиционална наставна средства и средства нових информационих технологија.

Задатак књижевности као школског предмета у почетним разредима основне школе усмерен је на читање и писање, као и на побољшање говора ученика и његове културе читања. Ти задаци могу бити испуњени само ако наставник подстиче морални, духовни, емоционални и естетски развој ученика, ако делује подстицајно на развој његове маште, изражајног читања и писања.

5. Настава књижевности у контексту европског образовања

Реформа образовног система у европским земљама је постала важан елемент социјалне политике ових држава. Манифестује се у формирању заједничког европског идентитета преко интеграција образовних система и на основу образовног дијалога и међународног спровођења стратегије отвореног образовања заснованог на вишејезичности и поликултурализму.

Настава књижевности у Француској и већини земаља Европске уније укључена је у јединствени образовни систем где нико у Заједници не намеће одређен модел образовања. Према извештају Европске комисије „Конкретни циљеви будућег система образовања и учења“[6], свака чланица Заједнице има право да формира сопствени систем образовања према националним потребама и сопственом образовном традицијом. То опет не значи да не постоје опште смернице образовне политике у ЕУ, а и да нема тензија у глобалним процесима између глобалног и националног, традиције и модернизације, универзалног и индивидуалног (*Rapport de la commission* ... 2001: 9).

[6] Rapport de la commission les objectifs concrets futurs des systèmes d’éducation, Bruxelles, le 31. 1. 2001.У даљем тексу: Rapport de la commission... 2001.

5.1.

Главни правци образовне политике ЕУ спроводе се у условима глобалних процеса и тензија између глобалног и локалног, универзалног и индивидуалног, традиције и модерности. Прокламују се конкуренција и једнакост шанси, неограниченост ширења знања и јединства духовног и материјалног.

5.2.

Имплементација образовних активности везаних за дубоке трансформације система образовања у европским земљама.

Европски савет је 201. усвојио извештај „Конкретни циљеви будућег система образовања и васпитања“ у којем су у светлу економских кретања у развоју Европе формулисани заједнички стратешки образовни циљеви, као и кључна питања или активности неопходне за постизање стратешких циљева и спровођење образовних приоритета. Извештај даје смернице за развој формалног и неформалног образовања, комплексан проблем решавања да би европски образовни системи испунили захтеве модерних европских друштава.

Циљ је да се унапреди ниво образовања и васпитања у Европи, побољша квалитет наставе, а посебна пажња је посвећена способности читања, писања и рачунања (Rapport de la commission... 2001: 4 и даље).

Приближавање европским образовним системима почиње на нивоу предшколског васпитања и образовања. Предшколско образовање у већини европских земаља укључује припрему деце за полазак у школу. Задаци су: социјална адаптација деце на нове услове живота, промоција развоја у складу са њиховим потенцијалима, развој вештине комуникације, моторичке активности, формирање моралних вредносних оријентација итд.

Мултикултурност и вишејезичност реформи европских образовних система који су отворени за међународну сарадњу и фокусирани на усклађивање нивоа образовања земаља - чланица Европске уније, не треба поистоветити са стварањем јединственог европског образовног система. ЕУ се не меша у образовне активности својих чланова. Њена образовна политика усмерена је ка квалитетном образовању, културну и језичку разноврсност.

5.3.

Образовање се данас суочава са низом друштвених, економских и културних изазова. Настава књижевности у Француској је у том погледу парадигматична за ЕУ и веома упутна за наше евроинтеграције.

У Француској настава књижевности има дубока национална обележја и свака расправа о њој има жестока обележја. Образовање је централизовано и одређено националним програмима за основне и средње школе.

У Француској је настава књижевности заснована на хуманистичкој традици**ји књижевности, античком наслеђу, националној књижевности, али се не запоставља ни књижевност светске културне баштине и књижевност младих. Како се истиче у чланку „**Стара прича, нови изазови – Настава књижевности у Француској“ (Houdart-Merot 2012[7]), д**анас се у тој земљи сусрећемо „**са бројним потешкоћама или мутацијама“, али, упркос томе, „стицање књижевне културе остаје прокламовани циљ у школским програмима“ (Houdart-Merot 2012**).**

Можемо идентификовати четири различита периода у књижевном образовању у Француској: грчко-латински, хуманистички, класични француски, ширење књижевног корпуса, светска културна баштина. У традицији француског образовања (грчко-римско, језуитско), постојала је јасна хијерархија између наставе граматике и језика. Била је резервисана за млађе разреде, а настава реторике и филозофије за старије. Раздвајање између језика и књижевности је временом постепено избледело (Houdart-Merot 2012**).**

Реформа образовања на фону евроинтеграција има за последицу конверзију и проширење књижевног корпуса. С једне стране имамо утилитарне књижевне текстове француских класика (књижевни текстови као подршка за учење језика), текстове хуманистичког смисла, реторичке сврхе (текстова као подстицај за писање), у распону од личног и културног наслеђа културе између приступа љубави према читању и естетског васпитања. Главни изазови наставе књижевности у Француској могу и за наше реформе на прагу евроинтеграција да буду упутне.

6. Модернизација књижевног образовања у контексту глобализације

Настава књижевности у првом циклусу основног образовања заснована је на наставним плановима и програмима. Програми су, пак, утемељени на захтевима наведеним у националним стандардима образовања и представљају основ препоручених садржаја књижевности за све српске основне школе у Србији и Републици Српској. Садржаји су жанровски распоређени.

[7] Violaine Houdart-Merot, Une histoire ancienne, de nouveaux défis - L’enseignement de la littérature en France, *La* Revue internationale d’éducation de Sèvres, Centre international d’études pédagogiques (CIEP); 61 | décembre 2012 .

Структура програма књижевности није ограничена на листу књижевних дела за читање лектире у школи. Садашње методичке смернице подразумевају активан приступ у којем проучавање књижевности није само апстрактно и књишко, већ конкретна активност и формирања језичко-књижевних вештина.

За сваки разред су формулисана главна теоријска питања која дају приоритетне правце рада и различите аналитичке перспективе и активности у тумачењу дела.

6.1.

Српски *Национални програм за интеграцију у Европску унију* (2008) на нивоу образовања представља општи реформски стратешки оквир. Дедуктивно, настава језика и књижевности у контексту евроинтеграција требало би да буде снажно ослоњена на промену система културних вредности, уз поштовање традиционалних вредности.

Реформисани европски програми наставе књижевности отворени су за међунационално усклађивање према интенцијама јединственог европског образовног система. Једно су прокламоване тежње ка интеграцији, а друго чињенице које би водиле закономерности европских књижевности у циљу формирања целовитог ученикoвог разумевања основних закона књижевног процеса у Србији и Европи и идентификација заједничких трендова и специфичних карактеристика у свету књижевног развоја. Све европске земље веома цене преовлађујућу различитост, што је гаранција принципа супсидијарности[8].

Настава језика и књижевности у контексту промена система културних вредности теоријски је усмерена на проблеме мултикултурализма, дијалога, интерактивног начина размишљања. То захтева модернизацију образовања, у складу са домаћом традицијом, вредностима и активан однос према наслеђу (Росић 2014: 77).

У Републици Србији и Републици Српској настава књижевности у млађим разредима основне школе је један од фундаменталних школских предмета. Она је снажно ослоњена на националну традицију. Поставља се питање колико је она део европске а колико део националне културно-образовне политике?

[8] Принцип супсидијарности – јачање улоге и одговорности локалне и регионалне заједнице у процесу интеграције.

6.2.

Програм наставе књижевности у првом образовном циклусу Републике Србије и програм прве и друге тријаде Републике Српске треба да допринесе повећању квалитета образовања и васпитања. Настави књижевности припада важна улога у емоционалном и естетском васпитању и образовању, у формирању схватања света младих и формирању националног идетнитета, што је неопходно за развој нације у целини.

Књижевно образовање у Републици Србији и Републици Српкој у основним школама утемељено је на најбољим традицијама националног образовања и усмерено је ка модернизацији наставе књижевности. Основу српског књижевног образовања чини српска књижевност уз известан број дела светске класичне књижевности за децу, с императивом на јединственост национане културе.

6.3.

У Србији и Републици Српској изабрана дела предвиђена за наставу књижевности се заснива на класичним краћим формама народне књижевности, класичним делима ауторске књижевности, делима хуманистичке наставне традиције и савременој књижевности за децу. Готово да је, за разлику од Русије или Француске, занемарљиво присуство књижевних тексова из корпуса савремене европске књижевности.

Неадекватно је место европске књижевности у српским наставним програмима првог циклуса основног образовања у Србији и у прве две тријаде у Републици Српској. Наставним програмом образовања и васпитања за први, други, трећи и четврти разред основног васпитања и образовања у Републици Србији, ако се изузму писци из бивше Југославије, за обраду је предвиђено свега 19 дела стране књижевности. Од пет аутора који припадају модерној класичној књижевности само су два савремена писца, од којих је само један и један од највећих савремених писаца за децу (Пјер Грипари).

Наставним програмом за прве две тријаде основног васпитања и образовања у Републици Српској предвиђено је 21 дело страних аутора, у шта су укључена и дела из корпуса „Домаћа лектира“. Два аутора су из корпуса класичне модерне књижевности, а један из корпуса савременог стваралаштва националних мањина.

Очигледно да је у наставним плановима и програмом предвиђена за наставну обраду примат дат делима класичне грчко-римске хуманистичке традиције. У Републици Српској и Републици Србији су запостављени савремени европски писци за децу. Примат је дат фолклорном књижевном наслеђу и класичној књижевности, а запостављена су дела гротеске,

сарказма, црног хумора, нонсенса. У наставним плановима и програмима и Републике Српске и Србије треба задржати грчко-римско и класично наслеђе, али укључити у програме светску културну баштину и књижевност младих. Просто је фрапантно да се у наставном плану и програму за четврти или пети разред не нађу приче за децу Ежена Јонеска, или *Мајмунска острва* Жака Превера.

6.4.

За разлику од програма за четврти разред основне школе у Републици Србији, где долази до интеракције између глобализације и модернизације, програм књижевности у петом разреду Републике Српске није претрпео неке озбиљније измене. Нема нонсенсних текстова, ироније сарказма, гротеске, нема научно-популарних и информативних текстова, а ни пробраних драмских текстова и избора поезије и прозе, какав је случај у Програму за четврти разред у Србији.

Програм у Србији консеквентније, на датом узрасном и школском нивоу, спроводи корпусно реконституисање српске књижевности и одлучније раскида са српско-хрватским језичкокњижевним заједништвом (Росић 2011: 397). Програм је обимније, жанровски богатије и систематичније изложен, али и једном и другом програму недостају дела модерног, ововременог, нонсенсног садржаја стране књижевности.

6.5.

Упркос значајном одсуству савременог стваралаштва, књижевно образовање у Србији и Српској је релативно отворено према класичној европској књижевности. Не може се, међутим, то рећи и за књижевно образовање у Републици Црној Гори и Федерацији БиХ. Уместо јединства националног и демократског и интеркултурног прожимања, у тим новонасталим државама је присутна парцијализација и провинцијализација културе. Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији БиХ узрасно је неприлагођен, нема корелације између предмета, присутна је територијална програмска затвореност и унификација. Министарство просвете Црне Горе у програмима књижевности промовише тобожњу национално неутралну књижевност и квалитет писаца. Практично, из програма су прогнани српски, а прокријумчарени локални ефемерни писци (Росић 2014: 78).

Под плаштом модернизације програма црногорског језика и књижевности од 1. до 9. разреда основне школе дошло је до регресивних појава и негативних ефеката глобализације. Погажена је Стразбуршка

повеља о европским језицима у употреби већинског српског језика. Српска књижевност, мимо научног критеријума, прогнана је из наставних програма у Црној Гори; поделила је судбину језика на ком је писана; њено место заузела је књижевност писана тзв. црногорским језиком, иако он ни структурно, ни генетички није посебан језик (Росић 2014: 78).

7. Унапређивање наставе књижевности

У модернизацији образовног система важну улогу има унапређивање методике наставе књижевности. Иновативни стандарди књижевног образовања укључују идеју континуираног књижевног образовања на свим узрасним нивоима на теоријском нивоу, али и кроз практичне креативне активности. У првим разредима ученик се упознаје на нивоу препознавања са основним књижевнотеоријским и функционалним појмовима, са основама читања и писања и приступа усавршавању читања и писања, да би у старијим разредима продубио, а затим систематизовао књижевнотеоријска знања, употпунио и обликовао целовиту слику књижевноуметничког дела.

Приоритетни задатак наставе књижевности везан је за доживљавање, сазнавање и вредновање књижевноуметничког дела, као и за њихову мотивацију за самосталан рад. Императив је знатније коришћење нетрадиционалних облика часова проблемске наставе, иманентно-методички приступ настави и интерактивна емпиријска настава (кроз игру, вежбе решавања проблемских ситуација), преко генерализације (рефлексија) и примене у пракси.

Међупредметне везе треба да дођу што више до изражаја. Интердисциплинарни интеграцијски часови, а на високошколском новоу модуларни систем организације образовног процеса, омогућавају да се превазиђу класични нормативни бубалачки догматиазам, односно начин механичког усвајања чињеница. Важно је да се обезбеди тесна веза између различитих метода и облика акти**вности у проучавању књижевности и јединство образовно-васпитне и информатичке креативности у стратегији наставе књижевности и уопште – подстицање стваралачког рада, моти**вација ученика према анализи различитих информација, а надасве, оспособљавање за рад с књижевним текстом.

У настави књижевности коначни резултат треба да буде активизација личне позиције ученика.

7.1.

Усвајање нових приступа у настави методике књижевности неминовно намеће питање модернизације образовно-методичке и материјално-мехничке подршке образовном процесу. Уџбеник има кључну улогу у образовном процесу, а важно је и коришћење наставно-методичког материјала и информативних технологија. Уметничко-естетско образовање захтева и креирање и коришћење дигиталних библиотека и стварање електронских уџбеника.

7.2.

Међупредметне и интегративне везе у настави књижевности су ововремени имератив. Усмерене су на јачање менталних активности ученика, стварање општих знања и вештина, васпитавање, естетска припрема ученика да разуме књижевну уметност, шири знања ученика о свету и човеку, прожимање књижевности и историје, књижевности и музике, ликовне и сценске уметности.

Користећи разне облике уметности на часовима књижевности наставник на тај начин укључује различите ученичке рецепторе – један психофизички механизам допуњује друге. Тексту се дају звуковни и визуелни елементи, што у читаоцу побуђује читав спектар осећања и асоцијација.

Часови књижевности на којима се демонстрира веза с другим дисциплинама и другим уметностима развија креативност ученика. Он постаје независан у својим судовима, има свој критички став и може да га брани – мисли, осећа, просуђује и сазнаје.

8. Закључак

Разматрана су питања постојања европске књижевности, правци модернизације наставних садржаја у настави књижевности у ЕУ, са посебни освртом на садржаје у Француској, Србији и Републици Српској. Српска књижевност је тумачена у контексту европске књижевности и апострофирани садржински проблеми наставе књижевности у основној школи, односно наставни садржаји у процеу евроинтеграција. Посебан осврт дат је на иновације у настави књижевности.

Главни правци образовне политике ЕУ спроводе се у условима глобалних процеса и тензија између глобалног и локалног, универзалног и индивидуалног, традиције и модерности. Прокламују се конкуренција и једнакост шанси, неограниченост ширења знања и јединства духовног и материјалног. Извршене су упоредне анализе наставе књижевности на

основношколском нивоу у Србији и Републици Српској, уз осврт на наставу књижевности у Црној Гори и Федерацији БиХ.

Закључено је да у модернизацији система наставе књижевности важну улогу има унапређивање методике наставе књижевности. Реч је о иновативним стандардима књижевног образовања који укључују идеју континуираног књижевног образовања на свим узрасним нивоима на теоријском нивоу, али и кроз практичне креативне активности. Српски *Национални програм за интеграцију у Европску унију* на нивоу образовања представља општи реформски стратешки оквир.

Циљ школске наставе књижевности у процесу евроинтеграција зависи од захтева пројектованог мултикултурног друштва и водеће улоге културног дијалога у њему. Основни вид учитељевог рада с књижевним текстом је дијалог о разумевању, књижевног текста, што захтева анализу, коментаре и сазнавање књижевног текста. Као стратег наставе, учитељ организује дијалог на часу књижевности и подстиче ученика, зависно од разреда у основношколском образовном циклусу, да разуме тематске, мотивске, сижејне, проблемске и обликовне компоненте дела. Он је учесник у дијалогу, а тај дијалог је од стратершког значаја.

ЛИТЕРАТУРА

Enseignement et littérature dans le monde, n° 61, décembre 2012. / La *Revue internationale d'éducation de Sèvres* (http://ries.revues.org/2678)

Quelle place pour la littérature européenne dans les programmes, доступно на сајту: https://www.google.rs/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Quelle+place+pour+la+litt%C3%A9rature+europ%C3%A9enne+dans+les+programmes+%3F

Rapport de la commission les objectifs concrets futurs des systèmes d'éducation, Commission des communautés Européennes, la formation en Europe, Bruxelles, le 31. 1. 2001.

Houdart-Merot **2012:Violaine** Houdart-Merot, Une histoire ancienne, de nouveaux défis - L'enseignement de la littérature en France, *La Revue internationale d'éducation de Sèvres*, Centre international d'études pédagogiques (CIEP); 61 | décembre 2012; доступно на сајту: http://ries.revues.org/2670.

Наставни план и програм 2014: Наставни план и програм за основно образовање и васпитање, на сајту: http://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Nastavni%20plan%20i%20program%20za%20osnovnu%20skolu.pdf

НПИ 2008: *Национални програм за интеграцију у Европску унију*, Београд, октобар: Република Србија, Влада.

Правилник 2005: *Правилник – о наставном плану и програму за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања – о изменама и допунама правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања,* Просветни преглед, Београд, 2005.

Росић 2011: Настава књижевности у реконституисаном систему српске књижевности, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, (ур. М. Ковачевић); Посебна издања Научни скупови ; књига 5, том 1, зборник радова са Научног скупа Наука и политика (393–407) – Пале: Филозофски факултет. Скуп одржан 22. и 23. маја 2010.

Росић 2014: Национална књижевност у процесу глобализације, Радови Филозофског факултета (73–88); Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале (ур. М. Ковачевић); бр. 16, књ. 1/1.

Тодоров (2004): Tzvetan Todorov, *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris: Seuil, collection „Points Essais“.

Резиме

Други том Зборника радова са научног скупа Наука и евроинтеграције, одржаног на Филозофском факултету у Палама у периоду од 22. до 24. маја 2015. године, састоји се од тридесет шест прилога из области филологије. У овако широкој теми аутори прилога показали су занимљиве погледе на актуелна питања.

У прилозима се говори о проблемима књижевне историје и теорије, о проблемима савремене лингвистике, како теоријске тако и примијењене, и о савременим изазовима библиотекарства. Од тридесет шест прилога велики број је оних који су мултидисциплинарни што је у складу са оквирном темом скупа. Највише је лингвистичких радова у којима се анализирају корпуси савремених српских писаца као што су Момо Капор, Меша Селимовић и Бранко Ћопић. Поред тога, у више прилога анализирају се упоредне везе српског језика са руским, француским и енглеским. Занимљиви су и прилози који обрађују примијењену лингвистику и методе наставе језика и књижевности за различите узрасте. Увијек су значајни прилози из библиотекарства који су у овом Зборнику понајвише оријентисани ка развоју, визији и мисији савремене библиотеке. Прилози из књижевности обрађују теме из старе и усмене књижевности, познате српске писце у европском контексту и неке савремене пјеснике попут Светислава Мандића.

У овако разноликом зборнику радова уочавају се и различите методе које су аутори користили да би дошли до различитих и нових закључака и синтеза. Из свега произилази да је друга књига Зборника радова са научног скупа Наука и евроинтеграције на разнолик, савремен и мултидисциплинаран начин одговорила изазовима теме.

Редакција

Summary

The second volume of the conference Proceedings – Science and Euro-integrations, held at the Faculty of Philosophy in Pale, in the period between May 22nd and 24th 2015, consists of thirty-six papers on philology and librarian sciences. Within this broad topic the authors showed interesting perspectives upon actual issues of philology and librarian sciences.

The papers discuss various problems of literary theory and history, contemporary linguistics, both applied and theoretical, and contemporary library issues. Among thirty-six papers there is a number of those based on multidisciplinary approach. There is a majority of linguistic papers dealing with the corpora of contemporary Serbian authors such as Momo Kapor, Meša Selimović and Branko Ćopić. In addition to this there are papers analysing the contrastive approaches to Serbian, Russian, French and English language. The papers on applied linguistics and methodology of teaching language and literature are interesting as well. The papers on librarian sciences are always significant: in this Proceedings their focus is set on development, mission and vision of contemporary library. There are papers on literature issues analysing old and oral literature, famous Serbian authors and some contemporary poets such as Svetislav Mandic.

The Proceedings based on such variety implies various methods which the authors used in order to achieve some new conclusion and syntheses. It may be concluded that the second book of the conference Proceedings – Science and Euro-integrations answered the challenges of the general topic in versatile, modern and multidisciplinary way.

Editorial Board

Садржај

Александар Стефановић
НЕКА ЗАПАЖАЊА ИЗ ОБЛАСТИ ПРЕВОДА/ТУМАЧЕЊА СУДСКО-КРИВИЧНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ С ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА НА СРПСКИ ЈЕЗИК 7

Аница В. Глођовић
О СРПСКОМ ПРЕФИКСУ *ПО-* И ЕНГЛЕСКОЈ ГЛАГОЛСКОЈ ПАРТИКУЛИ *UP* 19

Биљана Панић Бабић
Славица Васиљевић Илић
СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ У ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ 39

Биљана Б. Мишић
ДОМИНАНТНИ ТИПОВИ КОЛОКВИЈАЛНЕ ЛЕКСИКЕ У ПРОЗИ МОМА КАПОРА 47

Бојана М. Ласица
СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИСИ У БИХ У ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ И ЊИХОВ ДОПРИНОС У РАЗВОЈУ ПРОСВЈЕТЕ, КУЛТУРЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА 55

Бојана С. Павловић
ПОРЕЂЕЊЕ ПРИЈЕДЛОГА У КИНЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 73

Вера Б. Чолаковић
СЛОЈЕВИТОСТ ЛЕКСИКЕ У *МЕМОАРИМА* ЖИВКА ЦРНОГОРЧЕВИЋА ИЗ ТУЗЛЕ 87

Вера С. Ћевриз Нишић
СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКЕ ОСОБИНЕ ПОЛИСИНДЕТСКИХ КУМУЛАЦИЈА С ВЕЗНИКОМ *И* 99

Војислав Максимовић
УГРОЖЕНО БИБЛИОФИЛСТВО ДАНАС 109

Даница М. Јеротијевић Тишма
ПЕРЦЕПЦИЈА ИЗГОВОРА РАЗЛИЧИТИХ ВАРИЈЕТЕТА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КОД СРПСКИХ СТУДЕНАТА АНГЛИСТИКЕ 111

Даринка В. Иванишевић
ЈЕЗИЧКИ И СТИЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ КАТЕГОРИЈЕ АУГМЕНТАТИВНОСТИ У ДЈЕЛУ *СЛИКА БЕЗ ОЦА* РАДОСЛАВА БРАТИЋА 127

Златко Н. Јурић
ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ МОТИВА ЂАВОЛА (САТАНЕ)
У ПОЕЗИЈИ НОВИЦЕ ТАДИЋА И ШАРЛА БОДЛЕРА 137

Ива Чукић Шошкић
ОДЈЕК ПОСТДРАМСКОГ У СРПСКОМ
ДОКУМЕНТАРНОМ ПОЗОРИШТУ 151

Ивана Ђ. Ђорђев
Љиљана Ј. Келемен
УТИЦАЈ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ
УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА – ОРТОГРАФСКИ АСПЕКТ 161

Илијана Р. Чутура
Јелена Љ. Спасић
КОМУНИКАЦИЈА ЧОВЕКА И ЖИВОТИЊЕ
У ПРОЗИ БРАНКА ЋОПИЋА 173

Јелена М. Марковић
О ДИСКУРСНИМ МАРКЕРИМА У ПИСАЊУ НА
ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ КАО СТРАНОМ 187

Јелена Н. Тодоровић
ТРЖИШТЕ, КОМПЕТЕНЦИЈЕ И НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ 205

Љерка В. Јефтић
ПРОШИРЕЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
ИЛИ ПРЕГОВАРАЊЕ УСЛОВЉАВАЊЕМ 219

Љиљана С. Аћимовић
О ЋУРЧИНОВОМ ПРЕВОДУ НИЧЕОВОГ *ЗАРАТУСТРЕ* 233

Маријана Г. Митрић
ТРАНСПОЗИЦИЈА НАРОДНЕ БАЛАДЕ У САВРЕМЕНОЈ
СРПСКОЈ ДРАМИ – *ХАСАНАГИНИЦА* ЉУБОМИРА
СИМОВИЋА И *БУЛОЊСКА ШУМА (ХАСАНАГИНИЦА
ИЛИ LA LOCURA DE UN HOMBRE)* МУХАРЕМА ДУРИЋА 247

Марина В. Кебара
О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА ПРЕВОДНЕ ЕКВИВАЛЕНЦИЈЕ
НА ПРИМЕРИМА ЈЕЗИЧКОГ ПАРА РУСКИ – СРПСКИ 261

Мијана Кубурић Мацура
ПРИЛОЗИ СА КОНЦЕСИВНОМ СЕМАНТИКОМ
У РОМАНИМА МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА 275

Милена Максимовић
НОВА МИСИЈА БИБЛИОТЕКА 287

Милош М. Ковачевић
ДОМИНАНТНИ СТИЛСКИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ
ОСМЕХ ТИХОМИРА ЛЕВАЈЦА 293

Наталија Ј. Брајковић
МЕТОДИЧКИ САДРЖАЈ ТЕОРИЈСКО-СПОЗНАЈНИХ
ТЕКСТОВА У УЏБЕНИКУ РУСКОГ ЈЕЗИКА ЗА 5. РАЗРЕД
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ *„ДАВАЙТЕ ДРУЖИТЬ!“* 315

Наташа Р. Миливојевић
Станка С. Радојичић
ТЕКСТУАЛНА КОМПЕТЕНЦИЈА, (ИНТЕР)ТЕКСТУАЛНОСТ
И НАСТАВА СТРАНИХ ЈЕЗИКА НА УНИВЕРЗИТЕТСКОМ
НИВОУ У КОНТЕКСТУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА 323

Нина Манојловић
ЕКСПЛИЦИТНА КАТЕГОРИЗАЦИЈА У
ЗАКОНОДАВНО-ПРАВНОМ СТИЛУ У СРПСКОМ И
ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ НА ПРИМЕРУ ДИРЕКТИВА ЕУ 341

Предраг Д. Новаков
НОВИЈИ АНГЛИЦИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ШТАМПЕ –
ОПРАВДАНОСТ И АДАПТАЦИЈА 353

Сања Ж. Ђуровић
МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА ПРЕЗЕНТСКИХ ОБЛИКА
ГЛАГОЛА (-)*ТКАТИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 371

Саша Д. Шмуља
Андреја Ж. Марић
ИНТЕРМЕДИЈАЛНИ АСПЕКТИ ПЈЕСНИЧКОГ ОПУСА
СВЕТИСЛАВА МАНДИЋА 379

Славица П. Гостимировић
БИБЛИОТЕКАРСТВО СРПСКЕ ИЗМЕЂУ САВРЕМЕНИХ
ЗАХТЈЕВА И РЕАЛНИХ МОГУЋНОСТИ
(Осврт на Републику Српску) 397

Снежана С. Башчаревић
ЕВРОПСКИ ДУХ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ 405

Соња С. Леро
ПУТ И СУСРЕТ У ДЈЕЛУ ЈОАНИКИЈА ПАМУЧИНЕ
(Уз осврт на везу са народним стваралаштвом и
средњовјековном традицијом) 419

Стефан Д. Тодоровић
Милош А. Спасовић
НОМИНАЛИЗАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЈЕЗИКУ ДИПЛОМАТСКОГ
ПОДСТИЛА СРПСКОГ И ФРАНЦУСКОГ ЈЕЗИКА 429

Тања Ј. Танасковић
ЖАРГОН У *БЕЛЕШКАМА ЈЕДНЕ АНЕ* МОМЕ КАПОРА 447

Тиодор Р. Росић
НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У ПРОЦЕСУ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА 463

Резиме 479

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

81(082)
82.09(082)
02(082)

НАУЧНИ скуп Наука и евроинтеграције (2015 ; Пале)
Наука и евроинтеграције : зборник радова са научног скупа (Пале, 22 - 24. мај 2015) / [главни уредник Драга Мастиловић ; одговорни уредник Марија Летић]. - Источно Сарајево : Филозофски факултет, 2016 (Бања Лука : Comesgrafika). - 484 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm. - (Посебна издања Научни скупови ; књ. 10. том 2)

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summary.

ISBN 978-99938-47-78-6

COBISS.RS-ID 5843480